BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XLVII
C
NAPOLI

Digitized by Google

Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XLVII
C
NAPOLI

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

IOSEPHI BINGHAMI,

RECTORIS ECCLESIAE HAVANTINAE

IN AGRO HANTONIENSI ANGLIAE,

ORIGINES

SIVE

ANTIQVITATES ECCLESIASTICAE.

EX LINGVA ANGLICANA IN LATINAM VERTIT

IO. HENRICVS GRISCHOVIVS,

HALBERSTADIENSIS.

VOLVMEN QVINTVM.

HALAE,

SVMTIBVS ORPHANOTROPHEI.

M DCC XXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

ΣΥΝΟΨΙΣ.

LIBER DECIMVS TERTIVS

Exhibens de diuino cultu veteris eccleſiæ obſeruationes quaſdam generales.

CAPVT PRIMVM

De antiquis diuini cultus nominibus, quæ recentiorum auctorum deprauatio ambigua reddidit.

§. *I. Partitio huius operis.* *pag.* 1.
§. *II. De* miſſa catechumenorum, *ſeu prima diuini cultus parte, ad quam omnium ordinum homines admittebantur.* 2
§. *III. De* miſſa fidelium, *ſolis communicantibus peculiari & propria.* 6
§. *IV. Vera origo & ſenſus antiqui nominis* miſſa, *quod ex primitiuo vſu ſuo quamcumque diuini cultus partem, nuſquam autem ſacrificium expiatorium pro viuis & mortuis, denotat.* 8
§. *V. Quo ſenſu cultus diuinus priſcis temporibus dictus ſit* ſacrificium. 12
§. *VI. Et* ſacramenta. 14
§. *VII. Et* curſus eccleſiaſticus. 15
§. *VIII. De nominibus* λειτουργία, ἱερουργία, ἱερὰ *&* μυσταγωγία, *vſitatiſſimis in eccleſia* Græca. 16
§. *IX. Liturgia interdum pro ſtatis precum formulis accepta.* 20
§. *X. De* litaniis. *Initio hoc generale precum nomen. Quemadmodum & quando in certis ſpecialioribus cultus publici formulis, ſic dictis* rogationibus, *domicilium proprium ei eſſe cœperit.* 21
§. *XI. De diſtinctione inter litanias maiores & minores.* 26
§. *XII. De eorum proceſſionibus.* 29

CAPVT SECVNDVM

Religioſam adorationem in veteri eccleſia ſingulis perſonis ſacroſanctæ trinitatis eſſe exhibitam.

§. I. *Teſtimonia de adoratione Chriſti tamquam filii Dei, ſiue ſecundæ perſonæ ſacroſanctæ trinitatis, ex ſæculo primo.* *pag.* 31

§. II. *Teſtimonia de adoratione Chriſti ex ſæculo ſecundo, & quidem* Plinii 33. Polycarpi, *epiſtolæ eccleſiæ* Smyrnenſis 34. Iuſtini martyris 35. Athenagoræ 37. Luciani *ſcriptoris ethnici* 37. Irenæi, Theophili Antiocheni 38. Clementis Alexandrini 39. Athenogenis 40. Andronici *martyris*, Tertulliani. 41

§. III. *Teſtimonia de adoratione Chriſti ex ſæculo tertio*, Caii Romani 42. *concilii* Antiocheni, Dionyſii Alexandrini 43 Origenis 44. *ſeqq.* Nouatiani 52. Cypriani, Arnobii 53 Lactantii 54. *Martyrum in* Euſebio 55. Felicis, Thelicæ, Emeriti, Glycerii, Olympii *martyrum* 56. Euplii, Datiui, Saturnini *vtriusque*, Porphyrii & Vitalis *martyrum* 57

§. IV. *Teſtimonia de adoratione Spiritus ſancti, & quidem* Polycarpi, Iuſtini martyris, Luciani *ethnici*, Theophili Antiocheni 59. Clementis Alexandrini, Athenogenis, Dionyſii Alexandrini, Origenis 60. Optati 61. Theophili Alexandrini, *auctoris* recognitionum *ſub nomine* Clementis Romani 62. *Veteres Tritheiſmi incuſati a* Praxea & Sabellianis *propter adorationem ſanctæ trinitatis* 63. *Adoratio ſpiritus S. porro probatur e teſtimonio* Cypriani, Firmiliani & Gregorii Neocæſareenſis 64. *auctoris* conſtitutionum apoſtolicarum 65

§. V. *Quo ſenſu omnis oratio ad patrem dirigi iuſſa ſit.* 66

CAPVT TERTIVM

In eccleſia antiqua nullam rem creatam, ſanctum vel angelum, ſed ſolum Deum religioſe cultum eſſe.

§. I. *Hæc poſitio probatur;* Primo, *Ex generalioribus veterum decla-*

clarationibus contra cuiuscumque rei creatæ religioſam venerationem. pag. 68

§. *II.* Secundo, *Ex recuſatione cultus ſanctorum & angelorum ſpeciatim, huiusque tamquam idololatriæ reiectione.* 72

§. *III.* Tertio, *Ex imputatione huius praxis, qua ſolos hæreticos & gentiles onerarunt.* 78

CAPVT QVARTVM

Antiquum miniſterium diuinum ſemper lingua vulgari, populo cognita, peractum.

§. *I. Hoc probatur*, primo, *Ex perſpicuis veterum teſtimoniis, id adſirmantibus.* 84

§. *II.* Secundo, *Ex laicorum coniunctione in pſalmodia & precibus, eorumque more reddendi reſponſiones.* 88

§. *III.* Tertio, *Ex crebris patrum hortationibus ad populum, vt attente audiant, legant & orent.* 89

§. *IV.* Quarto, *Ex vſitato patribus more remittendi ad preces & lectiones in publico eccleſiæ cultu.* 91

§. *V.* Quinto, *Ex ſcripturarum in omnes linguas inde a primis eccleſiarum initiis translatione.* ibid.

§. *VI.* Sexto, *Ex vſu ordinis interpretum in eccleſia.* 94

§. *VII.* Septimo, *Ex more habendi biblia poſita in eccleſiis pro populo, in priuatam eorum lectionem.* 95

§. *VIII.* Octauo, *Ex data vniuerſali omnibus hominibus licentia habendi ac legendi ſcripturas lingua patria. Quod priuilegium a nullo, niſi ab ethnicis perſecutoribus, vmquam infractum fuit.* 96

§. *IX.* Nono, *Ex indulta pueris ac catechumenis libertate publicis precibus adſiſtendi ac legendi ſcripturas.* 103

§. *X.* Decimo *tandem, Ex forma & tenore ordinationis lectorum in eccleſia.* 107

CAPVT QVINTVM

De origine & vſu liturgiarum in præſcriptis & ſtatis precationum formulis in eccleſia primitiua.

§. *I. Quilibet epiſcopus in primis ſæculis formam diuini cultus in ſua ipſius eccleſia conſtituendi libertate gauiſus.* pag. 111

§. *II. Sæculis poſterioribus eccleſiæ totius cuiusdam prouinciæ ex conſenſu mutuo ad eccleſiæ metropoliticæ liturgiam conformatæ.* 113

§. *III. Cur nulla ex antiquis liturgiis perfecta & integra hodie ſuperſtes ſit, quales fuerunt in prima origine ſua.* 115

§. *IV. Quænam formæ apoſtolorum tempore in vſu fuerint. Vbi de antiquis formis in cultu diuino* Iudaico *vſurpatis, & de nouis formis in cultum chriſtianum inductis.* 119

§. *V. Quænam documenta de vſu certarum formularum in ſecundo ſæculo ſuppetant, & quidem e teſtimonio* Plinii *127.* Ignatii *128.* Luciani, Iuſtini martyris *130.* Irenæi *132.* Clementis Alexandrini *133.* Tertulliani *134.* Perpetuæ & Felicitatis *martyrum.* 139

§. *VI. Quænam documenta de conceptarum formularum vſu in ſæculo tertio habeantur, ex teſtimonio* Hippolyti *139.* Origenis *143.* Cypriani *144.* Firmiliani *147.* Gregorii Thaumaturgi *148. concilii* Antiocheni, Nepotis *149.* Dionyſii Alexandrini, Athenogenis, Cornelii *epiſcopi* Romani. 150

§. *VII. Documenta de vſu ſtatarum formularum in quarto ſæculo, ex teſtimonio* Arnobii *151.* Lactantii, *formulam* Licinii *152 & * Conſtantini *153 adlegantis*, Athanaſii *155.* Iuuenci, Pachomii *159.* Flauiani *epiſcopi* Antiocheni *160.* Cyrilli Hieroſolymitani *161.* Hilarii Pictauienſis *165. Concilii* Laodiceni *166.* Epiphanii *167.* Optati *169.* Baſilii *172.* Gregorii Nazianzeni *175.* Ephrem Syri *176.* Theodoreti *de praxi* Arii & Eunomii *177.* Ambroſii *178* Hieronymi *180.* Auguſtini *184. Concilii* Carthaginenſis *191 &* Mileuitani 192

CAPVT

CAPVT SEXTVM

Epitome antiquæ liturgiæ ex genuinis ſcriptis *Chryſoſtomi.*

§ I. *Partes antiquæ liturgiæ in volumine primo operum* Chryſoſtomi. *pag.* 193

§. II. *Partes antiquæ liturgiæ in volumine ſecundo operum* Chryſoſtomi. 201

§. III. *Partes antiquæ liturgiæ in volumine tertio operum* Chryſoſtomi. 203

§. IV. *Partes antiquæ liturgiæ in quarto volumine operum* Chryſoſtomi. 209

§. V. *Partes antiquæ liturgiæ in quinto volumine operum* Chryſoſtomi. 210

§. VI. *Partes antiquæ liturgiæ in ſexto volumine operum* Chryſoſtomi. 214

§. VII. *Partes antiquæ liturgiæ in ſeptimo volumine operum* Chryſoſtomi *in* Matthæum. 217

§. VIII. *Partes antiquæ liturgiæ in octauo volumine operum* Chryſoſtomi *in* Ioannem *et* acta apoſtolorum. 219

§. IX. *Partes antiquæ liturgiæ in nono volumine operum* Chryſoſtomi *in epiſtolam ad* Romanos *&* *vtramque ad* Corinthios. 221

§. X. *Partes antiquæ liturgiæ in volumine decimo operum* Chryſoſtomi *in reliquas* Pauli *epiſtolas.* 227

CAPVT SEPTIMVM

De vſu orationis dominicæ in liturgia veteris eccleſiæ.

§. I. Oratio dominica *ab omnibus veteribus formula, a CHRISTO diſcipulis ſuis præſcripta, exiſtimata.* 234

§. II. *Adeoque ab eccleſia priſca in omnibus officiis ſuis, præcipue autem in adminiſtratione baptiſmi, vſurpata.* 237

§. III. *Et in celebratione eucharistiæ.* 238

§. IV. *Et in matutinis ac veſpertinis precibus.* 240

§. V. *Et in priuatis eorum precibus.* ibid.

§. VI.

Digitized by Google

§. *VI. Vnde dicta* oratio quotidiana. *pag.* 241
§. *VII. Nec minus ab omnibus hæreticis ac ſchiſmaticis quam catholicis vſurpata.* 242
§. *VIII. Quod pro diuina & ſpirituali precum forma habita fuerit.* 244
§. *IX. Et illius vſus peculiare priuilegium, ſolis communicantibus & perfectis chriſtianis conceſſum.* 246

CAPVT OCTAVVM

De habitu & geſtu, aliiſque ritibus ac cærimoniis in publico cultu antiquæ eccleſiæ obſeruatis.

§. *I. Nulla certa documenta de vſu peculiaris alicuius & diſtincti habitus ex æuo apoſtolico vel duobus ſequentibus ſæculis.* 247
§. *II. Quænam peculiarium veſtium documenta ſæculo quarto inueniantur.* 248
§. *III. Quadruplex geſtus in precationibus a veteribus admiſſus.* Primo, *Statio, ſpeciatim die dominica & omni tempore inter paſcha & pentecoſten iniuncta.* 253
§. *IV.* Secundo, *Inflexio genuum omnibus temporibus reliquis, ſpeciatim diebus ſtationariis & aliis precum temporibus.* 257
§. *V.* Tertio, *Inclinatio capitis.* 261
§. *VI.* Quarto, *Humiproſtratio.* 262
§. *VII. Seſſio, non licitus corporis ſitus in precibus.* 263
§. *VIII. Superſtitioſi aliquot ritus in orando a* Tertulliano *notati.* 264
§. *IX. Veteres inoperto capite precati.* 266
§. *X. Et manibus in cælum ſublatis, interdum in forma crucis.* 267
§. *XI. Erant tamen ab omnibus theatralibus geſticulationibus alieniſſimi.* 269
§. *XII. De cærimoniis ſub ingreſſum in eccleſiam obſeruatis.* 272
§. *XIII. Epiſcopus ſub introitum in eccleſiam populum ſalutabat, dicens:* Pax vobis. 273
§. *XIV. Et populus eleemoſynas dabat pauperibus, ante fores eccleſiæ hunc in finem conſiſtentibus.* ibid.
§. *XV. Adorabant vultu in* orientem *verſo. Rationes huius ritus.* 275

CAPVT

Digitized by Google

CAPVT NONVM

De temporibus religioſorum conuentuum, & de diuerſis diuini miniſterii inibi peractis partibus.

§. I. *Nulla certa regula de coëundo in publicum, niſi die dominica, tempore perſecutionis per duo priora ſæcula, præſcripta.* pag. 280
§. II. *Origo dierum ſtationum, ſiue conuentuum eccleſiaſticorum, feria quarta & ſexta hebdomadis, & quid diuini miniſterii his diebus peractum ſit.* 282
§. III. *Dies ſabbati, ſiue feria ſeptima, olim magna cum ſolemnitate, tamquam publici cultus dies, celebrata.* 284
§. IV. *Quomodo vigilias ſabbati & diei dominici aliorumque, in memoriam martyrum celebrari ſolitorum, obſeruarint.* 288
§. V. *De feſtis diebus martyrum. Eorum origo, & quænam diuini cultus officia in illis peracta.* 294
§. VI. *Solemnes conuentus ad verbi Dei prædicationem aliosque diuini cultus actus quotidie inſtituti, tempore quadrageſimalis ieiunii & quinquaginta diebus inter paſcha & pentecoſten durantibus.* 297
§. VII. *Publicæ preces mane & veſpere quotidie factæ in ſæculo tertio.* 299
§. VIII. *Origo canonicarum horarum precandi. Nulla earum notitia pro publicis, ſed tantum pro priuatis precibus, per tria priora ſæcula.* 302
§. IX. *Quænam diuini cultus partes hiſce canonicis horis ab eccleſia conſtitutæ fuerint.* 309
§. X. *De hora* matutina *ſiue* prima. 310
§. XI. *De hora* tertia. 312
§. XII. *De hora* ſexta. 313
§. XIII. *De hora* nona. ibid.

CAPVT DECIMVM

De ordine quotidiani officii matutini.

§. I. *Ordo officii matutini, vt in* conſtitutionibus *deſcribitur. Hoc cum pſalmo triceſimo ſexto inchoatum.* 315
§. II. *Quænam documenta huius pſalmi matutini in aliis ſcriptoribus reperiantur.* 317
§. III. *Hunc pſalmum proxime excipiebant preces pro catechumenis, energumenis, competentibus ac pœnitentibus* 318

§. IV. Tum preces pro fidelibus, pro pace mundi & vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu. 319
§. V. Quamnam notitiam harum precum ex aliis habeamus ſcriptoribus. ibid.
§. VI. Dicta generali precatione pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu, breuis quædam precatio a diacono indicta ſubiungebatur, qua Deo per præſentem diem ſe ſeruandos commendabant. 322
§. VII. Tum ſequebatur gratiarum actio epiſcopi. ibid.
§. VIII. Et impoſitio manuum ipſius, ſiue benedictio. 323
§. IX. Num hymnus matutinus pars publici cultus quotidiani fuerit. 324
§. X. Num pſalmi & lectiones recitatæ fuerint in matutinis cuiusque diei precibus. 326
§. XI. Origo antelucanarum ſiue nocturnarum congregationum temporibus perſecutionis. 329
§. XII. Hæ finitis perſecutionibus continuatæ. 330
§. XIII. Ordo diuini miniſterii, quod in illis peractum fuit, vti a Baſilio deſcribitur. 333
§. XIV. Relatio de illis ex Caſſiano. 334
§. XV. Hæc matutina ſacra omnium ordinum laicis aceruatim frequentata. 337

CAPVT VNDECIMVM
De ordine quotidiani officii veſpertini.

§. I. Officium veſpertinum in plerisque rebus idem cum matutino. 338
§. II. In eo autem hoc ab illo diuerſum fuit, primo, vt peculiaris pſalmus veſpere diceretur, auctori conſtitutionum vocatus pſalmus veſpertinus. ibid.
§. III. Hic pſalmus ſub eadem appellatione Chryſoſtomo, aliisque ſcriptoribus memoratus. 339
§. IV. Secundo, Peculiares preces pro officio veſpertino. 340
§. V. De hymno veſpertino. 342
§. VI. Num præter pſalmum centeſimum quadrageſimum primum vlli hymni, vel pſalmi, vel lectiones ſcripturarum in hoc officio veſpertino recitari conſueuerint. 344
§. VII. Oratio dominica in quibusdam eccleſiis in quotidiani matutini ac veſpertini officii concluſione vſurpata. 347

MO-

MONENDA.

Quando MABILLONIVS de liturgia Gallicana, hoc volumine quinto ad finem propemodum perducto, ad manus meas demum peruenit, teſtimonia, ad quæ auctor noſter BINGHAMVS aliquoties prouocauit, ego vero tranſcribere non potui, hoc loco adhuc ſubiungere placuit.

Ad pag. 9. litt. (z) Mabillon. lib. II. p. 107. Hæ duodecim lectiones indubie legebantur ad vigilias natiuitatis domini, quas modo *matutinas* appellamus: Totidem lectiones præſcribit Aurelianus, Arelatenſis epiſcopus, in regula ſua. In natale domini, inquit, & in epiphania tertia hora ſurgite. Dicite vnum nocturnum & facite *ſex miſſas*, id eſt *lectiones*, de Ieſaia propheta. Iterum dicite ſecundum nocturnum, & leguntur aliæ ſex de euangelio.

Ad eamd. pag. litt. (a) Mabill. p. 393. Hoc vocabulum (*Miſſa*) aliquando lectionem, aliquando vero collectam, ſeu orationem, nonnumquam dimiſſionem ſignificat.

Ad pag. 16. litt. (q) Mabill. p. 419. 420. Neque vero in vnaquaque prouincia, ſed etiam in tota Gallia communis quidam ritus vigebat, ſi non in omnibus, ſaltem in pleriſque vniformis, qui communi appellatione *curſus Gallicanus* a maioribus noſtris dictus eſt, vt in actis ſancti Walarici abbatis: *CVRSVM vero tam monaſterialem, quam & Gallicanum magno ſtudio indeſinenter obſeruabat.* Idem de ſancto Senerico legitur, nempe quod *abſque peculiari ſupplicatione, Romanum* ſeu *GALLICANVM, nec non & ſanctorum Benedicti & Columbani CVRSVM horis ſingulis domino decantaret.* Itaque Gallicanæ omnes eccleſiæ in vnum aliquem modum conſpirabant, qui *curſus Gallicanus* dicebatur.

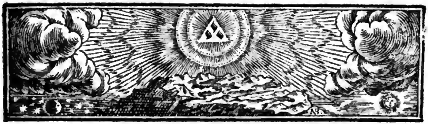
Ad pag. 239. litt. (y) Mabill. lib. I. c. V. n. 22. p. 49. Hanc orationem dominicam, non a ſolo ſacerdote, ſed etiam ab adſtante populo apud Gallos prolatam fuiſſe docet Gregorius in lib. II. de miraculis ſancti Martini c. XXX. Quippe *quadam die, dum miſſarum ſolemnia celebrarentur*, quædam

femina

Digitized by Google

femina muta in baſilica cum reliquo populo *ſtabat. Factum eſt autem, quum dominica oratio diceretur, hæc aperto ore cœpit ſanctam orationem cum reliquis decantare.* Idem fiebat etiam tunc temporis apud Græcos, teſte Leontio epiſcopo in libro de vita ſancti Ioannis epiſcopi Alexandrini, cognomento Eleemoſynarii: qui quum principem quemdam ad concordiam cum alio reuocare vellet, miſit qui eum ad ſe adduceret: atque ipſo præſente fecit *miſſas in oratorio ſuo, nullum habens niſi miniſtrum ſuum. Quum ergo ſancta benedixiſſet patriarcha, & orationem dominicam inchoaſſet; cœperunt dicere tres tantum illi*, Pater noſter. *Et quum perueniſſet ad ſermonem, quo dicitur*, Dimitte nobis debita noſtra, &c. *innuit domeſtico patriarcha, vt taceret. Siluit ergo patriarcha & remanſit princeps ſolus.* Qua occaſione capta, vir ſanctus eum ad concordiam induxit. Hunc Græcorum ritum a Romano diſcrepaſſe teſtis eſt Gregorius M. in lib. VII. epiſt. LXIV. indict. II. *Sed & dominica oratio apud Græcos ab omni populo dicitur: apud nos vero a ſolo ſacerdote.* Itaque Græcanicum morem, in aliis nonnullis, imitabantur Galli.

I.N.I.

I. N. I.

ORIGINVM ECCLESIASTICARVM

LIBER DECIMVS TERTIVS

EXHIBENS

DE DIVINO CVLTV VETERIS ECCLESIAE OBSERVATIONES QVASDAM GENERALES.

CAPVT PRIMVM

DE ANTIQVIS DIVINI CVLTVS NOMINIBVS, QVAE RECENTIORVM AVCTORVM DEPRAVATIO AMBIGVA REDDIDIT.

§. I.

Partitio huius operis.

HACTENVS rationem introducendi homines in eccleſiam, per varios catechumenatus ſui gradus, per baptiſmum & confirmationem, vidimus. Conſideranda nobis nunc eſt eorum praxis in cultu Dei publico poſt ipſorum admiſſionem, & diſpiciendum, quemadmodum religioſos conuentus ſuos egerint, diuerſisque publicis diuini miniſterii officiis inibi perfuncti ſint. Harum re-

Digitized by Google

rum nonnullæ generalis ſunt conſiderationis, quæ permeant & tranſeunt per omnia officia, & ad quamlibet diuini cultus partem reſpiciunt: cuiusmodi ſunt cultus religioſi obiectum, & linguæ, formæ, habitus, geſtus, ac temporis circumſtantiæ; adeoque de his rebus generalibus primum hoc libro verba ſumus facturi. Poſtea diuerſas partes ſolemniſſimi cultus diuini eorum die dominica conſiderabimus; cuiusmodi erant pſalmodia, ſcripturarum lectio, verbi diuini prædicatio, preces, & euchariſtiæ receptio, quæ ſolemnes religioſorum conuentuum actus ſingulis diebus feſtis erant. Et quum horum actuum nonnulli eſſent iſtiusmodi, vt illis tam catechumenis, quam reliquis omnibus in animarum ſuarum beneficium & ædificationem intereſſe liceret; dum aliæ diuini miniſterii partes magis ad baptizatos, qui conſummati & perfecti chriſtiani erant (dicti inde *communicantes*, quia magis peculiari omnium priuilegiorum chriſtianæ communionis iure gaudebant) reſtringebantur, ideo de diuino cultu eorum, ſecundum ſuam ipſorum diſtinctionem, ſub his duobus capitibus loquemur; de *miſſa* videlicet *catechumenorum* & de *miſſa fidelium*, hoc eſt, de ea cultus diuini parte, quæ euchariſtiæ celebrationem antecedebat, & de celebratione euchariſtiæ ipſa.

§. II.

De miſſa catechumenorum, *ſeu prima diuini cultus parte, ad quam omnium ordinum homines admittebantur.*

Missa *catechumenorum* vniuerſam cultus diuini partem complectebatur, quæ communes preces communicantium ad altare antecedebat; hoc eſt, pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, ſermonem & ſpecialiores preces pro catechumenis, & aliis pœnitentium ordinibus, energumenis, ceteris, fieri ſolitas, antequam dimitterentur. Ex antiquis enim regulis & diſciplina eccleſiæ diuini cultus methodus ita conſtituta erat, vt omnibus hominibus, ſi a quibusdam proteruis peccatoribus diſceſſeris, ad quasdam illius partes adeſſe liceret. Pſalmodia, lectio ſcripturarum & ſermonum recitatio ad inſtitutionem non fidelium tantum, ſed catechumenorum etiam, gentilium, iudæorum & hæreticorum faciebat: adeoque vi canonum quorundam iſti omnes libertatem habebant in eccleſia conſiſtendi, vſque dum hæc cultus publici pars, dicta *miſſa catechumenorum*, eſſet finita. Concilium *Carthaginenſe* quar-

quartum [a] hanc in rem hanc habet regulam: *Vt epiſcopus nullum prohibeat ingredi eccleſiam, & audire verbum Dei, ſiue gentilem, ſiue hæreticum, ſiue iudæum, vſque ad miſſam catechumenorum.* Simile decretum a concilio *Arauſicano* primo factum eſt: *Euangelia placuit deinceps catechumenis [b] legi, apud omnes prouinciarum noſtrarum eccleſias.* Concilium *Valentinum* [c] in *Hiſpania* hoc priuilegium hæreticis & gentilibus æque ac catechumenis indulget, hunc in modum decernendo: *Inter cetera hoc cenſuimus obſeruandum, vt ſacroſancta euangelia ante munerum illationem, in miſſa catechumenorum in ordine lectionum poſt legantur, quatenus ſalutaria præcepta domini noſtri Ieſu Chriſti, vel ſermones ſacerdotis, non ſolum fideles, ſed etiam catechumeni ac pœnitentes, & omnes, qui e diuerſo ſunt, audire licitum habeant. Sic enim pontificum prædicatione audita, nonnullos attractos ad fidem euidenter ſcimus.* Et ex his obſcurum canonem concilii *Ilerdenſis* interpretari poſſumus, ita ſtatuentem: [d] *De his, qui ſe inceſta pollutione commaculant, placuit, vt quo vſque in ipſo deteſtando & illicito carnis contubernio perſeuerant, vſque ad miſſam tantum catechumenorum,* (hoc eſt, ad audiendam pſalmodiam, lectionem ſcripturarum, & ſermonem) *in eccleſia admittantur.* CHRYSOSTOMVS hanc obſeruationem abunde confirmat: Nam in multis homiliis ſuis [e] non tantum de catechumenis, ſed de hæreticis etiam & gentilibus, in concione coram

(a) Conc. Carth. IV. can. LXXXIV. (tom. II. concil. p. 1206.)

(b) Concil. Arauſican. I. c. XVIII. (tom. III. conc. p. 1450.)

(c) Concil. Valent. c. I. (tom. IV. p. 1617.)

(d) Conc. Ilerdenſ. c. IV. (ibid. p. 1611.)

(e) Chryſoſtom. homil. XLI. de Pelagia tom. I. p. 560. (tom. I. p. 496. edit. Francof. MDCXCVIII.) νῦν δὲ ἐννοήσατε, ὅτι πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν εἰσιν ἡμῖν ἀναμεμιγμένοι, Nunc etiam illud conſiderate, *multos hæreticos hic eſſe inter nos commiſtos.* Id. homil. LXXII. de Phoca tom. I. p. 878. (p. 776. fin. edit. Fr.) ἐνταῦθά μοι τὸν αἱρετικὸν κάλει· ἐάν τε παρῇ, ἐάν τε μὴ παρῇ· ἐάν τε γὰρ παρῇ, παρὰ τῆς ἡμετέρας φωνῆς παιδευέσθω· ἐάν τε μὴ παρῇ, διὰ τῆς ὑμετέρας ἀκροάσεως μανθανέτω. Hic tu mihi hæreticum voca, ſiue adſit, ſiue non adſit. Si enim adſit, a voce noſtra doceatur: ſi non adſit, a vobis, qui audieritis, diſcat. Homil. VIII. tom. V. p. 124. (p. 113. edit. Francof.) εἰκὸς δὲ καὶ αἱρετικοὺς παρόντας ἐπιπηδῆσαι τοῖς εἰρημένοις, καὶ πολλοὺς τῶν ἀφελεστέρων ἀδελφῶν ἐντεῦθεν ὑποσκελίζειν. Veriſimile eſt, *eos qui adſunt hæreticos* hæc verba arripere, multoſque ex fratribus ſimplicioribus ſupplantare. Homil. de prophetiæ obſcuritate tom. III. p. 926. (p.

præ-

Digitized by Google

præſentibus, loquitur. Speciatim in homilia ſua in pſalmum XLIV. [*f*] velle ſe, dicit, nunc adeſſe omnes iudæos & gentiles, pſalmum iſtum propheticum de *CHRISTO* interpretantem ſe audituros. In alia homilia [*g*] in pſalmum XLVIII. paganum introducit, hanc de chriſtianis habentem querimoniam: *Ingreſſus ſum in templum chriſtianorum, audiuique Paulum dicentem: Non in auro, non in margaritis; ſed ibi huius contraria facta vidi. Et,* inquit CHRYSOSTOMVS, *ſi venerit Graecus ac barbarus, & videat in ſuperiore quidem parte mulieres iſta ferentes, infra autem Paulum hac dicentem, nonne hæc fabulam & ſimulationem eſſe dicet? Non quidem noſtra ad ſimulationem ſpectant, etiamſi hæc ita fiant; ſed barbarus læditur & offenditur.* Quæ verba manifeſto indicio ſunt, gentilibus eccleſias chriſtianas ingredi & ſcripturarum lectioni verbique diuini prædicationi auſcultare licuiſſe. Et ſane notatu digna ſunt, quæ de *Chryſoſtomo* obſeruat SOZOMENVS [*h*], quod hoc modo multos, qui in eccleſia ipſum audierint, ad virtutis ſtudium impulerit, & in doctrina fidei, vt idem cum ipſo ſentirent, effecerit. Quæ quidem nonnulli de diſcipulis LIBANII philoſophi dici exiſtimant, VALESIVS autem, mea quidem ſententia, verius

804. edit. Francof.) *δεῖ γὰρ εὐθύνας ἡμᾶς ἀπαιτεῖσθαι, εἰ καὶ ἐν φίλοις λέγομεν· καὶ γὰρ πολλοὶ ἴσως καὶ τῶν οὐ φίλων πάρεισι.* Rationes a nobis reddendæ ſunt, tametſi inter amicos verba facimus: ſiquidem multi fortaſſis adſunt non amici.

(*f*) Chryſoſt. homil. in pſalm. XLIV. [al. XLV.] tom. III. p. 206. (p. 177. edit. Francof.) *Ἐβουλόμην παρεῖναι νῦν Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας, καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο παρὰ Ἰουδαίων λαβὼν, οὕτως ἀναγνῶναι τὸν ψαλμόν· - - ἀλλ' εἴτε πάρεισιν, εἴτε μὴ πάρεισιν οὗτοι, ἡμεῖς τὸ ἡμέτερον ποιήσωμεν, καὶ τῆς ἑρμηνείας ἁψώμεθα.* Vellem nunc adeſſe omnes iudæos & gentiles, & hoc libro a iudæis accepto, pſalmum ita legere. - - Sed ſiue adſint, ſiue non, nos noſtrum officium faciamus, & adgrediamur interpretationem.

(*g*) Chryſoſt. hom. in Pſalm. XLVIII. [al. XLIX.] tom. III. p. 806. (p. 700. d. edit. Francof.) *εἰσέρχῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κεχρυσωμένη τὰς χεῖρας, καὶ τὸν τράχηλον· ἐὰν ἔλθῃ Παῦλος - - βοᾷ καὶ λέγει οὑτωσί· τὰς γυναῖκας κοσμεῖν ἑαυτὰς χρὴ μὴ ἐν χρυσῷ, μὴ ἐν μαργαρίταις, μὴ ἐν ἱματισμῷ πολυτελεῖ· εἶτα ἂν εἰσέλθῃ ὁ Ἕλλην, καὶ ἴδῃ ἄνω μὲν φορούσας ταῦτα ἐκείνας, κάτω δὲ Παῦλον ταῦτα λέγοντα, οὐκ ἐρεῖ, ὅτι σκηνὴ καὶ μῦθος ταῦτά ἐστιν; οὐκ ἔστι μὲν σκηνὴ τὰ ἡμέτερα, κἂν οὕτω ταῦτα γίνηται· ὁ δὲ Ἕλλην βλάπτεται καὶ λέγει, εἰσῆλθον εἰς ἐκκλησίαν χριστιανῶν, καὶ ἤκουσα Παύλου λέγοντος, μὴ ἐν χρυσῷ, μηδὲ ἐν μαργαρίταις, τὴν δὲ διὰ τῶν ἔργων ἐναντία ἐπιδεικνυμένην.*

(*h*) Sozom. lib. VIII. c. II. *πλείους δὲ τῶν αὐτοῦ ἀκουόντων ἐπ' ἐκκλησίας, εἰς ἀρετὴν ὠφέλησε, καὶ ὁμόφρονας αὐτῷ περὶ τὸ θεῖον ἐποίησε.*

rius

rius de cunctis generaliter, tam paganis, quam hæreticis intelligit, qui ad *Chryſoſtomum* audiendum confluebant. Vnum eſt, quod contra hæc omnia opponi poteſt, quod videlicet concilium *Laodicenum* canonem in contrarium habeat, abſolute prohibentem [*i*], ne hæreticis domum Dei ingrediendi venia detur. Sed hæc regula iſti concilio peculiaris eſt, & quum res meræ diſciplinæ eſſet, idoneæ rationes eſſe poterant, cur hæreticis hoc priuilegium in quibusdam locis denegaretur, quo aliis in locis gaudebant. Vel etiam canon ita intelligi poteſt, vt eos ab ingreſſu in eccleſiam ad preces & communionem prohibeat, quod eis per canones quoscumque interdictum erat, donec errores pœnitendo correxiſſent. Sunt, qui TERTVLLIANI tempore catechumenos ante ſermonem exire iuſſos eſſe putant, quia ille hæreticis [*k*] exprobret, quod tanta ſit in eorum conuentibus confuſio, vt quis catechumenus, quis fidelis ſit, ignoretur, quum pariter adeant, pariter audiant, pariter orent, & ſi ethnici ſuperueniant, eos ab ipſis religionis ſuæ myſteriis non excludant. At illis verbis, vti contra ALBASPINAEVM & CHRISTIANVM LVPVM obſeruauit SCHELSTRATVS [*l*], TERTVLLIANVS non incuſat hæreticos, quod catechumenos ad audiendas conciones admittant, ſed quod in conuentibus ſuis, non obſeruato ordine ac decentia, catechumenos ſeſe cum fidelibus miſcere, ac ſi fideles ſint, audire, precibus ac ſacræ euchariſtiæ celebrationi intereſſe, patiantur, quibus catholici ſeparatim & alio in loco audire ſermonem permittant. Vt adeo hic TERTVLLIANI locus adſertum potius confirmet, quod nimirum *miſſa catechumenorum* ad finem vſque ſermonis durauerit. Quo finito, diaconus paganis & hæreticis, ſi qui ad-

(*i*) Concil. Laodic. c. VI. περὶ τοῦ μὴ συγχωρεῖν τοὺς αἱρετικοὺς εἰσιέναι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ.

(*k*) Tertull. de præſcript. aduerſ. hæretic. c. XLI. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum eſt: Pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: Etiam ethnici ſi ſuperuenerint, ſanctum canibus & porcis margaritas, licet non veras, iactabunt.

(*l*) Schelſtrat. de concilio Antiocheno p. 200. Illis verbis non inſimulat Tertullianus catechumenos, quod eccleſiam adeant, vel in illa audiant, ſiue orent, ſed quod ſeſe cum fidelibus miſcerent, nec obſeruato narthecis loco in ipſa interiori eccleſiæ, ac ſi fideles eſſent, audirent, & ſacrificio intereſſent. Et hoc vult Tertullianus, quum ſcribit, *pariter audiunt*. Ac ſi diceret, ſeparatim & in alio loco audire potuiſſe catechumenos.

Digitized by Google

eſſent, iuſſus erat edicere: μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἀπίστων. *Ne quis adſit audientium, ne quis infidelium*, vti auctor *conſtitutionum* [m] rem narrat. Tum preces pro catechumenis, qui *ſubſtrati* vocabantur, fiebant; & his dimiſſis preces pro energumenis; poſtea preces pro competentibus ſiue candidatis baptiſmi, & denique preces pro pœnitentibus. Hæc omnia generali nomine *miſſa catechumenorum* comprehendebantur.

§. III.

De miſſa fidelium *ſolis communicantibus peculiari & propria.*

His peractis diaconus omnes eos, qui myſteriis adeſſe non ſinebantur, exire iubebat, elata voce exclamans: οἱ ἀκοινώνητοι περιπατήσατε, *Procedite non communicantes! Ne quis ex catechumenis: Ne quis ex audientibus: Ne quis ex infidelibus: Ne quis ex heterodoxis*; quemadmodum auctor *conſtitutionum* [n] id reddit. Et CHRYSOSTOMVS [o] ipſum in ſacra ſynaxi ſubinde dicit clamare: *Alii alios noſcite. Ne quis ex catechumenis, ne quis eorum, qui non edunt, nullus ex exploratoribus, ne quis eorum, qui ſpectare non poſſunt cæleſtem ſanguinem, qui effunditur in remiſſionem peccatorum, ne quis indignus hoſtia viuente, ne quis non initiatus, ne quis eorum, qui non poſſunt impollutis labiis tremenda myſteria attingere.* Atque heic *miſſa fidelium* inchoabatur, quia nulli niſi communicantes in ea adeſſe poterant, quomodo ex his ſolemnibus formulis dimittendi reliquos omnes ante eius exordium apparet. Hæc miſſa omnes preces continebat, quæ coram altari fiebant, & proprie dicebantur εὐχαὶ πιστῶν, *preces fidelium*, in oppoſitione *precum catechumenorum*, quæ præmittebantur. Hæ preces erant pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu & pace mundi, quæ oblationem & conſecrationem euchariſtiæ antecedebant; tum ſequebantur

(m) Conſtitut. lib. VIII. c. V.

(n) Conſtit. lib. VIII. c. XII. μή τις τῶν κατηχουμένων· μή τις τῶν ἀκροωμένων· μή τις τῶν ἑτεροδόξων.

(o) Chryſoſtom. homil. I. contr. iudæos tom. I. p. 440. (p. 389. b. edit. Francof.) οὐχ ὁρᾶτε ἐπὶ τῶν μυστηρίων, τί βοᾷ συνεχῶς ὁ διάκονος; ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους. Homil. XXXVII. de filio prodigo tom. VI. p. 375. (p. 313. b. cit. edit.) μή τις κατηχουμένων, μή τις τῶν μὴ ἐσθιόντων, μή τις τῶν κατασκόπων· μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἷμα, τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, μή τις ἀνάξιος τῆς ζώσης θυσίας, μή τις ἀμύητος, μή τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάρτοις χείλεσι προσψαύσασθαι τῶν φρικτῶν μυστηρίων.

preces

preces conſecrationis, & preces pro omnibus hominum ordinibus in eccleſia, cum peculiaribus formis communicandi, doxologiis, hymnis & gratiarum actionibus poſt euchariſtiæ receptionem, de quibus in horum duorum librorum vltimo ſub generali titulo *miſſæ fidelium* loquuturi ſumus ſigillatim. Hæc publici cultus pars quum precibus tota transmitteretur, & id quidem a ſolis communicantibus, ideo peculiariter nomine *εὐχῶν πιστῶν*, *precationum fidelium* diſtinguitur a concilio *Laodiceno* [p], quod de illis loquitur, tamquam poſt preces catechumenorum, & poſtquam hi egreſſi ſint, faciendis. In aliis canonibus *communes populi orationes* & abſolute *orationes* dicuntur, ſine vlla mentione aliarum quarumdam precum in eccleſia. Hinc in concilio *Niceno* [q], vbi pœnitentes dicuntur *ſine oblatione precum cum populo eſſe debere participes*, phraſis iſtâ denotat coniunctionem in hac officii eccleſiæ parte, nomine orationum ſiue celebrationis ſacræ communionis diſtincta, quæ non ad catechumenos ſpectabat, ſed ad corpus populi, in qua ſupremi ordinis pœnitentibus, quos *conſiſtentes* vocabant, adeſſe licebat, quamquam nec oblationes facere poterant, nec euchariſtiam cum fidelibus ſumere. Et eodem ſenſu concilium *Ancyranum* [r] de pœnitentibus loquitur, qui vt tres annos *ſubſtrati* inter catechumenos, ita du-

(p) Concil. Laodic. can. XIX. (tom. I. conc. p. 1500.) *Περὶ τοῦ δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶθ᾽ οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι.* Oportere ſeorſum primum, poſt epiſcoporum ſermones, catechumenorum orationem peragi; & poſtquam exierint catechumeni, eorum qui pœnitentiam agunt, fieri orationem; & quum ii ſub manum acceſſerint & receſſerint, fidelium preces ter fieri: vnam quidem, ſcilicet primam, ſilentio: ſecundam autem & tertiam per pronuntiationem impleri, deinde ſic pacem dari.

(q) Concil. Nic. c. XI. *ὅσοι γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσι οἱ πιστοί, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται· δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.* Qui germane & vere pœnitentia ducuntur, tres annos inter auditores exigent, vt fideles, & ſeptem annis proſternentur ſupplices: duobus autem annis abſque oblatione erunt orationum cum populo participes.

(r) Concil. Ancyr. c. XXIV. (tom. I. conc. p. 1464.) *Οἱ καταμαντευόμενοι, καὶ ταῖς συνηθείαις τῶν χρόνων ἐξακολουθοῦντες, ἢ εἰσάγοντές τινας εἰς τοὺς ἑαυτῶν οἴκους ἐπὶ ἀνευρέσει φαρμακειῶν, ἢ καὶ καθάρσει, ὑπὸ τὸν κανόνα πιπτέτωσαν τῆς πεντα-*

os

os annos orationis ſine oblatione participes eſſe debeant. Atque ita *κοινωνεῖν τῆς εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ*, *orationi cum populo communicare*, concilium *Antiochenum* accipit, quando *Omnes*, inquit, *qui in eccleſiam ingrediuntur, & ſacras ſcripturas audiunt, ORATIONI autem CVM POPVLO NON COMMVNICANT* [s], *vel ſanctam eucharistiæ participationem propter aliquam inſolentiam auerſantur, eos ab eccleſia expelli oportet.* Quo loco vti lectio ſcripturarum pro toto catechumenorum officio ponitur, quæ erat prima cultus publici pars; ita communicatio cum precibus & euchariſtia ſecundam cultus partem denotat, communicantibus ſiue baptizatis peculiarem; a qua vt catechumeni excluſi erant, ita reliqui ſe ſeparare ſub pœna cenſuræ eccleſiaſticæ vetabantur. Hic verus ordo erat primi & ſecundi officii ſiue cultus Dei publici in eccleſia antiqua, & vera diſtinctio inter *miſſam catechumenorum* & *miſſam fidelium*; de qua in duobus proximis libris copioſius dicere animum induximus.

§. IV.

Vera origo & ſenſus antiqui nominis miſſa, *quod ex primitiuo vſu ſuo quamcumque diuini cultus partem, nuſquam autem ſacrificium expiatorium pro viuis & mortuis, denotat.*

In præſenti obſeruare licebit, quam turpiter antiquo nomine *miſſæ* abutantur, qui id ad denotandum officium conſecrandi panem & vinum in corpus ac ſanguinem Chriſti, ipſumque tamquam ſacrificium expiatorium pro viuis ac mortuis offerendi adplicant. Antiquis enim temporibus vocabulum *miſſa* nihil tale ſignificauit, ſed generale nomen cuiusque partis diuini miniſterii fuit. Denotauit, vti iam vidimus, non minus eam ſacrorum partem, cui catechumeni intererant, quam ipſum

ετίας κατὰ τοὺς βαθμοὺς ὡρισμένους, τρία ἔτη ὑποπτώσεως, καὶ δύο ἔτη εὐχῆς χωρὶς προσφορᾶς. Qui vaticinantur, & gentium conſuetudinem ſequuntur, vel in ſuas ædes aliquos introducunt, ad medicamentorum inuentionem, vel luſtrationem, in quinquennii canonem incidant, ſecundum gradus præfinitos, tres annos ſubſtrationis & *duos annos orationis ſine oblatione.*

(s) Concil. Antioch. c. II. Πάντας τοὺς εἰσιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ, ἢ ἀποστρεφομένους τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατά τινα ἀταξίαν, τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας.

altaris

altaris officium, ſiue euchariſtiæ celebrationem; & ſæpe pro pſalmodia, ſcripturarum lectione, & precibus veſpertinis, vbi non erat communio, æque ac pro precibus tempore celebrationis euchariſtiæ fieri ſolitis, adhibetur. Ita CASSIANVS [t] crebram *miſſæ nocturnæ* facit mentionem, per quam orationes matutinas & pſalmodiam antelucanam intelligit, quo tempore certum eſt communionem eos nullam celebraſſe. Concilium *Agathenſe* [u] de *veſpertinis miſſis* æque ac matutinis loquitur, per quas nihil amplius, quam preces matutinas & veſpertinas, ſine vlla euchariſtiæ celebratione, intelligit. Neque enim vel mane vel veſpere in quotidianis orationibus ſuis communionem celebrabant, ſed tantum diebus feſtis & hora ab vtrisque diſtincta. Ita LEONI imperatori in *tacticis* [x] memorantur μίσαι ἑσπεριναὶ, vocabulum manifeſto mutuatum a *Latina* voce *miſſa* (*Græci* enim primitus iſtiusmodi nomen non habuerunt) ad ſignificandum ſolum preces veſpertinas. Et VSSERIVS in libro ſuo de *religione veterum Hibernorum* [y] aliud eiusmodi exemplum ex ADAMNANO nobis ſuggerit, qui vocabulo *veſpertinalis miſſæ* pro precibus veſpertinis vtitur. Et doctus MABILLONIVS [z] ex regulis CAESARII *Arelatenſis* & AVRELIANI obſeruauit, quod vox *miſſæ* etiam pro lectionibus quandoque adhibita fuerit. Nam regula quædam AVRELIANI eſt, vt ſex miſſas, hoc eſt, lectiones de *Ieſaiah* propheta faciant. *Facite*, inquit, *ſex miſſas de Eſaia propheta*. Et MABILLONIVS [a] erudite obſeruat, quod vocabulum *miſſa* tres ad minimum habeat ſignificationes. Quod interdum ſignificet *lectiones*, nonnumquam *collectas* ſiue *orationes*, & aliquando *dimiſſionem populi*. Et ſane hic tertius ſen-

(t) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. XIII. Inſcriptio ſic habet: Quare poſt *miſſam nocturnam* dormire non oporteat. Lib. III. c. V. Quod Aegyptii ne incurrant equidem, quum ſoleant certis temporibus etiam ante gallorum cantum conſurgere, *miſſa* canonica *celebrata vſque ad lucem*, poſthæc vigilias extendunt, cetera.

(u) Concil. Agath. c. XXX. In concluſione *matutinarum* vel *veſpertinarum miſſarum*, poſt hymnos capitella de pſalmis dicantur.

(x) Leo tactic. c. XI. n. XVIII. citat. ab Vſſerio.

(y) Vſſer. *Relig. of the ancient* Iriſh, chap. IV. p. 26. ex Adamnani vita Columban. lib. III. c. XXXI.

(z) Mabill. de curſu Gallicano lib. II. p. 107.

(a) Ibid. p. 393.

ſus originaria vocis illius denotatio eſt. *Miſſa* enim idem eſt ac *miſſio*. Et formula in eccleſia *Latina* vſitata erat, *Ite, miſſa eſt*, quæ *Græcæ* formulæ ἀπολύεσθε & προέλθετε reſpondet, quæ erant ſolemnia verba, primum in dimiſſione catechumenorum, & deinde totius cœtus, ſub finem cultus vtrorumque pronuntiata. Vnde vtraque diuini cultus pars tandem nomen ſuum ab hac ſolemni vtriusque cœtus dimiſſione traxit, altera *miſſa catechumenorum*, altera *miſſa fidelium* nuncupata, quarum neutra vmquam aliquid amplius, quam cultum Dei publicum, cui hic vel ille cœtus vacabat, ſignificauit.

IGITVR in caſſum multi viri docti laborant, qui originem eius ex peregrinis linguis deducunt, vt ſignificatum ei concilient, recentiori *miſſæ Romanenſium* notioni quodam modo conuenientem, quum tam perſpicue *Latinæ* originis eſſe pateat. BARONIVS [*b*], poſt REVCHLINVM & GENEBRARDVM, ab *Hebraica* מסה *miſſah*, quod *oblationem* ſignificat, deſcendere ſtatuit. Verum DVRANTVS [*c*] argumento ſatis idoneo contra hanc ſententiam pugnat. *Quod ſi miſſæ nomen*, inquiens, *Hebraicum eſſet, a chriſtianis ab Hebræis retentum, Græci patres, a quibus Sabbaoth, Alleluia, Oſanna, Amen, aliaque Hebraicorum vocabula ad nos transmiſſa ſunt, nominis miſſæ meminiſſent: at nemo Græcorum patrum ea voce vſus eſt.* LEONIS SAPIENTIS demum tempore in vſu eſſe cœpit, quippe qui primus eam a *Latinis* in *tacticis* ſuis mutuatus eſt. Multo abſurdior ALBASPINAEI [*] eſt coniectura, qui *miſſam* dici autumat a nomine *Meſſ*, quod apud gentes ſeptentrionales ſi-

(*b*) Baron. an. XXXIV. n. LIX. Quum multa ſint huius ſacrificii nomina, illud eſt antiquiſſimum, & apud Latinos vſitatius atque frequentius, miſſa; quod quidem (ſicut & chriſtiana fides profitetur) ex hebraica vel chaldaica nomenclatura acceptum eſſe videtur. Quod enim in noſtra vulgata legitur, *ſpontanea oblatio* (Deut. XVI.) hebraice & chaldaice dicitur, *miſſah*, quam offerebant domino, in gratiarum actionem de fructibus terræ, qua & veſcebantur in templo cum recordatione præteritæ ſeruitutis & ab eadem liberationis. Quæ quidem omnia quum optime conueniant prædicto a Chriſto inſtituto ſacrificio; eo potius maiores noſtri vſi ſunt nomine, quam cuiuspiam alterius ſacrificii: nam & ea potiſſimum ratione ab illis id factum eſſe videtur, quod ſpontanea recolatur prima illa ſui ipſius a domino noſtro Ieſu Chriſto facta oblatio, et cetera.

(*c*) Durant. lib. II. c. I. n. I.

(*) Albaſpin. de l'euchariſtie liv. II. chap. III. p. 236. ad calc. Optati. Il eſt con-

gni-

gnificet feſtum ſiue congregationem. Quia vero populi, vt ſacrificio interſint, in vnum adunantur, ideo *miſſæ* nomen ipſi ſacrificio inditum arbitratur. Sed hoc eſt inuertere notationem, & ex filia facere matrem; ſiquidem planum perſpectumque eſt, vocabulum *meſſ* a *miſſa*, non vero hoc ab illo originem ſuam habere. BONA [*d*], curiæ *Romanæ* purpuratus, multam in hac aliisque falſis opinionibus omnibus confutandis nauat operam, veramque ſententiam indubiis teſtimoniis ex ALCIMO

ſtant, que le mot de *Meſſ*, eſt un mot du Nord; car encore aujourd'huy il eſt en uſage parmy ces Nations. Il eſt auſſi conſtant, qu' anciennement parmy ces meſmes peuples il ſignifioit une aſſemblée, une Feſte, & un Sacrifice par conſequent; car les Barbares ny les Payens n' ont jamais eu de Feſtes ſans Sacrifice; & l' eſſence d' une Feſte parmy eux, eſtoit le Sacrifice. - - - Or ſi du temps de ces Capitulaires (de Charlemagne) ce mot eſtoit en uſage, pour ſignifier une Feſte & une terme des choſes civiles, faut croire, qu'il avoit la meſme ſignification aux ſiecles precedentes; & que lorsque la Religion a eſté eſtablie au Nord, qu'ils appelloient leurs Feſtes *Meſſ*. Et partant je concluds qu'on a baillé ce meſme nom au Sacrifice de la Meſſe, lors qu'il a eſté eſtably parmy ces peuples, à cauſe qu'il eſt une Feſte, un Sacrifice; & que pour le celebrer, il faut faire une Aſſemblée, qui ſont les ſignifications, qu'on trouve que ce mot avoit parmi eux.

(*d*) Bona lib. I. c. I. §. VI. Alii denique, quorum non ambigimus veriſſimam eſſe ſententiam, a miſſione ſeu dimiſſione populi, miſſæ nomen ortum eſſe adſeuerant, ita vt miſſa idem ſit ac miſſio populi & licentia diſcedendi. Audiendus primo loco Auitus Viennenſis archiepiſcopus, qui circa finem quinti ſæculi & initio ſexti floruit. Is epiſt. I. ad Gundobadum Burgundionum regem, *non miſſum facitis*, inquit, *nihil eſt aliud quam non dimittitis. A cuius proprietate ſermonis in eccleſiis palatiisque, ſiue prætoriis* miſſa *fieri pronuntiatur, quum populus ab obſeruatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam in ſæcularibus auctoribus, niſi memoriam veſtram per occupationes lectio deſueta ſubterfugit, inuenietis.* Hæc Auitus, qui non exprimit ſæculares auctores, apud quos nomen Miſſæ hoc ſenſu reperitur. Mihi vero occurrunt, Cicero, qui in fine Philipp. V. placere dixit, *legiones bello confecto miſſas fieri:* & Suetonius in Caligula c. XXV. vbi agens de Lollia Paulina, quam in vxorem duxerat, *Breui*, ait, *miſſam fecit*, hoc eſt, dimiſit. Porro verbis Auiti nihil efficacius ad ſupra memoratos ſcriptores redarguendos, qui *miſſæ* nomen exoticum fingunt & aliunde deriuant. Miſſio autem in veteri eccleſia duplex erat: vna poſt euangelium & ſermonem, quando catechumeni, infideles, pœnitentes, & alii, quibus vetitum erat ſacramentorum participationi intereſſe, a diacono dimittebantur hac voce, *ſi quis eſt catechumenus, exeat foras:* vel vt dicit Gregorius lib. II. dialog. c. XXIII. *Si quis non communicat, det locum:* & hæc dicebatur *miſſa*, ſeu miſſio catechumenorum. Altera erat initiatorum, quum re diuina peracta eos diaconus dimittebat dicens, *Ite, miſſa eſt*: & hæc *miſ*-

AVITO, omnibusque antiquis rituum ſcriptoribus, ISIDORO, RABANO MAVRO, FLORO MAGISTRO, REMIGIO ANTISSIODORENSI, ALCVINO, *ſacramentario* GREGORII, HVGONE VICTORINO & BERNOLDO adſtruit, qui auctores omnes in hoc conſentiunt, quod *miſſa* a miſſione ſeu dimiſſione populi, nec aliunde, originem ſuam traxerit. Vt adeo non neceſſe eſſe exiſtimem, lectoribus meis alicuius horum teſtimoniorum recitatione moram iniicere, quandoquidem res nunc extra omnem controuerſiam a MABILLONIO & BONA, duobus clariſſimis eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptoribus, poſita eſt.

§. V.

Quo ſenſu cultus diuinus priſcis temporibus dictus ſit ſacrificium.

ALIVD nomen generale, antiquis temporibus cultui Dei publico datum, cui poſterioribus ſæculis abuſus quidam adhæſit, eſt *ſacrificium*; nomen a *iudæorum* ſacrificiis carnalibus mutuatum, applicatumque ad ſpiritualia chriſtianorum ſacrificia, preces videlicet, laudes, verbi diuini prædicationem, ac intimam ſui, & corporis & animæ, in ſeruitium *CHRISTI* per baptiſmi cœnæque dominicæ ſacramenta conſecrationem. Hinc quælibet cultus diuini pars, non ſolum altaris officium, nomine ſacrificii veniebat. Nam hymnos ſuos & preces veſpertinas communiter *ſacrificium veſpertinum* vocabant. Ita HIERONYMVS *Lætam* monet, vt filiam ſuam adſueſcat, ad orationes &

ſa fidelium vocabatur. Iſidorus *lib. VI. originum c. XIX Miſſa tempore ſacrificii eſt, quando catechumeni foras mittuntur, clamante Leuita, Si quis catechumenus remanſit, exeat foras: & inde miſſa.* Subſcribit Iſidoro iisdem verbis Rabanus Maurus *lib. de inſtitut. clericorum c. XXXII.* Florus Magiſter & Remigius Antiſſiodorenſis in fine expoſitionis miſſæ, *Miſſa*, inquiunt, *nihil aliud intelligitur, quam dimiſſio, id eſt abſolutio, quum celebratis omnibus tunc diaconus eſſe pronuntiat, quum populus a ſolemni obſeruatione dimittitur:* quæ verba ab Alcuino tranſcripſerunt. S. Gregorius in libro ſacramentorum feria ſexta paraſceues: *Deinde communicat ipſe, & omnis clerus, & fiunt miſſæ.* - - Hugo Victorinus *lib. II. de eccleſ. officiis c. XLI. Dicit diaconus,* Ite, miſſa eſt, *quaſi reuertimini ad propria. Ab hac miſſione, id eſt, dimiſſione* miſſam *dicunt appellari.* Bernoldus presbyter Conſtantienſis in expoſitione ordinis Romani apud Caſſandrum *in liturgicis c. XXVI.* Miſſam *ideo appellari dicimus, quia lecto euangelio foras mittuntur ex pronuntiatione diaconi, qui minime offerendo vel communicando non poterant intereſſe ſacramentis diuini myſterii.*

pſal-

pſalmos nocte conſurgere, mane hymnos canere, tertia, ſexta, nona hora ſtare in acie quaſi bellatricem Chriſti, accenſaque lucerna reddere *ſacrificium* [e] *veſpertinum.* Sic etiam HILARIVS in hæc verba pſalmiſtæ: *Sit elatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum*, ſacrificium chriſtianorum preces eorum eſſe dicit, Deo per eleuationem manus ad releuandos pauperes commendatas. *Non enim ſanguine*, inquit [f], *& holocauſtis nos, in quos conſummatio ſaeculorum deuenit, ſacrificamus Deo: ſed, quod SACRIFICIVM VESPERTINVM placitum ſit, audiamus dominum in euangeliis dicentem: Venite benedicti patris mei, poſſidete praeparatum vobis regnum a conſtitutione mundi. Eſuriui enim, & dediſtis mihi bibere: hoſpes eram, & ſuſcepiſtis me infirmum, & viſitaſtis me; in carcere fui, & liberaſtis me. Et reſpondentibus illis, quod numquam his officiis humanae neceſſitatis eguiſſet, ait: Amen dico vobis, quod feciſtis vni ex his fratribus minimis, mihi feciſtis. Hoc SACRIFICIVM VESPERTINVM, id eſt temporum nouiſſimorum eſt. In hoc manus eleuandae ſunt: quia iſtiusmodi orationibus, iam ab initio mundi, benedictis Dei regni caeleſtis praeparata poſſeſſio eſt.* Eodem ſenſu EVSEBIVS preces chriſtianorum *rationalia* & *incruenta ſacrificia* [g] vocat, quæ Deo offerantur. Et CLEMENS ALEXANDRINVS [h], *Chriſtiano*, inquit, *ſacrificia ſunt ipſae preces & laudes, & quae ante cibum fiunt ſcripturarum lectiones, pſalmi & hymni, dum cibus ſumitur & antequam eatur cubitum & noctu.* Et dantur ſexcenta lo-

(e) Hieron. epiſt. VII. ad Laetam. (p. 52. f. edit. Pariſ. MDCXLIII.)

(f) Hilar. in pſalm. CXL. p. 330.

(g) Euſeb. de laud. Conſtant. orat. p. 659. (cap. XVI. p. 544. b. edit. Amſtelod. MDCXCV.) Τὰς ἀναίμους καὶ λογικὰς θυσίας τὰς δι' εὐχῶν.
Id. de vita Conſtant. lib. IV. c. XLV. Θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις τὸ θεῖον ἱλάσκοντο.

(h) Clem. Alex. Strom. lib. VII. p. 860. edit. Oxon. αὐτίκα θυσίαι μὲν αὐτῷ εὐχαί τε καὶ αἶνοι, καὶ αἱ πρὸ τῆς ἑστιάσεως ἐντεύξεις τῶν γραφῶν· ψαλμοὶ δὲ καὶ ὕμνοι παρὰ τὴν ἑστίασιν, πρό τε τῆς κοίτης ἀλλὰ καὶ νύκτωρ πάλιν.
Vid. Caſſian. inſtitut. lib. III. c. III. De veſpertinis *ſacrificiis* quid dicendum eſt, quae iugiter offerri etiam in veteri teſtamento & lege Moſaica ſanciuntur? cetera.
Concil. Aurel. III. c. XXIX. (tom. V. concil. p. 302.) De miſſis nullus laicorum ante diſcedat, quam dominica dicatur oratio; & ſi epiſcopus praeſens fuerit, eius benedictio exſpectetur. *Sacrificia* vero matutina miſſarum, ſiue veſpertina, ne quis cum armis, pertinentibus ad bellorum vſum, ſpectet. cetera.

ca alia apud antiquos ſcriptores de publicis pariter ac priuatis precibus in eamdem ſententiam, præter ea, quæ de ſacrificio euchariſtiæ agunt, qua de re alia occaſione loquendum nobis erit. Heic ſatis eſt indicaſſe rationes, quibus inducti veteres generale nomen ſacrificii omnibus diuini cultus partibus tribuerint.

§. VI.
Et ſacramenta.

ALIVD nomen, quamquam non ita vetuſtum nec adeo tritum vti prius illud, eſt *ſacramenta*, quod in quibusdam auctoribus non id ſignificat, quod nos hodie ſacramenta vocamus, ſed ordinem ac rationem perficiendi diuina officia, tam preces & cultum religioſum generatim, quam ſpecialiora officia adminiſtrandi baptiſmum & cœnam dominicam. Vocabulum enim *ſacramentum*, reſpondens *Græco* μυστήριον, vocabulum latioris ſignificationis eſt, denotans non tantum proprie dicta ſacramenta, ſed omnes ſacras cærimonias & ritus eccleſiæ, qui quamdam ſymbolicam ſiue ſpiritualem emphaſin in ſe habent, amplius quid intellectui repræſentantes, quam quidem ſenſibus externis patet; & ſtrictiore, licet non ſtrictiſſimo, ſenſu modum ac rationem denotat peragendi diuina officia in eccleſia, ſiue ea ad ſacramenta proprie ſic dicta, ſiue ad alias quaſcumque diuini cultus partes, preces videlicet, hymnos, lectiones ſcripturarum in matutinis vel verſpertinis conuentibus, ſpectent. Hoc ſenſu a viris doctis [*i*] liber de diuinis officiis, a GREGORIO MAGNO compoſitus, *liber ſacramentorum* vocari obſeruatur, hoc eſt, liber ſiue inſtructio de peragendis diuinis officiis in eccleſia. Et a GELASIO ſimilis liber ante illum compoſitus & inſcriptus eſt: *Codex ſacramentarius*, quem an-

Martin. Bracar. capit. LXVI. (cap. LXIII. apud Iuſtell. fol. XXVII.): Si quis presbyter, aut diaconus, vel quilibet clericus eccleſiæ deputatus, ſi intra ciuitatem fuerit, aut in quolibet loco, in quo eccleſia eſt; & ad quotidianum *pſallendi ſacrificium* matutinis vel veſpertinis horis ad eccleſiam non conuenerit: deponatur, a clero.

(*i*) Menard. not. in Sacramentar. Gregor. p. 1. Non aſſentior iis, qui ſcribunt, titulum huius libri eſſe τὸ *Sacramentarium*, non vero *liber ſacramentorum*. Quum etiam contrarium pateat ex hoc ſacramentorum libro, in quo maniſeſte *Sacramentarium* a libro *Sacramentorum* diſtinguitur.] cetera. Stillingfleet. Orig. Britann. p. 225.

no

no æræ chriſtianæ MDCLXXX. *Romæ* in lucem edidit THOMASIVS. Et GENNADIVS [*k*] *Muſæum*, eccleſiæ *Maſſilienſis* presbyterum, ait, „compoſuiſſe ſacramentorum egregium & non par„vum volumen, per membra quidem pro opportunitate offi„ciorum & temporum, pro lectionum textu pſalmorumque ſe„rie & decantatione diſcretum: ſed ſupplicandi Deo & conte„ſtandi beneficiorum eius ſoliditate ſui conſentaneum. Duorum virorum doctorum, MENARDI & STILLINGFLEETI [*l*] opinio eſt, quod AVGVSTINVS & AMBROSIVS libros de officiis miſſarum liturgicis *ſacramenta* nominent. Obſeruant etiam, quod vetus *miſſa* ab ILLYRICO edita *ordo ſacramentorum* appelletur, quo ipſo nihil aliud, quam ratio peragendi diuina officia in adminiſtratione euchariſtiæ aliarumque partium cultus publici poſſit intelligi.

§. VII.

Et curſus eccleſiaſticus.

ISTHAEC officia ab aliis ſcriptoribus appellantur *curſus eccleſiaſticus*. Sub hoc enim titulo GREGORIVS *Turonenſis* librum in vſum eccleſiæ *Gallicanæ* condidiſſe dicitur, qui perditus eſt; ipſe autem in hiſtoria [*m*] ſua eius facit mentionem. Et VSSERIVS [*n*] antiquum manuſcriptum ex bibliotheca COTTONIS

(*k*) Gennad. de ſcriptor. c. LXXIX. (apud Hieron. tom. IX. opp. p. 185. h. edit. Pariſ. MDCXLIII.)
Id. ibid. c. LXXVIII. de Voconio. Compoſuit etiam ſacramentorum egregium volumen.

(*l*) Menard. ibid. Aptiſſime hoc opus liber ſacramentorum dicitur, quia in eo officia miſſarum liturgica recte diſpoſita continentur; quæ ſancti patres olim ſacramenta appellarunt. - - S. Ambroſius lib. III. de virginibus: *An quid eſt indignius, quam oracula diuina circumſtrepi, ne audiantur, ne credantur, ne reuelentur? circumſonare ſacramenta confuſis vocibus, vt impediatur oratio pro ſalute depromta omnium?* S. Auguſtinus ep. LIX. ad Paulinum: *Vt precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione ſacramentorum, antequam illud, quod eſt in domini menſa, incipiat benedici.* Et lib. de dono perſeuerantiæ c. XIII. *Quod ergo in ſacramentis fidelium, vt ſurſum cor habeamus ad dominum, munus eſt domini.*
Stillingfleet. vbi ſupra.

(*m*) Gregor. Turon. hiſtor. lib. X. c. vlt. De curſibus eccleſiaſticis vnum librum condidi.

(*n*) Viſſer. de primord. eccleſ. p. 185. In anonymo (MS. in bibliotheca Cottoniana) de eccleſiaſticorum officiorum origine, DCCCC. abhinc annis ſcripto libello,

citat,

Digitized by Google

citat, in quo *Germanus* & *Lupus* ordinem curſus *Gallorum* in *Britanniam* ſecum dicuntur attuliſſe. Et hæc liturgia eccleſiarum *Britannicarum* per aliquot ſæcula fuit, vſque dum curſus *Romanus* gradatim in eas elſet inuectus. BEDA [o] *Agathonis* pontificis *Romani* tempore *Ioannem Abbatem*, præcentorem *Romanum*, eo miſſum fuiſſe dicit, vt curſum canendi annuum, ROMAE in baſilica ſancti *Petri* vſitatum, edoceret. Et concilium *Calchutenſe* [p] aliquanto poſt BEDAM de liturgia loquitur ſub eodem nomine, ſtatuens, *Vt omnes eccleſiæ publicæ canonicis horis curſum ſuum cum reuerentia habeant.* Et MABILLONIVS [q] vitas *Walarici* & *Senerici* citat, in quibus frequens *curſus Gallicani* mentio habeatur.

§. VIII.

De nominibus λειτεργία, ιερεργία, ιερὰ & μυσαγωγία, vſitatiſſimis in eccleſia Græca.

INTER ſcriptores *Græcos* raro iſtorum nominum aliquod offendimus, ſed omnia ſacra officia & omnes cultus diuini partes generali nomine λειτεργίαν & ιερεργίαν appellant. Quamquam autem vox λειτεργία, ſenſu latiore accepta, quodlibet officium publicum ſeu miniſterium ſignificat, quomodo ea vtitur *Paulus* apoſtolus ad Phil. II, 30. & 2 ad Cor. IX, 12. pro miniſterio ca-

Germanum & Lupum *ordinem curſus Gallorum* (ſiue Gallicanam liturgiam) a Ioanne Caſſiano & Lirinenſis cœnobii patribus acceptum, in Britanniam induxiſſe legimus: *Beatiſſimus Caſſianus*, inquit auctor, *qui Lirinenſi monaſterio beatum Honoratum habuit comparem, & poſt ipſum beatus Honoratus primus Abba & ſanctus Cæſarius epiſcopus, qui fuit in Arelate, & beatus Porcarius abba, qui in ipſo monaſterio fuit, ipſum curſum decantauerunt. Qui beatum Lupum & beatum Germanum monachos in eorum monaſterio habuerunt: & ipſi ſub normam regulæ ipſum curſum ibidem decantauerunt. Et poſtea in Lirinenſi epiſcopatu cathedram ſummi honoris (pro reuerentia ſanctitatis eorum) ſunt adepti: & poſtea in Britanniis vel Scotiis prædicauerunt, quæ vita beati Germani epiſcopi Antiſiodorenſis & vita beati Lupi affirmat.*

(o) Bed. lib. IV. c. XVIII. - - accepit & præfatum Ioannem abbatem Britanniam perducendum, quatenus in monaſterio ſuo *curſum canendi* annuum, ſicut ad ſanctum Petrum Romæ agebatur, edoceret. Egitque Ioannes abbas, vt iuſſionem acceperat pontificis, & ordinem videlicet ritumque canendi ac legendi viua voce præfati monaſterii edocendo, cetera.

(p) Concil. Calchut. c. VII. (tom. VI. conc. p. 1865.)

(q) Mabill. de curſu Gallican. p. 420.

ritatis

ritatis; & ſcriptores eccleſiaſtici idem faciunt, ſæpius eam applicantes ad ciuiles pariter & ſacras functiones: Exempli cauſſa, ad officium magiſtratus vel epiſcopi, vti CASAVBONVS [r] pluribus demonſtrat; ſenſu tamen ſtrictiore ad denotandum hæc ſacra officia adhibetur, quæ diuerſas diuini cultus partes conſtituunt, cuiusmodi ſunt preces, verbi Dei lectio ac prædicatio, & ſacramentorum adminiſtratio. Numquam vero, vti quidem pontificii probare nituntur, pro ſolo ſacrificandi negotio vſurpatur. Concilium *Epheſinum* de liturgiis matutinis & veſpertinis [s] loquitur, per quas ſine dubio preces matutinas ac veſpertinas tantum intelligit. Atque ita CASAVBONVS [t] obſeruat, quod *Iuſtinianus* vocabulum λειτουργίας accipiat pro officio legendi ſcripturas æque ac adminiſtrandi euchariſtiam, quando de certis quibusdam monaſteriis dicat, quod ἱερὰ λειτουργία, ſacrum miniſterium in illis exhibeatur, quale moris ſit in ſanctiſſimis eccleſiis celebrari per lectionem ſcripturarum & adminiſtrationem ſacroſanctæ cœnæ dominicæ. Et ANTIOCHVS [u] vocabulum λειτουργίας non tantum matutinis, ſed nocturnis etiam precibus tribuit. Quarum neutræ in horas, ſacræ communioni ætate ipſius conſtitutas, inciderunt. Vt adeo ERASMVS & alii præiudicatis opinionibus potius quam ratione ducantur, qui locum illum Act. XIII, 2. λειτουργούντων αὐτῶν, reddunt *ſacrificantibus illis*, quaſi non eſſet cultus diuinus ſine ſacrificio, ea quidem ratione, qua illi illud accipiunt; quum tamen verſio vulgata verba iſta *miniſtrantibus illis* reddat, & in vetere *Syriaca* & *Arabica*, vti obſeruat BEZA, *precantibus* legatur; id

(r) Caſaubon. exercit. in Baron. XVI. num. XLI. p. 471. (p. 536. edit. Londin. MDCXIV.)

(s) Concil. Epheſ. epiſt. ſynod. ad imperator. ap. Caſaubonum ibid. ἐντειλάμενοι μὴ συγχωρήσαντες τὰς ἑσπερινὰς ἢ τὰς ἑωθινὰς λειτουργίας.

(t) Caſaubon. p. 536. Iuſtinianus nouella VII. cap. XI. ἱερὰν λειτουργίαν deſcribens, duas illius partes commemorat, recitationem ſcripturarum & adminiſtrationem ſacroſanctæ cœnæ domini. ἐν οἷς, inquit, ἱερὰ γίνεται λειτουργία τῶν τε θείων ἀναγινωσκομένων γραφῶν, τῆς τε ἱερᾶς καὶ ἀπορρήτου μεταδιδομένης κοινωνίας.

(u) Antioch. hom. XIX. bibl. patr. græco-lat. tom. I. p. 1056. Ἐξέγειρον ἡμᾶς πρὸς τὰς νυκτερινὰς καὶ ἑωθινὰς λειτουργίας. Redde nos excitatos ad exhibendum tibi munus *nocturnæ ac matutinæ liturgiæ*.

quod notioni *liturgiæ*, pro diuino miniſterio ſumtæ, reſpondet. Sed vero ſi liturgia cum epitheto vocabatur myſtica, tum communiter euchariſtiæ ſignificabat celebrationem. Vt quando THEODORETVS ſalutationem *Paulinam* 2 Cor. XIII, 14. *Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti & caritas Dei & patris, & communicatio ſancti ſpiritus ſit cum omnibus vobis*, in omnibus eccleſiis *myſticæ liturgiæ* [x] exordium eſſe, dicit, ſacræ cœnæ adminiſtrationem intelligit, quæ cum hac ſalutandi forma inchoata ſit. Ita quoque in *Clementina epitome de geſtis S. Petri* [y] ἱερὰ λειτουργία, *ſacra liturgia* officium altaris denotat, quod εὐχὴν τῶν ἱερῶν ὕμνων, *preces in pſalmodia fieri ſolitas*, ſiue miſſam catechumenorum, excipiebat. BONA [z] EX VINCENTIO RICCARDO [a] obſeruat, quod vox *liturgiæ*, niſi epitheton *ſacræ* vel *myſticæ* adiunctum ſibi habeat, non pro ſacrificio euchariſtico, ſed pro alia quadam diuini cultus parte ſumatur: quamquam hoc ipſo plus dici exiſtimem, quam vt ſatis probari poſſit. Quomodo ab altera parte, vbi cum epitheto *myſtica* dicitur, non ſemper, ſed tantum vt plurimum, quemadmodum antea diximus, officium euchariſticum denotat. Nam officium baptiſmi non minus pro myſtico ſemper habitum fuit, quam officium euchariſtiæ. Atque ideo nomen μυσταγωγία, communio in ſacris myſteriis, baptiſmo æque ac cœnæ dominicæ frequenter tribuitur a CHRYSOSTOMO [b],

(x) Theodoret. epiſt. CXLVI. p. 1032. b. ἐν πάσαις ἐκκλησίαις τῆς μυστικῆς λειτουργίας προοίμιον.

(y) Clementina epit. de geſtis Petri num. CLV. ap. Coteler. tom. I. p. 796. Τῷ πατριάρχῃ τὴν ἱερὰν ἐκτελέσαντος λειτουργίαν.

(z) Bona rer. liturgic. lib. I. c. III. n. III. Obſeruat vir eruditus Vincentius Riccardus in comment. ad Proclum de traditione miſſæ, quod quando patres vocem liturgiæ pro ſacrificio vſurpant, ſemper epitheton *ſacræ*, vel *myſticæ* adiungant.

(a) Riccard. commentar. in Proclum de tradit. Miſſæ.

(b) Chryſoſtom. hom. XXI. tom. I. ad popul. Antioch. p. 272. vbi fœminam, quam a ſuperbia dehortatur, ita adloquitur: Ἀναμνήσθητι τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣν ἀφῆκας μυσταγωγουμένη, Ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, κ. τ. λ. Vocis illius recorderis, quam, dum ſacris initiabaris, nempe in *baptiſmo*, emiſiſti, Abrenuntio tibi, Satana &c.

Id. homil. I. in acta p. 615. edit. Eton. MDCXII. de baptiſmo ita loquitur: Πολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται· δέον γὰρ εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν, καὶ χαίρειν, καὶ στεφανοῦσθαι ἕτερον μυσταγωγούμενον. Multa hoc dono indigna

THEO-

THEODORETO [c] & aliis; quemadmodum pluribus videre eſt in SVICERO [d], vbi de hoc vocabulo agit. Id quidem certum eſt, perſonatum DIONYSIVM vocabulum μυσταγωγίας in deſcribendis cærimoniis & officio baptiſmi, perinde ac euchariſtiæ, adhibere: Et CYRILLI catecheſes myſtagogicæ expoſitionem rituum, tam in baptiſmi & confirmationis, quam alterius ſacramenti adminiſtratione obſeruatorum, exhibenti; vtpote, quæ ſunt duo magna eccleſiæ chriſtianæ officia myſtica. Nomina ἱερὰ, ἱερουργία & θυσία eiusdem ſignificationis ſunt. Vt plurimum officium eucharifticum ſiue ſacrificium precum ad altare denotant. Interdum autem baptiſmi, prædicationis, lectionis ſcripturarum & pſalmodiæ officia ſignificant, quippe quæ ſpiritualia chriſtianorum ſunt ſacrificia. In confeſſo eſt, apoſtolo prædicationem euangelii vocari ἱερουργίαν, factamque hac ipſa conuerſionem gentium, oblationem earum Deo acceptam. Quæ in verba CHRYSOSTOMVS [e] hanc habet obſeruationem: *Apoſtolus non ſimpliciter* λατρείαν, *id eſt, ſeruitutem ponit, ſed* λειτουργίαν *&* ἱερουργίαν, *hoc eſt, ſacrorum adminiſtrationem. Ipſum enim mihi ſacerdotium eſt prædicare & euangelizare. Hanc offero hoſtiam.* Et BASILIVS itidem officium laudis ac gratiarum

ſiunt: oportet enim lætari, exſultare, gaudere, & coronari, dum alius *initiatur*, id eſt, *baptizatur*.

(c) Theodoret. in cap. I. Cantici: Ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ οἱ τελούμενοι μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ τυράννου καὶ τὴν τοῦ βασιλέως ὁμολογίαν, οἱονεί τινα σφραγῖδα βασιλικὴν δέχονται τοῦ πνευματικοῦ μύρου τὸ χρῖσμα. In ſacro initiationis ſacramento, h. e. *baptiſmo* qui perficiuntur, poſt abnegationem tyranni & regis confeſſionem quaſi ſigillum quoddam regium accipiunt ſpiritualis vnguenti, vnctionem.

(d) Suicer. theſaur. voce μυσταγωγία, tom. II. p. 380. 381. vbi præter modo citata Chryſoſtomi & Theodoreti teſtimonia, illuſtrem locum ex Seueriani homil. V. de creatione exhibet. Πῶς βαπτιζόμεθα; ἐν ὀνόματι πατρὸς, καὶ υἱοῦ, καὶ ἁγίου πνεύματος· ποία μείζων ἡ ἀναγέννησις, ἡ τῆς δημιουργίας, ἢ ἡ τῆς μυσταγωγίας; Ἐκεῖ ἀρχὴ ζωῆς εἰς θάνατον· ὧδε ἀρχὴ θανάτου εἰς ζωήν. Quomodo baptizamur? In nomine patris, filii & ſpiritus ſancti. Quænam maior generatio (omnino enim γέννησις legendum) quæ per creationem facta, an quæ per baptiſmum? Ibi initium vitæ ad mortem; heic initium mortis ad vitam.

(e) Chryſoſt. hom. XXIX. in Roman. p. 302. (p. 370. edit. Francof. MDCXCVII.) οὐχ ἁπλῶς λατρείαν λέγων, καθάπερ ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ λειτουργίαν καὶ ἱερουργίαν· αὕτη γάρ μοι ἱερωσύνη, τὸ κηρύττειν καὶ καταγγέλλειν· ταύτην προσφέρω τὴν θυσίαν.

actionis ἱερουργίαν, & θυσίαν vocat, *ἱερουργήσω σοι* [*f*], inquiens, *τὴν αἰνέσεως θυσίαν*, *ſacrificabo tibi hoſtiam laudis.* Et ante (§. V.) vidimus, quod preces veſpertinæ plerumque *ſacrificium veſpertinum* a *Latinis* ſcriptoribus vocari ſolitæ ſint.

§. IX.

Liturgia interdum pro ſtatis precum formulis accepta.

Observandvm porro eſt, quod quemadmodum *Latini* per vocabula *miſſæ*, *curſus*, *ordinis* & *officii* non tantum ipſum cultum diuinum intelligunt, ſed libros etiam, methodum ac regulas de eo legitime peragendo complexos, quod nos præſcriptas precum formulas vocare ſolemus: ita *Græci* interdum idem per nomen λειτουργίας intelligant; & hoc non ſolum, quando de formulis adminiſtrandi ſacramenta, ſed de quibusuis aliis diuini officii partibus loquuntur. Auctor *conſtitutionum* [*g*] hanc vocem iſthoc ſenſu manifeſto accipit, quando eam formulæ orationis, quæ pro catechumenis tum fieri ſolebat, applicat. Et casavbonvs obſeruat [*h*], quod omnes iſtæ deſcriptiones ordinis ſeruandi in ſacris celebrandis, quæ nomina petri, iacobi, andreae, basilii & chrysostomi præ ſe ferant, liturgiæ dicantur, quas *Latini* appellant *ordinem agendi* vel *officium*, *Græci* autem recentiores ἀκολουθίαν. Hæ quoque aliquando a *Græcis* ſcriptoribus vocantur εὐχῶν διατάξεις, *precum deſcriptiones*, quod nomen eſt, quo liturgiam basilii inſignit gregorivs nazianzenvs [*i*], quam mandante epiſcopo compoſuerat, quum eſſet presbyter *Cæſareæ*, & formulæ iſtæ ac deſcriptiones ordinis ſeruandi in ſacris publicis, ab auctore *conſtitutionum* collectæ, eodem nomine διατάξεις appellantur. chrysostomo vocantur νόμοι, *regulæ* ſiue *conſtitutiones eccleſiæ*; &

(*f*) Baſil. in pſalm. CXV. p. 275. b.

(*g*) Conſtitut. lib. VIII. c. VI. ἡ θεία λειτουργία, ἐν ᾗ προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, Diuina liturgia, in qua oratio pro catechumenis.

(*h*) Caſaubon. exercit. XVI. in Baron. n. XLI. pag. 472. Ab hac ratione dictæ ſunt λειτουργίαι, deſcriptiones quædam ordinis ſeruandi in ſacris celebrandis: cuiusmodi ſunt, quæ hodie circumferuntur ſub titulis partim veris partim falſis, Petri, Iacobi, Andreæ, Baſilii, Chryſoſtomi, & ſimiles. Latini vocant *ordinem agendi* vel *officium.* Græci aliquando, ἀκολουθίαν, & Balſamon non ſemel.

(*i*) Nazianz. orat. XX. in laud. Baſilii. p. 340. d.

preca-

precationes ſpeciatim in duo genera formularum, ab ipſo [*k*] & concilio *Laodiceno* [*l*] diſtinguuntur, alteræ εὐχαὶ κατηχουμένων, *preces catechumenorum*, alteræ εὐχαὶ πιστῶν, *preces fidelium* ſiue *credentium* dictæ. Nihil vero amplius de liturgiis, tamquam præſcriptis formulis ſacri cultus conſideratis, heic dicimus, quia de illis poſthac loco ſuo copioſius loquendum erit.

§. X.

De litaniis. *Initio hoc generale precum nomen. Quemadmodum & quando in certis ſpecialioribus cultus publici formulis, ſic dictis* rogationibus, *domicilium proprium ei eſſe cœperit.*

Generale adhuc nomen datur, quo priſci ſcriptores ad denotandum quaſcumque preces publicas vſi ſunt, quod autem medii æui ſcriptores ſpeciali ſacrorum formulæ proprium fecerunt, hoc eſt, *litaniæ*, *Græce* λιτανεῖαι & λίται, *Latine*, *ſupplicationes* & *rogationes*. Hæc vocabula, natiuo ſuo ſignificatu accepta, aliud tantum nomen ſunt precum quarumcunque, ſiue publice in eccleſia, ſiue domi a priuato quoque factarum. Evsebivs de *Conſtantini* imperatoris loquens conſuetudine orandi ſeorſum Deum in tabernaculo ſuo, antequam prælium conſereret, orationibus ac precibus, λιταῖς [*m*], ita Deum placaſſe dicit, vt benignum illum ac propitium ſuarum partium adiutorem haberet, eaque ageret, quæ illi menti ſuæ ſuggeſſiſſet. Et iterum dicit [*n*], quod paullo ante obitum ſuum in oratorio quodam diu commoratus ſupplicationes & preces,

(*k*) Chryſoſtom. hom. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. ſeqq. edit. Francoſ. MDCXCVII.)

(*l*) Concil. Laodic. can. XIX. Περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς. κ. τ. λ. Oportere ſeorſum primum, poſt epiſcoporum ſermones, catechumenorum orationem peragi; & poſtquam exierint catechumeni, eorum, qui pœnitentiam agunt, fieri orationem: & quum ii ſub manum acceſſerint & receſſerint, fidelium preces ſic ter fieri. cetera.

(*m*) Euſeb. vit. Conſtant. lib. II. c. XIV. τὸν θεὸν ἱκετηρίαις καὶ λιταῖς ἱλεούμενος κ. τ. λ.

(*n*) Id. lib. IV. c. LXI. Εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἴκῳ, ἱκετηρίους εὐχάς τε καὶ λιτανείας ἀνέπεμπε τῷ θεῷ.

(λιτανείας,) obtulerit Deo. Quibus in locis *litania* generale nomen eſſe, nec ſpeciale quoddam precum genus denotare, videtur. Ita CHRYSOSTOMVS τὸ λιτανεῖον adhibet, quando ad populum ſuum ait: [o] *Cras vna vobiscum proficiſcar* εἰς λιτανεῖον, *ad ſupplicationes.* Et alio loco [p] de ſolemni verborum formula: *Pax vobis*, loquens, *In eccleſiis*, inquit, *pacem, in precibus*, ἐν ταῖς λιταῖς, *in ſupplicationibus*, *in ſalutationibus*, *& ſemel*, *& bis*, *& ter*, *& ſæpe eam dat is*, *qui præeſt eccleſiæ*, *dicens*: *Pax vobis.* Et ARCADIVS lege quadam ſua [q], contra hæreticos circa eamdem tempeſtatem lata, vocem *litanias* eodem ſenſu pro precibus in genere adhibet. *Interdicatur*, inquit, *his omnibus ad LITANIAM faciendam intra ciuitatem noctu vel interdiu profanis coire conuentibus.* Vbi manifeſtum eſt, non fuiſſe imperatori propoſitum, prohibere hæreticos a certis quibusdam precibus faciendis, ſed omnes preces generatim intra ciuitatem eis interdicere, omnemque occaſionem noctu vel interdiu coëundi præcidere. Atque hoc modo GOTHOFREDVS illius mentem intelligit. Hæc enim lex promulgabatur reſpectu habito ad *Arianorum* conuentus, quos ad hymnos in nocturnis ſuis precationibus decantandos agebant, quæ res turbis & cædibus in ciuitate occaſionem ſemel atque iterum dederat, quemadmodum SOCRATES [r] & SOZOMENVS memoriæ prodidere. Vt adeo hymnos matutinos, pſalmodiam & preces tunc temporis generali nomine *litaniam* vocauerint, & *Ariani* hoc ſenſu litanias intra ciuitatem facere hac lege *Arcadii* prohibiti ſint. Quod ex AVGVSTINO, CYPRIANO & TERTVLLIANO adlegat HAMONDVS LESTRANGIVS [s], nihil probat amplius, quam quod in eccleſia ſemper preces factæ ſint, ad implorandam Dei miſericordiam & gratiam; id quod nemo negat. Neque vero vocabulum *litaniæ* ab eorum quo-

(o) Chryſoſtom. hom. antequam iret in exilium. tom. IV. p. 965. (p. 845. a.) αὔριον εἰς λιτανεῖον ἐξελεύσομαι μεθ᾽ ὑμῶν.

(p) Chryſoſt. hom. III. in Coloſſ. p. 1338. (p. 176. edit. Francofurt.) ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς λιταῖς, ἐν ταῖς προσρήσεσι· καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εἰρήνη ὑμῖν ἐπιλέγων.

(q) Cod. Theod. lib. XVI. tit. V. de hæreticis leg. XXX.

(r) Socrat. lib. VI. c. VIII. tot. Sozom. lib. VIII. c. VIII. tot.

(s) Leſtrange's *Allyance of divine offices* cap. 4. p. 100.

piam

piam adhibetur. Magis ad rem facit, quod BASILIVS [t] ad eccleſiam dicit *Neocæſareenſem*, cuius *Gregorius Thaumaturgus* fuerat epiſcopus; Quod licet *Gregorii* ætate *litanias* non habuerint, poſtmodum tamen ante BASILII tempus earum admiſerint vſum. Quo argumento nocturnas preces, pſalmodias ac vigilias aduerſus eos defendebat, qui obiiciebant, quod *Gregorii* memoria in vſu non fuiſſent. Neque enim *litanias*, quas iam in vſu habeant, illius tempore fuiſſe dicit, quas tamen nemo nouitatis nomine repudiet. Quod BASILIVM vocem *litanias* pro peculiari precationum genere, in eccleſiam recens introducto, accipere comprobat. Dubium enim non eſt, quin precationes antea habuerint, etiamſi non huius præcipue generis.

SVNT, qui litanias hoc ſenſu ſtrictiore primum a *Mamerco*, epiſcopo *Viennenſi* in *Gallia*, circa annum CCCCL. in eccleſiam inuectas eſſe ſtatuunt. At enim vero BASILII teſtimonium eas in oriente maturius obtinuiſſe, demonſtrat. Falluntur etiam, qui *Mamercum* primum earum auctorem in occidente faciunt. Nam SIDONIVS APOLLINARIS, qui tempore *Mamerci* vixit, & aliquot ad eum epiſtolas exarauit, diſertis verbis ipſum non primum earum, ſed tantum *rogationum*, hoc eſt, dierum feſtorum ante adſcenſionem domini noſtri IEſu Chriſti, auctorem eſſe dicit, cui ſolemnitati litaniarum vſum applicuerit, quæ iam pridem obtinuerint, etſi non ita ſolemniter obſeruatæ, nec vllis ſtatis temporibus fixæ, ſed tantum prout occaſio ferret, ad deprecandam impendentem aliquam calamitatem adhibitæ. Hoc ipſum verbis pluribus epiſtola quadam ad ipſum *Mamercum* [u] data declarat, auctorem *rogationum*

(t) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſar. p. 97. b. ἀλλ' οὐκ ἦν, φασι, ταῦτα ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου· ἀλλ' οὐδὲ αἱ λιτανεῖαι, ἃς ὑμεῖς νῦν ἐπιτηδεύετε. Sed iſta dicitis, tempore Gregorii magni non fuiſſe: verum neque *litaniæ*, quas iam in vſu habetis, illius tempore fuerunt.

(u) Sidon. lib. VII. ep. I. Rumor eſt, Gothos in Romanum ſolum caſtra mouiſſe. Huic ſemper irreptioni nos, miſeri Aruerni, ianua ſumus. Namque odiis inimicorum hinc peculiaria ſomenta ſubminiſtramus, quia quod needum terminos ſuos ab Oceano in Rhodanum Ligeris alueo limitauerunt, ſolam (ſub ope Chriſti) moram de noſtra tantum obice patiuntur. Circumiectarum vero ſpatia, tractumque regionum iam pridem regni minacis importuna deuorauit impreſſio: ſed animoſitati noſtræ tam temerariæ tamque periculoſæ non aut ambuſtam murorum faciem, aut putrem ſudium cratem,

cum

eum vocans, rationesque inſtitutionis earum, modumque eas inter flagrantiſſimas ſupplicationes ac ieiunia ad *Niniuitarum* exemplum obſeruandi, ad incendia vel terræ motus, vel inundationes, vel inuaſiones hoſtium auertendas, oſtendens. Ne quis vero *Mamercum* primum litaniarum auctorem fuiſſe exiſtimet, quia earum vſum ſpeciatim ad dies *rogationum* applicuit, alia quadam epiſtola [*x*] ſignificantius loquitur, *Rogationum*, inquiens, *nobis ſolemnitatem primus Mamercus pater & pontifex reuerentiſſimo exemplo, vtiliſſimo experimento, inuenit, inſtituit, inuexit. Erant quidem prius (quod ſalua fidei pace ſit dictum) vagæ, tepentes, infrequentesque, vtque ſic dixerim, oſcitabundæ ſupplicationes, quæ ſæpe interpellantium prandiorum obicibus hebetabantur, maxime aut imbres, aut ſerenitatem deprecaturæ. - - In his autem, quas ſuprafatus ſummus ſacerdos nobis & protulit pariter & contulit, ieiunatur, oratur, pſallitur, fletur.* Quæ heic dicit SIDONIVS, ea rogationes in *Gallia* a *Mamerco* inſtitutas, litanias autem iam ante in vſu fuiſſe, oſtendunt. Et ſi SAVARO [*y*] de AVGVSTINI quadam homilia recte iudicat, anniuerſaria *rogationum* ſolemnitas longe ante in eccleſiis *Africanis* obtinuerit, neceſſe eſt. Nam inter ſermones eius de tempore vnus eſt, in vigilia dominicæ adſcenſionis, in

aut propugnacula vigilum trita pectoribus confidimus opitulatura: ſolo tamen *inuectarum te auctore rogationum* palpamur auxilio, quibus inchoandis inſtituendisque populus Aruernus, etſi non effectu pari, adſectu certe, non impari cœpit initiari, & ob hoc circumfuſis needum dat terga terroribus. Non enim latet noſtram ſuſcitationem, primis temporibus harumque ſupplicationum inſtitutarum, ciuitas cælitus tibi credita, per huiuſcemodi prodigiorum terricula menta vacuabatur. Nam non modo ſcenæ mœnium publicorum crebris terræ motibus concutiebantur: nunc ignes ſæpe flammati caducas culminum criſtas ſuperiecto fauillarum monte tumulabant: nunc ſtupenda foro cubilia collocabat audacium pauenda manſuetudo ceruorum: quum tu inter iſta diſceſſu primorum populariumque ſtatu vrbis exinanito, ad noua celer veterum Niniuitarum exempla decurriſti, ne diuinæ admonitioni tua quoque deſperatio conuiciaretur, & vero iam de Deo tu minime poteras abſque peccato poſt virtutum experimenta diffidere. cetera.

(*x*) Id. lib. V. epiſt. XIV.

(*y*) Sauar. not. in Sidon. lib. V. ep. XIV. Ex hoc loco notandum ante adſcenſionem domini ante Mamercum litanias fuiſſe, tot diebus, quot a Mamerco inſtituti ſunt, D. Auguſtinus ſerm. CLXXIII., in vigilia dominicæ adſcenſionis, quem conſule.

quo

quo de ieiunio [z] trium dierum ante feſtum adſcenſionis diem loquitur, hortans omnes, vt hoſce dies ieiunando, orando, & pſallendo tranſigant. Verumtamen a tempore inde *Mamerci* certum eſt, hoſce *rogationum* dies & *litanias* maxima cum ſolemnitate in eccleſia eſſe celebratas, vtpote ALCIMO AVITO [*a*], CAESARIO *Arelatenſi* [*b*], EVCHERIO *Lugdunenſi* iuniori [*c*] & GREGORIO *Turonenſi* [*d*], vt recentiores ſcriptores taceamus, frequenter memoratas. Concilium primum *Aurelianenſe* an. DXI. eas ſtabiliuit, facto decreto [*e*] in hanc ſententiam: *Rogationes, id eſt, litanias ante adſcenſionem domini ab omnibus eccleſiis placuit celebrari, ita vt præmiſſum triduanum ieiunium in dominicæ adſcenſionis feſtiuitate ſoluatur: per quod triduum ſerui & ancillæ ab omni opere relaxentur, quo magis plebs vniuerſa conueniat; quo triduo omnes abſtineant & quadrageſimalibus cibis vtantur.* In eccleſiis *Hiſpanicis* iſtæ *rogationes* ad hebdomadem poſt pentecoſten differebantur: Antiquam enim veteris eccleſiæ regulam ſequebantur, vt durantibus quinquaginta diebus inter paſcha & pentecoſten, nulla haberent ieiunia. Hinc, vti de illis obſeruat WALAFRIDVS STRABO [*f*], ieiunium rogationum celebrare recuſabant eo tempore, quo ſponſus cum illis erat: Sed decreto quodam concilii *Gerundenſis* [*g*] hæ litaniæ in hebdomadem

(*z*) Aug. hom. CLXXIII. de tempore tom. X. p. 338. (p. 975. edit. Baſil. MDLXIX.) Sine dubio peccatorum ſuorum vulnera diligit, qui in iſtis tribus diebus, ieiunando, orando, & pſallendo medicamenta ſibi ſpiritualia non requirit.

(*a*) Alcim. Auit. homil. de rogationibus tot. (tom. IX. bibl. patr. max. p. 591. 592. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(*b*) Cæſar. homil. XXXIII. Tribus diebus, quos regulariter in toto mundo celebrat eccleſia.

(*c*) Eucher. hom. de litaniis.

(*d*) Gregor. Turon. lib. II. c. XXXIV. Rogationes, quas ante adſcenſionis dominicæ triumphum celebramus.

(*e*) Conc. Aurel. I. can. XXVII. (tom. IV. conc. p. 1408.)

(*f*) Strabo de offic. eccleſ. c. XXVIII. Hiſpani autem, propter hoc, quod ſcriptum, Non poſſunt filii ſponſi lugere, quamdiu cum illis eſt ſponſus, intra quinquageſimam paſchæ recuſantes ieiunare, litanias ſuas poſt pentecoſten poſuerunt.

(*g*) Concil. Gerund. can. II. In inſcriptione p. 25. Vt litaniæ poſt pentecoſten a quinta feria vſque in ſabbathum celebrentur. Canon ipſe ita habet: De litania, vt expleta ſolemnitate pentecoſtes, ſequens ſeptimana, a quinta feria vſque in ſabbatum, per hoc triduum abſtinentia celebretur.

Ibid. can. III. Item ſecundæ litaniæ faciendæ ſunt kalendis Nouembris, ea

 poſt

poſt pentecoſten reiiciebantur, ſecundis quibusdam litaniis ad kalendas Nouembris fieri iuſſis. Concilium *Toletanum* quintum [*b*] aliam iſtiusmodi litaniam & ieiunium inſtituit triduo quotannis celebrandum, initio facto ipſis idibus Decembribus. Concilium *Toletanum* ſextum [*i*], duobus circiter annis poſt, anno nimirum orbis redemti DCXXXVIII. hoc decretum confirmauit, illudque vniuerſalem omnibus eccleſiis *Hiſpaniæ* & *Galliciæ*, & *Galliæ Narbonenſis*, quæ tunc temporis *Chintillano* regi *Gothorum* parebant, regulam eſſe iuſſit. Et in concilio *Toletano* decimo ſeptimo [*k*] anno DCXCIV. ſub rege *Egicane* generalius aliquod decretum factum eſt, vt litaniæ eiusmodi per vniuerſum annum in ſingulis menſibus celebrarentur. Atque ita hæ ſolemnes ſupplicationes gradatim per ſingulas hebdomadas feria quarta & ſexta, antiquis illis diebus ſtationariis, in omnibus eccleſiis celebrari cœperunt.

§. XI.

De diſtinctione inter litanias maiores & minores.

INTERIECTO tempore *Gregorius Magnus* quasdam iſtiusmodi *rogationes Romæ* inſtituit, & vnam quidem ſpeciatim VII. kal. Maias, dictam *litaniam ſeptiformem* eo, quod eccleſiam per ſeptem diſtinctas claſſes ad celebrandam iſtam ſolemnitatem exire iuſſerat; primum quidem clericos, deinde laicos, deinde monachos, deinde virgines, poſtea feminas coniugatas, deinde viduas, poſtremo pauperes & infantes. Hæc ſolemnitas ipſimet GREGO-

tamen conditione ſeruata, vt ſi iisdem diebus dominica interceſſerit, in alia hebdomada, ſecundum prioris abſtinentiæ obſeruantiam, a quinta feria inciplantur, & in ſabbato veſpere miſſa facta finiantur. Quibus tamen diebus a carnibus & a vino abſtinendum decreuimus.

(*b*) Concil. Tolet. V. c. I. Vt a die Iduum decembrium litania triduo vbique annua ſucceſſione peragatur &c.

(*i*) Concil. Toletan. VI. c. II. Vniuerſalis auctoritate cenſemus concilii, vt hi dies litaniarum, quæ in ſynodo præmiſſa ſunt inſtituti, annuo recurſu omni obſeruatione habeantur celeberrimi.

(*k*) Concil. Tolet. XVII. c. VI. Quando priſcorum patrum inſtitutio, per totum annum, per ſingulorum menſium curſum, litaniarum vota decreuerit perſoluenda - decernimus, vt deinceps per totum annum in cunctis duodecim menſibus per vniuerſos Hiſpaniæ & Galliarum prouincias pro ſtatu eccleſiæ Dei, pro incolumitate principis noſtri, atque ſaluatione populi & indulgentia totius peccati, & a cunctorum fidelium cordibus expulſione diaboli, exomologeſes votis gliſcentibus celebrentur.

RIO

RIO [*l*] memoratur & WALAFRIDO STRABONI [*m*], qui *litaniam maiorem* vocat. Vnde nonnulli in eum errorem deducti ſunt, vt litanias *Romanas* appellatione litaniarum maiorum diſtingui putent a litaniis MAMERCI, quas minores nuncupant. Ita HAMONDVS LESTRANGIVS & alii [*n*] in harum rerum expoſitione. Verum ſcriptores *Gallicani* hanc diſtinctionem non admittunt. CELLOTIVS [*o*] litaniam MAMERCI ſemper *litaniam maiorem* ab antiquis ſcriptoribus, æque ac litaniam GREGORII, vocatam eſſe, & hanc poſteriorem inter *Gallicanas* eccleſias parum in vſu fuiſſe dicit. Id certum eſt, concilium *Moguntinum* [*p*]

(*l*) Gregor. lib. XI. ep. II. (tom. V. conc. p. 1510. d. e.) Proinde fratres cariſſimi, contrito corde & correctis operibus craſtina die primo diluculo ad *ſeptiformem litaniam* iuxta diſtributionem inferius deſignatam deuota mente cum lacrimis veniamus. - - Litania clericorum exeat ab eccleſia beati Ioannis baptiſtæ: litania virorum ab eccleſia beati martyris Marcelli: litania monachorum, ab eccleſia martyrum Ioannis & Pauli: litania ancillarum Dei, ab eccleſia beatorum martyrum Coſinæ & Damiani: litania feminarum coniugatarum, ab eccleſia beati primi martyris Stephani: litania viduarum, ab eccleſia beati martyris Vitalis: litania pauperum & infantium, ab eccleſia beatæ martyris Cæciliæ.

(*m*) Strabo de offic. eccleſ. cap. XXVIII. (tom. IX. bibl. max. p. 197.) *Litanias*, id eſt, *rogationes* publicas, quas *maiores* vocamus, Romani vna die denominata, id eſt, VII. kal. Maii annuatim facere ſolent: Quas Gregorius papa initio ordinationis ſuæ inſtituit. cetera.

(*n*) Leſtrange Allyance cap. IV. p. 100.

(*o*) Cellot. not. in capitula Gualteri Aurelianenſis (conc. tom. VIII. p. 649.) Litaniam maiorem ordo Romanus nuncupat eam, quæ auctore Gregorio magno VII kalendas Maii celebratur ad, feſtum S. Marci. Minorem vero illam, quæ per triduum rogationum a Mamerco Viennenſi epiſcopo inſtituta, *apud nos vſque hodie pro diuerſis calamitatibus deuotiſſime recolitur*, vt ait idem ordo. Non adſentientibus noſtris ſcriptoribus, qui priorem ſimpliciter Romanam nominant, & in Galliæ vſu ægre retentam ſubiudicant: vt in Herardo videre eſt, de *litania Romana VII Kal. Maii vt rememoretur.* Vt videlicet eius commemoratio fiat, quæ niſi ſtudioſe commendata, dilaberetur. Maiorem autem litaniam non aliam habent, quam triduum rogationum: & manifeſte hanc nominat capitulare Caroli magni ex concilio Moguntino: *Placuit nobis, vt litania maior obſeruanda ſint a cunctis chriſtianis, diebus tribus.* Walafridus autem Strabo, vtrique tum Romanæ, tum iſti *Gallicanæ maioris* nomen tribuit.

(*p*) Concil. Moguntin. an. DCCCXIII. can. XXXIII. (tom. VII. conc. p. 1249.) Placuit nobis, vt *litania maior* obſeruanda ſit a cunctis chriſtianis diebus tribus, ſicut legendo repetimus, & ſicuti ſancti patres noſtri inſtituerunt,

Digitized by Google

& *capitularia* CAROLI MAGNI [*q*], in quibus verba concilii repetuntur, nomen *litaniæ maioris* rogationibus ſuis ante diem adſcenſionis dominicæ tribuere. Et CELLOTIVS GVALTHERVM *Aurelianenſem* & STRABONEM eodem eas nomine appellare, adſerit. Sed tamen, quid per litaniam minorem in oppoſitione maioris intelligatur, non docet. Si lector coniecturam meam voluerit accipere, nihil eſt amplius quam nota formula *Kyrie eleiſon*, vt *Latini* reddunt de *Græco*, Κύριε ἐλέησον, hoc eſt, *Domine*, *miſerere noſtri*, vel ſi pro aliis precarentur, *domine*, *miſerere eorum*. Quemadmodum hæc iugis populi reſponſio erat ad vnamquamque petitionem in longioribus ſupplicationibus ſuis pro catechumenis aliisque (vti poſthac videbimus;) ita non numquam ſeparatim in omnibus diuinis officiis, tamquam breuior ſupplicationis formula, adhibebatur: Et tum indolem litaniæ per ſe habebat, nec pars longioris cuiusdam precationis erat. Hoc manifeſto patet ex decreto, quod in concilio *Vaſenſi* [*r*] ad introducendum eius vſum in eccleſias *Gallicanas* factum eſt. *Quia*, inquiunt, *tam in ſede apoſtolica, quam etiam per totas orientales atque Italiæ prouincias, dulcis & nimium ſalutaris conſuetudo eſt intromiſſa, vt Kyrie eleiſon frequentius cum grandi adfectu & compunctione dicatur; placuit etiam nobis, vt in omnibus eccleſiis noſtris iſta tam ſancta conſuetudo & ad matutinum, & ad miſſas, & ad veſperam Deo propitio intromittatur.* *Græci* plerumque dicebant; Κύριε ἐλέησον, *Domine, miſerere noſtri*, altera parte Χριστὲ ἐλέησον, *Chriſte, miſerere noſtri*, prætermiſſa. *Latini* autem vtramque adhibebant, repetebantque alternatim, vti nos hodie, primum quidem miniſter eccleſiæ, deinde populus vniuerſus; quum contra apud *Græcos* ſupplicatio communi omnium voce ſimul fieret. Hæc differentia GREGORIO MAGNO [*s*] memoratur; obſeruationi autem noſtræ non dero-

non equitando, nec pretioſis veſtibus induti, ſed diſcalceati, cinere & cilicio induti, niſi infirmitas impedierit.

(*q*) Carol. capitular. lib. V. c. LXXXV.

(*r*) Conc. Vaſenſ. II. c. III. (tom. IV. conc. p. 1680.)

(*s*) Gregor. lib. VII. ep. LXIV. ad Ioan. Syracuſan. (concil. tom. V. p. 1348.) Kyrie eleiſon nos neque diximus, neque dicimus, ſicut a Græcis dicitur; quia in Græcis ſimul omnes dicunt, apud nos autem a clericis dicitur, & a populo reſpondetur: & totidem vicibus etiam *Chriſte eleiſon* dicitur, quod apud Græcos nullo modo dicitur.

gat,

gat, ſed eam potius confirmat, quod videlicet fuerit breuior quædam formula ſupplicationis, hoc illoue modo in omnibus eccleſiis vſurpata, & id quidem tamquam pars in cotidianis ipſorum officiis; vnde nomen minoris litaniæ ei adhæſit, in oppoſitione maiorum litaniarum, quæ diſtincta, perfecta & ſolemnia erant officia, ſpecialioribus temporibus vel occaſionibus extraordinariis accommodata. Præterea obſeruandum eſt, quod litaniæ maiores nonumquam vocentur *exomologeſes* ſeu *confesſiones* [t]; quia ieiunium, fletus, luctus & confeſſio peccatorum ſupplicationibus, ad auertendam Dei iram ipſumque populo peccatis contaminato reconciliandum, iungi ſolebant.

§. XII.

De eorum proceſſionibus.

ALIQVANDO ſolemnes iſtæ ſupplicationes fiebant cum proceſſionibus, quæ initio nihil in ſe habebant mali vel ſuperſtitionis. Nam eiusdem ſolum indolis erant cum illis, quæ in exſequiis celebrandis inſtituebantur, quando funus inter ſolemnes hymnos ducebant. Nonnumquam ſupplicationes & litanias ſuas, prout ferebat occaſio, inſtructo agmine procedentes in aprico campo faciebant: Sed nulla heic reliquiarum pompa, nec euchariſtiæ ad adorandum expoſitio in eiusmodi ſolemnitatibus; tantummodo crux, tanquam profeſſionis illorum teſſera, ante ipſos ferebatur, vt in quibusdam nocturnis proceſſionibus, quæ ad pſalmodiam inſtituebantur, ſolebat fieri. Huius rei quidem exempla nonnulla ex ipſius CHRYSOSTOMI æuo habemus. Nam in vita eius a PALLADIO [u] memoriæ proditum eſt, quod inimici eius crucis ſignum pedi-

(t) Vid. Conc. Mogunt c. XXXII. Litaniæ Græco nomine appellantur, quæ Latine dicuntur rogationes. Inter litanias autem & *exomologeſes* hoc differt, quod *exomologeſes* pro ſola peccatorum confeſſione agantur; litaniæ vero indicantur propter rogandum Deum, & impetrandum in aliquo miſericordiam eius. Sed nunc iam vtrumque vocabulum ſub vna deſignatione habetur.

(u) Pallad. vit. Chryſoſt. c. XV. p. 27. (p. 147. edit. Pariſ. MDCLXXX. 4to.) Πορφύριος δὲ καὶ Οὐαλεντῖνος ὁ κόμης μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων ἐλεηλάτουν, τὸ φρικωδέστατον τοῦ σταυροῦ σημεῖον, ὃ ἀντὶ διδασκάλου ἐπ' ὤμων φέροντες ἐπὶ γῆς ἀσπόρου ἐλιτάνευον, τοῖς ἑαυτῶν ποσὶ συμπατήσαντες. Porphyrius vero & Valentinus comes, cum armatis eccleſiam orthodoxam deprædabantur, tremendum crucis ſignum pedibus conculcantes, atque illud, velut magiſtrum ſuum, in humeris portantes in terra inculta litanias agebant.

bus conculcarint, quod orthodoxi in humeris portarint, litanias ſuas in campo agentes; Et in nocturnis precationibus, quas ille *Conſtantinopoli*, *Arianis* ſe opponendi cauſſa, inſtituit, hiſtorici [x] narrant, cruces argenteas adhibitas fuiſſe, *Eudoxia* imperatrice ſumtum ad hoc ſuppeditante. Et leges *Iuſtinianeæ* [y] diſerte præcipiunt, vt, quemadmodum hæ litaniæ ſine epiſcopis vel clericis fieri non debeant; ita cruces in hiſce litaniis adhibitæ; non alibi niſi in eccleſiis, nec ab vllis aliis, quam quibus hoc negotium datum ſit, reponantur. Et quum in hiſce ſolemnibus inſtructo agmine procedentium ſupplicationibus nonnulli cum pompa, rei minime conueniente, comparere amarent, induti videlicet pulchris veſtibus, & equo vecti; ideo res iſtæ ſpeciatim vetabantur. SIDONIVS [z] tamquam abſurdum & præpoſterum in hominibus notat, ſi *caſtorinati*, hoc eſt, fibrina veſte amicti, ad litanias incedant, quum veſtis potius cilicia & cineres iſtis ſolemnitatibus conueniant, quæ ad ieiunium, fletum, ſupplicationem, depreſſionem ſui & peccatorum confeſſionem ſpectent, ad exemplum *Niniuitarum* in ſolemnibus

(x) Socrat. lib. VI. c. VIII. ὡς γὰρ λαμπρότεροι οἱ τοῦ ὁμοουσίου ὕμνοι ἐν ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις ἐδείκνυντο· ἐπινενόητο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροῖ, φέροντες φῶτα ἐκ τῶν κηρίνων λαμπάδων, τῆς βασιλίδος Εὐδοξίας παρεχούσης τὴν εἰς αὐτὰ δαπάνην· πλῆθος ὄντες οἱ ἀρειανίζοντες, καὶ ζηλοτυπίᾳ ληφθέντες, ἀμύνεσθαί τε καὶ συμπληγάδας ἐπιχειρεῖν ποιεῖν. Quoniam Homuſianorum hymni in nocturnis illis precationibus maiore apparatu cani videbantur: *cruces* enim *argenteæ* a Ioanne erant excogitatæ, quæ cereas accenſas geſtabant, Eudoxia Auguſta ſumtum ad hoc ſuppeditante: Ariani numero abundantes, & æmulatione ſuccenſi, vlciſci ſe & pugnam ciere inſtituerunt.
Sozom. lib. VIII. c. VIII. καὶ γὰρ δὴ καὶ σταυρῶν ἀργυρᾶ σημεῖα ὑπὸ κηροῖς ἡμμένοις προηγεῖτο αὐτῶν κ. τ. λ. Crucum argentea ſigna præcedentibus cereis anteibant, cetera.

(y) Iuſtin. nouell. CXXIII. c. XXXII. Πᾶσι τοῖς λαϊκοῖς ἀπαγορεύομεν λιτὰς ποιεῖν δίχα τῶν ὁσιωτάτων τῶν τόπων ἐπισκόπων, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς εὐλαβεστάτων κληρικῶν -- ἀλλὰ καὶ τοὺς τιμίους σταυροὺς, μεθ' ὧν ἐν ταῖς λιταῖς εἰσέρχονται, μὴ ἀλλαχόσε πλὴν εἰ μὴ ἐν εὐαγέσι τόποις ἀποτίθεσθαι. Omnibus laicis interdicimus litanias facere ſine ſanctis epiſcopis, & qui ſub eis ſunt reuerendiſſimis clericis, -- ſed & ipſas honorandas cruces, (cum quibus & in litaniis ingrediuntur) non alibi niſi in venerabilibus locis reponi.

(z) Sidon. lib. V. ep. VII. ad Thaumaſtum. Libenter incedunt armati ad epulas, albati ad exequias, pelliti ad eccleſias, pullati ad nuptias, *caſtorinati ad litanias.*

ſuis

ſuis ad Deum ſupplicationibus. Quamobrem canones [a] interdicunt, ne qui equitando, nec pretioſis veſtibus induti, ſed diſcalceati potius, cinere & cilicio induti, niſi infirmitas impedierit, rogationibus interſint. Hæ enim rogationes inſtitutæ erant ad Dei miſericordiam demiſſiſſime implorandam, ipſumque ardentiſſimis precibus orandum, vt omnes morbos, plagas & calamitates auerruncare; vt peſtilentiæ malum, bellum, grandinem & ſiccitatem repellere; vt aëris temperiem ad ſanitatem corporum humanorum & terræ fertilitatem componere; vt elementa debito ordine ac harmonia ſeruare, & hominibus pacata tempora largiri vellet; quemadmodum præcipua earum capita in ſermone ſuo hoc de argumento recenſet EVCHERIVS [b]. Vbi tamen obſeruare nobis licet, nullas heic preces ad ſanctos vel angelos, vti quidem in hodiernis eccleſiæ *Romanenſis* litaniis, ſed ad ſolum Deum factas eſſe, vti capitibus ſequentibus copioſius demonſtrabitur.

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT SECVNDVM.
RELIGIOSAM ADORATIONEM IN VETERI ECCLESIA SINGVLIS PERSONIS SACROSANCTAE TRINITATIS ESSE EXHIBITAM.

§. I.

Teſtimonia de adoratione Chriſti tamquam filii Dei, ſiue ſecundæ perſonæ ſacroſanctæ trinitatis, ex ſæculo primo.

POSTEAQVAM ambiguitatem nominum cultus religioſi apud veteres ita diſtinximus, verumque eorum ſenſum declarauimus, ſequitur nunc, vt obiectum cultus ſeu adorationis religioſæ chriſtianorum conſideremus, & videamus, cui illi cultum exhibuerint. Hanc diſquiſitionem, quæ alias prætermitti po-

(a) Concil. Mogunt. c. XXXIII. (tom. VI. concil. p. 1249.) vid. ſupra ſub litt. (p) pag. 27.
Vid. Burchard. lib. XIII. c. VII. ex concil. Aurel. cap. VI. Qnumque dominus peſtem miſericorditer abſtuliſſet, hi dies in conſuetudinem annuæ celebritatis venerunt, vt per Galliarum prouincias ante adſcenſionis diem celebrarentur.

(b) Eucher. homil. de litaniis.

tuiſſet,

fuiſſet, inſtituendi neceſſitatem nobis imponunt duo errores contrarii, qui ſubinde inualuerunt, & in hac extrema mundi ſenecta nimium quantum dominantur, quorum altero ſolus pater, non filius, nec ſpiritus ſanctus, diuinæ adorationis obiectum eſſe perhibetur; altero autem ſancti quoque & angeli partem in ea habere venditantur. Cuius vtriusque ſententiæ falſitatem vt detegamus, probationibus & teſtimoniis adſertionum contrariarum lectorem heic pauliſper detinebimus. Et primum quidem, vt demonſtremus, quod *CHRISTVS*, vt filius Dei & ſecunda perſona ſacroſanctæ *TRINITATIS*, obiectum diuini cultus omnibus temporibus fuerit, ab origine chriſtiani cultus initium noſtra capiet diſquiſitio, per tria priora ſæcula continuanda. Quod ad primum attinet ſæculum, ſcriptura ſacra de praxi chriſtianorum ſatis eſt teſtimonium. Vt enim ne inſiſtamus mandato, quo honorare filium iubebantur quemadmodum honorabant patrem; nec formulæ baptiſmatis, qua patrem, filium & ſpiritum vno eodemque cultus religioſi actu coniungere; nec præceptioni, qua in filium æque ac in patrem credere iubentur; aliisue pluribus interni cultus, Deo peculiaris ac proprii, actibus: ex eorum ſolum exemplo & praxi argumenta ſumemus. *S. Stephanus* protomartyr, confeſſionem ſuam ſanguine conſignans, animum efflabat cum precibus ad Chriſtum: *Domine IESV*, inquiens, *recipe ſpiritum meum*: Et, *Domine, ne ſtatuas eis hoc peccatum.* Act. VII, 58. 59. *Paulus* apoſtolus ſe nullum vmquam, niſi in nomine *CHRISTI*, baptizaſſe adfirmat 1 Cor. I, 13. Et communes eius benedicendi formulæ cum inuocatione nominis *CHRISTI* factæ leguntur ita: *Gratia vobis & pax a Deo patre & Domino noſtro IESV CHRISTO*; Et, *Gratia domini IESV CHRISTI & caritas Dei & communicatio ſpiritus ſancti ſit cum omnibus vobis*: Vti ſolemnes formulæ in omnibus fere eius epiſtolis, tum in initio, tum in fine earum habent. Immo vero adeo communis & peruagata hæc praxis erat, vt credentes, vbi primum orti mundo innoteſcebant, inter alias appellationes charactere diſtinguerentur eorum, qui nomen *CHRISTI* inuocarent Act. IX, 14. 21. 1 Cor. I, 2. 2. Tim. II, 22. Noui equidem, criticos quosdam hanc phraſin ἐπικαλούμενοι τὸ ὄνομα χριστοῦ in paſſiua accipere ſignificatione, vt denotet eos, qui nomine Chriſti, hoc eſt, chriſtiani vocentur; verum hæc criſis nihil ponde-

ponderis habet. Nam inuocantes ſiue adorantes *CHRISTVM* nominabantur, antequam nomen chriſtianorum in mundo eſſet cognitum. Non enim hoc nomen adhibitum fuit, niſi aliquanto poſt *Pauli* conuerſiomem, vti diſertis verbis narrat *Lucas* euangeliſta Act. XI, 26. quod diſcipuli *CHRISTI* nominati ſint primum *Antiochiæ* chriſtiani. Erant vero iam antea Chriſti cultores religioſi, adeoque charactere hominum, nomen eius inuocantium, ab aliis diſtinguebantur. Plura iſtiusmodi teſtimonia cuiuis nouum teſtamentum legenti obuia ſunt. Nos illud tantum ex Apoc. V, 8. addimus, vbi eccleſia in cælo & in terra ſimul repræſentatur, tamquam preces ac hymnos *CHRISTO* offerens: *Quum accepiſſet librum, quatuor illa animalia, & viginti quatuor illi ſeniores prociderunt in conſpectu AGNI, habentes ſinguli citharas, & phialas aureas, plenas ſuffituum, quæ ſunt preces ſanctorum. Et cecinerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es, qui accipias librum & aperias eius ſigilla: quoniam mactatus es, & redemiſti nos Deo per ſanguinem tuum ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & feciſti nos Deo noſtro reges, & ſacerdotes: & regnabimus in terra. Tum aſpexi, & audiui in circuitu throni, & animalium & ſeniorum illorum, vocem angelorum multorum, & erat eorum numerus millies centena millia, & decies centena millia: dicentes voce magna: Dignus eſt AGNVS ille mactatus, qui accipiat poteſtatem, & diuitias, & ſapientiam, & vires, & honorem, & gloriam, & benedictionem: ſed & res omnes conditæ, quæ in cælo ſunt, & quæ in terra, & ſub terra, & in mari, & quæ in eis ſunt omnia audiui dicentes: Ei, qui inſidet throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur in ſæcula ſæculorum;*

§. II.

Teſtimonia de adoratione Chriſti ex ſæculo ſecundo.

Spectavimvs heic exemplar adorationis *CHRISTI*, vt cœptæ ac inſtitutæ per praxin eccleſiæ in ſæculo primo. Eodem modo eam continuatam deprehendemus in ſæculis proxime ſubſequentibus. Nam plinivs, qui ſæculo ſecundo ineunte vixit, & tamquam præſes ſub *Traiano* imperatore confeſſiones accepit quorumdam, qui a religione chriſtiana defecerant, ait [a]: *Adfirmabant, quod eſſent ſoliti ſtato die ante lucem conveni-*

(a) Plin. lib. X. ep. XCVII.

venire, carmenque CHRISTO QVASI DEO, dicere ſecum inuicem. Quæ verba manifeſto indicant, quod *CHRISTVM* die dominica religioſe adorauerint. Non multo poſt POLYCARPVS vixit, qui [*b*] Deum patrem & filium in precibus ſuis ad gratiam ac benedictionem hominibus obtinendam coniungit. *Deus* inquit, *& pater domini noſtri IESV, CHRISTI; & ipſe ſempiternus pontifex, Dei filius, CHRISTVS IESVS, ædificet nos in fide & veritate, & in omni manſuetudine, & ſine iracundia, & in patientia, & longanimitate, & tolerantia, & caſtitate; & det nobis ſortem & partem inter ſanctos ſuos & nobis vobiſcum, & omnibus, qui ſunt ſub cælo, qui credituri ſunt in dominum noſtrum IEſum Chriſtum & in ipſius patrem.* Atque ita epiſtolam ſuam orditur: *Miſericordia vobis & pax a Deo omnipotente & IESV CHRISTO, ſaluatore noſtro, abundet.* Et quum ille ad ſufferendam pro religione *CHRISTI* mortem ſtaret, manibus poſt tergum poſitis ac reuinctis, antequam combureretur, ad Deum preces fundebat, concludens eas cum hac totius *TRINITATIS* doxologia [*c*]: *De omnibus laudo te, benedico te, glorifico te, cum ſempiterno & caleſti IEſu Chriſto, dilecto tuo filio; cum quo tibi & ſpiritui ſancto gloria, & nunc & in futura ſecula. Amen.* Quum mortuus eſſet POLYCARPVS, eccleſia *Smyrnenſis* epiſtolam encyclicam ad reliquas eccleſias miſit, vt de paſſione eius eas faceret certiores, in qua hanc dignam notatu rem narrat, quod ſimulac obiiſſet, *iudæi* ſuggeſſerint *Nicetæ, Herodis* patri, vt proconſulem adiret moneretque, ne cadauer *Polycarpi* donaret chriſtianis, ne forte [*d*] relicto crucifixo hunc deinceps colere inciperent. *Stulti*, inquit epiſtola, *qui ignorarent, nos nec CHRISTVM vmquam poſſe relinquere, qui pro ſalute omnium, quotquot ex genere humano ſalui futuri ſunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere. Illum enim vtpote filium Dei ado-*

(*b*) Polycarp. epiſt. ad Philipp. n. XII. (apud Coteler. patr. apoſtol. tom. II. p. 189.)

(*c*) Martyr. Polycarpi ap. Coteler. ibid. p. 199. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων αἰνῶ σε, εὐλογῶ σε, δοξάζω σε, σὺν τῷ αἰωνίῳ καὶ ἐπουρανίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀγαπητῷ σου παιδὶ, μεθ᾽ οὗ σοι καὶ πνεύματι ἁγίῳ ἡ δόξα, καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας· ἀμήν.

(*d*) Smyrn. eccleſ. epiſt. ap. Euſeb. lib. IV. c. XV. & ap. Coteler. l. c. p. 200. Μὴ, φησὶν, ἀφέντες τὸν ἐσταυρωμένον, τοῦτον ἄρξωνται σέβεσθαι; — ἀγνοοῦντες, ὅτι οὔτε τὸν Χριστόν ποτε καταλιπεῖν δυνησόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σωζο-

ramus:

ramus: Martyres vero, tamquam diſcipulos & imitatores domini, merito amore proſequimur, ob eximiam ipſorum beneuolentiam, quam erga regem ac magiſtrum ſuum declararunt. Quorum nos quoque conſortes ac condiſcipulos fieri omnibus modis optamus. Hoc teſtimonium omni exceptione maius eſt, quo tam *CHRISTI*, tamquam filii Dei, adoratio probari, quam nullum martyrem vel alium quemcumque ſanctum hiſce diebus religioſe cultum eſſe, demonſtrari poteſt. Non longo poſt tempore vixit IVSTINVS MARTYR, qui in *ſecunda apologia* ſua ad refellendam & retorquendam atheiſmi incuſationem, qua chriſtianos onerabant ethnici, exprobantes illis, quod cultum Dei abieciſſent, reſpondet: *Profitemur quidem, nos talium, qui habentur, deorum eſſe expertes & atheos: ſed non veriſſimi illius Dei [e], patris videlicet iuſtitiæ & caſtitatis, & virtutum aliarum & ab omni vitioſitatis mixtione & labe alieni, expertes. Verum hunc ipſum, & qui ab eo venit, atque iſta nos & aliorum obſequentium exæquatorumque (ad voluntatem eius) bonorum angelorum exercitum docuit, FILIVM & ſpiritum propheticum, colimus & adoramus, cum ratione & veritate venerantes, atque vnicuique diſcere atque noſſe volenti, pro eo atque edocti ſumus, candide hæc tradentes.* BELLARMINVS [f] hunc locum ad probandum cultum angelorum admodum doloſe citat: Quaſi

μένων σωτηρίας παθόντα, ἄμωμον ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, οὔτε ἕτερόν τινα σέβεσθαι· τοῦτον γὰρ, υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ, προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς κυρίου, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

(e) Iuſtin. apol. II. p. 56. καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἑπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατὸν, πνεῦμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.

(f) Bellarmin. de beatitud. ſanct. lib. I. c. XIII. (tom. II. p. 389. a. edit. Colon. MDXV.) Argumentum quartum (vt videlicet probet auctor, cultum aliquem minorem diuino & maiorem ciuili & mere humano ſacris rebus, ſanctis angelis & hominibus deberi) ſumitur ex confeſſione patrum, qui a temporibus apoſtolorum, vſque ad noſtra tempora floruerunt. Iuſtinus in 2 apol. p. 2. loquens nomine omnium chriſtianorum, & fidem totius eccleſiæ explicans: *Sed*, inquit, *& illum* (Deum patrem) *& eius filium, qui venit, noſque hæc docuit & aliorum ſequentium, ſimiliumque bonorum angelorum exercitus, & ſpiritum propheticum colimus atque adoramus,*

IVSTI-

IVSTINVS dixiſſet, quod patrem, filium, angelos & ſpiritum ſanctum colerent; quum tamen de angelorum cultu dicat nihil, ſed quod angeli a filio doceantur, & quod *FILIVS* vna cum patre & ſpiritu ſancto a chriſtianis adoretur. Quod ipſe in modo memorata apologia [*g*] repetit, quando eidem reſpondens obiectioni, demonſtrare poſſe chriſtianos dicit, quod vti Deum, omnium rerum conditorem, colant, ita æqua cum ratione ſecundo loco IEſum Chriſtum, & ſpiritum propheticum tertio ordine venerentur & colant, IEſum Chriſtum veri ac ſingularis Dei filium eſſe edocti. Et quum porro in hoc inſaniam illis obiicerent ethnici, ſecundas poſt incommutabilem ac ſempiternum Deum & parentem omnium homini crucifixo deferre, reſpondebat ille, myſterium & arcanum huius rei eos ignorare. Quod ipſum oſtendit, quod vbi Chriſtum coluerunt, ipſum tamquam verum filium Dei, & non vt creaturam, coluerint. Hinc aliquanto poſt [*h*] imperatoribus dicit, quod chriſtiani ſolum Deum adorent. Adeoque praxi ſua veram ipſius ſe credere diuinitatem oſtendebant; ſiquidem eum adorabant ex hac ſolum ratione & fundamento, quod eſſet verus Deus, non merus homo. Quod ſi feciſſent alia quacumque inducti ratione, grandis idololatria ex ſua ipſorum fuiſſet confeſſione. Quod vtinam digne conſiderent illi, qui hodie contra diuinitatem Chriſti ſcribunt, & omnes trium priorum ſæculorum patres idem ſecum ſenſiſſe abſurde dictitant. Hoc ipſum enim craſſiſſimæ idololatriæ reos illos facit, & abſurdiſſimæ contradictioni implicat; dum ſe non niſi ſolum Deum colere

---

verboque & re, ſeu veritate veneramur, idque omnibus, qui diſcere volunt, vt docti inſtitutique ſumus, copioſe tradimus.

(*g*) Iuſtin. apol. II. p. 60. Τὸν δημιουργὸν - - καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντως Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ ἔχοντες, πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, ὅτι μετὰ λόγου τιμῶμεν ἀποδείξομεν. Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνονται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα Θεὸν, καὶ γεννήτορα τῶν ἁπάντων, ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον.
It. dialog. cum Tryph. p. 302. b. Deum fortem & adorandum eum vocat. Δαβίδ· Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ προσκυνητὸν, Χριστὸν ὄντα ἐδήλωσε.

(*h*) Ibid. p. 64. Θεὸν μὲν μόνον προσκυνοῦμεν, ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦμεν, βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἀνθρώπων ὁμολογοῦντες. Nos ſolum Deum adoramus, & vobis in rebus aliis læti inſeruimus: imperatores ac principes hominum eſſe profitentes.

dixe

dixerunt, & nihilo tamen ſecius diuinum honorem exhibuerunt ei, quem (ſi hodierni iſti ſcriptores vera narrant) non verum natura Deum, ſed rem creatam tantum eſſe, crediderunt.

Sed pergimus in diſquiſitione noſtra, quod ad obiectum cultus eorum in praxi attinet. ATHENAGORAS ad atheiſmi obiectationem eodem modo, quo ante ipſum IVSTINVS MARTYR, reſpondet. *Nequaquam*, inquit [*i*], *nos ſumus athei, qui vniuerſitatis huius opificem ſimulque eius VERBVM vt verum Deum veneramur.* Alii obiectioni, quod hominem cruci adfixum colerent chriſtiani, reſpondet MINVCIVS FELIX [*k*], *Quod religioni noſtræ*, inquiens, *hominem noxium & crucem eius adſcribitis, longe de vicinia veritatis erratis, qui putatis, Deum credi aut meruiſſe noxium, aut potuiſſe terrenum. Næ ille miſerabilis, cuius in homine mortali ſpes omnis innititur, totum enim eius auxilium cum exſtincto homine finitur.*

Circa hanc tempeſtatem vixit LVCIANVS ethnicus, qui in dialogo quodam ſuo cultus chriſtiani facit mentionem. Introducens enim chriſtianum, inſtituentem catechumenum [*l*], catechumenum repræſentat ita ex præceptore ſuo quærentem: *Per quemnam iurabo?* Cui is, qui chriſtianum agit, reſpondet: *Per Deum alte regnantem, magnum, immortalem, cæleſtem, filium patris, ſpiritum ex patre procedentem, vnum ex tribus, & ex vno tria. Hæc tu Iouem puta, hunc exiſtima Deum.* Quæ verba manifeſto indicant, ex chriſtianorum inſtitutis didiciſſe LVCIANVM, quod *PATER*, *FILIVS* & *SPIRITVS SANCTVS* religioſi cultus eorum obiectum ſint. Et alio loco crucifixi impoſtoris, vti [*m*]

(*i*) Athenag. legat. pro chriſtianis, bibl. patr. græc. latin. tom. I. p. 76. d. οὐκ ἐσμὲν ἄθεοι, θεὸν ἄγοντες τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντὸς, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον.

(*k*) Minuc. Felix. dialog. p. 88. (cap. XXIX. 2. p. 111. edit. Halenſ. MDCXCIX. 8uo.)

(*l*) Lucian. Philopatr. prope finem. (tom. IV. p. 460. edit. Baſil. MDCXIX. 8uo.) καὶ τίνα ἐπομόσομαί γε; ὑψιμέδοντα θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα, υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία· ταῦτα νόμιζε Ζῆνα, τὸν δ' ἡγοῦ θεόν.

(*m*) Lucian. de morte pergrini ibid. p. 277. ἐπειδὰν ἅπαξ παραβάντες, θεοὺς μὲν ἑλληνικοὺς ἀπαρνήσωνται, τὸν δ' ἀνεσκολοπισμένον ἐκεῖνον σοφιστὴν αὐτῶν προσκυνῶσι, καὶ κατὰ τοὺς ἐκείνου νόμους βιῶσι. Poſteaquam ſemel a nobis deſciuerunt, Græcorum deos conſtanter abnegant, ſolum autem *crucifixum* illum *impoſtorem adorantes*, ſecundum illius leges viuendi rationem inſtituunt.

ſempiterna laude ac gloria digniſſimum ſeruatorem noſtrum impie vocat, adorationem illis obiectat.

NON multo poſt IRENAEVS de miraculis loquens, quæ eccleſia ipſius ætate, ſpeciatim in eiectione dæmonum, patrarit, ait [*u*]: *Non inuocationibus angelicis facit, nec incantationibus, nec aliqua praua curioſitate, ſed munde & pure & manifeſte orationes dirigens ad dominum, qui omnia fecit, & nomen domini noſtri IESV CHRISTI inuocans, virtutes ſecundum vtilitates hominum, ſed non ad ſeductionem, perficit.* Rem ita ſe habuiſſe, porro ex quibusdam precationum, in eccleſia tunc temporis pro energumenis publice vſitatarum, formulis apparet, quarum vna auctori *conſtitutionum* [*] memoratur, perſonaliter ad Chriſtum, ſub appellatione vnigeniti Dei, qui fortem, hoc eſt, diabolum ligarit, directa: quam precationem heic interponere nihil attinet, quia poſtea in *miſſa catechumenorum* [†] lector eam inueniet.

EADEM tempeſtate cum IRENAEO THEOPHILVS eccleſiæ *Antiochenæ* epiſcopus vixit, qui licet non expreſſam cultus *CHRISTO* exhibiti mentionem faciat, tamen *Deum & ex Deo progenitum* ipſum [*o*] vocat, mundumque per eum factum eſſe, dicit. Quando enim pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram*; hæc eum verba ad neminem alium [*p*], niſi ad ſermonem ſuum ſapientiamque, hoc eſt, ad filium & ſpiritum ſanctum direxiſſe, monet. Quos expreſſo nomine *TRINITATIS* [*q*] in diuinitate appellat; & alibi Deum adorandum eſſe, ait, neminemque præter eum [*r*], qui vere & verus

(*u*) Iren. lib. II. c. LVII.

(*) Conſtit. lib. VIII. c. VII. tot.

(†) Libr. XIV. cap. V. §. VII.

(*o*) Theoph. ad Autolyc. lib. II. p. 130. edit. Oxon. MDCLXXXIV. 8uo. (p. 100. c. ad calc. Iuſtin. Mart. Pariſ. MDCXXXVI.) *Θεὸς ὢν ὁ λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς.*

(*p*) Ibid. lib. II. p. 114. (p. 96. d. edit. Pariſ.) *ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν· οὐκ ἄλλῳ δέ τινι εἴρηκε, ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ.*

(*q*) Ibid. lib. II. p. 106. (p. 94. d.) *Τύποι εἰσὶν τῆς τριάδος τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ.*

(*r*) Ibid. lib. I. p. 30. *Τοιγαροῦν μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλ' εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ· Θεῷ δὲ τῷ ὄντως Θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ γέγονεν· ἐρεῖς οὖν μοι· Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ· Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν,*

eſt

eſt Deus, conſtituens imperatorem, qui honorari quidem, non autem adorari poſſit, quia ſit merus homo non Deus. Ex quibus omnibus facile ad concludendum eſt, quod THEOPHILVS *CHRISTVM* tamquam viuum & verum Deum diuino cultu adficiendum eſſe, iudicarit, & quod adeo idololatria dicenda foret, *CHRISTO* diuinum cultum exhibere, ex vlla alia ratione, quam quod verus Deus æque ac homo ſit.

EADEM ætate illuſtris huius praxeos teſtis eſt CLEMENS ALEXANDRINVS. Nam in *cohortatione* ſua *ad gentes Deum viuum* eum vocat, qui colatur & adoretur. *Crede*, inquit, *homo, homini & Deo. Crede homo DEO VIVENTI* [ſ], *qui paſſus eſt & adoratur.* Sub finem libri ſui, qui inſcriptus eſt *pædagogus*, preces ſuas ad filium vna cum patre dirigit, his verbis: *Sis propitius tuis, o pædagoge, pueris, pater, auriga Iſrael, fili & pater, vnum ambo* [t], *domine.* Et in ipſa libri concluſione hanc habet doxologiam ad totam *TRINITATEM*: *Gratias agamus* [u], *& gratias agentes laudemus vnum patrem & filium, filium & patrem, pædagogum, & magiſtrum filium, vna cum ſancto ſpiritu, qui vnus eſt omnia, in quo omnia, per quem omnia ſunt vnum, per quem eſt æternitas, cuius membra ſumus omnes, cuius ſunt gloria & ſæcula, qui eſt vndiquaque bonus, vndiquaque pulcher, vndiquaque ſapiens, vndiquaque iuſtus: cui gloria nunc & in ſæcula ſæculorum. Amen.*

ἀλλὰ ἄνθρωπον ὑπὸ θεοῦ τεταγμένον, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. Quæ quum ita ſint, magis honorabo regem ſiue cæſarem, non tamen eum adorabo, verum pro eo orabo. Deum, qui vere & verus eſt Deus, adorabo, ſciens, cæſarem ab ipſo eſſe ordinatum. Dicas ergo: Quare regem ſiue cæſarem adorare recuſas? Quia non ad id inſtitutus eſt, vt adoretur, ſed vt legitimo, qui ipſi congruit, honoretur honore. Rex enim, ſiue cæſar, Deus non eſt, ſed meminerit ſe eſſe hominem a Deo in hanc dignitatem promotum, non vt adoretur, ſed vt iuſte, quemadmodum iuſtitia exigit, iudicet.

(ſ) Clemen. Cohort. ad gent. p. 84. edit. Oxon. Πίστευσον ἄνθρωπε ἀνθρώπῳ καὶ θεῷ· πίστευσον, ἄνθρωπε τῷ παθόντι, καὶ προσκυνουμένῳ θεῷ ζῶντι.

(t) Clem. Alex. pædag. lib. III. c. XII. p. 311. edit. cit. Ἵλαθι τοῖς σοῖς, παιδαγωγὲ, παιδίοις πατὴρ, ἡνίοχε Ἰσραὴλ, υἱὲ καὶ πατὴρ, ἓν ἄμφω, κύριε.

(u) Ibid. pag. ead. εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν τῷ μόνῳ πατρὶ καὶ υἱῷ, υἱῷ καὶ πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ υἱῷ, σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι· πάντα τῷ ἑνί· ἐν ᾧ τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἕν· δι' ὃν τὸ ἀεί· οὗ μέλη πάντες· οὗ δόξα, αἰῶνες· πάντα τῷ ἀγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα· ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

CLE-

Digitized by Google

CLEMENTI σύγχρονος fuit ATHENOGENES martyr, qui circa ann. CXCVI. igne martyrium obiit. Sacrum hymnum in gloriam ſpiritus ſancti compoſuiſſe dicitur BASILIO [x]. Vnde colligere nobis licebit, eumdem idem pro *CHRISTO* tanquam filio Dei feciſſe. CAVEVS [y] vir eruditus in leuem quemdam errorem per ea, quæ dicit BASILIVS, inductus, ATHENOGENEM ſtatuit ſcripſiſſe duos illos antiquos hymnos, quorum alterum *hymnum matutinum*, alterum *hymnum veſpertinum* vocant, & quos lector infra [*] ſub titulis magnæ doxologiæ, *Gloria in excelſis Deo*, &c. & *hymni lucernalis* fuſius recitatos inueniet. Sed vero planum e BASILIO eſt, hymnum ATHENOGENIS ab his fuiſſe diuerſum. Hymni enim matutini nulla facta mentione, ignorare ſe dicit BASILIVS, qui veſpertini hymni auctor fuerit. Verumtamen hymnus erat antiqui vſus in eccleſia, proxime ad *CHRISTVM* directus, & hanc totius *TRINITATIS* doxologiam complexus, αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱὸν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ, *Laudamus patrem & filium & ſpiritum ſanctum Dei.*

Vid. Stromat. lib. VII. c. VII. p. 851. Σέβειν δὲ δεῖν ἐγκελευόμεθα καὶ τιμᾶν τὸν αὐτὸν, καὶ λόγον σωτῆρά τε αὐτὸν καὶ ἡγεμόνα εἶναι πεισθέντες, καὶ δι' αὐτοῦ πατέρα κ. τ. λ. Iubemus autem colere & honorare eumdem, quem & verbum eſſe & ſeruatorem atque ducem, habemus perſuaſum, & per ipſum patrem, cetera.

(x) Baſil. de ſpirit. ſanct. c. XXIX. tom. II. p. 359. d. Ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνὴν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱὸν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ· εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω, ὃν ὥσπερ τι ἄλλο ἐξιτήριον τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ καταλέλοιπεν, ὁρμῶν ἤδη πρὸς τὴν διὰ πυρὸς τελείωσιν, οἶδε καὶ τὴν τῶν μαρτύρων γνώμην, ὅπως εἶχον περὶ τοῦ πνεύματος. Quis fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non poſſumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam viſi ſunt impietatem committere, qui dicunt, Laudamus patrem, & filium & ſpiritum ſanctum Dei. Quod ſi quis etiam nouit Athenogenis hymnum, quem tamquam aliud aliquod valedictionis munus diſcipulis ſuis reliquit, feſtinans iam ad conſummationem, quæ fit per ignem, is nouit & martyrum ſententiam de ſpiritu.

(y) Cau. hiſtor. litter. vol. I. p. 60. edit. Lond. (p. 44. edit. Geneu.) Athenogenes, martyr celeberrimus, Clementi Alexandrino σύγχρονος fuiſſe & igne martyrium obiiſſe videtur. Scripſit *hymnum matutinum*, qui ſic incipit Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, & *hymnum veſpertinum* incipientem, φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης, quem ad martyrium feſtinantem tamquam valedictionis munus diſcipulis ſuis reliquiſſe eum tradit ſanctus Baſilius de ſpir. S. c. XXIX.

(*) Vid. cap. X. §. IX. & cap. XI. §. V.

Quem

Quem hymnum ſanctus BASILIVS, vti nos heic facimus, vrget tamquam teſtimonium a teſtimonio ATHENOGENIS diſtinctum, & tamquam exemplum aliud praxeos eccleſiæ in exhibendo diuino honore ac cultu non ſolum patri, ſed filio etiam & ſpiritui ſancto.

CIRCA idem tempus ANDRONICVS martyr ſupplicium pro religione *CHRISTI* ſubiit, cuius in paſſionis actis a *Romano* præſide ei obiectum [z] fuiſſe legitur, quod *CHRISTVS*, quem inuocet & colat, homo fuerit, ſub cuſtodia *Pontii Pilati* punitus, & quod eius exſtent acta paſſionis. Cultus chriſtianorum religioſus, quem *CHRISTO* præſtabant, tam bene notus gentilibus erat, vt quacunque occaſione eum illis obiectarent. Eorumque reſponſum idem ſemper erat, quod ipſum quidem colerent, non autem vt merum hominem, ſed vt Deum, & verum Dei filium eiusdemque cum patre eſſentiæ. Quæ reſponſio eſt, quam TERTVLLIANVS, vltimus ſæculi ſecundi ſcriptor, ad hanc dedit obiectionem. Quum enim obiicerent gentiles [a], quod chriſtiani cultores hominis eſſent, quem vulgus ſciret, vt aliquem hominum, qualem *iudæi* iudicauiſſent: Ad hoc ille reſpondebat [b] non negando, illius ſe eſſe cultores, ſed rationes & fundamentum huius cultus explanando, quod ipſum agnoſcerent verum ac naturalem filium Dei ex ſpirituali generatione, & idcirco filium Dei & Deum dictum, quod vnius eiusdemque eſſet eſſentiæ. Nam & Deum ſpiritum: & filium ſpiritum de ſpiritu, & de Deo Deum, vt lumen de lumine accenſum. Ita eum de Deo profectum, vt Deus ſit & Dei filius & vnus ambo. Alio loco fœminis chriſtianis diſſuadens, ne infidelibus nubant, inter alia argumenta & hoc vtitur [c], quod in iſtiusmodi fa-

(z) Acta Andronici ap. Baron. ad an. CCXC. n. XXVI. Non ſcis, quem inuocas Chriſtum, hominem quemdam factum, ſub cuſtodia Pontii Pilati punitum; cuius exſtant acta paſſionis.

(a) Tertull. apologet. c. XXI. Sed & vulgus iam ſcit Chriſtum, vt aliquem hominum, qualem iudæi indicauerunt, quo facilius quis nos hominis cultores exiſtimauerit.

(b) Ibid. Hunc ex Deo prolatum dicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium Dei & Deum dictum ex vnitate ſubſtantiæ: nam & Deus ſpiritus - - Item, de ſpiritu ſpiritus & de Deo Deus, vt lumen de lumine accenſum, - - ita quod de Deo profectum eſt, Deus eſt & Dei filius, & vnus ambo.

(c) Tertull. ad vxor. lib. II. c. VI. Quid maritus ſuus illi, vel marito quid illa

milia nulla poſſit eſſe Dei mentio, nulla Chriſti inuocatio, nulla fomenta fidei ex lectione ſcripturarum. Eodem tempore, hominem chriſtianum non alium niſi Deum æternum [*d*], Deum verum, Deum viuum inuocare poſſe, monet: Non poſſe ſe ea, quæ precibus experi ſoleant, ab alio orare, quam a quo ſe ſciat conſequuturum, & qui ſolus ea præſtare valeat. Iam vero abſurda & ridicula argumentandi ratio gentilibus fuiſſet, ſi chriſtiani *CHRISTVM* non credidiſſent eſſe æternum, viuum ac verum Deum. Argumenta eorum facile retorqueri & contradictionis inſimulari potuiſſent; & ipſi ſua ipſorum ſe condemnaſſent praxi, ſi, dum contra gentilium idola diſputaſſent, ex hoc quidem capite, quod nullus præter æternum, viuum ac verum Deum adorandus ſit, ipſi aliquem adoraſſent, hoc diuinitatis charactere deſtitutum. Quare concludere nos oportet, quod, vti ex antecedentibus teſtimoniis manifeſtum eſt, chriſtianos in hoc ſæculo *CHRISTVM* diuino cultu eſſe veneratos, ita hoc fecerint ex eo ſolum ſuppoſito, quod ſit æternus, viuus, ac verus Deus, & æternus æterni patris filius; & quod, licet ambo inter ſe differant, quatenus patrem & filium diſtinctos eſſe neceſſe eſt, tamen non niſi vnus creator ſint & vnus Deus.

§. III.

Teſtimonia de adoratione Chriſti ex ſæculo tertio.

PERVENIMVS ad ſæculum tertium, vbi primo loco illuſtre adorationis *CHRISTI*, tamquam *DEI*, teſtimonium habemus in fragmentis CAII, presbyteri *Romani*, ab EVSEBIO conſeruatis, ex libro illius *labyrintho* dicto, & contra *Artemonem*, ex primis aliquem, qui ſeruatoris noſtri diuinitatem impugnarunt, ſcripto. Heic, inter alia multa, iſtius hæreſis oſtendens nouitatem, pſalmos ac hymnos [*e*] fratrum iam pridem a fide-

cantabit? Audiat ſane, audiat aliquid de cœna, de taberna, de gehenna. Quæ Dei mentio? *quæ Chriſti inuocatio?* vbi fomenta fidei de ſcripturarum interlectione?

(*d*) Id. apol. c. XXX. Nos pro ſalute imperatoris Deum inuocamus æternum; Deum verum, Deum viuum, quem & ipſi imperatores propitium ſibi præter cæteros malunt. - - Hæc ab alio orare non poſſum, quam a quo me ſcio conſequuturum, quoniam & ipſe eſt, qui ſolus præſtat, & ego ſum cui impetrare debetur.

(*e*) Euſeb. l. b. V. c. XXVIII. *Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.*

libus

libus conſcriptos eſſe dicit, qui *CHRISTVM* verbum Dei concelebrent, diuinitatem ei tribuendo. Huiusmodi autem hymnos in cultu eccleſiæ publico cantatos fuiſſe, ex alio loco, apud eumdem EVSEBIVM, qui ex concilio *Antiocheno* contra *Paulum Samoſatenſem*, epiſcopum hæreticum *Antiochenum*, circa hoc ſæculum medium celebrato, deſumtus eſt, condiſcimus. Ibi enim accuſatur *Paulus*, quod pſalmos, in honorem domini *IESV CHRISTI* in eccleſia cani ſolitos, [*f*] quaſi nouellos & a recentioribus hominibus compoſitos, aboleuerit, mulieres autem magno paſchatis die in media eccleſia pſalmos quosdam canere ad ſui ipſius laudem inſtituerit; & quod ibi inter alia, is qui *IESVM CHRISTVM* e terra ortum fuiſſe dixerit, quum coram populo tanquam angelus de cœlo delapſus deprædicaretur, id non tantum non prohibuerit, ſed interfuerit ipſe, quum talia dicerentur. Quod quidem, vt ſancti iſti patres obſeruant, audientibus horrorem merito incuſſit. Et propter procacem iſtam diuinitatis Chriſti impugnationem hæreticus ille epiſcopus anathemate perculſus & officio exutus fuit.

PAVLLO ante hoc tempus NEPOS quidam, epiſcopus *Aegypti*, pſalmos ac hymnos in vſum eccleſiæ compoſuit, quos laudat DIONYSIVS [*g*], epiſcopus *Alexandrinus*, vt quibus plerique ex fratribus magnopere delectentur. Probabiliter de iſtorum hymnorum fuerunt numero, quos *Paulus Samoſatenſis* tanquam a recentioribus auctoribus compoſitos abrogauit, tametſi hymni eiusdem generis a primis inde eccleſiæ iactis fundamentis in vſu fuerunt. DIONYSIVS ille ALEXANDRINVS de illis erat, qui PAVLI SAMOSATENSIS praxi per litteras ſe opponebant, etiamſi in conci-

(*f*) Concil. Antioch. epiſt. ſynodic. ap. Euſeb. lib. VII. c. XXX. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. κ. τ. λ.

(*g*) Dionyſ. de promiſſ. ap. Euſeb. lib. VII. c. XXIV. ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. In plurimis quidem aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem, tum ob diligentiam & ſtudium ſcripturarum; poſtremo *ob pſalmorum cantus* multiplices, quibus plerique ex fratribus etiamnum magnopere delectantur.

lio præſens ipſe non adeſſet; & a BASILIO [*h*] laudatur, vt qui ſemper hac δοξολογίας formula vſus ſit: *Deo patri & filio domino noſtro IESV CHRISTO cum ſancto ſpiritu gloria & imperium in ſæcula ſæculorum. Amen.*

FIRMIORA teſtimonia ex operibus ORIGENIS, ineunte hoc ſæculo, habemus. Libro quinto contra CELSVM docet, non poſſe chriſtianos ſaluo officio ſuo adorare angelos, aut diuinis honoribus colere, colere autem ipſos & adorare filium Dei. *Omnia* [*i*] *vota*, inquit, *omnes interpellationes, deprecationes & gratiarum actiones deſtinandæ ſunt ad Deum, rerum omnium dominum, per maiorem omnibus angelis ſummum pontificem, viuum verbum & Deum. Verbum illud deprecaturi ſumus, interpellabimus, & ei gratias agemus, preces etiam offeremus, modo intelligamus, quomodo hæc accipiantur vel abuſiue vel proprie.* Senſus eſt, cultum & honorem omnem, qui filio Dei, quatenus filio, deferatur, ad patrem redundare, in ipſumque vt πηγὴν θεότητος, *fontem diuinitatis*, vltimo referri. Quemadmodum BVLLVS [*k*] ſcite hunc locum interpretatur, & ab iniuſtis HVETII exceptionibus vindicat. Ita ORIGENES alio loco copioſius cultum *CHRISTI* adſtruit aduerſus communem obiectionem, a CELSO renouatam, quod videlicet chriſtiani aliquem recens exortum colerent. Obiectionem, quanta potuerat vi ac arte, ita formarat CELSVS [*l*]: *Si nullum alium iſti* (chriſtiani) *præter vnum Deum*

(*h*) Baſil. de ſpirit. ſ. c. XXIX. τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

(*i*) Origen. contr. Celſum lib. V. p. 233. Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ Θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως· ἀγγέλους γὰρ καλέσαι — οὐκ εὔλογον.

(*k*) Bull. defenſ. fid. Nicen. ſect. II. c. IX. n. XV. p. 199. edit. Oxon. MDCLXXXV. 4to (p. 131. in operib. Lond. MDCCIII.) Multis in locis clare fatetur Origenes, ipſi (filio) propter inenarrabili præſtantia præcellentem diuinitatem, quam cum patre communem habet, eundem plane diuinum cultum, quem patri exhibemus, omnino deberi: hoc eſt, oportere nos mente ac conceptione noſtra (qua ſola proprie Deum colimus) easdem diuinæ naturæ perfectiones omnes filio adſcribere, quas patri tribuimus. Sin filium intueamur relate, qua filius eſt, & ex Deo patre trahit originem; tum rurſus certum eſt, cultum & venerationem omnem, quem ipſi deferimus, ad patrem redundare, in ipſumque, vt πηγὴν θεότητος, vltimo referri.

(*l*) Origen. contr. Celſ. lib. VIII. p. 385. Celſi verba: Εἰ μὲν δὴ μηδένα ἄλλον ἐθε-

cole-

colerent, videri poterant merito alios contemnere: nunc quum recens exortum hunc immenſis extollant honoribus, credunt ſe nihil peccare in Deum, quod miniſtro eius reuerenter ſeruiant. Cui obiectioni ORIGENES reſpondet, non diſſimulando, vel negando, vel diminuendo cultum *CHRISTI*, ſed eum ex iſtiusmodi rationibus & principiis adſtruendo, vt oſtendat, quod pater & filius vnus tantum Deus eſſe poſſit; & quod cultus duarum perſonarum ſub hac relatione & oeconomia veri patris & filii, cultus duorum deorum eſſe nequeat. „Si *Celſus*, inquit, intellexiſſet illud: „*Ego & pater vnum ſumus*: & illud in precatione dictum a filio „Dei; *ſicut ego & tu vnum ſumus;* non putaſſet, nos & alium co-„lere præter Deum vniuerſorum dominum. Ait enim: *Pater* „*eſt in me, & ego in patre.* Quod ſi quis his motus verebitur, ne „forte transfugiamus ad eos, qui negant, duas eſſe ſubſiſten-„tias patrem & filium: (*Sabellianos* intelligit) audiat illud: *Erat* „*autem omnium credentium cor vnum, & anima vna;* vt contemple-„tur illud dictum: *Ego & pater vnum ſumus.* Vnum igitur Deum, „ſicut rationem reddidimus, patrem & filium colimus, con-„ſtanterque ſtamus contra alios, & non recens exortum, quaſi „prius non fuerit, nimiis honoribus extollimus. Credimus „enim eius verbis dicentis: *Antequam Abraham natus eſſet, ego ſum*, „itemque, *Ego ſum veritas*: nec eſt quisquam noſtrum tam illi-„berali ingenio, vt opinetur, quod veritatis eſſentia non fuerit „ante aduentus Chriſti tempora. Itaque religioſe colimus pa-„trem veritatis & veritatem filium, duos quidem ſubſiſtentia,

ράπευον ὅτῳ, πλὴν ἕνα θεόν, ἦν ἄν τις αὐτοῖς ἴσως πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς (al. ἀγενὴς) λόγος· νυνὶ δὲ τὸν ἔναγχος φανέντα τοῦτον ὑπερθρησκεύουσι, καὶ ὅμως οὐδὲν πλημμελεῖν νομίζουσι περὶ τὸν θεόν, εἰ καὶ ὑπηρέτης αὐτοῦ θεραπευθήσεται. Reſponſio Origenis: λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι εἴπερ νενοήκει ὁ Κέλσος τό, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· καὶ τὸ ἐν εὐχῇ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ, ὡς ἐγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν· οὐκ ἂν ᾤετο, ἡμᾶς καὶ ἄλλον θεραπεύειν παρὰ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν. Ὁ γὰρ πατὴρ, φησὶν, ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν τῷ πατρί· εἰ δέ τις ἐκ τούτων περισπασθήσεται, μή πῃ αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις πατέρα καὶ υἱόν· ἐπιστησάτω τῷ, Ἦν δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ψυχὴ μία, ἵνα θεωρήσῃ τό, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἕνα οὖν θεόν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν θεραπεύομεν· καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος, καὶ οὐ τὸν ἔναγχός γε φανέντα ὡς πρότερον οὐκ ὄντα, ὑπερθρησκεύομεν· αὐτῷ γὰρ πειθόμεθα τῷ εἰπόντι, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι· καὶ λέγοντι, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια· καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστιν ἀνδράποδον. ὡς οἴεσθαι, ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν· θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν υἱὸν

„vnum

„vnum vero concordia, conſenſu voluntatiſque idemtitate; ad-
„eo, vt quicumque vidit filium, *qui eſt ſplendor gloriæ Dei*, *cha-
„racterque eius ſubſtantiæ*, viderit in ipſo Deum, vt in imagine Dei.
„Opinatur *Celſus* nunc, Eo, quod vna cum Deo filium eius
„colamus, ſequi, ſecundum nos quoque, non ſolum Deum, ve-
„rum etiam miniſtros eius colendos eſſe. Qui quidem ſi in-
„tellexiſſet veros miniſtros Dei poſt ipſius vnigenitum, *Gabrie-
„lem, Michaelem* reliquoſque angelos & archangelos, eoſque co-
„lendos contenderet; fortaſſe colendi ſignificatum repurgan-
„tes & actiones colentium, dixiſſemus aliquid de hoc loco pro
„tantæ rei dignitate, proque captu noſtræ intelligentiæ: nunc
„quando miniſtros coli poſtulat hos dæmones, qui adorantur,
„a gentibus: non euincit, vt eos colamus, quos ſcriptura do-
„cet miniſtros eſſe illius mali principis huius ſæculi, ad defecti-
„onem a Deo pertrahentis, quoscunque poteſt. Ergo, non
„vt miniſtros iſtos, qui a reliquis hominibus honorantur, de-
„trectamus venerari & colere (ſi enim perſuaſum haberemus,
„eos eſſe ſummi Dei miniſtros, numquam appellaremus eos
„dæmonia) ſed vnum Deum & vnum eius filium ac verbum
„imaginemque, quantum poſſumus ſupplicationibus & hono-
„ribus veneramur, offerentes Deo, vniuerſorum domino, pre-
„ces per ſuum vnigenitum, cui prius eas adhibemus, rogantes,

τὴν ἀλήθειαν (al. τῆς ἀληθείας) ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα. ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος· ὡς τὸν ἑωρακότα τὸν υἱὸν (ὄντα ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ) ἑωρακέναι ἐν αὐτῷ, ὄντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ, τὸν Θεόν· Εἶτ' οἴεται, ἐκ τοῦ θρησκεύειν ἡμᾶς μετὰ τοῦ θεοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖν (ἡμῶν) τὸ καθ' ἡμᾶς οὐ μόνον τὸν θεὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ θεραπεύεσθαι. Εἰ μὲν οὖν ᾔδει τοὺς ἀληθῶς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ μετὰ τὸν μονογενῆ τοῦ θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν θεραπεύεσθαι· ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθάραντες, καὶ τὰς τοῦ θεοῦ θεραπεύοντος πράξεις, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τηλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι· νυνὶ δὲ ὑπηρέτας νομίζων τοὺς προσκυνουμένους ὑπὸ τῶν ἐθνῶν δαίμονας, οὐχ ὑπάγει ἡμᾶς ἀκολουθίᾳ τῇ περὶ τοῦ θεραπεύειν τοὺς τοιούτους, οὓς ὑπηρέτας τοῦ πονηροῦ ὁ λόγος ἐπιδείκνυσι, καὶ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀφιστάντος ἀπὸ τοῦ θεοῦ οὓς ἂν δύνηται· ὡς οὐχ ὑπηρέτας οὖν, οὓς οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι σέβουσι, πάντας σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐκκλίνομεν (οὐκ ἂν γὰρ ὑπηρέτας αὐτοὺς διδαχθέντες εἶναι τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ, ἐλέγομεν εἶναι δαιμόνια) ἀλλὰ τὸν ἕνα θεὸν, καὶ τὸν ἕνα υἱὸν αὐτοῦ, καὶ λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς, διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ· ᾧ πρῶτον προσφέρομεν

„vt

„vt ipſe, qui eſt propitiator pro peccatis noſtris, dignetur tam„quam pontifex preces noſtras & ſacrificia & interceſſiones of„ferre Deo optimo maximo. Itaque in Deo fides noſtra con„ſiſtit, per confirmantem eam in nobis filium. Nec eſt, quod „*Celſus* nobis ſeditionem obiiciat propter filium: veneramur „enim patrem, eo quod admiramur eius filium, verbum & ſa„pientiam & virtutem & iuſtitiam, & quidquid didicimus eſſe „Dei filium a tali patre progenitum.„

Hvnc locum longiorem interpoſuimus, non tantum, quia rem ipſam, qua de agimus, pleniſſime demonſtrat, nempe, quod chriſtiani diuino cultu ac honore filium venerati ſint; ſed quia etiam oſtendit, ex quibus principiis ac rationibus id fecerint; quod videlicet eſſet verus Dei filius, & vnus cum patre Deus. Quamquam enim hvetivs contra quædam huius loci verba excepit, tamquam quæ filio derogent; & recentiores *Ariani* ad gratificandum hæreſi ſuæ illo abutuntur; pontificii vero eum pro cultu angelorum militare volunt: ego nihilo tamen ſecius dicere auſim, ne tantillum in eo, ſi recte intelligatur, reperire, quod ad firmandam vllam iſtorum hominum opinationem faciat. Vti autem ſolida rei facti probatio eſt, ita quoque illuſtre fidei origenis documentum eſt, & perſpicua vnitatis in deitate explicatio. Excepta enim iſta vnitate, quam origenes & ſcriptores catholici omnes reiiciunt, vtpote quæ cum vera *TRINITATE* conſiſtere nequeat, hoc eſt, vnitas hypoſtaſeon ſiue perſonarum, quam nulli niſi *Sabelliani*, & qui eorum placita amplexi ſunt, tuentur, reliqua vnitatis genera vniuerſa adſerit, in oppoſitione *Arianorum*, qui, vnitate eſſentiæ ſiue naturæ negata, filium diuerſæ a patre eſſentiæ, & rem creatam faciebant; in oppoſitione *Marcionitarum* & aliorum iſtiusmodi hæreticorum, qui duo principia, alterum bonum, malum alterum in diuinitate ſtatuebant; in oppoſitione

αὐτοῦ, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα [περὶ] τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερέα καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ· περὶ τὸν θεὸν ἐν ᾗ πίστις ἡμῶν, διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν υἱοῦ αὐτοῦ· καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ὁ Κέλσος· καὶ σέβομέν γε τὸν πατέρα, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν υἱὸν λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα, ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, οὕτω δὴ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου πατρός.

Tritbe-

Tritheitarum, qui doctrinam introducebant de tribus diis, negando ſubordinationem & relationem patris, filii ac ſpiritus ſancti, & tria coordinata & independentia principia adſerendo, baptizandoque in nomine trium iſtiusmodi *ἀνάρχων*, *ἀναιτίων* & *ἀγεννήτων* (vti in canonibus [m] *apoſtolicis* vocantur); in oppoſitione *Hieracitarum* & *Triformianorum*, qui *TRINITATEM* in tres partes abſurde diuidebant; denique in oppoſitione hæreticorum quorumuis, qui cum *Cerdonianis* inter Deum iuſtum, & Deum bonum diſtinguebant, alterum vocando Deum, qui in lege loquutus ſit, & prophetis apparuerit, alterum patrem *CHRISTI* & Deum euangelii. ORIGENES, inquam, in oppoſitione horum omnium omne genus vnitatis adſerit, excepta *Iudæorum ac Sabellianorum* notione vnitatis, quæ diuinam naturam vni perſonæ adſtringit. Quando enim 1.) dicit, quod filius ſit expreſſa & vera imago Dei patris, idemtitatem naturæ adſerit contra *Arium*; atque ita credere non poterat, filium eſſe rem creatam diuerſæ eſſentiæ ſiue naturæ, ſed vt verum filium eiusdem eſſentiæ cum patre, eique in omnibus infinitis ac diuinis perfectionibus æqualem. 2.) Quando dicit, ipſum eſſe filium, originem eius deriuans a patre, non vero ab alio ente independente, vnitatem principii adſtruit, patrique reſervat id priuilegium, quod ſit fons deitatis, conſequenter hæreſi *Tritheitarum* opponit, qui tria coordinata & independentia principia adſtruebant, deſtruebantque monarchiam & tres creatores faciebant loco vnius, debitam ſubordinationem ac relationem filii ad patrem tollentes. 3.) Quando dicit, patrem & filium eſſe vnum concordia, conſenſu voluntatisque idemtitate, operationis, creationis ac gubernationis adſerit vnitatem, quo ipſo hæreſis deſtruitur eorum, qui contraria principia in diuinitate ſtatuebant. 4.) Quando filium patri in omnibus infinitis perfectionibus æqualem eſſe dicit, abſurdam eorum opinionem reiicit, qui tres partes in diuina natura ſomniabant. 5.) Quan-

(m) Can. apoſt. c. XLIX. Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, κατὰ τὴν τοῦ κυρίου διάταξιν μὴ βαπτίσῃ εἰς πατέρα, καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλὰ εἰς τρεῖς ἀνάρχους, καὶ εἰς τρεῖς υἱοὺς, ἢ εἰς τρεῖς παρακλήτους, καθαιρείσθω. Si quis epiſcopus aut presbyter, iuxta præceptum domini non baptizauerit in nomine patris, & filii & ſpiritus ſancti, ſed in *tribus ſine initio principiis*, aut in tribus filiis, aut in tribus paracletis, deponatur.

do *CHRISTVM* filium creatoris & Dei veteris teſtamenti appellat, vnitatem defendit prouidentiæ, eorumque profligat hæreſin, qui creatorem & Deum veteris teſtamenti diuerſum a patre domini noſtri *IESV CHRISTI* Deum fuiſſe dictitabant. Vt adeo omnia vnitatis genera agnoſcat, ſi a perſonali vnitate diſceſſeris, quippe quæ cum vera *TRINITATE* in deitate conſiſtere non poteſt. Et hunc in modum obiectioni reſpondet CELSI, qui chriſtianos polytheiſmi incuſabat, quia diuinis honoribus *IESVM CHRISTVM* colebant.

POSTEAQVAM breuem hanc & vtilem digreſſionem in hunc celebratiſſimum ORIGENIS locum, ad vindicandum eum a recentiorum *Arianorum* deprauatione, fecimus, ad hiſtoriam facti reuertimur, vt diuinum cultum *CHRISTO*, tamquam filio Dei, exhibitum eſſe oſtendamus. Et huius quidem rei nouum documentum in ORIGENE exſtat; Neque enim hic vnus ſolus locus eſt, in quo cultum *CHRISTI* ab incuſatione polytheiſmi, a CELSO frequenter iterata, vindicare neceſſe habuit. Libro tertio [n] CELSVS obiicit, chriſtianos, qui comprehenſum damnatumque ſupplicio colant, idem facere quod *Getas*, qui *Zamolxim* venerentur, & *Cilicas*, qui *Mopſum*, & *Acarnanas*, qui *Amphilochum*, & *Thebanos*, qui *Amphiaraum*, & *Lebadienſes*, qui *Trophonium*. Ad quæ reſpondens ORIGENES ait: *Preces offerimus CHRISTO, tamquam mediatori inter omnem naturam genitam & ingenitam, qui nobis a ſuo patre omnia beneficia deferat, & viciſſim in morem pontificis vota noſtra ad ſummum Deum perferat.* Non multo poſt incuſationem repetit CELSVS [o], quod rideant chriſtiani adoratores *Iouis*, cuius ſepulchrum apud *Cretenſes* oſtendatur, nihilo minus ipſi colentes eum, qui ſepultus ſit: Libro

(n) Origen. contr. Celſum lib. III. p. 131. *Μετὰ ταῦτα παραπλήσιον ἡμᾶς οἴεται πεποιηκέναι, τὸν (ὥς φησιν ὁ Κέλσος) ἁλόντα καὶ ἀποθανόντα θρησκεύοντας, τοῖς Γέταις σέβουσι τὸν Ζάμολξιν, καὶ Κίλιξι τὸν Μόψον, καὶ Ἀκαρνᾶσι τὸν Ἀμφίλοχον, καὶ Θηβαίοις τὸν Ἀμφιάρεων, καὶ Λεβαδίοις τὸν Τροφώνιον. - - τιμῶν μετ' εὐχῶν, ἃς προσάγομεν αὐτῷ, ὡς δὴ μεταξὺ ὄντος τῆς τοῦ ἀγενήτου καὶ τῆς τῶν γενητῶν πάντων φύσεως· καὶ φέροντος μὲν ἡμῖν τὰς τοῦ πατρὸς εὐεργεσίας, διακομίζοντος δ' ἡμῶν τρόπον ἀρχιερέως τὰς εὐχὰς πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν.*

(o) Ibid. lib. III. p. 136. *Μετὰ ταῦτα λέγει περὶ ἡμῶν, ὅτι καταγελῶμεν τῶν προσκυνούντων τὸν Δία, ἐπεὶ τάφος αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ δείκνυται· καὶ οὐδὲν ἧττον σέβομεν τὸν ἀπὸ τοῦ τάφου.*

ſeptimo [p] criminationem ter renouat, monens chriſtianos, ne ſint omnino ridiculi, ceteros Deos vituperantes vt idola; ipſi vero eum, vel reuera idolis inferiorem, ac ne idolum quidem ſed mortuum, colentes. Si placebat nouare aliquid in colendo mortuo [q], *Herculem*, aut *Aeſculapium*, aut *Orpheum*, aut *Anaxarchum*, aut *Epictetum*, aut *Sibyllam* potius eligere eos debere dicit, quam *CHRISTVM* poſt vitam infamem & mortem miſerrimam facere Deum. Immo digniorem hoc honore habendum eis aliquem ex ipſorummet vatibus, *Ionam* videlicet ſub cucurbita, aut *Danielem* e lacu leonum incolumem.

(p) Celſ. lib. VII. p. 318. ἵνα μὴ παντάπασιν ἦτε καταγέλαστοι, τοὺς μὲν ἄλλους, τοὺς δεικνυμένους θεοὺς, ὡς εἴδωλα βλασφημοῦντες· τὸν δὲ καὶ αὐτῶν ὡς ἀληθῶς εἰδώλων ἀθλιώτερον, καὶ μηδὲ εἴδωλον ἔτι, ἀλλ' ὄντως νεκρὸν, σέβοντες.

(q) Lib. VII. p. 367. 368. Πόσῳ δ' ἦν ὑμῖν ἄμεινον, ἐπειδή γε καινοτομῆσαί τι ἐπεθυμήσατε, περὶ ἄλλον τινὰ τῶν γενναίως ἀποθανόντων, καὶ θεῖον μῦθον δέξασθαι δυναμένων, σπουδάσαι; Φέρε εἰ μὴ ἤρεσκεν Ἡρακλῆς, καὶ Ἀσκληπιὸς, καὶ οἱ πάλαι δεδοξασμένοι, Ὀρφέα εἴχετε, ἄνδρα ὁμολογουμένως ὁσίῳ χρησάμενον πνεύματι, καὶ αὐτὸν βιαίως ἀποθανόντα· ἀλλ' ἴσως ὑπ' ἄλλων προείληπτο. Ἀνάξαρχον γοῦν, ὃς εἰς ὅλμον ἐμβληθεὶς, καὶ παρανομώτατα συντριβόμενος, εὖ μάλα καταφρονεῖ τῆς κολάσεως, λέγων, πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον, αὐτὸν γὰρ οὐ πτίσσεις· θείου τινὸς ὡς ἀληθῶς πνεύματος ἡ φωνή· ἀλλὰ καὶ τούτῳ φθάσαντές τινες ἠκολούθησαν φυσικοί. Οὐκοῦν Ἐπίκτητον; ὃς, τοῦ δεσπότου στρεβλοῦντος αὐτοῦ τὸ σκέλος, ὑπομειδιῶν ἀνεκπλήκτως ἔλεγε, κατάξεις· καὶ κατεάξαντος, Οὐκ ἔλεγον, εἶπεν, ὅτι κατάξεις; τί τοιοῦτον ὁ ὑμέτερος θεὸς κολαζόμενος ἐφθέγξατο; ὑμεῖς δὲ καὶ Σίβυλλαν, ᾗ χρῶνταί τινες ὑμῶν, εἰκότως ἂν μᾶλλον προεστήσασθε ὡς τοῦ θεοῦ παῖδα· νῦν δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῆ δύνασθε· τὸν δὲ βίῳ μὲν ἐπιρρητοτάτῳ, θανάτῳ δὲ οἰκτίστῳ χρησάμενον, θεὸν τίθεσθε· πόσῳ τούτου ἐπιτηδειότερος ἦν ὑμῖν Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κολοκύντῃ, ἢ Δανιὴλ ὁ ἐκ τῶν θηρίων, ἢ οἱ τῶν δὲ ἔτι τερατωδέστεροι; Quanto erat ſatius, ſi placebat nouare aliquid, de alio quopiam egregie defuncto, dignoque hac opinione, recipere diuinitatis conſecratæ fabulam? ſi non placuit Hercules, aut Aeſculapius, & priſcorum virtus inclyta, Orpheum habebatis, virum ſine controuerſia ſancto adflatum ſpiritu, & violenta morte necatum. Sed is forte ab aliis occupatus eſt prioribus. Certe Anaxarchus, in mortarium coniectus, dum crudeliſſime contunderetur, vocem emiſit inter pœnas egregiam & vere diuini cuiusdam ſpiritus, Tunde Anaxarchi follem, ipſum enim non tundis. Sed & hunc ſibi iam vendicauerant quidam phyſici. Quid Epictetus? cui quum herus torqueret crus, ſubridens imperterrite, Perfringes, inquit, quumque ille fregiſſet, Nonne prædicebam, inquit, quod perfringes? Quid tale veſter Deus inter pœnas profatus eſt? Vel Sibylla, cuius auctoritate nituntur quidam veſtri homines, dignior erat, vt eam decerneretis haberi Dei filiam: nunc vero huius carminibus temere inſeruiſtis multa maledica; illum autem poſt vitam infamem & mortem miſerrimam feciſtis Deum. Quanto digniorem

Mani-

Manifeſtis argumentis, iterum exclamat, [r], *conuincuntur, ſe non Deum, nec dæmonem, ſed mortuum colere.* Ita ex criminationibus CELSI & ORIGENIS reſponſionibus colligere nobis licebit, quis cultus *CHRISTO*, qua filio Dei & mediatori Deum inter & homines, exhibitus fuerit.

OBSERVATIONE quoque dignum eſt, quod ORIGENES libro primo [ſ] de magis, qui ſtella ducti ad adorandum *CHRISTVM* venerunt, loquens, dicat, tuliſſe eos dona compoſito, vt ſic loquatur, ex mortali homine & Deo, aurum in ſignum poteſtatis regiæ, vt mor'turo myrrham, vt Deo thus. Ipſemet ORIGENES in aliis operibus ſuis frequenter de ſuis ipſius precibus Chriſto oblatis loquitur. In homilia quadam ſua [t] his ipſum verbis adloquitur: *Domine Ieſu, præſta mihi, vt aliquid monumenti habere merear in tabernaculo tuo. Ego optarem (ſi fieri poſſet) eſſe aliquid meum in illo auro, ex quo propitiatorium fabricatur, vel ex quo arca contegitur, vel ex quo candelabrum fit luminis & lucernæ. Aut ſi aurum non habeo, argentum, ſaltem aliquid inueniar offerre, quod proficiat in columnas, vel in baſes earum. Aut certe vel æris aliquid habere merear in tabernaculo, vnde circuli fiant, & cetera, quæ ſermo diuinus deſcribit. Vtinam mihi eſſet poſſibile, vnum eſſe ex principibus, & offerre gemmas ad ornamentum pontificis humeralis & logii. Sed quia hæc ſupra me ſunt, certe vel pilos caprorum habere merear in tabernaculo Dei, tantum ne in omnibus ieiunus & infæcundus inueniar.* In alia homilia, *Ipſe nobis dominus*, inquit, *ipſe ſanctus ſpiritus deprecandus eſt, vt omnem nebulam, omnemque caliginem, quæ peccatorum ſordibus concreta viſum noſtri cordis obſcurat, auferre dignetur.* Et rurſus [u]: *Dominum meum IESVM inuocare me oportet; vt quærentem me faciat inuenire, & pulſanti aperiat.* Et in alia homilia [x]:

hoc honore habebatis Ionam ſub cucurbita, aut Danielem e lacu leonum incolumem, aliosque his prodigioſiores etiam?

(r) Celſ. lib. VII. p. 976. ap. Orig. αὐτοὶ διελέγχονται σαφῶς οὐ θεὸν, ἀλλ' οὐδὲ δαίμονας, ἀλλὰ νεκρὸν σέβοντες.

(ſ) Lib. I. p. 45. φέροντες μὲν δῶρα, ἃ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) συνθέτῳ τινὶ ἐκ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσενηνόχασι σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ θεῷ τὸν λιβανωτόν.

(t) Orig. homil. XIII. in exod. XXV. tom. I. p. 102. edit. Baſil. MDLXXI. (p. 63. b. edit. Pariſ. MDCIIII.)

(u) Origin. homil. I. in Leuitic. p. 106. edit. Baſil. (p. 64. m. edit. Par.)

(w) Origen. homil. V. in Leuitic. p. 126. edit. Baſ. (p. 78. edit. Par.)

(x) Id. homil. XXVI. in Numer. p. 271. (p. 171. c. edit. Par.)

Nos

Nos oremus ex corde verbum Dei, qui eſt vnigenitus eius, & qui reuelat patrem quibus vult, vt & nobis hæc reuelare dignetur. Et alibi [y] iterum: *Præſta mihi, CHRISTE, vt diſrumpam ceruicalia in animarum conſuta luxuriam.* Similes precationes plures in aliis ſuis ſermonibus [z] habet. In primis autem locus ille in commentario in epiſtolam *Pauli* ad *Romanos* maxime notabilis eſt, vbi *CHRISTVM* Deum eſſe probat inde, quod in precibus inuocetur: *Apoſtolus*, inquit, *in principio epiſtolæ, quam ad Corinthios ſcribit, vbi dicit: Cum omnibus, qui inuocant nomen domini IESV CHRISTI, in omni loco ipſorum & noſtro: eum, cuius nomen inuocatur, Deum [a] IESVM CHRISTVM eſſe pronuntiat. Si ergo Enos, & Moyſes & Aaron & Samuel inuocabant Dominum, & ipſe exaudiebat eos, ſine dubio CHRISTVM IESVM dominum inuocabant: & ſi invocare domini nomen & adorare Deum, vnum atque idem eſt, ſicut invocatur CHRISTVS & ſicut offerimus Deo patri primo omnium orationes, ita & domino IESV CHRISTO: & ſicut offerimus poſtulationes patri, ita offerimus gratiarum actiones Deo, ita gratias offerimus ſaluatori. Vnum namque vtrique honorem deferendum, id eſt, Deo patri & filio, diuinus docet ſermo, quum dicit: Vt honorificent filium ſicut honorificant patrem.*

HAVD multo poſt ORIGENEM *Romæ* NOVATIANVS, & CYPRIANVS *Carthagine*, vixerunt, qui ambo de orationibus eccleſiæ, vt *CHRISTO* vna cum patre oblatis, loquuntur. NOVATIANVS [b] argumentum diuinitatis eius ex eo nectit, quod vbique præſens inuocetur. *Si homo tantummodo CHRISTVS*, inquit, *quomodo adeſt vbique inuocatus, quum hæc hominis natura non ſit, ſed Dei, vt adeſſe omni loco poſſit? Si homo tantummodo CRISTVS, cur homo in orationibus mediator inuocatur, quum inuocatio hominis ad præſtandam ſalutem inefficax iudicetur? Si homo tantummodo Chriſtus: cur ſpes in illum ponitur, quum ſpes in homine maledicta referatur?* CYPRIANVS ſimiliter de cultu adorationis ei exhibito multis in

(y) Orig. homil. III. in Ezech. p. 627. edit. Baſil. (p. 396. g. edit. Pariſ.)

(z) Id. tom. XXXII. in Ioan. p. 404. edit. Baſil. (p. 260. k. edit. Pariſ.) Vtinam, quum nunc veluti ſecundam & trigeſimam ſtationem, in his quæ dicentur, ingredi conemur, nobis columna illa lucidæ nubis Ieſu, quæ nos præcedat, quum opus erit, rurſusque ſtet, quum oportebit, cetera.

(a) Orig. comment. in Rom. X. lib. VIII. p. 587. edit. Baſil. (p. 382. k. l. ed. Pariſ.)

(b) Nouat. de trinit. c. XIV.

locis

locis loquitur. In libro ſuo de *bono patientiæ* vocat ipſum [*] *dominum DEVM Zebaoth*, ſeu exercituum, & *DEVM chriſtianorum.* Speciatim docet, quod [†] pater Deus præceperit filium ſuum adorari: & quod *Paulus* apoſtolus, diuini præcepti memor, ponat & dicat: *Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen; vt in nomine IESV omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium & infernorum*: & quod in *apocalypſi* angelus *Ioanni* volenti adorare ſe reſiſtat, & dicat: *Vide, ne feceris, quia conſeruus tuus ſum & fratrum tuorum, IESVM DOMINVM adora.* Sic legit CYPRIANVS. Hoc argumento vtitur, vt hominibus patientiam perſuadeat. *Qualis dominus IESVS*, inquit, *& quanta patientia eius, vt QVI IN CAELIS ADORATVR, nec dum vindicetur in terris! Huius patientiam, fratres dilectiſſimi, in perſequutionibus & paſſionibus noſtris cogitemus.* Iterum in epiſtola quadam ſua: *Primo* [c], inquit, *ipſum dominum rogare, tum deinde per ipſum Deo patri ſatisfacere debemus;* & hoc ipſum ex duplici fundamento vrget: *Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis noſtris IEſum Chriſtum dominum & Deum noſtrum.* Alio loco [d] ſcribens ad *Lucium*, eccleſiæ *Romanæ* epiſcopum & confeſſorem, hæc habet verba: *Vicarias pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater cariſſime, & repræſentantes vobis per epiſtolam gaudium noſtrum, fida obſequia caritatis expromimus; hic quoque in ſacrificiis atque in orationibus noſtris non ceſſantes Deo patri, & CHRISTO FILIO eius, domino noſtro, gratias agere & orare pariter ac petere, vt qui perfectus eſt atque perficiens, cuſtodiat & perficiat in nobis confeſſionis veſtræ glorioſam coronam.* Non multo poſt ætatem CYPRIANI ARNOBIVS cultus chriſtiani ſcripſit defenſionem, atque heic iterum gentes introducit, vſitatam facientes obiectionem contra cultum *CHRISTI.* *Non (inquiunt) idcirco* [e] *dii vobis*

(*) Cypr. de bono pat. p. 220. (p. 151. edit. Fell. Amſtelod.) Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum. - - Hic eſt Deus noſter, id eſt, non omnium, ſed fidelium & credentium Deus, qui quum in ſecundo aduentu manifeſtus venerit, non ſilebit: nam quum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in poteſtate manifeſtus.

(†) Ibid. ſub fin. pag. 151.

(c) Cypr. epiſt. VIII. al. XI. p. 25. (p. 186. edit. Fell. Amſtelod. MDCC.)

(d) Cypr. epiſt. LVIII. al. LXI. p. 145. (p. 273. cit. edit.)

(e) Arnob. cont. gentes lib. I. p. 30. edit. Hanou. MDCIII. in 8uo. (p. 12. edit. Hamburg. MDCX. fol.)

in-

Digitized by Google

i[illegible]ſti ſunt, quod omnipotentem colatis Deum: ſed quod hominem natum, & (quod perſonis infame eſt vilibus) crucis ſupplicio interemtum & Deum fuiſſe contenditis, & ſupereſſe adhuc creditis, & quotidianis ſupplicationibus ADORATIS. Ad hæc reſpondet primo ex propriis ipſorum principiis, quod, etiamſi id eſſet verum, chriſtianos *CHRISTVM* colere natum hominem, ex melioribus tamen rationibus, nimirum propter tam multa, & tam liberalia dona, quæ ab eo mortalibus tributa ſint, coli mereatur, quam ipſorum *Bacchus*, vel *Ceres*, vel *Aeſculapius*, vel *Minerua*, vel *Triptolemus*, vel *Hercules*, eo quod inter eorum actiones cum huius actionibus in beneficium & ſalutem mundi nulla comparatio poſſit inſtitui. Deinde autem ex principiis chriſtianis reſpondet, quod cauſſa, quamobrem *CHRISTVM* colant, ſit, quod ipſum verum Deum eſſe agnoſcant. *Quum Deus* [f] *ſit reuera*, inquit, *& ſine vllius rei dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos eſſe, quam maxime illum a nobis coli, & præſidem noſtri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus & percitus, Deus ille eſt CHRISTVS? DEVS reſpondebimus, & interiorum potentiarum Deus, & quod magis infidos acerbiſſimis doloribus torqueat, rei maximæ cauſſa a ſummo rege ad nos miſſus.* Eadem obiectio plus vice ſimplici proponitur & confutatur a LACTANTIO [g]. *Venio nunc*, inquit ille, *ad ipſam paſſionem, quæ velut opprobrium nobis obiectari ſolet, quod & hominem, & ab hominibus inſigni ſupplicio adfectum & excruciatum colamus*, cetera. Cui obiectioni reſpondens, cauſſis incarnationis ac paſſionis verboſe expoſitis, tandem iſtam partem obiectionis conuellit, quæ ad cultum *CHRISTO* exhibitum attinet, & contendit, chriſtianos ipſum colere vt vnum cum patre Deum. *Quum dicimus*, inquit, [h] *Deum patrem & Deum filium, non diuerſum dicimus, nec vtrumque ſecernimus: Quia nec pater eſſe ſine filio poteſt; nec filius a patre ſecerni. Siquidem nec pater nuncupari ſine filio, nec filius poteſt ſine patre generari. Quum igitur & pater filium faciat, & filius fiat: Vna vtrique mens, vnus ſpiritus, vna ſubſtantia; ſed ille quaſi exuberans fons eſt, hic tamquam defluens ex eo riuus. Ille tamquam ſol, hic quaſi radius a ſole porrectus.* Poſt paullo ipſorum vnita-

(f) Arnob. ibid. p. 36. (p. 14. fin.)
(g) Lactant. lib. IV. c. XVI.
(h) Lact. lib. IV. c. XXIX.

tem

tem [*i*] hac explanat ſimilitudine: *Quum quis habet filium, quem vnice diligit, qui tamen ſit in domo & in manu patris, licet ei nomen domini poteſtatemque concedat, ciuili tamen iure domus vna & vnus dominus nominatur. Sic hic mundus vna Dei domus eſt: filius ac pater, qui vnanimes incolunt mundum, Deus vnus eſt; quia & vnus tamquam duo & duo tamquam vnus.* (intelligit duas perſonas & Deum vnum) Nihil poteſt eſſe clarius ex verbis LACTANTII, quam hæc duo; *Primum* quidem, quod chriſtiani diuino cultu honorarint *CHRISTVM*: *deinde*, quod hoc cultu ipſum honorarint vt vnum Deum cum patre. Neque alia ratio erat vitandi polytheiſmi incuſationem, quam chriſtiani gentibus obiiciebant, & quam gentes tam cupide retorquebant in chriſtianos.

VNVM ſupereſt notatu dignum ex hoc æuo, quod magnæ perſecutionis æuum erat. Quod nimirum martyres tum occiſi plerumque vltimas preces ſuas, vti *Stephanus* fecerat antea, direxerint ad ipſum *CHRISTVM*, pro quo vitam ſuam profundebant, & cuius in manus ſpiritum ſuum tradebant, animam ſuam ipſi, tamquam fido creatori ac redemtori commendantes. Ita EVSEBIVS de vrbe quadam chriſtianorum in *Phrygia* perſequutionis *Diocletianeæ* tempore narrat, quod milites armati obſidione eam cinxerint, iniectoque igne totam vna cum viris & mulieribus ac paruulis, *CHRISTVM omnium* [*k*] *Deum inuocantibus*, concremarint. Ita in antegreſſa quadam perſequutione in *Gallia* ſub *Antonino*, *Blandina* quædam martyr reticulo incluſa & tauro obiecta, ab eoque diu in altum iactata, nihil tormenti penitus ſenſiſſe dicitur, cum ob ſpem & comprehenſionem eorum, quæ crediderit, bonorum, tum διὰ τὴν ὁμιλίαν πρὸς τὸν χριστὸν [*l*] *ob familiarem congreſſum, quem cum Chriſto in oratione habuerit.* Et ipſe EVSEBIVS, qui hæc ſpecialiora memoriæ

(*i*) Lact. ibid.

(*k*) Euſeb. lib. VIII. c. XI. Ἤδη γοῦν ὅλην χριστιανῶν πολίχνην, αὔτανδρον ἀμφὶ τὴν Φρυγίαν ἐν κύκλῳ περιβαλόντες ὁπλῖται, πῦρ τε ὑφάψαντες, κατέφλεξαν αὐτοῖς ἅμα νηπίοις καὶ γυναιξί, τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν χριστὸν ἐπιβοωμένους.

(*l*) Euſeb. lib. V. c. I. (p. 133. 4. edit. Amſtelod. MDCXCV.) εἰς γύργαθον βληθεῖσα, ταύρῳ παρεβλήθη καὶ ἱκανῶς ἀναβληθεῖσα πρὸς τοῦ ζώου, μηδὲ αἴσθησιν ἔτι τῶν συμβαινόντων ἔχουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχὴν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὁμιλίαν πρὸς χριστὸν, ἐτύθη καὶ αὐτή.

prodi-

Digitized by Google

prodidit, generaliorem obſeruationem de cultu *CHRISTI* facit, „quod ſolus ex omnibus, qui ab omni æuo vmquam exſtite-„rint, ab ipſis orbis terrarum ſummis principibus, non, vt rex „vulgaris ex hominibus factus prædicetur, ſed tamquam ſummi „omnium Dei naturalis filius, ac per ſe Deus [*m*] adoretur; „qui eccleſiam ſuam contra tot diriſſimas perſequutiones con-„ſeruarit; quum nihil obſiſtere nutui ac voluntati verbi omni-„um regis ac principis ac per ſe Dei [*n*] poſſit.„ Videmus ex ſententia EVSEBII, cultus *CHRISTO* exhibiti non fuiſſe rationem aliam, niſi quod viuus ac verus *DEVS* & magnus totius terrarum orbis rex eſſet. Qui titulus eſt, qui in S. FELICIS, epiſcopi *Africani*, in perſecutione *Diocletianea* interfecti, actis ipſi tribuitur: *Domine Deus cæli & terræ* [*o*] *IESV CHRISTE*, inquiebat ille, *tibi ceruicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum: cui eſt claritas & magnificentia in ſæcula ſæculorum, Amen.* Et in actis THELICAE: *Gratias ago* [*p*] *Deo regnorum. Domine IEſu Chriſte, tibi ſeruimus. Tu es ſpes noſtra: Tu es ſpes chriſtianorum: Deus ſanctiſſime, Deus altiſſime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus.* Ita quoque in actis [*q*] EMERITI: *Rogo CHRISTE: Tibi laudes: Libera me, CHRISTE. In nomine tuo patior, breviter patior, libenter patior: CHRISTE, non confundar.* Plures eiusdem argumenti precationes lector huius rei ſtudioſus inuenire poteſt in actis paſſionis GLYCERII [*r*], OLYMPII [*s*], AMPELII [*t*],

(*m*) Euſeb. lib. X. c. IV. p. 375. (p. 307. a. edit. cit.) ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμῶν σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνωτάτω, οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθόλου θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτόθεον προσκυνεῖσθαι.

(*n*) Euſeb. ibid. c. τί γὰρ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ παναγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἐνίστασθαι τῷ νεύματι.

(*o*) Acta Felic. ap. Baron. an. CCCII. n. CXXIV.

(*p*) Acta Thelicæ ap. Baron. an. CCCIII. n. XLI.

(*q*) Acta Emeriti ap. Baron. an. CCCIII n. L.

(*r*) Acta Glycerii ap. Baron. ann. CCCI. n. XXVIII. Sum chriſtianus ſeruus Chriſti, qui ſolum verus Deus eſt: vnus eſt mihi dominus, vnus rex. - - ſtans ad orientem partim quidem *Chriſto agit gratias*, cetera.

(*s*) Acta Olympii ap. Baron. an. CCLIX. n. XXX. Gloria tibi, Chriſte, qui nos dignatus es cum ſanctis martyribus congregare.

(*t*) Acta Ampelii ap. Baron. CCCII. n. LII. Chriſte, tibi laudes refero: exaudi Chriſte.

EVPLII

EVPLII [u], DATIVI [x], SATVRNINI [y], ſenioris ac iunioris, apud BARONIVM, quas heic interponere nihil attinet. Duo tantum exempla adhuc addam ex EVSEBIO & AMBROSIO. EVSEBIVS[z] de paſſione *Porphyrii*, martyris *Palæſtini*, & diſcipuli *Pamphili*, loquens dicit, quod quum flamma ipſum contingere cœpiſſet, *filium Deum IESum* inuocarit, nihil amplius loquutus, & fortiſſime ad extremum vſque ſpiritum in ſilentio perſeuerans. Et AMBROSIVS [a] *Vitalem* martyrem hanc vltimam fudiſſe ait ad dominum precationem: *Domine IESV CHRISTE, ſaluator meus & Deus meus, iube ſuſcipi ſpiritum meum; quia iam deſidero, vt accipiam coronam, quam angelus tuus ſanctus mihi oſtendit.*

FACILE foret, multo plura eiusdem generis teſtimonia ſubiungere, verum hæc abunde ſufficiunt ad oſtendendum, quæ praxis eccleſiæ, ratione cultus *CHRISTI*, per tria priora ſæcula fuerit, antequam *Ariana* hæreſis in mundo apparuiſſet, vel vlla ex his difficilibus quæſtionibus excitata eſſet, quæ poſtea homines ſpinoſis & ſubtilibus argutiis, per adſiduas *Arianæ* partis contentiones ac adulterationes productis, implicuerunt. Primorum trium ſæculorum chriſtiani, vt vidimus, in diſputationibus ſuis cum gentilibus libere ac aperte profitebantur, quod *CHRISTVM* colerent tamquam creatorem ac Deum ſuum; non vt rem creatam, ſed vt verum ac viuum Deum, patri in omnibus diuinis perfectionibus æqualem, vt genuinum filium, qui tamquam filius non poſſit eſſe Deus alius, ſed tantum vnus Deus cum patre. Declarabant enim, quod quoad verus filius eſſe crederetur, nec res creata, nec alius Deus eſſe poſſet, quo ipſo ens aliud coordinatum & independens ſtatueretur, id quod

(u) Acta Euplii ibid. n. CXLVIII. Gratias tibi Chriſte: me cuſtodi, qui propter te hæc patior. - Adoro Chriſtum, deteſtor dæmonia.

(x) Acta Datiui, ibid. n. XLIV. O Chriſte domine, non confundar. n. XLV. Rogo, Chriſte, non confundar.

(y) Acta Saturn. ibid. n. XLVIII. Rogo te, Chriſte, exaudi. Gratias tibi ago, Deus. Iube me decollari. Rogo, Chriſte, miſerere. Fili Dei, ſubueni.

(z) Euſeb. de martyr. Palæſtin. c. XI. p. 339. (p. 277. b.) *μετὰ μίαν τε ἦν ἅμα καθαψαμένης αὐτοῦ τῆς φλογὸς ἀπέῤῥηξε φωνὴν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ Ἰησοῦν βοηθὸν ἐπιβοώμενος.*

(a) Ambroſ. hortat. ad virgin. tom. I. p. 105. edit. Baſil. MDLXVII. (tom. IV. p. 433. l. edit. Par. MDCXLII.)

cum

prodidit, generaliorem obſeruationem de cultu *CHRISTI* facit, „quod ſolus ex omnibus, qui ab omni æuo vmquam exſtite„rint, ab ipſis orbis terrarum ſummis principibus, non vt rex „vulgaris ex hominibus factus prædicetur, ſed tamquam ſummi „omnium Dei naturalis filius, ac per ſe Deus [*m*] adoretur; „qui eccleſiam ſuam contra tot diriſſimas perſequutiones con„ſeruarit; quum nihil obſiſtere nutui ac voluntati verbi omni„um regis ac principis ac per ſe Dei [*n*] poſſit.„ Videmus ex ſententia EVSEBII, cultus *CHRISTO* exhibiti non fuiſſe rationem aliam, niſi quod viuus ac verus *DEVS* & magnus totius terrarum orbis rex eſſet. Qui titulus eſt, qui in S. FELICIS, epiſcopi *Africani*, in perſecutione *Diocletianea* interfecti, actis ipſi tribuitur: *Domine Deus cæli & terræ* [*o*] *IESV CHRISTE*, inquiebat ille, *tibi ceruicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum: cui eſt claritas & magnificentia in ſæcula ſæculorum, Amen.* Et in actis THELICAE: *Gratias ago* [*p*] *Deo regnorum. Domine IEſu Chriſte, tibi ſeruimus. Tu es ſpes noſtra: Tu es ſpes chriſtianorum: Deus ſanctiſſime, Deus altiſſime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus.* Ita quoque in actis [*q*] EMERITI: *Rogo CHRISTE: Tibi laudes: Libera me, CHRISTE. In nomine tuo patior, breuiter patior, libenter patior: CHRISTE, non confundar.* Plures eiusdem argumenti precationes lector huius rei ſtudioſus inuenire poteſt in actis paſſionis GLYCERII [*r*], OLYMPII [*ſ*], AMPELII [*t*],

(*m*) Euſeb. lib. X. c. IV. p. 375. (p. 307. a. edit. cit.) ὥστε μόνον τῶν ἐξ αἰῶνος Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἡμῶν σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνωτάτω, οὐχ οἷα κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέα γενόμενον ὁμολογεῖσθαι, ἀλλ' οἷα τοῦ καθόλου θεοῦ παῖδα γνήσιον καὶ αὐτόθεον προσκυνεῖσθαι.

(*n*) Euſeb. ibid. c. τί γὰρ ἔμελλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος καὶ αὐτοῦ θεοῦ λόγου ἀντιστήσεσθαι τῷ νεύματι.

(*o*) Acta Felic. ap. Baron. an. CCCII. n. CXXIV.

(*p*) Acta Thelicæ ap. Baron. an. CCCIII. n. XLI.

(*q*) Acta Emeriti ap. Baron. an. CCCIII. n. L.

(*r*) Acta Glycerii ap. Baron. ann. CCCI. n. XXVIII. Sum chriſtianus ſeruus Chriſti, qui ſolum verus Deus eſt: vnus eſt mihi dominus, vnus rex. - - ſtans ad orientem partim quidem *Chriſto agit gratias*, cetera.

(*ſ*) Acta Olympii ap. Baron. an. CCLIX. n. XXX. Gloria tibi, Chriſte, qui nos dignatus es cum ſanctis martyribus congregare.

(*t*) Acta Ampelii ap. Baron. CCCIII. n. LII. Chriſte, tibi laudes refero: exaudi Chriſte.

EVPLII

EVPLII [u], DATIVI [x], SATVRNINI [y], ſenioris ac iunioris, apud BARONIVM, quas heic interponere nihil attinet. Duo tantum exempla adhuc addam ex EVSEBIO & AMBROSIO. EVSEBIVS[z] de paſſione *Porphyrii*, martyris *Palæſtini*, & diſcipuli *Pamphili*, loquens dicit, quod quum flamma ipſum contingere cœpiſſet, *filium Deum IEſum* inuocarit, nihil amplius loquutus, & fortiſſime ad extremum vſque ſpiritum in ſilentio perſeuerans. Et AMBROSIVS [a] *Vitalem* martyrem hanc vltimam fudiſſe ait ad dominum precationem: *Domine IESV CHRISTE, ſaluator meus & Deus meus, iube ſuſcipi ſpiritum meum; quia iam deſidero, vt accipiam coronam, quam angelus tuus ſanctus mihi oſtendit.*

FACILE foret, multo plura eiusdem generis teſtimonia ſubiungere, verum hæc abunde ſufficiunt ad oſtendendum, quæ praxis eccleſiæ, ratione cultus *CHRISTI*, per tria priora ſæcula fuerit, antequam *Ariana* hæreſis in mundo apparuiſſet, vel vlla ex his difficilibus quæſtionibus excitata eſſet, quæ poſtea homines ſpinoſis & ſubtilibus argutiis, per adſiduas *Arianæ* partis contentiones ac adulterationes productis, implicuerunt. Primorum trium ſæculorum chriſtiani, vt vidimus, in diſputationibus ſuis cum gentilibus libere ac aperte profitebantur, quod *CHRISTVM* colerent tamquam creatorem ac Deum ſuum; non vt rem creatam, ſed vt verum ac viuum Deum, patri in omnibus diuinis perfectionibus æqualem, vt genuinum filium, qui tamquam filius non poſſit eſſe Deus alius, ſed tantum vnus Deus cum patre. Declarabant enim, quod quoad verus filius eſſe crederetur, nec res creata, nec alius Deus eſſe poſſet, quo ipſo ens aliud coordinatum & independens ſtatueretur, id quod

(u) Acta Euplii ibid. n. CXLVIII. Gratias tibi Chriſte: me cuſtodi, qui propter te hæc patior. - Adoro Chriſtum, deteſtor dæmonia.

(x) Acta Datiui, ibid. n. XLIV. O Chriſte domine, non confundar. n. XLV. Rogo, Chriſte, non confundar.

(y) Acta Saturn. ibid. n. XLVIII. Rogo te, Chriſte, exaudi. Gratias tibi ago, Deus. Iube me decollari. Rogo, Chriſte, miſerere. Fili Dei, ſubueni.

(z) Euſeb. de martyr. Palæſtin. c. XI. p. 339. (p. 277. b.) μετὰ μίαν τε ὧν ἅμα καθαψαμένης αὐτοῦ τῆς φλογὸς ἀπῤῥήξε φωνὴν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ Ἰησοῦν βοηθὸν ἐπιβοώμενος.

(a) Ambroſ. hortat. ad virgin. tom. I. p. 105. edit. Baſil. MDLXVII. (tom. IV. p. 433. l. edit. Par. MDCXLII.)

cum eo, quod filius Dei ſit, conſiſtere non poſſit. Declarabant eodem tempore, illicitum eſſe & idololatriæ crimen, diuinum cultum vlli rei creatæ aut enti vlli tribuere, quantacumque excellentia præſtet, ſi non ſit verus ac viuus Deus; quemadmodum capite proxime ſequente pluribus videbimus. Atque hoc tam planum, tamque perſpicuum argumentum eſt fidei, qua filium verum ac viuum Deum eſſe crediderunt, vt, qui ingenio omnium minime valent, capere illud poſſint atque intelligere. Tale quoque diuinitatis illius argumentum eſt, quod nullis cauillationibus eludi poteſt, quin ſancti iſti viri craſſiſſimæ idololatriæ rei fiant & αὐτοκατάκριτοι, atque in praxi ſua dogmatibus ſuis turpiter contradixiſſe ſtatuantur, dum diuinum honorem exhibuerunt alicui, quem non natura viuum ac verum Deum eſſe crediderunt. Et hanc ob cauſſam huic planæ probandi rationi, quod ſeruatoris ac domini noſtri *IESV CHRISTI* diuinitatem agnouerint veteres, ex conſtanti ipſorum & vniuerſali praxi, qua diuinum cultum ipſi, tamquam Deo ſuo, exhibere conſueuerunt, deſumtæ, paullo longius ſumus immorati. Et quod ad diſtinctionem illam inter abſolutum, relatiuum & mediatorium cultum; vel inter *latriam*, *duliam* & *hyperduliam* (difficilia verba, ad recentiorum ſæculorum idololatriam ſoluendam excogitata) attinet, quidquid præſidii recentiores idololatræ in illa inueniſſe ſibi videntur, veteres cauſſæ ſuæ robur ex iſtiusmodi ſubtilibus diſtinctionibus petere, neceſſe non habebant. Nullam illi diſtinctionem inter *latriam, duliam & hyperduliam* agnoſcebant, de cultu religioſo loquentes, ſed omnem cultum religioſum ſoli Deo deberi, aperte profitebantur. Et quamquam inter cultum abſolutum, relatiuum ac mediatorium diſcernebant, hos omnes tamen filio exhibebant; *mediatorio* illum *cultu* honorantes, tamquam vnum & verum mediatorem in vtraque natura inter Deum & homines; rogantes ipſum propter ſua ipſius merita, tamquam ſummum pontificem ſuum, vt preces ſuas patri offerret; & *cultu relatiuo*, tamquam filium Dei, cuius honor ad patrem redundet; & *abſoluto cultu*, vt creatorem ac auctorem vitæ ſuæ, idololatriam, ſi quis vllum eiusmodi honorem meræ creaturæ exhibere auderet, declarantes. Atque adeo aut *CHRISTVM* viuum ac verum *DEVM* eſſe illi crediderunt, aut fieri

fieri nequit, vt homines ex ſuis ipſorum verbis & praxi intelligantur.

§. IV.

Teſtimonia de adoratione Spiritus ſancti.

DISPICIENDVM nunc eſt, an eumdem diuinum honorem ſpiritui ſancto habuerint. Cuius rei cauſſa lector tantum ad ante citata teſtimonia reſpiciat, neceſſe eſt: Nam eorum multa filium & ſpiritum ſanctum coniungunt. Doxologia POLYCARPI [*b*] ad totam ſimul *TRINITATEM* ſpectat: *De omnibus laudo te, glorifico te cum ſempiterno & cæleſti IEſu Chriſto, dilecto tuo filio; cum quo tibi & ſpiritui ſancto gloria & nunc, & in futura ſæcula. Amen.* IVSTINVS MARTYR itidem gentilibus declarat, obiectum diuini cultus ac adorationis ſibi eſſe totam *TRINITATEM*: *Patrem* [*c*] *iuſtitiæ, & caſtitatis, & virtutum aliarum, & ab omni vitioſitatis mixtione alienum, & qui ab eo venit filium, & ſpiritum propheticum colimus & adoramus.* Et iterum demonſtrat [*d*], chriſtianos Dei non eſſe expertes, vti quidem gentiles illis obiectabant, quia vti Deum omnium rerum conditorem, ita ſecundo loco filium eius IEſum Chriſtum & ſpiritum propheticum tertio loco venerentur & colant: obſeruantes ſolum naturalem perſonarum ordinem, non diſtinguentes eas in vnum Deum & duas res creatas. Sic enim illicitum fuiſſet, eas adorare ſecundum ipſorum dogmata, quæ diuinum cultum rei cuilibet, quæ non ſit natura Deus, abiudicant. LVCIANVM [*e*], ſcriptorem ethnicum, audiuimus antea repræſentantem chriſtianos, colentes Deum alte regnantem, & filium patris & ſpiritum ex patre procedentem, vnum ex tribus, & ex vno tria. THEOPHILVS epiſcopus *Antiochenus* expreſſam *TRINITATIS* [*f*] mentionem facit, ſub appellatione patris, verbi eius & ſapientiæ eius; & porro ſermonem Dei ſapientiamque fuiſſe adfirmat, cui dixerit [*g*] in principio: *Faciamus hominem ad ima-*

(*b*) Polycarp. martyr. ap. Coteler. tom. II. p. 199. cit. ſupra §. II. litt. (b) pag. 34.
(*c*) Iuſtin. apol. II. p. 56. cit. ibid. ſub litt. (c) pag. 35.
(*d*) Iuſtin. apol. II. p. 60. vid. l. c. ſub litt. (g), pag. 36.
(*e*) Luc. Philopatr. ibid. litt. (l) pag. 37.
(*f*) Theophil. ad Autolyc. lib. II. p. 106. (p. 94. d. ad calcem Iuſt. Martyris; vid. litt. (q) pag. 38.
(*g*) Ibid. p. 114. (p. 96. d.) vid. litt. (p) pag. 38.

ginem & ſimilitudinem noſtram. Vt adeo ſi ſpiritus ſanctus creator hominis eſt, non ſit dubium, quin vna cum patre & filio, tamquam creator ſuus, ab eo adoretur. Audiuimus CLEMENTEM ALEXANDRINVM *pædagogum* [*b*] ſuum hac concludentem doxologia: *Gratias agamus & gratias agentes laudemus vnum PATREM & FILIVM vna cum SANCTO SPIRITV, in ſæcula ſæculorum, Amen.* Audiuimus BASILIVM de *Athenogene* [*i*] martyre narrantem, quod hymnum in gloriam ſpiritus ſancti compoſuerit; & quod eccleſia poſt hominum memoriam nota illa verba in gratiarum actione ad lucernas vſa ſit: *Laudamus patrem & filium & ſpiritum ſanctum Dei.* Qui hymnus adeo vetuſtus erat, vt BASILIVS, quis eius auctor fuerit, ſe ignorare penitus, fateretur. Eodem ille loco teſtatur, *Dionyſium Alexandrinum* hac gratiarum actionis formula vti ſolitum: *Deo patri & filio domino noſtro IEſu Chriſto cum ſancto ſpiritu gloria & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen.* Audiuimus ORIGENEM [*k*] dicentem, *Ipſe nobis dominus, ipſe ſanctus ſpiritus deprecandus eſt, vt omnem nebulam, omnemque caliginem, quæ peccatorum ſordibus concreta, viſum cordis noſtri obſcurat, auferre dignetur.* Qui talia dicunt, certe agnoſcunt & præſtant religioſum cultum ac adorationem ſancto ſpiritui. Atqui hæc omnia ex locis ante allegatis probata, vidimus. Quibus heic addere licebit planum illud ORIGENIS teſtimonium ex commentario in caput primum epiſtolæ *Pauli* ad *Romanos*, vbi praxin chriſtianorum ac gentilium inter ſe comparans, *Eorum* [*l*] *eſt*, inquit, *contumelia adficere corpora ſua, qui deſeruiunt ſimulacris; & eorum, colere creaturam, qui dereliquerunt creatorem. Nos autem, qui nullam creaturam, ſed patrem, filium & ſpiritum ſanctum colimus & adoramus, ſicut non erramus in cultu, ita nec in actibus quidem & conuerſatione peccemus, neque imitemur eos, qui contumeliis adficiunt corpora ſua in ſemetipſis: ſed adſpicientes quod dicit apoſtolus: An neſcitis, quia corpora noſtra membra ſunt Chriſti, & iterum: Quia corpus veſtrum templum eſt ſpiritus ſancti: vt membra Chriſti & templum ſpiritus ſancti corpora noſtra in omni ſanctitate & puritate ſeruemus, quo non ſolum angelorum digna ingreſſibus fiant, ve-*

(*b*) Clem. pædag. lib. III. p. 311. vid. ſupra litt. (u) pag. 39.
(*i*) Baſil. de ſpirit. ſancto c. XXIX. p. 319. d. e. vid. litt. (x) pag. 40.
(*k*) Orig. homil. I. in Leuit. p. 106.
(*l*) Orig. in Rom. I. lib. I. p. 458. edit. Baſil. (p. 302. m. edit. Par.)

rum

rum etiam inhabitatione ſpiritus ſancti & manſione patris & filii. BASILIVS, qui pro cultu ſpiritus ſancti ſcripſit, alium locum ex ORIGENIS commentario [*m*] in *Ioannem* citat, vbi de cultu totius *TRINITATIS* in baptiſmi celebratione loquitur: *Aquæ lavacrum*, inquiens, *ei, qui ſe ipſum præbet diuinitati adorandæ TRINITATIS per virtutem inuocationum, gratiarum principium ac fontem habet.* Quibus in verbis ORIGENES per inuocationes ad res duas videtur reſpicere: primo ad conſecrationem aquæ ad vſum myſticum, quæ ſemper precibus peragebatur (vt alio loco [*] oſtendimus pluribus) deinde vero ad formam baptiſmi, qui ſemper in nomine totius *TRINITATIS* adminiſtrabatur: perinde ac panis & vinum in euchariſtia per trium diuinarum perſonarum inuocationem conſecrabatur. Quod diſerte ab CYRILLO [*n*] adfirmatur, quando ait: *Panis & vinum euchariſtiæ, ante ſacram inuocationem adorandæ TRINITATIS panis erat & vinum merum, peracta vero inuocatione panis quidem fit corpus CHRISTI, vinum autem ſanguis CHRISTI.* Vbi eamdem locutionem de conſecratione euchariſtiæ adhibet, quam ORIGENES de baptiſmo, quando eum per adorandæ inuocationem *TRINITATIS* fieri, adſerit. Et hoc eſt, quod intelligit IVSTINVS MARTYR [*o*], quando miniſtrum eccleſiæ in euchariſtiæ conſecratione laudem & gloriam rerum vniuerſarum patri, per nomen filii & ſpiritus ſancti offerre dicit. OPTATVS [†] de ſacrilegio loquens *Donatiſtarum* dicit, quod altaria Dei fregerint: quo Deus omnipotens inuocatus ſit: quo poſtulatus deſcenderit ſpiritus ſanctus.

(*m*) Orig. tom. VI. in Ioan. ap. Baſil. de ſpirit. ſanct. c. XXIX. Τῷ ἐμπαρέχοντι ἑαυτὸν τῇ θεότητι τῆς προσκυνητῆς τριάδος, διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ἐπικλήσεων, χαρισμάτων ἀρχὴν ἔχει καὶ πηγήν.

(*) Lib. XI. c. X. §. I. II. vol. IV. pag. 314.

(*n*) Cyrill. catech. myſt. I. n. IV. Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἁγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτὸς, ἐπικλήσεως δὲ γενομένης ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα χριστοῦ.
It. Catech. III. n. III. ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας, μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, οὐκ ἔτι ἄρτος λιτὸς, ἀλλὰ σῶμα χριστοῦ.

(*o*) Iuſtin. apol. II. p. 97. αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναπέμπει.

(†) Optat. lib. VI. p. 93. (p. 111. edit. Par. MDCLXXIX.) Quid eſt tam ſacrilegum, quam altaria Dei - - frangere, radere, remouere? In quibus vota populi, & membra Chriſti portata ſunt: Quo Deus omnipotens inuocatus ſit, quo poſtulatus deſcenderit ſpiritus ſanctus.

THEOPHILVS ALEXANDRINVS ſimiliter [p] panem & vinum in euchariſtia per inuocationem & aduentum ſpiritus ſancti conſecrari, ait. Et in antiqua liturgia *Gallicana* precatio oblationis [q] hac forma expreſſa nobis tradita eſt: *Suſcipe ſancta trinitas hanc oblationem, quam tibi offerimus in memoriam paſſionis, reſurrectionis & adſcenſionis.* Ad cuiusmodi aliquam inuocationem totius *TRINITATIS* in conſecratione aquarum baptiſmi ORIGENES fortaſſis reſpexit. Vtcumque autem res ſe habet, forma adminiſtrandi baptiſmum in *nomine patris, filii & ſpiritus ſancti* ſemper pro actu adorationis *TRINITATIS*, tam pro profeſſione fidei in tres diuinas perſonas, quam pro dedicatione hominis baptizati ad miniſterium totius *TRINITATIS*, & pro ſolemni inuocatione benedictionis eius habita fuit. Vetuſtus *recognitionum* auctor, qui ante ORIGENEM vixit, baptiſmum in nomine trinæ beatitudinis [r], hoc eſt, ſacroſanctæ trinitatis, antiquis temporibus adminiſtratum fuiſſe, diſertis verbis adfirmat. Per quod nihil aliud, quam ſpiritus ſancti cum patre & filio in eodem actu adorationis, per preces aut formam baptiſmi expreſſam coniunctionem intelligere poſſumus. Atque inde veteres probare ſoliti ſunt, ſpiritum ſanctum eſſe [s] Deum, quia in eodem diuino cultu cum patre & filio in baptiſmi

(p) Theophil. Alex. epiſt. paſchal. I. bibl. patr. tom. III. p. 87. (tom. V. p. 846. e. edit. Lugd. MDCLXXVII.) Quod adſerens non recogitat, aquas in baptiſmate myſticas aduentu ſancti ſpiritus conſecrari, panemque dominicum, quo ſaluatoris corpus oſtenditur, & quem frangimus in ſanctificationem noſtri: & ſacrum calicem: quæ in menſa eccleſiæ collocantur, & vtique inanima ſunt, per *inuocationem & aduentum ſancti ſpiritus ſanctificari.*

(q) Microlog. de obſeruat. eccleſiæ c. XI.

(r) Clem. recognit. lib. III. c. LXVII. Baptizabitur vnusquiſque veſtrum in aquis perennibus, nomine trinæ beatitudinis inuocato ſuper ſe.

(s) Vid. Idacium lib. III. contr. Varimundum. bibl. patr. tom. IV. p. 300. (tom. V. p. 745. g. edit. Lugdun. MDCLXXVII.) Vt in nomine ſpiritus ſancti baptizetur, ſicut in nomine patris ac filii, & dominus in euangelio teſtis eſt, & Paulus paria pronuntiat, dicens: Dominus quidem, quum dicit: *Baptizate omnes gentes in nomine patris, & filii & ſpiritus ſancti.* Apoſtolus, quum omnes nos ſpiritu baptizatos inſinuat, atque confirmat: *Etenim nos omnes*, ait, *in vno ſpiritu baptizati ſumus, ſiue Iudæi ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi, & omnes in vno ſpiritu potati ſumus.* Et iterum: *In quo credentes ſignati eſtis in ſpiritu ſancto promiſſionis, qui eſt pignus hæreditatis noſtræ in redemtionem adoptionis.* cetera. In illis igitur teſtimoniis hoc ſolummodo *diuinitati ſpiritus ſancti*, quod deeſt, perfidiæ veſtræ mi-

admi-

adminiſtratione coniungatur. Baptiſmus quoque generatim irritus ac nullus declarabatur, qui quidem cum patris & filii, non autem ſimul cum ſpiritus ſancti mentione adminiſtratus fuerat, quemadmodum alio loco [*] oſtendimus copioſius.

Observatu porro dignum eſt, quod *Tertulliani* ætate cultus ſpiritus ſancti in eccleſia adeo communis fuerit, vt *Praxeas* aliique *vnitarii* catholicos Tritheiſmi, ſeu adorationis trium numinum ideo incuſarint. Se ſolos vnius Dei cultores eſſe [t] & diuinam monarchiam tenere gloriabantur; dum ceteri chriſtiani omnes, tres adorando perſonas, trium deorum cultum inueherent: *Quaſi*, inquit tertullianus, *non & vnitas inrationaliter collecta hæreſin faciat: et trinitas rationaliter expenſa veritatem conſtituat.* Explicat tertullianus, quemadmodum hi tres vnus Deus [u] ſint, vnitate originis, vnitate ſubſtantiæ, ſtatus ac poteſtatis. Et addit, quod ſicut pater eſt Deus, ita quoque filius [x] ſit Deus, & ſpiritus ſanctus ſit Deus. Et alio loco [y] patrem & filium & ſpiritum ſanctum trinitatem vnius diuinitatis eſſe, dicit. Atque ita planum & manifeſtum eſt, differentiam tunc temporis inter *Praxeam* & catholicos fuiſſe, quod *Praxeas* cum ſuis vnam tantum perſonam vt Deum; catholici autem tres perſonas, patrem, filium ac ſpiritum ſanctum, ſub titulo ac appellatione vnius Dei adorauerint. Adeoque

nus eſt. In iis igitur teſtimoniis vnitas *TRINITATIS* oſtenditur, dum quod pater vocatur, vel etiam operatur, hoc filius & ſpiritus ſanctus nuncupentur, vel eadem operentur.

Baſil. de ſpirit. ſanct. c. XXIX. p. 361. d. ὅτι εἰσῆγεν ἡμᾶς πρὸς τὴν δόξαν τοῦ πνεύματος, πρῶτον μὲν ἡ παρὰ τοῦ κυρίου τιμὴ, συμπαραλαβόντος ἑαυτῷ καὶ τῷ πατρὶ πρὸς τὸ βάπτισμα. Quod induxit nos ad gloriam ſpiritus, primum honor illi habitus a domino, *in baptiſmate ſpiritum adiungente ſibi & patri.*

(*) Lib. XI. c. III. §, II. vol. IV. p.

(t) Tertull. contr. Prax. c. III. Duos & tres iam iactitant a nobis prædicari, ſe vero vnius Dei cultores præſumunt: quaſi non & vnitas, cetera.

(u) Ibid. c. II. Tres ſunt vnius ſubſtantiæ, & vnius ſtatus, & vnius poteſtatis: quia vnus Deus, ex quo (tres) in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti deputantur.

(x) Ibid. c. XIII. Et pater Deus, & filius Deus, & ſpiritus ſanctus Deus, & Deus vnusquiſque.

(y) Tertull. de pudicit. c. XXI. Trinitas vnius diuinitatis, pater & filius & ſpiritus ſanctus.

inſi-

Digitized by Google

inſigniter fallitur ERASMVS, quando nomen Dei ſpiritui ſancto nonniſi HILARII demum ætate, ſæculo quarto medio, datum fuiſſe, adſerit: quum perſpectum ſit & exploratum, habuiſſe ipſum & nomen & cultum Dei tempore TERTVLLIANI, & reuera ab omnibus antegreſſorum temporum chriſtianis ſibi datum, dum in omnibus diuinæ adorationis ac glorificationis actibus illum tamquam vnum cum patre & filio Deum coniunxerunt.

CYPRIANVS expreſſis verbis Deum ipſum vocat, quando contra valorem baptiſmatis hæreticorum diſputans, hoc vtitur argumento: *Si baptizari* [z] *quis apud hæreticos potuit, vtique & remiſſam peccatorum conſequi potuit. Si peccatorum remiſſam conſequutus eſt, & ſanctificatus eſt, & templum Dei factus eſt. Quæro: Cuius Dei? ſi creatoris; non potuit, qui in eum non credidit. Si Chriſti? nec huius fieri poteſt templum, qui negat Deum Chriſtum. Si ſpiritus ſancti? quum tres vnum ſint, quomodo ſpiritus ſancti placatus ei eſſe poteſt, qui aut patris aut filii inimicus eſt.* Quemadmodum ſpiritus ſanctus heic perſpicue vocatur *DEVS*, ita verus quiſque chriſtianus ſpiritus ſancti, tamquam *DEI* dicitur templum: & quum templa ſint propter cultum Dei, concludi poterit, quod ſecundum CYPRIANVM ſpiritus ſanctus eo tempore in omnibus viuis templis ſuis tamquam *DEVS* adoratus ſit.

EADEM ætate cum CYPRIANO vixerunt duo iſta ſplendentia eccleſiæ *Aſiaticæ* lumina, *Firmilianus* eccleſiæ *Cæſareenſis* epiſcopus, & *Gregorius Neocæſareenſis*, ab patratis miraculis dictus *Thaumaturgus*. De horum vtroque teſtatur BASILIVS [a], quod in orationibus ac libris ſuis hac δοξολογίᾳ vti ſoliti ſint: *Deo patri, & filio domino noſtro Ieſu Chriſto cum ſancto ſpiritu gloria & imperium in ſæcula ſæculorum, Amen.*

(z) Cyprian. epiſt. LXXIII. ad Iubaian. p. 203. (p. 309. ſin. edit. Fell. Amſtelod.)

(a) Baſil. de ſpirit. S. c. XXIX. τῷ θεῷ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν· ἐν τούτοις τῶν Γρηγορίου, καὶ ὁ νῦν ἀντιλεγόμενος τρόπος τῆς δοξολογίας ἐστὶν, ἐκ τῆς ἐκείνου παραδόσεως τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένος. - - ταύτην καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι οὓς κατέλιπε. Deo patri, cet. - Idem fuit glorificationis modus, quem inſtituit Gregorius, & is cui nunc contradicitur, ex illius traditione eccleſiæ obſeruatus. - - Hanc fidem & Firmiliano noſtro fuiſſe, teſtantur illius libri, quos reliquit.

ATQVE

ATQVE hæc doxologia frequentiſſime obuia eſt in *conſtitutionibus*, ſic dictis *apoſtolicis*, quas etſi non, vti auctor quidam recentior, pro inſpirato libro, nec pro genuino CLEMENTIS ROMANI opere habeo, egregiam tamen rituum ac liturgiæ veteris eccleſiæ per tria priora ſæcula collectionem eſſe, credo, non infectam pernicioſis illis *Ariani* placitis, quæ nonnulli inde eruere conantur, qui verba auctoris iſtarum *conſtitutionum*, vt reliquorum patrum *Ante-Nicænorum*, a proprio ipſorum ſenſu in ſenſum hæreticum detorquent. Hic auctor, inquam, hac doxologia communiter vtitur, quam tantopere laudat BASILIVS, vt quæ verum ſacroſanctæ *TRINITATIS* cultum exprimat. Cuius rei pauca quædam exempla ex octauo ipſius libro dabimus, in quo formulas precum in antiquis eccleſiæ officiis vſitatarum conlegit. Capite illius libri duodecimo oratio in oblatione fieri ſolita, hunc in modum concluditur: [*b*] *Rogamus te, vt omnes nos in pietate conſeruatos a te, in Chriſti tui, Dei vniuerſæ naturæ ſub ſenſum & intelligentiam cadentis, regisque noſtri regno congreges, immutabiles, inculpatos, irreprehenſos: quoniam tibi omnis gloria, veneratio & gratiarum actio: honor, adoratio, patri & filio & ſpiritui ſancto nunc & ſemper, & in infinita ac ſempiterna ſæcula ſæculorum.* Capite decimo tertio precatio poſt conſecrationem eodem modo finitur: [*c*] *Per Chriſtum tuum, cum quo tibi gloria, honor, laus, glorificatio, gratiarum actio, & ſancto ſpiritui in ſæcula, Amen.* In eodem capite omnis populus hunc *CHRISTO* hymnum cantat: [*d*] *Vnus ſanctus, vnus dominus, vnus IESVS CHRISTVS, in gloriam Dei patris, benedictus in ſæcula. Amen. Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Hoſanna filio Dauidis: benedictus, qui venit in nomine domi-*

(*b*) Conſtit. lib. VIII. c. XII. παρακαλοῦμέν σε, ὅπως ἅπαντας ἡμᾶς διατηρήσας ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἐπισυναγάγῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ σου, καὶ θεοῦ πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, τοῦ βασιλέως ἡμῶν, ἀτρέπτους, ἀμέμπτους, ἀνεγκλήτους· ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία· τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλιπεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων.

(*c*) Ibid. c. XIII. διὰ τοῦ χριστοῦ σου, μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ, αἶνος, δοξολογία, εὐχαριστία, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

(*d*) Ibid. εἷς ἅγιος, εἷς κύριος, εἷς Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν· δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου θεὸς κύριος,

Digitized by Google

ni Deus dominus; & apparuit nobis: Hoſanna in altiſſimis. Capite decimo quarto poſt communionem diaconus pronuntiat: [e] *Nos ipſos Deo, ſoli ingenito Deo & CHRISTO eius* παραθώμεθα, *commendemus.* Iam vero iſtæ παραθέσεις ſiue commendationes genus quoddam precationum erant, quemadmodum poſthac [f] docebimus. Denique epiſcopus capite decimo quinto gratias agens his verbis concludit: [g] *Nos omnes congrega in regnum cælorum, in Chriſto Ieſu domino noſtro, cum quo tibi gloria, honor ac veneratio, & ſancto ſpiritui in ſæcula, Amen.* Et in precatione ſua ibidem ait: [h] *Tibi gloria, laus, maieſtas, cultus, adoratio, & filio tuo Ieſu, Chriſto tuo, noſtro domino, Deo ac regi, & ſancto ſpiritui; nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum, Amen.*

Plvres iſtiusmodi doxologiæ in aliis precationibus [i] per iſtum librum occurrunt, quas heic nihil attinet interponere. Si enim hæc non ſunt clara exempla adorationis ſpiritus ſancti vna cum patre ac filio, dici vix poterit, quibus verbis ea poſſit exprimi.

§. V.

Quo ſenſu omnis oratio ad patrem dirigi iuſſa ſit.

Itaqve ex his omnibus ſenſum canonis illius *Africani* interpretari poſſumus, qui omnem orationem ad patrem [k] dirigi iubet. Hoc enim non ad excludendam adorationem filii & ſpiritus ſancti vna cum patre ſpectabat; nam hymni & doxologiæ ante memoratæ, quæ coram altari adhibebantur, ma-

καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν· Ὡσαννὰ ἐν ὑψίστοις.

(e) Ibid. c. XIV. ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, τῷ μόνῳ ἀγεννήτῳ θεῷ, καὶ τῷ χριστῷ αὐτοῦ παραθώμεθα.

(f) Lib. XV. c. III. §. XXIX.

(g) Conſtit. apoſtol. lib. VIII. c. XV. πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

(h) Ibid. ὅτι σοι δόξα, αἶνος, μεγαλοπρέπεια, σέβας, προσκύνησις, καὶ τῷ σῷ παιδὶ Ἰησοῦ τῷ χριστῷ σου, τῷ κυρίῳ ἡμῶν καὶ θεῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

(i) Vid. Conſtit. lib. VIII. c. XVI, XVIII, XX, XXI, XXII, XXIX, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLI.

(k) Conc. Carth. III. c. XXIII. (tom. II. conc. p. 1170.) Vt nemo in precibus vel patrem pro filio, vel filium pro patre nominet. Et quum altari adſiſtitur, *ſemper ad patrem dirigatur oratio.*

nifeſto

nifeſto teſtantur contrarium: Sed eo valebat, vt quum ſacrificium *CHRISTI* commemoraretur, ipſe tamquam magnus mediator ſpectaretur, per cuius ſacrificium patri appropinquamus, & cuius meritorum & deprecationis beneficio aditum ad ſolium gratiæ & miſericordiæ habemus. Quocirca omnes precationes coram altari ipſius nomine ad patrem dirigi iubentur. Quæ ipſa precum applicatio vera eſt filii, tamquam mediatoris, adoratio, & honor ipſi prorſus peculiaris, qui nulla cum re creata communicari poteſt. In aliis precationibus directa ad filium fiebat applicatio, quemadmodum antea in oratione in *conſtitutionibus* [*l*] pro energumenis vidimus. Et in his precationibus ad altare glorificatio patri, filio & ſpiritui ſancto communis erat. Vnde FVLGENTIVS, qui epiſcopus erat *Africanus*, adeoque ſenſum canonum *Africanorum* optime intellexiſſe exiſtimandus eſt, cultum diuinum toti *TRINITATI* communem eſſe docet, quando ait: *Si* [*m*] *qui catholici fideles, huius ſacramenti nunc vſque videantur ignari, deinceps ſcire debent, omne cuiuslibet honorificentiæ & ſacrificii ſalutaris obſequium & patri & filio & ſpiritui ſancto, hoc eſt, ſanctæ TRINITATI ab eccleſia catholica pariter exhiberi. In cuius vtque vno nomine, manifeſtum eſt, ſanctum quoque baptiſma celebrari. Neque enim præiudicium filio vel ſancto ſpiritui comparatur; dum ad patris perſonam precatio ab offerente dirigitur: cuius conſummatio, dum filii & ſpiritus ſancti complectitur nomen, oſtendit, nullum eſſe in TRINITATE diſcrimen. Quia dum ad ſolius patris perſonam ſermo dirigitur, bene credentis fide tota TRINITAS honoratur: & quum ad patrem litantis deſtinatur intentio, ſacrificii munus omni trinitati vno eodemque offertur litantis officio.* Ex quibus omnibus planum eſt & perſpicuum, tres perſonas ſacroſanctæ *TRINITATIS* iam inde a primis iactis fundamentis eccleſiæ chriſtianæ diuino honore cultas fuiſſe & adoratas, neque adeo religioſam filii & ſpiritus ſancti, tamquam Dei, venerationem in vllo poſteriorum ſæculorum inuentam eſſe vel additam.

(*l*) Conſtitut. lib. VIII. c. VII. Ὁ τὸν ἰσχυρὸν δήσας, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσας, κ. τ. λ.

(*m*) Fulgent. ad Monimum lib. II. c. V. (p. 328. edit. Baſil. MDCXXI. 8uo.)

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT TERTIVM.
IN ECCLESIA ANTIQVA NVLLAM REM CREATAM, SANCTVM VEL ANGELVM, SED SOLVM DEVM RELIGIOSE CVLTVM ESSE.

§. I.

Hæc poſitio probatur; Primo, *Ex generalioribus veterum declarationibus contra cuiuscumque rei creatæ religioſam venerationem.*

Capite antecedente obſeruatum nobis eſt, cultum ac adorationem *CHRISTI* in eccleſia antiqua pro idoneo diuinitatis eius argumento habitum fuiſſe, quia tunc temporis incontroverſum fuit axioma, nullam rem creatam, quantacumque excellentia ceteris præſtantem, religioſo cultu adficiendam, ſed ſoli viuo ac vero Deo hunc diuinum honorem deferendum eſſe. Neque *Arianus* quiſpiam vel *Socinianus* hoc argumentum ex antiquitate petitum euadere vmquam poteſt, quoad duæ iſtæ adſertiones inuictæ perſtant; Quod *CHRISTVS* diuino cultu adfectus ſit, & quod nihil niſi viuus ac verus *DEVS* religioſe coli debeat. Robur huius argumenti nimium quantum debilitatum & reuera penitus eneruatum & deſtructum eſt ab eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptoribus, quorum ex ore hoc argumentum *Arianis* & *Socinianis* nihil ſignificat, quoniam propria eorum praxis, qua religioſum cultum ſanctis & angelis exhibent, ſatis valida ad illud reſponſio eſt. Poſito enim, quod ſancti & angeli coli poſſint, cultus *CHRISTI* diuinitatis eius argumentum nihilo magis eſſe poteſt, quam diuinitatis ſanctorum & angelorum, eo quod in eccleſia *Romanenſi* colantur. At vero ſecundum primitiuæ eccleſiæ ſententiam argumentum hoc omni exceptione maius eſt. Nam eodem tempore, quo cultum *CHRISTI* adſerebant, ſimiliter religioſum cultum nulli rei creatæ, ſed ſoli *DEO* tribuendum eſſe, profitebantur. Et hoc intuitu argumentum illud pro diuinitate *CHRISTI* iuſtum erat & ſolidum. Quemadmodum igitur primam poſitionem, Quod ex veriſſimis veterum chriſtianorum adſertionibus & praxi appareat, *CHRISTVM* in eccleſia antiqua religioſe cultum eſſe; recte

recte ſe habere vidimus: ita nunc ſecundæ poſitionis veritatem, Quod nihil, niſi viuus ac verus *DEVS* coli ac adorari debeat, paullum examinabimus. Quæ poſitio heic tractanda ſpectatur tantummodo vt illuſtratio quædam ac confirmatio argumenti pro diuinitate *CHRISTI*, deſumti ex primitiuæ eccleſiæ praxi, qua religioſus ipſi cultus exhibitus eſt. Cuius propoſitionis veritatem triplici ratione breuiter confirmabimus. 1.) Oſtendendo generatim, quod veteres in vniuerſum animum a cultu religioſo cuiuscumque rei creatæ vel entis, quod non ſit natura *DEVS*, alienum teſtati ſint. 2.) Quod ſpeciatim cultum ſanctorum & angelorum, tamquam idololatriam & rem illicitam, repudiarint. 3.) Quod nulla eius mentio habeatur, niſi in praxi vel hæreticorum vel gentilium, quorum idololatria ratione huius praxeos culpatur. Primo loco obſeruandum eſt, quod veteres generatim a religioſo cultu cuiuscumque rei creatæ, vel entis, quod non ſit natura Deus, ſe abhorrere declarauerint. Integrum volumen conſcribendum foret, ſi omnia, quæ a veteribus de hoc argumento dicuntur, animus eſſet colligere, quocirca pauca duntaxat & perſpicua loca ex innumeris, quæ hanc in rem adlegari poterant, ſeligemus. IVSTINVS MARTYR [a] in apologia ſua ſæpius adfirmat imperatoribus, chriſtianos nullum niſi ſolum *DEVM* adorare poſſe: Idque eos *CHRISTVM* docuiſſe, dicentem: *Dominum Deum tuum adorabis, atque illum ſolum coles ex toto corde tuo, & ex tota fortitudine tua: Dominum Deum tuum, qui fecit te.* Et rurſus: *Reddite, quæ Cæſaris ſunt, Cæſari: &, quæ Dei, Deo. Proinde nos ſolum Deum adoramus, & vobis in rebus aliis læti inſeruimus.* In eumdem modum THEOPHILVS epiſcopus *Antiochenus: Honorabo*, inquit [b], *regem ſiue cæſarem, non eum adorando, verum pro eo orando. Deum, qui vere & verus eſt Deus, adorabo, ſciens, cæſarem ab ipſo eſſe ordinatum. Dicas ergo. Quare regem ſiue cæſarem adorare recuſas? Quia non ad id inſtitutus eſt, vt adoretur, ſed vt legitimo, qui ipſi congruit, honore hono-*

(a) Iuſtin. apol. II. p. 63. ὡς δὲ καὶ τὸν θεὸν μόνον δεῖ προσκυνεῖν, οὕτως ἔπεισεν εἰπών· μεγίστη ἐντολή ἐστι, κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις κ. τ. λ. It. p. 64. θεὸν μόνον προσκυνοῦμεν, ὑμῖν δὲ πρὸς τὰ ἄλλα χαίροντες ὑπηρετοῦμεν.

(b) Theoph. ad Autolyc. lib. I. p. 30. (p. 76.) ad calc. Iren. Pariſ. MDCXXXVI.) Τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεῷ δὲ τῷ ὄντως θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ γέγονεν· ἐρεῖς οὖν

 retur.

Digitized by Google

retur. Rex enim ſiue cæſar Deus non eſt, ſed meminerit ſe eſſe hominem, a Deo in hanc dignitatem promotum, non vt adoretur, ſed vt iuſte, quemadmodum iuſtitia exigit, iudicet. Nam regnum ſiue imperium, rerumque adminiſtratio ipſi a Deo commiſſa & demandata eſt. Hinc cæſar ſiue rex, neminem ſubiectorum aut regem aut cæſarem appellari vult. Regium enim ſiue cæſareum nomen ipſi ſoli competit, nec alius id vendicare audet. ITA ADORANDI CVLTVS NEMINI NISI DEO SOLI DEFERENDVS EST. Alio loco [*c*] ait: *Non ſolum idolorum cultum lex diuina inhibet, ſed interdicit quoque, ne quis elementa, ſolem, lunam, & reliqua aſtra adoret. Præterea prohibet colere cælum, terram, mare, fontesque: ſed ſedulo inculcat, vt reuera exſiſtens Deus, qui creator eſt vniuerſorum, in ſanctitate cordis puroque animo adoretur.* In eumdem modum TERTVLLIANVS, de precibus loquens chriſtianorum pro imperatoribus & pace publica, *Nos*, inquit, *pro ſalute* [*d*] *imperatorum Deum inuocamus æternum, Deum verum, Deum viuum. - - Hæc ab alio orare non poſſum, quam a quo me ſcio conſecuturum, quoniam & ipſe eſt, qui ſolus præſtat.* Idem illud in diuerſis aliis ſcriptorum ſuorum locis repetit [*e*]. Hoc reſponſum erat, quod vexatoribus ſuis gentilibus communiter dabant martyres, ad adorandum deos alios ſollicitantibus. *Fructuoſus* (epiſcopus *Hiſpanicus* & martyr, qui *Tarracone* circa annum CCLXII. religio-

μοι Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλ' εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ. Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἄνθρωπος ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν· τρόπῳ γάρ τινι παρὰ θεοῦ οἰκονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς, οὓς ἔχει ὑφ' ἑαυτὸν τεταγμένους, οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· τὸ γὰρ βασιλεὺς αὐτοῦ ἐστιν ὄνομα· καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ἐστι τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι, ἀλλ' ἢ μόνῳ θεῷ.

(*c*) Id. lib. II. p. 173. (p. 110. d. cit. edit.) ὁ μὲν θεῖος νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδώλοις προσκυνεῖν· ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχείοις, ἡλίῳ, σελήνῃ, ἢ τοῖς λοιποῖς ἄστροις· ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε γῇ, οὔτε θαλάσσῃ, ἢ πηγαῖς, ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν. ἀλλ' ἢ μόνῳ τῷ ὄντως θεῷ, καὶ ποιητῇ τῶν ὅλων χρὴ λατρεύειν ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εἰλικρινεῖ γνώμῃ.

(*d*) Tertull. apol. c. XXX.

(*e*) Tertull. Scopiac. c. IV. Præſcribitur mihi, ne quem alium adorem, aut quoquo modo venerer, præter vnicum illum, qui ita mandat.
Id. apol. c. XVII. Quod colimus nos, Deus vnus eſt, qui totam molem iſtam cum omni inſtrumento elementorum, corporum, ſpirituum, verbo, quo iuſſit; ratione, qua diſpoſuit; virtute, qua potuit, de nihilo expreſſit.
Id. ad Scapul. c. II. Nos vnum Deum colimus, quem omnes naturaliter noſtis: ad cuius fulgura & tonitrua contremiſcitis, ad cuius beneficia gaudetis.

nis

nis chriſtianæ cauſſa occiſus eſt) ſacrificare iuſſus, reſpondebat: *Ego [f] vnum Deum colo, qui fecit cælum & terram, mare, & omnia, quæ in eis ſunt.* Atque hoc modo *Aemiliano* præfecto reſpondebat *Dionyſius* epiſcopus *Alexandriæ*, quemadmodum ipſe narrat in epiſtola EVSEBIO [g] memorata, *Palam & aperte conteſtatus ſum*, inquiebat, *me illum, qui ſolus eſt Deus, neque alium vllum præter hunc adorare: nec a propoſito diſceſſurum me eſſe, nec commiſſurum vmquam, vt chriſtianus eſſe deſinerem.* Et quum *Aemilianus* eum deos imperii vna cum iſto Deo adorare iuberet, iterum reſpondebat: *Nos nullum alium adoramus.* Multæ ſimiles loquutiones in IRENAEO [h], CLEMENTE ALEXANDRINO [i], ORIGENE [k],

(*f*) Acta Fructuoſi ap. Baron. an. CCLXII. n. LXII.

(*g*) Dionyſ. epiſt. ap. Euſeb. lib. VII. c. XI. ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν θεὸν τὸν ὄντως μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβω, οὐδ' ἂν μετατεθείμην, οὐδὲ παυσαίμην ποτὲ χριστιανὸς ὤν - - ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν.

(*h*) Iren. lib. V. c. XXII. Sic igitur manifeſte oſtendente domino, quoniam Deus verus & vnus Deus, qui a lege declaratus fuerat (quem enim lex præconauerat Deum, hunc oſtendit patrem, *cui & ſeruire ſoli oportet diſcipulos Chriſti*) & per eas, quæ ſunt in lege, ſententias aduerſarium noſtrum euacuante, (lex autem demiurgum laudare Deum, & ipſi ſoli ſeruire iubet nobis) iam non oportet quærere alium patrem, præter hunc, aut ſuper hunc: quoniam vnus Deus, qui iuſtificat circumciſionem ex fide, & præputium per fidem, cetera.

(*i*) Clem. ſtromat. VI. p. 825. Τοὺς Ἕλληνας χρὴ διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκμανθάνειν ἕνα μόνον σέβειν θεὸν, τὸν ὄντως ὄντα παντοκράτορα· ἔπειτα διὰ τοῦ ἀποστόλου διδάσκεσθαι τοῦτο, Ἡμῖν δὲ οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, κ. τ. λ. Oportet Græcos diſcere per legem & prophetas, colere vnum Deum, qui eſt vere omnipotens; Deinde illud doceri per apoſtolum: *Nobis autem nullum eſt ſimulacrum in mundo.*

(*k*) Origen. contr. Celſ. lib. I. p. 10. εἴπερ οὖν δεῖ πιστεύειν, ὡς ὁ λόγος ἐδίδαξεν, ἑνί τινι τῶν αἱρέσεις εἰσηγησαμένων ἐν Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις· πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ τῷ διδάσκοντι τοῦτον μόνον δεῖν σέβειν, τὰ δὲ λοιπὰ, ἤτοι ὡς μὴ ὄντα, ἢ ὡς ὄντα μὲν, καὶ τιμῆς ἄξια, οὐ μὴν καὶ προσκυνήσεως καὶ σεβασμοῦ, παρορᾷν; Si credendum eſt, vt ratio docuit, vnicuipiam eorum, qui has ſectas induxerunt, quæ apud Græcos celebrantur aut barbaros: quanto magis Deo, huius vniuerſi domino, & ei qui docet *hunc ſolum eſſe colendum*, cetera vero, ſiue non exſiſtant, ſiue exſiſtentiam habeant, parui eſſe exiſtimanda, digna quidem honore, non etiam cultu & adoratione?
Id. lib. VIII. p. 395. ἄπαγε δὴ τὴν τοῦ Κέλσου συμβουλὴν, λέγοντος, προσευκτέον εἶναι δαίμοσι· καὶ οὐδὲ κατὰ τὸ ποσὸν ἀκουστέον αὐτῆς· μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτο-

CYPRI-

CYPRIANO [*l*], LACTANTIO [*m*], auctore *recognitionum* ſub nomine CLEMENTIS ROMANI [*n*], ATHENAGORA, TATIANO & aliis obuiæ ſunt: quas quum lector eruditus ipſe poſſit euoluere, vel collectas vno obtutu legere in excellenti libro DALLAEI [*o*] contra idololatriam eccleſiæ *Romanenſis*, heic præterimus [*].

§. II.

Secundo, *Ex recuſatione cultus ſanctorum & angelorum ſpeciatim, huiusque tamquam idololatriæ reiectione.*

PERGIMVS autem ad obſeruationem ſecundam, quæ eſt, quod veteres non tantum rei creatæ cuiuscumque cultum generatim, ſed cultum etiam ſanctorum & angelorum ſpeciatim

τόκῳ πάσης κτίσεως, λόγῳ θεοῦ, καὶ ἀξιοῦντες αὐτὸν ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτοῦ καὶ θεὸν ἡμῶν, καὶ πατέρα αὐτοῦ καὶ πατέρα τῶν βιούντων κατὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Apage hoc Celſi conſilium, iubentis adorari dæmonas, qui ne tantillum quidem audiendus eſt: *ſolus* enim *adorandus eſt Deus optimus maximus*, *ſoli preces offerendæ vnigenito Dei verbo*, *primogenito creaturæ totius*, qui vt pontifex eas ad Deum ſuum & ad Deum noſtrum perferat, & patrem ſuum atque omnium iuxta verbum eius viuentium.

(*l*) Cyprian. epiſt. LVIII. p. 257. edit. Fell. Amſtelod. Sic & Daniel, quum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in adſerendum Dei ſui honorem plena ſidei libertate prorupit, dicens: *Nihil colo ego, niſi dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram.*
Id. ad Demetr. p. 130. Vtique quando ea fiunt, quæ iram Dei indignantis oſtentant, non propter nos fiunt, a quibus Deus colitur; ſed delictis veſtris & meritis irrogantur, a quibus Deus omnino nec quæritur nec timetur, nec relictis vanis ſuperſtitionibus religio noſtra cognoſcitur; vt, qui Deus vnus eſt, *vnus colatur ab omnibus & rogetur.*

(*m*) Lactant. lib. II. c. I. De ſumma rerum ſæpenumero cogitans, admirari ſoleo, maieſtatem Dei ſingularis, quæ continet regitque omnia, in tantam veniſſe obliuionem, vt *quæ ſola coli debeat*, ſola potiſſimum negligatur. cet. Lib. IV. c. XIV. Docuit (Chriſtus) quod Deus vnus ſit, eumque ſolum coli oportere.

(*n*) Recognit. lib. V. c. XVI. Iuſtum putant, non ea, quæ pro mundi miniſterio facta ſunt; ſed ipſorum & mundi totius creatorem debere venerari: gaudent enim etiam hæc, quum ille adoratur & colitur; nec libenter accipiunt, vt honor creatoris creaturæ deferatur. Exceptus enim eſt *Dei ſolius cultus*, qui ſolus increatus eſt; omnia autem cetera factura eius ſunt.

(*o*) Dall. de obiecto cult. relig. lib. I. c. II. III. IV.

(*) Ego vero, quum pauciſſimos lectores Dallæum vel patres ab eo citatos conſulere poſſe, exiſtimem, horum teſtimonia, regulam mihi ab initio datam ſequutus, heic in margine exhibere volui.

reie-

reiecerint, tamquam idololatriam & rem illicitam. Cuius rei non habemus vſpiam documentum clarius, quam in reſponſione eccleſiæ *Smyrnenſis* ad ſuggeſtionem *Iudaeorum*, quando hi, *Polycarpo* pro religione *CHRISTI* necato, proconſulem *Romanum* rogabant, vt ne cadauer eius donaret chriſtianis, ne relicto magiſtro ſuo crucifixo hunc deinceps colere inciperent. *Stulti*, [*p*] inquit illa reſponſio, *qui ignorarent, nos nec CHRISTVM vmquam poſſe relinquere, qui pro ſalute omnium, quotquot ex genere humano ſalui futuri ſunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere, Illum enim vtpote filium Dei adoramus: martyres vero tamquam diſcipulos & imitatores domini, merito amore proſequimur, ob eximiam ipſorum beneuolentiam, quam erga regem ac magiſtrum ſuum declararunt. Quorum nos quoque conſortes ac commilitones fieri omnibus modis optamus.* Simile reſponſum in martyrio dabatur *Fructuoſi* in *Hiſpania*. Quum enim *Aemilianus* iudex ethnicus *Eulogio*, diacono *Fructuoſi*, diceret: *Numquid & tu Fructuoſum colis?* exiſtimans videlicet ipſum, qui deos gentilium colere recuſet, ad colendum chriſtianum martyrem fortaſſis promtum fore: Ad hæc *Eulogius* reſpondebat: *Ego Fructuoſum* [*q*] *non colo, ſed ipſum colo, quem & Fructuoſus.* Hoc teſtimonium ipſi BARONIO debemus: Neque vllum euidentius documentum deſiderare poſſumus, quod hiſce primis temporibus chriſtiani martyres haud coluerint, ſed ſolum Deum martyrum, cui martyres corpora ſua ſacrificium offerebant, pro nomine illius morientes, ſuamque confeſſionem ſanguine ſuo obſignantes. Ante hoc ORIGENES in reſponſionibus ſuis ad obiectiones CELSI, *Iudaeos* aut chriſtianos angelos honorare cultu religioſo abſolute negat. *Fatemur* [*r*] *quidem*, inquit, *angelos eſſe miniſtratorios quosdam ſpiritus, crebro committente Deo commeantes ad eos homines, quos manet ſalutis hereditas: hosque modo aſcendere ad puriſſima loca caeleſtia, & puriora etiam ſupracaeleſtia, oblaturos preces hominum; modo rurſum deſcendere ad homines,*

(*p*) Martyr. Policarp. ap. Euſeb. lib. IV. c. XV. p. 134. (p. 109. ed. t. Amſtelod.) vid. ſupr. c. II. §. II. ſub lit. (d) pag. 34.

(*q*) Acta Fructuoſi ap. Baron. an. CCLXII. n. LXII.

(*r*) Orig. contr. Celſ. lib. V. p. 233. ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις· κα-

reportando illinc aliquid in vſum ſingulorum, vt quiſque dignus eſt beneficio: Hos ſpiritus angelos ex officio ſuo nominare docti, inuenimus propter diuinitatem quamdam interdum Deos vocari a ſacra ſcriptura; ſed non ſic, vt iubeamur eos adorare, aut diuinis honoribus colere, quamuis dona Dei nobis adferant: omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes & gratiarum actiones deſtinandæ ſunt ad Deum, verum omnium dominum, per maiorem omnibus angelis ſummum pontificem, viuum verbum ac Deum. Et iterum eodem libro ait: *Demus, [s] eos etiam pracones eius eſſe vereque cæleſtes angelos: qui poterimus hos potius adorare, quam eum, cuius ſunt præcones & angeli?* Hoc frequenter libro octauo [t] repetit, quod breuitatis gratia heic prætermittimus, vnum tantum locum adhuc in medium proferentes, quia *Romanenſibus*, cultum angelorum inde, quod ſint amici Dei, defendentibus, egregie reſpondet. *Vnus [u] eſt nobis placandus Deus*, inquit, *vniverſorum dominus, &, vt propitius ſit, exorandus, qui vtique pietate & precibus placatur. Si Celſus vult poſt hunc placari etiam alios; cogitet, quod ſicut moto corpore vmbra quaque ipſius mouetur, ita, quum aliquis Deum habet propitium, ſequitur, vt amicos habeat omnes eius angelos,*

τυγχάνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν τοῖς εὐεργετουμένοις προσταττομένων· τούτους δὲ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτούς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτὲ ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ Θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ θεοῦ.

(s) Orig. ibid. p. 230. ἔστω καὶ κήρυκας αὐτοῦ εἶναι, καὶ ἀληθῶς οὐρανίους ἀγγέλους· πῶς οὖν οὐχὶ καὶ οὕτω τὸν κηρυσσόμενον ὑπ' αὐτῶν θεόν, καὶ τὸν ἀγγελλόμενον μόνον μᾶλλον προσκυνητέον, ἢ τοὺς κήρυκας καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ;

(t) Orig. lib. VIII. p 416. κἂν ἴσωμεν δὲ μὴ δαίμονάς τινας, ἀγγέλους δὲ τεταγμένους ἐπὶ τῶν τῆς γῆς καρπῶν, καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων γενέσεως, εὐφημοῦμεν αὐτοὺς καὶ μακαρίζομεν, ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν· οὔτε γὰρ ὁ θεὸς τοῦτο βούλεται, οὔτ' αὐτοί, οἱ τὰ τοιάδε ἐγκεχειρισμένοι. Etiamſi ſciamus, non dæmonas ſed angelos præeſſe frugum prouentibus & fœturis animalium, prædicamus eos vt beatos, quibus a Deo commiſſæ ſunt vtilitates hominum; non tamen honorem ſoli Deo debitum his reddimus: nam nec Deus hoc vult, nec ipſi, quibus hæc commiſſa ſunt.

(u) Orig. lib. VIII. p. 420. ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἡμῖν ἐξευμενιστέον, καὶ τοῦτον ἵλεων εὐκτέον, ἐξευμενιζόμενον εὐσεβείᾳ καὶ πάσῃ ἀρετῇ· εἰ δὲ καὶ ἄλλους τινὰς βούλεται μετὰ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἐξευμενίζεσθαι θεόν, κατανοησάτω, ὅτι ὥσπερ τῷ κινουμένῳ σώματι

animas

animas & ſpiritus. Sentiunt enim, qui ſint digni fauore cæleſti numinis; quibus non ſolum ipſi bene volunt, verum etiam operantur cum illis, qui Deo, rerum omnium domino, ſeruire volunt, & etiam beneuolum reddunt, precantur, & vna nobiſcum rogant; vt quotquot eum colimus, audeamus dicere, hominibus bona voluntatis precantibus ἄκλητοι, *ſine vlla inuocatione, vltro ſe adiungere innumera ſanctorum angelorum millia.* Simile reſponſum eamdem cultus angelorum cauſſam adlegantibus ab auctore, qui ſub nomine ſcripſit AMBROSII [x], datur: *Solent pudorem paſſi neglecti Dei miſeri ea vti excuſatione, dicentes, per iſtos poſſe ire ad Deum, ſicut per comites peruenitur ad regem. Age, numquid tam demens eſt aliquis, aut ſalutis ſuæ immemor, vt honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, ſi qui etiam tractare fuerint inuenti, iure vt rei damnentur maieſtatis? Et iſti ſe non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conſeruos adorant; quaſi ſit aliquid plus, quod reſeruetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo vtique eſt rex, & neſcit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem nihil vtique latet, (omnium enim merita nouit) promerendum, ſuffragatore non opus eſt, ſed mente deuota. Vbicumque enim talis loquutus fuerit ei, reſpondebit illi.* Ex IRENAEO [y] audiuimus antea, quod eccleſia ipſius ætate, licet multas ſecundum vtilitates hominum virtutes ſiue miracula perfecerit, tamen nec inuocationibus angelicis fecerit aliquid, nec incantationibus, nec reliqua praua curioſitate; ſed nude & manifeſte orationes dirigens ad dominum, qui omnia fecit, & nomen domini noſtri *IESV CHRISTI* inuocans. Atque ita tempore ATHANASII obtinuiſſe, ex methodo eius diſputandi cum *Arianis* apparet, quando vnitatem patris ac filii inde probat, quod apoſtolus ipſos in precibus coniungat 1 Theſſ. III, 11. *Ipſe Deus & pater noſter, & dominus noſter*

ἀκολουθεῖ ἡ τῆς σκιᾶς αὐτοῦ κίνησις· τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ ἐξευμενίζεσθαι τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, ἕπεται εὐμενεῖς ἔχειν πάντας τοὺς ἐκείνου φίλους ἀγγέλους, καὶ ψυχὰς καὶ πνεύματα· συναισθάνονται γὰρ τῶν ἀξίων τοῦ παρὰ τοῦ θεοῦ εὐμενισμοῦ· καὶ οὐ μόνον καὶ αὐτοὶ εὐμενεῖς τοῖς ἀξίοις γίνονται, ἀλλὰ καὶ συμπράττουσι τοῖς βουλομένοις τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν θεραπεύειν, καὶ ἐξευμενίζονται, καὶ συνεύχονται καὶ συναξιοῦσιν· ὥστε τολμᾶν ἡμᾶς λέγειν, ὅτι ἀνθρώποις, μετὰ προαιρέσεως προτιθεμένοις τὰ κρείττονα, εὐχομένοις τῷ θεῷ μύριαι ὅσαι ἄκλητοι συνεύχονται δυνάμεις ἱεραί.

(x) Ambroſ. in Rom. I. (tom. III. p. 244. edit. Par. MDCXLII.)

(y) Iren. lib. II, c. LVII. vid. ſupr. c. II. §. II. ſub litt. [n] in textu pag. 38.

IESVS

IESVS CHRISTVS dirigat viam noſtram ad vos. Nemo, [z] inquit, *a Deo & ab angelis, aut aliqua alia re creata precatus fuerit, nemoque cuiquam dixerit, det tibi Deus & angelus: ſed quæ precamur, a patre & filio precamur, ob eorum vnitatem vnicamque donationem.* Et quum *Ariani* dicere potuiſſent, quod *Iacob* patriarcha Deum & angelum in precibus coniunxerit, Gen. XLVIII, 11. *Deus*, inquiens, *qui paſcit me a iuuentute mea vſque in præſentem diem: Angelus, qui eruit me de cunctis malis, benedicat pueris iſtis:* ATHANASIVS huic exceptioni ſic occurrit: *Nequaquam ex hiſce verbis aliquem ex creatis, & qui natura ſunt angeli, cum Deo, a quo creati ſunt, coniunxiſſe exiſtimandus eſt, neque Deo altore ſuo dimiſſo benedictionem pro nepotibus ab angelo popoſciſſe, ſed his dictis, qui eruit me de cunctis malis, oſtendit, non aliquem ex creatis angelis, ſed Dei eſſe verbum, quod cum patre in oratione conſociauit, quia per ipſum Deus, quos voluerit, liberat.* Nihil roboris hoc habuiſſet argumentum, ſi eccleſia tempore ATHANASII angelorum inuocatione in precibus vſa eſſet. *Ariani* enim facile potuiſſent reſpondere, quod hoc argumentum in eccleſiis quotidiana praxi confutaretur. Verum nec homines, nec angelos religioſæ adorationis obiectum iſthac ætate fuiſſe, porro ex alia eius oratione contra *Arianos* [a] liquet, vbi hunc in modum argumentatur: *Petrus apoſtolus Cornelium ſe adorare volentem his verbis retinet: Ego etiam homo ſum. Similiter angelus Ioannem ſe in apocalypſi volentem adorare hoc modo arcet: Vide ne feceris: conſeruus enim tuus ſum, & fratrum tuorum, prophetarum, & eorum, qui ſeruant ſermones huius libri, Deum adora.* Apoc. XXII, 9. *Itaque*

(z) Athan. orat. IV. contr. Arian. tom. I. p. 464. (orat. III. p. 561. c. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) οὐκ ἂν γοῦν εὔξαιτό τις λαβεῖν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἢ παρά τινος τῶν ἄλλων κτισμάτων, οὐδ' ἂν εἴποι τις, δῴη σοι ὁ θεὸς καὶ ἄγγελος, ἀλλὰ παρὰ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἑνοειδῆ δόσιν. - - εἰ δὲ ὁ πατριάρχης Ἰακὼβ εὐλογῶν τοὺς ἐγγόνους Ἐφραὶμ καὶ Μανασσῆ ἔλεγεν· ὁ θεὸς ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης· ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν, εὐλογήσαι τὰ παιδία ταῦτα· οὐ τῶν κτισθέντων καὶ τὴν φύσιν ἀγγέλων ὄντων ἕνα συνῆπτε τῷ κτίσαντι αὐτοὺς θεῷ· οὐδὲ ἀφεὶς τὸν τρέφοντα αὐτὸν θεὸν, παρ' ἀγγέλου τὴν εὐλογίαν ᾔτει τοῖς ἐγγόνοις· ἀλλ' εἰρηκὼς, ὁ ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν, ἔδειξε μὴ τῶν κτισθέντων τινὰ ἀγγέλων, ἀλλὰ τὸν λόγον εἶναι τοῦ θεοῦ, ὃν τῷ πατρὶ συνάπτων ηὔχετο, δι' οὗ καὶ οὓς ἐὰν θέλῃ, ῥύεται ὁ θεός.

(a) Athan. orat. III. contr. Arian. p. 394. (orat. II. p. 491. b. edit. cit.) Πέτρος μὲν ὁ ἀπόστολος προσκυνῆσαι θέλοντα τὸν Κορνήλιον κωλύει, λέγων, ὅτι κἀγὼ ἄνθρωπός εἰμι; ἄγγελος δὲ θέλοντα προσκυνῆσαι τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ ἀποκαλύψει, κωλύει, λέγων· ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου, τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τη-

ſolus

ſolus Deus adorandus eſt, noruntque ipſi angeli, etiamſi res alias gloria ſuperent, ſe tamen omnes eſſe res creatas, nec in eorum eſſe numero, qui adorantur, ſed qui dominum adorant. Clariora documenta nec de doctrina, nec de praxi eccleſiæ habere poſſumus. Vtrumque etiam ab AVGVSTINO confirmatur in libro *de vera religione*: vbi notam characteriſticam veræ religionis facit, nullam omnino rem creatam, & ſpeciatim nec angelos, nec ſanctos poſt mortem, ſed ſummam ſolius Dei maieſtatem adorare. *Non ſit nobis* [b], inquit, *religio cultus hominum mortuorum: quia ſi pie vixerunt, non ſic habentur, vt tales quærant honores: ſed illum a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur, meriti ſui nos eſſe conſortes. Honorandi ſunt ergo propter imitationem, non adorandi propter religionem.* Et poſt paullo ait: *Quod colit ſummus angelus, id colendum eſt etiam ab homine vltimo. Hoc etiam ipſos optimos angelos & excellentiſſima Dei miniſteria velle credamus, vt vnum cum ipſis colamus Deum, cuius contemplatione beati ſunt. Neque enim & nos videndo angelos beati ſumus, ſed videndo veritatem, qua etiam ipſos diligimus angelos & his congratulamur. - Honoramus eos caritate non ſeruitute. Nec eis templa conſtruimus. Nolunt enim ſe ſic honorari a nobis, quia nos ipſos, quum boni ſumus, templa ſummi Dei eſſe nouerunt. Recte itaque ſcribitur, hominem ab angelo prohibitum, ne ſe adoraret, ſed vnum Deum, ſub quo ei eſſet & ille conſeruus* Apoc. XXII, 9.

VERVM quidem eſt, quod circa hanc ipſam tempeſtatem *Manichæi* catholicos incuſare cœperint, quod martyres ſuos colerent. FAVSTVS dicebat, eos vertiſſe idola gentilium in martyres, quos votis ſimilibus colerent, defunctorum vmbras vino placantes & dapibus. Hæc accuſatio ſi recte ſe habuiſſet, quamuis contra argumentum, vtpote ex praxi eccleſiæ puriorum ſæculorum deſumtum, nihil valeret, tamen corruptionem cultus ſanctorum oſtenderet in eccleſiam irrepſiſſe paullo maturius, quam quidem hodie admittitur. Sed vero mera calumnia erat ab ipſo FAVSTO conficta; quam AVGVSTINVS maxima accenſus indignatione refellit. *Populus*, inquit, *chriſtia-*

ρέντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ θεῷ προσκύνησον· οὐκοῦν θεοῦ ἐστι μόνου τὸ προσκυνεῖσθαι, καὶ τοῦτο ἴσασι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι, ὅτι κἂν ἄλλων ταῖς δόξαις ὑπερέχωσιν· ἀλλὰ κτίσματα πάντες εἰσὶ, καὶ οὐκ εἰσὶ τῶν προσκυνουμένων, ἀλλὰ τῶν προσκυνούντων τὸν δεσπότην.

(b) Auguſt. de vera relig. c. LV.

nus

nus [c] *memorias martyrum religioſa ſollemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & vt meritis eorum conſocietur, atque orationibus adiuuetur: ita tamen, vt nulli martyrum, ſed ipſi Deo martyrum, quamuis in memoriis* (alii in memorias) *martyrum conſtituamus altaria. Quis enim antiſtitum in locis ſanctorum corporum adſiſtens altari, aliquando dicit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane: ſed quod offertur, offertur Deo, qui martyres coronauit: vt ex ipſorum locorum admonitione maior adfectus exſurgat, ad acuendam caritatem, & in illos, quos imitari poſſumus, & in illum, quo adiuuante poſſumus. Colimus ergo martyres eo cultu dilectionis & ſocietatis, quo & in hac vita coluntur ſancti homines Dei, quorum cor talem pro euangelica veritate paſſionem paratum eſſe ſentimus. -- At vero illo cultu, qui Græce latria dicitur, Latine vno verbo dici non poteſt, quum ſit quædam proprie diuinitati debita ſervitus, nec colimus, nec colendum docemus, niſi vnum Deum. Quum autem ad hunc cultum pertineat oblatio ſacrificii, vnde idololatria dicitur eorum, qui hoc etiam idolis exhibent: nullo modo tale aliquid offerimus, aut offerendum præcipimus, vel cuiquam martyri, vel cuiquam ſanctæ animæ, vel cuiquam angelo, & quisquis in hunc errorem delabitur, corripitur per ſanam doctrinam; ſiue vt corrigatur, ſiue vt caueatur.*

Manifestvm ex hac Avgvstini reſponſione eſt, obiectationem religioſi cultus ſanctorum & angelorum fuiſſe falſam, & meram calumniam in iſtius æui eccleſiam; & ſolos homines idololatriæ iſtius fuiſſe reos tales, quos eccleſia pro membris ſuis haud agnitos a ſe dimiſerit. Quæ res ad tertiam & vltimam conſiderationem me deducit, quæ propoſita mihi eſt ad confirmandam hanc poſitionem, Quod eccleſia antiqua nec angelos, nec ſanctos religioſe coluerit; quia hanc praxin tam in gentilibus, quam hæreticis damnauit, eorumque idololatriam hoc intuitu cumulauit.

§. III.

Tertio, *Ex imputatione huius praxis, qua ſolos hæreticos & gentiles onerarunt.*

Avgvstinvs alio loco in omnes eos ſeuere adnimadvertit, qui angelorum auxilium precibus ſibi expetant. Curioſis viſionibus & illuſionibus eos diſtrahi dicit. Accipe hoc ex ipſiusmet verbis, quæ in pia quadam habet meditatione,

(c) Aug. contr. Fauſt. lib. XX. c. XXI. tom. VI. p. 156. (p. 375. ed. Baſil. MDLXIX.)

qua

qua hanc deluſionem in conuerſione ſua ſe euaſiſſe, cum gratiarum actione in Deum narrat. *Quem inuenirem*, inquit, *qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit* [*d*] *ad angelos? Qua prece? Quibus ſacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per ſe ipſos valentes, ſicut audio, tentauerunt hæc; & inciderunt in deſiderium curioſarum viſionum & digni habiti ſunt illuſionibus.* CHRYSOSTOMVS adhuc acrius hoc hominum genus reprehendit. Nam non tantum dicit [*e*], quod nulla res creata, non lapides, non animalia, non plantæ, non elementa, non aliqua ex ſupernis, non ex infernis, non homo, non dæmones, non angeli, non archangeli, non aliqua alia ex ſupernis illis poteſtatibus, ſed, qui eſt omnium dominus, debeat coli ab humana natura: Et quod apoſtolus capite ſecundo epiſtolæ ſuæ ad *Coloſſenſes* aduerſus eos loquatur, qui nos non oportere ad Deum per Chriſtum adduci, ſed per angelos ſentiant; illud enim eſſe maius, quam vt id poſſimus adſequi [*f*]: Verum eandem materiam perſequens etiam addit: [*g*] *Diabolus introduxit ea, quæ ſunt angelorum, nobis honorem inuidens. Dæmonum tales ſunt inuocationes. Etiamſi ſit angelus, etiamſi archangelus, etiamſi Cherubim, ne patiaris. Nam ne hæ quidem poteſtates excipient; ſed excutiunt, quum viderint dominum contumelia adfectum. Ego te honoraui*, inquit, *& dixi, Tu me inuoca, & tu eum dedecore adficis?* Vbi inuocatio Dei & inuocatio angelorum ſibi inuicem manifeſte opponuntur; & quemadmodum illa veræ religionis character ſtatuitur, ita hæc dæmonum doctrina eſſe perhibetur.

(*d*) Auguſt. confeſſ. lib. X. c. XLII.

(*e*) Chryſoſt. homil. V. in Coloſſ. p. 1348. (p. 188. edit. Francof.) ὅτι οὐ λίθοι, οὐ ζῶα, οὐ φυτά, οὐ στοιχεῖα, οὐ τὰ ἄνω, οὐ τὰ κάτω, οὐκ ἄνθρωπος, οὐ δαίμονες, οὐκ ἄγγελοι, οὐκ ἀρχάγγελοι, οὐχ ἑτέρα τις τῶν ἄνω δυνάμεων ἐκείνων ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θεραπεύεσθαι ὀφείλει — ὅτι ὁ πάντων δεσπότης οὗτος θεός ἐστιν, ὅτι θεραπεύειν αὐτὸν μόνον χρή.

(*f*) Id. homil. VII. in Coloſſ. p. 1360. (p. 204. edit. Francof.) ἦσαν τινες οἱ λέγοντες· οὐ δεῖ ἡμᾶς διὰ τοῦ χριστοῦ προσάγεσθαι, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀγγέλων· ἐκεῖνο γὰρ μεῖζον ἐστι, ἢ καθ' ἡμᾶς.

(*g*) Id. homil. IX. in Coloſſ. p. 1381. (p. 228. edit. cit.) ὁ διάβολος τὰ τῶν ἀγγέλων ἐπεισήγαγε, βασκαίνων ἡμῖν τῆς τιμῆς· τῶν δαιμόνων τοιαῦται αἱ ἐπῳδαί· κἂν ἄγγελος ᾖ, κἂν ἀρχάγγελος, κἂν τὰ χερουβὶμ, μὴ ἀνέχου· ἐπεὶ οὐδὲ αὗται αἱ δυνάμεις καταδέξονται, ἀλλὰ καὶ ἀποσείσονται, ὅταν ἴδωσι τὸν δεσπότην ἀτιμαζόμενον· ἐγώ σε ἐτίμησα, φησι, καὶ εἶπον, ἐμὲ κάλει· καὶ σὺ ἀτιμάζεις αὐτόν.

Qvos

Qvos heic reprehendit chrysostomvs, probabiliter iidem fuerunt, qui in eccleſia noti, & ab apoſtolorum inde tempore tamquam hæretici ſub nomine *Angelicorum* damnati fuerunt. Sic enim avgvstinvs [*h*] eos deſcribit, *Angelicos* vocans, ab inclinatione ad cultum angelorum. Ita quoque poſt hunc isidorvs [*i*] *Angelici*, inquit, *vocati*, *quia angelos colunt.* irenaevs [*k*] innuere videtur, quod hæretici angelos inuocare ſoliti ſint, quando praxin eccleſiæ illis opponens, multa in eccleſia miracula fieri dicit non inuocationibus angelicis, ſed orationibus, directis ad Deum & nomen domini noſtri *IESV CHRISTI.* Et tertvllianvs [*l*] de *Simonis Magi* diſcipulis diſerte adfirmat, quod angelis artem magicam exercentes ſervierint, quæ idololatria a *Petro* apoſtolo in ipſo eorum magiſtro damnata ſit. Iam vero quum iſtiusmodi veſtigia cultus angelorum in tot hæreticorum praxi reperiantur; & quum res eſſet, cuius ſtudio & amore nonnulli tenerentur, quia humilitatis ſpeciem præ ſe ferebat: ideo concilium *Laodicenum* ad medendum ingraueſcenti huic morbo ſeuerum canonem condidit, ſacrorum interdictionem denuntians non obſequuturis. *Non oportet*, inquiunt patres illic congregati, *chriſtianos*, *relicta Dei eccleſia*, *abire & angelos* [*m*] *nominare*, *& congregationes facere; quod eſt prohibitum. Si quis ergo inuentus fuerit huic occultæ idololatriæ vacare, ſit anathema, quia reliquit dominum noſtrum IESVM CHRISTVM & acceſſit ad idololatriam.* Qui primum hunc canonem *Latine* ediderunt, vocabulum *angelos* mutarunt in *angulos*: *Græcum* autem vocabulum iſtiusmodi corruptionem non admittit, adeoque fraus facile detecta eſt; neque aliud quippiam niſi pudor, quod praxin ſuam ita manifeſto damnari viderent, homines iſtos ad tentandam tam puerilem corruptionem potuit inducere. theodoretvs in commentario ſuo in epiſtolam ad *Coloſſenſes* bis

(*h*) Auguſt. de hæreſ. c. XXXIX. Angelici, in angelorum cultu inclinati.

(*i*) Iſidor. origin. lib. VIII. c. V.

(*k*) Iren. lib. II. c. LVII. vid. ſupr. c. II. § II. ſub litt (n) pag. 3°.

(*l*) Tertull. de præſcript. c. XXXIII.

(*m*) Concil. Laodic. c. XXXV. *Ὅτι οὐ δεῖ χριστιανοὺς ἐγκαταλείπειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἀπιέναι, καὶ ἀγγέλους ὀνομάζειν, καὶ συνάξεις ποιεῖν· ἅπερ ἀπηγόρευται, Εἴ τις οὖν εὑρεθῇ ταύτῃ τῇ κεκρυμμένῃ εἰδωλολατρείᾳ σχολάζων, ἔστω ἀνάθεμα, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰδωλολατρείᾳ προσῆλθεν.*

huius

huius canonis meminit, quando ait: *Quoniam illi* (qui legem vrgebant) *angelos iubebant adorare, ipſe* (apoſtolus) [*n*] *contrarium præcipit, vt & dicta & facta exornent recordatione Chriſti domini: & Deo, inquit, & patri gratiarum actionem offerte per ipſum, non per angelos. Hanc etiam legem ſequens Laodicena ſynodus, & volens veteri illi morbo mederi, lege ſanxit, non adorandos eſſe angelos, nec relinquendum dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Et iterum [*o*]: *Manſit perdiu hoc vitium in Phrygia & Piſidia. Proinde ſynodus, quæ conuenit apud Laodiceam Phrygiæ, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum vſque diem oratoris ſancti Michaelis apud illos illorumque finitimos videre eſt.* PERRONIVS, aulæ pontificiæ purpuratus, multis artibus & fallacibus argumentationibus, ad peruertendum apoſtoli & huius canonis ſenſum abutitur, quod ipſum ab erudito DALLAEO [*p*] ſatis oſtenſum & confutatum inuenire lector poteſt, vna cum falſis PETAVII aliorumque interpretationibus, quibus enarrandis hanc diſſertationem noſtram non onerabimus. Nos præterea hoc tantum obſeruamus, quod, quemadmodum eccleſia hæreticos damnauit tamquam idololatriæ reos, propter cultum angelorum, ſic idem fecerit propter cultum ductorum ac martyrum ſuorum. APOLLONIVS, qui contra *Montaniſtas* ſcripſit, hoc illis obiectat, quod *Alexandrum* martyrem quemdam ſecum adorent [*q*]. Et AVGVSTINVS inter errores *Simonis Magi* [*r*] refert, quod imagines & ſu-

(*n*) Theodoret. in Coloſſ. III, 17. ἐπειδὰν γὰρ ἐκεῖνοι τοὺς ἀγγέλους σέβειν ἐκέλευον, αὐτὸς τὸ ἐναντίον παρεγγυᾷ, ὥστε καὶ τοὺς λόγους, καὶ τὰ ἔργα κοσμῆσαι τῇ μνήμῃ τοῦ δεσπότου χριστοῦ· καὶ τῷ θεῷ δὲ καὶ πατρὶ τὴν εὐχαριστίαν δι' αὐτοῦ, φησιν, ἀναπέμπετε, μὴ διὰ τῶν ἀγγέλων· τούτῳ ἑπομένη τῷ νόμῳ καὶ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος, καὶ τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο πάθος θεραπεῦσαι βουλομένη, ἐνομοθέτησε μὴ εὔχεσθαι ἀγγέλοις, μηδὲ καταλιμπάνειν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

(*o*) Theodor. in Coloſſ. II, 18. ἔμεινε δὲ τοῦτο τὸ πάθος ἐν τῇ Φρυγίᾳ καὶ Πισιδίᾳ μέχρι πολλοῦ· οὗ δὴ χάριν καὶ συνελθοῦσα σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας νόμῳ κεκώλυκε τὸ τοῖς ἀγγέλοις προσεύχεσθαι· καὶ μέχρι δὲ τοῦ νῦν εὐκτήρια τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ παρ' ἐκείνοις καὶ τοῖς ὁμόροις ἐκείνων ἐστὶν ἰδεῖν.

(*p*) Dall. de obiecto cult. religioſ. lib. III. c. XXXI. pag. 528 -- 53?.

(*q*) Apollon. ap. Euſeb. lib. V. c. XVIII. ἵνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν, ἡ προφῆτις ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἑαυτὸν μάρτυρα, ᾧ συνεστιᾶται· ᾧ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί. Ne de pluribus loquamur, reſpondeat nobis prophetiſſa de Alexandro, qui ſe martyrem prædicat: quocum ipſa conuiuatur: qui adoratur etiam ipſe a multis.

(*r*) Aug. de hæreſ. c. I. Iouem ſe credi volebat (Simon) Mineruam vero mere-

-am & meretricis ſuæ diſcipulis ſuis præbuerit adorandas. Idem gentilibus obiectabant, quod deos adorarent, qui meri fuiſſent homines & mortui eſſent. Vti in omnibus apologiis videre eſt, a MINVCIO FELICE [ſ], TERTVLLIANO [t], CLEMENTE ALEXANDRINO [u], ARNOBIO [x], CYPRIA-

---

-tricem quamdam Selenen, quam ſibi ſociam ſcelerum fecerat: imaginesque & ſuam & eiusdem meretricis diſcipulis ſuis præbebat adorandas, quas & Romæ tamquam deorum ſimulacra auctoritate publica conſtituerat.

(ſ) Minuc. dial. p. 83. edit. Oxon. MDCLXXVIII. 8uo (p. 51. ſeqq. ed. Hal.) *Saturnum* principem huius generis & examinis omnes ſcriptores vetuſtatis, Græci Romanique *hominem* prodiderunt, ſcit hoc Nepos, & Caſſius in hiſtoria, & Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. Is itaque Saturnus Creta profugus - - *Homo* igitur vtique qui fugit; *homo* vtique, qui latuit & pater *hominis* & natus ex *homine* - - Poſt mortem deos fingitis & peierante Proculo deus Romulus & Iuba Mauris volentibus deus eſt, & diui ceteri reges, qui conſecrantur non ad fidem numinis, ſed ad honorem emeritæ poteſtatis. Inuitis denique hoc nomen adſcribitur: optant in homine perſeuerare: fieri ſe deos metuunt, &, etiamſi ſenes, nolunt. - - Manifeſtum eſt, *homines* illos fuiſſe, quos & natos legimus, & mortuos ſcimus. Quis ergo dubitat, horum *imagines conſecratas* vulgus *orare* & publice colere? dum opinio & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore præſtringitur, argenti nitore & candore eboris hebetatur?

(t) Tertull. apol. c. X. Appellamus & prouocamus a vobis ad conſcientiam veſtram, illa nos iudicet, illa nos damnet, ſi poterit negare *omnes iſtos deos veſtros homines fuiſſe.* - Cap. XII. Digne imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis, quibus & viuentibus eum addicitis accepto ferent dii veſtri, immo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini ſui.

(u) Clem. protrept. p. 26. Φιλόχορος δὲ, ἐν Τήνῳ Ποσειδῶνα φησὶ τιμᾶσθαι ἰατρόν· Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίᾳ, καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν τετάφθαι· - ἀνθρώπω τὼ τὼ Διοσκούρω ἐπικήρω γενέσθην· εἴτω ἱκανὸς πιστώσασθαι Ὅμηρος τὸ λελεγμένον.

- τὺς δ' κατίσχει φυσίζοος αἶα,

Ἐν Λακεδαίμονι αὖθι, φίλῃ ἐν πατρίδι γαίῃ.

- Ἡρακλέα καὶ αὐτὸς Ὅμηρος θνητὸν οἶδεν ἄνθρωπον. κ.τ.λ.

Philochorus tradit Neptunum medicum in Teno coli: & Saturnum ſitum eſſe in Sicilia atque illic fuiſſe ſepultum. - Dioſcori fuere mortales homines, ſi Homerus dignus ſit, cui fides habeatur:

- *Hos autem iam tenebat terra, mater animantium,*
In Lacedæmone, quæ cara ipſis patria fuit.

- - Satis conſtat, Herculem ab ipſo illo Homero mortalem hominem habitum fuiſſe. cetera.

(x) Arnob. lib. I. p. 32. (p. 14. edit. Hamb. MDCX. fol.) Et tamen o iſti! qui hominem nos colere morte functum ignominioſa ridetis: nonne Liberum & vos patrem membratim ab Titanis diſcerptum fanorum conſecratione mactatis? Nonne Aeſculapium medicaminum repertorem, poſt pœnas & ſup-

NO

Digitized by Google

NO [y], & reliquis, qui contra eos ſcripſerunt, editis: Quod certe ficulneum fuiſſet argumentum, & facile in ipſos potuiſſet retorqueri, ſi chriſtiani martyres ſuos coluiſſent, quos homines mortales fuiſſe non poterant inficiari. Gentiles porro dæmones ſuos, ſiue deos, quos colebant, bonos angelos eſſe, & ab ſe tamquam ſupremi Dei miniſtros, & cæleſtis aulæ ſatellites, adorari dictitabant. Verum hoc non obſtante idololatriæ eos incuſabant, vtpote cultum Dei rebus creatis tribuentes. Qui hoc argumentum recte & vtiliter applicatum videre cupiunt, illi doctas DALLAEI [z] & STILLINGFLEETI [a] lucubrationes conſulant, vbi rationes, quas pro cultu deorum ſuorum attulerunt gentiles, & chriſtianorum reſponſiones ad eaſdem collectas & luce ſua illuſtratas inuenient. Ego vnum duntaxat locum ex AVGVSTINO, tamquam ſpecimen reliquorum omnium adferam, vbi ethnicos inducit in hunc modum ſe defendentes: *Non colimus mala dæmonia; Angelos quos dicitis, ipſos & nos colimus, virtutes [b] Dei magni & miniſterium Dei magni.* Ad quod AVGVSTINVS reſpondet: *Vtinam ipſos colere velletis, facile ab ipſis diſceretis non illos colere. Audite angelum doctorem. Docebat quemdam diſcipulum Chriſti, & oſtendebat illi multa miracula in apocalypſi Ioannis. Ille autem, quodam ſibi demonſtrato miraculo viſionis, expauit, & miſit ſe ad pedes angeli. Et ille angelus, qui non quærebat niſi gloriam domini ſui: Surge, quid facis, inquit, illum adora: Nam & ego conſeruus tuus ſum & fratrum tuorum. Quid ergo fratres mei? Nemo dicat, timeo, ne iraſcatur mihi angelus, ſi non illum colo pro Deo meo: Tunc tibi iraſcitur, quando ipſum colere volueris. Bonus eſt enim, & Deum*

plicia fulminis, cuſtodem nuncupauiſtis & præſidem ſanitatis, valetudinis & ſalutis? Nonne ipſum Herculem magnum ſacrificiis, hoſtiis & thure inuitatis incenſo? quem ipſi vos fertis viuum arſiſſe poſt pœnas & concrematum in funeſtis buſticetis? - Nonne ipſum Romulum patrem, ſenatorum manibus dilaceratum centum & Quirinum eſſe Martium dicitis, & ſacerdotibus, & puluinaribus honoratis & in ædibus adoratis ampliſſimis, & poſt hæc omnia cælum adſcendiſſe iuratis? cetera.

(y) Cypr. de idolor. vanit. ſub init. Deos non eſſe, quos colit vulgus, hinc notum eſt: Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud ſuos, poſtmodum etiam in morte cœperunt, cetera.

(z) Dall. de cultu relig. lib. III. c. XXV.

(a) Stillingflet's *Defence of the diſcourſe of Idol.* part. I. cap. I.

(b) Auguſtin. in pſalm. XCVI. tom. VIII. p. 445. (p. 1083. a. edit. Baſil. MDLXIX.)

 amat.

amat. Quomodo enim dæmones iraſcuntur, ſi non colantur, ſic angeli indignantur, ſi pro Deo colantur. Tandem concludit cum hac admonitione ad paganos: *Diſcant* [c] *pagani adorare Deum. Angelos volunt adorare: Angelos imitentur, & illum adorent, qui ab angelis adoratur.* Atque his verbis totum hunc ſermonem de cultu religioſo finio, melius monitum hodiernis angelorum cultoribus dare neſciens, quam vt ad imitandam hanc angelicam praxin veteris eccleſiæ eos cohorter, cui *DEVS*, & quidem *DEVS* ſolus, obiectum fuit adorationis.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT QVARTVM.

ANTIQVVM MINISTERIVM DIVINVM SEMPER LINGVA VVLGARI, POPVLO COGNITA, PERACTVM.

§. I.

Hoc probatur, primo, *Ex perſpicuis veterum teſtimoniis, id adſirmantibus.*

NATVRAM & obiectum cultus religioſi chriſtianorum hactenus conſiderauimus. Iam de circumſtantiis & ratione peragendi diuinum miniſterium loqui ordimur. Atque heic commodum erit diſpicere: Qua lingua veteres cultum publicum peregerint; quis vſus, & quæ origo vulgo ſic dictarum liturgiarum ſiue ſtatarum formularum precum fuerit, quænam veſtimentorum, geſtuum & diuerſorum rituum ac cærimoniarum, ſine fidei ac vnitatis chriſtianæ detrimento in diuerſis eccleſiis adhibitarum, ratio; & denique, quænam ſolemnia precum & religioſorum conuentuum tempora hebdomatim vel quotidie obſeruata, & publicæ deuotionis ac pietatis exercitia præſtituta fuerint.

QVOD ad primum horum omnium attinet, nihil certius in hiſtoria eſt, quam quod cultus publicus in antiqua eccleſia ſemper peractus fuerit lingua cuiuscumque regionis vulgari ſeu communi; hoc eſt, ea, quam plebs vel loquuta eſt, vel certe intellexit. Atque hæc conſuetudo vltra mille annos in eccleſia

(c) Ibid. d.

dura-

durauit. Et omnino ſtultum eſt cogitare, in tam curioſo ſæculo, quale hoc eſt, in quo nos viuimus, fore vllum hominem doctum, qui patrocinetur, vel totas nationes, quæ tam abiecte ſe ſubmittant inductioni ac tyrannidi praxis contrariæ, tam abſurdæ ac iniquæ per ſe ipſam; tam noxiæ deuotioni; tam contrariæ vſui ſermonis, cuius finis eſt ædificatio; tam contumelioſæ in naturam humanam, quaſi homines reuera eſſent aſini, vt comparationem aliquando inſtituit THOMAS AQVINAS; tam damnoſæ iuri primogenituræ chriſtianorum; tam manifeſto contradictoriæ apoſtoli ratiocinationi, atque adeo e diametro oppoſitæ vniuerſali praxi eccleſiæ per tot ſæcula. Sed vero non neceſſe eſſe arbitror, vt ex hiſce locis communibus vniuerſis contra eam diſputem, vel dicam omnia, quæ ex hiſtoria contra eam dici poſſunt. Cui lubet, is hoc iam factum videre poteſt in excellenti quodam libro VSSERII [a], quem in lucem publicam edidit WHARTONVS. Ego quidem ſatis habebo, ſi ex conſilio materias tractandi ſuccincte pauca quædam ſuggeſſero, ex quibus lectori cuiuis candido de ſenſu & praxi eccleſiæ primitiuæ recte conſtare poſſit.

ET primum quidem obſeruo, quod veteres, ſacra ſua olim lingua cuiusque nationis vulgari peracta eſſe, vno omnes ore declarent. *Græci*, inquit ORIGENES [b], *Græcis, Romani Romanis nominibus vtuntur inter precandum, ſingulique precantur propria lingua, Deumque celebrant pro viribus: & omnium linguarum dominus omnibus linguis precantes exaudit, tam varie loquentes haud ſecus, quam conſonos (vt ita dicam) & vnius vocis homines intelligens.* Hæc ille dicit, obiectioni reſpondens CELSI, qui chriſtianis obiecerat, quod barbaris & ignotis nominibus ac verbis in precibus vterentur. IVSTINVS MARTYR [c] ait: *Solis, qui dicitur, die omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eumdem locum conuentus*

(a) Vſſerii hiſtoria dogmatica de ſcripturis & ſacris vernaculis cum auctario H. Wharton. Lond. MDCXC. 4to.

(b) Orig. contr. Celſum lib. VIII. p. 402. ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνες Ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὔχεται τῷ θεῷ, καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται· καὶ ὁ πάσης διαλέκτου κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διαλέκτου εὐχομένων ἀκούει, ὡς μιᾶς (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) φωνῆς, τῆς κατὰ τὰ σημαινόμενα, ἀκούων, δηλουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων.

(c) Iuſtin. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ

fit: & commentaria apoſtolorum aut ſcripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur. Deinde lectore quieſcente, præſidens orationem, qua populum inſtruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. Quæ abſurda fuiſſet cohortatio, ſi ſcriptura non fuiſſet lecta lingua populo cognita. HIERONYMVS [*d*] de PAVLAE, nobilis genere feminæ, loquens exſequiis, *Græco*, *Latino*, *Syroque* ſermone pſalmos in ordine perſonuiſſe dicit, quia iſtis linguis vtentes homines ad funus eius conuenerint. Ob eamdem rationem *Cæſarius* epiſcopus *Arelatenſis* [*e*] dicitur compuliſſe laicos & populares homines pſalmos & hymnos promere, altaque & modulata voce inſtar clericorum, alios *Græce*, alios *Latine* proſas & antiphonas decantare: ſine dubio, vt diuinum officium ab hominibus, diuerſas linguas loquentibus, & tum in congregatione præſentibus, poſſet intelligi. AVRELIVS CASSIODORVS commentans in verba pſalmiſtæ: *Adducatur regi in fimbriis aureis circumamicta varietate*, hunc in modum fatur: *Heic varietas linguas* [*f*] *multiplices ſignificat; quia omnis gens ſecundum ſuam patriam in eccleſia pſallit auctori.* Et quum eſſet tunc ea eccleſiæ ratio, vt omnia officia ad populi captum ac ædificationem peragerentur, IVSTINIANVS lege quadam hoc ſtabiliuit, hunc in modum ſanciendo: *Iubemus omnes* [*g*] *epiſcopos & presbyteros non in ſecreto, ſed cum ea voce, quæ a fideliſſimo populo exaudiatur, diuinam oblationem & precationem, quæ fit in baptiſmate, facere; vt inde audientium animi in maiorem deuotionem & Dei laudationem & benedictionem efferantur. Sic enim diuinus apoſtolus docet, dicens in*

τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται.

(*d*) Hieron. epitaph. Paulæ, epiſt. XXVII. c. XIII. (p. 184. e. edit. Par. MDCXLIII.) Græco, Latino Syroque ſermone pſalmi in ordine perſonabant; non ſolum triduo, donec ſubter eccleſiam & iuxta ſpecum domini conderetur, ſed per omnem hebdomadam, cunctis, qui venerant, ſuum funus & proprias credentibus lacrimas.

(*e*) Vit. Cæſar. Arelat. ap. Surium Aug. XXVII. p. 947.

(*f*) Caſſiodor. in pſalm. XLIV. al. XLV.

(*g*) Iuſtin. nouell. CXXXVII. c. VI. Κελεύομεν πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους, μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θείαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι· πρὸς τὸ κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσπότην θεὸν διανίστασθαι δοξολογίαν· οὕτως γὰρ καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος διδάσκει, λέγων ἐν τῇ πρὸς

priore

priore ad Corinthios epiſtola: Si ſolum benedicis ſpiritu, is, qui idiotæ locum implet, quomodo tuæ gratiarum actioni Deo ſanctum illud dicet Amen? ſiquidem quid dicis, non nouit: tu autem pulchre gratias agis, ſed alius non ædificatur. Ex quibus planum eſt, quod *Iuſtinianus* omnes preces, quas populus audire vel intelligere non poſſet, ab apoſtolo æqualiter reprehendi exiſtimarit, tamquam ad ædificationem nihil conferentes; adeoque vt legem fecit contra conſuetudinem demurmurandi preces in ſecreto, quas publice fieri oportebat; ita non minore ſeueritate vſurus fuiſſet contra precum recitationem lingua quadam incognita, ſi tum vlla fuiſſet (ſicut non fuit) occaſio ſimilis prohibitionis in liturgia eccleſiæ. Quod ex alia quadam ipſius lege, quæ occaſione alicuius controuerſiæ, inter *Iudæos* ipſius ætate ortæ, facta eſt, colligi poteſt. Iſtorum nonnulli legem *Hebraica* tantum lingua, etſi vulgo incognita, legi oportere ſuperſtitioſe contendebant: Alii *Græca*, vel alia quacumque lingua, quam populus intelligeret, legendam eſſe ſtatuebant. Re tandem ad *Iuſtinianum* delata, decretum hic faciebat in poſteriorum gratiam, huiusmodi: *Sancimus*, [*b*] *licentiam eſſe volentibus Hebræis per ſynagogas ſuas in quocumque Hebræi loco ſunt per Græcam vocem ſacros libros legere conuenientibus, vel etiam patria forte (Italica hac diximus) lingua, vt etiam aliorum ſimpliciter, vna ſcilicet cum locis etiam lingua commutata, & per ipſorum lectionem, per quam clara ſint, quæ dicuntur conuenientibus omnibus deinceps, & ſecundum hæc viuere & conuerſari, neque fiduciam eſſe his, qui apud eos ſunt, expoſitoribus ſolam Hebraicam tradentibus, malignari hanc quemadmodum voluerint, multorum ignorantia ſuam ipſorum abſcondentes malam conſuetudinem.*

Κορινθίους πρώτη ἐπιστολῇ, Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις, οὐκ οἶδε· σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ᾽ ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

(*b*) Iuſtin. nouell. CXLVI. Θεσπίζομεν, ἄδειαν εἶναι τοῖς βουλομένοις Ἑβραίοις, κατὰ τὰς συναγωγὰς τὰς αὐτῶν, καθ᾽ ὃν Ἑβραῖοι ὅλως τόπον εἰσὶ, διὰ τῆς Ἑλληνίδος φωνῆς τὰς ἱερὰς βίβλους ἀναγινώσκειν τοῖς συνιοῦσιν, ἢ καὶ τῆς πατρίου τυχὸν (τῆς Ἰταλικῆς ταύτης φαμὲν) ἢ καὶ τῶν ἄλλων ἁπλῶς τοῖς τόποις συμμεταβαλλομένης τῆς γλώττης, καὶ τῆς δι᾽ αὐτῶν ἀναγνώσεως· ἐφ᾽ ᾧ σαφῆ τε εἶναι τὰ λεγόμενα τοῖς συνιοῦσιν ἅπασιν ἐφεξῆς, καὶ κατὰ ταῦτα ζῆν τε καὶ πολιτεύεσθαι· καὶ μὴ παρρησίαν εἶναι τοῖς παρ᾽ αὐτοῖς ἐξηγηταῖς, μόνην τὴν Ἑβραΐδα παραλαμβάνουσι, κακουργεῖν ταύτην, ὡς ἂν ἐθελήσαιεν τῇ τῶν πολλῶν ἀγνοίᾳ τὴν σφῶν αὐτῶν περικαλύπτοντες κακοήθειαν.

Huc vſque igitur certi ſumus, hanc corruptelam admiſſionem ſui in ſacra eccleſiæ chriſtianæ quærere non fuiſſe auſam, ſiquidem a ciuili magiſtratu correcta eſt, ſimulac in ſynagogas *Iudaicas* irrepere velle obſeruaretur.

§. II.

Secundo, *Ex laicorum coniunctione in pſalmodia & precibus, eorumque more reddendi reſponſiones.*

Secundo, Vt nouum huius rei documentum obſeruare poſſumus, quod omnis populus antiquis temporibus licentiam habuerit in pſalmodia & precibus ſeſe coniungendi, reddendique ſuas reſponſiones. Docti & indocti, immo mulieres, virgines & infantes hiſce temporibus in partem publici eccleſiæ cultus veniebant. CHRYSOSTOMVS [*i*] & *conſtitutionum apoſtolicarum* auctor [*k*] de infantibus loquuntur, cum reliquis de congregatione precantibus pro catechumenis ac fidelibus. Et HIERONYMVS [*l*] de virginibus loquitur, mane, hora tertia, ſexta, nona, veſpere, noctis medio per ordinem pſalterium cantantibus: dicitque, debuiſſe eas pſalmos & de ſcripturis ſanctis quotidie aliquid diſcere. BASILIVS [*m*] & multi ſcriptores alii,

(*i*) Chryſoſtom. hom. LXXI. in Matth. p. 624. (p. 768. c. edit. Francof.) ἡ τρίτη (δέησις) πάλιν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ αὕτη τὰ παιδία τοῦ δήμου προβάλλεται, τὸν Θεὸν ἐπὶ ἔλεον παρακαλοῦντα· ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ κατεγνώκαμεν ἑαυτῶν ἁμαρτήματα, ὑπὲρ μὲν τῶν πολλὰ ἡμαρτηκότων, καὶ ἐγκληθῆναι ὀφειλόντων αὐτοὶ βοῶμεν· ὑπὲρ δὲ ἡμῶν αὐτῶν οἱ παῖδες, ὧν τῆς ἁπλότητος τοὺς ζηλωτὰς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μένει. Tertia (oratio) quam pro nobis ipſis fundimus, vel *infantes adducit*, *Deum ad miſericordiam lacrimis* inflectentes. Nam quoniam ipſi peccata cognouimus, pro aliis, qui peccarunt, quique peccare poſſunt, ipſi clamamus: pro nobis autem ipſis *infantes*, quorum imitatores cælorum regnum manet.

(*k*) Conſtit. lib. VIII. c. VI. ἐφ' ἑκάστῳ δὲ τούτων, ὧν ὁ διάκονος προσφωνεῖ, ὡς προείπομεν, λεγέτω ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον· καὶ πρὸ πάντων τὰ παιδία. In ſingulis horum, quæ diaconus proloqu tur, vti iam diximus, populus reſpondeat: Kyrie, Eleiſon; & ante cunctos *pueri*.

(*l*) Hieron. epitaph. Paulæ epiſtol. XVII. c. X. (p. 181. b. edit. Pariſ. MDCXLIII.) Mane, hora tertia, ſexta, nona, veſpere, noctis medio, per ordinem pſalterium cantabant. Nec licebat cuiquam ſororum ignorare pſalmos, & non de ſcripturis quotidie aliquid diſcere.

(*m*) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſarienſes p. 96. c. Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων

(quem-

(quemadmodum videbimus poſthac, vbi de pſalmodia agemus) omnem populum alternis vicibus ſuccinendo pſallere conſueviſſe perhibent. Et BASILIVS ſpeciatim pueros [n] hoc officium vna cum reliquo populo peregiſſe auctor eſt. Precationes etiam populi in omni fere parte liturgiæ offendemus, (e. gr. *κύριε ἐλέησον*, *Kyrie eleiſon*,) ſingulis petitionibus precum diaconi ſubiunctas; & in hiſce alterius precationibus miniſtri eccleſiæ ac populi, *Dominus vobiſcum*, *Et cum ſpiritu tuo*: *Surſum corda*, *Habemus ad Dominum*, cum ſexcentis aliis, quas heic memorari neceſſe non eſt. Quæ omnia cultum iſtum publicum lingua vulgari ac cognita factum ſupponunt; alias abſurdum foret cogitare, quod populus nouerit, quomodo & quando reſponſiones dare deberet; aut quomodo pueri & tenera ætate virgines pſalmos ac ſcripturas memoriæ mandare, & in pſalmodia atque aliis partibus cultus eccleſiaſtici ſe coniungere potuerint.

§. III.

Tertio, *Ex crebris patrum hortationibus ad populum, vt attente audiant, legant & orent.*

Tertio, NIHIL vulgatius apud veteres in ſermonibus eorum ad populum eſt, quam vt admoneant eos & cohortentur, vt audiant, legant ac orent mente, cum attentione ac feruore ſpiritus. Quæ incongruæ fuiſſent admonitiones, dum

ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, κ. τ. λ. De nocte *populus* conſurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indeſinentibus facta ad Deum confeſſione, tandem ab oratione ſurgentes *ad pſalmodiam traducuntur*. Et nunc quidem in duas partes diuiſi *alternis ſuccinentes pſallunt*, atque ex eo ſimul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant, cetera.

(*n*) Baſil. procem. in pſalmos. (tom. I. opp. p. 108. a.) Διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινενόηται, ἵνα οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἢ καὶ ὅλως οἱ νεαροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελῳδῶσι, τῇ δὲ ἀληθείᾳ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται. In hoc ſane excogitati ſunt concinni iſti concentus pſalmorum, vt qui per ætatem pueri etiam dum ſunt, aut certe adoleſcentes moribus, dum in ſpeciem concinunt ac modulantur, re ipſa animas erudiant ſuas.
Venant. Fortun. lib. II. poëmat. in laudem cleri Pariſiaci:

Pontificis monitis clerus, plebs pſallit, & infans.

 ad

ad regulas, quas obſeruare non potuiſſent, eos obligaſſent, ſi lectiones ſcripturarum & precationes lingua incognita fuiſſent factæ. BASILIVS hunc in modum plebem [o] adhortatur: *Pſalmum habes, prophetas, euangelica præcepta, apoſtolorum prædicationes. Lingua pſallat, mens ſenſum eorum, quæ dicta ſunt, ſcrutetur: vt pſallas ſpiritu, pſallas item & mente.* In alia homilia [p] *Noſtra*, inquit, *ſunt diuina hæc oracula, & in eccleſia Dei tamquam dona diuinitus emiſſa, in vno quoque conuentu releguntur, perinde ac animabus alendis a ſpiritu ſancto adminiſtrata quædam alimonia.* Et alio loco [q] interrogationem habet: *Quomodo ſpiritus alicuius orat, & mens eius eſt ſine fructu?* Reſponſio eſt: *Hoc de iis dictum eſt, qui lingua audientibus ignota orationes factitabant. Ait enim apoſtolus: Si orem lingua, ſpiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt. Quotiescumque enim iis, qui adſunt, ignota ſunt verba orationis, tunc ſine controuerſia orantis mens ſine fructu eſt, quippe cum inde nemo fructum capiat. Contra autem quandocumque, qui adſunt, orationem intelligunt, quæ audientes poſſit iuuare, tunc ſine dubio, qui orat, fructum habet, quod meliores fiunt, qui iuuantur. Similis quoque ratio eſt in omni prolatione ſermonum Dei. Scriptum eſt enim: Sed ſi quis bonus ad ædificationem fidei.* Ex quibus omnibus manifeſtum eſt, ſcripturas, pſalmos, ac precationes lingua cognita fuiſſe lectas. Alias enim vanum fuiſſet, hortari homines, vt diligenter attenderent, ad intelligendum ea, quæ audirent, ſi omnia lingua fuiſſent

(o) Baſil. homil. in pſalm. XXVIII. ſerm. I. (tom. I. p. 154. c.) ψαλμὸν ἔχεις, προφητείαν ἔχεις· εὐαγγελικὰ παραγγέλματα· τὰ τῶν ἀποστόλων κηρύγματα· ἡ γλῶσσα ψαλλέτω· ὁ νοῦς ἐρευνάτω τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων, ἵνα ψάλλῃς τῷ πνεύματι, ψάλλῃς δὲ καὶ νοΐ.

(p) Baſil. homil. in pſalm. LIX. p. 253. a. τὰ ἡμέτερά ἐστι τὰ θεῖα λόγια, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ, ὡς θεόπεμπτα δῶρα, καθ' ἕκαστον σύλλογον ὑπαναγινώσκεται, οἷά τις τροφὴ ψυχῶν χορηγουμένη διὰ τοῦ πνεύματος.

(q) Baſil. regul. breu. quæſt. CCLXXVIII. Πῶς τὸ πνεῦμά τινος προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς ἄκαρπός ἐστιν; ἀπόκρισις· Τοῦτο περὶ τῶν ἐν γλώσσῃ ἀγνοουμένῃ τοῖς ἀκούουσι τὰς προσευχὰς ἀναπεμπόντων εἴρηται· φησὶ γάρ· ἐὰν προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστιν· ὅταν μὲν γὰρ ἄγνωστα ᾖ τοῖς παροῦσι τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς, ἄκαρπός ἐστιν ὁ νοῦς τοῦ προσευχομένου, μηδενὸς ὠφελουμένου· ὅταν δὲ οἱ παρόντες νοῶσι τὴν προσευχὴν ὠφελῆσαι δυναμένην τοὺς ἀκούοντας, τότε ὁ προσευχόμενος καρπὸν ἔχει τὴν τῶν ὠφελουμένων βελτίωσιν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ πάσης ἐκφωνήσεως τῶν τοῦ θεοῦ ῥημάτων· γέγραπται γάρ, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς πίστεως.

pro-

pronuntiata, quam illi non intellexiſſent, nec intelligere potuiſſent.

§. IV.

Quarto, *Ex vſitato patribus more remittendi ad preces & lectiones in publico eccleſiæ cultu.*

Quarto, PATRES in ſermonibus ſuis frequentiſſime ad precationes eccleſiæ remittunt, nec non ad lectionem ſcripturarum ante factam, tamquam ad res populo perfecte cognitas. Sæpius argumentantur ex materiis contentis in precibus, quemadmodum CHRYSOSTOMVS ex omnibus liturgiæ partibus facere conſueuit. Eorumque ſermones vt plurimum in eas ſcripturarum partes, quæ modo publice lectæ erant, habebantur, quemadmodum oſtendemus, vbi ad officium prædicandi verbum Dei deuenerimus. Hoc ergo & preces & lectiones ſcripturarum lingua cognita factas eſſe, arguit, alias enim res abſurda fuiſſet concionatoribus, auditores ſuos eo remittere, vel argumenta inde deducere, tamquam rationes ſua ipſorum experientia fundatas, ſi nullam earum notitiam habuiſſent.

§. V.

Quinto, *Ex ſcripturarum in omnes linguas inde a primis eccleſiarum initiis translatione.*

Quinto, MANIFESTVM hoc eſt ex pia cura ac ſollicitudine, quam eccleſia adhibuit, vt biblia haberet in omnes linguas translata, &, ſimul ac natio quædam ad nomen *CHRISTO* dandum perducta eſſet, quæ linguam incognitam loquebatur, vt ſtatim nouam ſanctarum ſcripturarum verſionem in patria ipſorum lingua illis procuraret. EVSEBIVS [r] ſcripturas omnium tam *Græcorum*, quam barbarorum linguis conuerſas a

(r) Euſeb. de præparat. euangelic. lib. XII. c. I. *Ἔνθεν παρ' ἡμῖν, τοῖς μὲν ἄρτι εἰσαγομένοις, καὶ τὴν ἕξιν ἀτελέσιν, ὡς ἂν τὰς ψυχὰς νηπίοις, ἁπλέστερον ἡ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ἀνάγνωσις παραδίδοται, μετὰ τοῦ δεῖν πιστεύειν ὡς Θεοῦ λόγοις τοῖς ἐμφερομένοις παρακελεύεσθαι· τοῖς δὲ τὴν ἕξιν προβεβηκόσι, καὶ πολιοῖς τὸ φρόνημα, ἐμβαθύνειν καὶ δοκιμάζειν τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἐπιτέτραπται.* Quos nouiſſime rerum in noſtrarum communionem admiſimus, iis tamquam rudioribus adhuc & inchoatis, animoque propemodum infantibus, diuinæ ſcripturæ lectionem ſimplicius ita tradimus, vt eos ſimul ad fidem iis quæ proponantur, tamquam Dei verbis habendam adhortemur. At quorum iam robuſtior mentis habitus, & cana quædam intelligentiæ vis fuerit, iis vero penetrare altius, verborumque ſententiam explorare concedimus.

cunctis vbique gentibus ſtudioſe edifci; & ea, quæ in illis continentur, pro diuinis oraculis haberi, dicit. CHRYSOSTOMVS [s] *Syros, Aegyptios, Indos, Perſas, Aethiopes* & innumeras gentes alias ſacra biblia in ſuam linguam tranſtuliſſe, atque hoc modo homines barbaros philoſophari didiciſſe, & mulierculas & adoleſcentulos diuinam doctrinam magna facilitate perfuſam imbibiſſe, narrat. THEODORETVS [t] idem teſtatur, quando ad gentiles inter alia ſic loquitur: *Nos vobis apoſtolicæ propheticæque doctrinæ vim & robur manifeſte oſtendimus. Vniuerſa enim, quæ ſub ſole eſt, terra his ſermonibus referta eſt. Et Hebraica lingua, non in Græcam modo linguam verſa eſt, ſed etiam in Romanorum & Aegyptiorum, Perſarumque & Indorum & Armeniorum & Scytharum ac Sarmatarum, atque vt ſemel dicam, in linguas omnes, quibus ad hunc diem nationes vtuntur.* Idem ab HIERONYMO [u], AVGVSTINO [x] &

Id. de laud. Conſtant. c. XVII Καὶ τοσαύτην αὐτοῖς ἐφῆκε καὶ δύναμιν, παρασχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βίβλους παραδοῦναι· καὶ πάλιν εἰς τοσοῦτο κρατῦναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παντοίᾳ γλώσσῃ βαρβάρων τε καὶ ἑλλήνων μεταβαλλομένας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι· καὶ πιστεύεσθαι θεῖα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς καταβεβλημένα κ. τ. λ. Tantam eis (piſcatoribus) vim ac potentiam indidit, vt libros conſcriberent atque ederent; vtque horum librorum tanta eſſet auctoritas, vt omnium tam Græcorum quam Barbarorum linguis conuerſi a cunctis vbique gentibus ſtudioſe ediſcerentur; & ea, quæ in illis continentur, diuina eſſe crederentur oracula.

(s) Chryſoſt. homil. I. in Ioan. al. II. edit. Sauil. tom. II. p. 561. (pag. 14. edit. Francof.) Ἀλλὰ καὶ Σύροι, καὶ Αἰγύπτιοι, καὶ Ἰνδοὶ, καὶ Πέρσαι, καὶ Αἰθίοπες, καὶ μύρια ἕτερα ἔθνη, εἰς τὴν αὐτῶν μεταβαλόντες γλῶτταν τὰ παρὰ τούτου (Ἰωάννου) δόγματα εἰσαχθέντα, ἔμαθον ἄνθρωποι βάρβαροι φιλοσοφεῖν. - - τοσαύτην τοῖς ῥήμασιν ἐγκατέμιξεν εὐκολίαν, ὡς μὴ μόνον ἀνδράσι συνετοῖς, ἀλλὰ καὶ γυναιξὶ καὶ νέοις ἅπαντα εἶναι τὰ λεγόμενα δῆλα.

(t) Theodoret. de curand. Græcor. adfect. ſerm. V. (tom. IV. p. 555. d.) ἡμεῖς δὲ τῶν ἀποστολικῶν καὶ προφητικῶν δογμάτων τὸ κράτος ἐναργῶς ἐπιδείκνυμεν· πᾶσα γὰρ ἡ ὑφήλιος τῶνδε τῶν λόγων ἀνάπλεως· καὶ ἡ Ἑβραίων φωνὴ οὐ μόνον εἰς τὴν Ἑλλήνων μετεβλήθη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ῥωμαίων, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Περσῶν, καὶ Ἰνδῶν, καὶ Ἀρμενίων, καὶ Σκυθῶν, καὶ Σαυροματῶν, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, εἰς πάσας τὰς γλώττας αἷς ἅπαντα τὰ ἔθνη κεχρημένα διατελεῖ.

(u) Hieron. præfat. in 4. euangel. ad Damaſum. Nouum opus me facere cogis ex veteri: vt poſt *exemplaria ſcripturarum toto orbe diſperſa*, quaſi quidam arbiter ſedeam, cetera. Ibid. Quum *multarum gentium linguis ſcriptura ante tranſlata* doceat, falſa eſſe, quæ addita ſunt.

(x) Auguſt. epiſt. XLVIII. ad Vincent. (tom. II. opp. p. 177. c.) Clama & contende, quantum potes, etiam ſi apud Perſas & Indos euangelium prædicetur, vbi quidem iam diu prædicatur. &c. Ibid. p. 184. d. Neque enim ſic

multis

multis aliis confirmatur. *Vlphilam*, *Gotthorum* epiſcopum, *Gotthicis* litteris excogitatis, ſacras ſcripturas in *Gotthorum* ſermonem conuertiſſe hiſtorici omnes [*y*] narrant. HIERONYMVS eas in linguam *Dalmaticam* tranſtulit, quemadmodum ipſe ſignificare videtur [z], quando linguam *ſuam* vocat; vti SCALIGER & plerique alii ipſum intelligunt, tametſi VSSERIVS [*a*] per linguam *ſuam Latinam* potius eum intelligere exiſtimet. CHRYSOSTOMVS [*b*] verſionis *Syriacæ* ſemel atque iterum meminit; & auctori, qui vitam eius ſcripſit [*c*], noui teſtamenti & pſalterii verſionem in linguam *Armeniacam* procuraſſe dicitur, dum *Cucuſi* in *Armenia* exularet. Vt ne verſionem METHODII vel (vt alii volunt,) CYRILLI in linguam *Slauonicam*, aut alias quasdam poſteriorum ſæculorum heic memoremus. De quibus omnibus exactas narrationes reperire lector poteſt apud VSSERIVM [*d*], WALTONVM [*e*], MILLIVM [*f*], HOTTINGERVM [*g*]

potuit integritas atque notitia litterarum, vnius quamlibet illuſtris epiſcopi cuſtodiri, quemadmodum ſcriptura canonica, tot linguarum litteris & ordine, & ſucceſſione celebrationis eccleſiaſticæ cuſtoditur, cet.

(*y*) Socrat. lib. IV. c. XXXIII. *Τότε καὶ Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος, γράμματα ἐφεῦρε Γοτθικά· καὶ τὰς θείας γραφὰς εἰς τὴν Γότθων μεταβαλὼν, τοὺς βαρβάρους μανθάνειν τὰ θεῖα λόγια παρεσκεύασεν.*
Sozom. lib. VI. c. XXXVII. *Πρῶτος γραμμάτων εὑρετὴς αὐτοῖς ἐγένετο (Οὐλφίλας) καὶ εἰς τὴν οἰκείαν φωνὴν μετέφρασε τὰς ἱερὰς βίβλους.*

(z) Hieron. epiſt. CXXXIV. ad Sophronium. Nec hæc dico, quo prædeceſſores meos mordeam, aut quidquam his arbitrer detrahendum: quorum translationem, diligentiſſime emendatam olim *meæ linguæ hominibus dederim;* cetera.

(*a*) Vſſer. de ſacr. vernac. p. 220.

(*b*) Chryſoſt. hom. III. in 2 Cor. p. 754. (In edit. Francof. non inuenio; vid. autem homil. I. in Ioan. p. 14. edit. Francof. cit. ſub litt. antec. (s) pag. 92.)

(*c*) Gregor. Alexandr. vit. Chryſoſtom. n. LIX. tom. VIII. edit. Sauil. pag. 236. *εὗρε κατὰ χάριν θεοῦ τινας ἐξ αὐτῶν ἐπισταμένους τὴν ἑλληνίδα γλῶσσαν, καὶ παρεσκεύασεν αὐτοὺς μεταφράσαι τὴν νέαν διαθήκην καὶ τὸ ψαλτήριον τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ, ὅπως γνῶσιν λάβωσι τῆς θείας γραφῆς.* Inuenit quosdam Græcæ linguæ gnaros, eosque præparauit, vt nouum teſtamentum & pſalterium in ſermonem vernaculum transferrent, vt diuinæ ſcripturæ cognitionem conſequerentur.

(*d*) Vſſer. de ſcript. vernac. p. 220.

(*e*) Walton. prolegom. c. V. p. 34. 35.

(*f*) Millii prolegom. in nou. teſtam.

(*g*) Hotting. de translat. biblior. Heidelb. MDCLX.

et alios, qui ſpeciale hoc argumentum de ſacrarum ſcripturarum verſionibus tractauerunt.

§. VI.

Sexto, *Ex vſu ordinis interpretum in eccleſia.*

QVOD ad antiquam praxin attinet, ea porro illuſtrari & confirmari poteſt ex vſu interpretum in eccleſia; quorum officium, vti iam alio [*] loco ex EPIPHANIO [*b*] & aliis ſcriptoribus oſtendimus, erat, vt linguam aliam in aliam transferrent tam in lectionibus ſcripturarum, quam in concionibus ad populum habitis. Fieri enim ſolebat, vt diuerſarum linguarum homines in eccleſia eſſent: Vti in eccleſiis *Syriæ* & *Palæſtinæ*, alii *Syriacam* tantum, alii *Græcam* linguam intelligebant; & in eccleſiis *Africanis* alii *Latine*, alii *Punice* loquebantur. Quibus in caſibus quidquid vna lingua pronuntiabatur, per interpretem confeſtim in aliam linguam transferebatur, vt populus ædificationem capere inde poſſet. Cuius in conſuetudinis confirmationem iis, quæ dicta ſunt antea, obſeruationem tantum ſubiungam THEODORETI [*i*] de praxi CHRYSOSTOMI, quem ille opera iſtiusmodi interpretis *Arianis Gothis Conſtantinopoli* ſæpius concionatum eſſe, multosque ex iis ab errore ad catholicam fidem reduxiſſe, perhibet.

§. VII.

Septimo, *Ex more habendi biblia poſita in eccleſiis pro populo, in priuatam eorum lectionem.*

ALIA conſuetudo, in eccleſia antiqua obſeruata, erat, vt biblia lingua vulgari in commodo eccleſiæ loco poſita eſſent pro populo, vt pro lubitu, ſi qui pia inclinatione eo ferrentur,

(*) Lib. III. c. XIII. §. IV. vol. II. p. 74.

(*b*) Epiphan. expoſit. fid. n. XXI. *ἑρμηνευταὶ γλώσσης εἰς γλῶσσαν, ἢ ἐν ταῖς ἀναγνώσεσιν ἢ ἐν ταῖς προσομιλίαις.*

(*i*) Theod. lib. V. c. XXX. *αὐτός τε γὰρ τὰ πλεῖστα ἐκεῖσε φοιτῶν διελέγετο, ἑρμηνευτῇ χρώμενος τῷ ἑκατέραν γλῶσσαν ἐπισταμένῳ τινὶ, καὶ τοὺς λέγειν ἐπισταμένους τοῦτο παρασκεύαζε δρᾷν· ταῦτα μὲν οὖν ἔνδον ἐν τῇ πόλει διετέλει ποιῶν, καὶ πολλοὺς τῶν ἐξηπατημένων ἐζώγρει, τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων ἐπιδεικνὺς τὴν ἀλήθειαν.* Sæpius ipſe illo (in eccleſiam Scythicam) ſe conferens (Ioannes) diſſerebat, interprete vtens aliquo vtriusque linguæ perito, & erga eos qui diſſerere poterant, vt idem præſtarent ſatagebat. Atque hæc ille intus in vrbe adſidue gerebat, multosque ex iis, qui decepti fuerant, reuocabat, veritatem illis oſtendens prædicationis apoſtolicæ.

ſcri-

ſcripturarum lectione ante vel poſt diuini officii tempus animum occupatum habere poſſent. Cuius conſuetudinis indubium documentum hexametri illi PAVLINI [k] exhibent, qui parietibus ſecretarii eccleſiæ *Nolanæ* inſcripti erant, ita habentes:

Si quem ſancta tenet meditandi in lege voluntas;
Hic poterit reſidens ſacris intendere libris.

ITA ipſi *Conſtantino*, quemadmodum memoriæ prodidit EVSEBIVS [l], in eccleſia facere moris erat, vt partim preces cum vniuerſo aulicorum cœtu recitaret, partim ſacros codices in manus ſumens, oracula a Deo edita attento animo meditaretur. Et hanc ipſam ob cauſſam probabiliter EVSEBIO mandavit, vt quinquaginta exemplaria bibliorum in vſum eccleſiæ *Conſtantinopolitanæ* [m] conficeret, vti epiſtola illius ad *Euſebium* ſcripta teſtatur. In laudem enim illius ab EVSEBIO alibi [n] obſeruatum eſt, quod hoc modo immenſam virorum ac mulierum multitudinem eo impulerit, vt ſpretis corporum alimentis, rationalem potius cibum diuinarum lectionum, animis ratione præditis aptiſſimum, appetierint. Hoc neceſſario vel ad lectionem ſcripturarum beneficio exemplarium, eccleſiæ ab ipſo donatorum, referendum eſt; vel indicat, quod ab ipſo excitati fuerint ad eas domi ſuæ legendas; quod ſub pœna exi-

(k) Paulin. epiſt. XII. ad Seuer.

(l) Euſeb. vit. Conſtant. lib. IV. c. XVII. μετὰ χεῖρας γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθέσμους σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου.

(m) Ap. Euſeb. ibid. lib. IV. c. XXXVI. Πρέπον κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωμάτια ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι κελεύσειας. Viſum eſt id ſignificare prudentiæ tuæ, vt quinquaginta codices diuinarum ſcripturarum, quarum apparatum & vſum maxime neceſſarium eccleſiæ eſſe intelliges, in membranis probe apparatis, ab artificibus antiquariis venuſte ſcribendi peritiſſimis deſcribi facias; qui & legi facile & ad omnem vſum circumferri poſſint. Vid. eadem epiſtolæ Conſtantini verba ap. Theodoret. lib. I. c. XV. & ap. Socrat. lib. I. c. IX.

(n) Euſeb. orat. de laudibus Conſtantini c. XVII. p. 661. (p. 546. edit. Amſtelod. MDCXCV.) τίς γυναικῶν καὶ μύρια πλήθη ἀνδρῶν ἀναπέπεικε, λογικὰς τροφὰς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δι' ἐνθέων ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάξασθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν;

lii vel mortis ab antecedentibus imperatoribus, chriſtiani nominis hoſtibus, interdictum illis fuerat.

§. VIII.

Octauo, *Ex data vniuerſali omnibus hominibus licentia habendi ac legendi ſcripturas lingua patria. Quod priuilegium a nullo, niſi ab ethnicis perſecutoribus, vmquam infractum fuit.*

Hoc ad aliud manifeſtum antiquæ praxis documentum nos deducit, quod erat priuilegium illud & incitamentum chriſtianis omnibus commune, legendi domi ſuæ ſcripturas ſacras in priuatam ſui ſuarumque familiarum ædificationem, melioremque præparationem ad cultum Dei publicum. Neque vllus vmquam hoc illis priuilegium denegauit, niſi tyranni illi, qui nomen & fidem chriſtianorum vna cum bibliis ſuis ex orbe terrarum delere animum induxerant. Quam ob cauſſam diligentiſſime ea conquirebant, omnesque adhibebant machinas & vim omnem, vt chriſtiani ea comburenda traderent: Quod qui faciebant, ignominioſo nomine *traditores*, hoc eſt religionis ſuæ proditores, vocabantur. Id quod certo argumento eſt, iſtius æui chriſtianos priuatos liberum ſcripturarum vſum habuiſſe; alias enim non potuiſſent cogi inimicis ſuis eas tradere. Neque heic reſponderi poteſt, quod ſcripturæ tunc temporis tantum in epiſcoporum, & lectorum aliorumque clericorum manibus fuerint. Nam ipſe BARONIVS diuerſorum martyrum acta publicauit, vbi non priuati tantum viri, ſed mulieres etiam inquiſitoribus, domi ſacras ſcripturas ſe habere, profeſſi ſint. Singulare exemplum ex actis dabo *Agapes* & *Irenes* [o] ac ſociarum. Vbi præſes *Irenem* ita rogat: *Quisnam tibi auctor fuit, vt membranas iſtas atque ſcripturas in hodiernum vſque diem cuſtodires? Irene inquit: Deus omnipotens, qui iuſſit nos ad mortem vſque ipſum diligere, qua de cauſſa non auſæ ſumus eum prodere; ſed maluimus aut viuentes comburi, aut, quæcumque alia nobis acciderint, perpeti, quam talia ſcripta prodere.* Ex his manifeſtum eſt, quod priuati chriſtiani, tam viri quam feminæ, ſcripturis tamquam primogenituræ ſuæ iure, gauiſi fuerint, neque quiſpiam præter tyrannos & perſequutores ethnicos illud eis eripere auſus ſit.

(o) Acta Agapes & ſociarum ap. Baron. an. CCCIV. n. XLVI.

Tan-

Tantum abeſt, vt patres eccleſiæ id facere ſibi ſumſerint, vt e contrario omnibus argumentis vſi ſint, quo homines ad legendum & meditandum eas inducerent; hortantes illos non tantum ad attente audiendum eas in eccleſia, ſed legendum quoque priuatim domi ſuæ cum vxoribus ac familiis ſuis; laudantes, qui de illis meditarentur, vituperantes, qui eas negligerent; ſummis laudibus earum vſum & præſtantiam efferentes, & ab hominibus requirentes, vt priuatim eas percurrerent, tamquam optimam præparationem ad publicum cultum & inſtructionem; reſpondentes omnibus obiectionibus & excuſationibus, quas in contrarium proferre homines poterant: Exempli cauſſa, eſſe ſe idiotas & indoctos, & ſcripturas ſublimes & ad intelligendum difficiles; facere eas ſolum in monachorum ac religioſorum, non ſæcularium & occupatorum hominum vſum; adſeuerantes illis, quod ſcripturæ omnium hominum vſui deſtinatæ eſſent, & quod earum neglectus omnis ignorantiæ, hæreſium, errorum ac impietatis cauſſa exſiſteret. Hæc generalia argumenta erant, quibus patres tunc temporis populum ad legendas ſcripturas inducere adlaborabant, quæ e diametro iſtis argumentis oppoſita ſunt, quæ poſterioribus ſæculis ad earum vſum & lectionem hominibus diſſuadendam & eripiendam adhiberi cœperunt. Patrum volumina inſpicere nemo poteſt, quin iſtiusmodi argumenta in illis vbique obuia habeat. Vt adeo neceſſe non ſit, illis heic immorari. Qui volet, ea vniuerſa collecta apud VSSERIVM & WHARTONVM videre poteſt. Vnum duntaxat locum e CHRYSOSTOMO in medium proferam, & quidem ex celebratiſſimis eius ſermonibus in *Lazarum*, vbi diuerſa argumenta ſimul proponit, & diuerſis obiectionibus, quarum modo iniecimus mentionem, reſpondet. „Ideo, inquit [p] crebro vobis prædicimus multis diebus ante „argumentum, de quo ſumus loquuturi, vt his in medio die„bus ſumto libro, perpenſaque rei ſumma tota, poſteaquam „intellexeritis, quid dictum ſit, quid reſtet dicendum, mentem „veſtram inſtructiorem reddatis ad audienda, quæ poſt diſſe-

(p) Chryſoſt. homil. III. in Lazar. tom. V. p. 59. (p. 55. a. edit. Francof.) Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν μελλόντων ῥηθήσεσθαι πολλάκις ὑμῖν προλέγομεν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, ἵνα ἐν ταῖς μεταξὺ ταύταις ἡμέραις τὸ βιβλίον λαβόντες, καὶ τὴν περικοπὴν ἅπασαν ἰδόντες, καὶ καταμαθόντες τί μὲν εἴρηται, τί δὲ ὑπολέλειπται, εὐ-

lii vel mortis ab antecedentibus imperatoribus, chriſtiani nominis hoſtibus, interdictum illis fuerat.

§. VIII.

Octauo, *Ex data vniuerſali omnibus hominibus licentia habendi ac legendi ſcripturas lingua patria. Quod priuilegium a nullo, niſi ab ethnicis perſecutoribus, vmquam infractum fuit.*

Hoc ad aliud manifeſtum antiquæ praxis documentum nos deducit, quod erat priuilegium illud & incitamentum chriſtianis omnibus commune, legendi domi ſuæ ſcripturas ſacras in priuatam ſui ſuarumque familiarum ædificationem, melioremque præparationem ad cultum Dei publicum. Neque vllus vmquam hoc illis priuilegium denegauit, niſi tyranni illi, qui nomen & fidem chriſtianorum vna cum bibliis ſuis ex orbe terrarum delere animum induxerant. Quam ob cauſſam diligentiſſime ea conquirebant, omnesque adhibebant machinas & vim omnem, vt chriſtiani ea comburenda traderent: Quod qui faciebant, ignominioſo nomine *traditores*, hoc eſt religionis ſuæ proditores, vocabantur. Id quod certo argumento eſt, iſtius æui chriſtianos priuatos liberum ſcripturarum vſum habuiſſe; alias enim non potuiſſent cogi inimicis ſuis eas tradere. Neque heic reſponderi poteſt, quod ſcripturæ tunc temporis tantum in epiſcoporum, & lectorum aliorumque clericorum manibus fuerint. Nam ipſe BARONIVS diuerſorum martyrum acta publicauit, vbi non priuati tantum viri, ſed mulieres etiam inquiſitoribus, domi ſacras ſcripturas ſe habere, profeſſi ſint. Singulare exemplum ex actis dabo *Agapes* & *Irenes* [o] ac ſociarum. Vbi præſes *Irenem* ita rogat: *Quisnam tibi auctor fuit, vt membranas iſtas atque ſcripturas in hodiernum vſque diem cuſtodires? Irene inquit: Deus omnipotens, qui iuſſit nos ad mortem vſque ipſum diligere, qua de cauſſa non auſæ ſumus eum prodere; ſed maluimus aut viuentes comburi, aut, quæcumque alia nobis acciderint, perpeti, quam talia ſcripta prodere.* Ex his manifeſtum eſt, quod priuati chriſtiani, tam viri quam feminæ, ſcripturis tamquam primogenituræ ſuæ iure, gauiſi fuerint, neque quiſpiam præter tyrannos & perſequutores ethnicos illud eis eripere auſus ſit.

(o) Acta Agapes & ſociarum ap. Baron. an. CCCIV. n. XLVI.

Tan-

Tantum abeſt, vt patres eccleſiæ id facere ſibi ſumſerint, vt e contrario omnibus argumentis vſi ſint, quo homines ad legendum & meditandum eas inducerent; hortantes illos non tantum ad attente audiendum eas in eccleſia, ſed legendum quoque priuatim domi ſuæ cum vxoribus ac familiis ſuis; laudantes, qui de illis meditarentur, vituperantes, qui eas negligerent; ſummis laudibus earum vſum & præſtantiam efferentes, & ab hominibus requirentes, vt priuatim eas percurrerent, tamquam optimam præparationem ad publicum cultum & inſtructionem; reſpondentes omnibus obiectionibus & excuſationibus, quas in contrarium proferre homines poterant: Exempli cauſſa, eſſe ſe idiotas & indoctos, & ſcripturas ſublimes & ad intelligendum difficiles; facere eas ſolum in monachorum ac religioſorum, non ſæcularium & occupatorum hominum vſum; adſeuerantes illis, quod ſcripturæ omnium hominum vſui deſtinatæ eſſent, & quod earum neglectus omnis ignorantiæ, hæreſium, errorum ac impietatis cauſſa exſiſteret. Hæc generalia argumenta erant, quibus patres tunc temporis populum ad legendas ſcripturas inducere adlaborabant, quæ e diametro iſtis argumentis oppoſita ſunt, quæ poſterioribus ſæculis ad earum vſum & lectionem hominibus diſſuadendam & eripiendam adhiberi cœperunt. Patrum volumina inſpicere nemo poteſt, quin iſtiusmodi argumenta in illis vbique obuia habeat. Vt adeo neceſſe non ſit, illis heic immorari. Qui volet, ea vniuerſa collecta apud VSSERIVM & WHARTONVM videre poteſt. Vnum duntaxat locum e CHRYSOSTOMO in medium proferam, & quidem ex celebratiſſimis eius ſermonibus in *Lazarum*, vbi diuerſa argumenta ſimul proponit, & diuerſis obiectionibus, quarum modo iniecimus mentionem, reſpondet. „Ideo, inquit [*p*] crebro vobis prædicimus multis diebus ante „argumentum, de quo ſumus loquuturi, vt his in medio die„bus ſumto libro, perpenſaque rei ſumma tota, poſteaquam „intellexeritis, quid dictum ſit, quid reſtet dicendum, mentem „veſtram inſtructiorem reddatis ad audienda, quæ poſt diſſe-

(*p*) Chryſoſt. homil. III. in Lazar. tom. V. p. 59. (p. 55. a. edit. Francof.) *Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν μελλόντων ῥηθήσεσθαι πολλάκις ὑμῖν προλέγομεν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, ἵνα ἐν ταῖς μεταξὺ ταύταις ἡμέραις τὸ βιβλίον λαβόντες, καὶ τὴν περικοπὴν ἅπασαν ἰδόντες, καὶ καταμαθόντες τί μὲν εἴρηται, τί δὲ ὑπολέλειπται, εὐ-*

„rentur. Idque ſemper hortor & hortari non deſinam, vt non „tantum heic attendatis iis, quæ dicuntur, verum etiam quum „domi fueritis, adſidue diuinarum ſcripturarum lectioni vace-„tis. Quod quidem & iis, qui priuatim mecum congreſſi ſunt, „non deſtiti inculcare. Neque vero mihi quiſquam proferat „putida illa & abſurda verba planeque damnanda: Ego foren-„ſibus cauſſis adfixus ſum, publica gero negotia, artificium ex-„erceo, vxorem habeo, alo liberos, familiæ curam gero, „mundanus homo ſum, non eſt meum legere ſcripturas, ſed „eorum, qui mundo dixerunt vale, qui montium vertices oc-„cuparunt, qui vitam eiusmodi continenter agunt. Quid ais „homo? Non eſt tui negotii ſcripturas euoluere, quoniam in-„numeris curis diſtraheris? Immo tuum magis eſt, quam illo-„rum. Neque enim illi perinde ſcripturarum egent præſidio, „atque nos in mediis negotiorum vndis iactati. Nam monachi „quidem a foro, forenſibusque negotiis liberi, quique in de-„ſerto fixere tuguriola, neque cum quodam habent commer-„cium, ſed in illa quieta tranquillitate cum omni ſecuritate phi-„loſophantur, ac velut in portu ſedentes, rebus vehementer „tutis fruuntur. Nos contra velut in medio mari fluctuantes, „innumerisque velimus nolimus peccatis obſtricti, ſemper in-„digemus perpetuo iugique ſcripturarum ſolatio. Illi ſedent

μαθεστέραν ὑμῶν ποιήσητε τὴν διάνοιαν πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῶν μετὰ ταῦτα ῥηθησομένων· καὶ τοῦτο ἀεὶ παρακαλῶ καὶ παρακαλῶν οὐ παύσομαι, ἵνα μὴ μόνον ἐνταῦθα τοῖς λεγομένοις προσέχητε, ἀλλὰ καὶ οἴκοι γενόμενοι, τῇ τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσει συνεχῶς ἐνδιατρίβητε· τοῦτο καὶ τοῖς ἰδίᾳ συγγινομένοις ἡμῖν οὐ διέλιπον ἀεὶ παρεγγυῶν· μὴ γάρ μοι λεγέτω τις τὰ ψυχρὰ ῥήματα ἐκεῖνα, καὶ πολλῆς καταγνώσεως ἄξια, ὅτι δικαστηρίῳ προσκέλωμαι, τὰ τῆς πόλεως πράττω πράγματα, τέχνην μετέρχομαι, γυναῖκα ἔχω, παιδία τρέφω, οἰκίας προΐσταμαι, ἀνήρ εἰμι βιωτικός· οὐκ ἔστιν ἐμὸν γραφὰς ἀναγινώσκειν, ἀλλ' ἐκείνων τῶν ἀποταξαμένων, τῶν τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων κατειληφότων, τῶν τοῦτον τὸν βίον ἐχόντων διηνεκῶς· τί λέγεις ἄνθρωπε; οὐκ ἔστι σὸν ἔργον γραφαῖς προσέχειν, ἐπειδὴ μυρίαις περιέλκῃ φροντίσι; σὸν μὲν οὖν μᾶλλον ἐστιν, ἢ ἐκείνων· οὐ γὰρ οὕτως ἐκεῖνοι χρήζουσι τῆς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν βοηθείας, ὡς οἱ ἐν μέσῳ στρεφόμενοι πραγμάτων πολλῶν· οἱ μὲν γὰρ μοναχοὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἐν τῆς ἀγορᾶς ἀπαλλαγέντες θορύβων, καὶ τὰς καλύβας ἐν ἐρημίᾳ πηξάμενοι, καὶ πρὸς οὐδένα κοινὸν οὐδὲν ἔχοντες, ἀλλ' ἐμφιλοσοφοῦντες μετὰ ἀδείας τῇ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης γαλήνῃ, καθάπερ ἐν λιμένι καθήμενοι, πολλῆς τῆς ἀσφαλείας ἀπολαύουσιν· ἡμεῖς δὲ, οἱ καθάπερ ἐν μέσῳ πελάγει σαλεύοντες, καὶ μυρίων ἁμαρτημάτων ἀνάγκας ἔχοντες, συνεχῶς καὶ διηνεκῶς ἀεὶ δεόμεθα τῆς ἀπὸ τῶν γραφῶν

„pro-

„procul a conflictu, eoque nec accipiunt multa vulnera: tibi „vero, quia perpetuo ſtas in acie, quia frequentes accipis pla-„gas, idcirco magis opus eſt remediis, vt quem & vxor pro-„vocat, & filius contriſtat, atque ſeruus ad iram commouet, & inſi-„diatur hoſtis, & inuidet amicus, & vicinus inſectatur, & com-„milito ſupplantat, frequenter & iudex minatur, & paupertas „eſt moleſta, & domeſticorum amiſſio luctum adfert, & pro-„ſperitas inflat, aduerſitas contrahit. Breuiter, varia iracun-„diæ, varia curarum, varia perturbationis ac mœroris, varia „iactantiæ, varia tumoris tum occaſio, tum neceſſitas, nos vn-„diquaque circumuallat, innumeraque ex omni parte tela vo-„litant: vnde neceſſe eſt, indeſinenter a ſcripturis armaturam „ſumere. - - Adeo multa ſunt, quæ noſtram oppugnant ani-„mam, eoque opus nobis eſt diuinis remediis, quo ſimul & iam „acceptis vulneribus medeamur, & quæ nondum quidem infli-„cta ſunt, ſed poſt infligentur, prohibeamus, eminus venientia „diaboli ſpicula exſtinguentes depellentesque per adſiduam ſcri-„pturarum lectionem. Neque enim fieri poteſt; Non poteſt, „inquam, fieri, vt quiſquam ſalutem adſequatur, niſi perpetuo „verſetur in lectione ſpirituali.„ Et paullo poſt [q] in hunc mo-dũm fatur: „Quid igitur, inquiunt, ſi non intelligamus ea, quæ „continentur libris? Maxime quidem, etiamſi non intelligas il-„lic recondita, tamen ex ipſa lectione multa naſcitur ſanctimo-

παρατάξεως· ἐκεῖνοι πόῤῥω τῆς μάχης κάθηνται, διόπερ οὐδὲ πολλὰ δέχονται τραύματα· σὺ δὲ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἕστηκας, καὶ συνεχεῖς δέχῃ τὰς πληγάς, διὸ καὶ πλειόνων σοι δεῖ τῶν φαρμάκων· καὶ γὰρ γυνὴ παροξύνει, καὶ υἱὸς λυπεῖ, καὶ οἰκέτης εἰς ὀργὴν ἐμβάλλει, καὶ ἐχθρὸς ἐπιβουλεύει, καὶ φίλος βασκαίνει, καὶ γείτων ἐπηρεάζει, καὶ συστρατιώτης ὑποσκελίζει, πολλάκις καὶ δικαστὴς ἀπειλεῖ, καὶ πενία λυπεῖ, καὶ ἀποβολὴ τῶν οἰκείων πένθος ἐργάζεται, καὶ εὐημερία φυσᾷ, δυσπραγία συστέλλει· καὶ πολλαὶ μὲν ὀργῆς, πολλαὶ δὲ φροντίδων, πολλαὶ δὲ ἀθυμίας καὶ λύπης, πολλαὶ δὲ κενοδοξίας καὶ ἀπονοίας ἀφορμαὶ καὶ ἀνάγκαι πάντοθεν ἡμᾶς περιτειχίζονται, καὶ μύρια πανταχόθεν τὰ βέλη φέρεται· διὸ τῆς ἀπὸ τῶν γραφῶν πανοπλίας χρεία διηνεκῶς. -- Καὶ πολλὰ τοιαῦτά ἐστι τὰ πολιορκοῦντα τὴν ἡμετέραν ψυχήν· καὶ δεῖ τῶν θείων φαρμάκων ἡμῖν, ἵνα καὶ τὰ γενόμενα ἕλκη θεραπεύωμεν, καὶ τὰ μηδέπω μὲν γενόμενα, μέλλοντα δὲ γίνεσθαι, προαναστέλλωμεν, πόῤῥωθεν τοῦ διαβόλου τὰ βέλη κατασβεννύντες καὶ ἀποκρουόμενοι διὰ τῆς συνεχοῦς τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσεως· οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστι τινὰ σωθῆναι μὴ συνεχῶς ἀναγνώσεως ἀπολαύοντα πνευματικῆς.

(q) Ibid. p. 62. (p. 58. 59. edit. Francof.) Τί οὖν, ἂν μὴ εἰδῶμεν τὰ ἐγκείμενα, φησί; μάλιστα μὲν κἂν μὴ εἰδῇς τὰ ἐγκείμενα, ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀναγνώσεως πολὺς ὁ ἁγια-

„nia. Quamquam fieri non poteſt, vt omnia ex æquo igno-
„res: propterea, ſiquidem ſpiritus gratia diſpenſauit ac proui-
„dit, vt publicani, piſcatores, tabernaculorum opifices, paſto-
„res, & caprarii, idiotæ, illitterati, hos libros componerent,
„& ne quis idiotarum ad hanc difficultatis confugere poſſet
„excuſationem, vt omnibus facilia conſpectu eſſent ea, quæ di-
„cuntur, vt & opifex, & famulus, & vidua mulier, & omnium
„hominum indoctiſſimus ex audita lectione aliquid lucri vtilita-
„tisque reportaret. Non enim ad inanem gloriam, quemad-
„modum ethnici, ſed ad audientium ſalutem hæc omnia com-
„poſuerunt ii, quos ab initio Deus dignatus eſt gratia ſpiritus.
„Si quidem hi, qui ſunt a Chriſto alieni philoſophi, dicendi
„artifices, rhetores, ac librorum conſcriptores, non quod in
„commune conducit, quærentes, ſed illud ſpectantes, vt ipſi
„ſint in admiratione, etiamſi quid vtile dixerint, hoc quoque
„quemadmodum in caligine quadam ſapientiæ conſueta illis,
„occultauit obſcuritas. Apoſtoli vero & prophetæ omnia con-
„tra fecerunt, manifeſta claraque, quæ prodiderunt, expoſue-
„runt omnibus, veluti communes orbis doctores, vt per ſe
„quiſque diſcere poſſit ea, quæ dicuntur, e ſola lectione. Hoc
„ante prænuntians propheta dicebat: (Ier. XXXI, 34. Io. VI, 45.)
„*Erunt omnes docti a Deo, & non dicet quiſque proximo ſuo, Noſce*
„*Deum, quoniam omnes noſcent me a minimo ipſorum vſque ad maxi-*
„*mum eorum.* *Et Paulus inquit*, 1 Cor. II, 1. *Et ego fratres veni ad*

σμὸς γένηται· ἄλλως δὲ ἀδύνατον πάντα ἐπίσης ἀγνοεῖν· διὰ γὰρ τοῦτο ἡ τοῦ πνεύμα-
τος ᾠκονόμησε χάρις τελώνας, καὶ ἁλιεῖς, καὶ σκηνοποιοὺς, καὶ ποιμένας, καὶ αἰπόλους,
καὶ ἰδιώτας, καὶ ἀγραμμάτους ταῦτα συνθεῖναι τὰ βιβλία, ἵνα μηδεὶς τῶν ἰδιωτῶν
εἰς ταύτην ἔχῃ καταφεύγειν τὴν πρόφασιν, ἵνα πᾶσιν εὐσύνοπτα ᾖ τὰ λεγόμενα· ἵνα
καὶ ὁ χειροτέχνης, καὶ οἰκέτης, καὶ ἡ χήρα γυνὴ, καὶ ὁ πάντων ἀνθρώπων ἀμα-
θέστατος, κερδάνῃ τε καὶ ὠφεληθῇ παρὰ τῆς ἀκροάσεως· οὐ γὰρ πρὸς κενοδο-
ξίαν, καθάπερ οἱ ἔξωθεν, ἀλλὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀκουόντων ταῦτα πάντα συνέ-
θηκαν οἱ παρὰ τὴν ἀρχὴν καταξιωθέντες τῆς τοῦ πνεύματος χάριτος· οἱ μὲν γὰρ ἔξω-
θεν φιλόσοφοι, καὶ συγγραφεῖς οὐ τὸ κοινῇ συμφέρον ζητοῦντες, ἀλλ' ὅπως αὐτοὶ
θαυμασθεῖεν μόνον σκοποῦντες, εἴ τι καὶ χρήσιμον εἶπον, καὶ τοῦτο, καθάπερ ἐν ζό-
φῳ τινὶ, τῇ τῆς συνηθείας ἀσαφείᾳ κατέκρυψαν· οἱ δὲ ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται
τοὐναντίον ἅπαν ἐποίησαν· σαφῆ γὰρ καὶ δῆλα τὰ παρ' ἑαυτῶν κατέστησαν ἅπασιν,
ἅτε κοινοὶ τῆς οἰκουμένης ὄντες διδάσκαλοι, ἵνα ἕκαστος καὶ δι' ἑαυτοῦ μανθάνειν δύ-
νηται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως μόνης τὰ λεγόμενα· καὶ τοῦτο προαναφωνῶν ὁ προφήτης ἔλε-
γεν· „ἔσονται πάντες διδακτοὶ θεοῦ· καὶ οὐ μὴ εἴπῃ ἕκαστος τῷ πλησίον αὐτοῦ, γνῶθι
„τὸν κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου αὐτῶν. Καὶ ὁ Παῦλός

vos

„*vos, non per excellentiam ſermonis aut ſapientiæ, nuntians vobis my-„ſterium Dei.* Et iterum (1 Cor. II, 4. 6.) *Sermo meus & prædicatio „mea non in perſuaſoriis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpi-„ritus ac virtute.* Et rurſum, *Loquimur enim ſapientiam*, inquit, „*non ſeculi huius, neque principum huius ſeculi, qui corrumpuntur.* „Cui enim non ſunt manifeſta, quæcumque in euangelio ſcri-„pta ſunt? Quis autem audiens, beatos eſſe mites, beatos mi-„ſericordes, beatos mundos corde ceteraque huiusmodi, deſi-„derabit præceptorem, vt aliquid eorum diſcat quæ dicuntur? „Quin etiam ſigna, miracula, hiſtoriæ, nonne cuiuis nota ma-„nifeſtaque ſunt? Prætextus iſte eſt & cauſſatio, pigritiæque „velamentum. Non intelligis quæ inſunt: quomodo poſſis a-„liquando intelligere, qui ne leuiter quidem inſpicere velis? „Sume librum in manus, lege hiſtoriam omnem, & quæ nota „ſunt, memoria teneas, ea quæ obſcura ſunt parumque mani-„feſta, frequenter percurre. Quod ſi non poteris adſiduitate „lectionis inuenire, quod dicitur, accede ad ſapientiorem, va-„de ad doctorem, communica de his, quæ ſcripta ſunt, declara „vehemens ſtudium. Et ſi viderit te Deus tantam animi prom-„titudinem adhibere, non deſpiciet tuam vigilantiam ac ſolli-„citudinem. Verum etiamſi nullus homo te docuerit, quod „quæris, ipſe ſine dubio reſerabit. Memento eunuchi reginæ „*Aethiopum*, qui, quum eſſet homo barbarus, innumeriſque

„φησι· κἀγὼ, ἀδελφοὶ, ἦλθον πρὸς ὑμᾶς, οὐ καθ᾽ ὑπεροχὴν λόγου, ἢ σοφίας, κα-„ταγγέλλων ὑμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ· καὶ πάλιν· ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ „ἐν πειθανοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως· „καὶ πάλιν· λαλοῦμεν γὰρ σοφίαν, φησὶν, οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ „αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων„· τίνι γὰρ οὐκ ἔστι δῆλα τὰ τῶν εὐαγγελίων ἅπαντα; τίς δὲ ἀκούων, ὅτι μακάριοι οἱ πρᾳεῖς, μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, διδασκάλου δεήσεται, ὥς τι μαθεῖν τῶν λεγομένων; ἀλλὰ τὰ τῶν σημείων καὶ θαυμάτων καὶ ἱστοριῶν οὐχὶ καὶ τῷ τυχόντι γνώριμα καὶ σαφῆ; σκῆψις ταῦτα καὶ πρόφασις καὶ ῥᾳθυμίας παρακαλύμματα· οὐ νοεῖς τὰ ἐγκείμενα; πῶς γὰρ δυνήσῃ νοῆσαί ποτε, μηδὲ ἁπλῶς ἐγκύψαι βουλόμενος; λάβε μετὰ χεῖρας τὸ βιβλίον· ἀνάγνωθι τὴν ἱστορίαν ἅπασαν· καὶ τὰ γνώριμα κατασχὼν, τὰ ἀσαφῆ πολλάκις ἐπελθέ· κἂν μὴ δυνηθῇς τῇ συνεχείᾳ τῆς ἀναγνώσεως εὑρεῖν τὸ λεγόμενον, βάδισον πρὸς τὸν σοφώτερον, ἐλθὲ πρὸς τὸν διδάσκαλον, ἀνακοίνωσαι περὶ τῶν εἰρημένων, πολλὴν ἐπίδειξαι τὴν σπουδήν· κἂν ἴδῃ σε ὁ θεὸς τοσαύτῃ κεχρημένον τῇ προθυμίᾳ, οὐ περιόψεταί σου τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὴν φροντίδα· ἀλλὰ κἂν ἄνθρωπος μὴ διδάξῃ τὸ ζητούμενον, αὐτὸς ἀποκαλύψει πάντως· ἀναμνήσθητι τοῦ εὐνούχου τῆς βασιλίδος Αἰθιόπων, ὃς ἄνθρωπος βάρβαρος ὤν, μυρίαις συνεχόμενος

„diſtentus ſollicitudinibus, & vndiquaque circumſeptus negotiis, „nec intelligeret, quæ legebat, legebat tamen in curru ſedens. „Quod ſi in via tantam præſtitit diligentiam, cogita, qualis fu„erit domi verſans. Si tempore profectionis non ſuſtinuit abs„que lectione manere, multo minus domi ſedens. Si nihil in„telligens legebat, nec deſtitit a lectione, multo minus, poſt„quam didicerat. Nam vt ſcias, quod non intellexerit, quæ „legebat, audi, quid dicit *Philippus: Num intelligis, quæ legis?* At„que ille his auditis non pudefactus eſt, nec erubuit, ſed in„ſcitiam ſuam confeſſus eſt, aitque: *Quinam poſſim, niſi quis mi„hi viæ dux fuerit.* Quum nondum haberet, qui viam common„ſtraret, tamen legebat, eoque cito conſequutus eſt ductorem. „Nouit propenſam illius animam Deus, ſtudiumque amplexus „eſt, miſit illi doctorem illico. Verum non adeſt iam *Philip„pus*, ſed ſpiritus, qui mouerat *Philippum*, adeſt. Ne neglexe„rimus noſtram ſalutem, dilectiſſimi, *hæc omnia ſcripta ſunt pro„pter nos ad correctionem noſtri, in quos fines ſæculorum inciderunt.* „(1 Cor. X, 11.) Magna aduerſus peccatum munitio eſt ſcriptu„rarum lectio: magnum præcipitium, profundum barathrum „ſcripturarum ignoratio: magna ſalutis perditio, nihil ſcire ex „diuinis legibus: ea res & hæreſes peperit, ea vitam corruptam „inuexit, hæc ſurſum deorſum miſcuit omnia.„

φροντίσι, καὶ πανταχόθεν πολλοῖς περικυκλούμενος πράγμασι, οὐκ εἰδὼς ἅπερ ἀνεγίνωσκεν, ὅμως ἀνεγίνωσκεν ἐπὶ τοῦ ὀχήματος καθήμενος· εἰ δὲ ἐν ὁδῷ τοσαύτην σπουδὴν ἐπεδείκνυτο, ἐννόησον τίς οἴκοι διατρίβων· εἰ τὸν καιρὸν τῆς ὁδοιπορίας οὐκ ἠνέσχετο χωρὶς ἀναγνώσεως μένειν, πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ οἰκίᾳ καθήμενος· εἰ μηδὲν εἰδὼς ὧν ἀνεγίνωσκεν, οὐκ ἀφίστατο τῆς ἀναγνώσεως, πολλῷ μᾶλλον μετὰ τὸ μαθεῖν· ὅτι γὰρ ἅπερ ἀνεγίνωσκεν οὐκ ᾔδει, ἄκουσον, τί φησιν αὐτῷ ὁ Φίλιππος· ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; κἀκεῖνος ταῦτα ἀκούσας οὐκ ἠρυθρίασεν, οὐδὲ ᾐσχύνθη, ἀλλ᾽ ὡμολόγησε τὴν ἄγνοιαν, καί φησι, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; ἐπεὶ οὖν οὔπω τὸν ὁδηγοῦντα εἶχεν, οὕτως ἀνεγίνωσκε, διὰ τοῦτο ταχέως ἐπελάβετο τοῦ χειραγωγοῦντος· εἶδεν αὐτοῦ τὴν προθυμίαν ὁ θεός, ἀπεδέξατο τὴν σπουδήν, καὶ ἔπεμψεν αὐτῷ διδάσκαλον εὐθέως· ἀλλ᾽ οὐ πάρεστιν ὁ Φίλιππος νῦν· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ κινῆσαν τὸν Φίλιππον πάρεστι· μὴ καταφρονῶμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἀγαπητοί· ταῦτα πάντα ἐγράφη δι᾽ ἡμᾶς πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησε· μεγάλη ἀσφάλεια πρὸς τὸ μὴ ἁμαρτάνειν, τῶν γραφῶν ἡ ἀνάγνωσις· μέγας κρημνὸς καὶ βάραθρον βαθὺ, τῶν γραφῶν ἡ ἄγνοια· μεγάλη προδοσία σωτηρίας, τὸ μηδὲν ἀπὸ τῶν θείων εἰδέναι νόμων· τοῦτο καὶ αἱρέσεις ἔτεκε, τοῦτο καὶ βίον διεφθαρμένον εἰσήγαγε, τοῦτο τὰ ἄνω κάτω πεποίηκεν.

CRE-

Digitized by Google

Credideris, præuidiſſe chrysostomvm omnes iſtos leues *Romanenſium* prætextus ac ſtrophas, in easque ipſum heic declamare & inuehi. Adeo appoſite omnia ad confutandum friuolas eorum argumentationes dicta ſunt; Quod ignorantia ſit mater deuotionis; Quod ſcripturæ ſint obſcuræ; Quod infallibilis dux ad earum intelligentiam in terra nobis opus ſit præter ſpiritum; Quod promiſcuus earum vſus omnium errorum ac hæreſium ſit cauſſa; Quod laicis & ſæcularibus hominibus tuto concredi illæ non poſſint. Quarum poſitionum vnaquæque a chrysostomo manifeſto conuellitur, quaſi de induſtria contra intolerabilem tyrannidem & futiles excuſationes præſentis eccleſiæ *Romanæ* diſputaſſet: Et totus illius ſermo, & ſexcenta ſimilia loca, quæ ex ipſo aliisque ſcriptoribus adlegari poterant, ſine vlla dubitatione oſtendunt, quod tantum interfuerit eccleſiæ primitiuæ, cultum Dei publicum & ſcripturas ſacras habere lingua populo cognita, quantum nunc intereſt eccleſiæ *Romanenſis* earum cognitionem celare, easque lingua indoctis incognita obſigillare.

§. IX.

Nono, *Ex indulta pueris ac catechumenis libertate publicis precibus adſiſtendi ac legendi ſcripturas.*

Praeterea obſeruatu omnino dignum eſt, quod in eccleſia primitiua non tantum viri ac mulieres; verum etiam pueri ab ipſa infantia ſua ad lectionem ſacrarum ſcripturarum excitati illisque innutriti fuerint. Catechumeni non tantum ad preces quasdam eccleſiæ, ipſorum ſtatui præcipue adcommodatas, admittebantur, ſed ad diſcendas quoque ſcripturas, tamquam diſciplinæ ac inſtructionis ſuæ partem, obligabantur. De illorum officio diſcendi ſcripturas ſupra [*] tractauimus, quando de methodo præparandi eos ad baptiſmum ſumus loquuti: Et de admiſſione eorumdem ad certas eccleſiæ preces plura poſthac videbimus in ea cultus diuini parte, quam *miſſam catechumenorum* [†] appellitauerunt. Quod igitur heic demonſtrare volumus, hoc eſt, quod pueri ſacrarum ſcripturarum lectioni & vſui adſuefacti fuerint. Cuius rei multa clara & fir-

(*) Lib. X. c. 1. §. VI. volum. IV. p. 10, 11.
(†) Lib. XIV. c. V.

ma

Digitized by Google

ma documenta ex illorum praxi habemus. EVSEBIVS [r] magnam curam *Leonidis*, martyris ac patris *Origenis*, in educatione filii ſui commemorat, quod præter liberalium diſciplinarum ſtudia, etiam ſacris litteris non perfunctorie illum erudierit: immo ante *Græcarum* litterarum ſtudium ſacris eum diſciplinis exerceri præceperit, quosdam diuinæ ſcripturæ locos memoriæ mandare ac recitare quotidie illum iubens. Similem obſeruationem de educatione EVSEBII cognomento *Emiſeni* habet SOCRATES [s]. Ex viris nobiliſſimis *Edeſſæ* in *Meſopotamia* generis ſui originem eum duxiſſe; & a puero ſacris litteris inſtitutum, *Gracas* poſtea diſciplinas a quodam magiſtro, qui tunc temporis *Edeſſæ* degerit, percepiſſe, ex *Georgii Laodicææ* epiſcopi libro, quem de vita eius conſcripſerit, narrat. Et SOZOMENVS [t], eamdem referens hiſtoriam, hoc factum eſſe, ait, κατὰ πάτριον ἔθος, *ſecundum patriam conſuetudinem*; vnde videmus, hoc non ſingulare quoddam exemplum, ſed vniuerſalem iſtius gentis fuiſſe conſuetudinem, vt pueros a teneris ſacrarum ſcripturarum ſtudio adſuefacerent. GREGORIVS NYSSENVS [u] in vita *Macrinæ* ſororis ſuæ notat, quod, quæ ex diuino ſpiritu dictata ſcriptura primæ eius ætatulæ faciliora aptioraque viſa ſint, ea illi propoſita fuerint ediſcenda. Idem illud eamdem *Macrinam Petro* fratri ſuo feciſſe [x] dicit: *Hunc*, inquit, *paullo poſt eius ortum ab vbere nutricis ſublatum ipſa enutriuit*, *excellentique diſciplina edu-*

(r) Euſeb. lib. VI. c. II. οὐ μετρίως καὶ περὶ ταύτας (γραφὰς) ἐπεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἐγκυκλίων παιδείᾳ, καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεποιημένου· ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν, πρὸ τῆς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης, ἐνῆγε τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν· ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας ἡμέρας ἑκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος.

(s) Socrat. lib. II. c. IX. Τίς δὲ οὗτος (Εὐσέβιος ἐπικληθεὶς Ἐμισηνὸς) ἦν, διδάσκει Γεώργιος ὁ Λαοδικείας, ὃς τότε παρῆν ἐν τῇ συνόδῳ· φησὶ γὰρ ἐν τῷ εἰς αὐτὸν πεποιημένῳ βιβλίῳ, ὡς εἴη Εὐσέβιος ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἐδέσσης καταγόμενος· ἐκ νέας τε ἡλικίας τὰ ἱερὰ μαθὼν γράμματα. — εἶτα τὰ ἑλλήνων παιδευθεὶς παρὰ τῷ τηνικαῦτα τῇ Ἐδέσσῃ ἐπιδημήσαντι παιδευτῇ.

(t) Sozom. lib. III. c. VI. Ἐκ νέου δὲ κατὰ πάτριον ἔθος τοὺς ἱεροὺς ἐκμαθὼν λόγους κ. τ. λ.

(u) Gregor. Nyſſen. vit. Macrin. (tom. II. p. 179.) Ὅσα τῆς θεοπνεύστου γραφῆς εὐληπτότερα ταῖς πρώταις ἡλικίαις δοκεῖ, ταῦτα ἦν τῇ παιδὶ τὰ μαθήματα.

(x) Ibid. p. 185. d. αὐτὸν παρὰ τὴν πρώτην γένεσιν μεταχόντα, εὐθὺς ἀποσπάσασα τῆς τιθηνουμένης, δι' ἑαυτῆς ἀνατρέφει τε καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὑψηλοτέραν ἤγαγε

cauit

cauit, ſacris inſtitutis a puero ipſum erudiens, adeo, vt nihil otii conceſſerit, quo poſſet ſtudiis inanibus vacare. De *Marco* anachoreta a SOZOMENO [*y*] & PALLADIO memoriæ proditum eſt, ab ineunte adoleſcentia adeo verſatum in ſacris ſcripturis eum fuiſſe, vt vetus ac nouum teſtamentum memoriter recitare potuerit. Obſeruari quoque meretur, quod quemadmodum iſtis temporibus multæ ſcholæ catecheticæ ad explicandas catechumenis ſcripturas erectæ fuerunt, ita etiam ſcholæ conſtitutæ fuerint in multis eccleſiis, ad inſtituendam iuuentutem in ſacrarum litterarum cognitione. *Gregorius*, *Armeniorum* apoſtolus, quando hanc nationem ad chriſtianam religionem primum conuertit, ſcholas in vnaquaque ciuitate conſtituiſſe, eisque magiſtros, qui *Armeniorum* liberos biblia legere docerent, ex mandato regis præfeciſſe perhibetur [z]. Et THEODORETVS [*a*] memorabilem hiſtoriam de *Protogene* ſcriba habet, quod quum a *Valente*, imperatore *Ariano*, *Antinoëm* in *Thebaide*, extimas partes *Aegypti*, in exilium pulſus, pleroſque vrbis incolas gentiles eſſe didiciſſet, ſchola ibi ac ludo litterario inſtituto, puerorum magiſter factus fuerit, ſimulque illos & per notarum compendia ſcribere docuerit, & in diuinis eloquiis erudierit, *Dauidis* cantica eis

παίδευσιν, τοῖς ἱεροῖς τῶν μαθημάτων ἐκ νηπίου αὐτὸν ἐνατενίσασα, ὡς μὴ δοῦναι τῇ ψυχῇ σχολὴν, πρός τι τῶν ματαίων ἐκκλιθῆναι

(*y*) Sozom. lib. VI. c. XXIX. φασὶ δὲ Μάρκον μὲν, καὶ ἐν τῇ νέᾳ τῆς ἡλικίας, εἰς ἄγαν πρᾶον καὶ σώφρονα, καὶ μνήμονα ἱερῶν γραφῶν γενέσθαι. Marcum quidem *ab ineunte adoleſcentia* admodum mitem ac temperantem fuiſſe perhibent, & *ſacræ ſcripturæ libros memoria tenuiſſe.*
Pallad. hiſtor. Lauſiac. c. XXI. Μάρκος δὲ ἔτι νεώτερος ὢν παλαιὰν καὶ καινὴν γραφὴν ἀπεστήθισεν. Quum eſſet hic Marcus iunior, diſcebat memoriter vetus & nouum teſtamentum.

(z) Acta Gregorii ap. Simeon. metaphraſt. ſept. XXX. cit. ab Vſſerio.

(*a*) Theodoret. lib. IV. c. XV. (al. XVIII.) Πρωτογένης δὲ ὁ ἀξιάγαστος, τὰ ἐν νόμῳ [al. ἱερὰ] γράμματα πεπαιδευμένος, καὶ γράφειν εἰς τάχος ἠσκημένος, τόπον εὑρὼν ἐπιτήδειον, καὶ τοῦτον διδασκαλεῖον καὶ παιδευτήριον ἀποφήνας, μειρακίων καθίστη διδάσκαλος, καὶ κατὰ ταὐτὸ γράφειν τε εἰς τάχος ἐδίδασκε, καὶ τὰ θεῖα ἐξεπαίδευσε λόγια· Δαυιδικάς τε γὰρ αὐτοῖς ὑπηγόρευε μελῳδίας, καὶ τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας ἐκμανθάνειν τὰ πρόσφορα παρεσκεύαζεν. κ. τ. λ. Admirandus Protogenes ſacris litteris inſtructus & velocis ſcripturæ peritus, loco reperto idoneo, ludum aperuit litterarium, puerorumque magiſter factus eſt, vna illos & celeriter ſcribere docens & in diuinis eloquiis erudiens. Nam & Dauidica illis carmina dictabat, & ex apoſtolica doctrina, quæ maxime congruebant, ediſcenda proponebat, cetera.

dictitans, & ex apoſtolicis libris ea loca, quæ vtiliſſima ipſis eſſent, ediſcenda proponens; qua ratione multos pueros eorumque parentes ad chriſtianam fidem ab ipſo perductos eſſe, auctor noſter adfirmat. Et iam alio loco [*] obſeruatum nobis eſt, quod per quorumdam conciliorum canones iſtiusmodi ſcholæ liberales in cathedralibus aliisque eccleſiis inſtitui iuſſæ fuerint, in quibus non dubium eſt, quin pueri ex more horum temporum ſcripturas [*b*] legere edocti ſint. Regulæ illæ in diuerſis conciliis ſub *Carolo magno* & ſequentibus principibus renouatæ fuerunt. Speciatim in concilio ſecundo *Cabilonenſi* [*c*] ann. DCCCXIII. decretum factum legimus in hanc ſententiam: *Oportet, vt ſicut dominus imperator Carolus, vir ſingularis manſuetudinis, fortitudinis, prudentiæ, iuſtitiæ & temperantiæ praecepit, epiſcopi ſcholas inſtituant, in quibus & litteraria ſolertia diſciplinæ & ſacræ ſcripturæ documenta diſcantur, & tales ibi erudiantur, quibus merito dicatur a domino: Vos eſtis ſal terræ*, cetera. Et in concilio *Tullenſi*, apud *Saponarias* [*d*] in *Lotharingia*, decretum hoc ita renouabatur: *Vt ſcholæ ſanctarum ſcripturarum, & humanæ quoque litteraturæ, vnde annis præcedentibus, per religioſorum imperatorum ſtudium magna illuminatio eccleſiæ & eruditionis vtilitas proceſſit, deprecandi ſunt pii principes noſtri & omnes fratres & coëpiſcopi noſtri inſtantiſſime commonendi, vt vbicumque omnipotens Deus idoneos ad docendum, id eſt, fideliter & veraciter intelligentes donare dignetur, conſtituantur vndique ſcholæ publicæ. Scilicet vt vtriusque eruditionis, & diuinæ ſcilicet & humanæ, in eccleſia Dei fructus valeat accreſcere, quia, quod nimis dolendum eſt, & pernicioſum maxime, diuinæ ſcripturæ verax & fidelis intelligentia iam ita dilabitur, vt vix eius extrema veſti-*

(*) Vid. lib. VIII. c. VII. §. XII. vol. III. p. 272. 273.

(*b*) Concil. VI. general. can. IV. (tom. VI. concil. p. 1204.) Si quis ex presbyteris voluerit nepotem ſuum aut aliquem conſanguineum ad ſcholas mittere in eccleſiis ſanctorum aut in cœnobiis, quæ nobis ad regendum commiſſa ſunt, licentiam id faciendi concedimus. Can. V. Presbyteri per villas & vicos ſcholas habeant. Et ſi quislibet fidelium ſuos paruulos ad diſcendas litteras eis commendare vult, eos non renuant ſuſcipere & docere, ſed cum ſumma caritate eos doceant, attendentes illud quod ſcriptum eſt: *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, fulgebunt quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.*

(*c*) Concil. Cabilon. II. can. III. (tom. VII. conc. p. 1272.)

(*d*) Concil. Tull. ad Saponar. c. X. (tom. VIII. conc. p. 692.)

gia

gia reperiantur. Et idcirco ingenti cura & ſtudio remedium procurandum eſt. Multas alias regulas & canones circa idem tempus ad promouendum & augendum diuinarum ſcripturarum ſtudium factas lectori curioſo WHARTONVS exhibet [*e*].

§. X.

Decimo *tandem*, *Ex forma & tenore ordinationis lectorum in eccleſia.*

VNVM tantummodo adhuc obſeruamus, Quod ipſa forma & tenor ordinationis lectorum, qui antiquis temporibus obtinuit, manifeſto declaret, publicum eccleſiæ antiquæ cultum lingua vulgari fuiſſe peractum. Nam illi ordinabantur interdum cum precibus ad Deum pro donatione ſpiritus ſancti ad reddendum eos idoneos, vt verbum ipſius legere in inſtructionem ac ædificationem populi poſſent. Forma ordinationis eorum in libro *conſtitutionum* precationem habet ad Deum, vt [*f*] qui *Esdram* inſtruxerit ſapientia ad legendas populo leges, nunc quoque ſapientia inſtruat lectorem, & det ei, vt opus traditum perficiat ſine reprehenſione. Iam vero perſpectum nobis eſt & exploratum, quemadmodum *Esdras* legem eis legerit, ita nimirum, vt populo lectionis ſenſum exponeret. Neh. VIII, 9. *Legebat librum illum, legem Dei, explanate; & exponendo ſenſum dabat intelligentiam per ſcripturam ipſam.* Si omnes lectores legerent, vti quidem legit *Esdras*, certe aut legerent, aut lecta interpretarentur lingua cognita. Quæ enim lingua *Hebraica* ſcripta erant, ea *Chaldaica* ſiue *Syriaca* lingua reddebat, quæ poſt captiuitatem communis populi iſtius lingua erat. CYPRIANVS bis vel ter de ordinatione & officio loquitur lectorum, populumque ea, quæ de euangelio legerint, intellexiſſe non obſcure indicat. Vno loco de *Celerino* confeſſore, quem lectorem ordinauerat, loquens, *Plebi vniuerſæ*, inquit, *pro bono-*

(*e*) Wharton. auctar. ad Vſſerii hiſt. dogmat. c. IV. p. 34.

(*f*) Conſtit. lib. VIII. c. XII. ὁ σοφίσας Ἔσδραν τὸν θεράποντά σου ἐπὶ τὸ ἀναγινώσκειν τοὺς νόμους σου τῷ λαῷ σου· καὶ νῦν παρακαλούμενος ὑφ' ἡμῶν σόφισον τὸν δοῦλόν σου, καὶ δὸς αὐτῷ, ἔργον ἀκατάγνωστον διανύσαντα τὸ ἐγχειρισθὲν αὐτῷ, ἄξιον ἀναδειχθῆναι μείζονος βαθμοῦ, διὰ Χριστοῦ. Qui Esdram famulum tuum inſtruxiſti ad legendum populo tuo leges tuas: nunc quoque a nobis rogatus, inſtrue famulum tuum; & da ei, vt opus traditum perficiendo ſine reprehenſione, dignus maiore gradu declaretur, per Chriſtum.

ris ſui claritate conſpicuus legat [*g*] *præcepta & euangelium domini, quæ fortiter & fideliter ſequitur. Vox domini confeſſa in his quotidie, quæ dominus loquutus eſt, audiatur. Nihil eſt, in quo magis confeſſor fratribus proſit, quam vt dum euangelica lectio de ore eius auditur, lectoris fidem, quisquis audierit, imitetur.* In alia epiſtola de *Aurelio* confeſſore loquens, quem itidem ad lectoris gradum euexerat, ait [*h*]: *Nihil magis congruit voci, quæ dominum glorioſa prædicatione confeſſa eſt, quam celebrandis diuinis lectionibus perſonare: poſt verba ſublimia, quæ Chriſti martyrium proloquuta ſunt, euangelium Chriſti legere, vnde martyres fiunt.* Euangelium tunc temporis ita legebatur, vt audientes fructum inde poſſent capere, quia doctrinam & præcepta, quæ ex eo legebantur, intelligebant. Et iſtiusmodi erat vtilitas, quam auditores quidam hac tempeſtate ex beneficio habendi ſcripturas ſacras lingua vernacula capiebant, vt admodum digna obſeruatu ſint, quæ de eorum vno atque altero relata legimus, quod quum felici memoria eſſent præditi, ſcripturas recitare potuerint ſine vlla notitia litterarum, ſolo auditu, quum frequenter in eccleſia vel alibi legerentur, perceptas. De *Antonio*, celebri monacho in *Aegypto*, hoc ipſum obſeruat AVGVSTINVS [*i*], *Sine vlla ſcientia litterarum*, inquiens, *ſcripturas diuinas & memoriter audiendo tenuiſſe, & prudenter cogitando intellexiſſe prædicatur.* Et GREGORIVS MAGNVS [*k*] ſimile exemplum in *Seruulo* quodam, viro paupere in vrbe *Roma*, exhibet, quando de eo ita ſcribit: *Nequaquam litteras nouerat, ſed ſcripturæ ſacræ ſibimet codices emerat, & religioſos quosque in hoſpitalitatem ſuſcipiens, hos coram ſe legere ſine intermiſſione faciebat. Factumque eſt, vt quantum ad menſuram propriam attinet, plene ſacram ſcripturam diſceret; quum, ſicut dixi, litteras funditus ignoraret.* Sed vero mirabilius adhuc exemplum eſt, quod in martyre quodam *Palæſtino*, *Ioanne*, homine cæco, dat EVSEBIVS [*l*], quem memoria adeo valuiſſe narrat, vt quoties voluerit, interdum

(*g*) Cypr. epiſt. XXXIV. al. XXXIX. p. 77. (p. 224. edit. Fellii Amſtelod. MDCC.)

(*h*) Id. epiſt. XXXVIII. al. XXXIII. p. 75. (p. 222. edit. cit.)

(*i*) Auguſtin. de doctrina chriſtiana in prologo. (tom. III. pag. 6. edit. Baſil. MDCLXIX.)

(*k*) Gregor. hom. XV. in euangelia tom. III. p. 40.

(*l*) Euſeb. de martyr. Palæſtin. c. XIII. p. 344. (p. 281. edit. Amſtelod.) ὅλας βίβλους τῶν θείων γραφῶν οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις — ἀλλ' ἐν πλαξὶν ὡς ἀληθῶς καρδίας

legis

legis *Moſaicæ*, interdum prophetarum libros; nonnumquam ſacræ hiſtoriæ locos; alias euangelica & apoſtolorum ſcripta memoriter, velut ex litterario quodam penu, protulerit. Obſtupuiſſe ſe dicit EVSEBIVS, quum illum in frequentiſſimo eccleſiæ cœtu medium ſtantem primitus viderit. Quamdiu quidem vocem duntaxat hominis audierit, quædam illum, vt in eccleſiaſtico cœtu moris ſit, legere ſe exiſtimaſſe. Verum vbi propius acceſſerit, deprehendiſſe ſe, illum ſolis intelligentiæ oculis præditum inſtar prophetæ cuiusdam oracula edere, totos diuinæ ſcripturæ libros non in tabulis lapideis, verum in carneis cordis tabulis, in anima ſcilicet candida & in puriſſimo mentis lumine, perſcriptos habentem. Hæc & ſimilia exempla, quorum in antiqua hiſtoria [*m*] larga ſeges eſt, ſufficiat ad mouendam lectori alius generis admirationem, quam de qua EVSEBIVS loquitur. Obſtupeſcet, credo, quisquis conſiderauerit, inueniri in hoc terrarum orbe cœtum quempiam, ſummam puritatem ac deuotionem ſibi arrogantem, qui nihilominus contra hanc incontrouerſam veteris eccleſiæ praxin nitatur, cuius publici lectores nullam vmquam ſcripturæ ſacræ partem lingua incognita legere ſibi ſumſerunt: Vtpote quod non minus ſcopo ordinationis lectoris, quam ſcopo ipſius ſcripturæ repugnat. Hæc enim ſcripta erat, ille autem ordinabatur ad legen-

σαρκίνας, ψυχῆς τε διαυγεῖ καὶ καθαρωτάτῳ διανοίας ὄμματι καταγεγραμμένην· ὡς προφέρειν γε ὅτε καὶ βούλοιτο διὰ στόματος ὥσπερ ἀπό τινος λόγων θησαυροῦ, ποτὲ μὲν νομικὴν καὶ προφητικὴν γραφὴν, ποτὲ ἱστορικὴν, εὐαγγελικὴν τε, ἄλλοτε καὶ ἀποστολικήν· καταπεπλῆχθαί ποτε αὐτὸς ὁμολογῶ, πρῶτον τὸν ἄνδρα θεασάμενος μέσον ἱκανοῦ πλήθους ἐκκλησίας ἑστῶτα, καί τινα μέρη θείας γραφῆς διεξιόντα· ἕως μὲν γὰρ φωνῆς αὐτὸ μόνον ἐπακροᾶσθαί μοι παρῆν, ἀναγινώσκειν οἷα δὴ ἔθος ἐν ταῖς συνόδοις, τινὰ ἡγούμην, ὡς δὲ ἄγχιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ὑγιέσιν ὀφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας· τοῦτον δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρώμενον, καὶ ἀτεχνῶς οἷά τινα προφήτην ἀποφθεγγόμενον.

(*m*) Socrat. lib. VII. c. XXII. τὰ ἱερὰ γράμματα ἀπὸ στήθους ἀπήγγελλεν, ſacræ ſcripturæ libros memoriter callebat (Theodoſius iunior)

Pallad. vit. Chryſoſtom. c. XVII. p. 156. (edit. Pariſ MDCLXXX. 4to) ὁ δ' ἕτερος Ἀμμώνιος σὺν δυσὶν ἀδελφοῖς καὶ ἑνὶ ἐπισκόπῳ, οἱ καὶ κλοιοφορήσαντες ἐπὶ Οὐάλεντος, ἐξωρίσθησαν, ὡς πᾶσα ἐπιγινώσκει ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἑξηκοντούτης· τοσοῦτον ὄντες ἐν γνώσει, ὡς μηδὲν αὐτοὺς διαφυγεῖν τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς τοῖς πολλοῖς ἀπορουμένων. Alius Ammonius ſexagenarius cum duobus fratribus monachis & vno epiſcopo, qui ſub Valente quum boias tuliſſent, exularunt, & nouit omnis Alexandria: tanta præditi ſcientia, vt nihil ſcripturarum eos fugeret, quæ plerisque imperuiæ ſunt.

 dum

dum id, quod ſcriptum erat, in hominum doctrinam ac inſtructionem. Quid? Quod ipſa forma ordinandi lectores in *pontificali Romano* illud ſatis ſuperque oſtendit. Multo enim ea antiquior eſt corruptione illa, quæ poſtea in eorum irrepſit officium, & tantum velut monumentum quoddam heic reſtat noxæ eorum, qui lectores ſuos contra officii ſui ſcopum & præceptiones, ipſis in ordinatione inculcatas, cogunt agere. Nam epiſcopus etiam nunc in conferendo ordine lectorum hac formula vtitur: *Studete* [n] *verba Dei, videlicet lectiones ſacras, diſtincte & aperte ad intelligentiam & ædificationem fidelium abſque omni mendacio falſitatis proferre. - - Quatenus auditores veſtros verbo pariter & exemplo docere poſſitis.* Hæc apta erat formula cohortandi lectores in eorum ordinatione, quoad antiqua conſuetudo legendi ſcripturas lingua cognita durabat: Iam vero nihil niſi merum ludibrium eſt, dicere hominibus, quod voto & lege ordinationis ſuæ obligentur legere ſcripturas ad intelligentiam, inſtructionem ac ædificationem populi; & eodem tempore eorum ora obſtruere, vt ne vllum verbum legant, quod a populo poſſit intelligi, ſed omnia legant lingua incognita. Hanc monſtroſam contradictionem in ſua ipſorum praxi, homines eo adducturam crederes, vt errorem ſuum videant, & (quod nonnulli de ipſorum communione [o] iam pridem vrſerunt) eos obligaturam, vt ad vtilem & ædificationis plenam veteris eccleſiæ praxin reuertantur.

(n) Pontifical. Roman. cap. de ordinat. lectorum.

(o) Vid. Frederic. Turius Ceriolanus de libris ſacris in vernaculam linguam conuertendis.

LIBRI

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT QVINTVM
DE ORIGINE ET VSV LITVRGIARVM IN PRAESCRIPTIS ET STATIS PRECATIONVM FORMVLIS IN ECCLESIA PRIMITIVA.

§. I.

Quilibet epiſcopus in primis ſeculis formam diuini cultus in ſua ipſius eccleſia conſtituendi libertate gauiſus.

Proxime nunc in antiquam rationem peragendi cultum religioſum inquirendum eſt: Vtrum id fecerint per ſtatas liturgias, ſiue certas precationum formulas, an vero per abſolutam prophetandi libertatem & precationes extemporales? Quæſtio de ſtatis cultus diuini formis hodiernam eccleſiam magis quam vllam aliam diſturbauit. Neque tamen publica precatio fieri poteſt, quin ſit concepta formula, ſaltem reſpectu congregationis. Fac enim, miniſtrum eccleſiæ orare ex tempore & variare methodum, formam & phraſes, quotiescumque oret; tamen ſi hæc ipſa miniſtri precatio communis precatio congregationi fieri debuerit, huic, ingratiis omnium contradicentium, formula, etſi noua ſemper formula, futura eſt. Vnde miratus ſæpenumero ſum, qui fiat, vt homines prudentes hoc non obſeruent, antequam omnes formulas precum, tamquam vacuas ſpiritu vel ſpiritum coarctantes, repudient. Tales enim ſi illæ eſſent, extemporales precationes ſpiritum populi æque coarctare dicendæ forent, quam vllæ aliæ: Et fortaſſis quodammodo magis; ſiquidem præſcriptas precationum formulas, vnicuique iam ante cognitas, homines præuia meditatione precationes ſuas ſibi facere, exiſtimari poſſunt; quum e contrario in extemporalibus precationibus vnusquiſque debeat exſpectare, donec audiat, quæ pronuntientur, & tunc in iſtam formam ſe coniungere, vel prorſus non orare, niſi tantummodo per ſe priuatim, non in vlla publica ſiue communi precatione cum reliqua concione iunctim. Quam ob cauſſam heic non diſquiremus ſimpliciter, an publicus veterum cultus ſecundum certam formam peractus ſit, nec ne: ſiquidem fieri non poteſt, vt ſit cultus quidam publicus congregationis, tamquam congrega-

gregationis, in precibus ad Deum ſe coniungentis, quin communem formam ſibi hoc vel illo modo præſcriptam habeat, ſecundum quam omnes ſeſe coniungant: Sed quæſtio duntaxat erit, vtrum ſtatis, an vero nouis ſemper & extemporalibus diuini cultus formis, in vnaquaque congregatione eccleſiaſtica vſi ſint? Atque heic diſtinguendum eſt 1.) Inter diuinas formas, & formas humanæ inſtitutionis. 2.) Inter ordinarias & extraordinarias occaſiones. 3.) Inter tempora extraordinariorum donorum ſpiritus & inter tempora, quando hæc dona miraculis plena ceſſarunt. Iam non eſt dubium, quin formæ diuinæ inſtitutionis in eccleſia ſine variatione ſemper adhibitæ ſint. Vti forma adminiſtrandi baptiſmum & cœnam dominicam, forma cantandi pſalmos *Dauidicos*, forma benedicendi, e. g. *Dominus vobiſcum: Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti*, cetera. Conſtans formæ baptiſmatis vſus iam [*p*] demonſtratus eſt. Vſus orationis dominicæ & reliquarum formularum poſtea oſtendetur [*q*]. Quod ad formas humanæ inſtitutionis attinet, eæ ab epiſcopis & moderatoribus eccleſiæ pro ipſorum ſapientia & prudentia additæ fuerunt. Et id quidem reſpectu habito ad ordinarium miniſterium. Adhuc enim libertate gaudebant nouas formas componendi, prout id ferret noua occaſio, vel exigeret neceſſitas. Et quoad extraordinaria dona ſpiritus durauerunt, non eſt dubium, quin precationes & hymni, immediate a ſpiritu dictati, partem ordinarii officii eccleſiaſtici effecerint; formis iſtis, quæ antea diuinitus erant præſcriptæ, adhuc retentis. Quando vero extraordinarius prophetiæ ſpiritus ceſſauit, tum gubernatores eccleſiæ hunc defectum, formis a ſe ipſis compoſitis, pro chriſtiana ſapientia & prudentia ſuppleuerunt. Atque hæc vera liturgiarum, ſeu ſtatarum diuini cultus formarum origo videtur fuiſſe. Sed vero, cur hodie nullam harum liturgiarum integram habemus? Reſpondeo: Variæ huius rei cauſſæ dari poſſunt. Vna quidem, quod ſinguli epiſcopi initio liturgias ſuas in vſum priuatum, vti vocare lubet, eccleſiarum ſuarum particularium compoſuerunt. Quarum quum vſus non vltra diœceſium eorum limites extenderetur, exigua earum notitia ex-

(*p*) Lib. XI. c. III. tot. volum. IV. pag. 163.
(*q*) Lib. XIII. c. VII.

tra

tra harum eccleſiarum, quibus ſpeciatim factæ erant, terminos exibat. Habuiſſe autem initio vnumquemque epiſcopum hanc facultatem & priuilegium componendi & inducendi in ſuam ipſius eccleſiam diuini cultus formam, alio loco [*] demonſtravimus, vbi de epiſcoporum omni ſubiectione libera ratione, vulgo *independentia*, deque abſoluta eorum poteſtate in ſua ipſorum eccleſia verba fecimus. Vbi inter alia obſeruauimus, quod vti priuilegium habuerunt ſymbola ſibi ſua condendi, ita quoque liturgias ſibi peculiares & proprias componendi habuerint priuilegium; quod priuilegium per multa ſæcula retinuerunt. Quomodo ex alia eaque certiſſima obſeruatione confirmari poteſt, quod, ſi noua quædam eccleſia epiſcopalis ex alia quadam ſumta eſſet & erecta, noua illa exemplar & præſcriptam methodum veteris eccleſiæ ſequi haud coacta fuerit, ſed ipſa ſibi diuini cultus formam effingere potuerit, rebus ſuis & ſtatui accommodatam. Cuius rei perſpicuum exemplum nobis ſuggerit SOZOMENVS [a] de *Maiuma*, ciuitate ex vico quodam *Palæſtinæ* erecta, & olim diœceſi *Gazenſi* contributa. Nam ſimul ac in diſtinctam ſedem epiſcopalem erecta eſſet, non amplius regulas & formulas eccleſiæ *Gazæorum* ſtricte obſeruare cogebatur, ſed, vti ille ſpeciatim adnotat, vtraque vrbs ſuum ſeorſum habebat epiſcopum, ſuum clerum: dies item feſtos martyrum ſuorum & commemorationes epiſcoporum & presbyterorum, qui ipſis præfuerant. Quod idem eſt, ac ſi diceret, recens illam erectam habuiſſe liturgiam & officia eccleſiaſtica ſibi peculiaria, a liturgia & officiis illius eccleſiæ, ex qua ſumta erat, diſtincta.

§. II.

Sæculis poſterioribus eccleſiæ totius cuiusdam prouinciæ ex conſenſu mutuo ad eccleſiæ metropoliticæ liturgiam conformatæ.

POSTERIORVM ſæculorum epiſcopi ex conſenſu mutuo liturgias ſuas ad rationem & exemplar eccleſiæ metropoliticæ eius prouinciæ, ad quam ſpectabant, conformarunt. Et poſtea a diuerſis conciliis hæc conſuetudo in legem commutata eſt, vt idem ordo, eademque formula in omnibus eccleſiis obſer-

(*) Lib. II. c. VI. §. II. vol. I. p. 117.

(a) Sozom. lib. II. c. III. *ἑκατέρα ἰδίᾳ ἐπίσκοπον καὶ κλῆρον ἔχει, καὶ πανηγύρεις μαρτύρων, καὶ μνείας τῶν παρ' αὐτοῖς γενομένων ἱερέων.*

varetur. Prima huius diſciplinæ rudimenta in eccleſiis poſita ſunt *Gallicanis*. Nam in concilio *Agathenſi* [*b*] ad ann. DVI. canon conditus legitur in hanc ſententiam: *Quia conuenit, ordinem eccleſiæ ab omnibus æqualiter cuſtodiri, ſtudendum eſt, vt ſicut vbique fit, & poſt antiphonas collectiones per ordinem ab epiſcopis vel presbyteris dicantur, & hymni matutini vel veſpertini diebus omnibus decantentur, & in concluſione matutinarum vel veſpertinarum miſſarum, poſt hymnos capitella de pſalmis dicantur, & plebs collecta oratione ad veſperam ab epiſcopo cum benedictione dimittatur.* Et in concilio *Epaonenſi* [*c*] expreſſius dicitur: *Ad celebranda diuina officia ordinem, quem metropolitani tenent, prouinciales eorum obſeruare debebunt.* Et ante hæc concilium *Veneticum*, apud *Britones* in prouincia *Turonenſi* ann. CCCCLXI. celebratum, ſimile decretum pro vniuerſa iſta prouincia fecit: *Rectum duximus, vt vel intra prouinciam noſtram ſacrorum ordo & pſallendi vna* [*d*] *conſuetudo: & ſicut vnam cum trinitatis confeſſione fidem tenemus, vnam & officiorum regulam teneamus: ne variata obſeruatione in aliquo deuotio noſtra diſcrepare credatur.* Eamdem regulam conſociatis conſiliis eccleſiæ *Hiſpanicæ* fecerunt. Nam in concilio *Gerundenſi* ann. DXVII. ſimile decretum pro vniuerſa prouincia *Tarraconenſi* factum legitur [*e*]: *Vt inſtitutio miſſarum, ſicut in metropolitana eccleſia agitur, ita in Dei nomine in omni Tarraconenſi prouincia, tam ipſius miſſæ ordo, quam pſallendi, vel miniſtrandi conſuetudo ſeruetur.* Concilium *Toletanum* quartum hanc regulam de ſeruando vno ordine ad omnes *Hiſpaniæ* & *Galliciæ* [*f*] eccleſias dilatauit ſic decernendo: *Poſt rectæ fidei confeſſionem, quæ in ſancta Dei eccleſia prædicatur, placuit, vt omnes ſacerdotes, qui catholicæ fidei vnitatem complectimur, nihil vltra diuerſum aut diſſonum in eccleſiaſticis ſacramentis agamus, ne quælibet noſtra diuerſitas apud ignotos ſeu carnales ſchiſmatis errorem videatur oſtendere, & multis exſiſtat in ſcandalum varietas eccleſiarum. Vnus igitur ordo orandi atque pſallendi nobis per omnem Hiſpaniam atque Galliciam conſeruetur, vnus modus in miſſarum ſolemnitatibus, vnus in veſpertinis matutiniſque officiis, nec diuerſa ſit vltra in nobis eccleſiaſti-*

(*b*) Concil. Agathenſ. can. XXX. (tom. IV. concil. p. 1388.)
(*c*) Concil. Epaon. c. XXVII. (ibid. p. 1579.)
(*d*) Concil. Venetic. can. XV. (ibid. p. 1057.)
(*e*) Concil. Gerund. c. I. (ibid. p. 1568.)
(*f*) Concil. Toletan. IV. can. II. (ibid. tom. V. p. 1704.)

ca

ea conſuetudo; qui in vna fide continemur & regno: hoc enim & antiqui canones decreuerunt, vt vnaquaque prouincia & pſallendi & miniſtrandi parem conſuetudinem teneat. Et concilium *Bracarenſe* primum quatuor vel quinque canones in eamdem ſententiam habet [g], præſcribentes eumdem pſalmodiæ, lectionum & ſalutationum ordinem, easdemque formas celebrandi baptiſmum & euchariſtiam in omnibus eccleſiis obſeruandas. Atque adeo, licet quilibet epiſcopus initio libertatem haberet, liturgiam in ſuæ ipſius eccleſiæ vſum formandi; progreſſu tamen temporis omnes in vniuerſa prouincia, liturgiam eccleſiæ metropolitanæ ſibi regulam futuram, coniunctis ſententiis decreuerunt. Poſtea, imperio *Romano* in diuerſa regna diuidi cœpto, ortus eſt vſus liturgiarum ſingulis nationibus peculiarium, quæ finibus ac limitibus ſuarum quæque nationum ac regnorum fuerunt adcommodatæ.

§. III.

Cur nulla ex antiquis liturgiis perfecta & integra hodie ſuperſtes ſit, quales fuerunt in prima origine ſua.

Si quæras, cur nulla ex antiquis liturgiis hodie ſuperſtes ſit, vti initio in vſum eccleſiarum particularium fuerunt compoſitæ? Reſpondeo, diuerſæ huius rei cauſſæ eſſe poſſunt. Ipſa libertas, quam epiſcopus quiſque habuit, liturgiam pro ſua ipſius eccleſia formandi, vna eſt ratio, cur nulla earum hodie

(g) Concil. Bracar. I. c. XIX - XXIII. (ap. Labb. conc. II. can. I - V. tom. V. p. 840.) Can. XIX. Placuit omnibus communi conſenſu, vt vnus atque idem pſallendi ordo in matutinis vel veſpertinis officiis teneatur; & non diuerſæ ac priuatæ, neque monaſteriorum conſuetudines cum eccleſiaſtica regula ſint permixtæ. Can. XX. Item placuit, vt per ſolemnium dierum vigilias vel miſſas, omnes easdem & non diuerſas lectiones in eccleſia legant. Can. XXI. Item placuit, vt non aliter epiſcopi, & aliter presbyteri populum, ſed vno modo ſalutent, dicentes: Dominus ſit vobiſcum: ſicut in libro Ruth legitur: & vt reſpondeatur a populo: Et cum ſpiritu tuo; ſicut & ab ipſis apoſtolis traditum omnis retinet oriens, & non ſicut Priſcilliana prauitas permutauit. Can. XXII. Item placuit, vt eodem ordine miſſæ celebrentur ab omnibus, quomodo Profuturus quomdam huius metropolitanæ eccleſiæ epiſcopus ab ipſa apoſtolicæ ſedis auctoritate ſuſcepit ſcriptum. Can. XXIII. Item placuit, vt nullus eum baptizandi ordinem prætermittat, quem & antea tenuit metropolitana Bracarenſis eccleſia, & pro amputanda aliquorum dubietate, prædictus Profuturus epiſcopus ſcriptum ſibi & directum a ſede beatiſſimi apoſtoli Petri ſuſcepit.

ſuper-

ſuperſit perfecta & integra, vti in vſum iſtiusmodi eccleſiarum particularium principio fuerunt compoſitæ. Quum enim tales particularis eccleſiæ vſui deſtinatæ eſſent, non adeo magna opus erat ſollicitudine ſiue communicandi & diffundendi earum notitiam ad eccleſias alias, ſiue eas integras conſeruandi & propagandi ad poſteros, qui ad earum vſum non ſtricte erant adligati, ſed alias pro lubitu ſuo faciendi habebant libertatem. Deinde, non eſt improbabile, vt recentior quidam ſcriptor *Gallicanus* [*b*] obſeruauit, antiquas liturgias per aliquot ſæcula fuiſſe tantum certas formas diuini cultus memoriæ mandatas & ex praxi cognitas potius, quam litteris conſignatas, quæ vna ſola via eſt, qua iſtiusmodi monumenta tuto ad ſeram poſteritatem transmittuntur. Hoc veroſimile videtur, quia in perſequutionibus ſub *Diocletiano* & conſociatis, licet in ſanctas ſcripturas aliasque res ad eccleſiam pertinentes diligentiſſime inquireretur, quæ ſæpius a ſic vocatis *traditoribus* reddebantur comburendæ, numquam tamen vllos libros rituales ſiue liturgicos ſimul traditos eſſe, legimus. Quod argumento eſt, ipſorum formulas cultus publici & adminiſtrationis ſacramentorum non generatim litteris perſcriptas, aut certe non in libros, a pſalmis & aliis ſcripturæ ſacræ libris diſtinctos, relatas fuiſſe. Alioqui valde probabile eſt, quod vti ſcripturæ cum reliquis inſtrumentis & theſauris eccleſiæ ab ethnicis ſæpe repertæ, vel a deſertoribus chriſtianis ad comburendum traditæ fuerunt; ita quoque libros diuini cultus eorum idem fatum ſubiiſſe audituri eſſemus: ſiquidem illi, qui tantum ſtudii in perquirendis & inveſtigandis calicibus, lampadibus, candelabris, veſtimentis aliisque vtenſilibus & vaſis eccleſiaſticis adhibuerunt (vti eos feciſſe ex ipſorum annalibus intelligimus) libros eorum, de diuini cultus ratione præcipientes, vix fuiſſent prætermiſſuri, vtpote o-

(*b*) Renaudot. collect. liturgiarum oriental. diſſertat. I. pag. 9. tom. I. Pariſ. MDCCXVI. Orientales eamdem diſciplinam habentes, quæ reliquis chriſtianis communis erat, illam ſimiliter in oriente propagauerunt & poſteris transmiſerunt, neque tamen ſtatim illam perſcripſiſſe videntur. Vt ita ſtatuamus, facit inſigne præ ceteris Baſilii magni teſtimonium, qui multa, quæ ad nos ſola traditione peruenerunt, enumerans, adiungit: *Verba ſacræ inuocationis in conſecratione panis & calicis, quis ſanctorum nobis ſcripto tradidit?* - - Vnde ſi non certo, ſaltem veriſimiliter omnino concluditur, ante Baſilii tempora, liturgias Græcas litteris non fuiſſe conſignatas.

dii

dii ac malitiæ eorum obiectum magis proprium futuros, ſi quos huius generis in eccleſiis chriſtianorum reperiſſent. DALLAEVS [*i*] ex hoc fundamento bene argumentatur aduerſus vſum imaginum in eccleſia priſca, quia nihil huiusmodi vel ab ethnicis repertum, vel ab apoſtatis proditum ſit illis temporibus, vbi furioſe omnia, quæ ad eccleſiam ſiue religionem chriſtianam ſpectarent, perquiſiuere gentiles. Et hoc argumentum, mea quidem ſententia, æque contra liturgias in libros & volumina relatas valet, quia fieri vix potuit, vt iſtiusmodi res difficillimis perſequutionum temporibus notitiam ac furorem inimicorum fugerent. Non concludendum hinc eſt, (quo imbecillis ingenii homines fortaſſis inclinabunt) quod nullas ideo liturgias, ſiue ſtatas diuini cultus formas, hiſce turbulentis temporibus habuerint; quia clariſſima documenta in contrarium ſuppetunt, quemadmodum mox videbimus: Sed hoc inde ſolum concludi oportet, quod eas non ita generatim litteris conſignauerint, vti quidem ſequentibus ſæculis, ſed memoriter tantum illis vſi ſint, plebique per notam & conſtantem praxin certiorem earum notitiam dederint; quemadmodum hodie multi precationum formulis vtuntur, litteris eas haud conſignantes. Atque hæc alia ratio eſt, quare nulla ex hiſce antiquis liturgiis ad manus noſtras peruenerit perfecta & integra, ſed tantum in ſparſis fragmentis, prout patribus earum in ſcriptis ſuis mentionem obiter iniiciendi occaſio data fuit. Neque id mirari debemus, quoniam eæ ipſæ liturgiæ, quæ omnium certiſſime ſequentibus ſæculis in libros relatæ fuerunt, hodie iniuria temporum maximam partem deperditæ ſunt. Exempli cauſſa vetus *Gallicana*, *Hiſpanica*, *Africana* & *Romana*, de quibus omnibus præter fragmenta & diſcerptas particulas nihil hodie ſupereſt. Quæ tertia ratio eſt, cur nulla ex iſtis antiquis liturgiis hodierno die exſtet. Quarta & vltima ratio interpolationes ſunt & additiones, antiquis liturgiis a ſequentium temporum hominibus factæ. Quamquam enim antiquæ illæ liturgiæ, quæ ſub nomine CHRYSOSTOMI & BASILII circumferuntur, initio quodammodo ab ipſis compoſitæ eſſe poſſunt; tot tamen additiones & mutationes in eccleſia *Græca* ſequentibus

(*i*) Dallæus de cultu relig. lib. I. c. XXV. tot. præcipue autem pag. 201. ſeqq.

Digitized by Google

ſæculis admiſerunt, vt non facile ſit ad diſcernendum, poſteaquam per tot manus tranſiere, & tot nouas inducere formas, quænam primorum illorum auctorum genuina fuerit compoſitio. Quocirca illis in hoc opere rarius vſus ſum, & fragmenta antiquarum liturgiarum ex diſſipatis per genuina patrum ſcripta reliquiis colligere malui; iungendo illis tales formas, quales in libro illo vetuſto, qui inſcribitur *conſtitutiones apoſtolicæ*, leguntur. Qui liber etſi non ita antiquus eſt, quemadmodum titulus venditat, nec tam venerabilis auctoritatis, quam WHISTONVS ei vindicare ſtudet, qui eum vult vere eſſe apoſtolicum; tamen bella liturgiæ & rituum eccleſiæ ex ſæculis tertio & quarto collectio, & minus corrupta, quam vlla alia liturgia, quæ nomen vetuſti cuiusdam ſcriptoris præ ſe fert, eſſe agnoſcitur. Cuius rei vera ratio ea eſt, quod, quum numquam in tanto pretio fuerit, vt in vlla eccleſia tamquam ordinaria liturgia adhiberetur, liber ad nos peruenit minus mutatus, quam aliæ liturgiæ, quæ ſecundum guſtum & opinationes earum ætatum, per quas tranſiere, noue effictæ ſunt, quemadmodum res omnes huius generis communiter ab his illis recognoſci ſolent & immutari, quando in conſtanti vſu ſunt & praxi. Quod vt probemus, non vlterius quam ad noſtræ ipſorum liturgiæ exemplum eundum nobis eſt, quæ multas recognitiones, mutationes & additiones admiſit, ex quo tempore primum ſub rege *Eduardo* collecta fuit. Quam ob cauſſam hæ liturgiæ, quæ nomina antiquorum auctorum gerunt, non accipiendæ ſunt tamquam genuinæ & incorruptæ horum auctorum liturgiæ, quum tot mutationes, interpolationes & additiones ſubiere, per varias manus in ſæculis ſubſequutis transmiſſæ. Quum igitur hodie nullas antiquas liturgias ita perfectas & integras habeamus, quemadmodum initio fuerunt compoſitæ, ex aliis fontibus eas recenſere debemus & æſtimare. Tantum de illis, quæ Dei eſt prouidentia, in genuinis antiquorum patrum ſcriptis ſupereſt, vt inde generatim poſſimus perſpicere, quod eccleſia certis diuini cultus formis vſa ſit, & ſpeciatim, quis ordo, & quæ methodus cultus eius in præcipuis ſacri miniſterii & publicæ deuotionis partibus fuerit. Itaque primum de vſu liturgiarum & ſacrorum rituum pauca quædam dicemus generatim, & tum diuerſas partes antiqui cultus explanabimus, eo prorſus ordine

ac

Digitized by Google

ac methodo, quemadmodum eum diuerſis temporibus in conventibus, quotidie vel hebdomatim hunc in finem coactis, fieri conſueuiſſe legimus.

§. IV.

Quænam formæ apoſtolorum tempore in vſu fuerint. Vbi de antiquis formis in cultu diuino Iudaico *vſurpatis, & de nouis formis in cultum chriſtianum inductis.*

Qvod ad liturgias in genere attinet, a temporibus apoſtolicis exordimur, hiſtoriam per quatuor priora ſæcula pertexturi. Praxis apoſtolica duplici modo ſpectari poteſt; primum quidem ratione adcommodationis ſui ad ſtatas formas inter *Iudæos* obſeruatas, & deinde ratione nouarum formarum, in cultum chriſtianum inductarum. Nihil minus dubium & controuerſum inter viros doctos eſſe videtur, quam quod *Iudæi* ſtatas formas adorationis in omnibus diuini cultus partibus habuerint, & quod apoſtoli libere his vſi ſint in omnibus ſupplicationibus, in quibus vt cum illis ſe coniungerent, vel neceſſitas exegit, vel ſuaſit decentia. Cultus ſiue miniſterium eorum duplicis erat generis, miniſterium templi, & miniſterium ſynagogæ. Hæc multis reſpectibus ab ſe inuicem diſcrepabant, conueniebant autem in hoc, vt publicæ preces vtrobique in certa quadam & conſtante verborum forma offerrentur. Nam priuatæ illorum preces, quas pro ſe ipſo quiſque faciebat, (ſimiles iſtis tacitis precibus, quas poſthac [†] in eccleſia chriſtiana offendemus) obſeruante recentiore quodam erudito ſcriptore [*k*], non habebant certam formam nec publicum miniſtrum, in illis adſiſtentem; ſed omnes per ſilentium precabantur,

(†) Vid. lib. XV. cap. I.

(*k*) Prideaux *Connection of Scripture Hiſtory*, part. 1. Book 6. p. 382. In edit. Germanic. Dresdenſ. p. 484. *So bald ſie anfingen, waren die beſtändigen Männer [ſo gedungen waren] im hofe Iſraël gegenwärtig, ihr gebet für die gantze verſammlung Iſraël zu opfern, und andere andächtige leute, die ſonſten freywillig den dienſt mit abwarteten, waren hauſſen in dem ſo genannten weiberhofe, und beteten für ſich. Aber es hatten weder dieſe noch jene irgends eine öffentliche gebeths formul, oder öffentliche geiſtliche diener, die ihnen etwas vorgebetet hätten, ſondern ſie beteten alle heimlich vor ſich und nach ihren eigenen einfällen. Und derowegen wenn unſer heyland in der parabel vom Zöllner und Phariſäer meldet, daß ſie beyde hinauf gegangen in den tempel zu beten, führet er ſie alſo ein, daß ein ieglicher für*

tur, prout ſui quemque animi ſenſa ducerent. Verum publicæ illorum preces per publicas formas tam in miniſterio templi, quam ſynagogæ fiebant. Miniſterium templi accurate a LIGHTFOOTO deſcriptum eſt, prout ſeruatoris noſtri tempore ſe habuit. Summa deſcriptionis illius hæc eſt [l]. Antequam offerretur ſacrificium, præfectus eos vocabat ad preces, quas ſic incipiebant: *Tu amaſti nos, domine, Deus noſter, æterno amore. Magna & multa miſericordia nos proſequutus es, o pater noſter, & rex noſter, propter patres noſtros, qui fiduciam in te poſuerunt, & quos docuiſti ſtatuta vitæ. Eſto etiam in nos gratioſus, o pater noſter, o pater miſericordiarum, o ſumme miſericors, miſerere noſtri. Pone in cordibus noſtris cognoſcere, intelligere, parere, diſcere, docere, obſeruare, facere & implere omnia verba legis tuæ in amore, illumina oculos noſtros lege tua, & fac, vt corda noſtra adhæreant tuis præceptis; vnito corda noſtra amori & timori nominis tui.* Recitatis hiſce precibus, recitabant decem præcepta, deinde vero ſua philacteria Hebraice *Thephillin.* Hæ autem ſectiones legis iis erant inſcriptæ. I. *Exod.* XIII, 3. 4 5. 6. 7. 8. 9. 10. II. *Exod.* XIII, 11. 12 13. 14. 15. 16. III. *Deuteron.* VI, 4. 5. 6. 7. 8. 9. IV. *Deuteron.* XI, 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21.

PRAETER recitationem decalogi & philacteriorum, habebant tres aut quatuor orationum formulas, quas recitabant matutini miniſterii tempore. Prima hæc erat: *Veritas & ſtabilitas, firmum & tutum, rectum & fidum, & amatum & amabile, & delectabile, & reuerendum & terribile, & glorioſum & ordinatum, & acceptum & bonum & pulchrum eſt verbum tuum in ſæcula ſæculorum. Firmus eſt, nomen eius firmum, & eius thronus ſtabilitus, & eius regnum & veritas conſtituta in æternum*, cetera.

SECVNDA formula hæc erat: *O domine, Deus noſter, acceptus tibi ſit populus tuus Iſrael, eiusque preces. Inſtaura miniſterium ad oraculum domus tuæ. Accipito holocautomata Iſraelis & eorum preces in amore, cum complacentia; & cultus Iſraelis populi tui perpetuo ſit tibi gratus.* Denique hæc orationis erat clauſula: *Laudamus te, qui es dominus Deus noſter, & Deus patrum noſtrorum, Deus omnis carnis,*

ſich ſein eigen gebet betete, Denn ſo beteten alle daſelbſt, und thaten diß, ſo lange die öffentliche opfer beyde morgens und abends geopfert wurden.

(l) Lightfoot, *Temple-ſervice* chap. 9. ſect. 4. p. 108. (In opp. Latin. p. 720. 721. ſeq. edit. Vltraiect. MDCXCIX.)

noſter

noſter creator, opifex omnis creationis, benedictio & laus ſit magno & ſancto nomini tuo, qui tu protexiſti & conſeruaſti nos: protege & conſerua nos, & captiuitatem noſtram fac reducem ad atria ſanctitatis tuæ, cetera.

Tertia oratio ita concepta erat: *Da pacem, benignitatem & benedictionem, gratiam, miſericordiam & commiſerationem nobis & uniuerſo populo tuo Iſraeli. Benedicito nobis, o pater noſter, immo nos omnes inſtar vnius viri, luce vultus tui; nam in luce vultus tui, tu, o domine Deus noſter, dediſti nobis legem vitæ, & miſericordiam amoris, & iuſtitiam & benedictionem, & commiſerationem, & vitam & pacem. Placeat tibi benedicere populo tuo Iſraëli omni tempore. In libro vitæ, cum benedictione & pace, & ſuſtentatione fac vt memoremur & ſcribamur coram te, nos & omnis populus tuus, domus Iſraëlis.*

Qvarta oratio recitabatur die ſabbati inſtar benedictionis, pronunciatæ ab ea claſſe, quæ exibat, erga eam claſſem, quæ ingrediebatur, hiſce verbis: *Qui facit habitare nomen ſuum in hac domo, faciat habitare inter nos pacem, fraternitatem, amorem & amicitiam.*

Hisce peractis, ſacerdotes, præſertim qui fuerant in ſanctuario, ſtantes in iis gradibus, quibus adſcendebatur in porticum, elatis manibus benedicebant populo. Benedictio, quæ pronuntiabatur, ea erat, quæ exſtat *Numer.* VI, 24. 25. 26. *Benedicat tibi dominus & cuſtodiat te. Faciat dominus, vt luceat facies ſua tibi, & gratiam faciat tibi. Attollat dominus faciem ſuam erga te, & apponat tibi pacem.* Populus reſpondebat: *Benedictus dominus Deus, Deus Iſraëlis, ab æternitate in æternitatem.*

Post hanc benedictionem offerebatur farinæ oblatio, quam ſequebantur *placentæ* pontificis maximi, & denique libamen ſeu vinum. Tum incipiebat muſica ac ſymphonia.

Psalmi, qui ordinarie canebantur [m], hi erant. Prima hebdomadis die *Pſalm. XXIV. Terra eſt domini*, &c. Secunda die *Pſalm. XLVIII. Magnus eſt dominus* &c.

Tertia die *Pſalm. LXXXII. Deus ſtetit in congregatione potentum* &c.

Quarta die *Pſalm. CXIV. Deus vltionum dominus* &c.

Quinta die *Pſalm. LXXXI. Exſultate Deo adiutori noſtro* &c.

Sexta die *Pſalm. XCIII. Dominus regnauit.* &c.

(m) Lightfoot. ibid. c. VII. p. 59. edit. Anglic. (p. 639. edit. Latin. citat.)

Die ſabbati canebatur *Pſalm. XCI.* cuius titulus eſt: *Pſalmus cantici die ſabbati.*

Hic erat cantus & hi fuere pſalmi, qui ordinarie per totum annum [*n*] canebantur, ſed quibusdam diebus erant peculiares pſalmi & cantus. Sabbatis enim adiiciebatur alterum ſacrificium quotidiano, iuxta mandatum *Numer. XXVIII, 9. 10.* Tempore adiectitii huius ſacrificii Leuitæ canebant *Moſis* canticum ex *Deuter.* XXXII. *Audite cæli* &c. ſed totum vna vice non canebant, verum diuidebant in ſex partes, quarum vnam vnoquoque ſabbato canebant, & ita intra ſex ſabbata illud abſoluebant, atque iterum eodem modo incipiebant. Sic canebant matutino tempore, quum adiectitium offerretur ſacrificium; ſed veſpertini ſacrificii hora canebant canticum *Moſis*, petitum ex *Exod. XV. Cantabo domino, eo quod admodum excelluit, equum & ſeſſorem eius deiecit in mare*, &c. Hæc obſeruatio de canticis *Moſis*, vnoquoque ſabbati die decantatis, ex ſententia LIGHTFOOTI [*n*] facit ad illuſtrationem *Apocal.* XV, 3. vbi ſancti dicuntur *canere canticum Moſis ſerui Dei*, quia tum peruenerunt ad æternum ſabbatum, *victoria reportata de beſtia, deque eius imagine & charactere, & numero eius nominis, geſtantes manibus citharas Dei.* Quæ alluſio ad miniſterium ſabbati tempore *S. Ioannis*, idoneum pro antiquitate huius praxis argumentum eſt.

Praeterea ſacrificium erat adiectitium, quod in primam anni diem inſtitutum fuerat, *Num.* XXIX, 1. 2. quæ vocabatur *feſtum tubarum*, quia tum tubæ ſignificabant initium anni. Et hoc tempore Leuitæ canebant pſalmum LXXXI; *Exſultate domino adiutori noſtro* &c. Et in veſpertino huius diei ſacrificio canebant pſalmum XXIX. *Vox domini concutiens deſertum* &c.

Ita quoque in celebratione *paſchatis*, præter multas alias formulas, hymnum canebant, dictum *Hallel Aegyptiacum*, quia canebatur in memoriam exitus ex *Aegypto*: qui continebat pſalmos CXIII, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXVIII. Cantabatur hoc *Hallel*, obſeruante viro quodam docto [*o*], in principio menſis, in feſto dedicationis, in feſto ſeptimanarum & feſto paſchatis. Cuius pars poſterior generatim ille hymnus eſſe creditur,

(*n*) Ibid. p. 61. (p. 699. in fine.)

(*o*) Othon. lexicon. rabbin. p. 236.

ditur, quem cecinit *CHRISTVS* cum diſcipulis ſuis poſt euchariſtiam.

Haec eſt ſumma miniſterii templi *iudaici*, vti tempore ſeruatoris noſtri conſtitutum fuit, ad quod, non obſtantibus illis fixis formulis, tum ipſe, tum diſcipuli eius ſe accommodarunt, quandocumque in iſtiusmodi ſolemnitatibus templum frequentandi habuerunt occaſionem.

Ministerivm ſynagogæ quodammodo a templi miniſterio differebat. Nulla enim heic erant ſacrificia, ſed tantum tria iſta: 1.) Preces, 2.) Lectio ſcripturarum, 3.) Prædicatio & explicatio earum. Quod ad publicas eorum preces attinet, ſimiles illæ erant precationibus in templo, omnesque ſtatas habebant formulas. Ex quibus antiquiſſimæ & ſolemniſſimæ erant, quas vocabant *Schemoneh Eſreh*, hoc eſt, *duodeuiginti precationes*, quæ ab *Eſdra* & magna ſynagoga, a tempore captiuitatis, inſtitutæ eſſe dicuntur. Nouiſſime in linguam noſtram tranſlatæ & in lucem editæ ſunt ab HVMPHREDO PRIDEAVX in libro, quem inſcripſit: *Connexion of Scripture-Hiſtory* [p], quas, quum liber iſte dignus ſit, qui omnium teratur manibus, heic non tranſcribo, ſed lectorem ad cognoſcendas illas eo remitto. Tantummodo quum ille recte obſeruet, quod alia precatio, dicta *vndeuiceſima*, paullo ante euerſionem *Hieroſolymorum* addita fuerit contra chriſtianos, qui in ea nominibus apoſtatarum & hæreticorum memorantur; hanc obſeruationem loco quodam confirmabo EPIPHANII [q], qui *Iudæos* in ſynagogis ſuis contra chriſtianos precari ſolitos eſſe dicit, hac vſos formula: Ἐπικαταράσαι ὁ Θεὸς τὺς Ναζαραίυς, *Deus exſecretur Nazaræos*. Idem innuit IVSTINVS MARTYR [r], narrans, *Iudæos*, cognito ſeruatorem noſtrum a mortuis reſurrexiſſe, eximiis delectis viris, in omnem terrarum orbem miſiſſe, qui renuntiarent, hæreſin & ſectam quamdam impiam & iniquam excitatam eſſe a *Ieſu* quodam *Galilæo*, plano & ſeductore, quem a ſe crucifi-

(p) Part. 1. Book 6. p. 375. (In edit. Germ. Dresdenſ. p. 474. 475. 476. 477. 478.)

(q) Epiphan. hæreſ. XXIX. Nazaræor. num. CX. p. 124. c.

(r) Iuſtin. cum Tryphon. p. 335. ὐ μόνον ὐ μετενοήσατε, μαθόντες αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀλλ' ὡς προεῖπον, ἄνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκυμένην ἐπέμψατε κηρύσσοντας, ὅτι αἵρεσίς τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησῦ τινὸς Γαλιλαίυ πλάνυ· ὃν σαυρωσάντων ἡμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτῦ κλέψαντες αὐτὸν

xum diſcipuli eius noctu e monumento, vbi a cruce repoſitus fuerit, furto ſuſtulerint, adſeuerantes, a mortuis eum excitatum eſſe, atque in cælum adſcendiſſe. Et addit IVSTINVS, ipſos, capta eorum vrbe & terra vaſtata, non reſipiſcere, diris maledictionis eum, & credentes in eum vniuerſos, exſecrari audentes. Quod ipſum manifeſto ad hanc precationem adiectitiam, liturgiæ ipſorum aduerſus chriſtianos inſertam, reſpicit. Enimuero ſi ab hac precatione, quæ recentiores natales habet, diſceſſeris, reliquæ omnes ſeruatoris noſtri eiusque apoſtolorum tempore in vſu videntur fuiſſe. Atque vt certo nobis conſtat, frequentaſſe eos ſynagogas, ita dubium non eſt, quin vſitatis formulis precationum, quæ partem miniſterii ſynagogæ conſtituebant, vſi ſint.

RELIQVAE huius miniſterii partes lectione legis ac prophetarum, eorumque explicatione in vſum præſentis populi abſoluebantur. Quæ res ſecundum certam regulam ac ordinem fiebant. Nam libri quinque *Moſis* in tot ſectiones ſiue lectiones diſpeſcebantur, quot ſunt per annum hebdomades, quarum vna ſingulis ſabbatis, & dimidia eius pars die lunæ ac Iouis legebatur, vtpote qui dies conuentibus ad miniſterium ſynagogæ conſtituti erant. Hiſce conuentibus plerumque præſens aderat ſeruator noſter, & interdum miniſtrabat legendo, ex iſta conſuetudine, tamquam membrum ſynagogæ, quemadmodum expreſſis verbis de ipſo relatum legimus Luc. IV, 16. & aliis temporibus in ſynagogis eorum docebat Marc. I, 39. Luc. IV, 15. 44. quod de *Paulo* etiam memoriæ proditum eſt Act. XIII, 15. & XVI, 13. & XVII, 2. & XVIII, 4. conſueuiſſe eum diebus ſabbati ſynagogas, vbi preces fieri ſolitæ ſint, ingredi, & lectione legis & prophetarum finita ad populum concionari, & cum illis ſermonem conferre aut diſputare. Vt adeo, licet publicum ſynagogæ miniſterium ex præſcripto ordine ac forma perageretur, hæc tamen non fuerit ratio apoſtolis, illud tamquam rem ſimpliciter vitioſam ac illicitam deuitandi. Verum illi ad iſtam miniſterii rationem ſeſe aliquamdiu accommoda-

ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς, ὁπόθεν κατετέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες, ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι - - καὶ ἁλούσης ὑμῶν τῆς πόλεως, καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης, οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ καταρᾶσθαι αὐτοῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμᾶτε.

bant,

bant, ideo probabiliter, vt *Iudaeos* tanto melius lucrarentur, & praeiudicatis opinionibus, quas in rem chriſtianam habebant, liberarent.

PRAETERQVAM vero, quod ad ſtatas liturgiæ ac cultus *iudaici* formulas ſe accommodabant, formulas quasdam ſibi proprias inter ſe in conſtanti vſu habebant ipſi. Quibus tuto licebit accenſere 1.) Orationem dominicam, vt formulam a *CHRISTO* omnibus diſcipulis ſuis præſcriptam; de qua nullam vmquam controuerſiam mouerunt priſci chriſtiani, quemadmodum poſthac pluribus videbimus. 2.) Formulam baptizandi, conſtanter ſine vlla variatione adhibitam, vti in libro quodam antecedente (*s*) demonſtrauimus. 3.) Formulas profitendi fidem ſuam in baptiſmo, ſeu formulas ſanorum verborum in vnaquaque eccleſia inſtitutas. 4.) Formulas renuntiandi Satanæ & *CHRISTO* ſe addicendi in baptiſmo. 5.) Formulas hymnorum ac pſalmorum & glorificationum Dei e ſacris ſcripturis depromtas. Quibus veteres addere videntur 6.) Fomulas benedicendi populo, cuiusmodi aliqua eſt: *Gratia domini noſtri IESV Chriſti, caritas Dei patris, & communio ſpiritus ſancti, cum omnibus vobis, Amen.* Et 7.) denique repetitionem hiſtoriæ inſtitutionis cœnæ dominicæ, tamquam neceſſariam conſecrationis partem, quæ vna cum vſu orationis dominicæ in celebratione euchariſtiæ generatim ex praxi apoſtolica deſcendiſſe creditur. Hæc ſufficiunt ad demonſtrandum, quod ipſimet apoſtoli, non obſtante extraordinario inſpiratarum precum dono, nonnumquam vel in materia, vel in methodo, vel in verbis, vel in linguis ad certas formulas ſe adſtrinxerint, nullo vel donorum ſuorum, vel coarctationis ſpiritus, vel inopiæ ædificationis auditorum ſuorum habita ratione. Quæ omnia ſi recte ponderentur, quædam certe euincent, bene ſelectarum & bene inſtitutarum formularum vſum nulla ratione cum praxi apoſtolica pugnare, ſiquidem apoſtoli ipſi tum ad formulas in templo & ſynagoga iudaica vſitatas ſeſe conformarunt, tum alias chriſtianæ inſtitutionis formulas adhibuerunt. Pergimus nunc ad hanc diſquiſitionem per tria quatuorue ſæcula ſequentia eccleſiæ continuandam.

(*s*) Lib. XI. cap. III. vol. IV. p. 163. ſeqq.

Atqve heic quidem addere primum iuuat, quæ de *Eſſenis* narrat IOSEPHVS [*t*], quod ante ſolis ortum ſurgere, & *πατρίους τινὰς εὐχὰς*, *patrias quaſdam*, hoc eſt, a patribus ſuis acceptas, *preces* ad Deum fundere ſoliti ſint: Et quæ PHILO [*u*] *de Therapeutis* aſcetis *Alexandriæ*, ſiue iudæis, ſiue chriſtianis, cuius ætate heic viuebant, tradit, præſidem videlicet inter illos, poſtquam ſermone recitato adſurrexiſſet, hymnum in laudem Dei ceciniſſe, aut recens a ſe compoſitum, aut deſumtum ab aliquo veterum prophetarum, cuius in fine extremaque clauſula vniuerſi vocem extulerint ſine ſexus diſcrimine. Rurſus in ſacris vigiliis [*w*] ſuis, vbi omnes conſurrexiſſent, duos choros factos eſſe dicit in medio cænaculo, alterum virorum, alterum fœminarum, cuique ſuum incentorem præfectum, honore præſtantem & canendi peritia. Deinde cantaſſe hymnos, in laudem Dei compoſitos variis metrorum carminumque generibus, nunc ore vno, nunc alternis, non ſine decoris & religioſis geſtibus atque cantibus, modo ſtantes, modo prorſum retrorſumve gradum mouentes, vtcumque res poſtularit. Deinde poſtquam vterque chorus ſeorſum expleuiſſet ſe his deliciis, velut amore diuino ebrios vnum chorum feciſſe promiſcuum, ad imitationem illius olim inſtituti in rubri ſinus littore poſt mi-

(*t*) Ioſeph. de bello Iud. lib. II. c. XII. p. 785. edit. Lipſ. MDCXCI. *Πρός γε μὴν τὸ θεῖον ἰδίως εὐσεβεῖς· Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων· πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι.* Præcipue circa Deum religioſi ſunt. Namque ante ſolis ortum nihil profani loquuntur, ſed ei patria quædam vota celebrant, quaſi vt oriatur, precantes.

(*u*) Philo de vita contemplatiua p. 901. d. e. edit. Par. MDCXC. - - *ἔπειτα ὁ πρόεδρος ἀναστὰς, ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν θεὸν, ἢ καινὸν αὐτὸς πεποιηκὼς, ἢ ἀρχαῖόν τινα τῶν πάλαι ποιητῶν· ... ὁπότε τὰ ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια ᾄδειν δέοι, τότε ἐξηχοῦσι πάντες τε καὶ πᾶσαι.*

(*w*) Phil. ibid. pag. 902. *ἀνίστανται πάντες ἀθρόοι, καὶ κατὰ μέσον τὸ συμπόσιον δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροὶ, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ δὲ γυναικῶν· ἡγεμὼν δὲ καὶ ἔξαρχος αἱρεῖται καθ' ἕτερον ἐντιμότατός τε καὶ ἐμμελέστατος· εἶτα ᾄδουσι πεποιημένους εἰς τὸν ὕμνους πολλοῖς μέτροις καὶ μέλεσι, τῇ μὲν συνηχοῦντες, τῇ δὲ καὶ ἀντιφώνοις ἁρμονίαις ἐπιχειρονομοῦντες καὶ ἐπορχούμενοι, καὶ ἐπιθειάζοντες· τοτὲ μὲν τὰ προσόδια, τοτὲ δὲ τὰ στάσιμα, στροφάς τε τὰς ἐν χορείᾳ καὶ ἀντιστρόφους ποιούμενοι· εἶτα ὅταν ἑκάτερος τῶν ἀνδρῶν ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἑστιαθῇ, καθάπερ ἐν ταῖς βακχείαις ἀκράτου σπάσαντες τοῦ θεοφιλοῦς ἀναμίγνυνται, καὶ γίνονται χορὸς εἷς ἐξ ἀμφοῖν, μίμημα τοῦ πάλαι συστάντος κατὰ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ἕνεκα θαυματουργηθέντων ἐκεῖ· τὸ γὰρ πέλαγος προστάξει θεοῦ τοῖς μὲν σωτηρίας αἴτιον, τοῖς δὲ πανωλεθρίας ἐγένετο.*

ran-

randum prodigium; quando mare Deo iubente alteris ſalutem, alteris perniciem attulit. Hoc inſtitutum veterum chriſtianorum pſalmodiæ adeo conuenit, vt EVSEBIVS [x], qui bene multa ex hoc curioſo PHILONIS libro transſcripſit, in ea fuerit opinione, eſſe deſcriptionem cultus iſtorum *Iudæorum*, qui chriſtianam amplexi eſſent religionem: quam eius opinionem non HIERONYMVS [y] tantum, ſed multi eruditi ſcriptores huius vltimi ſæculi adoptarunt. Non ego determinabo hanc quæſtionem, vtrum iudæi, an chriſtiani fuerint? Sufficit in rem præſentem, quod iſtorum ratio colendi Deum per certas formulas laudum, & horum diuini cultus ratio, per formulas humanæ compoſitionis, vna eademque, aut certe altera alteri adeo æqualis fuerit, vt altera ab altera non facile diſcerni potuerit.

§. V.

Quænam documenta de vſu certarum formularum in ſecundo ſæculo ſuppetant.

INEVNTE ſæculo ſecundo vixit *Plinius*, proconſul *Romanus* in *Bithynia*, qui ad *Traianum* imperatorem de vſitata chriſtianis Deum colendi ratione perſcribens, quæ ex ore quorumdam apoſtatarum acceperat, dicit, *quod eſſent ſoliti ſtato die ante lucem conuenire carmenque Chriſto, quaſi Deo dicere, ſecum inuicem; ſeque ſacramento non in ſcelus aliquod obſtringere, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati negarent* [z]. Locutio *carmen dicere*, qua vtitur PLINIVS, ſolemnem precum æque ac laudum formulam, ſignificare poteſt, quemadmodum VOSSIVS [a]

(x) Euſeb. lib. II. c. XVII. tot. inprimis in fine. ὅτι δὲ τοὺς πρώτους κήρυκας τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον διδασκαλίας, τά τε ἀρχῆθεν πρὸς τῶν ἀποςόλων ἔθη παραδεδομένα καταλαβὼν ὁ Φίλων ταῦτα ἔγραφε, παντὶ τῳ δῆλον. Quin dum iſta ſcriberet Philo, primos illos euangelicæ doctrinæ prædicatores, & ab apoſtolis primum traditam diſciplinam in mente habuerit, nemini dubium eſſe arbitro.

(y) Hieron. de ſcriptor. c. XXI. de Philone. Exſtat huius de vita noſtrorum liber v .us, id eſt, de apoſtolicis viris, quem & inſcripſit περὶ θεωρητικοῦ ἱκετῶν, quod cæleſtia contemplentur, & ſemper Deum orent.

(z) Plin. lib. X. epiſt. XCVII.

(a) Voſſ. commentar. in loc. pag. 97. (p. 59. a. in opuſc. tom. IV. edit. Amſtelod. MDCLXXXVIII. fol.) Dixerunt carmen, atque id Chriſto. Carmen fuerit, etiamſi non caneretur. Nam *carmen vocarunt Romani, quidquid conceptis verbis diceretur*,

et BRIS-

et BRISSONIVS [*b*] ex *Latinis* auctoribus obſeruarunt. Adeoque hæc ipſa locutio vniuerſum eorum cultum publicum ex ſtata forma peractum fuiſſe denotabit. Vtcumque autem res ſe habet, certe ſenſu ſtrictiſſimo ſumta infert, quod certas & conceptas formulas in aliquibus miniſterii ſui partibus, vt in alterna hymnodia ſua, adhibuerint, quippe quæ fieri nequibat, niſi ex compoſitione & præſcripto. Atque exinde probabile fit, quod reliquæ miniſterii partes tunc quidem eiusdem naturæ fuerint ac ordinis.

EODEM ſæculo ineunte *Ignatius* antiquis hiſtoricis [*c*] cantum antiphonarum, hoc eſt, rationem hymnis alternatim decantatis ſanctam *TRINITATEM* celebrandi in eccleſiam *Antiochenam*

(*b*) Briſſon. de formulis p. 97. edit. Francof. MDXCII. 4to. In ea votorum nuncupatione, quæ a cenſoribus luſtrum condentibus fiebat, inuenio ante Scipionis ætatem *ſolemni carmine deos oratos*, vt populi Rom. res meliores amplioresque facerent. - - Valer. Max. lib. IV. Africanus quum cenſor luſtrum conderet, in quo ſolito ſacrificio ſcriba ex publicis tabulis *ſolemne ei precationis carmen* præiret, quo dii immortales, vt populi Rom. res meliores facerent, rogabantur. Ibid. p. 64. Solemne fuiſſe aliquod *carmen precationis*, quod in concionibus, quæ ad populum habebantur, magiſtratus præfari conſueuerant, Liuius lib. XXXIX. docet his verbis: *Ad hæc officia dimiſſis magiſtratibus, conſules in roſtra adſcenderunt, & concione aduocata cum SOLEMNE CARMEN PRECATIONIS, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magiſtratus ſolent, peregiſſet, conſul ita cœpit*, cetera.

(*c*) Socrat. lib. VI. c. VIII. *λεκτέον δὲ καὶ ὅθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν ἡ κατὰ τοὺς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια· - Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας τρίτος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος, ὃς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν τριάδα ὑμνούντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν.* Dicendum porro eſt, vnde conſuetudo illa hymnos in eccleſia alternis canendi vicibus, initium ſumſerit. Ignatius Antiochiæ in Syria epiſcopus, poſt apoſtolum Petrum ordine tertius, qui & cum apoſtolis ipſis familiariter verſatus eſt, vidit aliquando angelos hymnis alternatim decantatis ſanctam trinitatem celebrantes; & canendi rationem, quem in illa viſione animaduerterat, eccleſiæ Antiochenſi tradidit.
Hiſtor. tripartit. lib. X. c. IX. Dicendum eſt, vnde ſumſerit initium, vt in eccleſia antiphonæ decantentur. Ignatius Antiochiæ Syriæ tertius poſt apoſtolum Petrum epiſcopus, qui etiam cum ipſis vixerat apoſtolis, vidit angelorum viſionem, quomodo per antiphonas ſanctæ trinitati dicerent hymnos. Isque modum viſionis Antiochenæ tradidit eccleſiæ. Et ex hac ad cunctas tranſiit eccleſias.

Digitized by Google

chenam induxiſſe dicitur. Neque enim de more pſalmos *Dauidicos* alternatim cantandi, tamquam introducto ab IGNATIO, ſed de ratione canendi hymnos, ab ipſo ad declarandam diuinitatem *CHRISTI* compoſitos, loquuntur. Quæ omnino antiqua praxis fuiſſe intelligitur non tantum ex illis, quæ iam ex relatione PLINII obſeruauimus, ſed etiam ex iis, quæ ab antiquo illo auctore apud EVSEBIVM [*d*], qui contra hæreſin *Artemonis* ſæculo ſecundo extremo ſcripſit, dicuntur; vbi inter alia argumenta, quibus eccleſias ſeruatoris noſtri diuinitatem ſemper credidiſſe demonſtrat, & hoc vrget, quod pſalmi & cantica fratrum iam pridem a fidelibus conſcripta, Chriſtum, verbum Dei, concelebrent, diuinitatem ei tribuendo. Hiſce canticis accenſere poſſumus ea, quæ in vſum eccleſiæ *Antiochenæ* compoſuit *Ignatius*, quæ probabiliter in vſu manſerunt, vsque dum *Paulus Samoſatenſis*, illis abolitis, noua quædam in eccleſiam introduceret; quemadmodum patres concilii *Antiocheni* in epiſtola ſynodica, EVSEBIO [*e*] memorata, de illo conqueruntur.

NEQVE vero improbabile eſt, IGNATIVM, vti hymnos compoſuit, ita quoque integram precum formulam in ſuæ ipſius eccleſiæ vſum compoſuiſſe, quemadmodum iſtius æui epiſcopis facere moris erat. Ad quam conſuetudinem reſpicere videtur in epiſtola ſua ad *Magneſianos*, quando *Ne quidquam*, inquit, *videatur vobis rationi conſentaneum, præter epiſcopi iudicium. -- Omnes ad orandum in idem loci conuenite: ſit* [*f*] *VNA COMMVNIS PRECATIO.* Quo ipſo non tantum prohibet, ne in ſchiſmata & ſeparatos conuentus ſeſe diuidant, ſed ad ordinem quoque pre-

(*d*) Euſeb. lib. V. c. XXVIII. *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.*

(*e*) Euſeb. lib. VII. c. XXX. *ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν.* Quin etiam pſalmos in honorem domini Ieſu Chriſti cani ſolitos, quaſi nouellos & a recentioribus hominibus compoſitos aboleuit. Mulieres autem magno paſchæ die in media eccleſia pſalmos quosdam canere ad ſui ipſius laudem inſtituit; quod quidem audientibus horrorem merito incuſſerit.

(*f*) Ignat epiſt. ad Magneſ. n. VII. *Μηδὲ τι φαινέσθω ὑμῖν εὔλογον παρὰ τὴν ἐκείνου [τοῦ ἐπισκόπου] γνώμην· - πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ προσευχῇ ἅμα συνέρχεσθε· μία δέησις ἔστω κοινή.*

cationum, ex ſententia epiſcopi ac presbyterorum præſcriptum, ſe conformare eos iubet.

Non longe poſt IGNATIVM teſtimonium parallelum in LVCIANO, ſcriptore ethnico, qui aliquam chriſtiani cultus notitiam habuit, deprehendimus. Nam in dialogo quodam ſuo narrans, quemadmodum in religioſum chriſtianorum conuentum venerit, audiſſe ſe ait precationem, incipientem a patre, & in hymno multorum nominum finientem [g]. Plus quam probabile eſt, quod per precationem, incipientem a patre, orationem dominicam intelligat, quæ noti & generalis vſus in euchariſtiæ celebratione erat. Quid vero per hymnum multorum nominum, qui inſequutus ſit, intelligat, non ita liquet. WETTENHALLVS [h] epiſcopus pro minore, ſiue communi doxologia, *Gloria ſit patri, & filio, & ſpiritui ſancto* accipit. SMITHVS [i] autem & alii pro maiore doxologia: *Gloria in excelſis Deo*; Quod mihi vero ſimilius videtur. Verum ad præſentem noſtram diſquiſitionem non neceſſario requiritur, vt, quis hymnus fuerit, definiamus: ſed ſufficit ad inſtitutum noſtrum, quod de quibusdam precationibus & hymnis loquatur, qui tam communis & vulgati vſus tunc temporis in eccleſia fuerint, vt ipſis paganis cogniti eſſent.

IVSTINI MARTYRIS teſtimonium plerumque ab vtraque parte tam pro liturgiis quam contra illas adlegatur. Qui præſcriptas formulas defendunt, vrgent, quod κοινῶν εὐχῶν, *communium precum & ſupplicationum* [k] mentionem faciat. Qui illis ſe opponunt, cum magna animi contentione pro precibus ex-

(g) Lucian. Philopatr. p. 1123. Τὴν εὐχὴν ἀπὸ πατρὸς ἀρξάμενος, καὶ τὴν πολυώνυμον ᾠδὴν εἰς τέλος ἐπιθείς.

(h) Wettenhal. *Gift of Singing* chap. 11. p. 273.

(i) Smith's *Account of the Greek Church* p. 225. Not. Falſa mihi videtur allegatio. Latina editio, quæ mihi ad manus eſt, habet tantum paginas 165. Integrum libellum ſemel atque iterum percurri, locum autem, ad quem prouocat auctor, nuſpiam inueni.

Comber. *orig. of Liturgies* chap. II. p. 30. pro *triſagio* accipit.

(k) Iuſt. apol. II. p. 97. b. c. ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτως λοῦσαι τὸν πεπεισμένον, ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν, ἔνθα συνηγμένοι εἰσί, κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπέρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέντος, καὶ ἄλλων πανταχοῦ πάντων εὐτόνως. Nos poſt huiuscemodi lauationem, credentem iam & nobis adſcitum, ad fratres qui dicuntur eo adducimus, vbi illi congregati ſunt, ad *communes preces & ſupplicationes*, cum pro ſe ipſis

tem-

temporalibus argumentantur, quia dicat, antiſtitem preces & gratiarum actiones fundere, *ὅση δύναμις αὐτῷ*, *quantum pro virili ſua poſſit* [*l*]. Iam vero vt libere dicam, quid ſentiam, neutram harum locutionum quidquam demonſtrare puto: ambæ enim ambiguæ ſunt. Communes preces non ſemper inferunt, quod miniſter eccleſiæ ad præſcriptam formulam oret: Nam preces inſpiratæ ſine dubio fuerunt preces communes, ſi in publica concione fuerunt oblatæ: Et quamuis ſic formula præſcripta eſſent populo, miniſtro tamen precanti non erant, ſed ex immediata inſpiratione conceptæ. Quocirca ex facta precum communium mentione non ſimpliciter poſſumus inferre, quod miniſter ad præſcriptam formulam precatus ſit, niſi addatur, vti apud CHRYSOSTOMVM plerumque fit, quod congregatio precata ſit *μιᾷ φωνῇ*, *vna voce*, ita, vt coniuncta voce totam precationem faceret, vel alternatim per modum reſpondendi cum ſacerdote. Hoc enim indicat, populum verba communium precum ante intellexiſſe, quam a ſacerdote pronuntiata ſint. Ab altera parte nihil ſolidi argumentum contra liturgias habet ex eo, quod IVSTINVS epiſcopum dicit preces & gratiarum actiones fundere, *ὅση δύναμις*, *quantum pro virili ſua poſſit*. Hoc enim non tantum ad inuentionem verborum referri poteſt, ſed ad ardorem quoque & intentionem animi precantis, quæ non minus in præſcriptis formulis, quam in immediate conceptis verbis locum habere poteſt. Atque hoc modo eadem phraſis ab NAZIANZENO manifeſto adhibetur, quando chriſtianos hortatur, vt triumphale illud carmen in mortem *Iuliani*, *ὅση δύναμις*, *pro viribus* [*m*] canant, quod olim *Iſraë-*

tum pro illuminato & aliis vbique gentium omnibus, animo intento peragendas.

(*l*) Iuſtin. ibid. p. 98. *ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καὶ, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος, καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας* ὅση δύναμις αὐτῷ *ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ ἀμήν.* Sub hæc conſurgimus communiter omnes & precationes profundimus: &, ſicuti retulimus, precibus peractis, panis offertur & vinum, & aqua: & præpoſitus itidem, *quantum pro virili ſua poteſt*, preces & gratiarum actiones fundit, & populus fauſte acclamat, dicens Amen.

(*m*) Nazianz. orat. III. quæ eſt, inuect. 1. contr. Iul. tom. I. p. 54. *ἐπεὶ δὲ ἀνεπαύθη-*

litæ

litæ propter *Aegyptios* mari rubro coopertos atque obrutos cecinerunt. Quod non extemporale erat canticum, ſed formula a *Moſe* compoſita & præſcripta, vt alternatim ab congregatione *Iſraëlis* caneretur Exod. XV. Vt adeo, licet ex ſcriptoribus recentioribus quidam nullum non lapidem mouerint, vt ex hoc IRENAEI loco argumentum contra liturgias necterent, nulla tamen talis concluſionis ratio heic reperiatur. Attamen hic vnus ſolus locus eſt, qui contra illas profertur in medium. At enim vero plus intereſt conſiderare, quod IVSTINVS inter *Iudæos* vixerit, qui certe conceptis precationum formulis vtebantur, quarum vnam ille damnat, vt antea oſtendimus, tamquam execrationem inſertam contra chriſtianos; nihil autem dicit contra reliquas, quod ſine dubio feciſſet, ſi vſum liturgiarum partem duntaxat ſuperſtitionis *iudaicæ* eſſe, & ſpiritum hominis chriſtiani dedecere crediſiſſet. Sed vero ille praxin ſeruatoris eiusque apoſtolorum in adcommodando ſe ad miniſterii iudaici formas ſatius intelligebat, quam vt iſtiusmodi notam infamiæ eis imponeret. Adeoque hoc mihi plus ponderis videtur habere ad perſuadendum, quod IVSTINVS notas formas tam iudaici quam chriſtiani miniſterii legitimas eſſe crediderit, quam vllæ ambiguæ locutiones habent ad contrarium perſuadendum.

NON multo poſt IVSTINVM vixit IRENAEVS, epiſcopus *Lugdunenſis* in *Gallia*. Hic mentionem facit certæ cuiusdam formulæ in chriſtiano cultu vſitatæ, & tam bene cognitæ *Valentinianis* hæreticis, vt illa, tamquam argumento ad fabuloſam doctrinam ſuam de æonibus demonſtrandam, vterentur. Aiebant enim, illos ipſos de eccleſia, in gratiarum actionibus dicentes *in æonas æonum* [n], iſtos æonas, pro quibus ipſi (*Valentiniani*)

ρώμεθα τῷ λόγῳ τοῦ χοροῦ τὸ πλήρωμα· φέρε, ὅση δύναμις, ἁγνισάμενοι καὶ σώματα καὶ ψυχάς· καὶ μίαν ἀναλαβόντες φωνὴν, ἑνὶ συναρμοσθέντες πνεύματι, τὴν ἐπινίκιον ᾄσωμεν ἐκείνην ᾠδὴν, ἥν ποτε ᾖσεν ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῖς Αἰγυπτίοις τῇ ἐρυθρᾷ καταλυθεῖσιν, ἐξαρχούσης Μαρίας, καὶ ἀνακρουομένης τὸ τύμπανον. Poſtquam chorum vniuerſum ſermone repurgauimus, age, corporibus atque animis, quoad eius fieri poterit, purificatis, voceque vna adſumta, atque vno eodemque ſpiritu concordes redditi, triumphale illud carmen canamus, quod olim Iſraelitæ propter Aegyptios mari rubro coopertos atque obrutos, auſpicante Maria, tympanumque pulſante, cecinerunt.

(n) Iren. lib. I. c. I. Καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι τοὺς δὲ Αἰῶνας ὀνομάζειν πολ-

con-

contenderent, ſignificare. Hoc manifeſtiſſime ad formulam quamdam gratiarum actionis, tunc temporis cognitam in eccleſia, reſpicit. COMBERVS & alii quidam accipiunt pro doxologia illa *Gloria Patri*, quia hæc finitur, vti illa in IRENAEO, verbis *in ſaecula ſaeculorum Amen.* Ego vero cum GRABIO [*o*] fuiſſe potius exiſtimo clauſulam precum atque laudum, in celebratione euchariſtiæ fundi ſolitarum; vbi glorificatio patris, filii & ſpiritus ſancti illis verbis terminabatur, *εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων*, *per ſaecula ſaeculorum;* ad quæ populus ſemper reſpondebat: *Amen*, vti ex formula in *conſtitutionibus* [*p*] ſuperſtite, liquet, de qua ſuo loco plura.

CIRCA eamdem tempeſtatem CLEMENS vixit, eccleſiæ *Alexandrinae* antiſtes, qui de eccleſia loquens, eam eſſe dicit congregationem eorum, qui intenti ſint orationibus, habentem *φωνὴν τὴν κοινὴν*, vnam quodammodo vocem [*q*] communem, & vnam mentem. Quod indicat, preces eorum fuiſſe tales,

λέγεις, ἔτι δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηκέναι οὕτως εἰπόντα, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς, ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας λέγοντας, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἐκείνους τοὺς αἰῶνας σημαίνειν. Et Paulum manifeſtiſſime dicunt æonas nominare ſæpiſſime, adhuc etiam & ordinem ipſorum ſeruare, ſic dicentem: In vniuerſas generationes ſæculi ſæculorum. Sed & nos ipſos denique in gratiarum actionibus dicentes, *aeonas aeonum*, illos æonas ſignificare.

(*o*) Grabe not. in loc. Irenæi. Non inepte notat *Feuard.* per euchariſtias hic intelligi preces atque laudes in celebratione ſacramenti euchariſtiæ fundi ſolitas, - - Harum enim clauſulam iam primo eccleſiæ æuo fuiſſe: *per omnia ſaecula ſaeculorum* probare contendit ex liturgiis Iacobi, Clementis &c. Atqui has quidem vel ſuppoſitas, vel interpolatas eſſe ſatis conſtat: attamen haud vane augurari licet, illos, qui in omnibus iſtis liturgiis exprimuntur, quique iam olim vbique inter ſacra myſteria vſitati fuere, ritus ex apoſtolica traditione fluxiſſe. Id ſaltem ex hoc Valentinianorum argumento liquet, ſecunda poſt Chriſtum natum ætate dictam formulam in vſu fuiſſe.

(*p*) Conſtitut. apoſtol. lib. VIII. c. XII. Vbi clauſula orationis ante oblationem ſic habet: *ὅτι σοὶ πᾶσα δόξα, σέβας καὶ εὐχαριστία· τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ πατρὶ, καὶ τῷ υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνεκλείπτους καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ πᾶς ὁ λαὸς λεγέτω· ἀμήν.* Quoniam tibi omnis gloria, veneratio, gratiarum actio; honor & adoratio patri & filio & ſpiritui ſancto, nunc & ſemper & in infinita ac ſempiterna ſæcula ſæculorum. Atque omnis populus reſpondeat, Amen.

(*q*) Clem. Alexandr. ſtrom. VII. c. VI. p. 717. (p. 848. edit. Oxon.) *τὸ ἄθροισμα*

Digitized by Google

vt voce communi in illis, aut vniuerſas recitando, aut certe alternatim reſpondendo, ſeſe potuerint coniungere. Formulæ etiam precis, apud *Valentinianos* in manuum impoſitione ſuper pœnitentes adhibitæ, meminit, cuius in fine dixerint: [r] *In redemtionem angelicam.* Vt ne memorem communem iſtam doxologiæ formulam, quam in fine *pædagogi* ſui habet [*]: *Cui gloria nunc & in ſæcula ſæculorum. Amen.*

PROXIME poſt ipſum TERTVLLIANVS ſæpius memorat, quod chriſtiani oratione dominica vtantur, tamquam formula diuinitus præſcripta, qua de re plura dicendi locus erit infra [†]. Baptiſmi formulam etiam præſcriptam eſſe adfirmat, quando ait: *Lex* [s] *tinguendi impoſita eſt & forma præſcripta. Ite, (inquit) docete nationes, tinguentes eas in nomen patris, & filii, & ſpiritus ſancti.* Neque vero hoc tantum, ſed eccleſiam hiſce addidiſſe alias cærimonias & obſeruationes, a *CHRISTO* totidem verbis non iniunctas. Huiusmodi eſſe renuntiationem diaboli [t], & pompæ eius, & angelorum eius; trinam immerſionem; interrogationes & reſponſiones in certa forma ad articulos ſymboli

τῶν ταῖς εὐχαῖς ἀνακειμένων, μίαν ὥσπερ ἔχον φωνὴν τὴν κοινὴν, καὶ μίαν γνώμην.

(r) Clem. epit. p. 974. edit. Oxon. διὸ καὶ ἐν τῇ χειροθεσίᾳ λέγουσιν ἐπὶ τέλους, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικήν. Quapropter & in manuum impoſitione dicunt in fine: *in redemtionem angelicam.*

(*) Pag. 1r. (p. 311. edit. Oxon.) ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(†) Cap. VII.

(s) Tertull. de bapt. c. XIII.

(t) Tertull. de coron. milit. c. III. Quamdiu per hanc lineam ſerram reciprocabimus, habentes obſeruationem inueteratam, quæ præueniendo ſtatum fecit? Hanc ſi nulla ſcriptura determinauit, certe conſuetudo corroborauit, quæ ſine dubio de traditione manauit. Quomodo enim vſurpari quid poteſt, ſi traditum prius non eſt? Etiam in traditionis obtentu exigenda eſt, inquis, auctoritas ſcripta. Ergo quæramus, an & traditio non ſcripta non debeat recipi? Plane negabimus, recipiendam, ſi nulla exempla præiudicent aliarum obſeruationum, quas ſine vllius ſcripturæ inſtrumento, ſolius traditionis titulo, exinde conſuetudinis patrocinio vindicamus. Cuique, vt a baptiſmo ingrediar, aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto prius, in eccleſia ſub antiſtitis manu conteſtamur, nos renuntiare diabolo, & pompæ & angelis eius. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid reſpondentes, quam dominus in euangelio determinauit. Inde ſuſcepti, lactis & mellis concordiam prægustamus. Exque ea die lauacro quotidiano per totam hebdomadam abſtinemus.

factas;

factas; dationem lactis & mellis neophytis; abſtinentiam a lavacro per totam hebdomadem. Quas obſeruationes vniuerſas eccleſiaſticæ tantum inſtitutionis eſſe dicit. Idem quoque monet de ſumtione euchariſtiæ in antelucanis [u] cœtibus, quam Chriſtus poſt cœnam inſtituit; de annuis oblationibus & commemorationibus mortuorum; de fuga ieiunii & adorationis per geniculationem die dominica & per quinquaginta dies a paſchate ad pentecoſten; de more ſignandi ſe ſigno crucis per occaſionem quamcumque, & de opportuna ieiuniorum indictione [x] cum ieiunio quadrageſimali, & per ſtatos dies celebrando Quorum omnium nihil expreſſo Dei mandato iniunctum, ſed omnia cum multis ſimilibus obſeruationibus ab eccleſia, ad filiorum ſuorum ædificationem, inſtituta erant, vt regulæ eius de diſciplina, de pſalmodia, de cantillatione ſpecialiorum pſalmorum in celebratione euchariſtiæ, quæ auctori noſtro [y]

(u) Tertullian. ibid. Euchariſtiæ ſacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præſidentium ſumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus, die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paſchæ in pentecoſten vſque gaudemus. Calicis aut panis etiam noſtri, aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progreſſum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, & calceatum, ad lauacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quæcumque nos conuerſatio exercet, frontem crucis ſignaculo terimus. Harum & aliarum eiusmodi diſciplinarum, ſi legem expoſtules ſcripturarum, nullam inuenies. Traditio tibi prætendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix, & fides obſeruatrix.

(x) Tertull. de ieiun. c. XIII. Præſcribitis conſtituta eſſe ſolemnia huic fidei ſcripturis vel traditione maiorum, nihilque obſeruationis amplius adiiciendum ob illicitum innouationis, ſtate in iſto gradu, ſi poteſtis. Ecce enim convenio vos & præter paſcha ieiunantes, citra illos dies, quibus ablatus eſt ſponſus, & ſtationum ſemiieiunia interponentes, & vos interdum pane & aqua victitantes, vt cuique v ſum eſt: denique reſpondetis, hæc ex arbitrio agenda, non ex imperio. Mouiſtis igitur gradum excedendo traditionem, quum quæ non ſint conſtituta, obitis. Quale eſt autem, vt tuo arbitrio permittas, quod imperio non das, plus humanæ licebit voluntati, quam diuinæ poteſtati. - - Bene autem, quod & epiſcopi vniuerſæ plebi mandare ieiunia adſolent, non dico de induſtria ſtipium conferendarum, vt veſtræ capturæ eſt, ſed interdum & ex aliqua ſollicitudinis eccleſiaſticæ cauſſa. cetera.

(y) Tertull. ibid. Vide quam bonum, & quam iucundum habitare fratres in vnum; hoc tu pſallere non facile noſti, niſi quo tempore cum compluribus cœnas.

memo-

memorantur. Alio loco [z] declarat, quod in omnibus conventibus non tantum ſermones ac precationes fiant, ſed ſcripturæ etiam legantur, & in gloriam Dei canantur pſalmi. Quos pſalmos formulas laudis atque glorificationis fuiſſe, concedendum eſt. Neque vero quidquam te iuuabit, ſi TERTVLLIANVM, quum hæc ſcriberet, *Montaniſtam* fuiſſe dixeris: nam eccleſia & hæretici communiter in cantandis pſalmis *Dauidicis* conueniebant, & hymnis quoque ab ſemetipſis compoſitis & præſcriptis vtebantur. TERTVLLIANVS quidem expreſſis verbis non dicit, quod preces eorum, perinde ac pſalmi ipſorum, certis verborum formis oblatæ fuerint: Dicit autem] aliquid, quod inducere quem non ſine ratione poteſt, vt id ſibi perſuadeat. Ad probandam enim chriſtianorum fidelitatem ita fatur: [a] *Coimus in cœtum & congregationem, vt ad Deum, quaſi manu facta, precationibus ambiamus orantes. Hæc vis Deo grata eſt. Oramus etiam pro imperatoribus, pro miniſtris & poteſtatibus, pro ſtatu ſæculi, pro rerum quiete, pro mora finis.* Et iterum: *Precantes ſumus ſemper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcumque hominis & Cæſaris vota ſunt.* Iam vero hæ preces, vt poſthac videbimus, notæ erant partes liturgiæ eccleſiaſticæ; quæ ſi non in conſtanti vſu fuiſſent, ficulnea fuiſſent argumenta pro chriſtianorum fidelitate, ad quam demonſtrandam TERTVLLIANVS eas producit. Alio loco eiusdem doxologiæ mentionem facit, cuius ante ipſum meminerat IRENAEVS. Nam loquens de chriſtianis, *Romanorum* ſpectacula frequentantibus, ait [b]: *Quale eſt, de eccleſia Dei in diaboli eccleſiam tendere? de cælo (quod aiunt) in cœnum? illas manus, quas ad dominum extuleris, poſtmodum laudando hiſtrionem fatigare? ex ore, quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere, εἰς αἰῶνας alii omnino dicere, niſi Deo Chriſto?* vel vt alia exemplaria habent, *Deo & Chriſto.* Non ego hoc cum quibusdam viris do-

(z) Tertull. de anima c. IX. Iam vero prout ſcripturæ leguntur, aut pſalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur: *Ita inde materiæ viſionibus ſubminiſtrantur.*

(a) Id. apol. c. XXXIX. & c. XXX.

(b) Tertull. de ſpectac. c. XXV.

ctis

ctis ita accipio, ac ſi communis formula doxologiæ intelligatur, *Gloria ſit patri*, cetera, in fine pſalmorum, ſed puto eſſe clauſulam precum, in celebratione euchariſtiæ recitari ſolitarum, quæ, vti antea obſeruatum nobis eſt, his verbis εἰς τοὺς αἰῶνας, *in ſæcula ſæculorum*, ſemper terminabatur, ad quæ populus *Amen* ſuum ſubiungebat. Atque ita euidens habemus documentum, quod eccleſiæ *Africanæ* certam precum formulam ad conſecrandam euchariſtiam habuerint, cuius verba cognita TERTVLLIANVS coram populo adlegare poterat, tamquam argumentum ad diſſuadendam illis ſpectaculorum gentilium frequentationem. Similiter pſalmos in priuatis ædibus alternatim ab illis cantari conſueuiſſe, [c] ſignificat; nam ad diſſuadendum chriſtianis feminis matrimonium cum viris paganis, hoc vtitur argumento: *Quid maritus ſuus illi, vel marito quid illa cantabit?* Contra ea quæ viris nupſiſſent chriſtianis, eas vna cum illis Deo canere poſſe dicit. *Sonant*, inquit, *inter duos pſalmi & hymni, & mutuo prouocant, quis melius Deo ſuo* [d] *canet.* Neque vero dubium eſt, quin hæc priuata pſalmodia in imitationem publicæ pſalmodiæ in eccleſia facta ſit. Ita de agapis, poſt finitam euchariſtiæ celebrationem inſtitutis, loquens, ait: *Poſt aquam manualem & lumina*, [e] *vt quisque de ſcripturis ſanctis, vel de proprio ingenio poteſt, prouocatur in medium Deo canere, hinc probatur, quomodo biberit.* Id quod manifeſto indicat, quod in hac priuatæ deuotionis parte certis formulis vſi ſint. Nam pſalmi de ſcripturis ſine vlla dubitatione ſunt formulæ: Neque minus hymni priuatim compoſiti, niſi vnumquemque canentem verba ex immediata inſpiratione ſibi ſuggeſta habere ſtatuas; quæ nihilo ſecius audientibus, etſi non homini, ſic extra ordinem a ſpiritu ſancto inſpirato, formula forent.

ENIMVERO habetur in TERTVLLIANO locutio aliqua, quam, qui liturgias impugnant, maximopere vrgent, quia dicat, quod chriſtiani pro imperatoribus orent [f] *ſine monitore, quia de pectore*: quod ipſum illi pro precibus extemporalibus nec

(c) Tertull. ad vxor. lib. II. c. VI.
(d) Ibid. c. IX.
(e) Tertull. apol. c. XXXIX.
(f) Tertull. apol. c. XXX. Illuc ſuſpicientes chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubeſcimus, denique *ſine monitore*, *quia*

Digitized by Google

præmeditatis accipiunt. Verum ſi hoc ſtricte ſumamus, plus probabit, quam quidem liturgiarum oppugnatores intendunt. Si enim ſimpliciter ſine vllo monitore precati ſunt, ſequitur, vt nec ipſe miniſter eccleſiæ de proprio ingenio conceptas preces ſuas illis dictitauerit; quia & hæ ipſæ monitiones ad populum fuiſſent: Atque ita omnes preces publicas ceſſare neceſſe eſſet, & omnis religioſus cultus in preces priuatas populi abiret. Quod tam abſurdum eſt, vt nec TERTVLLIANO in mentem vmquam venerit, nec diſſentientes illud ſint conceſſuri. Quodcumque ergo phraſis illa *ſine monitore*, *de pectore orare*, ſignificat, id certe ſignificare non poteſt, quod preces populi ſimpliciter ab illis ipſis fuerint conceptæ. Ex multis interpretationibus, quas his verbis dant viri eruditi, (quæ apud FAVLKNERVM [g] vel COMBERVM videri poſſunt) haſce duas maxime germanas eſſe exiſtimo; ſiue primum, quod memoriter precati ſint, opis monitoris præeuntis haud indigi, quemadmodum ethnicis precari moris erat; qui ſenſus eſt, quem loco iſti adſignant RIGALTIVS [h] & FELLVS [i]: Quo ſenſu argumentum pro liturgiis, non contra eas, eſt. Siue ſecundo, quod precati ſint ſincere, ex animo & libere, ex fidelitate cordis, nullius coactu, quæ HAMONDI LESTRANGII, & THOMAE COMBERI [k] eſt interpretatio. Quæ veriſſima videtur eſſe ſententia. Gentiles enim numquam ſincere, nec cum animi adfectu & zelo pro imperatoribus orabant; chriſtiani autem preces ſuas cum omnibus iſtis debitis qualitatibus fundebant, quem-

de pectore oramus, precantes ſumus ſemper pro omnibus imperatoribus, cetera.

(g) Faulkner. libert. eccleſ. Book I. chap. IV. ſect. II. Comber. orig. of Liturgies chap. II. p. 47.

(h) Rigalt. in Tertull. apolog. c. XXX. Apud ethnicos monitor præibat preces, ac de ſcripto quidem, ne quid verborum prætereiretur, aut præpoſterum diceretur, rurſusque alius cuſtos erat, qui attenderet; alius qui faueri linguis iuberet. Plin. c. II. lib. XXXVIII.

(i) Fell. not. in Cyprian. de orat. domin. p. 152. (p. 107. edit. Amſtelod.) Nihil in chriſtiana pietate precum formulis antiquius. Sacerdos verbis conceptis præibat, plebs inuicem reſpondebat, idque *ſine monitore*, quod gentilibus ſolemne, *quia*, vt ait Tertullianus apol. c. XXX. *de pectore orabant*, id eſt preces memoriter tenebant.

(k) Leſtrange ſmectymniomaſtix p. 5. Comber *of Liturgies* p. 49.

ad-

admodum vere pios, religioſos ac fideles ciues decebat. Sic explanato huius obſcuri loci ſenſu, nullum argumentum contra liturgias remanet, niſi in formula precum nihil ſinceritatis, deuotionis ac zeli eſſe poſſe, dixeris: Quod nihil eſſet aliud, quam damnare vniuerſam eccleſiam catholicam tempore TERTVLLIANI, cuius ex teſtimoniis manifeſtum eſt, quod formulæ in plerisque diuini cultus partibus adhibitæ fuerint.

NIHIL habeo addere ex hoc ſæculo præter vnam vel duas breuiores obſeruationes ex actis *Perpetuæ* & *Felicitatis*, duarum martyrum *Africanarum*, quæ extrema hac ætate ſupplicium *CHRISTI* cauſſa paſſæ ſunt. Ibi *Perpetua* [*l*] in viſione quadam ſibi viſa dicitur iunctis manibus euchariſtiam accipere & manducare, & audire circumſtantes dicere, *Amen.* Quo ipſo ad conſuetudinem dicendi *Amen*, recipientibus illam e manu miniſtri in eccleſia vſitatam, adluditur. Similis illic adluſio habetur ad morem canendi illud *ſanctus*, *ſanctus*, *ſanctus* [*m*], quo angeli in cælo vtuntur: Nec non ſignificatio ſolemnis conſuetudinis dandi pacem & oſculum pacis in celebratione euchariſtiæ. Nam *Perpetua* & *Saturus* illius frater oſculati inuicem dicuntur, antequam mortem ſubirent, vt martyrium per ſolemnia pacis [*n*] conſummarent.

§. VI.

Quænam documenta de conceptarum formularum vſu in ſæculo tertio habeantur.

INEVNTE ſæculo tertio, circa ann. CCXX. *Hippolytus*, martyr & *Adenæ* ſiue *Portus Romani* in *Arabia* epiſcopus, vixit. Inter alia docta opera librum edidit, qui inſcribitur: *ἀποστολικὴ παράδοσις περὶ χαρισμάτων*, *apoſtolica traditio de officiis eccleſiaſticis.* Qui liber, ex generali eruditiſſimorum criticorum BERNARDI, GALEI aliorumque [*o*] ſententia, non alius eſt, quam

(*l*) Paſſio Perpetuæ ad calc. Lactant. de mort. perſecutor. p. 10. Ego accepi iunctis manibus & manducaui: & vniuerſi circumſtantes dixerunt Amen.

(*m*) Ibid. p. 23. Introiuimus & audiuimus vocem vnitam, Agios, Agios, Agios ſine ceſſatione.

(*n*) Ibid. p. 35. Ante iam oſculati inuicem, vt martyrium per ſolemnia pacis conſummarent.

(*o*) Vid. Cau. hiſtor. litterar. vol. II. p. 45. (p. 27. edit. Geneu. MDCXCIX.) περὶ

octo libri ſic dictarum *conſtitutionum apoſtolicarum*, quas ab hoc auctore collectas & *Romæ* in publicam lucem datas eſſe ſuſpicantur. Quod ſi ita eſt, non poteſt eſſe dubium, quid de vſu formularum in diuino miniſterio ſenſerit. Nam iſtud volumen nihil eſt aliud, quam collectio iſtarum formularum, quæ vel in vſu fuerunt, vel in imitationem factæ ſunt earum, quæ tunc in eccleſia obtinuerunt. Non adlegabo heic earum vllas, quia id in omnibus huius operis partibus facio, vnde illas hoc loco repetere minus neceſſarium & ſuperfluum foret.

PRAETER iſtum librum HIPPOLYTVS alium ſcripſit de *odis* in diuerſas ſcripturæ partes, quarum nonnullæ probabiliter publici vſus in eccleſia fuerunt. Nam in alio tractatu *de conſummatione mundi & de Antichriſto* [p] doxologiarum & pſalmorum & ſpiritualium odarum vſum commendat; idque inter ſigna regni Antichriſti refert, vt liturgia exſtinguatur, pſalmorum decantatio ceſſet, nec audiatur ſcripturarum recitatio. Equidem viri quidam docti, nominatim VSSERIVS [q], COMBEFISIVS & DV PINIVS hunc librum, vt ſpurium & a quodam recentioris ætatis *Græco* compoſitum, repudiarunt: Alii tamen e-

χαρισμάτων] Opus aliunde incognitum. Suſpicor partem fuiſſe *ἀποστολικῶν διατάξεων*; quas Hippolytus ex oriente Romam attulit, quæ etiam nunc exſtant.

(*p*) Hippolyt. de conſummat. mundi bibl. patr. gr. lat. tom. II. p. 357. b. *λειτουργία σβεσθήσεται· ψαλμῳδία παυθήσεται· ἀνάγνωσις τῶν γραφῶν οὐκ εἰσακουσθήσεται.*

Ibid. p. 362. a. *τὸ στόμα ὑμῶν πρὸς δοξολογίαν, καὶ αἶνον, καὶ ψαλμοὺς, καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς ἐντρέπισα λαλεῖν, καὶ μελετᾷν διὰ παντὸς τὴν ἀνάγνωσιν. κ. τ. λ.* Os veſtrum compoſui ad glorificandum & laudandum Deum, & pſalmos cantionesque ſpirituales pronuntiandas lectionisque continuam meditationem, cetera.

(*q*) Vſſer. bibliothec. theol. ap. Caueum hiſtor. litter. tom. I. p. 70. (p. 51. edit. Geneu.) Genuinum Hippolyti opus non eſſe, pluribus probare nititur rever. Vſſerius in bibliothec. theol. MS. argumenta ſua his demum verbis claudens: *Apparet igitur tum ex ipſo græcæ dictionis genere, tum ex rei veritate, atque pondere libelli iſtius auctorem hominem illiteratum fuiſſe atque indoctum.*

Combefiſ. auctar. biblioth. patr. p. 51.

Du Pin. biblioth. vol. I. p. 104. (p. 177. edit. Pariſ. MDCXCII. 4to.) Valde incertum eſt, an hic ſit de Antichriſto tractatus, qui nunc Hippolyto adſcriptus eſt, cuius meminit Euſebius.

rudi-

rudiri critici, LABBEVS [r] & BVLLVS [†], illum ei vindicare adgreſſi ſunt, & omnibus argumentis in contrarium prolatis reſponderunt. Nolo in iſtam dimicationem deſcendere, ſed

(r) Labb. de ſcriptor. eccleſ. p. 471. ..cio hæreticorum proceres, Io. Iuellum, Robertum Cocum, Iſaacum Caſaubonum, ſimilesque heterodoxos orationem illum (de conſummatione mundi) conatos arguere falſi. I. Quia incipit ἐπειδὴ γάρ. Nouum crimen ſuperi atque inauditum! II. Quod ſomnia narret. Quæ? At eſto, id ita ſit: an quoties aberrat aliquis & varia ſectatur, eius continuo repudianda & abdicanda ratio? III. Quia exiſtimat, Ioannem euangeliſtam minime mortuum. At idem dixerunt alii, quorum tamen opera indubitata ſunt & inconcuſſa. Certe de antichriſto & reſurrectione ſcripſiſſe, teſtis eſt mox laudatus Hieronymus c. LXI. catalogi.

(†) Bull. defenſ. fid. Nic. ſect. III. cap. VIII. §. 4. p. 359. (p. 220. edit. Grab. Londin. MDCCIII. folio) Sunt viri quidam docti inter neotericos, qui hoc Hippolyti opus abiudicant ſatis fidenter; ſed rationibus inducti, meo quidem iudicio, leuiſſimis; immo quæ, ſi accuratius expendantur, contra ipſos militent. Primo ipſis diſplicet Græcæ dictionis genus, quodque liber incipiat ab ἐπειδὴ γάρ. Quam obiectionem merito ita irriſit Philippus Labbeus: *Nouum crimen ſuper, atque inauditum!* Sane præterquam, quod eruditi in hoc litterarum genere probe norunt, ab omnibus Græcis ſcriptoribus eccleſiaſticis perpolitum Græcæ dictionis genus fruſtra requiri; Photius, qui indubitata Hippolyti ſcripta legerat, de eius phraſi expreſſe monuit (cod. CXXI.) quod πρὸς τὸν Ἀττικὸν οὐκ ἐπιστρέφεται λόγον, *ad ſermonem Atticum non tendat.* Et alibi (nempe cod. CCII.) rurſus de Hippolyti dicendi genere loquutus ait: τοὺς Ἀττικοὺς ὅτι μάλα θεσμοὺς δυσωπεῖται. *Atticas reuera leges va de repudiat.* Præterea id offendit hos cenſores, quod in eo opere multæ reperiantur de natalibus & vita Antichriſti inanes coniecturæ; v. g. Antichriſtum non hominem, ſed dæmonem fore humana figura præditum. Sed quis neſcit, illorum temporum ſcriptores multa perabſurda de antichriſto, vt de re obſcura tradidiſſe? Ac de Hippolyto diſerte teſtatur Photius codice proxime citato, quod in interpretatione Danielis, vbi de antichriſto etiam agit: πολλὰ ἀρχαιοτρόπως καὶ οὐκ εἰς τὸ ὕστερον διηκριβωμένον καταλέγει. *multa veteri more, non, vt poſtea fuere accuratius excuſſa, recenſeat.* Quin & de hoc ipſo Hippolyti opere, quod de Antichriſto inſcribitur, ibidem, vt audiuimus, monet, in ipſo eſſe τὸ τῶν νοημάτων ἁπλούστερόν τε καὶ ἀρχαιότροπον, *ſenſuum ſimplicitatem maiorem* (vbi τὸ ἁπλοῦν, quod Græcis fieri ſolet, τῷ ἀκριβεῖ opponitur) *& vetuſtatem.* Antichriſtum vero malo ſpiritu conceptum fore, receptior fuit doctorum in veteri eccleſia opinio. Hinc id ipſum pro indubio & rato tradidit ille vere θαυμάσιος Martinus, apud Seuerum Sulpicium dialog. II. c. XVI. Et auctor tractatus de *Antichriſto* apud Auguſtinum, de Antichriſti conceptione ſic ſcribit: *Diabolus ſimul in matris eius vterum intrabit & ipſam replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque poſſidebit.* Quid? quod ipſe Irenæus, (cuius auditor Hippolytus fuiſſe perhibetur) eamdem ſententiam tradidit. Nam

 tan-

octo libri ſic dictarum *conſtitutionum apoſtolicarum*, quas ab hoc auctore collectas & *Romæ* in publicam lucem datas eſſe ſuſpicantur. Quod ſi ita eſt, non poteſt eſſe dubium, quid de vſu formularum in diuino miniſterio ſenſerit. Nam iſtud volumen nihil eſt aliud, quam collectio iſtarum formularum, quæ vel in vſu fuerunt, vel in imitationem factæ ſunt earum, quæ tunc in eccleſia obtinuerunt. Non adlegabo heic earum vllas, quia id in omnibus huius operis partibus facio, vnde illas hoc loco repetere minus neceſſarium & ſuperfluum foret.

PRAETER iſtum librum HIPPOLYTVS alium ſcripſit de *odis* in diuerſas ſcripturæ partes, quarum nonnullæ probabiliter publici vſus in eccleſia fuerunt. Nam in alio tractatu *de conſummatione mundi & de Antichriſto* [p] doxologiarum & pſalmorum & ſpiritualium odarum vſum commendat; idque inter ſigna regni Antichriſti refert, vt liturgia exſtinguatur, pſalmorum decantatio ceſſet, nec audiatur ſcripturarum recitatio. Equidem viri quidam docti, nominatim VSSERIVS [q], COMBEFISIVS & DV PINIVS hunc librum, vt ſpurium & a quodam recentioris ætatis *Græco* compoſitum, repudiarunt: Alii tamen e-

χαρισμάτων] Opus aliunde incognitum. Suſpicor partem fuiſſe ἀποστολικῶν διατάξεων; quas Hippolytus ex oriente Romam attulit, quæ etiam nunc exſtant.

(p) Hippolyt. de conſummat. mundi bibl. patr. gr. lat. tom. II. p. 357. b. λειτουργία σβεσθήσεται· ψαλμῳδία παυθήσεται· ἀνάγνωσις τῶν γραφῶν οὐκ ἀκουσθήσεται.

Ibid. p. 362. a. τὸ στόμα ὑμῶν πρὸς δοξολογίαν, καὶ αἶνον, καὶ ψαλμοὺς, καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς ἐντρέπισα λαλεῖν, καὶ μελετᾷν διὰ παντὸς τὴν ἀνάγνωσιν. κ. τ. λ. Os veſtrum compoſui ad glorificandum & laudandum Deum, & pſalmos cantionesque ſpiritnales pronuntiandas lectionisque continuam meditationem, cetera.

(q) Vſſer. bibliothec. theol. ap. Caueum hiſtor. litter. tom. I. p. 70. (p. 51. edit. Geneu.) Genuinum Hippolyti opus non eſſe, pluribus probare nititur rever. Vſſerius in bibliothec. theol. MS. argumenta ſua his demum verbis claudens: *Apparet igitur tum ex ipſo græcæ dictionis genere, tum ex rei veritate, atque pondere libelli iſtius auctorem hominem illiteratum fuiſſe atque indoctum.*

Combeſiſ. auctar. biblioth. patr. p. 51.

Du Pin. biblioth. vol. I. p. 104. (p. 177. edit. Pariſ. MDCXCII. 4to.) Valde incertum eſt, an hic ſit de Antichriſto tractatus, qui nunc Hippolyto adſcriptus eſt, cuius meminit Euſebius.

rudi-

Digitized by Google

rudiri critici, LABBEVS [r] & BVLLVS [†], illum ei vindicare adgreſſi ſunt, & omnibus argumentis in contrarium prolatis reſponderunt. Nolo in iſtam dimicationem deſcendere, ſed

(r) Labb. de ſcriptor. eccleſ. p. 471. Scio hæreticorum proceres, Io. Iuellum, Robertum Cocum, Iſaacum Caſaubonum, ſimilesque heterodoxos orationem illam (de conſummatione mundi) conatos arguere falſi. I. Quia incipit ἐπειδὴ γάρ. Nouum crimen ſuperi atque inauditum! II. Quod ſomnia narret. Quæ? At eſto, id ita ſit: an quoties aberrat aliquis & varia ſectatur, eius continuo repudianda & abdicanda ratio? III. Quia exiſtimat, Ioannem euangeliſtam minime mortuum. At idem dixerunt alii, quorum tamen opera indubitata ſunt & inconcuſſa. Certe de antichriſto & reſurrectione ſcripſiſſe, teſtis eſt mox laudatus Hieronymus c. LXI. catalogi.

(†) Bull. defenſ. fid. Nic. ſect. III. cap. VIII. §. 4. p. 359. (p. 220. edit. Grab. Londin. MDCCIII. folio) Sunt viri quidam docti inter neotericos, qui hoc Hippolyti opus abiudicant ſatis fidenter; ſed rationibus inducti, meo quidem iudicio, leuiſſimis; immo quæ, ſi accuratius expendantur, contra ipſos militent. Primo ipſis diſplicet Græcæ dictionis genus, quodque liber incipiat ab ἐπειδὴ γάρ. Quam obiectionem merito ita irriſit Philippus Labbeus: *Nouum crimen ſuper, atque inauditum!* Sane præterquam, quod eruditi in hoc litterarum genere probe norunt, ab omnibus Græcis ſcriptoribus eccleſiaſticis perpolitum Græcæ dictionis genus fruſtra requiri; Photius, qui indubitata Hippolyti ſcripta legerat, de eius phraſi expreſſe monuit (cod. CXXI.) quod πρὸς τὸν Ἀττικὸν οὐκ ἐπιστρέφεται λόγον, *ad ſermonem Atticum non tendat.* Et alibi (nempe cod. CCII.) rurſus de Hippolyti dicendi genere loquutus ait: τοὺς Ἀττικοὺς ὄντι μάλα θεσμοὺς δυσωπεῖται. *Atticas reuera leges va de repudiat.* Præterea id offendit hos cenſores, quod in eo opere multæ reperiantur de natalibus & vita Antichriſti inanes coniecturæ; v. g. Antichriſtum non hominem, ſed dæmonem fore humana figura præditum. Sed quis neſcit, illorum temporum ſcriptores multa perabſurda de antichriſto, vt de re obſcura tradidiſſe? Ac de Hippolyto diſerte teſtatur Photius codice proxime citato, quod in interpretatione Danielis, vbi de antichriſto etiam agit: πολλὰ ἀρχαιοτρόπως καὶ οὐκ εἰς τὸ ὕστερον διηκριβωμένον καταλέγει. *multa veteri more, non, vt poſtea fuere accuratius excuſſa, recenſeat.* Quin & de hoc ipſo Hippolyti opere, quod de Antichriſto inſcribitur, ibidem, vt audiuimus, monet, in ipſo eſſe τὸ τῶν νοημάτων ἁπλούστερόν τε καὶ ἀρχαιότροπον, *ſenſuum ſimplicitatem maiorem* (vbi τὸ ἁπλοῦν, quod Græcis fieri ſolet, τῷ ἀκριβεῖ opponitur) *& vetuſtatem.* Antichriſtum vero malo ſpiritu conceptum fore, receptior fuit doctorum in veteri eccleſia opinio. Hinc id ipſum pro indubio & rato tradidit ille vere θαυμάσιος Martinus, apud Seuerum Sulpicium dialog. II. c. XVI. Et auctor tractatus de *Antichriſto* apud Auguſtinum, de Antichriſti conceptione ſic ſcribit: *Diabolus ſimul in matris eius vterum intrabit & ipſam replebit, circumdabit, obumbrabit, interius exteriusque poſſidebit.* Quid? quod ipſe Irenæus, (cuius auditor Hippolytus fuiſſe perhibetur) eamdem ſententiam tradidit. Nam

 tan-

tantum dico, quod, vt in hoc modo adlegato loco nihil eſt a ſenſu reliquorum operum HIPPOLYTI alienum, ita illum adlegare hac in cauſſa poſſimus, vſque dum clarius aliquod documentum contra eum produci queat. Scripſit quoque HIPPOLYTVS librum, qui vocatur *canon paſchalis*, quem SCALIGER [s] & GOTHOFREDVS [t] kalendarium eſſe putant, in quo deſignentur penſa, quæ ex ſcripturis ſingulis feſtis diebus legi debeant; vt ex pri-

de Antichriſto hæc refert lib. V. c. XXV. *Ille enim ſuſcipiens diaboli virtutem, veniet non quaſi rex iuſtus, nec quaſi in ſubiectione Dei legitimus; ſed impius, & iniuſtus, & ſine lege, quaſi apoſtata, & iniquus & homicida, quaſi latro, diabolicam apoſtaſiam in ſe recapitulans.* Hæc itaque librum iſtum Hippolyti genuinum eſſe, non parum confirmant. Denique obiiciunt, ſcriptorem illum adfirmare, animas hominum a ſæculis fuiſſe; quod fecit Origenis figmentum. Sed hinc etiam non leue argumentum arripio, quo probem, Hippolytum eſſe reuera libri auctorem. Quippe Origenem aliquando Hippolyti auditorem fuiſſe, conſtat ex Hieronymo, qui ait ipſum — Hippolytum fuiſſe Clementis Alexandrini diſcipulum. Clemens autem ille decreto Platonis, de animæ præexiſtentia, fauiſſe deprehenditur ſtrom. lib. I. & clarius lib. III. vti etiam ab Huetio obſeruatum eſt. Ab hoc itaque Clemente & Hippolytus & Origenes, vterque eius diſcipulus (quamquam Hippolytus in ea ſchola ſenior fuit) dogma illud hauſerunt. Vt verbo dicam: omnia in libro de Antichriſto ita Hippolyto conueniunt, vt, etiamſi titulus non moneret, facile per ſe naſutiores poſſent odorari, ipſum ab Hippolyto reuera profectum eſſe.

(s) Scaliger. de emendat. tempor. lib. VII. p. 726. edit. Geneu. MDCXXIX. fol. Hæc omnia, quæ incluſa ſunt in cellulis areæ Laterculi, ſunt lectiones ex vtroque teſtamento, quarum vſus erat eo tempore in eccleſia. Sed quædam earum ſtatæ ſunt ex orbe hebdomadum, & eidem diei hebdomadis hærent, aliquando fortaſſis eidem diei menſis: quædam vaga pro ratione termini. Vt ecce γέννησις χριστοῦ quotannis ex primo Matthæi ἐν προδιανυκτερεύσει, ſiue παραμοναῖς natalis Chriſti legebatur menſe Pharmuthi, quo tempore quidem natum dominum putabant, vt ſcribit Clemens Alexandrinus.

(t) Gothofred. not. in codic. Theod. lib. XV. tit. V. de ſpectaculis leg. V. p. 316. In genere notum iam aliunde vel ex Ambroſio & Auguſtino, lectiones ex vtroque teſtamento ſolemnes in eccleſia olim fuiſſe & quidem ſtatas, ex orbe ac nominatim ex nouo teſtamento, quæ ἀποστολο-ευαγγελια poſtea dicta, & εὐαγγελιστάρια: cuius rei luculentum teſtimonium *in Hippolyti* epiſcopi *paſchali* occurrit, vbi lectiones huiuſmodi deſignantur in cellulis areæ laterculi; vt ecce γέννησις χριστοῦ, quotannis ex primo Matthæi, ἐν προδιανυκτερεύσει, ſiue παραμοναῖς natalis Chriſti legebatur XI. Pharmuthi, quo tempore quidam natum dominum putabant, vt ſcribit Clemens Alexandrinus. Ita πάθος χριστοῦ, die paſſionis dominicæ, id eſt, ex quorumdam ſententia, XXV. Matthæi, aliaque, quæ in *eo canone* videre eſt & Scaliger explicauit.

mo

mo *Matthaei*, *γένεσις*, *generatio CHRISTI*, in vigiliis natalis *CHRISTI*; ita *πάθος χριστοῦ*, ſiue hiſtoria paſſionis eius ex euangelio *S. Matthaei*, die paſſionis dominicae. Et certum eſt, ex multis locis apud CHRYSOSTOMVM, AVGVSTINVM & alios iſtiusmodi indices in vſu fuiſſe, vti alio loco [*u*] demonſtrabitur, quando de antiqua methodo legendi ſacras ſcripturas ex certa regula ac ordine in diuino cultu verba faciemus. Quia autem AEGIDIVS BVCHERIVS, qui hunc *cyclum paſchalem Latine* redditum & commentario illuſtratum diuulgauit, & CAVEVS [*x*] aliam eius dant interpretationem, non plus momenti ac ponderis ei tribuam, quam quidem ſuſtinet, ſatis habens, in re tantopere controuerſa doctorum virorum ſententiam ſuggeſſiſſe, materiamque ampliori curioſi lectoris diſquiſitioni relinquam; quum alias ſatis abunde demonſtrauerim, quod eccleſia tempore HIPPOLYTI ſtatis precum ac laudum formulis in publico miniſterio ſuo vſa fuerit.

HAVD multo poſt HIPPOLYTVM vixit ORIGENES, qui ex eius diſcipulis fuit, & nonnullas opiniones ab eo adſumſit. Iam vero hic ſcriptor in *homiliis* ſuis in *Ieremiam* prophetam [*y*] alicuius precationis, quae tum conſtantis vſus in eccleſia fuerit, diſertam facit mentionem. *Frequenter*, inquit, *in oratione dicimus, Da omnipotens, da nobis partem cum prophetis; da cum apoſtolis Chriſti tui; tribue, vt inueniamur ad veſtigia vnigeniti tui.* Quod tam luculentum teſtimonium eſt, vt *centuriatores* [*z*] non dubitent hinc concludere, quod eccleſia tempore ORIGENIS formulas quasdam precationum habuerit. Idem ORIGENES alibi [*a*] dicit: *Nos illud pro certo adfirmamus, experti, quod, qui ritu chriſtiano per Ieſum colunt Deum, vniuerſorum dominum, viuuntque iuxta*

(*u*) Lib. XIV. cap. III. §. III.

(*x*) Vid. Cau. hiſtor. litter. vol. II. p. 47.

(*y*) Origen. hom. XI. in Ierem. p. 606. edit. Baſil.

(*z*) Centur. Magdeb. cent. III. c. VI. p. 94. Formulas quasdam precationum absque dubio habuerunt. Origenes enim ad eas, quas collectas hodie vocant, adludere videtur. *Vbi*, inquit, *frequenter in oratione dicimus; Da omnipotens*, cetera.

(*a*) Orig. contr. Celſum lib. VI. p. 302. *διαβεβαιούμεθα δὲ ἡμεῖς, καὶ τῇ πείρᾳ παραλαβόντες, ὅτι οἱ κατὰ χριστιανισμὸν διὰ τοῦ Ἰησοῦ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεραπεύοντες θεὸν*

eius

eius euangelium, ſolemnibus precibus vtentes noctu & interdiu, nec magis, nec dæmonibus ſint expugnabiles. Nam CELSVS pro mala ſua mentiendi conſuetudine chriſtianos inſigniter calumniatus erat, dicens, ſe vidiſſe apud quoſdam religionis chriſtianæ presbyteros volumina barbara, continentia dæmonum nomina & præſtigias; addideratque, his precationibus, quas presbyteri in iſtis voluminibus haberent, nihil boni ineſſe, ſed omnia hominibus noxia; Quam calumniam ORIGENES non tantum indignabundus profligabat, prouocans ad omnium cum chriſtianis conuerſantium experientiam, qui nihil vmquam tale ne audierint quidem de ipſorum moribus: ſed aduerſario quoque ſuo confirmat, precationes, quæ ex præſcripto faciant, tales eſſe, vt inuictos illos præſtent aduerſus omnem vim magicam & poteſtatem dæmonum Iam ſi conſideres, obiectionem a CELSO contra libros liturgicos chriſtianorum presbyterorum factam eſſe, rationi conſentaneum eſt concludere, quod ORIGENIS reſponſio ad eosdem reſpiciat. ORIGENES enim, presbyteros tales libros habuiſſe, non negat, ſed tantum dicit, precationes ad vtendum illis præſcriptas prorſus alius eſſe indolis, atque ab aduerſario repræſententur.

HISCE addere poſſumus, quæ ORIGENES dicit in commentario in *Iobum*, quod ex antiqua eccleſiæ conſuetudine [b] liber *Iobi* in diebus ieiunii quadrageſimalis, ſpeciatim in hebdomade memoriæ paſſionis dominicæ ſacra & huic rei maxime adcommoda, in publicis conuentibus legatur. Locum illum lector poſthac [*] fuſius tranſcriptum legere poteſt, quare heic ſatis eſt indicaſſe, ſacras ſcripturas ipſius ætate ad certam methodum, regulam, ac præſcriptum ordinem fuiſſe in eccleſia lectitatas.

NON multo poſt ORIGENEM CYPRIANVS teſtatur, non tantum, quod oratio dominica vt formula, & quidem vt formula ſpiritualis, gratiſſima Deo, fuerit adhibita, quemadmodum poſtea videbimus; ſed diuerſarum etiam aliarum formularum, quæ communis & cogniti vſus in diuino miniſterio fuerint,

καὶ βιοῦντες κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ταῖς προστεταχθείσαις τε εὐχαῖς συνεχέστερον καὶ δεόντως νυκτὸς καὶ ἡμέρας χρώμενοι, οὔτε μαγείᾳ, οὔτε δαιμονίοις εἰσὶν ἁλωτοί.

(*b*) Origen. in Iob. lib. I. p. 366. edit. Baſil. (p. 287. edit. Pariſ. MDCIIII.)

(*) Lib. XIV. cap. III. §. III.

rint, facit mentionem. Sic in adminiſtratione baptiſmi vnusquiſque diabolo & mundo ad certam verborum [c] formulam renuntiare debebat, tunc temporis vulgo in eccleſia cognitam, quam memorandi occaſionem CYPRIANVS plus vice ſimplici habuit. Similiter profeſſionem diuerſorum capitum fidei chriſtianæ certa verborum formula facere debebant, quam quælibet eccleſia in hunc finem habebat, & in hunc ſpecialiorem vſum in ſymbolo collegerat. CYPRIANVS [d] ſæpe de interrogationibus & reſponſionibus hac occaſione vſitatis loquitur: quas ita ſtricte ad certam formulam fieri adfirmat, vt ipſimet *Nouatiani* [e] eadem prorſus verba in interrogationibus ac reſponſionibus adhibeant, quibus vtantur catholici. Eamdem illos legem tenere dicit, quam eccleſia catholica teneat, eodem ſymbolo, quo & catholicos, baptizare; quærere eos e baptizando: Num credat in patrem, filium & ſpiritum ſanctum: Num credat remiſſionem peccatorum & vitam æternam per ſanctam eccleſiam? Quæ erant prima & vltima verba in ſymbolo. Ita ſtricte eidem verborum formulæ adhærebant, quantumuis ſenſu eorum in quibusdam capitibus ſpecialioribus de peccatorum remiſſione & eccleſia differrent. Quod tam perſpicuum obſeruatæ certæ in baptiſmo formulæ argumentum

(c) Cyprian. de lapſis p. 125. (p. 89. edit. Amſtelod.) Stare illic potuit Dei ſeruus & loqui & renuntiare Chriſto, qui iam diabolo renuntiarat & ſæculo? It. epiſt. VII. al. XIII. ad Rogat. p. 37. (p. 190. edit. Amſtelod.) Sæculo renuntiaueramus, quum baptizati ſumus.

(d) Cypr. epiſt. LXX. ad epiſc. Numid. p. 190. (p. 301. edit. Amſtelod.) Sed & ipſa interrogatio, quæ fit in baptiſmo, teſtis eſt veritatis. Nam quum dicimus: Credis in vitam æternam, & remiſſionem peccatorum per ſanctam eccleſiam? Intelligimus remiſſionem peccatorum non niſi in eccleſia dari, cetera.

(e) Id. epiſt. LXIX. al. LXXVI. ad Magnum p. 183. (p. 296. edit. Fell. Amſtelod.) Quod ſi quis opponit, vt dicat, eamdem Nouatianum legem tenere, quam catholica eccleſia teneat, eodem ſymbolo quo & nos, baptizare; eumdem noſſe Deum patrem, eumdem filium Chriſtum, eumdem ſpiritum ſanctum, ac propter hoc vſurpare eum poteſtatem baptizandi poſſe, quod videatur in interrogatione baptiſmi a nobis non diſcrepare: ſciat, quiſquis hoc opponendum putat; primum, non eſſe vnam nobis & ſchiſmaticis ſymboli legem; neque eamdem interrogationem. Nam quum dicunt: *Credis remiſſionem peccatorum & vitam æternam per ſanctam eccleſiam*; mentiuntur in interrogatione, quando non habeant eccleſiam, cetera.

 eſt,

eſt, vt non videam, quid cum ratione ad illud reſponderi poſſit.

Ita quoque, quod ad preces in adminiſtratione euchariſtiæ attinet, nihil eſſe poteſt euidentius, quam quod populus in illis partem habuerit. Non inſiſtam his illius locutionibus, quando publicam eſſe ſibi & communem orationem[*f*] dicit, quia iſtæ admittunt exceptionem. At vero quæ de reſponſionibus populi, ad verba ſacerdotis fieri ſolitis, dicit, ea nullo modo eludi poſſunt. Nam populo perſuaſurus, vt vigilent & incumbant ad preces toto corde, ad animum illis reuocat vſitatam loquendi formulam, qua vniuerſa eccleſia ad auocandum mentes ſuas ab omni carnali & ſæculari cogitatione vtatur. *Sacerdos*, inquit [*g*], *ante orationem, præfatione præmiſſa, parat fratrum mentes dicendo: Surſum corda; vt, dum reſpondet plebs: Habemus ad dominum, admoneatur, nihil aliud ſe quam dominum cogitare debere.* Quod CYPRIANVS heic dicit de præfatione orationi præmiſſa, non ita intelligendum eſt, quaſi omnibus eccleſiæ precibus præmiſſa ſit, ſed precationi proxime ante conſecrationem in miniſterio euchariſtico: Nam, vti poſthac videbimus, ante euchariſtiæ celebrationem tam preces pro catechumenis & pœnitentibus, quam preces pro fidelibus, ſiue pro toto eccleſiæ chriſtianæ ſtatu fundebantur; quando vero ſolemnis precatio oblationis facienda erat, tunc ſacerdos populum excitabat, hac vtens verborum formula: *Surſum corda!* & populus reſpondebat: *Habemus ad dominum.* Sacerdos iterum ſe vertens, dicebat: *Gratias agamus Deo, domino noſtro;* & populus reſpondebat: *Hoc æquum & iuſtum eſt.* Tum precatio conſecrationis ſequebatur & oratio dominica; & hanc excipiebat ſalutatio, *Pax vobis*; ad quam populus reſpondebat, *Et cum ſpiritu tuo.* Quo facto oſculum pacis ſibi dabant inuicem, atque ad recipiendum ſanctum ſacramentum progrediebantur. Hæc erat forma & ordo officii euchariſtici ætate AVGVSTINI in eccleſia *Africana*; & admodum probabile eſt, camdem formam tempore CYPRIANI

(*f*) Cyprian. de orat. domin. p. 141. (p. 100. edit. Fell. Amſtelod.) Publica eſt nobis & communis oratio.
It. epiſt. VIII. al. XI. ad Cler. p. 26. (p. 187. edit. Amſtel.) Oratione communi & concordi prece pro omnibus iuſſit orare.

(*g*) Cyprian. de orat. dominic. p. 152. (p. 107. edit. Amſtelod.)

obti-

obtinuiſſe. Verum CYPRIANVS non habuit occaſionem commemorandi vllam aliam precationum partem, præter eam, quæ ad peculiare eius argumentum ſpectabat; quæ vna ſufficit ad probandum, quod ſtatæ precum formulæ eo tempore in publico eccleſiæ *Carthaginenſis*, & probabiliter reliquarum etiam eccleſiarum *Africanarum*, miniſterio fuerint vſurpatæ.

EODEM tempore cum CYPRIANO vixit FIRMILIANVS, eccleſiæ *Cæſareenſis* in *Cappadocia* epiſcopus, qui occaſionem habens loquendi de certa quadam muliere, quæ in exſtaſi conſtituta ſpiritum prophetiæ ſe habere dictitabat, inter cetera hoc illam quoque frequenter auſam eſſe dicit; vt inuocatione non contemtibili ſanctificare ſe panem & euchariſtiam facere ſimularet, & ſacrificium domino non ſine ſacramento *ſolitæ prædicationis* [*b*] offerret. Intelligit magnorum beneficiorum, hominibus diuinitus collatorum, commemorationem & recitationem hiſtoriæ de prima inſtitutione cœnæ dominicæ, quæ veteribus dicebatur *ἀνάμνησις* & *ſolita prædicatio*, res raro vel numquam in conſecratione euchariſtiæ prætermiſſa. Addit, eamdem mulierem baptizaſſe quoque multos, vſitata & legitima verba interrogationis vſurpantem, vt nil diſcrepare ab eccleſiaſtica regula videretur. Iuſſiſſe eam baptizandos reſpondere ad quemlibet articulum ſymboli, (vt ipſe vocat) trinitatis, propoſuiſſe illis ſolitas interrogationes, ab eccleſia præſcriptas, hoc eſt, *Num renuntient diabolo, angelis eius, pompæ eius & operibus eius?* Et, *Num Chriſto ſeſe adſcribant, fœdusque cum eo faciant!* Omniaque feciſſe ad imaginem veritatis, ſiue ad methodum & formam, tunc in eccleſia obſeruatam. Iam vero, licet hæc

(*b*) Firmil. epiſt. LXXV. ad Cypr. p. 223. (p. 323. edit. Amſtel.) Illa mulier, quæ prius per præſtigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter auſa eſt, vt & inuocatione non contemtibili ſanctificare ſe panem & euchariſtiam facere ſimularet, & ſacrificium domino non ſine ſacramento *ſolitæ prædicationis* offerret; baptizaret quoque multos vſitata & legitima verba interrogationis vſurpans, vt nil diſcrepare ab eccleſiaſtica regula videretur. - - Numquid & hoc Stephanus, & qui illi conſentiunt, comprobant? Maxime cui nec ſymbolum trinitatis, nec interrogatio legitima & eccleſiaſtica defuit? Poteſt credi aut remiſſio peccatorum data, aut lauacri ſalutaris regeneratio inter perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem geſta ſunt, cetera.

Digitized by Google

omnia per dæmonem geſta fuerint, in illa fœmina energumena loquentem; tamen quum geſta dicantur ſecundum exactas regulas eccleſiæ, indicant, eccleſiam ea tempeſtate habuiſſe ſtatam regulam ac ordinem adminiſtrandi vtrumque ſacramentum, & formulas adeo fuiſſe in vulgus notas, vt iſta femina eas tam exacte potuerit imitari, vt in nulla parte ab vſitatis & ſolemnibus precibus, aliisque cærimoniis, tum obſeruatis in eccleſia, diſceſſerit. Et ſi conſideremus, quod duorum iſtorum ſacramentorum adminiſtratio potiſſimam partem cultus eccleſiaſtici effecerit, hoc tam luculentum teſtimonium eſt, cuiusmodi deſiderare poſſumus ad demonſtrandum, quod præſcriptæ formulæ tum in eccleſiis *Aſiaticis* obtinuerint.

GREGORIVS, epiſcopus *Neocæſarienſis* in *Pontico*, *Firmiliano* σύγχρονος & patratorum per ſpiritum miraculorum fama clarus fuit, cognominatus inde *Thaumaturgus*. Dubium non eſt, quin per ſpiritum quoque precatus ſit, & tamen ad formulam precatus eſt; quod ipſum indicat, quod precari ad formam & precari per ſpiritum non ſint ἀσύστατα. Hic vti eccleſiæ ſuæ fundator erat (inueniens ſeptemdecim tantum chriſtianos, quum eo perueniret, & relinquens modo ſeptemdecim paganos, quum inde auferretur) ita illis liturgiam, ſiue formam ac ordinem diuini cultus, reliquit, cui illi adeo tenaciter adhæſerunt, vt, quemadmodum de illis teſtatur BASILIVS [i], non factum aliquod, non dictum, non formam vllam myſticam, vltra quam illis reliquiſſet, adiici paſſi ſint. Ille rationem inſtituerat cantandi pſalmos non alternatim, ſed communi populi voce coniunctim. Quod inſtitutum eccleſiæ *Neocæſarienſis* clerici tantopere admirabantur, vt quum BASILIVS induxiſſet modum pſallendi alternis vicibus, magnopere offenderentur, dicentes, iſta tempore *Gregorii magni* non fuiſſe. Vnde BASILIVS ad praxin ſuam defendendam epiſtolam illis apologeticam ſcribere neceſſe habebat, qua rationem canendi alternis praxi omnium eccleſiarum orientalium, excepta *Neocæſarienſi*, conformem eſſe, demonſtrabat; & licet hæc eccleſia olim tenaciter adhæſiſſet ritibus ac formulis *Gregorii*, tamen in re quadam ſpecialiore muta-

(i) Baſil. de ſpirit. ſancto cap. XXIX. p. 360. c. οὐ πρᾶξίν τινα, οὐ λόγον, οὐ τύπον τινὰ μυστικὸν, παρὰ ὃν ἐκεῖνος κατέλιπε, τῇ ἐκκλησίᾳ προσέθηκαν.

tio-

tionem admiſiſſe eam, dicebat. Nam tempore *Gregorii* [*k*] non fuiſſe illas precum formulas, quæ dicantur litaniæ, apud *Neocæſarienſes* in vſu, quas tamen iam ſtudioſe obſeruarent, non obſtante, quod hæ nec a *Gregorio* compoſitæ eſſent, nec illo viuo obſeruatæ. Quemadmodum hoc vſum litaniarum in eccleſiam *Neocæſarienſem* aliquot annis poſt *Gregorii* obitum inuectum eſſe oſtendit; ita reliquas eorum formulas ab eo inſtitutas fuiſſe, ab eiusque ingenio & compoſitione, qui primus eccleſiæ fundator fuerat, originem ſuam traxiſſe, euidenter docet.

Non multo poſt, querimoniam a concilio *Antiocheno*, ann. CCLXX. de *Paulo Samoſatenſi*, huius loci epiſcopo hæretico, factam legimus, quod pſalmos [*l*] in honorem domini noſtri *IESV CHRISTI* cani ſolitos, quaſi nouellos & a recentioribus hominibus compoſitos, aboleuiſſet. Hunc locum iam ſupra [*] adlegauimus, ad probandum religioſum ſeruatoris noſtri cultum. Heic autem facit ad demonſtrandum, quod certis laudum formulis eum coluerint, quas iſte epiſcopus ex eccleſia eiecerit, cauſſam huic rei prætextens, quod eſſent nouæ. Verum hæc cauſſa ficta erat; nam iſtæ formulæ laudandi in vſu fuerant in eccleſia, ἀπ᾽ ἀρχῆς, *iam pridem* a fidelibus fratribus conſcriptæ, quemadmodum vetuſtus auctor, qui contra hæreſin *Antemonis* ſcripſit, apud EVSEBIVM [*m*] loquitur. Circa eamdem tempeſtatem, NEPOS, epiſcopus *Aegyptius*, ſimiles hymnos in vſum eccleſiæ compoſuit, quam ob rem a DIONYSIO [*n*],

(*k*) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſ. p. 97. b. ἀλλ᾽ οὐκ ἦν, φασι, ταῦτα ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου· ἀλλ᾽ οὐδὲ αἱ λιτανεῖαι, ἃς ὑμεῖς νῦν ἐπιτηδεύετε. κ. τ. λ.

(*l*) Concil. Antioch. apud Euſeb. lib. VII. c. XXX. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα.

(*) Cap. II. §. III. pag. 43.

(*m*) Euſeb. lib. V. c. XXVIII. ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ᾽ ἀρχῆς, ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. Pſalmi quoque & cantica fratrum *iam pridem* a fidelibus conſcripta, Chriſtum verbum Dei concelebrant, diuinitatem ei tribuendo.

(*n*) Dionyſ. epiſt. ap. Euſeb. lib. VII. c. XXIV. Ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμῳδίας, ᾗ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται. In plurimis aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem tum ob diligentiam & ſtudium ſcripturarum; poſtremo *ob pſalmorum cantus multiplices*, quibus plerique ex fratribus etiam nunc magnopere delectantur.

eccleſiæ *Alexandrinæ* epiſcopo, laudatur, qui & ipſe certa formula laudandi totam *TRINITATEM* vſus eſt, quemadmodum de eo memoriæ prodidit BASILIVS [*o*], qui eodem loco *Athenogenem* martyrem hymnum in laudem ſpiritus ſancti compoſuiſſe narrat, additque, hymnum in gratiarum actione ad lucernas cani ſolitum, continentem totius ſacroſanctæ *TRINITATIS* glorificationem, tam antiqui vſus fuiſſe in eccleſia, vt quis auctor eius fuerit, dicere non poſſit. Sed iam ſupra [*] hoſce hymnos, ad vindicandum religioſum ſaluatoris noſtri cultum adlegauimus, adeoque ſatis habemus heic de illis monuiſſe, quod ſuetæ glorificationis formulæ fuerint.

VNVM tantummodo adhuc in hoc ſæculo obſeruabimus ex epiſtola CORNELII, epiſcopi *Romani*, ad *Fabianum*, epiſcopum *Antiochenum*, EVSEBIO memorata, quod videlicet hoc tempore miniſter eccleſiæ, quando carnem & ſanguinem in euchariſtia communicantibus exhibuit, hac verborum formula vſus dicere conſueuerit: *Corpus Chriſti*, vel, *Sanguis Chriſti*, populo ad hoc ſemper reſpondente: *Amen.* CORNELIVS enim [*p*] de improbitate loquens *Nouatiani* dicit, quod oblatione facta

(*o*) Baſil. de ſpirit. ſancto c. XXIX. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς Διονύσιος ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ - - τούτοις, φησὶ, πᾶσιν ἀκολούθως καὶ ἡμεῖς, καὶ δὴ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρειληφότες, ὁμοφώνως αὐτοῖς προσευχαριστοῦντες, καὶ δὴ καὶ νῦν ὑμῖν ἐπιστέλλοντες, καταπαύσομεν· τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ χριστῷ σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. Dionyſius Alexandrinus in ſecunda ad ſibi cognominem epiſtola - - His, inquit, congruenter & nos, etiam forma regulaque a ſenioribus, qui ante nos vixerunt, accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agere, ac nunc etiam vobis ſcribere deſinemus: Deo autem patri & filio domino noſtro Ieſu Chriſto cum ſancto ſpiritu gloria & imperium in ſæcula ſæculorum, amen.

Ibid. Ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν, μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι· ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν· καὶ ὅς τις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν. κ. τ. λ. Viſum eſt patribus noſtris, veſpertini luminis gratiam haud quaquam ſilentio arripere, ſed mox vt apparuit agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non poſſumus. Εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω κ. τ. λ. Si quis etiam nouit Athenogenis hymnum, cetera.

(*) Cap. II. §. II. pag. 40.

(*p*) Cornel. epiſt. ad Fabian. ap. Euſeb. lib. VI. c. XLIII. p. 245. (p. 199. edit. Amſtelod. verius Colon.) ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος,

portio-

portionem ſingulis diuidens, dum eam tradat, homines, quum panem accipientes dicere debeant, *Amen*, eius loco iurare ſibi cogat per corpus & ſanguinem Chriſti, ſe numquam illius partes deſerturos, nec ad *Cornelium* eſſe redituros. Quæ conſuetudo dicendi *Amen*, per modum reſpondendi ſacerdoti, nominanti corpus ac ſanguinem *CHRISTI*, antiqua pariter & vniverſalis praxis fuit. Nam TERTVLLIANVS [q], vt iam ante obſeruauimus, eius mentionem diu ante fecit, eamque proximi ſæculi ſcriptoribus AMBROSIO, CYRILLO, AVGVSTINO & HIERONYMO, & auctori *conſtitutionum* ſæpius memoratam inuenimus. Qua de re plura dicendi alibi locus erit opportunior.

§. VII.

Documenta de vſu ſtatarum formularum in quarto ſæculo.

INEVNTE ſæculo quarto, ARNOBIVS religioſum chriſtianorum cultum defendens aduerſus gentes dicit, ſummum invocare chriſtianos Deum, & ab eo, quod poſtulent, orare, vel auribus potuiſſe ſcire gentiles, vel ipſius vocis ſono [r], qua vtantur in precibus, noſcitare. Huic omnes [s] ex more proſterni, hunc collatis precibus adorare. Et præcipua precum eorum momenta nobis tradit, antiquis eccleſiæ formulis pror-

καὶ ἐπιδοὺς τοῦτο ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς ἔστ᾽ ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις· ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, μηδέ ποτέ με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον· καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον τὸ ἀμήν, οὐκέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον λέγει. Etenim oblatione facta, portionem ſingulis diuidens: dum eam tradit, miſeros homines benedictionis loco iurare cogit, manus eius qui portionem accepit, ambabus ſuis manibus comprehenſas retinens, nec prius dimittens, quam iurati iſta dixerint: ipſis enim vtar illius verbis. Iura mihi per corpus & ſanguinem domini noſtri Ieſu Chriſti, te numquam meas partes deſerturum, nec ad Cornelium eſſe rediturum. Ita miſer ille non prius guſtare ſinitur, quam ſibi ipſe malum imprecatus ſit. Et quum panem illum accipiens dicere debuiſſet *Amen*, eius loco dicunt: Non revertar deinceps ad Cornelium.

(q) Tertull. de ſpectac. c. XXV.

(r) Arnob. lib. I. p. 24. (p. 9. lin. 5. ſeqq. edit. Hamburg. MDCX. fol.) Summum invocare nos Deum, & ab eo quod poſtulamus orare, vel auribus poterit ſcire, vel ipſius vocis ſono, qua vtimur in precibus, noſcitare.

(s) Ibid. p. 25. (ibid. edit. cit.) Huic omnes ex more proſternimur, hunc collatis precibus adoramus.

ſus

ſus conuenientia, nimirum, [t] vt Deus pacem cunctis dare velit & veniam, magiſtratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus & reſolutis corporum vinctione. Quæ petitiones methodo ac ordini antiquarum liturgiarum adeo conformes ſunt, vt conceptis verbis eas factas eſſe, crederes, tametſi ARNOBIVS de coniunctis eorum precibus, & vocum concentu in publicis precum oblationibus nihil moneat.

LACTANTIVS & EVSEBIVS poſt grauiſſimam perſecutionem ſub *Diocletiano* eique conſociatis ſcripſerunt: Horum vterque formularum precationum mentionem facit, quas primi imperatores chriſtiani militibus ſuis præſcripſerint, factas in imitationem earum, quæ in eccleſia obtinuerint. LACTANTIVS diſerte dicit, quum *Licinius* in eo fuiſſet, vt prælium cum *Maximino* propediem committeret, *Maximinum* eiusmodi votum *Ioui* vouiſſe, vt, ſi victoriam cepiſſet, chriſtianorum nomen exſtingueret funditusque deleret. Tunc proxima nocte *Licinio* quieſcenti adſtitiſſe angelum Dei, monentem, vt ocius ſurgeret, atque oraret Deum ſummum, cum omni exercitu ſuo; illius fore victoriam, ſi feciſſet. Poſt has voces quum ſurgere ſibi viſus eſſet, & quum ipſe, qui monuerat, adſtaret, tunc docuiſſe eum, quomodo & quibus verbis eſſet orandum. Diſcuſſo deinde ſomno notarium iuſſiſſe adſciri, & ſicut audiiſſet, hæc verba dictauiſſe: [u] *Summe Deus, te rogamus: ſancte Deus, te rogamus: omnem iuſtitiam tibi commendamus. Per te viuimus, per te victores & felices exiſtimus. Summe, ſancte Deus, preces noſtras exaudi: brachia noſtra ad te tendimus. Exaudi, ſancte, ſumme Deus.* Scripta fuiſſe hæc in libellis pluribus, & per præpoſitos tribunosque miſſa, vt ſuos quiſque milites doceret. Creuiſſe animum vniuerſis, victoriam ſibi credentibus de cælo nuntiatam. Quum vtraque acies in conſpectu fuiſſet, *Licinianos*, ſcutis depoſitis galeisque reſolutis, ad cælum manus tendiſſe, & præeuntibus præpoſitis & poſt imperatorem precem dixiſſe. Audiſ-

(t) Arnob. lib. IV. p. 181. (p. 90. edit. cit.) Nam noſtra quidem ſcripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conuenticula dirui? in quibus ſummus oratur Deus, pax cunctis & venia poſtulatur magiſtratibus, exercitibus, regibus, familiaribus, inimicis, adhuc vitam degentibus, reſolutis corporum vinctione.

(u) Lactant. de mort. perſecut. c. XLVI. XLVII.

ſe

ſe aciem *Maximini* precantium murmur. Illos, oratione ter dicta, virtute iam plenos, repoſuiſſe capitibus galeas, ſcuta ſuſtuliſſe, & impetu facto aduerſarios multo numeroſiores inuaſiſſe; & quaſi ad deuotam mortem, non ad prælium veniſſent *Maximiniani*, ita eos Deum ſummum iugulandos ſubieciſſe inimicis.

Non adeo multi anni ſunt, quando hic aureus LACTANTII libellus in lucem publicam prodiit, adeoque hoc teſtimonium non adeo ſæpe ſub conſpectum & obſeruationem vulgaris cuiusuis lectoris cecidiſſe exiſtimo. Quemadmodum autem de veritate relationis iſtius, auctoritate LACTANTII fundatæ, dubitandum non eſt, ita illuſtre documentum eſt tam de opinione LACTANTII, quam de generali chriſtianorum ſententia, quod formulas precum haud illicitas eſſe iudicarint, eo quod in libro deſcriptæ fuerint, nec earum repetitionem aliquid offenſionis habere, quum hæc precatio ter repetita fuerit. Si dixeris, hanc precationem immediate per angelum fuiſſe dictatam, idem & magis de oratione dominica dici poteſt, quod ab ipſo *CHRISTO* dictata fuerit, nec non de pſalmis, vtpote qui, tamquam formulæ precum ac laudum, a diuinitus inſpirato ſcriba litteris conſignati ſunt; & hi tamen ſunt, quorum vſus non aliam ob cauſſam, quam quod formulæ ſunt, deſpicitur, ſi in liturgiam quamdam eccleſiaſticam ſint adſumti.

Hvic teſtimonio LACTANTII parallela eſt alia relatio EVSEBII de *Conſtantino*, quod omnibus militibus ſuis, qui chriſtianæ fidei doctrinam nondum ſuſcepiſſent, præceperit, vt dominicis diebus in apertum campum procederent, ibique *μεμελετημένην εὐχὴν*, [x] *precationem, quam antea didiciſſent*, ſimul omnes ſigno dato ad Deum funderent. Precationem *Latino* ſermone, ipſis patrio, pronuntiandam fuiſſe dicit ad hunc modum: *Te ſolum agnoſcimus [y] Deum; te regem profitemur; te adiutorem inuocamus. Tui muneris eſt, quod victorias retulimus, quod ho-*

(x) Euſeb. de vita Conſtant. lib. IV c. XIX. Τοῖς δ᾽ ἔτι μήπω τοῦ θείου λόγου μετέχουσιν, ἐν δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο, ταῖς κυριακαῖς ἡμέραις ἐν προαστείοις ἐπὶ καθαροῦ προϊέναι πεδίου κἀνταῦθα μεμελετημένην εὐχὴν ἐξ ἑνὸς συνθήματος ὁμοῦ τοὺς πάντας ἀναπέμπειν θεῷ.

(y) Euſeb. ibid. c. XX. Σὲ μόνον οἴδαμεν θεόν· σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακα-

ſtes ſuperauimus. Tibi ob præterita iam bona gratias agimus; & futura a te ſperamus. Tibi omnes ſupplicamus, vtque imperatorem noſtrum Conſtantinum, vna cum piiſſimis eius liberis incolumem & victorem diutiſſime nobis ſerues, rogamus. Hæc die ſolis a militibus gentilibus fieri, & hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

Qvod autem ad illos attinet, qui *CHRISTO* nomen dederant, his ſuum ipſius exemplum ſequi, & diebus dominicis precationibus eccleſiæ adeſſe, diligentia & alacritate cunctis ipſum præiuiſſe, adfirmat. In palatio ſuo quamdam velut eccleſiam conſtituiſſe, & ſacris codicibus in manus ſumtis, oracula a Deo edita attente meditatum eſſe. Poſtea *ſolemnes preces* [z] cum vniuerſo aulicorum cœtu recitaſſe. Quæ omnia oſtendunt, quod formulæ precationum eo tempore generatim in eccleſia fuerint adhibitæ, quandoquidem *Conſtantinus* in ſua ipſius familia præſcriptis precationibus vſus eſt, & hoc ipſo eam quaſi eccleſiam conſtituit.

Propter hæc omnia ſummis laudibus *Conſtantinum* effert evsebivs: Id quod evsebivm ipſum præſcriptas formulas non odiſſe, indicat. Et certe hiſtoriæ illius acceptam ferimus huius *Conſtantinianæ* multarumque aliarum formularum notitiam, quæ perditæ eſſent, niſi eius cura & diligentia eſſent conſeruatæ, quod grato animo lector quiſque agnoſcet, credo, qui conſiderauerit, quam multa ex monumentis eius iam adducta ſint, ſpeciatim ea, quæ de *Eſſenis* eorumque ratione colendi Deum ex philone ivdaeo memoriæ prodidit. Nam vt manifeſtum eſt, eos Deum ad certas formas coluiſſe, ita quoque certum eſt, evsebivm eos pro chriſtianis, cultumque eorum pro ratione colendi Deum, a primis chriſtianis *Alexandriæ* [a] inſtituta, habuiſſe. Non præter rem me facturum puto, ſi quoque ob-

λήμεθα· παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα· διὰ σοῦ κρείττους τῶν ἐχθρῶν κατέστημεν· σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν· σὲ καὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζομεν· σοῦ πάντες ἱκέται γινόμεθα, τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντῖνον, παῖδάς τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς, ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου, σῶον καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτνιώμεθα.

(z) Euſeb. ibid. c. XVI. ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις ἐκκλησίας θεοῦ τρόπον διέθετο, σπουδῇ ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων· μετὰ χεῖρας γέτοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοπνεύστων λογίων θεωρίᾳ προσανεῖχε τὸν νοῦν· εἶτ' εὐχὰς ἐνθέσμους σὺν τοῖς τὸν βασίλειον οἶκον πληροῦσιν ἀπεδίδου.

(a) Euſeb. lib. II. c. XVII. tot.

ſerua-

ſeruauero, quod EVSEBIVS in epiſtola quadam ſua, SOCRATI [*b*] memorata, expreſſis verbis dicat, quod in eccleſia *Cæſarienſi*, cuius ille erat epiſcopus, ſemper ſymbolum habuerint, certa verborum formula conſcriptum, (quod ille ibi recitat) ex quo catechumeni inſtitui, eiusque verbis reſponſiones in baptiſmo dare debuerint: & quod ſic fuerit tunc, quum ipſe primis fidei rudimentis inſtructus & quum ſalutari lauacro tinctus ſit. Quod ſi illius eccleſia formulam in baptiſmo permiſit, æquum eſt e dictis credere, quod nec in aliis diuini cultus partibus formulas fuerit auerſata. Accedit, quod a tempore concilii *Nicæni* certo ſciamus, ſymbolum in iſto concilio conditum in plerisque eccleſiis orientalibus in vſu fuiſſe, tamquam exacte præſcriptam formulam, ſecundum quam omnes catechumeni reſpondere in baptiſmo debuerint, quemadmodum alibi [*] demonſtrauimus: licet non ſtatim admiſſa ſit tamquam formula recitanda, vti nunc eſt, in ordinario eccleſiæ miniſterio. Verum admiſſio eius tamquam formulæ in baptiſmo argumento eſt, quod eccleſia tunc temporis formulas non fecerit nihili, quia eas in adminiſtratione ſacramentorum ſuorum, quæ præcipuæ diuini miniſterii partes ſunt, intromiſit.

ATHANASIVS, æque ac EVSEBIVS, concilii *Nicæni* membrum fuit, atqui in ſcriptis illius [*c*] manifeſta liturgiæ veſtigia con-

(*b*) Socrat. lib. I. c. VIII. *Τὸ μὲν ὖν παρ' ἡμῶν γράμμα, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου ἡμῶν βασιλέως ἀναγνωσθὲν, εὖ τε ἔχειν καὶ δοκίμως ἀποφανθὲν, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· καθὼς παρελάβομεν παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐν τῇ κατηχήσει, καὶ ὅτε τὸ λουτρὸν ἐλαμβάνομεν, καὶ καθὼς ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν μεμαθήκαμεν, καὶ ὡς ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ, καὶ ἐν αὐτῇ ἐπισκοπῇ ἐπιστεύσαμέν τε καὶ ἐδιδάσκομεν, οὕτω καὶ νῦν πιστεύοντες, τὴν ἡμετέραν πίστιν ὑμῖν προσαναφέρομεν· ἔστι δὲ αὕτη· πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν κ. τ. λ.* Noſtra formula, quæ in conſpectu imperatoris Deo cariſſimi lecta, recte ac probe ſe habere omnibus viſa eſt, ſic habet. Sicut ab anteceſſoribus noſtris epiſcopis accepimus, tunc quum primis fidei rudimentis inſtructi, & quum ſalutari lauacro tincti ſumus: ſicut ex diuinis ſcripturis didicimus, & ſicut ipſi tum in presbyterio: tum in epiſcopali gradu conſtituti, & credidimus & docuimus, ita nunc etiam credentes, fidem noſtram vobis exponimus, eſt autem huiusmodi: Credimus in vnum Deum, cetera.

(*) Lib. X. c. IV. §. XVII. volum. IV. p. 110. 111.

(*c*) Athan. apol. ad Conſtantin. p. 679. edit. Par. MDCXXVII. (p. 301. d. edit. Par. MDCXCVIII.) *Μόνον γὰρ ἔλεγον, εὐξώμεθα περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐγούστου Κωνσταντίου· καὶ πᾶς ὁ λαὸς εὐθὺς μιᾷ φωνῇ ἐβόα, Χριστὲ βοήθει Κωνσταντίῳ.*

Digitized by Google

ſpiciuntur. Declarat alicubi, quod quum dixerit: *Oremus pro ſalute piiſſimi Auguſti Conſtantii*, omnis populus vna voce ſtatim acclamauerit: *CHRISTE, auxiliare Conſtantio.* Quod exacte reſpondet vetuſtæ rationi orandi pro regibus & aliis in precibus pro vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu, vbi populus ad quamlibet petitionem reſpondere ſolebat, Κύριε ἐλέησον, *Kyrie eleiſon*, hoc eſt, *miſerere domine*, vti loco ſuo videbimus.

Alio loco [*d*] de celebratione eucharistiæ loquens dicit, populum preces ſuas vna voce ſine vlla diſſonantia obtuliſſe; & in tanta populi multitudine non niſi vnam vocem prolatam, qua Deo dixerint, *Amen.* Conſtat etiam inter omnes, pſalmodiam eius ætate in magno fuiſſe pretio *Alexandriæ*. Nam Sozomenvs [*e*] huius praxis beneficio factum eſſe narrat, vt *Athanaſius*, ab inimicis ſuis in eccleſia obſeſſus, eorum manus euaſerit, dum per mediam pſallentium turbam occultus exierit.

(*d*) Athan. ibid. 683. (p. 301. a.) πῶς ἦν βέλτιον, κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως τὸν λαὸν μετ' ἐπικινδύνου συνωχῆς, ἢ ὄντος ἤδη τόπου τοῦ δυναμένου δέξασθαι πάντας, ἐν αὐτῷ συνελθεῖν, καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μετὰ συμφωνίας τῶν λαῶν γενέσθαι τὴν φωνήν; - - τί ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γίνεται φωνὴ, λεγόντων τῷ θεῷ ἀμήν. Quid ſatius fuit, ſeparatimne populum cum periculoſa compreſſione conuenire, an in loco, qui totius multitudinis iam capax eſſet; vt *una* illic *eademque populorum vox cum conſonantia audiretur?* - - quid ſi tanti populi conuenientis *una vox* proferatur, qua Deo dicunt, *Amen.*

(*e*) Sozom. lib. III. c. VI. ἤδη δὲ τῶν στρατιωτῶν καταλαβόντων τὴν ἐκκλησίαν, εὐχὴν ἀποτελέσας, πρότερον ψαλμὸν ῥηθῆναι παρεκελεύσατο· συμφώνου δὲ τῆς ψαλμῳδίας γενομένης οἱ στρατιῶται τέως ἡσύχαζον, ὡς οὐκ εὔκαιρον ὂν ἐπιθέσθαι τότε· ἐν τούτῳ δὲ διαδὺς ὑπὸ τοὺς ψάλλοντας, ἔλαθεν ἐξελθὼν καὶ εἰς τὴν Ῥώμην ἀνήχθη. Quum iam milites eccleſiam occupaſſent, ipſe completa oratione pſalmum prius recitari iuſſit. Dum *pſalmus ab omnibus caneretur*, milites interea quieſcebant, intempeſtiuum rati, eo tempore impetum facere. Tunc vere Athanaſius *per medium pſallentium turbam* occultus euaſit, & Romam nauigio delatus eſt.

Socrat. lib. II. c. XI. προστάξας διακόνῳ κηρύξαι εὐχὴν, αὖθις ψαλμὸν λέγεσθαι παρεσκεύασε· συμφωνίας δὲ ἐκ τῆς ψαλμῳδίας γενομένης, διὰ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας πάντες ἐξῄεσαν· τούτου γινομένου, οἱ στρατιῶται ἀπόμαχοι ἔμενον· ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐν μέσοις τοῖς ψαλμῳδοῦσιν ἀβλαβὴς διεσώζετο. Mandat diacono (Athanaſius) vt orationem populo indiceret. Statimque præcepit, vt pſalmus recitaretur. Cum autem in *recitatione pſalmi ſuauis concentus*

AVGV-

AVGVSTINVS quoque de vſitata eccleſiæ *Alexandrinæ* pſallendi ratione loquitur, [*f*] dicitque, *Athanaſium* quodammodo illam immutaſſe; & tam modico flexu vocis feciſſe ſonare lectorem pſalmi, vt pronuntianti ſimilior eſſet, quam canenti. Id porro ex RVFFINO [*g*] aliisque hiſtoricis, qui hiſtoriam de baptizatis per *Athanaſium* puerum catechumenis referunt, obſeruare eſt, interrogationes & reſponſiones & reliquas baptiſmi cærimonias tunc temporis in iſta eccleſia ex certa iſtiusmodi regula ac ordine fieri ſolitas eſſe, vt *Athanaſius* eas exacte potuerit imitari, nec quicquam omiſerit, quod ſecundum religionis chriſtianæ ritum fieri oportuit, quemadmodum *Alexander* epiſcopus, diligenter facta inquiſitione, cognouiſſe dicitur. Et

---

totius multitudinis exſtitiſſet, per vnam ex eccleſiæ ianuis omnes egreſſi ſunt. Quod quum fieret, milites quidem quieti ſtetere. Athanaſius vero in *media pſallentium turba* euaſit incolumis.

Theodoret. lib. II. c. XI I. ἐγὼ δὲ — καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προύτρεπον, τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. κ τ λ. Ego vero — ſedens in cathedra mandaui diacono, vt *pſalmum recitaret*, vtque populus reſponderet; Quoniam in ſæculum miſericordia eius.

(*f*) Auguſt. confeſſ. lib. X. c. XXXIII. Tutius mihi videtur, quod de Alexandrino epiſcopo Athanaſio ſæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat ſonare lectorem pſalmi, vt pronuntianti vicinior eſſet, quam canenti.

(*g*) Ruffin. lib. I. c. XIV. Tempore, quo apud Alexandriam Petri martyris diem Alexander epiſcopus agebat, quum poſt expleta ſolemnia conuenturos ad conuiuium ſuum clericos exſpectaret in loco mari vicino, videt eminus puerorum ſupra oram maris ludum, imitantium, vt fieri ſolet, epiſcopum atque ea, quæ in eccleſiis geri mos eſt. Sed quum intentius diutine pueros inſpectaret, videt ab his geri quædam etiam ſecretiora & myſtica. Perturbatus illico, vocari ad ſe clericos iubet, atque eis, quid eminus ipſe videret, oſtendit. Tum abire eos, & comprehenſos ad ſe perducere omnes pueros imperat. Quumque adeſſent, quis eis ludus, & quid egiſſent, vel quomodo percunctatur. Illi, vt talis habet ætas, pauidi, negare primo, deinde rem geſtam per ordinem pandunt, & baptizatos a ſe eſſe quosdam catechumenos confitentur per Athanaſium, qui ludi illius puerilis epiſcopus fuerat ſimulatus. Tum ille diligenter inquirens ab his, qui baptizati dicebantur, *quid interrogati fuerint*, *quidue reſponderint*, ſimul & ab eo, qui interrogauerat. Vbi videt *ſecundum religionis noſtræ ritum cuncta conſtare*, conlocutus cum concilio clericorum, ſtatuiſſe traditur, illis, quibus *integris interrogationibus & reſponſionibus* aqua fuerat infuſa, iterari baptiſmum non debere, ſed adimpleri ea, quæ a ſacerdotibus mos eſt.

 hoc

Digitized by Google

hoc oſtendit, non ſolum tempore *Athanaſii*, ſed *Alexandri* etiam, anteceſſoris eius, ætate tales formulas in eccleſia iſta in conſtanti vſu fuiſſe. Ipſe etiam ATHANASIVS non ſolum pſalmodiæ inibi vſitatæ meminit, ſed eam quoque ita inſtitutam fuiſſe dicit, vt populus partem in ea habere poſſet. Quamquam enim conſuetudo cantandi ſingulos verſus per modum antiphoniæ in eccleſiam nondum inuecta erat in recitandis pſalmis *Dauidicis*; ſolebat tamen populus nonnumquam in clauſula verſus ſe coniungere, & vna cum lectore eum repetere. Atque hoc dicebatur ὑπηχεῖν & ὑπακούειν, *in clauſula in conſortium venire*. Vnde ATHANASIVS loquens de inuaſione [*h*] in eccleſiam ſuam, ante a SOCRATE & SOZOMENO memorata, dicit, iuſſiſſe ſe diaconum pſalmum legere populumque ὑπακούειν, hoc eſt, non ſimpliciter auſcultare, vti imperitus quidam interpres reddidit, ſed in clauſula hæc verba repetere: *quoniam in ſaeculum miſericordia eius.* De qua canendi ratione poſthac plura dicendi locus erit lib. XIV. cap. I. §. XII. Heic id tantum adhuc notabimus, quod ATHANASIVS commemorans, quæ *Ariani* in matronas ac virgines in ipſa eccleſia crudeliter & indigne patrarint, virginis cuiusdam faciat mentionem, quam publice flagellarint, adhuc pſalterium [*i*] præ manibus tenentem. Quod illa ſine dubio habuit, vt in cantandis pſalmis *Dauidicis*, more in eccleſia vſitato, ſe coniungeret. Et liber *de interpretatione pſalmorum* nihil aliud eſt, quam inſtructio, quemadmodum pſalmis & formulis precum ac gratiarum actionis, quavis occaſione id ferente, vtendum ſit, vbi inter alia obſeruat [*k*], pſalmum LXII vel LXIII. *O Deus, Deus meus! ad te de luce vigilo. Sitiuit in te anima mea*, ſemper in precibus matutinis ſoli-

(*h*) Athanaſ. apol. ad Conſtant. p. 717. (p. 334. d. edit. Par. MDCXCVIII.) προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον κ. τ. λ. vid. ſub Litt. (e) p. 157. ex Theodoret. lib. II. c. XIII.

(*i*) Athan. epiſt. ad orthodox. p. 947. (p. 114. f. edit. cit.) ἐν οἷς μίαν παρθένον φιλολογοῦσαν, καὶ τὸ ψαλτήριον ἔτι κατέχουσαν ἐν ταῖς χερσὶ, μαστιχθῆναι πεποίηκε δημοσίᾳ. Inter quas virginem aliquam lectionis ſtudioſam & adhuc *pſalterium præ manibus tenentem* publice flagellari iuſſit.

(*k*) Athan. de interpret. pſalmor. ad Marcellin. tom. I. p. 975. (p. 995. c.) -- ἔχων δὲ τὸν θεὸν καὶ πρὸς αὐτὸν ὀρθρίζων ψάλλε τὸν ἑξηκοστὸν δεύτερον. -- quum adſit tibi Deus, ad quem diluculo cane pſalmum ſexageſimum ſecundum.

tum

tum eſſe recitari. Et auctor libri *de virginitate* [*l*] inter opera illius idem dicit; quod CHRYSOSTOMO etiam & aliis quibusdam circa hanc ætatem memoratur, qua de re occaſio nobis dabitur loquendi ſpecialius, quum ordinem ac methodum officii matutini conſiderabimus [*].

ATHANASIVS annis quadraginta ſex epiſcopus vixit *Alexandriæ* ad annum vſque CCCLXXI. Quo durante interuallo conſentanea teſtimonia habemus IVVENCI & PACHOMII omniumque monaſteriorum per *Aegyptum;* FLAVIANI, epiſcopi *Antiocheni*, CYRILLI, epiſcopi *Hieroſolymitani*, HILARII, epiſcopi *Pictauienſis*, OPTATI, EPIPHANII, GREGORII NAZIANZENI, EPHREM SYRI, BASILII & APOLLINARIS, perſonati auctoris ſub nomine DIONYSII AREOPAGITAE, vna cum concilio *Laodiceno*. Nec multo poſt AMBROSII, HIERONYMI, AVGVSTINI, & CHRYSOSTOMI, nec non diuerſorum conciliorum *Africanorum*, omnium quidem intra terminum huius ſæculi quarti, in quo ATHANASIVS vixit.

IVVENCVS ſub *Conſtantino* floruit in *Hiſpania*, & quum poëta eſſet, quatuor euangelia verſibus hexametris expreſſit, & HIERONYMVS addit, quod eodem modo librum [*m*] de *ſacramentorum ordine* in eccleſia compoſuerit. Iam ſi conſideremus, quæ ſupra [**] obſeruauimus, quod *ordo ſacramentorum* ſtilo eccleſiaſtico communiter librum de diuinis officiis denotet, maxime probabile eſt, hoc IVVENCI opus nihil aliud quam formulas diuini miniſterii verſibus deſcriptas continuiſſe.

PACHOMIVS circa annum CCCXL. monachos *Aegyptios* eo adduxit, vt in communitatem vitæ & victus coirent, eosque certis regulis ſubdidit; quarum vna erat, vt bis quotidie in vnum conuenientes certum numerum pſalmorum canerent,

(*l*) Athan. de virgin. p. 1075. (tom. II. p. 123. a. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον δὲ τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε· ὁ θεὸς, ὁ θεός μου πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου. Matutina hora hunc dicite pſalmum: *Deus, Deus meus*, cetera.

(*) Infra c. X. §. II.

(*m*) Hieron. de ſcriptur. eccleſ. cap. LXXXIV. Iuuencus, nobiliſſimi generis, Hiſpanus presbyter, quatuor euangelia hexametris verſibus pene ad verbum transferens, quatuor libros compoſuit, & nonnulla eodem metro ad ſacramentorum ordinem pertinentia. Floruit ſub Conſtantino principe.

(**) Lib. XIII. cap. I. §. VI. pag. 14.

pre-

precibus intermixtis, vti ex narrationibus, quas de illis CASSIANVS [*u*], PALLADIVS [*o*] & HIERONYMVS [*p*] habent, videre eſt. Iam fatendum eſt, quod qualeſcumque preces eorum fuerunt, certe pſalmodia eorum ad certam formulam inſtituta fuerit, ſiue omnes coniunctim cecinerint, ſiue alternatim. Et licet in fine cuiusque pſalmi non recitarent conſuetam doxologiam, *Gloria ſit patri*, &c. vti in eccleſia occidentali fieri moris erat, tamen id aliis temporibus in fine antiphonarum ſuarum fecerunt, vti CASSIANVS [*q*], cultus eorum teſtis oculatus, fidem nobis facit.

CIRCA ann. CCCL. vixit FLAVIANVS, primum presbyter, deinde epiſcopus eccleſiæ *Antiochenæ*. Dum eſſet presbyter, accidit, vt *Leontius*, epiſcopus *Arianus*, communem *δοξολογίαν*, *Gloria ſit patri*, &c. immutaret, vt hæreſi ipſius faueret. Quo facto, *Flauianus* & *Diodorus*, deſerta *Leontii* communione, diuinarum rerum ſtudioſos ad martyrum baſilicas congregarunt; vbi eos in duas partes diuiſos alternis vicibus *Dauidicos* hymnos [*r*] canere docuerunt. Quod quidem tunc primum *Antiochiæ*

(*u*) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. V. Cumque ſedentibus cunctis - & in pſallentis verba omni cordis intentione defixis XI. pſalmos orationum interiectione diſtinctos continuis verſibus parili pronuntiatione cantaſſet, duodecimum ſub alleluiæ reſponſione conſummans, ab vniuerſorum oculis repente ſubtractus eſt.

(*o*) Pallad. hiſtor. Lauſiac. cap. XXXVIII. *ἐτύπωσε δὲ διὰ πάσης τῆς ἡμέρας ποιεῖν αὐτοὺς εὐχὰς δώδεκα, καὶ ἐν τῷ λυχνικῷ δώδεκα, καὶ ἐν ταῖς παννυχίσι δώδεκα, καὶ ἐνάτῃ ὥρᾳ τρεῖς· ὅτε δὲ δοκεῖ τὸ πλῆθος ἐσθίειν, ἑκάστῳ τάγματι καθ' ἑκάστην εὐχὴν ψαλμὸν προᾴδεσθαι ἐτύπωσεν.* Conſtituit, vt per totam diem facerent duodecim orationes, & quum ad verſpertinum lumen venirent, & in nocturnis vigiliis duodecim, & hora nona tres. Quando autem videretur comedendum eſſe multitudini, conſtituit, vt vnusquiſque ordo in vnaquaque oratione pſalmum prius caneret.

(*p*) Hieron. epiſt. XXII. ad Euſtoch. c. XV. Poſt horam nonam in commune concurritur, pſalmi reſonant, ſcripturæ recitantur ex more, & completis orationibus, cunctisque reſidentibus, medius, quem patrem vocant, incipit diſputare.

(*q*) Caſſian. lib. II. c. VIII. Illud etiam, quod in hac prouincia vidimus, vt vno cantante in clauſula pſalmi omnes adſtantes concinant cum clamore: *Gloria & patri & filio & ſpiritui ſancto*, nuſquam per omnem orientem audiuimus, ſed cum omnium ſilentio ab eo, qui cantatur, finito pſalmo orationem ſuccedere.

(*r*) Theodoret. lib. II. c. XXIV. *οὗτοι πρῶτοι διχῇ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χορὺς,*

fieri

fieri cœptum, inde ad reliquos peruaſit, & ad vltimos terrarum fines perlatum eſt. Ita rem narrat THEODORETVS. Vbi facile ad obſeruandum eſt, 1.) Formulam glorificationis fuiſſe rem antiquam, & *Leontium* illam modo adulteraſſe. 2.) Conſuetudinem canendi pſalmos *Dauidicos*, qui ſunt formulæ precum & gratiarum actionis, itidem antiquam eſſe; nec *Flauianum* fuiſſe iſtius officii auctorem, ſed inſtituiſſe tantum morem canendi alternis vicibus. Et quum SOCRATES dicit, quod *Ignatius* antea rationem canendi per antiphonas inuexerit, id non de pſalmis *Dauidicis* intelligendum eſt, ſed de aliis hymnis, in gloriam totius *TRINITATIS* compoſitis; qui, vti vidimus, ſemper in eccleſia chriſtiana obtinuerunt. Et THEODORETVS addit 3.) hanc pſallendi rationem plebi *Antiochenſi* adeo gratam fuiſſe & probatam, vt *Leontium* omnes desererent, & hic neceſſe haberet blandis ſermonibus hortari *Flauianum* atque *Diodorum*, vt hanc λειτουργίαν, *id miniſterium*, in eccleſiis obirent.

EADEM ætate vixit CYRILLVS, eccleſiæ *Hieroſolymitanæ* antiſtes, qui in *catecheſibus* ſuis ad illuminatos ſiue recens baptizatos, multarum formularum, ab antiquis inde temporibus in eccleſia vſitatarum, mentionem facit. In prima catecheſi (s) illis exponit, quid ſibi velint cærimoniæ in baptiſmo adhibitæ. *Primum ingreſſi eſtis*, inquit, *in porticum domus baptiſterii, & ſtantes verſus occidentem, mandari vobis audiſtis, vt protenſa manu tamquam præſenti Satanæ renuntiaretis.* Et paullo poſt explicat, qua de cauſſa id fecerint, ſtantes verſus occidentem. *Quum ſolis occaſus*, inquit, *apparentium tenebrarum ſit locus: diabolus autem, quum ſit tenebræ, robur in illis ſuum habet. Idcirco ſymbolice occaſum ſpectantes, caliginoſo illi tenebrarum principi renuntiatis. Quid igitur vnusquiſque veſtrum ſtans dicebat? Renuntio tibi, Satana, & omnibus tuis operibus, & omni pompæ tuæ, & omni tuo cultui.* Poſtea di-

(s) Cyrill. catech. myſt. I. §. II. p. 378. Εἰσήειτε πρῶτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον, καὶ πρὸς τὰς δυσμὰς ἑστῶτες ἠκούετε καὶ προσετάττεσθε ἐκτείνειν τὴν χεῖρα, καὶ ὡς παρόντι ἀποτάττεσθε τῷ Σατανᾷ.
Ibid. p. 379. ἐπειδὴ τοῦ φαινομένου σκότους τόπος αἱ δυσμαί· ὁ δὲ σκότος τυγχάνων, ἐν σκότει ἔχει καὶ τὸ κράτος· τούτου χάριν συμβολικῶς πρὸς δυσμὰς ἀποβλέποντες, ἀποτάσσεσθε τῷ σκοτεινῷ ἐκείνῳ καὶ ζοφερῷ ἄρχοντι· τί οὖν ὑμῶν ἕκαστος ἑστὼς ἔλεγεν; ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, καὶ πάσῃ τῇ πομπῇ σου, καὶ πάσῃ τῇ λατρείᾳ σου.

Digitized by Google

cit [t], ab occaſu eos eſſe conuerſos ad ortum, quæ lucis ſit regio, & locus paradiſi, ac tum admonitos, vt dicerent: *Credo in patrem & filium & ſpiritum ſanctum, & in baptiſmum pœnitentiæ.* In catecheſi ſecunda ad animum eis reuocat vnctionem in baptiſterio [u], & confeſſionem ſacroſanctæ *TRINITATIS*, & trinam immerſionem. In catecheſi tertia [x] de ſecunda vnctione ſancti chriſmatis agit, quæ tum in confirmatione adhibebatur, ſimulac de aquis baptiſmi adſcendiſſent. In catecheſi quinta de cærimoniis exponit, in celebratione euchariſtiæ obſeruari ſolitis, vbi primum loquitur [y] de aquæ per diaconum præbitione ad lauandas manus ſacerdotis & circum altare ſtantium presbyterorum, quam ablutionem manuum ſymbolum eſſe monet, oportere baptizandos a peccatis omnibus & iniquitatibus mundari. „Deinde, pergit auctor noſter, diaconus cla- „mat: [z] *Complectamini & oſculemini vos inuicem.* Poſtea cla-„

(t) Cyrill. ibid. n. VI. p. 283. Ὅτε οὖν τῷ Σατανᾷ ἀπετάξω, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτὸν πάντως διαθήκην λύσας, τὰς παλαιὰς πρὸς τὸν ᾅδην συνθήκας, ἀνοίγεταί σοι ὁ παράδεισος τοῦ θεοῦ, ὃν ἐφύτευσε κατὰ ἀνατολάς, ὅθεν διὰ τὴν παράβασιν ἐξόριστος γέγονεν ὁ ἡμέτερος προπάτωρ· καὶ τούτου σύμβολον τὸ στραφῆναί σε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολήν, τοῦ φωτὸς τὸ χωρίον· τότε σοι ἐλέγετο εἰπεῖν· πιστεύω εἰς τὸν πατέρα, καὶ εἰς τὸν υἱὸν καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας. Quum itaque Satanæ renuntiaueris, & omne cum illo pactum reſcideris: veteres, inquam, pactiones cum inferno: aperitur tibi paradiſus Dei, quem ipſe ad orientem plantauit: vnde propter mandati violationem primus parens noſter pulſus eſt in exilium. Et huius rei ſymbolum eſt, quum ab occaſu conuerteris ad ortum, quæ lucis eſt regio. Tum admonebaris, vt diceres: *Credo in patrem*, &c.

(u) Cyrill. catech. II. n. III. Εἶτα ἀποδυθέντες, ἐλαίῳ ἠλείφεσθε ἐπορκιστῷ, ἀπ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω. Deinde iam exuti, exorcizato oleo a ſummis capillis ad infimos vſque peruncti eſtis. Num. IV. Καὶ ἠρωτᾶτο ἕκαστος, εἰ πιστεύει εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· καὶ ὡμολογήσατε τὴν σωτήριον ὁμιλίαν, καὶ κατεδύετε τρίτον εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ πάλιν ἀνεδύετε. Atque tunc vnusquiſque interrogabatur, an crederet *in nomen patris & filii & ſpiritus ſancti*: & confeſſi eſtis ſalutarem confeſſionem, & merſi ter in aqua rurſus emerſiſtis.

(x) Id. catech. III. n. II. ὑμεῖς δὲ μύρῳ ἐχρίσθητε, κοινωνοὶ καὶ μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γενόμενοι, Vos vncti eſtis vnguento, facti participes & conſortes Chriſti. Conf. num. III. tot.

(y) Catech. V. num. I. ἑωράκατε τὸν διάκονον τὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεῖ, καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέροις - - σύμβολόν ἐστι τοῦ δεῖν ὑμᾶς καθαρεύειν πάντων ἁμαρτημάτων καὶ ἀνομημάτων τὸ νίψασθαι.

(z) Ibid. num. II. Εἶτα βοᾷ ὁ διάκονος· ἀλλήλους ἀπολάβετε, καὶ ἀλλήλους ἀσπάζεσθε.

mat

„mat ſacerdos [a]: *Surſum corda*; Vos reſpondetis: *Habemus ad*
„*dominum.* Dicit deinde ſacerdos: *Gratias agamus domino*; Ad
„hæc vos ſubiicitis: *Dignum & iuſtum eſt.* Facimus deinde men-
„tionem cæli, & terræ, & maris, ſolis & lunæ & ſiderum, & v-
„niuerſæ creaturæ tam ratione præditæ, quam irrationalis:
„tam iſtius, quæ videtur, quam illius, quæ ſub adſpectum no-
„ſtrum non cadit. Angelorum, archangelorum, virtutum,
„dominationum, principatuum, poteſtatum, thronorum &
„Cherubim faciem operientium, quaſi diceretis illud *Dauidis*:
„*Magnificate dominum mecum.* Commemoramus etiam illa Che-
„rubim, quæ in ſpiritu ſancto cernebat *Eſaias*, circumſtantia
„thronum Dei, atque dicentia: *Sanctus, ſanctus, ſanctus, dominus*
„*Deus Sabaoth.* Propterea enim traditam nobis hanc Seraphi-
„cam theologiam recitamus, vt in illa cæleſti hymnodia, cum
„ſupramundana militia communicemus: atque ſic per eiusmo-
„di hymnos nos ipſos ſanctificantes, Deum benigniſſimum ora-
„mus, vt ſuper illa propoſita elementa ſanctum ſpiritum emit-
„tat, vt panem quidem faciat corpus *CHRISTI*, vinum vero
„ſanguinem *CHRISTI.* Deinde poſtquam confectum eſt il-
„lud ſpirituale ſacrificium, & ille cultus incruentus ſuper ipſa
„propitiationis hoſtia, obſecramus Deum pro communi eccleſi-
„arum pace, pro tranquillitate mundi, pro regibus, pro mili-

(a) Ibid. n. III. Μετὰ τοῦτο βοᾷ ὁ ἱερεύς· ἄνω τὰς καρδίας -- εἶτα ἀποκρίνεσθε, ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον. Num. IV. Εἶτα ὁ ἱερεὺς λέγει· εὐχαριστήσωμεν τῷ κυρίῳ. -- εἶτα λέγετε· ἄξιον καὶ δίκαιον. N. V. Μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης, ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων, καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου, ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν χερουβὶμ τῶν τὸ πρόσωπον δυνάμει καλυπτόντων, λέγοντες τὸ τοῦ Δαβίδ· μεγαλύνατε τὸν κύριον σὺν ἐμοί. μνημονεύομεν καὶ τῶν χερουβὶμ, ἃ ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαΐας παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι καλύπτοντα τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶ πετόμενα, καὶ λέγοντα, Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, κύριος Σαβαώθ· διὰ τοῦτο γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφὶμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινωνοὶ τῆς ὑμνῳδίας ταῖς ὑπερκοσμίοις γενώμεθα στρατιαῖς· ἵνα ἁγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων ὕμνων παρακαλοῦμεν τὸν φιλάνθρωπον θεὸν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ, τὸν μὲν ἄρτον, σῶμα χριστοῦ· τὸν δὲ οἶνον, αἷμα χριστοῦ. Num. VI. Εἶτα μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἱλασμοῦ, παρακαλοῦμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν, καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις, ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ

Digitized by Google

„tibus, pro ſociis, pro ægrotis & adflictis, & in ſumma pro „iis omnibus, qui egent auxilio, dicentes: *Rogamus te nos omnes, „& hoc ſacrificium tibi offerimus.* Deinde mentionem facimus „etiam eorum, qui ante nos obdormierunt: primum patriar„charum, prophetarum, apoſtolorum, martyrum, vt Deus „propter illorum orationes & deprecationes, noſtras ſuſcipe„ret preces. Deinde pro defunctis ſanctis patribus, & epiſco„pis: denique pro omnibus oramus, qui inter nos vita functi „ſunt. Poſtea dicimus illam orationem, quam ſaluator ſuis di„ſcipulis tradidit, cum pura conſcientia patrem nuncupantes „Deum, atque dicentes: *Pater noſter, qui es in cælis*, cetera. Sa„cerdos autem poſtea dicit: *Sancta ſanctis.* Vos deinde reſpon„detis: *Vnus ſanctus, vnus dominus Ieſus Chriſtus.* Audiſtis dein„ceps diuina quadam melodia pſallentem atque ad ſacrorum „myſteriorum communionem vos adhortantem: *Guſtate & vi„dete, quoniam ſuauis eſt dominus.*" Quo facto, ſingulos ad ſacram communionem accedentes, bis *Amen* dicere, adfirmat, primum quidem, vbi corpus *CHRISTI*, & deinde vbi calicem ſanguinis illius manu ſua ſuſcipiant. Poſtremo, exſpectata oratione, Deo gratias agere, qui ipſos tantis myſteriis dignos reddiderit.

IAM cœcus ſit, oportet, qui expreſſa veſtigia & formulas ſtatarum liturgiarum in his omnibus non videt. Quocirca haud aliam eorum dabo interpretationem, niſi, quod ſine vlla dubitatione iam ante, quam CYRILLVS hæc tradidit, præſcripta quæ-

ἁπαξαπλῶς, ὑπὲρ πάντων βοηθείας δεομένων δεόμεθά σε πάντες ἡμεῖς, καὶ ταύτην προσφέρομέν σοι τὴν θυσίαν· εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμημένων, πρῶτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὅπως ὁ θεὸς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων, καὶ ἐπισκόπων, καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων. N. VIII. Εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν θεὸν, καὶ λέγοντες· Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ. Num. XVI. Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ ἱερεύς· τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις -- εἶτα ὑμεῖς λέγετε, εἷς ἅγιος, εἷς κύριος Ἰησοῦς χριστός. Num. XVII. Μετὰ ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θείου, προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων, καὶ λέγοντος· γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χριστὸς ὁ κύριος. Num. XVIII. δέχου σῶμα τοῦ χριστοῦ ἐπιλέγων τὸ Ἀμήν. Num. XIX. προσέρχου καὶ τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος -- λέγων τὸ Ἀμήν. -- εἶτα ἀναμένων τὴν εὐχὴν, εὐχαρίστει τῷ θεῷ καταξιώσαντί σε τῶν τηλικούτων μυστηρίων.

dam

dam liturgia & officia in forma pro adminiſtratione baptiſmi ac euchariſtiæ in eccleſia *Hieroſolymitana* exſtiterint, & ea quidem a maioribus tradita, tametſi fieri non poteſt, vt primam cuiusuis rei originem requirendo perfecte cognoſcamus.

CYRILLO σύγχρονος fuit HILARIVS, vrbis *Pictauorum* in *Aquitania* epiſcopus, qui, teſte HIERONYMO [*b*], *librum hymnorum & myſteriorum* ſcripſit, quem formas ſacrorum officiorum continuiſſe maxime probabile eſt. Id certo conſtat, hymnos eius vna cum hymnis AMBROSII poſtea in magno pretio fuiſſe in eccleſia. Quos quum nonnulli reprobarent, eo quod humano ſtudio compoſiti eſſent, concilium *Toletanum* quartum [*c*] eos in eccleſia vna cum hymnis, *Gloria ſit patri*, &c. Et, *Gloria in excelſis Deo*, retinendos eſſe decernebat, excommunicationem minitans illis, qui in eccleſiis *Hiſpaniæ* & *Galliciæ* eos reiicere auſi eſſent. Ipſe HILARIVS perſpicue ſignificat, & orationes & hymnos fuiſſe iſtiusmodi, vt vniuerſus populus vocem in illis ſuam potuerit coniungere. *Terrendus eſt*, inquit [*d*], *confeſſionis noſtræ ſermone omnis profanus auditor: & aduerſus diabolum, armaque eius orationum noſtrarum ſonitu certandum eſt, & belli noſtri victoria exſultationis voce monſtranda eſt. Audiat orantis populi conſiſtens quis extra eccleſiam vocem: ſpectet celebres hymnorum ſonitus; & inter diuinorum quoque ſacramentorum officia reſponſionem deuotæ confeſſionis accipiat.* Qui ex his omnibus modo tacitum cordis populi conſenſum in precationem ſacerdotis faciunt, ſine vlla intelligibilis vocis coniunctione in precum ac laudum formulis, illi quiduis ex quouis facere poterunt, nec operæ pretium fuerit, quodcumque teſtimonium ad conuincendum tales homines produxeris. Nos illud tantum adhuc notamus ex HILARIO, quod

(*b*) Hieron. de ſcriptoribus cap. CXI. Et liber hymnorum & myſteriorum alius.

(*c*) Concil. Tolet. IV. c. XIII. (tom. V. conc. p. 1709.) Quia nonnulli hymni humano ſtudio in laudem Dei atque apoſtolorum & martyrum triumphos compoſiti eſſe noſcuntur, ſicut hi, quos beatiſſimi doctores Hilarius atque Ambroſius ediderunt, quos tamen quidam ſpecialiter reprobant, pro eo quod de ſcripturis ſanctorum canonum, vel apoſtolica traditione non exſiſtunt; - - ſicut igitur orationes, ita & hymnos in laudem Dei compoſitos, nullus veſtrum vlterius improbet, ſed pari modo in Gallicia Hiſpaniaque celebret: excommunicatione plectendi, qui hymnos reiicere fuerint auſi.

(*d*) Hilar. in pſalm. LXV. p. 232.

iſtæ preces & hymni tam pro matutino quam veſpertino miniſterio fecerint [e], *Progreſſus*, inquit ille, *eccleſiæ in matutinorum & veſpertinorum hymnorum delectatione maximum miſericordiæ Dei ſignum eſt. Dies in orationibus Dei inchoatur, dies hymnis Dei clauditur.*

CHRONOLOGI de tempore concilii *Laodiceni* non exacte conſpirant. LABBEVS & alii ante concilium *Nicænum* illud collocant ad ann. CCCXIX, BEVEREGIVS vero ad an. CCCLXV. Inter omnes autem conuenit, hoc ipſo ſæculo fuiſſe celebratum. Iam vero in eo diuerſi inueniuntur canones, qui præſcriptarum formularum vſum in eccleſiæ miniſterio perſpicue demonſtrant. Canon ſeptimus [*] iubet *Eos, qui ex hereſibus, hoc eſt, ex Nouatianis, ſiue Photinianis vel Teſſaradecatitis conuertuntur, fidei ſymbolum diſcere & ſancto chriſmate inungi, priusquam ad ſacrorum myſteriorum communionem admittantur.* Ex quo patet, quod ſymbola tunc temporis certis verborum formulis expreſſa fuerint, quia ea memoriæ mandari iubentur. Decimus quintus canon [**] præcipit, *Non oportere præter canonicos cantores, qui ſuggeſtum adſcendunt, &* ἀπὸ διφθέρας *ex membrana legunt, aliquos alios canere in eccleſia.* Decimus ſeptimus [***] ait: *Non oportere pſalmos in conventibus contexere, ſed in vnoquoque pſalmo, interiecto ſpatio, lectionem fieri.* Duodeuiceſimus [†] monet, *Idem precum miniſterium omnino debere fieri in nonis* (hoc eſt, hora tertia pomeridiana) *& veſpertinis.* Vndeuiceſimus [††] decernit, *Oportere ſeorſum primum, poſt epiſcoporum ſermones, catechumenorum orationem peragi; & poſtquam exierint catechumeni, eorum, qui pœnitentiam agunt, fieri oratio-*

(e) Id. in pſalm. LXIV. pag. 231.

(*) Περὶ τοῦ, τοὺς ἐκ τῶν αἱρέσεων, τοῦτ' ἔστι, Ναυατιανῶν, ἤτοι Φωτεινιανῶν, ἢ Τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν ἐπιστρεφομένους — ἐκμαθόντας τὰ τῆς πίστεως σύμβολα, χρισθέντας τε τῷ ἁγίῳ χρίσματι, οὕτω κοινωνεῖν τῶν μυστηρίων τῶν ἁγίων.

(**) Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν ἐκκλησίᾳ.

(***) Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν.

(†) Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

(††) Περὶ τοῦ, δεῖν ἰδίᾳ πρῶτον μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων, καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ἐπιτελεῖσθαι· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους, τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν γίνεσθαι· καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν

nem:

nem: & quum ii ſub manum exceſſerint, & ſeceſſerint, fidelium preces ſic ter fieri: vnam quidem, ſcilicet primam, ſilentio: ſecundam autem & tertiam per pronuntiationem impleri, deinde ſic pacem dari. Et poſtquam presbyteri pacem epiſcopo dederint, tunc laicos etiam pacem dare: & ſic ſanctam oblationem perfici, & ſolis licere ſacratis ad altare accedere & communicare. Hic canon manifeſto deſcribit ordinem ac methodum antiqui miniſterii, quemadmodum iſto ſæculo peractum ſit; & quamuis diuerſæ precum heic memoratarum formæ litteris conſignatæ haud fuerint, eas tamen eo tempore in vſu fuiſſe, habemus perſuaſum; Vnde concilium ad eas breuiter ſtrictimque, quoad fert canonis anguſtia, remittit, vti alio loco [*] copioſius dicetur. Canon viceſimus ſecundus [**], hypodiacono ferre vetat orarium, quod erat faſcia ſiue mitella a diaconis adhibita, ad ſignum populo dandum in diuerſis divini miniſterii partibus. Canon quadrageſimus ſextus [***] ſic habet: *Quod oportet eos, qui illuminantur, fidem diſcere, & quinta hebdomadis feria epiſcopo renuntiare, vel presbyteris.* Quadrageſimus ſeptimus [†] ita ſtatuit: *Quod oportet eos, qui in morbo baptiſmum accipiunt, & deinde reſurgunt, fidem ediſcere, quod fidem certa verborum formula conſcriptam fuiſſe indicat.* Vndeſexageſimus [††] canon ait: *Quod non oportet priuatos & vulgares aliquos pſalmos dici in eccleſia*; quod hymnos, ab hominibus priuatis compoſitos, prohibitos, alios autem auctoritatis ac fidei iuſtiſſimæ permiſſos fuiſſe, arguit. Et hoc ſatis ſuperque probat, quod certæ & ſtatæ diuini miniſterii formæ tempore huius concilii in vſu fuerint.

Ad annum CCCLXVIII. EPIPHANIVS vrbis *Salaminis*

πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι, εἶθ' οὕτως τὴν εἰρήνην δίδοσθαι. Καὶ μετὰ τὸ πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην διδόναι· καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι, καὶ μόνοις ἐξὸν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσιέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ κοινωνεῖν.

(*) Lib. XV. cap. I.

(**) Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν.

(***) Ὅτι δεῖ τοὺς φωτιζομένους τὴν πίστιν ἐκμανθάνειν, καὶ τῇ πέμπτῃ τῆς ἑβδομάδος ἀπαγγέλλειν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τοῖς πρεσβυτέροις.

(†) Ὅτι δεῖ τοὺς ἐν νόσῳ παραλαμβάνοντας τὸ φώτισμα, καὶ εἶτα ἀναστάντας ἐκμανθάνειν τὴν πίστιν.

(††) Ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

ſiue

ſiue *Conſtantiæ* in *Cypro* inſula epiſcopus factus eſt. Hunc formulas precationum approbaſſe, ex crebro apparet teſtimonio, quod libris octo ſic dictarum *conſtitutionum apoſtolicarum* impertit, quorum vltimus nihil niſi eiusmodi formas in vnum collectas exhibet. COTELERIVS [*f*] diuerſa loca in *conſtitutionibus* cum illis comparat, quæ ex illis adlegauit EPIPHANIVS, & reipſa vna eademque eſſe oſtendit. Speciatim obſeruat, quod EPIPHANIVS alicubi [*g*] librum *conſtitutionum* laudet, dicens, omnem canonicum ordinem in ipſo contineri; & nihil a fide adulteratum, neque a confeſſione, neque ab eccleſiaſtica adminiſtratione, & canone ac fide. Id quod dicere nemo poteſt, quin diuerſas miniſterii eccleſiaſtici formulas comprobet, quæ in eo continentur. Hinc quando alio loco [*h*] EPIPHANIVS narrat, matutinas laudes in eccleſia, matutinasque preces adſidue celebrari, lucernales item pſalmos & orationes, rationi congruum eſt ſtatuere, iſta omnia ad præſcriptas formulas fieri conſueuiſſe, vti ad minimum de pſalmis & hymnis exploratum eſt. Exſtat autem alius locus in epiſtola EPIPHANII ad *Ioannem* epiſcopum *Hieroſolymitanum*, qui miniſterium euchariſticum tunc temporis ex præſcripto ordine ac forma peractum fuiſſe euidenter probat. EPIPHANIVS enim, quum eſſet a quibusdam apud *Ioannem* delatus, quod in oratione ſoleat pro ipſo dicere: *Domine, praſta Ioanni, vt recte credat*: de hac accuſatione purgaturus ſe apud *Ioannem*, negat, ſe hoc aperte vmquam dixiſſe, (quamquam hoc in corde ſuo ſemper oret) quod vt verum eſſe demonſtret, ad verba orationis, in euchariſtiæ cele-

(*f*) Coteler. teſtimonia veter. præfixa conſtitut. apoſt. tom. I. patr. apoſtol. pag. 189. 190.

(*g*) Epiphan. hæreſ. LXX. num. X. ibid. *Εἰς τοῦτο δὲ οἱ αὐτοὶ Αὐδιανοὶ παραφέρουσι τὴν τῶν ἀποστόλων διάταξιν, οὖσαν μὲν τοῖς πολλοῖς ἐν ἀμφιλέκτῳ, ἀλλ' οὐκ ἀδόκιμον. Πᾶσα γὰρ ἐν αὐτῇ κανονικὴ τάξις ἐμφέρεται, καὶ οὐδὲν παρακεχαραγμένον τῆς πίστεως.* Ad hoc autem iidem Audiani detorquent apoſtolorum conſtitutionem; qui quidem liber a multis reuocatur in dubium, non eſt tamen improbandus. Omnis quippe canonicus ordo in ipſo continetur; & nihil a fide adulteratum, neque a confeſſione, neque ab eccleſiaſtica adminiſtratione, & canone ac fide.

(*h*) Epiphan. expoſit. fid. n. XXIII. tom. I. p. 1106. *ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναί, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί.*

bra-

bratione tunc publice vſitatæ, prouocat. *Quando complemus* inquit [*i*], *orationem ſecundum ritum myſteriorum & pro omnibus, & pro te quoque dicimus, cuſtodi illum, qui prædicat veritatem: vel certe ita: Tu præſta, domine, & cuſtodi, vt ille verbum prædicet veritatis: ſicut occaſio ſermonis ſe tulerit & habuerit oratio conſequentiam.* Quod vt recte intelligamus, notandum eſt, fuiſſe antiquis temporibus in ſacræ cœnæ adminiſtratione duas precationes, in quibus pro epiſcopis orare conſueuerint, primum quidem in precibus pro vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu ante oblationem, & deinde in precibus proxime poſt oblationem, quando omnes hominum ſtatus iterum ſolemniter recenſebantur Deoque commendabantur, quomodo poſthac videbimus. Harum igitur precationum intuitu EPIPHANIVS ita vel ita precari ſe dicit, ſicut occaſio ſermonis ſe tulerit, & habuerit oratio conſequentiam: Quo ipſo aperte reſpicit ad duas iſtas precationes, in quibus hæc verba continebantur; quod tam illuſtre argumentum eſt pro præſcriptis formulis, quam quis requirere poteſt. Et certe vocabulum *conſequentia*, quod in *Græco* ſine dubio fuit ἀκολουθία, itidem hoc demonſtrat. Hoc enim ſemper ſtatam formulam ſiue præſcriptum ordinem precandi ſignificat. Cuius rei bene multa exempla in SVICERI *theſauro* & *gloſſario* MEVRSII habentur, quæ heic interponere ſuperſedemus.

OPTATVS, epiſcopus *Mileuitanus*, eadem ætate vixit cum EPIPHANIO; qui quam ſæpiſſime ad formulas, tunc in publico Dei cultu vſitatas, reſpicit. Dicit ille *Donatiſtis*, quod quum velint, ſe ſolos eſſe eccleſiam, ſpiritus ſancti fruſtentur intentionem, qui præſignificauerit futurum, vt nomen Dei pſalmis ac hymnis laudetur in *omni terra, & ab ortu ſolis vſque ad occa-*

(*i*) Epiphan. epiſt. ad Ioan. Hieroſolym. tom. II. p. 313. Illud quoque audiens admiratus ſum, quod quidam, qui ſolent vltro citroque portare rumuſculos, & his, quæ audierunt, ſemper addere, vt triſtitias & rixas inter fratres concitent, te quoque turbauerunt, & dixerunt, quod in oratione, quando offerimus ſacrificia Deo, ſoleamus pro te dicere: *Domine, præſta Ioanni, vt recte credat.* Noli nos in tantum putare ruſticos, vt hoc tam aperte dicere potuerimus. Quamquam enim hoc in corde meo ſemper orem, tamen, vt ſimpliciter fatear, numquam in alienas aures protuli, ne te viderer parui pendere, dilectiſſime. *Quando autem complemus orationem.* cetera.

ſum; & quod re ipſa Deum laude ſua priuent. [*k*] *Fraudatis*, inquit, *laudes Dei: Si vos ſoli laudatis, totus tacebit orbis, qui eſt ab ortu ſolis vſque ad occaſum. Clauſiſtis ora omnium chriſtianarum gentium: Indixiſtis ſilentium populis vniuerſis, Deum per momenta laudare cupientibus.* Quæ verba manifeſto indicant, pſalmodiam ea ætate fuiſſe partem cultus chriſtianorum populorum in toto terrarum orbe, & *Donatiſtas* iniurioſos fuiſſe in Deum, quippe quorum dogmata eo tenderint, vt ipſum laudibus ſuis priuarent. Alio loco de oratione pro tota eccleſia, tempore oblationis fieri ſolita, loquitur, tamquam formula tam firmiter per legem ſtabilita, vt ne ipſi *Donatiſtæ* in ea quidquam mutare audeant. *Quis* [*l*] *dubitet*, inquit, *vos illud legitimum in ſacramentorum myſterio prætermittere non poſſe. Offerre vos dicitis pro vna eccleſia, quæ ſit in toto terrarum orbe diffuſa.* Idem de vſu orationis dominicæ [*m*] in celebratione euchariſtiæ dicit, quod *Donatiſtæ* non minus, quam catholici eam recitare ſoleant. Obſeruat enim, quod licet remiſſionem peccatorum ſic dent *Donatiſtæ*, quaſi nullum haberent ipſi peccatum; tamen dum manus imponant & delicta donent, mox ad altare conuerſi, dominicam orationem prætermittere non poſſint, & vtique dicant, *Pater noſter, qui es in cælis, dimitte nobis debita & peccata noſtra.* Et alibi, [*] orationem dominicam apud vtroſque vnam eſſe adfirmat. Communem formulam ſalutandi populum, lege ſtabilitam, a *Donatiſtis* etiam dicit retineri: non poſſe enim eos, quin dicant: *Pax* [*n*] *vobiſcum*: nomina pietatis eos habere, etſi non corpora.

(*k*) Optat. lib. II. p. 47. (p. 34. edit. Pariſ. MDCLXXIX.)

(*l*) Optat. lib. II. p. 53. (p. m. 45. edit. cit.)

(*m*) Ibid. p. 57. (p. m. 51. 52.) Quum vultis donare peccata, veſtram profitemini innocentiam; & remiſſionem peccatorum ſic datis, quaſi nullum habeatis ipſi peccatum. Non eſt iſta præſumtio, ſed deceptio: nec veritas, ſed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dum manus imponitis & delicta donatis, mox ad altare conuerſi, dominicam orationem prætermittere non poteſtis: Et vtique dicitis, *Pater noſter, qui es in cælis, dimitte nobis debita & peccata noſtra.*

(*) Optat. lib. III. p. 72. (p. m. 78.) Oratio dominica apud nos & apud vos vna eſt.

(*n*) Optat. lib. III. p. 73. (p. m. 79.) Perſuaſionibus veſtris diuiſa ſunt corpora & nomina pietatis. Et non potuiſtis prætermittere, quod legitimum eſt. Vtique dixiſtis, *pax vobiſcum*; cum Deus contra, pax, & vbi pax? hoc eſt

Porro

Porro dicit, catholicos & *Donatiſtas* iisdem interrogationibus vti in baptiſmo: interrogare vtrosque catechumenum [o], an diabolo renuntiet? Et, an credat in Deum? Et illum reſpondere, Renuntio, credo: modo *Donatiſtas* male agere, has res repetentes iamque baptizatos a catholicis rebaptizantes. Innuere quoque aliquid videtur de antiqua formula exorcizandi catechumenos ante baptiſmum, quando *Donatiſtis* ad animum reuocat, quod dum catholicos, iam baptiſmo donatos, in quibus [p] Deus habitet, rebaptizando exorcizent, re ipſa Deo dicant, *maledicte, exi foras.* Hæc enim phraſis erat, tunc temporis vſitata in exorciſmo; qui erat verborum precatio, vti CYRILLO [q] vocatur, pro expellendo diabolo ex catechumenis. Et hæc OPTATI verba ex precibus exorciſmi, tunc communiter in eccleſia adhibitis, manifeſto videntur deſumta. Vnum adhuc eſt, quod notari in OPTATO meretur, rumorem aliquando in *Africam* delatum fuiſſe, dicit, venturos duos miniſtros imperatoris, qui multa mutarent in eccleſia, & imaginem tempore diuini ſacrificii ponerent in altari. Quod quum accepiſſent aures, perculſos eſſe animos populi. At vbi ventum ſit a ſupradictis, nihil vidiſſe oculos chriſtianos, quod horrerent, nihil probauiſſe adſpectum ex iis, quibus perturbatus fuerit auditus; viſam eſſe puritatem, & ritu ſolito ſolemnem conſuetudinem [r] perſpe-

dicere, quid ſalutas, de quo non habes? Quid nominas, quod exterminaſti? Salutas de pace, qui non amas.

(o) Opt. lib. V. p. 86. (p. 102.) Quocumque interrogante, qui credidit, Deo credidit: Et poſt illius vnum *credo*, tu exigis alterum credo. It. pag. 89. (p. m. 106.) Interrogemus gentilem, an renuntiet diabolo & credat Deo. &c. Et dicat, renuntio & credo.

(p) Id. lib. IV. p. 79. (p. 93.) Quum Deus vnusquiſque plenus ſit, de quo fur diabolus aliquid inuolare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, & diciis Deo habitanti, *Maledicte, exi foras.*

(q) Cyrill. catech. XVI. n. IX. p. 234. πολλάκις ὁ δαίμων, ὁ σιδηραίοις δεσμοῖς ὑπὸ πολλῶν μὴ κρατούμενος, λόγοις εὐχῆς ἐκρατήθη ὑπ' αὐτοῦ, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ δύναμιν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Per ſæpe dæmoniacus, qui ferreis vinculis a multis retineri non poteſt, ab vno ſolis *verborum precationibus* continetur, per eam, quæ in illo eſt, ſpiritus ſancti virtutem.

(r) Optat. lib. III. p. 75. (p. m. 82.) Dicebatur illo tempore, venturos eſſe Paulum & Macarium, qui intereſſent ſacrificio, vt quum altaria ſolemniter aptarentur, proferrent illi imaginem, quam primum in alrari ponerent, ſic ſacrificium offerretur. Hoc quum acciperent aures, perculſi ſunt & animi,

ctam eſſe, quum viderint, diuinis ſacrificiis nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. Quæ narratio oſtendit, publicum Dei cultum eo tempore certa forma peractum, nec cuiusuis arbitrio permiſſum fuiſſe, vt quidquam in illo, addendo vel auferendo, mutaret.

CIRCA annum CCCLXX BASILIVS, *Cæſareæ* in *Cappadocia* creatus eſt epiſcopus, ante autem, quam ad iſtam dignitatem eueheretur, presbyteri munus ſub *Euſebio*, anteceſſore ſuo, in eadem eccleſia obiit. Quo durante tempore inter alias vtilitates, eccleſiæ iſti præſtitas, precum deſcriptiones & ſacrarii concinnitates tradidit, quæ, conſentiente ac iubente epiſcopo EVSEBIO, in eccleſia fuerunt adhibitæ, vti fidem nobis facit GREGORIVS NAZIANZENVS [s]. Non eſt, quod vllam ex liturgiis, quæ ſub eius nomine circumferuntur, eamdem cum hac eſſe ſtatuamus. Certum enim eſt, plurima illis addita eſſe & ablata, multisque in rebus aliam ab alia differre. Accedit, quod nonnulla a vetuſtis ſcriptoribus ex genuina BASILII liturgia adlegantur, quæ nunc quidem in harum nulla inueniri, vir quidam doctus [t] adfirmat. Exempli gratia in oratione, quam ex BASILII *liturgia* citat PETRVS DIACONVS, qui circa an. DXX vixit, cuius ætate illa in toto fere oriente in vſu fuit. Inter alia enim eccleſias ita tum precatas dicit: *Dona* [u], *domine, virtutem ac tutamentum; malos, quæſumus, bonos facito; bonos in bonitate conſer-*

& vniuscuiusque lingua in hæc verba commota eſt, vt omnis, quum hoc audierat, diceret: Qui inde guſtat, de ſacro guſtat. Et recte dictum erat, ſi talem famam ſimilis veritas ſequeretur. At vbi ventum eſt a ſupradictis, nihil tale viſum eſſe ex eo, quod fuerat paullo ante mentita fama: nihil viderunt oculi chriſtiani, quod horrerent. Nihil probauit adſpectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus; Viſa eſt puritas, & *ritu ſolito ſolemnis conſuetudo perſpecta eſt.* Quum viderent *diuinis ſacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum.*

(*s*) Nazianz. orat. XX. in laud. Baſilii p. 340. Εὐχῶν διατάξεις καὶ εὐκοσμίας τοῦ βήματος.

(*t*) Cau. hiſtor. litter. vol. I. p. 104. (p. 136. edit. Geneu. MDCXCIII.) Hæc quidem liturgia, prout exſtat hodie, plurimum eſt interpolata, variis additamentis pro ſæculi, quo facta ſunt, genio & conditione aucta: adeoque eius exemplaria, quo vetuſtiora, eo breuiora & caſtiora reperiuntur.

(*u*) Petr. diacon. de incarnat. inter Fulgentii opera c. VIII. p. 633. Baſilius Cæſarienſis in oratione ſacri altaris, quam pene vniuerſus frequentat oriens, inter cetera, *Dona*, inquit, *Domine*, &c.

va:

va: omnia enim potes, & non eſt, qui contradicat tibi, quum enim volueris, ſaluas, & nullus reſiſtit voluntati tuæ. Sunt, qui hæc verba in hodiernis exemplaribus reperiri, dicunt, ſiue autem hoc ita ſit, ſiue non ſit, certum eſt, in genuina BASILII liturgia ea exſtitiſſe, ex qua auctor noſter ea adlegat. Et hoc argumento eſt, a BASILIO liturgiam fuiſſe compoſitam, quæ tunc temporis vniuerſaliter in oriente obtinuerit, & *Afris* etiam cognita fuerit. PROCLVS, eccleſiæ *Conſtantinopolitanæ* epiſcopus, qui intra dimidium ſæculum ab ætate BASILII vixit, de liturgia ab illo compoſita hæc habet [x]: *Baſilius magnus, quum hominum, liturgiæ prolixitatem faſtidientium, oſcitantiam & propenſionem proſpiceret, non, quod longam & prolixam eam (Iacobi* liturgiam) *eſſe arbitraretur; ſed vt tam audientium, quam vna orantium commodo conſuleret, eorumque ſocordiam, ex longioris temporis mora promanantem, caſtigaret, penitusque tolleret, redactam in compendium eccleſiæ recitandam exhibuit.* Citatur etiam ſub nomine BASILII a LEONTIO [y] & concilio *Trullano* [z]. Atque ita, licet hodiernis liturgiæ BASILII exemplaribus multa interpoſita, alia autem demta ſint, primitiuam tamen eius compoſitionem hoc non tollit, cuius rei tam clara documenta in vetuſtis ſcriptoribus exſtant.

BASILIVS autem non tantum formam pro ſacræ euchariſtiæ adminiſtratione compoſuit, ſed ſæpius de aliis quoque formis, vt generatim alia quacumque ferente occaſione vſitatis, loquitur. In epiſtola LXIII. [a] multa habet de populi coniunctione ad pſalmos alternatim canendos & ad preces, de-

(x) Proclus de tradit. diuin. liturg. cit. a Comber. of liturg. p. 168. (tom. VI. bibl. patr. max. p. 617. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

(y) Leont. contr. Neſtor. lib. III. bibl. patr. tom. IV. part. II. p. 1006. (in edit. cit. habentur tres libri Leontii a p. 674 -- 706. ſed locum non inuenio.)

(z) Concil. Trullan. c. XXXII. (tom. VI. concil. p. 1158.) Καὶ γὰρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀδελφὸς, ὃς τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρῶτος τὸν θρόνον ἐπιστεύθη· καὶ Βασίλειος, ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος, οὗ τὸ κλέος κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διέδραμε, ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατός τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασι. Nam & Iacobus, Chriſti domini noſtri ſecundum carnem frater, cui Hieroſolymitanæ eccleſiæ thronus primum eſt creditus: & Baſilius, Cæſarienſium eccleſiæ archiepiſcopus, cuius gloria omnem terrarum orbem pervaſit, myſtico nobis in ſcriptis tradito ſacrificio, ita conſecrandum in divina miſſa ex aqua & vino ſacrum calicem ediderunt.

(a) Baſil. cap. LXIII. tom. III. opp. p. 96. edit. Pariſ. MDCXXXVIII.) Ἐκ νυκτὸς

Digitized by Google

que recitatione pſalmi confeſſionis, hoc eſt, pſalmi LI. in oratione antelucana. Heic quoque de liturgia GREGORII *Thaumaturgi* cum approbatione loquitur, deque litaniis, quas eccleſia *Neocaſareenſis* poſt tempora GREGORII [b] admiſerit. In epiſtola CCXLI. ad familiarem quemdam ſuum diuerſas precationes memorat, quæ pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu fieri ſoleant. *Meminiſti*, inquit [c], *eccleſiaſticarum concionum, quum ſis inter fideles per Dei gratiam numeratus, quod nimirum pro iis intercedamus apud Deum, qui peregre ſunt conſtituti, quique inter militares copias recenſentur: proque iis etiam, qui libere profitentur nomen domini, & pro iis, qui fructus manifeſte oſtendunt ſpirituales, pro hiſce inquam omnibus preces in ſancta eccleſia fundimus.* Has preces ſolemnes formulas ſupplicandi pro omnibus hominum ordinibus in eccleſia fuiſſe, poſthac [d] demonſtrabimus. In epiſtola LXVIII. aliarum formularum meminit, quæ manifeſto fuerunt antiquarum liturgiarum partes: *In pace [e] manere vitæ noſtræ reſiduos dies precamur: in pace eſſe dormitionem noſtram optamus.* Audiuimus eum ſupra [f] loquentem de hymnis ATHENOGENIS, & de hymno veſpertino in laudem ſacroſanctæ *TRINITATIS.* Et poſtea de [a] pſalmis, certis precum canonicarum horis præſtitutis, loquentem eum audiemus. Quæ omnia tam manifeſta

γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις κ. τ. λ. De nocte ſiquidem populus conſurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulat one ac lacrimis indeſinentibus facta ad Deum confeſſione, tandem ab oratione ſurgentes ad pſa'modiam traducuntur. Et nunc quidem in duas partes diuiſi alternis ſuccinentes pſallunt, cetera.

(b) Vid. ſupra ſub litt. k. p. 149.

(c) Baſil. epiſt. CCXLI. (p. 243.) *Μέμνησαι γὰρ πάντως τῶν κηρυγμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν, πιστὸς ὢν τῇ τοῦ θεοῦ χάριτι· ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ἀποδημίαις ἀδελφῶν δεόμεθα, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ταῖς στρατείαις ἐξεταζομένων, καὶ ὑπὲρ τῶν παῤῥησιαζομένων διὰ τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ ὑπὲρ τῶν τοὺς πνευματικοὺς καρποὺς ἐπιδεικνυμένων, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τὰς εὐχὰς ποιούμεθα.*

(d) Lib. XV. c. I. §. III.

(e) Baſil. epiſt. LXVIII. (p. 104. c.) *ἐν εἰρήνῃ μένειν τὰς λειπομένας ἡμῶν ἡμέρας, εὐχόμεθα· ἐν εἰρήνῃ δὲ γενέσθαι τὴν κοίμησιν ἡμῶν αἰτοῦμεν.*

(f) Lib. XIII. c. II. §. II. litt. (x) pag. 40.

(a) Baſil. regul. maior. quæſt. XXXVII. p. 585. 586. 587.

vſus

vſus formularum ſtatarum indicia ſunt, vt nihil niſi præiudicata opinio ad contradicendum illis quem poſſit inducere.

GREGORIVS NAZIANZENVS coniunctiſſimus BASILII amicus erat, de quo ſatis foret dicere, quod amicum ſuum laudarit, ob formulas precum in vſum eccleſiæ compoſitas, vti iam percepimus. Sed vero de ſuo ipſius parente [b] narrat, quod euchariſtiæ verba, ita vt conſuetudo tulerit, effatus ſit. Et de *Iuliano* apoſtata loquens, admiratum eum eſſe dicit eccleſiæ formas [c] a maioribus traditas, atque in eum vſque diem conſervatas: adeoque in animo habuiſſe, vt ſacerdotes ethnici chriſtianos imitarentur, haberentque precationum formam [d] *ἐν μέρει*, hoc eſt, precationes ita compoſitas, vt populus alternatim reſpondere poſſet. Cuius rei mentionem etiam facit SOZOMENVS, narrans, quod *Iulianus* chriſtiani cultus ordinem admiratus gentilium templa apparatu atque ordine chriſtianis vſitato ornari iuſſerit, certorumque dierum atque horarum [e] ſtatuerit precationes. NAZIANZENO etiam vſitata formula renuntiandi diabolo in baptiſmo, & faciendi fœdus cum *CHRISTO* memoratur, quod fieri dicit [f] *καὶ τοῖς σχήμασι, καὶ τοῖς ῥήμασι*, *geſtibus ac verbis*, hoc eſt, renuntiare eos diabolo, vultu in occidentem verſo, & tum in orientem ſe conuertere: quo ipſo conuerſionem ad *Chriſtum* ſolem iuſtitiæ ſignificent. Quæ verba & geſtus euidenter res erant formulæ & eccleſiaſticæ inſtitutionis. Cuiusmodi etiam fuit formula profeſſionis fidei, trina immerſio & multi alii iſtiusmodi ritus ac conſuetudines, quas in NAZIANZENO & plerisque aliis ſcriptoribus eccleſiaſti-

(b) Nazianz. orat. XIX. p. 305. b. *εἶπε ἐπειπὼν τὰ τῆς εὐχαριστίας ῥήματα οὕτως, ὡς συνηθὲς, κ. τ. λ.*

(c) Nazianz. orat. III. p. 101. *τοῖς παραδεδομένοις, καὶ εἰς τόδε τετηρημένοις τύποις τῆς ἐκκλησίας.*

(d) Naz. ibid. p. 102. a. *εὐχῶν τε τύπον ἐν μέρει.*

(e) Sozomen. lib. V. c. XVI. *διενοεῖτο πανταχῆ τοὺς ἑλληνικοὺς ναοὺς τῇ παρασκευῇ καὶ τῇ τάξει τῆς χριστιανῶν θρησκείας διακοσμεῖν· -- ὡρῶν τε ῥητῶν καὶ ἡμερῶν τεταγμένας εὐχάς.*

(f) Nazianz. orat. XL. de bapt. p. 671. *γνώσῃ καὶ τοῖς σχήμασι καὶ τοῖς ῥήμασι, ὡς ὅλην ἀποπέμπῃ τὴν ἀθεΐαν, ὅτι ὅλῃ θεότητι συντακτόμενος.* Intelliges, tum ex ipſa rerum ſpecie, tum ex verbis ipſis, te omnem impietatem reiicere, & cum tota deitate coniungi.

cis,

cis, qui aliquam de antiqua baptiſmum adminiſtrandi ratione loquendi occaſionem habuerunt, inuenimus.

Alivs quidam adhuc auctor eſt, qui hoc tempore ante obitum athanasii floruit, ephrem videlicet diaconus *Edeſſæ*, vulgo *Syrorum* propheta dictus. Hunc theodoretvs [*g*] multa cantica compoſuiſſe perhibet, canticis ab *Harmonio*, *Bardeſanis* filio hæretico, olim conſcriptis oppoſita, quæ tunc temporis in feſtis martyrum diebus conſueuerint adhiberi. sozomenvs [*h*] etiam diuinorum eius hymnorum meminit æque ac eorum, quos in laudem martyrum elaborarit. Atque hi ſine dubio de celebratis eius ſcriptis fuerunt, quæ hieronymvs [*i*] in quibusdam eccleſiis poſt ſcripturarum lectionem recitata eſſe dicit.

(*g*) Theodor. lib. IV. c. XXIX. καὶ ἐπειδὴ Ἁρμόνιος ὁ Βαρδησάνου, ᾠδάς τινας συντεθείκει πάλαι, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὴν ἀσέβειαν κεράσας, κατεκήλει τοὺς ἀκούοντας καὶ πρὸς ὄλεθρον ἦγεν, τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους ἐκεῖθεν λαβὼν ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν, καὶ προσενήνοχε τοῖς ἀκούουσιν ἥδιστον ὁμοῦ καὶ ὀνησιφόρον φάρμακον· ταῦτα καὶ νῦν τὰ ᾄσματα, φαιδροτέρας τῶν νικηφόρων μαρτύρων τὰς πανηγύρεις ποιεῖ. Et quoniam Harmonius, Bardeſanis filius, cantica quædam olim compoſuerat, & modorum ſuauitati impietatem admiſcens, audientium animos demulcebat & ad exitium pertrahebat; ipſe modorum compoſitionem ab illo mutuatus, pietatem canticis permiſcuit, & ſuauiſſimum ſimul ac vtiliſſimum medicamentum audientibus exhibuit. Atque hæc cantica feſtos martyrum dies lætiores ac ſplendidiores etiamnum efficiunt.

(*h*) Sozomen. lib. III. c. XVI. Ἰδὼν δὲ Ἐφραὶμ κηλουμένους τοὺς Σύρους τῷ κάλλει τῶν ὀνομάτων, καὶ τῷ ῥυθμῷ τῆς μελῳδίας, καὶ κατὰ τοῦτο προσεθιζομένους ὁμοίως αὐτῷ δοξάζειν, καίπερ ἑλληνικῆς παιδείας ἄμοιρος, ἐπέστη τῇ καταλήψει τῶν Ἁρμονίου μέτρων· καὶ πρὸς τὰ μέλη τῶν ἐκείνου γραμμάτων, ἑτέρας γραφὰς συνῳδούσας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι συνέθηκεν· ὁποῖα αὐτῷ πεποίηνται ἐν θείοις ὕμνοις καὶ ἐγκωμίοις ἀπαθῶν ἀνδρῶν· ἐξ ἐκείνου τε Σύροι κατὰ τὸν νόμον τῆς Ἁρμονίου ᾠδῆς τὰ Ἐφραὶμ ψάλλουσι. Ephraim quum Syros & verborum elegantia & modulationis concinnitate delinitos videret, eaque ratione paullatim adduci, vt idem cum Harmonio ſentirent, ipſe licet Græcæ eruditionis expers, operam dedit, vt Harmonii numeros intelligentia adſequeretur: & iuxta numeros ſcriptorum Harmonii, alios compoſuit libros, eccleſiaſticæ doctrinæ conſentientes. Cuiusmodi ſunt ea, quæ in diuinis hymnis & in encomiis ſanctorum virorum ab illo ſunt elaborata. Ex eo tempore Syri iuxta numeros canticorum Harmonii ſcripta Ephraim pſallere ſolent.

(*i*) Hieron. de ſcriptor. cap. CXV. ad tantam venit claritatem, vt poſt lectionem ſcripturarum publice in quibusdam eccleſiis eius ſcripta recitentur.

Havd

Havd alienum abs re fuerit heic obſeruare, quod hæreticorum ſtudium corrumpendi ac mutandi antiquas eccleſiæ formulas ſæpe manifeſtum antiquitatis earum documentum ſit ac teſtimonium. Ita theodoretvs [k] narrat, ineunte hoc ſæculo *Arium*, *gloriæ* decantandæ legibus relictis, quas tradidisſent, qui ab initio ſpectatores & miniſtri verbi fuerunt, aliam formam introduxiſſe, docentem *glorificare*, quos decepiſſet, *patrem per filium in ſancto ſpiritu.* Et diuini quidem baptiſmatis vſitatam inuocationem mutare propter apertam transgreſſionem auſum non eſſe: ſed iuxta domini præceptum baptizare docuiſſe *in nomine patris & filii & ſpiritus ſancti:* glorificare autem ſecundum baptiſmatis legem vetuiſſe. Nonne hæc probant, formulam huius doxologiæ iam pridem ante *Arii* obtinuiſſe ætatem, ſiquidem ille nouam introducere auſus eſt? Ita rurſus, quando idem theodoretvs [l] dicit: *Eunomium* ſancti baptiſmatis legem, olim a domino & apoſtolis traditam, euertiſſe, & contrariam aperte ſanxiſſe, non oportere, dicentem, ter illum immergere, qui baptizetur, nec inuocare trinitatem, ſed ſemel baptizare in *CHRISTI* mortem: Nonne hæc innouatio manifeſto prodit, ritum trinæ immerſionis antiquam formam & conſuetudinem fuiſſe eccleſiæ? Quemadmodum tertvllianvs [m] & omnes, qui de ea loquuti ſunt ante *Eunomium*, conſtanter adfirmarunt. Vt adeo, ſiue teſtimonia conſideres

(k) Theodoret. hæret. fabul. lib. IV. c. I. οὗτος (Ἄρειος) καὶ τῆς δοξολογίας τοὺς νόμους καταλιπὼν, οὓς οἱ ἐξ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου παρέδωκαν, ἕτερον ἐπεισήγαγε τύπον, δοξάζειν τοὺς ἐξηπατημένους διδάξας τὸν πατέρα διὰ τοῦ υἱοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι· καὶ τὴν μὲν ἐπὶ τοῦ θείου βαπτίσματος γινομένην ἐπίκλησιν ἐναλλάξαι διὰ τὸ τῆς παραβάσεως προφανὲς οὐκ ἐθάῤῥησεν· ἀλλὰ κατὰ τὴν δεσποτικὴν ἐντολὴν, βαπτίζειν μὲν παρέδωκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος· δοξάζειν δὲ κατὰ τὸν τοῦ βαπτίσματος διεκώλυσε νόμον.

(l) Theodoret. ibid. c. III. αὐτὸς καὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀνέτρεψε τὸν ἄνωθεν παρὰ τοῦ κυρίου καὶ ἀποστόλων παραδοθέντα θεσμὸν, καὶ ἄντικρυς ἀντενομοθέτησε, μὴ χρῆναι λέγων τρὶς καταδύειν τὸν βαπτιζόμενον, μηδὲ ποιεῖσθαι τὴν τῆς τριάδος ἐπίκλησιν· ἀλλ' ἅπαξ βαπτίζειν εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ.

(m) Tertull. contr. Prax. c. XXVI. Nec ſemel, ſed ter, ad ſingula nomina, in perſonas ſingulas tinguimur. It. de coron. milit. c. III. Ter mergitamur. Conſtitut. apoſtol. can. L. (al. XLII.) Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, μὴ τρία βαπτίσματα μιᾶς μυήσεως ἐπιτελέσῃ, ἀλλ' ἓν βάπτισμα, τὸ εἰς

catholicorum, ſiue praxes & innouationes hæreticorum, ex vtriſque appareat, intra hanc temporis periodum, nimirum quamdiu inter viuos degit *Athanaſius*, eccleſiam in quauis illuſtriore diuini miniſterii parte, baptiſmo, pſalmodia, & ſolemni euchariſtiæ celebratione formulas adhibuiſſe. Atque ita quoque fecit in funeralibus ritibus, vbi nihil vulgatius eſt, quam audire de pſalmodia, in ſolemnibus exſequiis & ſepultura adhibita, quomodo in ſcriptis GREGORII NAZIANZENI [*n*] & in *conſtitutionibus* [*o*] videre eſt, vt alios auctores in præſenti ne memorem, qui inter præfixum terminum vitæ ATHANASII referri nequeunt.

Vix tres anni erant ab obitu ATHANASII, quum ann. CCCLXXIV. *Mediolani* epiſcopus renuntiaretur *Ambroſius*. Strenuus fidei catholicæ defenſor hic erat aduerſus *Arianos*, quorum corruptelis diuerſos hymnos *Latinos*, in gloriam ſacroſanctæ *TRINITATIS* ab ſe elaboratos, oppoſuit, a populo in eccleſia cantandos. Qua de re in oratione contra *Auxentium* [*p*] hæc ipſe narrat: *Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc ab vno. Grande carmen iſtud eſt, & quo nihil*

τὸν θάνατον τοῦ κυρίου διδόμενον, καθαιρείσθω. Si quis epiſcopus aut presbyter, non tres merſiones vnius initiationis ſeu baptiſmi fecerit; ſed vnam merſionem, quæ detur in mortem domini, deponatur.

(*n*) Naz. orat. IV. in Iulian. p. 118. ὁ μὲν γὰρ παραπέμπεται πανδήμοις εὐφημίαις τε καὶ πομπαῖς, καὶ ταύταις δὴ ταῖς ἡμετέραις τιμαῖς, ᾠδαῖς παννύχοις καὶ δᾳδουχίαις· αἷς χριστιανοὶ τιμᾶν μετάστασιν εὐσεβῆ νομίζομεν, καὶ γίνεται πανήγυρις μετὰ πάθους, ἡ ἐκκομιδὴ τοῦ σώματος. ille igitur (Conſtantinus) publicis præconiis, fauſtiſque ominibus, ac celebri pompa deducitur religioſiſque etiam his noſtris officiis, hoc eſt, *nocturnis cantionibus*, ac cereorum ignibus, quibus nos chriſtiani pium e vita diſceſſum ornandum exiſtimamus.

(*o*) Conſtitut. lib. VI. c. XXX. μηδὲ ἐπιζητεῖτε Ἰουδαϊκοὺς ἀφορισμοὺς, ἢ συνεχῆ βαπτίσματα, ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ· ἀπαρατηρήτως δὲ συναθροίζεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις, τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων ποιούμενοι, καὶ ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων μαρτύρων καὶ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἁγίων, καὶ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τῶν ἐν κυρίῳ κεκοιμημένων. Neque requiratis iudaicas ſeparationes, aut adſiduas lauationes, aut expiationes de tactu mortui: ſed abſque vlla obſeruatione congregamini in cœmiteriis, lectionem ſacrorum librorum facientes, atque *pſallentes pro defunctis martyribus* & omnibus a ſæculo ſanctis, & pro fratribus veſtris, qui in domino obdormierunt.

(*p*) Ambroſ. orat. contr. Auxent. ad calcem epiſt. XXXII. (tom. V. opp. p. 104. i. edit. Pariſ. MDCXLII.)

poten-

potentius. Quid enim potentius, quam profeſſio TRINITATIS, quæ quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes ſtudent fidem fateri: patrem & filium & ſpiritum ſanctum norunt verſibus prædicare. Hi verſus PROSPERO quoque in *chronico* [q] memorantur, vt primi, qui in eccleſiis *Latinis* modulis cantati ſint. AVGVSTINVS ſæpius de illis loquitur, dicitque [r], tunc temporis cani eos conſueuiſſe, vt pſalmos, per ſingulos verſus a populo alternatim, ne ille mœroris tædio contabeſceret: atque ex hoc exemplo morem canendi hymnos alternis vicibus inualuiſſe per omnes fere occidentales eccleſias. Vnus aliquis ſpeciatim ab ipſo citatur [s], tamquam hymnus veſpertinus, & alii inter opera eius exſtant: Et hos, certum eſt, ſequentibus temporibus in vſu manſiſſe. Nam hymni AMBROSII & HILARII [t] in concilio *Toletano* quarto ad ann. DCXXXIII. memorantur, tamquam partes quotidiani miniſterii in eccleſiis *Hiſpanicis*. Ipſe AMBROSIVS de vſu antiqui hymni, quem *Triſagion* vocant, loquitur, eumque dicit in plerisque orientalibus & occidentalibus eccleſiis [u], quum ſacrificium Deo offeratur, vna ſacerdotis ac

(q) Proſper. chronic. an. CCCLXXXVI. ap. Pagi critic. in Baron. an. CCCLXXXVII. n. VII. Hymni Ambroſii compoſiti, qui numquam ante in eccleſiis latinis modulis canebantur.

(r) Auguſtin. confeſſ. lib. IX. c. VII. Tunc hymni & pſalmi vt canerentur, ſecundum morem orientalium partium, ne populus mœroris tædio contabeſceret, inſtitutum eſt; & ex illo in hodiernum retentum, multis iam ac pene omnibus gregibus tuis & per cætera orbis imitantibus.

(s) Ibid. cap. XII. Recordatus ſum veridicos verſus Ambroſii:

Deus creator omnium,
Polique rector, veſtiens
Diem decoro lumine,
Noctem ſoporis gratia:
Artus ſolutos vt quies
Reddat laboris vſui,
Menteſque feſſas alleuet,
Luctusque ſoluat anxios.

Id. lib. I. rectract. c. XXI. In hoc libro (contra epiſtolam Donati) dixi in quodam loco de apoſtolo Petro, quod in illo tamquam in petra fundata ſit eccleſia: qui ſenſus etiam *cantatur ore multorum in verſibus beatiſſimi Ambroſii*, vbi de gallo gallinacio ait:

Hoc ipſa petra eccleſia
Canente culpam diluit.

(t) Concil. Tolet. IV. c. XII. cit. ſupra ſub litt. (c) p. 165.

(u) Ambroſ. de ſpirit. ſanct. cit. a Comber. *of Liturgies* p. 183. Locus iſte ſine du-

 popu-

populi voce pronuntiari, *Sanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Sabaoth, plena eſt vniuerſa terra maieſtate eius.* Mentionem quoque iniicit communis formulæ ſalutandi populum, *Pax vobis* [x]. Et de concentu in parabola de filio prodigo Luc. XV. loquens: *Hæc eſt ſymphonia*, inquit, *quando concinit* [y] *in eccleſia diuerſarum ætatum atque virtutum, velut variarum chordarum indiſcreta concordia. Pſalmus reſpondetur, Amen dicitur. Hæc eſt ſymphonia, quam ſciuit & Paulus, ideo ait: Pſallam ſpiritu, pſallam & mente.* Libri eius de *ſacramentis*, ſi hos illius eſſe concedamus, adeo pleni ſunt formarum ac cærimoniarum, ad baptiſmatis, confirmationis & euchariſtiæ adminiſtrationem ſpectantium, vt inſpicere eos nemo poſſit, quin harum rerum enarrationem ex cognitis ac ſtatis formis eccleſiæ ſcripſiſſe eum, concludat. Quam ob cauſſam earum vllas heic recitari minus neceſſe eſſe, exiſtimo; ſed qui volent, apud COMBERVM [z] eas videre poterunt. Si quis hoſce libros non genuinum AMBROSII fœtum eſſe dixerit, ſufficit, ex indubiis eius ſcriptis vſum formularum a nobis eſſe demonſtratum.

HIERONYMVS de vſu pſalmorum, tamquam formulis precum ac laudum, teſtatur, quod tam publice, quam priuatim, occaſione quauis ferente, adhiberi conſueuerint. In monaſteriis *Aegypti* [a] pſalmodiam principalem cultus diuini

bio eſt lib. III. c. XVIII. qui autem non omnia probat, quæ heic dicit Binghamus. Ita habet: Cherubim & Seraphim indefeſſis vocibus laudant & dicunt: *Sanctus, ſanctus, ſanctus dominus Deus Sabaoth.* - - Nos quoque nihil pretioſius inuenimus, quo Deum prædicare poſſimus, niſi vt ſanctum appellemus. - - Seraphim laudant, omnis beatorum chorus laudat, vt ſanctum Deum dicat, ſanctum filium, ſanctum ſpiritum. Quomodo igitur non omnia habet, quæ Dei ſunt, qui cum patre & filio *a ſacerdotibus* & in baptiſmo nominatim, & *in oblationibus inuocatur* cum patre & filio.

(x) Ambroſ. de dignit. ſacerdot. c. V. (tom. IV. p. 352. d. edit. Par. MDCXLII.) Pronuntiat epiſcopus huiusmodi ad populum, dicens: Pax vobis.

(y) Ambroſ. lib. VII. in Luc. XV. tom. V. p. 125. (tom. III. p. 169. f. edit. cit.)

(z) Comber. *origin. of Liturgies* p. 182.

(a) Hieron. epiſt. XXII. ad Euſtoch. cap. XV. Poſt horam nonam in commune concurritur, *pſalmi reſonant*, ſcripturæ recitantur ex more.
Id. epiſt. XXVII. c. X. Poſt virorum monaſterium, quod viris tradiderat gubernandum, plures virgines, quas e diuerſis prouinciis congregarat, tam nobiles, quam medii & infimi generis, in tres turmas monaſteriaque diuiſit, ita duntaxat, vt in opere & cibo ſeparatæ *pſalmodiis* & *orationibus* iungerentur.

partem

partem in ſingulis congregationibus fuiſſe adfirmat. *Ruſticum* [*b*] hortatur, vt diſcat pſalterium ad verbum, dicatque pſalmum in ordine ſuo, quemadmodum monachos ad vnum omnes in conuentibus [illegible]s facere oportebat. De ſeipſo dicit [*c*], quod in pueritia pſalmos didicerit, eoſque ſenex quotidie cantet. *Lætam*, feminam nobilem, monet, vt filiam ſuam, omnibus orationum [*d*] horis canonicis pſalmos & hymnos canere exemplo ſuo adſueſaciat. In eumdem modum ad *Demetriadem* [*e*] virginem ſcribit, vt pſalmorum & orationis ordinem per ſtatas quaſque horas obſeruet. Diſputari quidem aliquo modo poteſt de obſeruatione canonicarum horarum, ſepties quotidie recurrentium in publico eccleſiæ cultu, nulla autem eſt ſine vſu pſalmorum in vniuerſum. HIERONYMVS enim ad diaconum ſcribens *Sabinianum* [*f*], qui erga ſacram quamdam virginem minus decore ſe geſſiſſe accuſatus erat, impudicos nutus ad animum ei reuocat, quos fecerit in choro pſallentium conſtitutus. Et paullo ante [*g*] loquitur de tota eccleſia, *CHRISTVM* dominum perſonante nocturnis vigiliis, quarum magna pars, vti poſtea videbimus, pſalmis cantandis tranſmittebatur. Pſalmodia pars quoque officii funeralis erat. Idem enim HIERONYMVS, loquens de concurſu epiſcoporum & populi ad funus *Paulæ*, nobilis feminæ *Romanæ*, nonnullos epiſcopos [*b*]

(*b*) Hieron. epiſt. IV. ad Ruſtin. monach. Diſcatur pſalterium ad verbum. -- Dicas pſalmum in ordine tuo.

(*c*) Id. apolog. aduerſ. Ruffin. lib. II. c. VII. (tom. II. opp. p. 516. d. edit. Pariſ. MDCXCIII.) Ego ne contra LXX. interpretes aliquid ſum loquutus, quos ante annos plurimos diligentiſſime emendatos, meæ linguæ ſtudioſis dedi, quos quotidie in conuentu fratrum ediſſero, quorum *pſalmos iugi meditatione decanto?* tam ſtultus eram, vt quod in pueritia didici, ſenex obliviſci vellem.

(*d*) Id. epiſt. VII. ad Lætam. Adſueſcat exemplo ad orationes & pſalmos nocte conſurgere, mane hymnos canere, tertia, ſexta, nona &c.

(*e*) Id. epiſt. VIII. ad Demetr. Conſiderans propter pſalmorum & orationis ordinem, quod tibi hora tertia, ſexta, nona ad veſperam, media nocte & mane ſemper eſt exercendum.

(*f*) Id. epiſt. XLVIII. contr. Sabinian. Stabas deinceps in choro pſallentium, & impudicis nutibus loquebaris.

(*g*) Ibid. Tota eccleſia nocturnis vigiliis Chriſtum dominum perſonabat, cetera.

(*b*) Id. epiſt. XXVII. epitaph. Paulæ c. XIII. Quum alii pontifices lampadas cereosque proferrent, alii *choros pſallentium* ducerent - - Græco, Latino Syroque ſermone pſalmi in ordine perſonabant.

 pſal-

pſallentium choros duxiſſe, & populum *Græco*, *Latino*, *Syro*que ſermone, quem quæque natio haberet patrium, pſalmos in ordine cantaſſe, narrat. Idem dicit in epitaphio *Fabiolæ* [*i*], ſonuiſſe pſalmos, & aurata tecta templorum reboans in ſublime quaſſiſſe Alleluiah. Obſeruari quoque meretur, quod HIERONYMI tempore & multo ante eccleſia peculiarem ordinem inter clericos habuerit, cantores dictos, quorum ipſe meminit [*k*], & de quibus plura diximus libro quodam antecedente [*]. Crebro etiam loquitur [*l*] de clericis, tamquam cum peculiari habitu, veſte candida, miniſtrantibus, in imitationem angelorum; qua de re in poſterum dicentur plura. In præſenti ſolum obſeruamus, quod hoc ſine regula ſiue ordine, cærimonias decentiæ in diuino cultu præſcribente, fieri non potuerit. Nihil amplius de aliis liturgiæ partibus dicit, ſæpius tamen de formula renuntiandi in baptiſmo vſitata, deque vſu ſymboli [*m*] loquitur, quemadmodum & PELAGIVS facit in commentario in epiſtolas *Paulinas*, ſub nomine HIERONYMI [*n*], & HI-

(*i*) Hieron. epiſt. XXX. epitaph. Fabiolæ. Sonabant pſalmi & aurata tecta templorum reboans in ſublime quatiebat Alleluiah.

(*k*) Id. comment. in Epheſ. V, 19. Audiant hæc adoleſcentuli: Audiant hi, quibus pſallendi in eccleſia officium eſt. &c.

(*) Lib. III. c. VII. vol. II. p. 38. ſeqq.

(*l*) Hieron. epiſt. III. ad Heliodor. (p. 23. d. edit. Par. MDCXLIII.) Hanc tunicam, qua vtebar in miniſterio Chriſti.
Id. commentar. in Ezech. c. XLIV, 17. Per quæ diſcimus, non quotidianis & quibuslibet pro vſu vitæ communis pollutis veſtibus, nos ingredi debere in ſancta ſanctorum, ſed munda conſcientia & mundis veſtibus tenere domini ſacramenta.
Aduerſus Pelagian. lib. II. c. IX. (tom. II. p. 565. f. g.) Quæ ſunt, rogo, inimicitiæ contra Deum, ſi tunicam habuero mundiorem: ſi epiſcopus, presbyter & diaconus, & reliquus ordo eccleſiaſticus in adminiſtratione ſacrificiorum cum candida veſte proceſſerint.

(*m*) Id. commentar. in Amos VI, 14. Primum renuntiamus ei, qui occidente eſt, nobisque moritur cum peccatis, & ſic verſi ad orientem, pactum inimus cum ſole iuſtitiæ & ei ſeruituros nos eſſe promittimus.
In Matth. V, 26. Renuntio tibi diabole & pompæ tuæ & vitiis tuis & mundo tuo, qui in maligno poſitus eſt.
Dialog. contr. Luciſer. c. III. Quum ſolemne ſit in lauacro poſt trinitatis confeſſionem interrogare: Credis ſanctam eccleſiam? Credis remiſſionem peccatorum? cetera.

(*n*) Pelag. comment. in 1 Tim. VI, 12. *Et confeſſus*] In baptiſmo abrenuntiando ſæculo & pompis eius.

LARIVS

LARIVS diaconus *Romanus* ſub nomine AMBROSII [*o*], quorum idonea hac in re ſunt teſtimonia, quia eadem ætate cum hiſce auctoribus vixerunt. Vſum quoque orationis dominicæ in officio communionis memorat, tamquam ab *CHRISTO* traditæ apoſtolis, a quibus eccleſia [*p*] in corporis illius ſacrificio quotidiano eam recitare didicerit. Similiter de hymno Cherubico: *Sanctus, ſanctus, ſanctus,* [*q*] *dominus deus Sebaoth*, loquitur, eumque in confeſſionem *TRINITATIS* cani, dicit. Mentionem quoque iniicit partis cuiusdam precum eccleſiaſticarum [*r*], quæ ſic habeat: *Domine, pacem tuam da nobis: omnia enim dediſti nobis.* Et rurſus [*s*]: *Dicit hæc eccleſia: Et in requie, & in tribulatione non fui tui oblitus:* commentans in pſalmum, quem veteres vocarunt pſalmum matutinum: *Deus, Deus meus ad te de luce vigilo.* Et in alium pſalmum [*t*]: *Dicit eccleſia, A recordatione delictorum priorum concaluit cor meum intra me.* Loquens etiam de malis ſacerdotibus, ait [*u*]: *Impie agunt in legem CHRISTI, putantes ἐυχαριςίαν imprecantis facere verba, non vitam; & neceſſariam eſſe tantum SOLEMNEM ORATIONEM, & non ſacerdotum merita.* Vbi manifeſto ad eos videtur reſpicere, qui in nudis precationum formis confidebant, nullam piorum adfectuum animi habentes rationem. Meminit quoque ritus dandi ſibi inuicem oſculum pacis in euchariſtia [*x*], & conſuetudinis reſpondendi

(*o*) Ambroſ. 1 Tim. VI, 12. Fidei victoria eſt, quum omnia vitia & crimina ſubiugantur, vt ad æternæ vitæ præmia veniatur; cuius confeſſio inter ipſa rudimenta fidei, teſte interrogante & reſpondente, monumentis eccleſiaſticis continetur.

(*p*) Hier. contr. Pelag. lib. III. c. V. (tom. II. opp. p. 596. d. edit. Par. MDCXLIII.) Sicut docuit apoſtolos ſuos, vt quotidie in corporis illius ſacrificium credentes audeant loqui, *Pater noſter, qui es in cælis*, cetera.

(*q*) Id. de XLII. merſionibus in initio. In confeſſionem ſanctæ trinitatis erumpimus, dicentes, ſanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Sebaoth.

(*r*) Id. epiſt. IV. ad Ruſtic. Vtinam audiatur vox eccleſiæ implorantis, *Domine, pacem tuam da nobis: Omnia enim dediſti nobis.*

(*s*) Id. comment. in pſalm. XLII. (tom. VII. p. 75. g.)

(*t*) In pſalm. XXXVIII. Ibid, p. 50. b.

(*u*) Id. in Zephan. c. III. (tom. V. p. 218. a.)

(*x*) Id. epiſt. LXII. ad Theophil. c. 1. Si munera noſtra abſque pace offerre non poſſumus; quanto magis & Chriſti corpus accipere? Qua conſcientia ad euchariſtiam Chriſti accedam, & *reſpondebo Amen*, quum de caritate dubitem porrigentis? --- Quiſquamne extenta manu vertit faciem & inter ſacras epulas, Iudæ oſculum porrigit?

Amen

Amen, in eius receptione a populo obſeruatæ. Quæ omnia manifeſta certarum formularum, in diuino cultu adhibitarum, indicia ſunt; tametſi HIERONYMVS de illis tantum in tranſitu loquutus eſt, nec fuſius eas exponendi habuit occaſionem.

AVGVSTINVS & CHRYSOSTOMVS, vt plura volumina confecerunt, ita hoc argumentum copioſius exactiusque expoſuerunt. Specimen eorum, quæ de liturgiis orientalibus ex ſcriptis CHRYSOSTOMI colligi poſſunt, capite ſequente lectoribus exhibemus. Et ſunt quidam viri docti in ea ſententia, quod, ſi quis in examinandis AVGVSTINI operibus ſtudium & operam adhibere voluerit, vniuerſam liturgiam *Africanam* in ſcriptis illius reperturus ſit. Non mihi in hiſce collectionibus tantam tribuam accurationem, ſed paucis tantum ea indicabo, quæ de quibusdam illius partibus habet. Vniuerſam liturgiam, ſiue cultum eccleſiæ publicum, in quinque partes [*y*] diſpeſcit, nimirum in pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, ſermonis recitationem, deprecationem antiſtitis, & indictam voce diaconi orationem. Quæ omnia, ſi a recitatione ſermonum diſceſſeris, conceptis & præſcriptis verborum formulis facta ſunt. Quod *primum* ad pſalmodiam attinet, eam dicit populi eſſe exercitium omni tempore, quando non alia miniſterii pars peragatur. *Quando non eſt tempus*, inquit, *quum in eccleſia fratres congregantur, ſancta cantandi, niſi quum legitur, aut diſputatur, aut antiſtites clara voce deprecantur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?* Audiuimus eum antea cum approbatione loquentem de more canendi pſalmos & hymnos ab ATHANASIO & AMBROSIO [*z*] inducto. Quod indicat, quod non tantum pſalmos & hymnos, hoc eſt, formulas precum & laudum admiſerit in genere, ſed etiam quod diuerſam canendi rationem tunc vſitatam, ſimplicem videlicet cantum & conceptum ſymphoniacum in cuiusuis commatis clauſula, ab ATHANASIO adhibitum, & nouam rationem, alternis ſuccinendi vicibus ab AMBROSIO introductam, approbauerit: quamuis ſimplicem cantum generatim tardo populi *Africani* genio [*a*] magis probari dicit, quorum

(*y*) Auguſtin. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII.

(*z*) Id. confeſſ. lib. IX. c. VII. & XII. vid. ſub litt. (*s*) pag. 179. & lib. X. c. XXXIII. vid. ſub litt. (*f*) p. 157.

(*a*) Id. epiſt. CXIX. c. XIIX. Donatiſtæ nos reprehendunt, quod ſobrie pſallimus in eccleſia diuina cantica prophetarum.

morem

morem canendi contra *Donatiſtas*, ſcurriliter illum reprehendentes, defendit. Librum etiam ſcripſit contra *Hilarium* quemdam, virum tribunitium laicum, qui morem, qui tunc eſſe apud *Carthaginem* cœperat, vt hymni ad altaria dicerentur de pſalmorum libro [*b*], ſiue ante oblationem, ſiue quum diſtribueretur populo quod eſſet oblatum, maledica reprehenſione lacerauerat. Hic liber AVGVSTINI hodie inter deperditos eſt, ipſi autem in *retractationibus* memoratur. De veſpertinis quoque hymnis loquitur [*c*]: & de *Halleluiah* [*d*], in eccleſiis aliis quotidie, in aliis per ſolos dies quinquaginta intra paſcha & pentecoſten cani ſolito. Et POSSIDIVS in vita eius [*e*] narrat, quod in irruptione *Vandalorum* in *Africam* paullo ante ipſius obitum nihil magis ipſum excruciauerit, quam quod cerneret „hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe, ſolemnia quoque, „quæ Deo debeantur, vna cum ſacrificiis ac ſacramentis de pro„priis locis defeciſſe.„ Et addit [*f*], quod in vltima, qua defunctus ſit, ægritudine ſibi iuſſerit pſalmos *Dauidicos* de pœnitentia ſcribi, ipſosque iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuitus ſit & legerit. Quæ omnia docent, *Auguſtinum* non illicitum iudicaſſe, pſalmos *Dauidis* tamquam formulas precum ac laudum in cultu Dei adhiberi.

SECVNDO, De lectione ſcripturarum multis in locis narrat, quod ex certa regula ac ordine, certas cuiuis occaſioni ac

(*b*) Auguſt. retract. lib. II. c. XI.

(*c*) Id. de ciuitate Dei lib. XXII. c. VIII. (tom. V. opp. p. 1344. d. edit. Baſil. MDLXIX.) Ibi quum iaceret vel morti proximus, vel ſimillimus mortuo, ad *veſpertinos* illuc *hymnos & orationes* cum ancillis ſuis & quibusdam ſanctimonialibus intrauit.

(*d*) Id. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt autem Halleluia per illos ſolos dies quinquaginta cantetur, non vſquequaque obſeruatur. Nam in aliis diebus varie cantatur alibi; ipſis autem diebus vbique.

(*e*) Poſſid. vit. Auguſtin. c. XXVIII. Cernebat etiam *hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe*, ædificia eccleſiarum quamplurimis locis ignibus concremata eſſe, ſolemnia quoque, quæ Deo debentur, de propriis locis defeciſſe: ſacrificia ac ſacramenta diuina vel non quæri, vel quærenti qui tradat, non facile reperiri.

(*f*) Poſſid. ibid. c. XXX. Iuſſerat ſibi pſalmos Dauidicos, qui ſunt pauciſſimi, de pœnitentia ſcribi, ipſosque quaterniores iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuebatur & legebat, & iugiter ac vbertim flebat.

Amen, in eius receptione a populo obſeruatæ. Quæ omnia manifeſta certarum formularum, in diuino cultu adhibitarum, indicia ſunt; tametſi HIERONYMVS de illis tantum in tranſitu loquutus eſt, nec fuſius eas exponendi habuit occaſionem.

AVGVSTINVS & CHRYSOSTOMVS, vt plura volumina confecerunt, ita hoc argumentum copioſius exactiusque expoſuerunt. Specimen eorum, quæ de liturgiis orientalibus ex ſcriptis CHRYSOSTOMI colligi poſſunt, capite ſequente lectoribus exhibemus. Et ſunt quidam viri docti in ea ſententia, quod, ſi quis in examinandis AVGVSTINI operibus ſtudium & operam adhibere voluerit, vniuerſam liturgiam *Africanam* in ſcriptis illius reperturus ſit. Non mihi in hiſce collectionibus tantam tribuam accurationem, ſed paucis tantum ea indicabo, quæ de quibusdam illius partibus habet. Vniuerſam liturgiam, ſiue cultum eccleſiæ publicum, in quinque partes [y] diſpeſcit, nimirum in pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, ſermonis recitationem, deprecationem antiſtitis, & indictam voce diaconi orationem. Quæ omnia, ſi a recitatione ſermonum diſceſſeris, conceptis & præſcriptis verborum formulis facta ſunt. Quod *primum* ad pſalmodiam attinet, eam dicit populi eſſe exercitium omni tempore, quando non alia miniſterii pars peragatur. *Quando non eſt tempus*, inquit, *quum in eccleſia fratres congregantur, ſancta cantandi, niſi quum legitur, aut diſputatur, aut antiſtites clara voce deprecantur, aut communis oratio voce diaconi indicitur?* Audiuimus eum antea cum approbatione loquentem de more canendi pſalmos & hymnos ab ATHANASIO & AMBROSIO [z] inducto. Quod indicat, quod non tantum pſalmos & hymnos, hoc eſt, formulas precum & laudum admiſerit in genere, ſed etiam quod diuerſam canendi rationem tunc vſitatam, ſimplicem videlicet cantum & conceptum ſymphoniacum in cuiusuis commatis clauſula, ab ATHANASIO adhibitum, & nouam rationem, alternis ſuccinendi vicibus ab AMBROSIO introductam, approbauerit: quamuis ſimplicem cantum generatim tardo populi *Africani* genio [a] magis probari dicit, quorum

(y) Auguſtin. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII.

(z) Id. confeſſ. lib. IX. c. VII. & XII. vid. ſub litt. (s) pag. 179. & lib. X. c. XXXIII. vid. ſub litt. (f) p. 157.

(a) Id. epiſt. CXIX. c. XIIX. Donatiſtæ nos reprehendunt, quod ſobrie pſallimus in eccleſia diuina cantica prophetarum.

morem

morem canendi contra *Donatiſtas*, ſcurriliter illum reprehendentes, defendit. Librum etiam ſcripſit contra *Hilarium* quemdam, virum tribunitium laicum, qui morem, qui tunc eſſe apud *Carthaginem* cœperat, vt hymni ad altaria dicerentur de pſalmorum libro [*b*], ſiue ante oblationem, ſiue quum diſtribueretur populo quod eſſet oblatum, maledica reprehenſione lacerauerat. Hic liber AVGVSTINI hodie inter deperditos eſt, ipſi autem in *retractationibus* memoratur. De veſpertinis quoque hymnis loquitur [*c*]: & de *Halleluiah* [*d*], in eccleſiis aliis quotidie, in aliis per ſolos dies quinquaginta intra paſcha & pentecoſten cani ſolito. Et POSSIDIVS in vita eius [*e*] narrat, quod in irruptione *Vandalorum* in *Africam* paullo ante ipſius obitum nihil magis ipſum excruciauerit, quam quod cerneret „hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe, ſolemnia quoque, „quæ Deo debeantur, vna cum ſacrificiis ac ſacramentis de pro„priis locis defeciſſe.„ Et addit [*f*], quod in vltima, qua defunctus ſit, ægritudine ſibi iuſſerit pſalmos *Dauidicos* de pœnitentia ſcribi, ipſosque iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuitus ſit & legerit. Quæ omnia docent, *Auguſtinum* non illicitum iudicaſſe, pſalmos *Dauidis* tamquam formulas precum ac laudum in cultu Dei adhiberi.

SECVNDO, De lectione ſcripturarum multis in locis narrat, quod ex certa regula ac ordine, certas cuiuis occaſioni ac

(*b*) Auguſt. retract. lib. II. c. XI.

(*c*) Id. de ciuitate Dei lib. XXII. c. VIII. (tom. V. opp. p. 1344. d. edit. Baſil. MDLXIX.) Ibi quum iaceret vel morti proximus, vel ſimillimus mortuo, ad *veſpertinos* illuc *hymnos & orationes* cum ancillis ſuis & quibusdam ſanctimonialibus intrauit.

(*d*) Id. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt autem Halleluia per illos ſolos dies quinquaginta cantetur, non vſquequaque obſeruatur. Nam in aliis diebus varie cantatur alibi; ipſis autem diebus vbique.

(*e*) Poſſid. vit. Auguſtin. c. XXVIII. Cernebat etiam *hymnos Dei & laudes de eccleſiis deperiſſe*, ædificia eccleſiarum quamplurimis locis ignibus concremata eſſe, ſolemnia quoque, quæ Deo debentur, de propriis locis defeciſſe: ſacrificia ac ſacramenta diuina vel non quæri, vel quærenti qui tradat, non facile reperiri.

(*f*) Poſſid. ibid. c. XXX. Iuſſerat ſibi pſalmos Dauidicos, qui ſunt pauciſſimi, de pœnitentia ſcribi, ipſosque quaterniores iacens in lecto contra parietem poſitos diebus ſuæ infirmitatis intuebatur & legebat, & iugiter ac vbertim flebat.

ſolemnitati lectiones præſcribente, facta ſit. *Interpoſita eſt*, inquit [*g*], *ſolemnitas ſanctorum dierum, quibus certas ex euangelio lectiones oportet in eccleſia recitari, quæ ita ſunt annuæ, vt aliæ eſſe non poſſint.* Ita in hebdomade paſchali quatuor diebus [*h*] continuis hiſtoriam reſurrectionis ex quatuor euangeliſtis conſtanter legi dicit, prima quidem die ex *Matthæo*, ſecunda ex *Marco*, tertia ex *Luca* & quarta ex *Ioanne.* Ita quoque die paſſionis dominicæ hiſtoriam iſtius paſſionis [*i*] legi adfirmat, ſed ſecundum ſolum *Matthæum*, quia non niſi vno die legatur. Voluiſſe ſe aliquando, vt per ſingulos annos ſecundum omnes euangeliſtas legeretur, & factum eſſe, ſed homines perturbatos eſſe, non audientes, quod conſueuerint. Tempore inter paſcha & pentecoſten interiecto actus apoſtolorum [*k*] ſemper legi adfirmat. CHRYSOSTOMVS nobis huius rei dabit rationem

(*g*) Auguſtin. expoſit. in 1 Io. in præfat. tom. IX. p. 235. (p. 575. d. edit. Baſil. MDLXIX.)

(*h*) Id. ſerm. CXXXIX. de temp. (tom. X. p. 902. edit. cit. Baſil.) In die ſancto paſchæ. Per hos dies, ſicut recolit caritas veſtra, ſolemniter leguntur euangelicæ lectiones ad reſurrectionem domini pertinentes. Serm. CXL. Feria ſecunda paſchæ. Heſterno die, id eſt nocte, lecta eſt ex euangelio reſurrectio ſaluatoris. Lecta eſt autem ex euangelio ſecundum Matthæum. Hodie vero, ſicut audiſtis pronuntiare lectorem, recitata eſt nobis domini reſurrectio, ſicut Lucas euangeliſta conſcribit. Serm. CXLI. eodem die. Reſurrectio domini noſtri Ieſu Chriſti ex more legitur his diebus ex omnibus libris ſancti euangelii. Serm. CXLIV. feria tertia paſchæ. Reſurrectio domini noſtri Ieſu Chriſti & hodie recitata eſt: ſed de altero libro euangelii, qui eſt ſecundum Lucam. Primo enim lecta eſt ſecundum Matthæum, heſterna autem die ſecundum Marcum, hodie ſecundum Lucam. Serm. CXLVIII. feria quarta paſchæ. Et hodie lectio recitata eſt de his, quæ facta ſunt poſt reſurrectionem domini ſecundum euangeliſtam Ioannem.

(*i*) Aug. ſerm. CXLIV. Paſſio, quia vno die legitur, non ſolet legi, niſi ſecundum Matthæum. Volueram aliquando, vt per ſingulos annos ſecundum omnes euangeliſtas etiam paſſio legeretur, factum eſt, non audierunt homines, quod conſueuerunt, & perturbati ſunt.

(*k*) Aug. tractat. VI. in Ioan. euangeliſt. tom. IX. p. 24. (p. 56. d. 57. a. edit. Baſ.) Actus apoſtolorum teſtes ſunt, ille liber canonicus omni anno in eccleſia recitandus. Anniuerſaria ſolemnitate poſt paſſionem domini noſtis illum librum recitari.
Vid. homil. CCXXVII. nou. edit. Benedictin. quæ eſt LXXXIII. de diuerſis. (tom. V. p. 973.) in die paſchæ. In actibus apoſtolorum aduertite, quando legitur. Modo incipit liber ipſe legi. Hodie cœpit liber, qui vocatur actuum apoſtolorum,

poſtea;

poſtea; Et videbimus, fuiſſe hanc vniuerſalem conſuetudinem, in vniuerſa eccleſia obtinentem, vbi hanc regulam, generali praxi eccleſiæ comprobatam [*], pluribus conſiderabimus.

TERTIO, Quod ad preces, ab antiſtite in oblatione factas, attinet, AVGVSTINVS ita eas nobis deſcribit, vt ex certo ordine & formula neceſſario factæ eſſe noſcantur. Sic enim earum partem, recens baptizatos de methodo ac ſenſu earum erudiens, depingit: *Tenetis*, inquit, *ſacramentum* [*l*] *ordine ſuo. Primo poſt orationem* (videlicet pro vniuerſo ſtatu eccleſiæ, quæ præmitti ſolebat) *admonemini ſurſum habere cor*, cetera. *Ideo quum dicitur, ſurſum cor, reſpondetis, Habemus ad dominum. - - Sequitur epiſcopus vel presbyter, qui offert & dicit: Gratias agamus domino Deo noſtro, & vos atteſtamini, dignum & iuſtum eſt, dicentes. Deinde poſt ſanctificationem ſacrificii dicimus orationem dominicam. Poſt iſtam dicitur: Pax vobiscum, & oſculantur ſe chriſtiani oſculo ſancto.* Heic non modo methodum habemus celebrationis euchariſtiæ, ſed diuerſas quoque eius formas, ordine quamque ſuo ſe viciſſim excipientes. Et harum formularum apud AVGVSTINVM frequens fit mentio in aliis locis. Orationem dominicam [*m*] dicit ab omni fere eccleſia in clauſula officii conſecrationis adhiberi, & alias quotidianam orationem [*n*] eſſe fidelium, vtpote ad hos, non autem ad catechumenos, peculiariter ſpectantem,

(*) Lib. XIV. cap. III. §. III.

(*l*) Aug. homil. LXXXIII. de diuerſis tom. X. p. 556.

(*m*) Auguſtin. epiſt. LIX. ad Paulin. Multa hinc dici poſſunt, quæ improbanda non ſint, ſed eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis vel pene omnis frequentat eccleſia, vt precationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione ſacramentorum, antequam illud, quod eſt in domini menſa, incipiat benedici: orationes quum benedicitur & ſanctificatur, & ad diſtribuendum comminuitur, quam totam petitionem *fere omnis eccleſia dominica oratione concludit.*

(*n*) Id. ep. CXXI. ad Probam c. XI. XII.
Enchirid. ad Laurent. c. LXXI. De quotidianis autem breuibus leuibusque peccatis, ſine quibus hæc vita non ducitur, *quotidiana oratio fidelium* ſatis facit: Eorum enim eſt dicere: Pater noſter, qui es in cælis, cetera.
Homil. XLII. inter L. (tom. X. opp. p. 531. d. edit. Baſil. MDLXIX.) Oratio (dominica) vobis quotidie dicenda eſt, quum baptizati fueritis. In eccleſia enim ad altare Dei *quotidie dicitur iſta oratio dominica*, & audiunt iſtam fideles.

quemadmodum infra [*] pluribus oſtendemus. Formulam *Surſum corda*, a chriſtianis per vniuerſum terrarum orbem adhiberi dicit, qui quotidie vna voce reſpondeant: *Habemus corda ad dominum*, quemadmodum in libro de *vera religione* [o] & aliis locis loquitur. Et ad hæc ſacerdotem aliam formulam addere ait: *Gratias agamus domino, Deo noſtro*, populo reſpondente, *Dignum & iuſtum eſt:* Vti loquitur in epiſtolis ſuis [p] ad *Dardanum* & *Honoratum*, nec non in libro *de bono perſeuerantiæ* aduerſus *Pelagianos*, ac *de ſpiritu & littera*, & *de bono viduitatis*, quæ loca omnia, quum in eamdem ſint ſententiam, heic non interponimus. In aliis ſcriptis ſuis mentionem etiam facit ſolemnis formulæ, qua ſacerdos proclamare ſolebat: *Pax vobis*, & oſculi pacis, quod ſibi mutuo dabant præſentes de populo, quod innocentiam ac pacem verarum columbarum chriſtiana-

(*) Cap. VII. §. IX.

(o) Aug. de vera relig. c. III. (tom. I. opp. p. 703. c. edit. Baſ.) Si per vrbes atque oppida, caſtella, vicos & agros etiam villasque priuatas in tantum aperte perſuadetur & appetitur a terrenis auerſio, & in vnum Deum verumque conuerſio, vt quotidie per vniuerſum orbem humanum genus vna pene voce reſpondeat, *ſurſum corda ſe habere ad dominum*, quid adhuc oſcitamus crapulam heſternam, & in mortuis pecudibus diuina eloquia perſcrutamur.
Serm. LIV. de tempore (tom. X. p. 699. a. edit. Baſil.) Et quotiens ſacerdos dixerit, *ſurſum corda*, ſecure & fideliter dicunt, *ſe habere ad Deum*, cet.
Epiſt. CLVI. ad Probum. Ideo venit ſaluator noſter, qui mulierem illam in euangelio per decem & octo annos curuam, quæ fortaſſe hoc ſignificabat, verbo ſalutis erexit, vt anima chriſtiana non fruſtra audiat, *ſurſum cor*: nec fruſtra reſpondeat, *ſe habere ad dominum*.

(p) Id. epiſt. LVII. ad Dardan. (tom. II. p. 276. d. edit. cit.) Noſti autem, in quo ſacrificio dicatur, gratias agimus domino, Deo noſtro.
Epiſt. CXX. ad Honoratum. † De bono perſeuerant. c. XIII. Quod ergo in ſacramentis fidelium dicitur, vt ſurſum corda habeamus ad dominum, munus eſt domini: de quo munere ipſi domino Deo noſtro gratias agere a ſacerdote poſthanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur, & dignum & iuſtum eſſe reſpondent. De ſpiritu & litt. lib. I. c. XI. (tom. III. p. 813.) In ipſo veriſſimo & in ſingulari ſacrificio domino Deo noſtro agere gratias admonemur. De bono viduit. c. XVI. tom. IV. p. 1022. Quia & illud, quod inter ſacra myſteria cor habere ſurſum iubemur, ipſo adiuuante id valemus, quo iubente admonemur: & ideo ſequitur, vt de hoc tanto bono ſurſum leuati cordis, non nobis gloriam, quaſi noſtrarum virium, tribuamus, ſed domino Deo noſtro gratias agamus. Hæc enim continuo commonemur, quia hoc dignum eſt, hoc iuſtum eſt recordari.

rum

rum[q] ſignificare dicit. Et hunc ritum non tantum inter catholicos, ſed inter ipſos quoque *Donatiſtas* [r] adfirmat obſeruari. Vt adeo harum formularum omnium vſus ex ſcriptis AVGVSTINI ſine vlla dubitatione conſtet. Et quamquam nobis integras longiorum precationum, ab epiſcopo coram altari factarum, formulas non tradit, quasdam tamen earum partes memorat, atque ad eas ita remittit & prouocat, tam in ſermonibus ad orthodoxos, quam in confutationibus hæreticorum, vt planiſſime inde appareat, fuiſſe communes & notas formulas, quibus ad animum reuocatis doctrina eccleſiæ potuerit cognoſci. Ita in libro *de bono perſeuerantia* [s] ait: *Prorſus in hac re* (de diuinæ gratiæ ad perſeuerandum neceſſitate loquitur) *non operoſas diſputationes exſpectet eccleſia, ſed attendat quotidianas orationes ſuas. Orat, vt increduli credant. - - Orat, vt credentes perſeuerent.* Et iterum [t]: *Vtinam tardi corde & infirmi, qui non poſſunt, vel nondum poſſunt ſcripturas, vel earum expoſitiones intelligere, ſic audirent, vel non audirent in hac quæſtione diſputationes noſtras, vt magis intuerentur orationes ſuas, quas ſemper habuit & habebit eccleſia ab exordiis ſuis, donec finiatur hoc ſæculum. - - Quando enim non oratum eſt in eccleſia pro infidelibus inimicis, vt crederent? - - Aut quis ſacerdotem ſuper fideles dominum inuocantem, ſi quando dixit: Da illis, domine, in te perſeuerare vſque in finem, non ſolum voce auſus eſt, ſed ſaltem cogitatione reprehendere, ac non potius ſuper eius talem benedictionem, & corde credente & ore confitente reſpondit, Amen: quum aliud in ipſa oratione dominica non orant fideles, dicentes maxime illud: Ne nos inferas in tentationem: niſi vt in ſancta obedientia perſeuerent?* Ex quibus omnibus apparet, longiores pariter ac breuiores precationes in celebratione ſacramenti corporis ac ſanguinis dominici in eccleſia *Africana*, tempore AVGVSTINI, iſtiusmodi verborum formulis eſſe factas, vt populus eas facile poſſet reminiſci,

(q) Aug. homil. VI. in Ioan. tom. IX. p. 21. (p. 50. d. edit. Baſil.) Sic ergo oportebat demonſtrari ſpiritum ſanctum venientem ſuper dominum, vt intelligat vnusquiſque, ſi habeat ſpiritum ſanctum, ſimplicem ſe eſſe debere, ſicut columbam: habere cum fratribus veram pacem, quam ſignificant oſcula columbarum?

(r) Contr. litteras Petilian. lib. II. c. XXIII. Illum commemorare, (Optatum Gildonianum) cui pacis oſcula inter ſacramenta copulabatis.

(s) De bono perſeuerant. c. VII. (tom. VII. opp. p. 1266. b. edit. Baſil.)

(t) Id. ibid. c. XXIII.

quando AVGVSTINVS ad illas prouocabat tamquam teſtimonia in quibusdam diſputationibus, quas decidendi hæc facilis quædam erat ratio.

QVARTO, Aliud præterea genus precum erat, quod a priore AVGVSTINVS communis orationis, voce diaconi populo indictæ, nomine diſtinguit. Iam hæc precatio, vti poſthac [*] fuſius oſtendemus, ab epiſcopi precatione in hoc differebat, quod epiſcopi precatio directa & continuata eſſet inuocatio Dei, ad quam populus in fine tantum reſpondebat, Amen; precatio autem diaconi indicta quædam eſſet precatio, ſiue admonitio populi, pro quibus ſpeciatim precari deberent; diacono petitionem quamque eis præeunte, ad quam reſpondebant: *Audi nos, domine*, vel, *Iuua nos, domine*, vel; *Miſerere noſtri, domine*, & ita porro. Et huiusmodi precatio AVGVSTINO expreſſe dicitur *communis oratio* [u], *voce diaconi indicta.* Et in epiſtola quadam ſua [x] quasdam ſpecialiores petitiones, in iſta precatione contentas, indicare videtur. Scribens enim ad non neminem, qui infectus erat dogmate illo PELAGII, quo ſtatuebatur, non orandum pro infidelibus, ſed tantum illis impertiendam doctrinam, quia fides non ſit opus diuinæ gratiæ, ſed res liberi hominis arbitrii, notis in eccleſia orationibus, quas ille ipſe frequentabat, eum ſtringit. *Exerce*, inquit, *contra orationes eccleſiæ diſputationes tuas, & quando audis ſacerdotem Dei ad altare exhortantem populum Dei, orare pro incredulis, vt eos Deus conuertat ad fidem; & pro catechumenis, vt eis deſiderium regenerationis inſpiret, & pro fidelibus, vt in eo, quod eſſe cœperunt, eius munere perſeuerent; ſubſanna pias voces, & dic, te non facere, quod hortatur.* Et iterum: *Numquid* [y] *vbi audieris ſacerdotem Dei ad eius altare populum hortantem ad Deum orandum, vel ipſum clara voce orantem, vt incredulas gentes ad fidem ſuam venire compellat, non reſpondebis AMEN?* Hæ videntur fuiſſe vſitatæ partes precum

(*) Lib. XV. cap. I. §. II.

(u) Auguſt. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVIII. Quando autem non eſt tempus, quum in eccleſia fratres congregantur, ſancta cantandi, niſi quum legitur, aut diſputatur, aut antiſtites clara voce deprecantur, *aut communis oratio voce diaconi indicitur?*

(x) Id. epiſt CVII. ad Vitalem p. 187. (p. 493. b. edit. Baſil.)

(y) Id. ibid. p. 191. (p. 502. d. edit. Baſ.)

pro

pro toto orbis ſtatu, in quibus pro infidelibus æque ac aliis hominibus oratum fuit, ad quas AVGVSTINVS remittit, tamquam res, omnibus precationes eccleſiæ frequentantibus cognitas & exploratas.

PRAETEREA, Erant quædam officia, quæ oblata certa occaſione fiebant, vt officia exorciſmi, inſtitutionis catechumenorum,& baptiſmi, in quibus multæ formulæ, ritus ac cærimoniæ obſeruabantur, praxi tum in eccleſia obtinenti conſentaneæ; Sed vero de his occaſionem habuimus loquendi copioſius libris antecedentibus X & XI; adeoque eas hoc loco repetere ſuperſedemus. Quidquid adiiciendum heic ducimus, duo treſue canones ſunt ex conciliis *Africanis*, ætate AVGVSTINI celebratis, quorum nonnullis ipſe præſens interfuit. Erat ille membrum concilii *Carthaginenſis* tertii, cuius in canone quodam diuerſæ regulæ ac præceptiones de publicis dantur precibus [z]: *Vt nemo in precibus vel patrem pro filio, vel filium pro patre nominet. Et quum altari adſiſtitur, ſemper ad patrem dirigatur oratio. Et quicumque ſibi preces aliunde deſcribit, non eis vtatur, niſi prius eas cum inſtructioribus fratribus contulerit.* Hoc tam perſpicuum argumentum pro ſtatis formulis eſt, cuiusmodi dari poteſt, & ſunt tamen nihilominus, qui, neſcio qua ratione, id argumentum contra illas efficiunt. Scopus canonis manifeſto is erat, vt omni ordinis neglectui ac corruptioni, in cultum eccleſiæ ſerpenti, anteuerteret: Eamque ob cauſſam patres legem ſtatuebant, ne quis epiſcopus preces in eccleſia ſua diceret, niſi quæ ante ab ipſius collegis in ſynodo quadam eſſent comprobatæ. Vti alius canon in codice *Africano* id explicat [a], *Placuit*, inquiens, *vt preces, quæ probatæ fuerint in concilio, ſiue præfationes, ſiue commendationes, ſeu manus impoſitiones, ab omnibus celebrentur, nec aliæ omnino contra fidem proferantur; ſed quæcumque a prudentioribus fuerint collectæ, dicantur.* Et hoc ipſum in concilio

(z) Concil. Carth. III. c. XXIII. (tom. II. concil. p. 1170.)

(a) Cod. Afric. can. III. (ibid. p. 1117.) Ἤρεσε καὶ τοῦτο, ὥστε τὰς κεκυρωμένας ἐν τῇ συνόδῳ ἱκεσίας, εἴτε προοίμια, εἴτε παραθέσεις, εἴτε τὰς τῆς χειρὸς ἐπιθέσεις, ἀπὸ πάντων ἐπιτελεῖσθαι, καὶ παντελῶς ἄλλας κατὰ τῆς πίστεως μηδέποτε προσενεχθῆναι· ἀλλ᾽ αἵ τινες δήποτε ἀπὸ τῶν συνετωτέρων συνήχθησαν, λεχθήσονται.

Milc-

Mileuitano [*b*] iisdem pene verbis repetitur. Patres iſti *Africani* probabiliter quosdam epiſcopos rurales, ad componendum orthodoxas formulas in eccleſiarum ſuarum vſum non ſatis idoneos eſſe, obſeruarunt: adeoque antiquam libertatem, quam quisque habebat, componendi precationum formulas pro ſua ipſius eccleſia, aliquantum circumſcripſerunt, eosque eiusmodi formulis vti compulerunt, quæ vel a prudentioribus compoſitæ, vel in ſynodo probatæ fuerant, ne qua hæretica opinio in cultum publicum, vel ipſorum ignorantia vel circumſpectionis neglectu in compoſitionibus, irreperet. Ex his omnibus apparet, publica religionis exercitia in eccleſia *Africana* eo tempore ad certas diuini cultus formas peracta, neque has cuiusuis epiſcopi arbitrio relictas fuiſſe, ſed eum talibus precibus vti oportuiſſe, quæ primum a collegis ipſius eſſent approbatæ, vel in ſynodo ſtabilitæ ac confirmatæ. Atque hoc primum initium iſtius conſuetudinis videtur fuiſſe, quæ poſtea per omnem eccleſiam obtinuit, quemadmodum ſupra in hoc capite [*] obſeruatum nobis eſt, vt omnes epiſcopi prouinciales eamdem precum formam adhibere iuberentur, quæ in eccleſiis metropolitani ſui erant præſcriptæ.

Necesse non fuerit, his ipſis conciliis immorari, quando de ſolemnibus interrogationibus [*c*] & reſponſionibus, in baptiſmo fieri ſolitis, loquuntur; neque quum *orationis dominicæ* mentionem faciunt, tamquam formulæ tam neceſſarii ac vniuerſalis vſus [*d*], vt ipſi *Pelagiani*, licet nulli non petitioni eius peruerſam interpretationem darent, eius vſum ſeponere non auderent. Nam vti formularum iſtarum prior cognita

(*b*) Concil. Mileuit. c. XII. (ibid. p. 1540.) Placuit etiam illud, vt preces vel orationes ſeu miſſæ, quæ probatæ fuerint in concilio, ſiue præfationes, ſiue commendationes, ſeu manus impoſitiones, ab omnibus celebrentur. Nec aliæ omnino dicantur in eccleſia, niſi quæ a prudentioribus tractatæ, vel comprobatæ in ſynodo fuerint, ne forte aliquid contra fidem, vel per ignorantiam, vel per minus ſtudium ſit compoſitum.

(*) Vid. ſupra in hoc capit. §. II. pag. 113. ſeqq.

(*c*) Concil. Carth. III. c. XXXIV. (ibid. p. 1172.) Vt ægrotantes, ſi per ſe reſpondere non poſſunt, quum voluntatis eorum teſtimonium hi, qui ſui ſunt, periculo proprio dixerint, baptizentur.

(*d*) Concil. Mileuit. c. VIII. Item placuit, vt quicumque verba ipſa dominicæ orationis, vbi dicimus: *Dimitte nobis debita noſtra*, ita volunt a ſanctis dici, vt humiliter non veraciter hoc dicatur, anathema ſint.

praxis

praxis eccleſiæ eſt, ita poſterior in ſpecialiorem vocabitur diſquiſitionem, quando vſum orationis dominicæ peculiari capite conſiderabimus. Atque ita huic capiti de liturgiarum in eccleſia antiqua vſu imponimus finem.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT SEXTVM

EPITOME ANTIQVAE LITVRGIAE EX GENVINIS SCRIPTIS CHRYSOSTOMI.

§. I.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine primo.

Saepivs optauerunt viri docti, vt quis antiquam liturgiam pro diuerſis ſuis partibus ac officiis ſub vno adſpectu poneret, vti quidem ex genuinis & indubiis chrysostomi ſcriptis colligi poſſet: quum liturgiam, quæ ſub eius nomine circumfertur, ab eo omnino profectam eſſe, non exploratum habeamus. Dantur autem quamplurimæ partes antiquæ liturgiæ, fidem habentes minime dubiam, quæ ex aliis ipſius ſermonibus congeri poſſunt. halesivs *Etonienſis*, diligens lector chrysostomi, iſtiusmodi collectionem cum animo ſuo deliberatam atque ſtatutam habuiſſe dicitur; ſed res non iuit. Quamobrem vſque dum alius quiſpiam propoſitum illius plenius perſequatur, non alienum præſenti inſtituto fuerit, lectoris oculis ſpecimen iſtiusmodi locorum ſubiicere, quæ ad diuerſas partes antiquæ liturgiæ manifeſto reſpiciunt, obſeruato ordine operum chrysostomi ſecundum editionem *Pariſienſem*, quæ anno MDCIX, & *Comelinianam*, quæ ann. MDCXVI. prodiit.

In primo volumine, *homilia prima p. 1.* perſpicue ſignificat, ſcripturas ſacras tum lectas fuiſſe ex ſtata regula eccleſiæ, quia ſermo iſthoc die ab eo habitus fuit in locum apoſtoli, qui in curſu miniſterii matutini lectus fuerat [a], 1 Tim. V, 23 *Vino modico vtere propter ſtomachum tuum & frequentes infirmitates tuas.* Ho-

(a) Tom. I. p. 1. b. edit. Francof. MDCXCVIII. Ἠκούσατε σήμερον περὶ πολλῶν καὶ ἀναγκαίων πραγμάτων διαλεγομένου τῷ Τιμοθέῳ; καὶ γὰρ περὶ χειροτονιῶν πρὸς αὐτὸν ἐπέστειλεν, εἰπών· χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει κ. τ. λ. εἶτα πάλιν φησίν· οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ κ. τ. λ. καὶ περὶ τῆς τῶν οἰκετῶν ὑποταγῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν φιλαργύρων μανίας, καὶ περὶ τῆς τῶν πλουτούντων ἀπονοίας, καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ἑτέρων

milia ſecunda p. 32. iterum ait, dictum, in quod concionaturus ſit, ex epiſtola iſto die lecta [*b*] depromtum eſſe, quod erat 1 Tim. VI, 7. *Diuitibus huius ſaeculi praecipe, non ſublime ſapere.* *Homilia tertia p. 45.* orationem dominicam ex conſtitutione eccleſiae peculiare ſolorum baptizatorum priuilegium [*c*] eſſe dicit. Antequam enim ſacris myſteriis quis ſit initiatus, ea vtendi non habere libertatem. *Homilia ſeptima p. 106.* obſeruat, librum *Geneſeos* [*d*] ad legendum tempore ieiunii quadrageſimalis fuiſſe propoſitum: Et conſequenter illo die lectus erat, & ipſe in prima eius verba: *In principio creauit Deus caelum & terram,* ſermonem recitabat. *Homilia decima quinta p. 191.* dicit, totam ciuitatem, officinis omnibus clauſis, diem totum in ſupplicationibus egiſſe, & Deum τῇ μιᾷ κοινῇ φωνῇ, *una & communi vo-*

διαλέχθη τήμερον. Audiſtis hodie de multis & neceſſariis rebus Timotheo diſſerentem (Paulum)? Etenim de ordinationibus ad ipſum ſcripſit, dicens: *Manus cito nemini impoſueris*, cetera. Mox rurſus inquit: *Vino modico vtere* cetera, & de ſeruorum ſubiectione, & de auarorum inſania, & de diuitum arrogantia, & de multis aliis nobis hodie diſſeruit.

(*b*) Homil. II. p. 37. b. edit. Fr. ἡμῖν δὲ ὥρα λοιπὸν τὴν εἰωθυῖαν ὑμῖν ἀπὸ τοῦ Παύλου παραθεῖναι τράπεζαν, τὴν σήμερον ἀναγνωσθεῖσαν ῥῆσιν προχειρισαμένους καὶ εἰς μέσον καταθεμένους ἅπασι· τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ σήμερον ἀναγνωσθέν; τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Nobis iam hora eſt, ſolitam vobis vt a Paulo menſam apponamus, *dictionem hodie lectam* promamus, & in medio omnibus proponamus. *Quid* igitur *eſt hodie lectum?* Diuitibus huius ſaeculi praecipe, non ſublime ſapere.

(*c*) Homil. III. p. 40. d. προσθήσει τοῖς εἰρημένοις καὶ τὴν εὐχὴν ἐκείνην, ἣν μυσταγωγήσαντες αὐτὸν τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐπαίδευσαν εὔχεσθαι, καὶ λέγειν· ἄφες ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, κ. τ. λ. Addet praedictis & *orationem* illam, *quam* qui ſacris ipſum initiauere myſteriis *orantem dicere docuerunt:* Dimitte nobis debita noſtra, &c.

(*d*) Homil. VII. p. 94. b. Τὸ σήμερον ἡμῖν ἀναγνωσθὲν μεταχειριοῦμαι βιβλίον. καὶ εἰ δοκεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸ προοίμιον, ὃ δοκεῖ μάλιστα μηδὲ ἴχνος ἐμφαίνειν παραμυθίας, ἀλλὰ καὶ καθόλου παρακλητικῶν ἀπῳκισμένον λόγων, εἰς μέσον προθεὶς, ὃ λέγω ποιήσω φανερόν· τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ προοίμιον; ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν κ. τ. λ. *Hodie lectum* tractabo *librum:* & ſi libet, ipſius principium & prooemium, quod maxime videtur neque conſolationis veſtigium demonſtrare, ſed a conſolatoriis penitus verbis alienum eſſe, in medium proponens quod dico, manifeſtum faciam. Quod tandem eſt hoc prooemium? *In principio fecit Deus caelum & terram* &c.

Digitized by Google

re [*e*] inuocaſſe. Et in eadem *homilia* indicat, partem ex *Zachariæ* vaticinio [*f*] eo die fuiſſe lectam, nimirum de volumine volante contra iurantes, quod argumento de vana iurandi adſuetudine, in quam tunc loquebatur, adcommodabat. *Homilia duodeuiceſima p. 226.* in epiſtolam ſe verba dicit facere, eo die lectam [*g*] Phil. IV, 4. *Gaudete in domino ſemper, iterum dico, gaudete.* Et *homilia decima ſexta p. 234.* idem notat, quod verba, quæ ex epiſtola ad *Philemonem* populo proponat, *Paulus vinctus Ieſu Chriſti* eo die lecta ſint [*h*]. *Homilia viceſima prima p. 266.* mentionem facit hymni, quem triſagion vocant: *Sanctus, ſanctus, ſanctus, dominus Deus Zebaoth*, in celebratione euchariſtiæ adhibiti, auditoribus ſuis hunc in modum diſſerens: *Quomodo* [*i*] *non eſt abſurdum poſt myſticam illam vocem e cælis delatam, a Cherubin dico, meretriciis cantibus & fractis melodiis theatri aures inquinare?* Eadem *homilia* bis meminit formulæ renuntiandi diabolo in baptiſmo, p. 267. *Iubemur* [*k*] *dicere: Abrenuntio tibi, Satana, ne amplius ad ipſum revertamur.* Et iterum p. 237. *Vocis* [*l*] *illius recorderis, quam, dum ſacris initiareris, emiſiſti: Abrenuntio tibi, Satana,*

(*e*) Homil. XV. p. 170. a. edit. Francof. ἐκκλησία γέγονεν ἡ πόλις ἅπασα τῶν ἐργαστηρίων ἀποκεκλεισμένων καὶ πάντων ἐν ταῖς πανδήμοις ταύταις διημερευόντων λιταῖς, καὶ τὸν θεὸν ἐν μιᾷ καὶ κοινῇ φωνῇ μετὰ πολλῆς καλούντων τῆς προθυμίας. Eccleſia facta nobis eſt ciuitas tota, officinis clauſis, & omnibus in his vniverſalibus ſupplicationibus diem totum agentibus, & Deum *vna & communi voce* cum multa inuocantibus alacritate.

(*f*) Ibid. pag. 175. b. Ἠκούσατε τοῦ προφήτου σήμερον περὶ τῶν ὅρκων διαλεγομένου; ἐπέβλεψα τοῖς ὀφθαλμοῖς μου κ. τ. λ. Audiuiſtis prophetam de iuramento hodie nobis loquentem? *Reſpexi oculis meis*, cetera.

(*g*) Homil. XVIII. p. 202. c. ἠκούσατε τοῦ Παύλου σήμερον παραινοῦντος ἡμῖν, καὶ λέγοντος, χαίρετε ἐν κυρίῳ κ. τ. λ. hodie Paulum audiſtis nos admonentem, & dicentem: *Gaudete in domino*, cetera.

(*h*) Homil. XVI. p. 182. e. φέρε δὲ μίαν ῥῆσιν ἐκ τῶν σήμερον ἀναγνωσθέντων παραθέντες ὑμῖν καταπαύσωμεν τὸν λόγον, Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ χριστοῦ. Age vero e lectis hodie vna vobis appoſita ſententia ſermonem terminemus: *Paulus vinctus Ieſu Chriſti.*

(*i*) Homil. XXI. p. 235. fin. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, μετὰ τὴν μυστικὴν ἐκείνην φωνὴν, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν φερομένην (τὴν ἐκ χερουβὶμ λέγω) πορνικοῖς ᾄσμασι, καὶ κατακεκλασμένοις μέλεσι τὴν ἀκοὴν μολύνειν;

(*k*) Ibid. p. 238. d. διὰ τοῦτο καὶ κελευόμεθα λέγειν, ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, ἵνα μηκέτι πρὸς αὐτὸν ἐπανέλθωμεν.

(*l*) Ibid. p. 242. fin. ἀναμνησθῇς τῆς φωνῆς ἐκείνης, ἣν ἀφῆκας μυσταγωγούμενος, ἀποτάσσομαί σοι Σατανᾶ, καὶ τῇ πομπῇ σου, καὶ τῇ λατρείᾳ σου.

Digitized by Google

& pompæ tuæ & cultui tuo. *Homilia viceſima ſecunda* de *deponenda iniuriarum memoria* pro neceſſitate condonandi offenſas argumentatur ex impoſita omnibus hominibus neceſſitate dicendi orationem dominicam. *Ob hoc ipſum*, inquit p. 287, *iuſſi ſumus dicere* [m]: *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* Et iterum p. 288. *Quum dixeris* [m]: *Dimitte nobis, quemadmodum & nos dimittimus: ſi tu non dimittas, nihil aliud a Deo poſtulas, quam vt te omni excuſatione, omni venia denudet.* Et quum dicerent nonnulli, ſe non totam petitionem, ſed priorem tantum partem in precatione enuntiare, quæ habet: *Dimitte nobis*, obiurgat eos hoc nomine, & ait: *Ne igitur* [n] *cautelam putes, ſi non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, ſed prout inſtituit, ita precare, vt neceſſitas dictionis quotidie exterrens compellat te, ad proximo veniam condonandam.* *Homilia viceſima quarta in baptiſma Chriſti* p. 317. iterum de hymno Cherubico in celebratione euchariſtiæ loquitur. *An tu*, inquit, *illa tibi hora vlla eſſe negotia arbitraris? An tu te omnino in terris eſſe meminiſti? An te cum hominibus verſari cenſes? Quis hoc non ſaxeæ mentis eſſe dicat, illo ſe tempore in terris conſiſtere arbitrari, non cum angelis choreas ducere, cum quibus myſticum illum hymnum* [o] *pronuntiaſti; cum quibus Deo canticum illud triumphale ceciniſti.* *Homilia duodetriceſima* (quæ tertia eſt *de incomprehenſibili Dei natura*) p. 363. de communi oratione, elata totius congregationis voce ad Deum facienda, loquitur. Erant, qui ſimul atque finis dicendi factus erat, ſtatim diſcedebant, hanc frigidam adferentes excuſationem, orare vel domi ſe poſſe, ſed homiliam doctrinamque audire non niſi in eccleſia poſſe; adeoque ad audiendum ſermonem non ad preces venire ſe velle, dicebant. Quibus ille hunc

(m) Homil. XXII. p. 256. d. edit. Francof. διὰ τοῦτο ἐκελεύσθημεν λέγειν, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

(n) Ibid. p. 257. μὴ τοίνυν εὐλάβειαν εἶναι νομίσῃς, τὸ μὴ λέγειν ὁλόκληρον τὴν ῥῆσιν, μηδὲ ἐξ ἡμισείας ποιοῦ τὴν εὐχήν, ἀλλ' ὡς ἔταξεν, οὕτως εὔχου, ἵνα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς λέξεως φοβοῦσα καθ' ἡμέραν συνωθήσῃ σε πρὸς τὴν τοῦ πλησίον συγχώρησιν.

(o) Homil. XXIV. p. 281. d. e. ὅλως γὰρ οἶδας ὅτι πράγματα ἔχεις κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην; μέμνησαι γὰρ ὅλως, ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς εἶ; νομίζεις δὲ μετὰ ἀνθρώπων εἶναι; καὶ πῶς οὐχὶ λιθίνης ταῦτα διανοίας· τὸ νομίζειν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἐπὶ γῆς ἑστάναι, ἀλλ' οὐ μετὰ ἀγγέλων χορεύειν, μεθ' ὧν τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο μέλος ἀνέπεμψας· μεθ' ὧν τὴν ἐπινίκιον ἐκείνην ἀνήνεγκας ᾠδὴν τῷ Θεῷ.

in

in modum reſpondet: *Te, homo, [p] decipis, & magno in errore verſaris. Nam etſi domi quoque datur orandi facultas, tamen fieri non poteſt, vt domi tam bene ores, quam in eccleſia, vbi tot patres, vbi clamor felici ſocietate excitus ad Deum immortalem refertur: non pariter exoras, quum ſolus dominum obſecras, atque tuis cum fratribus. Eſt enim in hoc plus aliquid, videlicet concordia, conſpiratio, copula amoris & caritatis: Sacerdotum preces: præſunt enim ob eam rem ſacerdotes, vt populi orationes, quæ infirmiores per ſe ſunt, validiores illas complexæ ſimul in cælum euehantur.* Hæc luculenta eſt deſcriptio eiusmodi communium precum, in quibus ſacerdotes & populus non tantum corde, ſed communi etiam verborum formula ſe coniungebant, ad Deum ſimul clamantes. Paullo poſt p. 365. has preces iterum deſcribit *clamorem* [q] *tremendum*, quem homines reddant, illas nuncupans. Et hoc diſcrimen inter rationem ſupplicandi Deo, qua vtantur energumeni, & eam, quam populus adhibeat, facit, vt illi verbum nullum enuntient, ſed ſolo geſtu corporis caput inclinantes Deo ſupplicent, populus autem, libertatem publice in precibus loquendi habens, pro illis, qui vocem reddere non poſſint, edita voce orent. *Ob eam* [r] *rem*, inquit, *agitatos diaconus tempore illo adducit, & iubet caput tantum inclinare atque illo corporis geſtu ſupplicare. Quum enim eos vna cum fratribus orare non liceat, adducit eos, vt tu miſereare, & quia tam acerbe vexantur, & quia vocem reddere nequeunt, tua facultate ad eorum vtaris defenſionem & auxilium.* Ex his apparet, precatio-

(p) Homil. XXVIII. p. 321. d. e. edit. Francof. ἀπατᾷς σαυτὸν, ἄνθρωπε· εὔξασθαι μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκίας δυνατὸν, οὕτω δὲ εὔξασθαι, ὡς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀδύνατον, ὅπου πατέρων πλῆθος τοσοῦτον, ὅπου βοὴ πρὸς τὸν θεὸν ὁμοθυμαδὸν ἀναπέμπεται· οὐχ οὕτως ἀκούῃ μετὰ σαυτὸν τὸν δεσπότην παρακαλῶν, ὡς μετὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν σῶν· ἐνταῦθα γάρ ἐστί τι πλέον, οἷον ἡ ὁμόνοια, καὶ συμφωνία, καὶ τῆς ἀγάπης ὁ σύνδεσμος, καὶ αἱ τῶν ἱερέων εὐχαί. Διὰ γὰρ τοῦτο οἱ ἱερεῖς προεστήκασιν, ἵνα καὶ αἱ τοῦ πλήθους εὐχαὶ ἀσθενέστεραι οὖσαι, τῶν δυνατωτέρων τούτων ἐπιλαβόμεναι ὁμοῦ συνανέλθωσιν αὐταῖς εἰς τὸν οὐρανόν.

(q) Ibid. p. 333. a. οὐκ ἄνθρωποι μόνοι βοῶσι τὴν φρικωδεστάτην ἐκείνην βοὴν, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι προσπίπτουσι τῷ δεσπότῃ κ. τ. λ. Non ſolum homines clamorem illum tremendum reddunt, ſed etiam angeli domino genua flectunt. cetera.

(r.) Ibid. b. c. διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας· εὔχεσθαι γὰρ αὐτοὺς μετὰ τοῦ κοινοῦ συλλόγου τῶν ἀδελφῶν οὐ θέμις· διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἵστησιν, ἵνα κατελεήσῃς αὐτοὺς, καὶ τῆς συμφορᾶς, καὶ τῆς ἀφωνίας, τῇ οἰκείᾳ παῤῥησίᾳ πρὸς τὴν οἰκείαν ἀποχρήσῃ προστασίαν.

nem pro energumenis certa verborum formula fuiſſe conceptam, in qua vniuerſus populus communi voce ſe coniungere potuerit. *Homilia vndetriceſima*, quæ eſt de *incomprehenſibili Dei natura* quarta p. 374. itidem narrat, quod diaconus energumenos adduci & caput inclinare, populum autem vniuerſum pro illis ſupplicationes facere, & omnes ὁμοθυμαδὸν καὶ μετὰ σφοδρᾶς βοῆς, *iugi concordia* [s] *& magno clamore* orare Deum iubeat, vt eorum miſereatur. Et non multo poſt in *eadem homilia* alius formulæ mentionem facit, adhibitæ a diacono, cuius tamquam præconis eccleſiæ fuerit, populum euocare & ad deuotionis ardorem ſubinde excitare hac quidem verborum formula; ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς, *Erecti ſtemus honeſte.* Nam, quemadmodum id heic explicat, hæc admonitio non tam ad corpus quam ad animum ſpectabat: *Illa diaconi exhortatio*, inquit [t], *ſic omnes alloquentis: Erecti ſtemus honeſte, non fruſtra & ſine cauſſa inſtituta ſancitaque eſt: ſed vt noſtras repentes humi cogitationes erigeremus, vt noſtrum animum preſſum, demiſſum, fatigatum rerum humanarum cura, reiecta omni eiuſmodi ſollicitudine, erectum, leuatum, recreatum Deo immortali repræſentaremus. Nemo igitur* (ſubiungit) *animo reſoluto ſacras illas & myſticas laudes ineat ſocius; nemo rerum vitæ humanæ conſilia illo tempore volutet, ſed omni terrena ſorde animo pulſa, in cælum quiſque ſe totum transferat, vtpote qui propinquus ſolio gloriæ*

(s) Homil. XXIX. p. 332. a. b. edit. Francof. ἔστι δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς, τίνος ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχὴ, καὶ τί δήποτε τοὺς δαιμονῶντας, καὶ τῇ μανίᾳ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος καὶ κλίνειν τὰς κεφαλάς· - - ἵνα τοῦ δήμου καὶ τῆς πόλεως ἁπάσης ἔνδον παρούσης κοιναὶ περὶ αὐτῶν ἱκετηρίαι γίνωνται, πάντων ὁμοθυμαδὸν τὸν κοινὸν δεσπότην ὑπὲρ αὐτῶν ἐξαιτουμένων, καὶ ἐλεῆσαι παρακαλούντων μετὰ σφοδρᾶς τῆς βοῆς. Gratiam autem reddam, ſi docuero, quamobrem illa præ ceteris oratio ſolet fieri, & cur homines dæmone agitatos, & furore accitos teterrimo, adduci tempore illo & capita inclinare iubet. - - vt populo vniuerſaque ciuitate præſente communes pro his fierent ſupplicationes, vt omnes iugi concordia dominum communem orarent pro his, & vt miſereretur, magno clamore contenderent.

(t) Ibid. p. 333. c. Καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο παρακελεύεσθαι τὸν διάκονον ἅπασι καὶ λέγειν, ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς, οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ εἰκῇ νενομοθέτηται· ἀλλ' ἵνα τοὺς χαμαὶ συρομένους λογισμοὺς ἀνορθώσωμεν, ἵνα τὴν ἔκλυσιν τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν ἡμῖν γινομένην πραγμάτων ἐκβαλόντες, ὀρθὴν ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ παραστῆσαι δυνηθῶμεν ἡμῶν τὴν ψυχήν· - - μηδεὶς τοίνυν διαλελυμένος τὴν προθυμίαν τῶν ἱερῶν κοινωνείτω, καὶ μυστικῶν ὕμνων ἐκείνων· μηδεὶς βιωτικοὺς κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐχέτω λογισμοὺς, ἀλλὰ πάντας

ſtet

Digitized by Google

ſtet, & cum Seraphim volitet, atque ita laudem ſanctiſſimam referat ſummo, optimo, glorioſiſſimo Deo. Idcirco ſtare honeſte tempore illo iubemur. Stare enim honeſte nihil aliud eſt, niſi ita ſtare, vt hominem conuenit, qui coram Deo immortali ſtat, cum horrore tremoreque, cum ſobrio, parato ſtudioſoque animo. *Homilia triceſima quarta*, quæ aduerſus *Iudæos* prima eſt p. 440. de alia verborum formula diacono vſitata loquitur, qua ante ſacræ cœnæ diſtributionem ſubinde exclamet *ἐπιγινώσκετε ἀλλήλους. Alii alios noſcite* [u]. Quæ erat admonitio ad populum, ne quem *Iudæum*, infidelem, hæreticum, catechumenum, vel pœnitentem communicare ſecum paterentur. *Homilia quadrageſima* in *Iuuentinum* & *Maximum* martyres p. 550. eccleſiam dicit ſingulis noctibus ſacras vigilias continuis pſalmis [x] perficere, qui pſalmi nihil erant aliud, niſi formulæ precum & laudum ex ſacris ſcripturis depromtæ. *Homilia quadrageſima ſeptima*, quæ eſt laudatio ſancti martyris *Iuliani*, p. 613. iterum mentionem formulæ renuntiandi Satanæ in baptiſmo injicit. *Tu* [y], inquit, *omni huiusmodi pompæ*, (meretriciis cantilenis, & verbis obſcenis in theatro) *nuntium remiſiſti, teque Chriſti cultui mancipaſti die illo, quo ſacris myſteriis dignus habitus es: Recordare itaque verborum illorum pacti conventi, & ne illud violes, caue.* *Homilia quinquageſima prima* p. 635. de martyribus *Bernice* & *Prosdoce* virginibus & *Domnina* earum matre, chriſtianos in mortuorum elatione hymnos & pſalmos canere dicit. *Principio quidem*, inquit [z], *ſuper mortuos planctus & lamentationes fiebant: nunc autem pſalmi & cantus hymnorum. Fleuerunt igitur Iacob quadraginta diebus, fleuerunt & Moyſem toti-*

τὰ γήϊνα τῆς διανοίας ἐξορίσας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ὅλον ἑαυτὸν μεταστήσας, ὡς αὐτοῦ πλησίον ἑστὼς τοῦ θρόνου τῆς δόξης, καὶ μετὰ τῶν Σεραφὶμ ἱπτάμενος, οὕτω τὸν πανάγιον ὕμνον ἀναφερέτω τῷ τῆς δόξης καὶ τῆς μεγαλωσύνης θεῷ.

(u) Homil. XXXIV. p. 389. b. edit. Francof.

(x) Homil. XL. p. 485. c. συνεγρηγορούντων πολλῶν ψαλμῳδίας συνεχεῖς ἐτελοῦντο παννυχίδες ἱεραί. Multi frequenter eos (martyres in carcere) viſitando ſacras apud eos vigilias continuis pſalmis perficiebant.

(y) Homil. XLVII. p. 541. σὺ δὲ ἀπετάξω πάσῃ ταύτῃ τῇ πομπῇ, καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ λατρείᾳ συνετάξω κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν τῶν ἱερῶν κατηξιώθης μυστηρίων· ἀναμνήσθητι τοίνυν τῶν ῥημάτων ἐκείνων καὶ τῆς συνθήκης, καὶ φύγε τὴν παράβασιν.

(z) Homil. LI. p. 561. a. b. παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς κοπετοί τινες ἐγίγνοντο καὶ θρῆνοι· νῦν δὲ ψαλμοὶ καὶ ὑμνῳδίαι· ἔκλαυσαν γοῦν τὸν Ἰακὼβ τεσσαράκοντα ἡ-

dem

Digitized by Google

dem alii Iudæi & planxerunt, quoniam mors tum temporis mors erat: iam vero non ita, ſed hymni ſunt, preces & pſalmi, quæ omnia voluptatem in ea re eſſe declarant, pſalmi enim tranquilli & hilaris animi ſignum ſunt: Aequo enim eſt animo quis in vobis, pſallat: quoniam igitur lætitia adfluimus, idcirco pſalmos ſuper mortuos pſallimus, qui nos cohortantur, vt mortem non timeamus. Conuertere enim, inquit, anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Vides, beneficium eſſe mortem ac requiem? qui enim ingreſſus eſt in requiem illam, ab operibus ſuis requieuit, vt a propriis Deus. Homilia quinquageſima quinta, quæ quinta eſt *de pœnitentia* p. 672. perſpicue ſignificat, quod ſermonem ſuum in epiſtolam iſthoc die lectam habuerit, nimirum 2 Cor. XII, 21. [*a*] *Ne forte veniens, multos defleam eorum, qui pe cauerunt & pænitentiam non egerunt. Homilia ſexageſima*, quæ eſt *catecheſis ad illuminandos*, diuerſarum formularum & regularum ab eccleſia in rem præſentem factarum meminit p. 797. & primo quidem ſolemnium verborum, quibus homines fœdus cum *CHRISTO* ineant. Loquens enim de periculo & damnis dilationis baptiſmi ad extremum vitæ finem, ait: *Quando neſcit adſtantes, quando vocem prolatam non audit, quando illa verba* [*b*], *per quæ ſponſionem communi omnium domino facere conſueuerunt, proferre non poteſt, ſed tanquam lignum aut lapis immobilis iacet is, qui baptizatus eſt, nihilque differt a mortuo, quid vtilitatis ſacrorum traditione præſtatur?* Hoc manifeſto indicat, homines baptizandos fœdus cum

μέρας ἔκλαυσαν καὶ τὸν Μωυσῆν ἑτέρας τοσαύτας οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐκόψαντο· ἐπειδὴ θάνατος τότε ὁ θάνατος ἦν· νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλὰ ὑμνῳδίαι καὶ εὐχαὶ καὶ ψαλμοὶ δηλοῦσιν ἅπαντα, ὅτι ἡδονὴν ἔχει τὸ πρᾶγμα· οἱ γὰρ ψαλμοὶ εὐθυμίας σύμβολον· εὐθυμεῖ γάρ τις, φησὶν, ἐν ὑμῖν, ψαλλέτω· ἐπεὶ οὖν εὐθυμίας ἐσμὲν πεπληρωμένοι, διὰ τοῦτο ψάλλομεν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ψαλμοὺς, θαρρεῖν ὑπὲρ τῆς τελευτῆς παρακελευομένους· ἐπίστρεψον γάρ, φησι, ψυχή μου εἰς τὴν ἀνάπαυσιν· ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν ἐκείνην, κατέπαυσεν ἀπὸ ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ θεός.

(*a*) Homil. LV. p. 593. d. edit. Francof. ἠκούσατε τοίνυν, ἵνα ἐκ μέρους ἅψωμαι τῶν εἰρημένων, ὡς ἀρτίως διαλεγόμενος τοῖς Κορινθίοις ἔλεγεν ὁ γενναῖος ἐκεῖνος καὶ θαυμάσιος ἀνήρ· μήπως ἐλθὼν κ. τ. λ. Audiſtis, vt illud ſigillatim tangam, quemadmodum Corinthios modo adloquens dixit mirabilis ille diuinusque vir: *Ne forte veniens*, cetera.

(*b*) Homilia LX. p. 705. b. ὅταν γὰρ μήτε τοὺς παρόντας ἐπιγινώσκῃ μήτε φωνῆς ἀκούῃ, μήτε ἀποκρίνασθαι δύναται τὰ ῥήματα ἐκεῖνα, δι' ὧν τὴν μακαρίαν συνθήκην πρὸς τὸν κοινὸν ἡμῶν ἁπάντων καταθήσεται δεσπότην, ἀλλ' ὥσπερ ξύλον ἀργὸν ἢ λίθος, ὁ φωτίζεσθαι μέλλων, πρόκειται νεκροῦ μηδὲν διαφέρων, τί τῆς μυσταγωγίας ὄφελος ἐν ἀναισθησίᾳ τοσαύτῃ;

Deo

Digitized by Google

Deo ſolemnibus & conceptis verbis facere debuiſſe, quæ animam agentes pronuntiare non potuerint. Poſtea pergit declarando [c], „quod maiores, totius anni diebus præteritis, tem„pore potiſſimum quadrageſimali eccleſiæ filios myſteriis ini„tiare voluerint, & quod catechumeni, poſtquam chriſtiana „doctrina imbuti ſint, pedibus nudis, vno tantum veſtimento „conceſſo, ad voces exorcizantium transmittantur; neque ve„ro temere nec ſine ratione & hunc habitum, & hoc tempus „illos conſtituiſſe, ſed hoc vtrumque habere myſticam & ſe„cretam rationem. *Homilia ſeptuageſima quarta*, quæ eſt *laudatio martyrum* p. 900. iterum de hymno ter ſancto, ſiue Cherubico, tamquam in celebratione euchariſtiæ cani [d] ſolito, loquitur. *Martyres*, inquit, *participes fiunt chororum & canticis myſticis communicant. Si enim, quum eſſent in corpore, ſecundum myſteriorum communionem in illum chorum admittebantur, vt cum ipſis Cherubim pſallerent hymnum ter ſanctum, vt vos probe noſtis, qui myſteriis initiati eſtis; multo magis nunc illis coniuncti, cum quibus choros olim ducebant, multa cum fiducia benedictioni illi ac laudationi communicant.*

§. II.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine ſecundo operum Chryſoſtomi.

Secundum operum chryſoſtomi volumen homilias continet in *Geneſin*, quas tempore ſanctæ quadrageſimæ habuit, quando iſte liber ſemper in eccleſia fuit lectitatus, vti ex *prima* eius *homilia* p. 10. [e] & ex iis, quæ antea [f] ex *homilia ſepti-*

(c) Ibid. d. edit. Francof. ἐβουλόμην μὲν πρῶτον ἅπαντας εἰπεῖν, τί δήποτε παραδραμόντες ἡμῶν οἱ πατέρες ἅπαντα τὸν ἐνιαυτόν, ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ μυσταγωγεῖσθαι τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας ἐνομοθέτησαν, καὶ τίνος ἕνεκεν μετὰ τὴν παρ' ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους μετὰ τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρὸς τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπουσι φωνάς· οὐ γὰρ ἁπλῶς οὐδὲ εἰκῇ, καὶ τὸ σχῆμα καὶ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον οὗτοι ἡμῖν διετύπωσαν· ἀλλ' ἔχει ταῦτα ἀμφότερα μυστικόν τινα λόγον καὶ ἀπόῤῥητον.

(d) Homil. LXXIV. p. 79[illegible] a. b. κοινωνοῦσι τῶν χορῶν, καὶ μετέχουσι τῶν μελῶν τῶν μυστικῶν· εἰ γὰρ ἐν σώματι ὄντες κατὰ τὴν τῶν μυστηρίων κοινωνίαν εἰς ἐκεῖνον ἐτέλουν τὸν χορόν, μετὰ τῶν Χερουβὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ψάλλοντες, καθάπερ ὑμεῖς ἴστε οἱ μυηθέντες, πολλῷ μᾶλλον νῦν τοὺς συγχορευτὰς ἀπολαβόντες μετὰ πολλῆς τῆς παῤῥησίας κοινωνοῦσι τῆς εὐφημίας ἐκείνης.

(e) Tom. II. homil. I. p. 7. c. edit. Francof. MDCXCVIII. -- ἵνα τὸν καιρὸν ἅπαντα τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τὴν πνευματικὴν ἐμπορίαν ἐμπορευσάμενοι κ. τ. λ. vt per omne tempus ſanctæ quadrageſimæ ſpirituales merces negotiati, cetera.

(f) §. I. ſub litt. (d) pag. 194.

Digitized by Google

ma ad populum *Antiochenum* obſeruauimus, patet. *Homilia viceſima ſeptima* in hunc librum claris verbis indicat, orationem dominicam ſemper fuiſſe celebrationis euchariſtiæ partem. Nam de officio condonandi iniurias loquens, ait p. 358. *Si hoc* [g] *fecerimus, poterimus puro conſcientia ad ſanctam terribilemque hanc menſam accedere, & verba illa, quæ precationi inſerta ſunt, fideliter dicere. Sciunt initiati illi, quid dicatur.* Tecte innuit petitionem illam in oratione dominica: *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Homilia triceſima tertia* p. 478. narrat, quod [h] licet liber *Geneſis* ex regula eccleſiæ tempore quadrageſimalis ieiunii legi debuerit, tamen, quando venerit feria quinta magnæ hebdomadis, id eſt dies, qua a *Iuda* traditus eſt ſeruator noſter, lectiones habuerint congruas huic diei, ita & feriæ ſextæ, qua memoria paſſionis dominicæ recolitur, & diei paſchatis, & omni tempori, inter paſcha & pentecoſten interiecto, vbi actus apoſtolorum legi ſoliti ſint tamquam demonſtratio reſurrectionis domini noſtri *IESV CHRISTI.* *Homilia*

(g) Homil. XXVII. p. 300. edit. Francof. ἂν τοῦτο κατορθώσωμεν, δυνησόμεθα μετὰ καθαροῦ συνειδότος καὶ τῇ ἱερᾷ ταύτῃ καὶ φρικτῇ τραπέζῃ προσελθεῖν, καὶ τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ τῇ εὐχῇ συνεζευγμένα μετὰ παῤῥησίας φθέγξασθαι. ἴσασιν οἱ μεμυημένοι τὸ λεγόμενον.

(h) Homil. XXXIII. p. 369. C. ἡ τῆς ἁγίας ἑορτῆς παρουσία τὴν ἀκολουθίαν ἡμῖν διέκοψεν· οὐδὲ γὰρ ἦν εὔλογον, τὸν σταυρὸν ἡμᾶς ἑορτάζοντας τοῦ δεσπότου περὶ ἕτερα ἡμῖν τὴν διδασκαλίαν γίνεσθαι· ἀλλ' ἐχρῆν καθ' ἕκαστον καιρὸν τὴν ἁρμόττουσαν ὑμῖν παρατιθέναι τράπεζαν. Διά τοι τοῦτο ἡνίκα ἡ τῆς παραδόσεως ἔφθασεν ἡμέρα, τὴν ἀκολουθίαν διατεμόντες τῆς διδασκαλίας, τοῦ κατεπείγοντος γενόμενοι, ἐπὶ τὸν προδότην τὴν γλῶτταν ἐπαφήκαμεν, καὶ πάλιν τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν ὑμῖν εἰς μέσον προεθήκαμεν· εἶτα ἀναστάσιμος ἡμέρας καταλαβούσης, ἀναγκαῖον ἦν τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ δεσπότου διδάξαι τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, καὶ πάλιν ἐν ταῖς ἐφεξῆς ἡμέραις τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν ὑμῖν παρασχεῖν διὰ τῶν μετὰ ταῦτα γεγενημένων θαυμάτων, ὅτε καὶ τῶν πράξεων τῶν ἀποστολικῶν ἐπιλαβόμενοι κ. τ. λ. A dicendorum conſequentia impediuit nos ſanctarum feriarum aduentus. Incongruum enim erat, vt feſta crucis dominicæ celebrantes, de aliis ſermones adferremus. Menſa autem vobis proponenda erat ſuis congrua temporibus. Et idcirco quando venit dies traditionis & paſſionis, continua docendorum ſerie reſecta, præſentibus quæ vrgebant nos accommodantes, primum in proditorem linguam laxauimus: deinde de cruce aliqua in medium protulimus. Poſtea, illuceſcente reſurrectionis die, neceſſarium erat, vt de reſurrectione domini caritatem veſtram doceremus: & ſequentibus diebus, per ea miracula, quæ tunc facta ſunt, reſurrectionis demonſtratio iterum adferenda erat. In quibus etiam in manus accepimus apoſtolorum acta, cetera.

milia

milia quinquageſima p. 731. ait: *In orationis noſtræ verbis* [i] *limites & regulas nobis præſcripſit dominus, quatenus petenda ſint temporalia. Verba illa nos iubet dicere: Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie. Homilia ſecunda* in precationem *Hannæ* in eodem volumine p. 965. dicit: *Quum iuſſiſſet CHRISTVS* [k] *diſcipulis, ne more gentilium orarent, vtentes multiloquio, etiam modum precationis docuit.* Formulam intelligit, ab ipſo domino præſcriptam. Idem repetit *homilia tertia* de *Saule* & *Dauide* p. 1053. *Etiamſi*, inquiens [l], *innumera commiſeris peccata, ſi proferas illam precationem, quæ dicit: Remittite inimicis veſtris, & pater veſter remittet vobis peccata veſtra; multa cum fiducia commiſſorum omnium remiſſionem conſequeris.*

§. III.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine tertio operum Chryſoſtomi.

Tertivm volumen commentarios & homilias in *pſalmos* & *Ieſaiam* prophetam complectitur, in quibus ad cognitas liturgiæ, tunc temporis in eccleſia vſitatæ, partes frequenter remittit. In *commentario in pſalmum centeſimum duodecimum*, neceſſarius orationis dominicæ vſus ter ei memoratur, p. 369. *Quemadmodum* [m] *Chriſtus*, inquit, *nos deducens ad caritatem & concordiam, iubet, vt in precibus fiat communiter oratio, & ab vniuerſa eccleſia tamquam ab vna perſona dicatur, Pater noſter: &, Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie: &, Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris: & Ne nos inducas in tentationem; ſed libera*

(i) Homil. LIV. p 596. b. c. edit. Francof. διὰ τοῦτο ἐν τοῖς τῆς εὐχῆς ῥήμασιν ὅρους ἡμῖν καὶ κανόνας τέθεικε, μέχρι τίνος δεῖ τὴν περὶ τῶν βιωτικῶν αἴτησιν ποιεῖσθαι, τὰ ῥήματα ἐκεῖνα λέγειν ἡμᾶς ἐκέλευσε· τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

(k) Homil. II. de Anna ibid. p. 801. b. ὁ χριστὸς εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς, μὴ κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς εὔχεσθαι, καὶ μὴ βαττολογεῖν, καὶ μέτρον εὐχῆς ἐδίδαξε.

(l) Homil. III. de Saule & Dauide ibid. p. 880. b. κἂν μυρία πεπλημμεληκὼς ᾖς, τὴν εὐχὴν ἐκείνην προβαλλόμενος, τὴν λέγουσαν, ἄφετε τοῖς ἐχθροῖς ὑμῶν, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν, μετὰ πολλῆς τῆς παῤῥησίας τὴν ἄφεσιν λήψῃ τῶν ἡμαρτημένων ἁπάντων.

(m) Tom. III. comment. in pſalm. CXII. p. 320. c. d. edit. Francof. MDCXCVIII. καθάπερ ὁ χριστὸς ἐνάγων ὑμᾶς εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην ἐν ταῖς εὐχαῖς κοινὴν ἐκέλευσε ποιεῖσθαι τὴν εὐχὴν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας πάσης ὡς ἐξ ἑνὸς προσώπου λέγειν, πάτερ ἡμῶν, καὶ, τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον, καὶ, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, καὶ, μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· πανταχοῦ τῷ πληθυντικῷ κε-

nos a malo: vbique vtens plurali nomine, & præcipiens vnicuique, ſiue ſolus oret, ſiue cum aliis, pro fratribus efferre orationem: ita etiam David propheta vocat omnes communiter ad concentum orationis & dicit: Laudate nomen domini. Iterum p. 370. loquens de eo, quod laudibus Deum proſequi debeamus, ait: *Hoc ipſum nos quoque in precationibus [n] iuſſit Chriſtus ſemper dicere precantes: Sanctificetur nomen tuum.* Et pag. 372. *In euangelio [o] iuſſit Chriſtus orare, & dicere: Fiat voluntas tua ſicut in cælo, ita & in terra.* Similiter in *pſalmum centeſimum decimum quartum* p. 394. de vita loquens futura, & quemadmodum illam deſiderare, & omnes actiones noſtras eo dirigere debeamus, ſubiungit: *Propterea iubemur [p] etiam dicere in precatione, Adueniat regnum tuum, vt ad illum diem ſemper reſpiciamus.* Eadem verba repetit in *commentario ad pſalmum centeſimum decimum nonum* p. 425. [q]. Et in *pſalmum centeſimum viceſimum ſeptimum* p. 465. *De ſenſibilibus vnam iubemur dicere dictionem. Quanam autem ea eſt? Panem noſtrum [r] quotidianum da nobis hodie.* Quod ipſum repetit in *pſalmum centeſimum quadrageſimum* p. 551. *Quid?* inquiens, *Non oportet petere ſenſibilia? Oportet quidem; ſed moderate, - quemadmodum Chriſtus iuſſit [s] orare nos, dicentes: Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.* In *pſalmum centeſimum quadrageſimum quartum* pag. 595. *Iubemur dicere in precatione [t]: Sanctificetur nomen tuum.* Et in *pſalmum vndequinquageſimum* p. 633. vocat precationem, quæ ſimul offeratur ab omnibus [u], nomine plurali v-

χρωμένῳ ὀνόματι, καὶ κελεύων ἐν ἑκάστῳ· κἂν καθ᾽ ἑαυτὸν εὔχηται, κἂν κοινῇ, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν εὐχὴν ἀναφέρειν· οὕτω καὶ ὁ προφήτης κοινῇ πάντας εἰς τὴν συμφωνίαν καλεῖ τῆς εὐχῆς καὶ λέγει· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα κυρίου.

(*n*) Tom. III. comm. in pſalm. CXII. p. 321. a. edit. Francof. τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ ἐκέλευσεν ἡμᾶς ὁ χριστὸς ἀεὶ λέγειν εὐχομένους· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

(*o*) Ibid. in fin. ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἐκέλευσεν ὁ χριστὸς εὔχεσθαι καὶ λέγειν· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

(*p*) In pſalm. CXIV. p. 741. b. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ἵνα ἀεὶ πρὸς ἐκείνην βλέπωμεν τὴν ἡμέραν.

(*q*) In pſalm. CXIX. p. 359. a.

(*r*) In pſalm. CXXVII. p. 404. d. ὑπὲρ αἰσθητῶν μίαν λέξιν κελευόμεθα λέγειν· ποίαν δὲ ταύτην; τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

(*s*) In pſalm. CXL. p. 477. Τί οὖν; οὐ δεῖ, φησιν, αἰσθητὰ αἰτεῖν; δεῖ μὲν, μετὰ μέτρου δὲ -- ὡς ὁ χριστὸς ἐκέλευσεν εὔχεσθαι· τὸν ἄρτον κ. τ. λ.

(*t*) In pſalm. CXLIV. p. 516. c. τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

(*u*) In pſalm. CXLIX. p. 549. c. αὕτη ἡ εὐχὴ τοῦτο αἰνίττεται, ὑπὸ τοῦ κοινοῦ πάντων ἀναφερομένη· πάτερ ἡμῶν· -- τῷ πληθυντικῷ ὀνόματι κεχρημένους.

bique

bique vtentibus, *Pater noſter*, &c. In *pſalmum quinquageſimum* p. 633. hanc precationem dicit eſſe peculiarem & propriam eis, qui beneficio regenerationis & adoptionis Deum vocent patrem ſuum. *Precationis* [x] *noſtra*, inquit, *proœmium hinc capit initium. Dicere enim, Pater noſter, eſt eorum, qui agunt gratias propter dona, quæ acceperunt, & ea omnia per hoc nomen oſtendunt. Qui enim dixit patrem, confeſſus eſt filiorum adoptionem. Qui autem confeſſus eſt adoptionem, iuſtitiam, ſanctificationem, redemtionem, peccatorum remiſſionem, ſuppeditationem ſancti ſpiritus prædicauit. Oportet enim hæc omnia prius exſtitiſſe, vt nos filiorum adoptione ſic fruamur, & qui patrem vocemus, digni habeamur.* Ex qua CHRYSOSTOMI argumentatione apparet, tantum abeſſe, vt orationem dominicam exiſtimarit eſſe formulam carnalem, & minime hominis ſpiritualis vſui aptam, ideo, quod formula eſſet, vt potius nullos ea recte vti poſſe crediderit, niſi vere regeneratos & adoptatos, donisque ſpiritus ſancti inſtructos, vtpote qui ſoli iure Deum vocandi patrem ſuum gauderent. Atque hæc, vti capite proxime ſequenti demonſtrabimus, generalis omnium veterum ſcriptorum fuit ſententia.

SED ad CHRYSOSTOMVM reuertimur. In *commentario in pſalmum centeſimum decimum ſeptimum* p. 406. monet, quod populus dictum aliquod pſalmi conſueuerit concinere [y], nimirum hoc: *Hic eſt dies, quem fecit dominus, exſultemus & lætemur in eo.* Hoc genus concinendi ille vocat *ὑπηχεῖν* & *ὑποψάλλειν*, quia populus ad quædam eorum, quæ miniſter ex eodem pſalmo prælegerat, reſpondebat. Et hoc videtur inſtitutum fuiſſe ad officium feſti diei paſchatis, vel natalis *CHRISTI*, vel diei dominici, quia addit, ſolere populum hoc maxime illo ſpirituali & cæleſti con-

(x) In pſalm. CL. p. 552. a. edit. Francof. οὕτω καὶ τῆς εὐχῆς ἡμῶν τὸ προοίμιον ἐντεῦθεν ἔχει τὴν ἀρχήν· τὸ γὰρ λέγειν, πάτερ ἡμῶν, εὐχαριστούντων ἐστὶν ἐπὶ ταῖς γεγενημέναις δωρεαῖς, καὶ πάσας αὐτὰς διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δεικνύντων· ὁ γὰρ εἰπὼν πατέρα, τὴν υἱοθεσίαν ὡμολόγησεν· ὁ δὲ υἱοθεσίαν ὁμολογήσας, τὴν δικαιοσύνην, τὸν ἁγιασμόν, τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν, τοῦ πνεύματος τὴν χορηγίαν ἀνεκήρυξε· δεῖ γὰρ ταῦτα πάντα προϋπάρξαι, ὥστε τῆς υἱοθεσίας ἡμᾶς οὕτως ἀπολαῦσαι, καὶ καλέσαι πατέρα ἀξιωθῆναι.

(y) In pſalm. CXVII. p. 312. Ἡ μὲν ῥῆσις τοῦ ψαλμοῦ, ἣν ὑποψάλλειν ὁ λαὸς εἴωθε, τοιαύτη τίς ἐστιν· αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ κύριος· ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ· καὶ πολλοὺς διανίστησι, καὶ κατὰ τὴν πανήγυριν ἐκείνην τὴν πνευματικήν, καὶ τὴν οὐράνιον ἑορτὴν μάλιστα τοῦτο ὑπηχεῖν ὁ λαὸς εἴωθεν.

ventu decantare; manifeſto reſpiciens ad præcipuam quamdam feſtiuitatem tum ſatis notam populo. Et hanc conſuetudinem lege & præcepto eccleſiæ introductam eſſe, ex iis, quæ ſequuntur, liquet. Ait enim: [z] *Patres noſtri hunc verſum, vt qui eſſet ſonorus, & ſublime aliquod dogma contineret, populum reſonare ſanxerunt, quando quidem totum pſalmum ignorabant, vt vel hinc perfectam doctrinam acciperent.* Hæc fuit eccleſiæ ſapientia ſecundum CHRYSOSTOMVM, docere populum religionis myſteria, vt eos partem ſolemnis miniſterii in ſe recipere obligaret.

In *commentario in pſalmum centeſimum triceſimum ſeptimum* p.518. rurſus declarat, pſalmodiam partim a ſacerdotibus, partim a populo [a] illis ſeſe coniungente fuiſſe peractum, ſacerdotibus quidem inchoantibus & præeuntibus, populo illis reſpondente. In *pſalmum centeſimum quadrageſimum* obſeruat p.544. hunc pſalmum quotidie ſub veſperam [b] dici ſolitum, vocatum inde pſalmum veſpertinum; perinde ac ſexageſimus ſecundus nomen pſalmi matutini habuerit, eo quod tempore matutino caneretur. Qua de re quia infra [c] ex inſtituto agemus, heic plura non addimus. In *pſalmum centeſimum quadrageſimum quartum* p.594. hunc

(z) In pſalm. CXVII. p. 352. edit Francof. Τὸν μὲν στίχον οἱ πατέρες, ἅτε ἦχον καὶ τι ὑψηλὸν ἔχοντα δόγμα, τὸ πλῆθος ὑπηχεῖν ἐνομοθέτησαν, ἐπειδὴ τὸν ἅπαντα ἠγνόουν ψαλμόν· ἵνα κἂν ἐντεῦθεν ἀπηρτισμένην λάβωσι διδασκαλίαν.

(a) In pſalm. CXXXVII. p. 449. ἂν τοίνυν τοῦτο ἐκλαβεῖν ᾖ, ἐκεῖνο νοεῖν δεῖ, ὅτι μετὰ τῶν ἱερέων, παρόντων αὐτῶν, μετὰ τῆς προσηκούσης εὐταξίας καθαρχομένων ἐκείνων, καὶ προηγουμένων ἕψομαι καὶ ἀκολουθήσω, καὶ ᾄσομαί σοι κ. τ. λ. Si liceat ergo hoc ita accipere, illud oportet intelligere: Cum ſacerdotibus, ipſis inchoantibus & præcedentibus, cum eo, quo par eſt, ordine, conſequar, & canam tibi, cetera.

(b) In pſalm. CXL. p. 472. οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς οἶμαι τὸν ψαλμὸν τοῦτον τετάχθαι παρὰ τῶν πατέρων καθ' ἑκάστην ἑσπέραν λέγεσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν μίαν λέξιν, τὴν λέγουσαν, Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ψαλμοὶ ταύτην ἔχουσι τὴν λέξιν· - - οὐ διὰ τοῦτο γοῦν τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἐτύπωσαν οἱ πατέρες, ἀλλ' ὥς τι φάρμακον σωτήριον, καὶ ἁμαρτημάτων καθάρσιον ἐνομοθέτησαν λέγεσθαι· - - τοιοῦτός ἐστι καὶ ὁ ἑωθινὸς ψαλμός κ. τ. λ. Neque puto fuiſſe temere decretum a patribus, vt hic pſalmus diceretur quotidie ſub veſperam, nec id quidem propter id, quod in eo dicitur, Eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum. Nam id ipſum quoque in aliis pſalmis dicitur. - - Non ergo propterea hunc pſalmum decreuerunt patres; ſed tamquam ſalutare aliquod pharmacum & peccatorum piaculum, vt is diceretur, conſtituerunt. - - Talis eſt etiam pſalmus matutinus, cetera.

(c) Lib. XIII. capp. X. & XI.

pſal-

pſalmum [*d*] dicit a ſacerdotibus ac populo alternis cani vicibus in participatione ſacræ euchariſtiæ, præcipue ob hæc illius verba: *Oculi omnium in te ſperant, & tu das cibum eorum in tempore opportuno.* De qua conſuetudine loco ſuo [*e*] nobis dabitur loquendi occaſio.

HOMILIA in pſalmum centeſimum quadrageſimum quintum p. 823. adfirmat, hunc pſalmum, *Lauda anima meum dominum, laudabo dominum in vita mea* &c. in magna ſic dicta hebdomade [*f*] ſuccini conſueſſe. *Homilia prima* in *Ieſaiam* p. 834. ait: *In* [*g*] *ſupernis Seraphim ter ſanctum illum hymnum reſonant: in terris eumdem hominum promit multitudo, communiterque tum caleſtium, tum terreſtrium feſtiuus conuentus congregatur.* Et pag. 836. doxologiæ angelicæ [*h*] tamquam in eccleſia vſitatæ: *Gloria in excelſis Deo:* & formularum illarum: *κύριε ἐλέησον*, & *σῶσον*, Domine, *miſereri noſtri*, &, *ſerva nos*, tamquam ſolemnium precationum & reſponſionum po-

(*d*) In pſalm. CXLIV. p. 516. edit. Francof. *ἔστι γὰρ οὗτος ὁ τὰ ῥήματα ἔχων ταῦτα, ἅπερ οἱ μεμυημένοι συνεχῶς ὑποψάλλουσι, λέγοντες, οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ· ὁ γὰρ γενόμενος υἱός, καὶ τραπέζης ἀπολαύων πνευματικῆς, δοξάζειν δίκαιος ἂν εἴη τὸν πατέρα.* Hic pſalmus eſt, qui habet hæc verba, quæ, qui ſunt myſteriis initiati, aſſidue concinunt: *Oculi omnium* &c. Qui enim filius factus eſt, & menſa ſpirituali fruitur, merito patrem gloria & honore adfecerit.

(*e*) Lib. XV. cap. V. §. X.

(*f*) Homil. in pſalm. CXLV. p. 713. b. *ταύτην καὶ ἡμεῖς τιμῶμεν τὴν ἑβδομάδα· ἐξέλθωμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ ἀντὶ τῶν φοινίκων βαΐων προαίρεσιν θάλλουσαν ἐπιδεικνύμενοι βοήσωμεν, καθάπερ σήμερον ὑπεψάλλομεν· αἴνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον, αἰνέσω κύριον ἐν ζωῇ.* Hanc quoque hebdomadem & nos veneremur. - - Egrediamur nos, & pro ramis palmarum voluntatem animi florentem exhibeamus, & clamemus, quemadmodum hodie in pſalmis ſuccinuimus: *Lauda anima mea dominum* &c.

(*g*) Homil. in Ieſaiam p. 724. *ἄνω τὰ Σεραφὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω τὸν αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πληθύς· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις.*

(*h*) Ibid. p. 725. e. *πῶς εἰς ἔλεον ἐπισπάσῃ τὸν δεσπότην, οὕτω κατεπιφερομένας τὴν δέησιν προτεινόμενος; ἐλέησόν με ὁ θεός, λέγεις, καὶ τοῦ ἐλέους ἀλλότριον τὸ ἦθος ἐπιδείκνυσαι· σῶσόν με βοᾷς, καὶ ξένον τῆς σωτηρίας τὸ σχῆμα διατίθεις· τί συνθεῖναι πρὸς ἱκεσίαν χεῖρες ἐπὶ μετεωρισμῷ συνεχῶς ἐπαιρόμεναι καὶ ἀτάκτως περιφερόμεναι, κραυγή τε σφοδρά, καὶ τῇ βίᾳ τοῦ πνεύματος ὠθήσει τὸ ἄσημον ἔχουσα; οὐχὶ τὰ μὲν αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς τριόδοις ἐκπομπευομένων γυναικῶν, τὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις φωνούντων ἐστὶν ἔργα; πῶς οὖν τολμᾷς τῇ ἀγγελικῇ ταύτῃ δοξολογίᾳ τὰ τῶν δαιμόνων ἀναμιγνύειν παίγνια;* Quomodo ad miſericordiam dominum

puli

Digitized by Google

puli facit mentionem. Et reprehendens populi clamores, negligentiam, & indecoras geſticulationes in eccleſia, eos in hunc modum caſtigat: [i] *Quomodo non revereris hanc vocem, quam illic profers, dicens: Seruite domino in timore & cum tremore. Hoccine eſt cum tremore ſeruire, ſic diffundi diſtendique, vt nec ipſe ſcias, quæ loquaris incompoſito vocis boatu?* Ex his facile videre eſt, populum in omnibus hiſce doxologiis precationibus ac reſponſis ſemper, etſi nonnumquam ſine iuſto decoro, ſuam habuiſſe partem. In *homilia in Seraphim*, quæ eſt ſexta in *Ieſaiam* p. 890. longiorem habet narrationem de vſu hymni Seraphici, [k] *ſanctus, ſanctus, ſanctus*, ad menſam ſacram: Quam quia poſthac [l] fuſius recitabo, hoc loco ſubindicaſſe ſatis habeo.

HOMILIA ſecunda de prophetarum obſcuritate p. 946. vulgari iſti excuſationi: *An non orare domi poſſum?* reſpondens, ita loquitur, vt populum communibus eccleſiæ precibus vocem ſuam iunxiſſe, oſtendat. *Potes* [m] *tu quidem*, inquit, *orare domi, ſed tantam virtutem non habet oratio, quam vbi cum propriis membris fit, quam quum totum corpus eccleſiæ ὁμοθυμαδὸν μιᾷ φωνῇ vnanimiter & vna voce preces fundit, ſacerdotibus præſentibus ac verba communis cœtus offerentibus.* Loquitur etiam ibi de formula, qua diaconus preces pro omnibus hominum ordinibus per orbem terrarum indicere ſole-

inflectes, qui vſque adeo contemtim offeras precationem? Miſerere mei, Deus, inquis, ac mores a miſericordia alienos declaras. Clamas, ſerua me, & corporis ſpeciem a ſalute alienam exprimis. Quid ad ſupplicandum conferunt manus, quæ ſemper in ſublime iactantur, & indecore circumaguntur, quid clamor vehemens, qui cum violento ſpiritus impulſu ſtrepitum habet, nihil certi declarantem? An non iſta quidem partim ſunt mulierum in triuiis meretriciam artem exercentium: partim vero eorum, qui in theatris vociſerantur, ſunt exempla? Quomodo igitur audes angelorum Deum glorificantium hymnis dæmonum admiſcere ludicra?

(*i*) Ibid. Πῶς δὲ οὐκ αἰδῇ ταύτην τὴν φωνήν, ἣν ἐκεῖ ἐκφέρεις, δουλεύσατε τῷ κυρίῳ ἐν φόβῳ, λέγων, καὶ ἀγαλλιᾶσθε αὐτῷ ἐν τρόμῳ; τοῦτο ἐστι ἐν φόβῳ δουλεύειν, τὸ διακεχύσθαί τε καὶ διατείνεσθαι, καὶ μηδὲ σεαυτὸν ἐπίστασθαι, περὶ τίνων διαλέγῃ τῇ ἀτακτίᾳ τῆς φωνῆς συγχύσει;

(*k*) Homil. in Seraphim p. 772. fin. 773. ineunt. edit. Francoſ.

(*l*) Lib. XV.

(*m*) Homil. II. de obſcur. prophet. p. 821. edit. Francoſ. Δύνασαι μὲν εὔξασθαι (ἐν οἰκίᾳ) οὐ τοσαύτην δὲ δύναμιν ἔχει ἡ εὐχή, ὡς ὅταν μετὰ τῶν μελῶν τῶν οἰκείων γίνηται, ὡς ὅταν ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας ὁμοθυμαδὸν ἀναπέμπει τὴν δέησιν μιᾷ φωνῇ, ἱερέων παρόντων καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ κοινοῦ πλήθους ἀναφερόντων.

bat,

bat, quam heic non recitabimus, quia id loco ſuo [n] faciemus copioſius.

§. IV.

Partes antiquæ liturgiæ in quarto volumine operum Chryſoſtomi.

Qvartvm volumen operum chrysostomi potiſſimum quidem priuatos habet ſermones, qui non multum ad publicam eccleſiæ liturgiam reſpiciunt: ſed tamen pauca quædam loca ex illis digna ſunt, quæ notentur. In celebratiſſimo eius *ſermone in Eutropium* p. 554. inter alia argumenta, quibus populo perſuadere ſtudet, vt iratum animum in *Eutropium* deponant, & iniurias ſibi ab eo illatas condonent, hoc vrget: *Quomodo* [o] *hoc cætu ſoluto ſacramenta contrectabitis & precationem illam dicetis: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus noſtris, ſi a debitore veſtro pœnas exigatis?* Hoc ipſum indicat, orationem dominicam eo tempore tamquam ſolemnem partem celebrationis cœnæ dominicæ, fuiſſe adhibitam. *Homilia tertia de pœnitentia* p. 562. de hymno Seraphico loquitur ſub nomine *μυστικοῦ μέλους*, *myſticæ modulationis* [p], eo quod in ſacrorum myſteriorum celebratione vſurparetur. Atque iterum in *epiſtola ſecunda ad Olympiadem* p. 715. [q] eius mentionem ſub eadem appellatione facit. Et in *ſermone poſt reditum ab exilio* p. 971. de formula *εἰρήνη πᾶσι*, *pax omnibus* [r], tamquam ſolemni formula, frequenter in eccleſia vſurpata, loquitur.

(n) Lib. XV. cap. I.

(o) Homil. in Eutrop. tom. IV. p. 485. fin. edit. Francof. Vid. Græca cit. infra c. VII. §. III. ſub litt. (x)

(p) Homil. III. de pœnit. p. 493. c. edit. Francof. παρέστω τοίνυν Ἡσαΐας, ὁ τῶν Σεραφὶμ θεωρὸς, ὁ τὸ μυστικὸν μέλος ἀκούσας ἐκεῖνο κ. τ. λ. Prodeat in medium eximius ille ſpectator Seraphim Eſaias, auditor ille *myſticæ modulationis*, cetera.

(q) Epiſt. II. ad Olymp. p. 625. b. ὁ Παῦλος, ὁ τὴν σάρκα ἀποδυσάμενος καὶ τὸ σῶμα ἀποθέμενος καὶ μετὰ τῶν χερουβὶμ ἑστὼς ἄνω, καὶ τῆς μυστικῆς ἐκείνης μελῳδίας αὐτοῖς κοινωνῶν κ. τ. λ. Paulus qui carnem exuerat & corpus abiecerat - cum Cherubim ſurſum ſtabat, *myſticæque* illius *muſicæ* vna cum ipſis particeps erat.

(r) Sermon. poſt redit. ab exilio. In edit. Francofurtenſi, vbi pag. 848. ſeqq. hic ſermo legitur, etſi de pace eccleſiæ quædam habet, de formula tamen illa nihil inuenio.

Digitized by Google

§. V.

Partes antiquæ liturgiæ in quinto volumine operum Chryſoſtomi.

Qvintvm operum eius volumen multo plura nobis exempla ſuppeditat. Heic oratio dominica, tamquam formula ex mandato Chriſti adhibita, non minus octies memoratur. *Homilia ſexta in Lazarum* p. 107. ait: *Dicere in oratione* [s] *iubemur, Dimitte nobis debita noſtra, vt orationis conſuetudine admoneamur illic, nos obnoxios eſſe ſuppliciis.* *Homilia octaua* in illud *CHRISTI, Pater, ſi poſſibile eſt, tranſeat a me calix iſte* p. 134. *Chriſtus* [t] *orat,* inquit, *vt & diſcipuli diſcant orare. Sed non tantum orare, verum etiam, quo pacto deberent orare, diſcere illos oportuit: propterea nempe tradidit & illis orationem in hæc verba conceptam: Pater noſter, qui es in cælis,* cetera. *Homilia decima* p. 154. hæc habet: *Dominus* [u] *tum quæ dicenda ſint orantibus, ſimul etiam omnem virtutem breviter & accurate docet.* *Homilia decima ſexta* in illud, *Si eſurierit inimicus tuus, ciba illum*, p. 237. obliuionem iniuriarum hoc argumento vrget: *Propterea dicere edocti ſumus: Dimitte nobis* [x], *ſicut nos dimittimus, vt diſcamus, remiſſionis modum initium a nobis accipere.* *Homilia triceſima ſexta de ſancta pentecoſte* p. 552. dicit, precari ad orationem dominicam, eſſe precari per ſpiritum. Verba illius ſic habent: [y] *Si non eſſet ſpiritus ſanctus, Deum orare fideles non poſſemus: dicimus enim, Pater noſter, qui es in cælis. Vt igitur Ieſum dominum vocare non poſſumus, ſic neque patrem Deum vocare poſſumus. Vnde id conſtat? Ex eodem apoſtolo, qui ait: Quoniam*

(s) Homil. VI. in Lazar. tom. V. p. 100. e. edit. Francof. διὰ τοῦτο κελευόμεθα τὴν εὐχὴν λέγειν, ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ἵνα τῇ συνηθείᾳ τῆς εὐχῆς ἀναμνησθῶμεν ἐκεῖ, ὅτι ὑπεύθυνοί ἐσμεν κολάσεσι.

(t) Homil. VIII. in illud: *Si poſſibile eſt*, p. 124. d. διὰ τοῦτο καὶ εὔχεται, ἵνα ἐκεῖνοι μάθωσιν εὔχεσθαι· ἀλλ' οὐκ εὔχεσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ πῶς δεῖ εὔχεσθαι μαθεῖν αὐτοὺς ἐχρῆν, διὰ δὴ τοῦτο καὶ εὐχὴν παρέδωκεν οὕτως ἔχουσαν· Πάτερ ἡμῶν] ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.

(u) Homil. X. p. 141. c. διδάσκει δὲ, τίνα χρὴ λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ καὶ ἐν ὀλίγοις ῥήμασι πᾶσαν ἀρετὴν ἐκπαιδεύει.

(x) Homil. XVI. in illud, *Si eſurierit* &c. p. 216. a. διὰ τοῦτο ἐδιδάχθημεν λέγειν, Ἄφες ἡμῖν, καθὼς ἀφίεμεν· ἵνα μάθωμεν, ὅτι τὸ μέτρον τῆς ἀφέσεως παρ' ἡμῶν πρῶτον λαμβάνει τὴν ἀρχήν.

(y) Homil. XXXIX. p. 483 c. εἰ μὴ πνεῦμα ἦν ἅγιον, τὸν θεὸν παρακαλέσαι οὐκ ἠδυνάμεθα οἱ πιστοί· λέγομεν γὰρ, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὥσπερ οὖν κύριον καλέσαι οὐκ ἠδυνάμεθα, οὕτως οὐδὲ πατέρα τὸν θεὸν καλέσαι ἠδυνάμεθα· πόθεν δῆ-

autem

autem eſtis filii, miſit Deus ſpiritum filii ſui in corda veſtra clamantem, Abba, pater. *Homilia duodequadrageſima* [z] *de pœnitentia & euchariſtia* pro condonatione iniuriarum in hunc modum argumentatur: *Ingredientes in eccleſiam, vt decet Deum, accedamus, ne vindictæ cupiditatem in mente habentes, aduerſus nos precemur. Dimitte nobis, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Terribile eſt hoc, quod dicitur, & ferme ſic ad Deum clamat, qui hoc dicit: Dimiſi, domine, dimitte: ſolui, ſolue: ignoui, ignoſce: ſi non ſolui proximo, neque tu mea ſoluas; ſi non dimiſi, neque tu dimittas: ſi inuaſi, inuade: ſi durus fui, durus eſto: in qua menſura metior proximo, eadem metiaris mihi.* *Homilia quinquageſima prima de CHRISTI precibus* p. 691. Chriſtum non verbis [a] ſolum diſcipulos ſuos orare docuiſſe dicit, (intelligens verba orationis dominicæ) ſed exemplum etiam illis præiiſſe. Et *homilia ſexageſima ſecunda* p. 934. hanc orationem peculiare priuilegium fidelium eſſe, nec catechumenis nondum baptizatis ea vti licere, adſerit: [b] *Nos Deum non prius patrem poſſumus appellare, quam in ſacrarum aquarum lauacro peccata abſterſerimus. Quando igitur mala illa depoſita ſarcina inde adſcendimus, tum dicimus: Pater noſter, qui es in cælis.*

PRAETER hanc narrationem de vario vſu orationis dominicæ, diuerſarum aliarum partium liturgiæ mentio in hoc volumine habetur. *Homilia decima ſexta* p. 229. vſus hymni Sera-

---

λου· ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ λέγοντος· ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

(z) Homilia XLI. p. 509. a. b. edit. Francof. εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς Θεῷ πρέπει εἰσέλθωμεν, μὴ μνησικακίαν ἐν τῇ ψυχῇ ἔχοντες, μήπως εὐχόμενοι, καθ' ἑαυτῶν εὐχώμεθα, λέγοντες· Ἄφες ἡμῖν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν· φοβερὸν γάρ ἐστι τὸ λεγόμενον, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν, τοιοῦτο πρὸς τὸν Θεὸν βοᾷ ὁ τοῦτο λέγων· ἀφῆκα, δέσποτα, ἄφες· ἔλυσα, λῦσον· συνεχώρησα, συγχώρησον· εἰ ἐκράτησα, κράτησον· εἰ μὴ ἔλυσα τῷ πλησίον, μηδὲ σὺ λύσῃς τὰ ἐμὰ ἁμαρτήματα· ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμέτρησα, ἀντιμετρηθήτω μοι.

(a) Homil. LIV. p. 617. c. οὐχὶ διδάσκει αὐτοὺς (μαθητευομένους) μόνον τὴν διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς διατελεῖ τοῦτο ποιῶν, καὶ εὔχεται διανυκτερεύων ἐν ταῖς ἐρημίαις, ἡμᾶς παιδεύων καὶ νουθετῶν, κ. τ. λ. Non verbis ſolum eos (diſcipulos) orare docet, ſed ipſe in oratione perſeuerat, & in deſertis totas noctes orando tranſigit, vt nos erudiat & moneat, cetera.

(b) Homil. LXV. p. 836. ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλέσαι πατέρα, ἕως ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων ἀποψώμεθα τὰ ἁμαρτήματα· ὅταν γὰρ ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

 phici

phici [c] in celebratione euchariſtiæ meminit, *Veniat tibi in mentem*, inquit, *quibus myſteriis intereſſe tibi datum ſit, tu qui initiatus es, cum quibus myſticum illum cantum offeras, cum quibus ter ſanctum hymnum pronunties.* *Homilia triceſima ſexta de ſancta pentecoſte* p.553. multis verbis exponit de antiqua formula ſalutandi populum in vnoquoque officio, *Pax vobiſcum*, & de iugi populi reſponſione, *Et cum ſpiritu tuo.* *Niſi eſſet* [d] *ſpiritus ſanctus*, inquit, *in hoc communi patre & doctore*, (epiſcopum intelligit,) *quum paullo ante ſacrum hoc in tribunal adſcendit, ac vobis omnibus pacem dedit, non ei ſimul omnes acclamaſſetis, Et cum ſpiritu tuo: Idcirco non quum adſcendit tantum, neque quum vos affatur, neque quum pro vobis orat, hac illi voce acclamatis, ſed quum huic ſacræ menſæ adſiſtit, quum tremendum ſacrificium eſt oblaturus, (nam quid dicam, norunt, qui ſunt myſteriis initiati) non prius attingit propoſita, quam vobis ipſe gratiam fuerit precatus a domino, voſque illi acclamaueritis: Et cum ſpiritu tuo; qua reſponſione vobiſmet ipſis in memoriam reuocatis, nihil eum præſtare, qui adeſt, neque naturæ humanæ recte facta eſſe propoſita dona, ſed præſentem ſpiritus gratiam, & ad omnia aduolantem, myſticum illud perficere ſacrificium.* *Homilia triceſima octaua de pænitentia & de ſacra euchariſtia* p.569. alius notæ formulæ in ſacræ cœnæ diſtributione meminit, quando ſacerdos dicat, *Surſum* [e] *mentem & corda*, & populus reſpondeat: *Habemus ad dominum.*

(c) Homil. XVI. p. 208. c. edit. Francoſ. ἐννόησον οἵας ἀπέλαυσας μυσταγωγίας ὁ μεμυημένος σὺ, μετὰ τίνων ἀναπέμπεις τὸ μυστικὸν μέλος ἐκεῖνο, μετὰ τίνων βοᾷς τὸ, τρισάγιος.

(d) Homil. XXXIX. p. 493. fin. ſeq. Εἰ μὴ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ κοινῷ τούτῳ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ, οὐκ ἂν ὅτε πρὸ μικροῦ ἀνέβη ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦτο, καὶ πᾶσιν ὑμῖν ἔδωκε εἰρήνην, καὶ ἐπεφθέγξασθε αὐτῷ κοινῇ πάντες, καὶ τῷ πνεύματί σου· Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναβαίνοντι μόνον, οὐδὲ διαλεγομένῳ πρὸς ὑμᾶς, οὐδὲ εὐχομένῳ ὑπὲρ ὑμῶν ταύτην ἐπιφθέγγεσθε τὴν ῥῆσιν, ἀλλ' ὅταν παρὰ τὴν ἱερὰν ταύτην ἑστήκῃ τράπεζαν· ὅταν τὴν φρικτὴν ἐκείνην θυσίαν ἀναφέρειν μέλλῃ· ἴσασι γὰρ οἱ μεμυημένοι τὸ λεγόμενον· οὐ πρότερον ἅπτεται τῶν προκειμένων, ἕως ἂν ὑμῖν αὐτὸς ἐπεύξηται τὴν παρὰ τοῦ κυρίου χάριν, καὶ ὑμεῖς ἐπιφθέγξησθε αὐτῷ, καὶ τῷ πνεύματί σου, διὰ τῆς ἀποκρίσεως αὐτῆς ἀναμιμνήσκοντες αὐτοὺς, ὅτι οὐδὲν αὐτὸς ὁ παρὼν πράττει, οὐδὲ ἀνθρωπίνης ἐστὶ φύσεως κατορθώματα τὰ προκείμενα δῶρα, ἀλλ' ἡ τοῦ πνεύματος χάρις παροῦσα καὶ πᾶσιν ἐφιπταμένη τὴν μυστικὴν ἐκείνην κατασκευάζει θυσίαν.

(e) Homil. XLI. p. 509. a. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; οὐκ ὑπέσχου τῷ ἱερεῖ εἰπόντι, Ἀνασχῶμεν ἡμῶν τὸν νοῦν καὶ τὰς καρδίας. καὶ εἶπας, ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον; κ. τ. λ. Quid facis homo? Non promiſiſti ſacerdoti, qui dixit: *Surſum mentem & corda*, & dixiſti, *Habemus ad dominum?*

Hæc

Hæc eadem formula eſt, quam ſupra vidimus in CYPRIANO, *Surſum corda*, Et, *Habemus ad dominum.* *Homilia quadrageſima ſeptima* in illud, *Saulus adhuc ſpirans minas* p. 632. rurſus de hymno Seraphico, ex *Ieſaia* propheta deſumto, loquitur, eumque μυστικὸν μέλος [*f*] *myſticum concentum* vocat. Et *homilia quinquageſima ſecunda, in eos, qui paſcha ieiunant* p. 713. perſuaſurus hominibus pacem & concordiam, iterum argumentatur ex frequenti vſu formulæ εἰρήνη πᾶσι, *pax vobiſcum omnibus*, in quolibet eccleſiæ officio. *Nihil eſt*, inquit, *quod* [*g*] *cum pace valeat & concordia comparari. Propterea quoque quum ingreditur pater* (h. e. epiſcopus), *non prius ad hanc ſedem adſcendit, quam vobis omnibus pacem fuerit precatus, & quum ſurgit, non prius docere vos incipit, quam omnibus pacem dederit. Sacerdotes etiam quum fuerint benedicturi, vbi prius hoc nobis apprecati fuerint, deinceps incipiunt benedicere. Et vero diaconus dum cum aliis precari iubet, hoc quoque imperat in oratione, vt angelum pacis rogemus, & quæ propoſita ſunt, cuncta pacifica, & ab hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur, dicens: In pace diſcedite: & nihil in vniuerſum poteſt vel dici, vel fieri, ſine iſta.* Vt adeo hæc formula in quolibet officio particulari recurriſſe, & ſæpe ſexies vel ſepties in vno conuentu eccleſiaſtico adhibita eſſe videatur. *Homilia triceſima quinta in adſcenſionem Ieſu Chriſti* p. 535. [*h*] magis ſpeciatim formulæ meminit, qua diaconus homines iubeat orare angelum pacis. In libro ad eos, *qui ſcandalizati ſunt ob aduerſitates, quæ contigerunt* c. IV. p. 863. rurſus occaſionem habet iniiciendi mentionem hymni Seraphici ſub an-

(*f*) Homil. L. p. 565. b. edit. Francof. Ἡσαΐας — ὁ τοῦ μυστικοῦ μέλους ἐκείνου καταξιωθεὶς ἀκοῦσαι κ. τ. λ.

(*g*) Homil. LV. p. 637. οὐδὲν εἰρήνης ἴσον καὶ συμφωνίας. Διὰ τοῦτο καὶ εἰσιὼν ὁ πατὴρ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβαίνει τοῦτον, ἕως ἂν ἅπασιν ὑμῖν εἰρήνην ἐπεύξηται· καὶ ἀναστὰς οὐ πρότερον ἄρχεται τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας, ἕως ἂν ἅπασι δῷ τὴν εἰρήνην· καὶ μέλλοντες εὐλογεῖν ἱερεῖς, πρότερον τοῦτο ὑμῖν ἐπευξάμενοι, οὕτω τῆς εὐλογίας ἄρχονται· καὶ ὁ διάκονος δὲ κελεύων εὔχεσθαι μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ τοῦτο ἐπιτάττει κατὰ τὴν εὐχὴν αἰτεῖν τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης, καὶ τὰ προκείμενα πάντα εἰρηνικὰ, καὶ τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ· καὶ οὐδὲν ὅλως ἔνι οὔτε εἰπεῖν, οὔτε πρᾶξαι ταύτης χωρίς.

(*h*) Homil. XXXVIII. p. 477. fin. ἵνα μάθῃς, ὅτι ἄγγελοι εἰρήνης εἰσὶν, ἄκουσον ἐν ταῖς προσευχαῖς ἀεὶ λεγόντων τῶν διακόνων, τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης αἰτήσασθε. Vt diſcatis, angelos pacis eſſe, audi in precationibus miniſtros ſemper dicentes: *Angelum pacis rogate.*

te memorato titulo *myſtici ſanctificationis* [i] *cantus*. *Homilia ſexageſima tertia* p. 949. oſtendit, quomodo ex regula eccleſiæ die paſſionis [k] dominicæ omnes partes ſcripturæ legantur, quæ ad crucem ſpectent, & in magno ſabbato eæ ſcripturæ, quæ hiſtoriam traditionis, crucifixionis, mortis ac ſepulturæ *CHRISTI* contineant. Et addit p. 951. [l] in die reſurrectionis, & in ſingulis feſtis legi ea, quæ in ſingulis acciderint: modo actus apoſtolorum, qui hiſtoriam miraculorum, ab apoſtolis poſt ſpiritus ſancti in illos deſcenſum patratorum, complectantur, peculiari de cauſſa ante pentecoſten ſtatim poſt paſcha legi, quia demonſtratio reſurrectionis miracula ſint apoſtolica: Hanc igitur ob cauſſam ſtatim poſt crucem & reſurrectionem ad pentecoſten vſque librum actorum apoſtolicorum legi ſtatuiſſe patres, vt manifeſtam & indubitatam reſurrectionis probationem haberent fideles. Ita ſecundum CHRYSOSTOMVM eccleſia liturgiam ſuam ad exactas regulas, in meliorem populi inſtructionem ac ædificationem, ſapientiſſime inſtituit.

§. VI.

Partes antiquæ liturgiæ in ſexto volumine operum Chryſoſtomi.

SEXTVM volumen præcipue iſtis tractatibus conſtat, qui CHRYSOSTOMVM non agnoſcunt auctorem ſuum: Quocirca in exquirendis inter illos formulis antiquæ liturgiæ non adeo curioſi erimus. Eorum nonnulli viris doctis ſcripti creduntur

(i) Lib. ad eos, qui ſcandalizati ſunt lib. I. c. III. p. 7[illegible]. e. edit. Francof. μόνον ἐδοξολόγουν, μόνον ὕμνουν, μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης τὸ μυστικὸν ἐκεῖνο τοῦ ἁγιασμοῦ ἀναφέροντες μέλος, tantum glorificabant, tantum hymnos canebant, multo cum tremore *myſticum* illum *ſanctificationis cantum* offerentes.

(k) Homil. LXVI. p. 849. a. ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σταυροῦ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ πάντα ἀναγινώσκομεν· ἐν τῷ σαββάτῳ τῷ μεγάλῳ πάλιν, ὅτι παρεδόθη ἡμῶν ὁ κύριος, ὅτι ἐσταυρώθη, ὅτι ἀπέθανε τὸ κατὰ σάρκα, ὅτι ἐτάφη.

(l) Ibid. p. 852. τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ σταυροῦ ἀναγινώσκομεν, καὶ τὰ ἐν ἑκάστῃ ἑορτῇ γεγονότα τῇ αὐτῇ πάλιν ἀναγινώσκομεν· -- μετὰ τὸν σταυρὸν εὐθέως ἀνάστασιν καταγγέλλομεν τοῦ χριστοῦ, τῆς δὲ ἀναστάσεως ἀπόδειξίς ἐστι τὰ σημεῖα τὰ ἀποστολικά, τῶν δὲ σημείων ἀποστολικῶν διδασκαλεῖον ἐστι τοῦτο τὸ βιβλίον· ὃ τοίνυν μάλιστα πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν τὴν δεσποτικήν, τοῦτο μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν εὐθέως οἱ πατέρες ἐνομοθέτησαν ἀναγινώσκεσθαι· διὰ τοῦτο τοίνυν μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐθέως ἀναγινώσκομεν τὰ σημεῖα τῶν ἀποστόλων, ἵνα ἔχωμεν σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν.

Digitized by Google

a SEVERIANO epiſcopo *Gabalenſi*, qui eadem cum CHRYSOSTOMO ætate vixit, atque his eamdem, quam ipſius CHRYSOSTOMI libris, auctoritatem tribuere licebit. Inter homilias iſtiusmodi refertur *triceſima ſeptima de filio prodigo*, vbi auctor commentans in illa verba: *Et cœperunt epulari*, ita fatur: *Noſtis* [*m*] *ſpirituales delicias, qui eas deguſtaſtis, & recordamini tremendorum myſteriorum ac miniſtrorum ſacri officii, imitantium angelorum alas tenuibus ſuis lineis velis, quæ ſiniſtris humeris inſident: & qui in eccleſia diſcurrunt clamantque, Ne quis ex catechumenis, ne quis eorum, qui non edunt, nullus ex exploratoribus, ne quis eorum, qui non poſſunt intueri vitulum, qui comeditur, neue quis eorum, qui ſpectare non poſſunt cæleſtem ſanguinem, qui effunditur in remiſſionem peccatorum, ne quis indignus hoſtia viuente, ne quis non initiatus, ne quis eorum, qui non poſſunt impollutis labiis tremenda myſteria attingere: deinde ſubiunguntur voces angelorum collaudantium de cælis & dicentium: Sanctus pater, qui voluit mactari vitulum ſaginatum, qui peccatum non nouit, vt propheta dixit Eſaias; Qui peccatum non fecit, neque inuentus eſt dolus in ore eius: Sanctus eſt filius ſimul & vitulus, qui ſemper occiditur ſponte, qui ſemper viuit: Sanctus paracletus ſpiritus ſanctus, qui ſacrificium perficit.* Hæc verba manifeſto reſpiciunt alluduntque ad vſitatas eccleſiæ formas, nimirum ad conſuetudinem iſtam, qua diaconi, pulchro induti amictu & faſcia ſiue orario, omnes nondum initiatos exire iubebant; & ad hymnum ter ſanctum, qui ſemper [*o*] in euchariſtiæ canebatur celebratione. Idem auctor paullo poſt p. 377. ad orationis dominicæ vſum in euchariſtia omnino alludit,

(*m*) Homil. de filio prodigo p. 313. tom. VI. opp. edit. Francof. MDCXCVIII. ἐπίςασθε τὴν πνευματικὴν εὐφροσύνην, οἱ ταύτης γευσάμενοι, καὶ μεμνημένοι τῶν φρικτῶν μυςηρίων, τῶν λειτουργῶν τῆς θείας ἱερουργίας, τῶν μιμουμένων τὰς τῶν ἀγγέλων πτέρυγας ταῖς λεπταῖς ὀθόναις ταῖς ἐπὶ τῶν ἀριςερῶν ὤμων κειμέναις, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περιτρεχόντων καὶ βοώντων· μή τις τῶν κατηχουμένων, μή τις τῶν μὴ ἐσθιόντων, μή τις τῶν κατασκόπων, μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸν μόσχον ἐσθιόμενον, μή τις τῶν μὴ δυναμένων θεάσασθαι τὸ οὐράνιον αἷμα, τὸ ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, μή τις ἀνάξιος τῆς ζώσης θυσίας, μή τις ἀμύητος, μή τις μὴ δυνάμενος ἀκαθάρτοις χείλεσι προσψαύσασθαι τῶν φρικτῶν μυςηρίων· εἶτα καὶ τῶν ἀγγέλων οὐρανόθεν ἐπευφημούντων καὶ λεγόντων· ἅγιος ὁ πατὴρ, ὁ θελήσας τυθῆναι τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, καθώς φησιν ὁ προφήτης Ἡσαΐας, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ ςόματι αὐτοῦ· ἅγιος ὁ υἱὸς, ἅμα καὶ μόσχος, ὁ ἀεὶ θυόμενος ἑκὼν, καὶ ἀεὶ ζῶν· ἅγιος ὁ παράκλητος, τὸ πνεῦμα, τὸ ἅγιον, τὸ τὴν θυσίαν τελεσιουργῆσαν.

quam-

quando patrem introducit ſic loquentem filio ſeniori: *Fili* [*n*]*! tu ſemper mecum es: tu altari adſiſtens cum fiducia clamas: Pater noſter, qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum.* In *prima* huius voluminis *homilia de vno legislatore* p. 10. mentio habetur cærimoniæ imponendi librum euangelii capiti epiſcopi, quando ordinatur. *Idcirco*, inquit [*o*], *in eccleſia, quum ordinantur ſacerdotes, euangelium Chriſti capiti imponitur, vt diſcat is, qui ordinatur, veram ſe recipere euangelii tiaram; atque vt diſcat, quamuis ſit omnium caput, ſe tamen legibus iſtis ſubiici: & eum, qui omnibus imperet, legis imperio ſubeſſe; eumque, qui omnibus dat mandatum, a legibus mandatum accipere.* Non eadem criticorum de huius ſermonis auctore eſt ſententia. DV PINIVS [*p*] eum, tamquam falſo adſcriptum CHRYSOSTOMO, reiicit: PHOTIVS autem ſub illius nomine eum recenſet, & PEARSONIVS [*q*] bene longam diſſertationem conſcripſit ad auctoritatem eius e PHOTIO & diuerſis aliis antiquis ſcriptoribus ante iſtum vindicandam, vbi iis omnibus, quæ VSSERIVS & alii quidam viri docti in contrarium protulerunt, reſpondet. Nos controuerſiam iſtam non decidimus, ad rem autem præſentem id ſufficere exiſtimamus, quod iſta homilia aut ab ipſo CHRYSOSTOMO, aut alio quopiam vetuſto ſcripto-

(*n*) Homil. de filio prodigo p. 316. e. tom. VI. opp. edit. Francof. MDCXCVIII. *Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ· — σὺ τῷ θυσιαστηρίῳ παρεστάμενος, μετὰ παῤῥησίας βοᾷς, Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.*

(*o*) Homil. I. de vno legislatore p. 9. b. *διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν ταῖς χειροτονίαις τῶν ἱερέων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τίθεται, ἵνα μάθῃ ὁ χειροτονούμενος, ὅτι τὴν ἀληθινὴν τοῦ εὐαγγελίου τιάραν λαμβάνει· καὶ ἵνα μάθῃ, εἰ καὶ πάντων ἐστὶ κεφαλή, ἀλλ' ὑπὸ τούτους πράττει νόμους, πάντων κρατῶν, καὶ τῷ νόμῳ κρατούμενος, πάντας λογοτεθῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου νομοθετούμενος.*

(*p*) Du Pin. bibliothec. centur. V. p. 22. (vol. III. p. 43. edit. Colon. MDCXCIII.) Prima homilia, cuius auctor oſtendit, vnum & eumdem eſſe veteris ac noui teſtamenti legislatorem, Chryſoſtomi non eſt; quamquam eam Photius Chryſoſtomo adſcribit. 1. Enim eius ſtilus a ſtilo Chryſoſtomi plane eſt alius. 2. Allegoriis ſcatet, quibus non ita abundat Chryſoſtomus. 3. In iſta homilia alius ordo, alia diſpoſitio obſeruatur, ab ordine ac diſpoſitione homiliarum, quas Chryſoſtomi certo eſſe conſtat. 4. Plurimæ huiuſce homiliæ cogitationes Chryſoſtomo plane indignæ ſunt. 5. Multa illi ineſt confuſio. 6. Incipit & deſinit longe aliter, quam Chryſoſtomus ſolet. 7. In fine huius orationis indicatur, eam eo tempore ſcriptum fuiſſe, quo imperium Romanum iam premeretur atque in anguſtiis verſaretur. 8. Virgo in ea *θεοτόκος* idemtidem nominatur, quod non caret affectatione.

(*q*) Pearſon. vindic. Ignat. part. I. cap. IX. p. 311. a fin. b. tot. & p. 312. tot.

re

Digitized by Google

re compoſita ſit; Et ſane cærimonia, de qua heic ſermo eſt, in epiſcoporum ordinatione tempore CHRYSOSTOMI obſeruata fuit, quemadmodum non tantum ex aliis locis in CHRYSOSTOMO, ſed etiam ex *conſtitutionum* & *hierarchiæ eccleſiaſticæ* auctoribus, nec non ex canone concilii quarti *Carthaginenſis*, apparet, quos iam libro quodam antecedente [r] protulimus in medium, quo lectorem remittimus, & in CHRYSOSTOMO, prout nos ordo ducit, progredimur.

HOMILIA quinquageſima ſecunda in hoc volumine *de circo* p. 491. auctor mentionem iniicit antiqui moris, ex quo in lectione euangelii dici conſueuerit: Δόξα σοι κύριε: *Gloria tibi* [s], *domine. Qui in vnum conuenimus*, inquit, *diacono iam quatuor euangelii fores aperturo, omnes in ipſum intuemur, ſilentiumque præbentes, & quando lectionis curriculum ingreſſus eſt, confeſtim nos exſurgimus, acclamantes: Gloria tibi domine.*

§. VII.

Partes antiquæ liturgiæ in ſeptimo volumine operum Chryſoſtomi *in* Matthæum.

HOMILIA vndecima in *Matthæum* p. 108. conſuetudinis meminit, qua populus in pſalmodia & ſolemnibus precibus ſeſe coniunxerit. *Si duos*, inquit, *aut tres pſalmos* [t] *ex more reſonantes, & ſolemnes orationes negligenter, & omnino, prout caſus quidem attulerit, effundentes abeatis, abunde vobis ſufficere creditis ad ſalutem. Homilia triceſima tertia* p. 318. ſolemnem formulam ſalutandi populum notat, qua vtatur ſacerdos, quam primum in eccleſiam ſit ingreſſus, dicens: *Pax vobis;* Atque hanc inde format hortationem: *Quum, Pax vobis* [u], *dicimus, & vos dixeritis, Et ſpiritui tuo, non voce ſolum, ſed animo quoque reſpondeatis, non ore ma-*

(r) Lib. II. c. XI. §. VIII. volum. I. p. 168.

(s) Homil. LII. de circo p. 412. c. edit. Francof. οἱ ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν θεωρίαν εἰς τὸ αὐτὸ ἀθροιζόμενοι, τοῦ διακόνου ἀνοίγειν μέλλοντος τὸ τοῦ εὐαγγελίου τετράθυρον, πάντες αὐτῷ ἀτενίζομεν ἡσυχίαν παρέχοντες· καὶ ἡνίκα τοῦ δρόμου τῆς ἀναγνώσεως ἄρξηται, εὐθέως διανιστάμεθα ἡμεῖς, ἐπιφωνοῦντες· δόξα σοι κύριε.

(t) Homil. XI. in Matth. tom. I. in Nov. Teſt. p. 134. c. edit. Francof. ἂν δύο ψαλμοὺς ἢ τρεῖς ὑπηχήσαντες, ἢ τὰς συνήθεις εὐχὰς ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε, ποιούμενοι διαλυθῆτε, νομίζετε ἀρκεῖν τοῦτο εἰς σωτηρίαν ὑμῖν.

(u) Homil. XXXIII. p. 387. b. ὅταν εἴπω εἰρήνη ὑμῖν, ὑμεῖς εἴπατε, καὶ τῷ πνεύματί σου, μὴ τῇ φωνῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ γνώμῃ λέγετε· μὴ στόματι, ἀλλὰ

gis quam mente id proferentes. Quod ſi heic quidem reſpondeas, Pax etiam ſpiritui tuo, quum vero exieris, impugnas, deſpicis, maledicis, mille opprobriis clam laceras, qualisnam hæc pax eſt? Homilia vndeſeptuageſima p. 600. *de monachis*, deque eorum ratione colendi Deum loquens, ait: *Illico* [x] *poſtquam e lectulo ſplendentes & læti ſurrexerint, choro conſtituto, integra conſcientia omnes, quaſi ab vno conſonantes ore, diligenter hymnis Deum laudant, gratias pro vniuerſis, tam propriis, quam communibus beneficiis, ei agentes.* Et inter hos hymnos, ſpeciatim cantum illum angelicum eos canere dicit: *Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Homilia ſeptuageſima ſecunda* p. 624. de tribus [y] loquitur precationibus. Primam dicit fieri pro dæmoniacis, ſecundam pro pœnitentibus, tertiam pro fidelibus ſiue communicantibus. Vnamquamque autem harum certa verborum formula fuiſſe conceptam, ex hac circumſtantia apparet, quod in vltima oratione infantes quoque ad Deum clamare ipſumque ad miſericordiam lacrimis inflectere dicuntur. Populus ſolus ſine infantibus orabat, quando pro dæmoniacis & pœnitentibus depre-

καὶ τῇ διανοίᾳ· ἂν δὲ ἐνταῦθα μὲν λέγῃς, εἰρήνη καὶ τῷ πνεύματί σου· ἔξω δὲ καὶ πολεμῇς διαπτύων καὶ κατηγορῶν, μυρίοις λάθρᾳ πλύνων ὀνείδεσι, ποία εἰρήνη αὕτη;

(x) Homil. LXIX. p. 740. edit. Francof. ἀναστάντες εὐθέως ἀπὸ τῆς εὐνῆς φαιδροὶ, καὶ γεγηθότες καὶ χορὸν ἕνα στησάμενοι, ἐν φαιδρῷ τῷ προσώπῳ τε καὶ συνειδότι συμφώνως ἅπαντες, ὥσπερ ἐξ ἑνὸς στόματος, ὕμνους εἰς τὸν τῶν ὅλων ᾄδουσι θεὸν, γεραίροντες αὐτὸν, καὶ χάριν εἰδότες ὑπὲρ ἁπάντων αὐτῷ, τῶν τε ἰδίων, τῶν τε κοινῶν εὐεργετημάτων· - - τί τῶν ἀγγέλων οὗτος διέστηκεν ὁ χορὸς τῶν ἐπὶ γῆς ᾀδόντων καὶ λεγόντων· δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία;

(y) Homil. LXXII. p. 768. c. ἡ πρώτη δέησις ἐλέους γέμει, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων παρακαλῶμεν· καὶ ἡ δευτέρα πάλιν, ὑπὲρ ἑτέρων, τῶν ἐν μετανοίᾳ, πολὺ τὸ ἔλεος ἐπιζητοῦσα· καὶ ἡ τρίτη δὲ πάλιν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ αὕτη τὰ παιδία τοῦ δήμου προβάλλεται, τὸν θεὸν ἐπὶ ἔλεον παρακαλοῦσα· ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ κατεγνώκαμεν ἑαυτῶν ἁμαρτήματα, ὑπὲρ μὲν τῶν πολλὰ ἡμαρτηκότων, καὶ ἐγκληθῆναι ὀφειλόντων αὐτοὶ βοῶμεν· ὑπὲρ δὲ ἡμῶν αὐτῶν οἱ παῖδες, ὧν τῆς ἁπλότητος τοὺς ζηλωτὰς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν μένει. Prima quæ dicitur oratio, qua pro dæmoniacis deprecamur, miſericordiæ ſuæ commemoratione plena eſt. Secunda, qua pro his oramus, qui pœnitentiam agunt, miſericordiam humiliter quæritat. Tertia etiam, quam pro nobis ipſis fundimus, vel infantes adducit, Deum ad miſericordiam lacrimis inflectentes. Nam quoniam noſtra ipſi peccata cognouimus, pro aliis qui peccarunt, quique peccare poſſunt, ipſi clamamus: pro nobis autem ipſis infantes, quorum imitatores cælorum regnum manet.

caba-

cabatur; quando autem pro ſe ipſis orabant, preces ſuas intendebant cum paruulorum ſuorum clamore ac deprecatione, quorum innocentia ac ſimplicitas Deum ad exaudiendum flectere poſſe credebatur. Ex hac narratione manifeſtum eſt, preces certis verborum formulis, populo pariter & infantibus notis, fuiſſe conceptas: alioquin capere nemo poteſt, quo pacto omnes ſuam quiſque vocem clamori ad implorandam Dei miſericordiam iungere potuerint. *Homilia viceſima*, quæ eſt de *oratione dominica*, non tantum vſus huius formulæ orandi mentionem facit, ſed eam quoque peculiare priuilegium fidelium eſſe dicit. *Quod fidelibus*, inquit, *oratio* [z] *iſta conueniat, & eccleſiæ regula ipſa teſtatur, & ipſius orationis exordium. Qui enim baptiſmatis ſacramento nondum initiatus eſt, is Deum patrem vocare non poteſt.* Ibidem cærimoniarum, in receptione ſacræ euchariſtiæ vſitatarum meminit, ſpeciatim conſuetudinis dandi ſibi inuicem oſculum [a] pacis. *Homilia ſeptima* p. 70. ad morem alludit, quo ſacerdos in celebratione proclamare ſolebat, *ἅγια τοῖς ἁγίοις*, quando dicit: [b] *Sanctis Chriſtus ſancta diſtribuit.*

§. VIII.

Partes antiquæ liturgiæ in octauo volumine operum Chryſoſtomi *in* Ioannem *et* acta apoſtolorum.

Octavvm volumen operum chrysostomi homilias eius in *Ioannem* euangeliſtam & *acta apoſtolorum* continet. In *præfatione* in *Ioannem* formulæ abrenuntiandi diabolo & adſcribendi ſe *CHRISTO* mentionem facit. *Noſtis* [c], inquit, *ſacris initiati, quo fœdere nobis vos adſtrinxeritis, &, vt verius dicam, Chri-*

(z) Homil. XX. p 243. fin. edit. Francof. ὅτι τοῖς πιστοῖς αὕτη ἡ προσευχὴ προσήκει, καὶ οἱ νόμοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκουσι, καὶ τὸ προοίμιον τῆς εὐχῆς· ὁ γὰρ ἀμύητος οὐκ ἂν δύναιτο πατέρα καλεῖν τὸν θεόν.

(a) Ibid. p. 260. C. πῶς ἀσπάσῃ τὸν ἀδελφόν; πῶς ἅψῃ τῆς θυσίας; πῶς ἀπογεύσῃ τοῦ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ, τοσοῦτον ἔχων ἐπὶ τῆς διανοίας τὸν ἰόν; Qui fratrem ſalutas? quemadmodum dominicum ſanguinem guſtas? qui tu ſacra myſteria attingis, tam dirum mente gerens venenum?

(b) Homil. VII. p. 85. C. τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις δίδωσιν· οὐδὲ γὰρ ὕδωρ ἀπὸ ταύτης ἡμῖν παρέχει τῆς πηγῆς, ἀλλ᾽ αἷμα ζῶν. Sanctis Chriſtus ſancta diſtribuit. Non enim aquam de hoc nobis fonte largitur, ſed ſanguinem viuum.

(c) Præfat. in Ioan. tom. II. p. 7. b. ed. Fr. ἴστε οἱ μεμυημένοι, ποίας ἡμῖν ἔθεσθε συνθήκας· μᾶλλον δὲ, ποίας ἔθεσθε τῷ Χριστῷ, ὅτε ὑμᾶς αὐτὸς ἐμυσταγώγει; τί πρὸς αὐ-

Digitized by Google

ſto: quum vos ipſe edoceret, quid ei dixiſtis? quæ ſuper Satanæ pompa cum eo verba habuiſtis? quo pacto ei & angelis eius tunc abrenuntiaſtis, promiſiſtisque, nulla ei in re adſenſum præſtare. *Homilia quadrageſima ſecunda* de oratione dominica [d] loquitur, tamquam formula precis ſpiritualis, quam Chriſtus diſcipulos ſuos docuerit, & omnes chriſtianos. *Homilia quadrageſima quarta* dicit, omnes veros chriſtianos quotidie [e] precari, ſanctam illam vocem proferentes: *Adueniat regnum tuum;* eoque ipſo declarare, ſe credere reſurrectionem. *Homilia ſexageſima prima* hymnorum ac pſalmorum [f] mentionem facit, vt qui honor ſint vita defunctis chriſtianis. *Homilia ſeptuageſima ſeptima* oſculi pacis & communium precum, pro vniuerſi orbis ſtatu in euchariſtiæ celebratione fieri ſolitarum, meminit. *Ideo*, inquit, *in myſteriis inuicem ſalutamus* [g], *vt multi vnum efficiamur, & communes pro non initiatis preces fundimus, & pro infirmis & terræ & maris, & vniuerſi orbis fructibus ſacrificamus.* Quæ verba manifeſto ad notas reſpiciunt formulas, quæ tunc in eccleſia in vſu fuerunt. *Homilia vndeuiceſima in acta apoſtolorum* de diuerſis ſolemnibus formulis in lectione ſcripturarum loquitur, quando ait: *Stat miniſter, communis miniſter, alta voce clamat, ac dicit:* [h] *Attendamus,*

τὸν εἴπατε; τί περὶ τῆς πόμπης Σατανικῆς αὐτῷ διελέχθητε; πῶς μετὰ τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ καὶ ταύτῃ τότε ἀπετάττεσθε, καὶ ὑπισχνεῖσθε μηδὲ παρακύψειν ἐκεῖ;

(d) Homil. XLII. p. 276. c. edit. Francof. διὸ χρὴ περὶ τούτων ἀεὶ θεὸν παρακαλεῖν, καὶ ταῦτα αἰτεῖν· τοιαῦτα γὰρ καὶ ὁ Χριστὸς ἡμᾶς εὔχεσθαι ἐδίδαξεν· καὶ ἀναπτύξωμεν τὴν εὐχὴν ἐκείνην, οὐδὲν εὑρήσομεν ἐν αὐτῇ σαρκικόν, ἀλλὰ πάντα πνευματικά. Spiritalia nobis a Deo petenda & optanda ſunt. Hæc poſtulanda nos docuit Chriſtus: & ſi explicemus in ea oratione, quam nobis inſtituit, nihil ad carnem, omnia ad ſpiritum pertinentia inueniemus.

(e) Homil. XLIV. p. 288. οὐδεὶς τῶν ὀρθῶς βεβιωκότων τῇ ἀναστάσει διαπιστεῖ, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην εὔχονται τὴν ἡμέραν, τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τὴν ἁγίαν λέγοντες· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Nemo recte viuentium reſurrectioni diffidit, ſed quotidie precantur, ſanctam illam vocem proferentes: Adueniat regnum tuum.

(f) Homil. LXI. p. 401. ἡ τιμὴ τοῦ τετελευτηκότος, οὐ θρῆνοι καὶ οἰμωγαί, ἀλλ' ὕμνοι καὶ ψαλμῳδίαι, καὶ βίος ἄριστος. Honor mortuo non fletus eſt, non eiulatus, ſed *hymni* & *pſalmi* & vita optima.

(g) Homil. LXXVII. p. 500. fin. διὰ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις ἀσπαζόμεθα ἀλλήλους, ἵνα οἱ πολλοὶ γενώμεθα ἕν· καὶ ἐπὶ τῶν ἀμυήτων κοινὰς ποιούμεθα τὰς εὐχὰς, λιτανεύοντες ὑπὲρ νοσούντων, καὶ τῶν καρπῶν τῆς οἰκουμένης καὶ γῆς καὶ θαλάττης.

(h) Homil. XIX. in acta apoſtolor. tom. III. p. 185. b. c. κοινὸς διάκονος ἕστηκεν, ὁ

& ſa-

& ſæpius illam vocem clamat, hæc communis eccleſiæ eſt, quam ille emittit. - - Poſt illum incipit lector prophetiam Ieſaiæ (vel alius diuini ſcriptoris librum). *Deinde auditorio pronunciat, dicens: Hæc dicit dominus.* *Homilia viceſima prima* reſpicit ad morem indicendi preces per diaconum, quando hic populum admonens inter alia his verbis vti ſolebat: [*i*] *Oremus pro his, qui defuncti ſunt in Chriſto, & pro his, qui illorum memoriam faciunt, pro eccleſia, pro ſacerdotibus, pro populo, pro martyribus*, ceteris. *Homilia viceſima quarta* hymnorum meminit, qui ab omnibus in vniuerſum dici ſolebant, ſtantibus ad menſam ſacram in euchariſtiæ celebratione. *Neſcis*, inquit [*k*], *quod cum angelis ſtas? cum illis cantas, cum illis hymnum dicis?* Cantum triſagion ſiue *Cherubicum* intelligit, *Sanctus, ſanctus, ſanctus dominus Zebaoth* &c. quæ modulatio nota officii miſſæ pars erat.

§. IX.

Partes antiquæ liturgiæ in nono volumine operum Chryſoſtomi *in epiſtolam ad* Romanos *& vtramque ad* Corinthios.

NONVM volumen operum CHRYSOSTOMI homilias continet in epiſtolam ad *Romanos* & in vtramque *ad Corinthios. Homilia ſeptima in epiſtolam ad Romanos* p. 68. de precibus loquitur pro energumenis coniunctim, [*l*] vna eademque omnium voce fundendis. Quod fieri oportuit ad certam formulam, quemadmodum antea *homilia ſeptuageſima prima in Matthæum* vidimus, & ex ipſa loquendi ratione, quam heic adhibet, liquet. Populus enim vna eademque voce precari non potuit, niſi certa verborum formula hoc vel illo modo illis fuerit dictata. Hæc precum ab vniuerſo cœtu adhibendarum dictatio officii plerumque

διάκονος μέγα βοῶν καὶ λέγων, προσχῶμεν· καὶ τοῦτο πολλάκις ἐποίει ἡ φωνὴ κοινὴ τῆς ἐκκλησίας ἐστὶν, ἣν οὗτος ἀφίησι· - - μετ' ἐκεῖνον ἄρχεται ὁ ἀναγνώστης τῆς προφητείας Ἡσαΐου -- εἶτα εἰς ἐπήκοον ἐκφωνεῖ λέγων, τάδε λέγει κύριος.

(*i*) Homil. XXI. p. 204. c. edit. Francof. οὐχ ἁπλῶς ὁ διάκονος βοᾷ, ὑπὲρ τῶν ἐν χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελουμένων, κ. τ. λ.

(*k*) Homil. XXIV. p. 229. fin. οὐκ οἶδας, ὅτι μετὰ ἀγγέλων ἵστηκας; μετ' ἐκείνων ᾄδεις· μετ' ἐκείνων ὑμνεῖς.

(*l*) Homil. VII. ad Roman. tom. IV. p. 84. c. edit. Francof. κοινῇ πάντες εὐχόμεθα, καὶ μίαν ὑπὲρ αὐτῶν ἀνενέγκωμεν φωνὴν, ὡς ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων. Coniunctim omnes preces fundamus, vnam eamdemque pro ipſis vocem, tamquam pro energumenis, edentes.

erat diaconi, quemadmodum CHRYSOSTOMVS *homilia decima quarta* in hanc ipſam epiſtolam p. 165. docet; vbi ſtatum eccleſiæ tempore apoſtolorum diuerſum a ſtatu eccleſiæ ſui temporis oſtendit. Nam explicans verba illa: *Ipſe ſpiritus intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, ita fatur: *Obſcurum eſt* [m] *hoc dictum, propterea quod multa ex iis miracula, quæ tum fierent, fieri nunc deſierint: eapropter neceſſe nobis eſt, rerum illarum ſtatum vos docere, atque ita demum apertior erit ſermo. Quis igitur tum rerum ſtatus erat? diverſa iis omnibus dona Deus largiebatur, qui baptiſmum ſuſciperent, quæ quidem & ſpiritus vocabantur. Prophetarum enim ſpiritus, ait, prophetis ſubiecti ſunt. Et hic quidem obtinebat prophetiæ donum, ac futura prædicebat: ille autem ſapientiæ, ac plebem docebat: ille autem ſanitatum, & ægrotantes curabat: ille autem poteſtatum, ac mortuos excitabat: ille autem linguarum, & variis loquebatur vocibus. Porro autem vna cum his omnibus erat & PRECVM DONVM, quod & ipſum ſpiritus dicebatur: quo qui præditus erat, pro plebe vniuerſa preces fundebat: quandoquidem enim, permulta quum ignoremus eorum, quæ nobis conducunt, quæ minime conducunt, poſtulamus; acceſſit donum precum ad vnum aliquem eorum, qui tum viuerent, qui quod communiter vniuerſitati eccleſiæ conducebat, id tum ipſe pro omnibus poſtulans ſtaret, tum autem alios edoceret. Spiritum igitur heic vocat tum donum tale, tum animam eam, quæ donum id ſuſciperet, quæque apud Deum intercederet ac gemeret. Qui enim huiusmodi gratia dignus eſt habitus, is magna cum animi compunctione ſtans, multis item cum gemitibus, iis dico, qui ipſa quidem mente,*

(m) Homil. XIV. p. 201. b. c. d. ex edit. Francof. Ἀσαφὲς τὸ εἰρημένον διὰ τὸ πολλὰ τῶν τότε γινομένων θαυμάτων πεπαῦσθαι νῦν· διόπερ ἀναγκαῖον διδάξαι ὑμᾶς τὴν τότε κατάστασιν, καὶ οὕτω σαφέστερος λοιπὸν ἔσται ὁ λόγος. τίς οὖν ἡ τότε κατάστασις ἦν; διάφορα πᾶσι τοῖς τότε βαπτιζομένοις ἐδίδου χαρίσματα ὁ θεὸς, ἃ δὴ καὶ πνεύματα ἐκαλεῖτο· πνεύματα γὰρ προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται, φησί· καὶ ὁ μὲν, εἶχε προφητείας χάρισμα, καὶ προὔλεγε τὰ μέλλοντα, ὁ δὲ σοφίας, καὶ ἐδίδασκε τοὺς πολλούς· ὁ δὲ ἰαμάτων, καὶ ἐθεράπευε τοὺς νοσοῦντας· ὁ δὲ δυνάμεων, καὶ ἤγειρε τοὺς νεκρούς· ὁ δὲ γλωσσῶν, καὶ διαφόροις ἐλάλει φωναῖς· μετὰ δὲ τούτων ἁπάντων ἦν καὶ εὐχῆς χάρισμα, ὃ καὶ αὐτὸ πνεῦμα ἐλέγετο· καὶ ὁ τοῦτο ἔχων, ὑπὲρ τοῦ πλήθους παντὸς ηὔχετο· ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ τῶν συμφερόντων ἡμῖν ἀγνοοῦντες, τὰ μὴ συμφέροντα αἰτοῦμεν, ἤρχετο χάρισμα εὐχῆς εἰς ἕνα τινὰ τῶν τότε, καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης αὐτός τε ὑπὲρ ἁπάντων ᾐτεῖτο αὐτῶν, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπαίδευε· πνεῦμα τοίνυν ἐνταῦθα καλεῖ τό τε χάρισμα τὸ τοιοῦτον, καὶ τὴν ψυχὴν τὴν δεχομένην τὸ χάρισμα, καὶ ἐντυγχάνουσαν τῷ Θεῷ καὶ στενάζουσαν· ὁ γὰρ τοιούτης καταξιωθεὶς χάριτος, ἑστὼς μετὰ πολλῆς τῆς κατανύξεως, μετὰ πολλῶν τῶν στεναγ-

Deo

Deo ſe proſternunt, quæ omnibus vſui ſunt, poſtulat: *CVIVS ET NVNC SIGNVM DIACONVS EST PRO POPVLO PRECES DEO OFFERENS.* Heic ſecundum CHRYSOSTOMVM ſpiritus precationis extraordinarium donum fuit, perinde ac donum linguarum; & differentia inter ætatem apoſtolicam & ætatem ipſius hæc erat, quod initio & res, & verba precum ratione quadam extraordinaria inſpirarentur, poſtea autem diaconi ex formulis ordinariis ſine vlla iſtiusmodi immediata inſpiratione orarent.

IN commentario in *priorem epiſtolam ad Corinthios, homilia viceſima quarta* p. 532. capita ſolemnis gratiarum actionis in conſecratione euchariſtiæ recenſet. *Nos ad calicem,* inquit, *recenſentes* [*n*] *ineffabilia Dei beneficia, & quæcumque ſumus adepti, ita ipſum offerimus & communicamus, gratias agentes, quod ab errore liberarit hominum genus: quod quum longe eſſemus, prope fecerit: quod quum ſpem non haberemus, & ſine Deo eſſemus, ſuos fratres eſſe effecerit & coheredes. Pro his ergo, & quæcumque ſunt huiusmodi, gratias agentes, ita accedimus.* *Homilia triceſima quinta* p. 640. notat, verba εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, *in ſecula ſeculorum* eſſe communem clauſulam gratiarum actionis, [*o*] in ſacræ cœnæ celebratione fieri ſolitæ, ad quæ, ſi ignota lingua proferantur, laicus non poſſit reſpondere *Amen.* *Homilia triceſima ſexta* p. 652. formulæ mentionem facit [*p*] *Pax vobis*, ad quam populus reſpondebat: *Et ſpiritui tuo*; Quam ex apoſtolica praxi deriuat, quum ſacerdos &

μὲν τῶν κατὰ διάνοιαν, τῷ Θεῷ προσπίπτων, τὰ συμφέροντα πᾶσιν αἰτεῖ· οὗ καὶ νῦν σύμβολόν ἐστιν ὁ διάκονος, τὰς ὑπὲρ τοῦ δήμου ἀναφέρων εὐχάς.

(*n*) Homil. XXIV. in 1 Cor. p. 156. edit. Francoſ. MDCXCVIII. καὶ ἡμεῖς ἐπιλέγοντες ποτηρίῳ τὰς ἀφάτους εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅσων ἀπολελαύκαμεν· οὕτως αὐτὸ προσάγομεν καὶ κοινωνοῦμεν, εὐχαριστοῦντες, ὅτι τῆς πλάνης ἀπήλλαξε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· ὅτι μακρὰν ὄντας ἐγγὺς ἐποίησεν· ὅτι ἐλπίδα μὴ ἔχοντας καὶ ἀθέους ἐν τῷ κόσμῳ, ἀδελφοὺς ἑαυτοῦ κατεσκεύασε καὶ συγκληρονόμους· ὑπὲρ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων εὐχαριστοῦντες, οὕτω πρόσιμεν.

(*o*) Homil. XXXV. p. 389. ἂν εὐλογήσῃς τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ, οὐκ εἰδὼς τί λέγεις, οὐδὲ ἑρμηνεῦσαι δυνάμενος, οὐ δύναται ἐπιφωνῆσαι τὸ Ἀμὴν ὁ λαϊκός· οὐ γὰρ ἀκούων τὸ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὅπερ ἐστὶ τέλος, οὐ λέγει τὸ Ἀμήν. Si barbarorum voce benedicas, neſciens quid dicas, neque valens interpretari, non poteſt laicus reſpondere, *Amen.* Non audiens enim illud, *In ſecula ſeculorum,* quod eſt finis, non dicit *Amen.*

(*p*) Homil. XXXVI. p. 405. ἐπειδὰν ἀρξώμεθα λέγειν, ὁ λαὸς ἀντιφθέγγεται, τῷ πνεύματί σου, δεικνὺς, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἔλεγον, οὐκ οἰκείᾳ σοφίᾳ, ἀλλὰ τῷ πνεύ-

popu-

populus loquerentur ex immediata ſpiritus ſancti inſpiratione. Porro obſeruat p. 652, quod omnes [q] communiter cantauerint apoſtolorum & ſuo ipſius tempore: & quod epiſcopus ſub introitum in eccleſiam pacem precetur omnibus, vt qui in domum ingrediatur paternam: quamquam id eum excruciet, quod quidem pacis nomen ſit frequens, res autem nuſquam. Rurſus p. 655. monet, quod, quum vnus quidam lector pſallat, omnes reſpondendo ſic reſonent [r], quaſi vox feratur ex vno corpore: quod factum, dum vel verſus alternis vicibus cecinerunt, vel in clauſula cuiuslibet verſus vtrique ſe coniunxerunt; qua de re libri proxime ſequentis capite primo plura. *Homilia quadrageſima* p. 688. obſeruat, quod quilibet in baptiſmo ſuo ex regula eccleſiæ profeſſionem fidei [s] ſolemnibus ſymboli verbis edere, & inter alios articulos & hunc dicere debeat: *Credo reſurrectionem mortuorum:* Qua profeſſionis formula CHRYSOSTOMVS locum illum *Paulinum* explicat: *Quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* Hoc eſt, ſi mortui non reſurgunt, cur profitentur in baptiſmo, ſe credere reſurrectionem mortuorum? *Homilia quadrageſima prima* p. 702. partem ſolemnis formulæ orandi pro mortuis, quæ tunc in vſu erat in eccleſia, memorat. *Non abs re*, inquit [t], *is, qui adſtat altari, dum vene-*

ματι κινούμενοι. Quando inceperimus dicere, populus reſpondet: *Spiritui tuo:* oſtendens, quod olim ſic dicebant, non ſua moti ſapientia, ſed ſpiritu.

(q) Homil. XXXVI. p. 405. edit. Francof. συνήεσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες, καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ· τοῦτο ποιοῦμεν καὶ νῦν - - εἰρήνην καὶ νῦν πᾶσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς ἐπεύχεται, ὡς εἰς πατρῴαν οἰκίαν εἰσιών· ἀλλὰ τῆς εἰρήνης ταύτης τὸ μὲν ὄνομα πολὺ, τὸ δὲ πρᾶγμα οὐδαμοῦ.

(r) Ibid. p. 408. fin. & p. 409. init. καὶ ὁ ψάλλων, ψάλλει μόνος, κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται.

(s) Homil. XL. p. 452. fin. πρότερον εἰπὼν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, τότε ὁμολογεῖς καὶ νεκρῶν ἀνάστασιν - - τούτων τοίνυν τῶν ῥημάτων ἀναμιμνήσκων ὁ Παῦλος φησί· τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ γὰρ μὴ ἔστιν ἀνάστασις, φησὶ, σκηνὴ τὰ ῥήματα ταῦτα· εἰ μὴ ἔστιν ἀνάστασις, πῶς αὐτοὺς πείθομεν πιστεύειν, ἅπερ οὐ δίδομεν. Cum prius dixiſſes remiſſionem peccatorum, tunc confiteris etiam mortuorum reſurrectionem. - - Hæc ergo verba in memoriam reuocans Paulus dicit: Quid facient, qui baptizantur pro mortuis? Nam ſi non eſt, inquit, reſurrectio, hæc verba plane ludus ſcenicus. Si non eſt reſurrectio, quomodo eis ſuademus, vt credant, quæ non damus?

(t) Homil. XLI. p. 468. οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ τῶν φρικτῶν μυστηρίων τε-

randa

randa peraguntur myſteria, clamat: Pro omnibus, qui in Chriſto dormierunt, & iis, qui pro ipſis celebrant memorias. Et paullo poſt: *Fidenter pro orbe terræ tunc rogamus, & cum martyribus eos vocamus, cum confeſſoribus, cum ſacerdotibus, etenim vnum corpus omnes ſumus, etiamſi ſint membra membris ſplendidiora.*

HOMILIA ſecunda in poſteriorem *ad Corinthios* epiſtolam p. 740. orationem dominicam vocat [*u*] εὐχὴν νενομισμένην, *orationem* a Chriſto inuectam & *lege* eccleſiæ *ſancitam*, dicitque peculiare priuilegium eſſe fidelium; catechumenos enim ab iſta gratia ante baptiſmum adhuc eſſe alienos. Illic etiam diuerſarum formularum meminit, quibus diaconi populum ad orandum excitent; Exempli cauſſa: στῶμεν καλῶς, δεηθῶμεν, *Recte ſtemus, oremus*: quod non ad ſacerdotes tantum, ſed etiam ad populum ſpectare dicit. Iterum, ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων ἐκτενῶς δεηθῶμεν, *Pro catechumenis intente oremus.* Poſt quam admonitionem diaconum ipſas preces, pro illis faciendas, dictare narrat, eaſque ibi recitat CHRYSOSTOMVS, quas heic prætermimus, quia poſt hac [*w*], vbi de miſſa catechumenorum agitur, integre recitatas lector inueniet. Paullo poſt in *eadem homilia* p. 743. ſolitæ formulæ abrenuntiationis in baptiſmo mentionem inicit: *Vos hæc* [*x*] *noſtis*, inquit, *qui ſacris initiati eſtis. Facile enim illa verba vobis in memoriam redeant, per quæ tyrannidi diaboli nuntium remiſiſtis, quum flexo genu ad regem transfugiſtis, ac tremenda illa verba protuliſtis, quibus tyranno nullo omnino modo obſequi docemur.* Et pag. 745. addit, quod in miſſa fidelium, hoc eſt, in ſacræ euchariſtiæ celebratione [*y*], diaconus eos pro epiſcopis, pro presbyteris, pro regibus, pro imperatoribus, pro terra & mari, pro aëris tempe-

λημένων βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων, καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων· - - διὰ τοῦτο θαῤῥοῦντες ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης δεόμεθα τότε, καὶ μετὰ μαρτύρων αὐτοὺς καλοῦμεν, μετὰ ὁμολογητῶν, μετὰ ἱερέων· καὶ γὰρ ἓν σῶμά ἐσμεν ἅπαντες, κἂν λαμπρότερα μέλη μελῶν.

(*u*) Homil. II. in 2 Cor. p. 516. b. edit. Francof. οὐδέπω εὐχὴν ἔχουσι τὴν νενομισμένην καὶ εἰσενεχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, οὐδέπω παῤῥησίαν κέκτηνται.

(*w*) Lib. XIV. cap. V.

(*x*) Homil. cit. p. 520. c ἴστε ταῦτα οἱ μεμυημένοι· ἀναμνήσθητε γοῦν τῶν ῥημάτων ἐκείνων, δι' ὧν ἀπετάξασθε αὐτοῦ τῇ τυραννίδι, γόνυ κλίναντες, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα αὐτομολήσαντες, καὶ τὰ φρικώδη ἐκεῖνα φθεγξάμενοι ῥήματα, δι' ὧν παιδευόμεθα μηδὲν αὐτῷ καθόλου πείθεσθαι.

(*y*) Ibid. p. 521. fin. καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν πιστῶν, ὑπὲρ ἐπισκόπων, ὑπὲρ πρεσβυτέρων, ὑπὲρ βασιλέων, ὑπὲρ τῶν κρατούντων, ὑπὲρ γῆς καὶ θαλάσσης,

rie, denique pro vniuerſo terrarum orbe Deum adire iubeat. Quæ non niſi tot indicia ſunt indictionis precum, per diaconum in miſſa fidelium factæ, qua de re libro XV. c. I. fuſius ſumus loquuturi. *Homilia quinta* p. 775. de officio hominum dicendi orationem dominicam [z] loquitur. *Homilia duodeuiceſima* p. 872. formulam precum ſubindicat, quam populus in ordinatione miniſtrorum recitet [a]: *Suffragium populi*, inquit, *eos, qui ad ſpirituales dignitates veniunt, haud leuiter exornat. Ac propterea is, qui ordinandi munus obiturus eſt, illorum preces tum poſcit, atque ipſi calculum ſuum addunt, acclamantque ea, quæ norunt, qui myſteriis initiati ſunt. Neque enim fas eſt, coram profanis cuncta detegere.* Paullo poſt p. 873. populum non mediocrem partem in precibus eccleſiæ habuiſſe ſignificat, quando ait: *In [b] precationibus quoque illud quiſpiam conſpexerit, populum permultum erogare. Etenim pro energumenis & pro iis, qui in pœnitentia ſunt, communia, & a ſacerdote, & ab ipſis vota fiunt: atque omnes vnam eamdemque precem concipiunt, precem, inquam, illam miſericordia plenam. Rurſus quum eos, qui ſacroſanctæ menſæ participes eſſe nequeunt, a ſacris ſeptis arcemus, ineunda eſt altera oratio, in qua omnes perꝗue humi iacemus, omnes peraque conſurgimus.* (Intelligit preces pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu, quæ a ſacerdote & populo coniunctim fundebantur.) *Adhæc, quum pax danda, viciſſimque accipienda eſt, omnes æque inter nos exoſculamur.* (Vel oſculum pacis intelligit, vel formulam ſalutationis inter ſacerdotem & populum vſitatam. *Pax vobiſcum, Et cum ſpiritu tuo.* Vero autem ſimilius eſt, prius illud cum intelligere, quia

ὑπὲρ εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κελευόμεθα προσιέναι τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ.

(z) Homil. V. p. 557. fin. edit. Francof. τοῦτο καὶ ἐπιτάγης λέγειν, ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Hoc etiam dicere præcipeᴙis, Libera nos a malo.

(a) Homil. XVIII. p. 673. d. ἡ τούτων ψῆφος, οὐχ ὡς ἔτυχε, καὶ τοὺς ἐπὶ τὰς πνευματικὰς ἀρχὰς ἐρχομένους κατακοσμεῖ. Διά τοι τοῦτο καὶ ὁ μέλλων χειροτονεῖν, καὶ τὰς ἐκείνων εὐχὰς καλεῖ τότε, καὶ αὐτοὶ ἐπιψηφίζονται, καὶ ἐπιβοῶσιν ἅπερ ἴσασιν οἱ μεμυημένοι· οὐ γὰρ δὴ θέμις ἐπὶ τῶν ἀμυήτων ἐκκαλύπτειν ἅπαντα.

(b) Ibid. paullo poſt: Καὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς δὲ πολὺ τὸν λαὸν ἴδοι τις ἂν συνεισφέροντα· καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ, κοιναὶ καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως, καὶ παρ' αὐτῶν γίνονται αἱ εὐχαί, καὶ πάντες μίαν λέγουσιν εὐχήν, εὐχὴν τὴν ἐλέου γέμουσαν· πάλιν ἐπειδὰν εἴρξωμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων τοὺς οὐ δυναμένους τῆς ἱερᾶς μετασχεῖν τραπέζης, ἑτέραν δεῖ γενέσθαι εὐχήν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα· ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέῃ, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα· ἐπ' αὐτῶν πάλιν τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται

de

Digitized by Google

de hac poſteriore ſtatim ſubiicit:) *In tremendis quoque myſteriis, vt ſacerdos pro plebe, ita plebs pro ſacerdote vota facit. Hæc enim verba: Et cum ſpiritu tuo, nihil aliud, quam hoc ſignificant. Rurſus ea oratio, qua Deo gratiæ aguntur, vtriſque communis eſt; neque enim ipſe ſolus gratias agit, ſed etiam plebs vniuerſa. Nam, quum primus illorum vocem ſumſit, atque illi adſenſerunt, id digne ac iuſte fieri, tum demum gratiarum actionem auſpicatur. Quid autem eſt, quamobrem tibi mirum videatur, ſi cum ſacerdote plebs interdum loquatur, quum etiam cum ipſis Cherubim ac ſupernis virtutibus ſacroſanctos illos hymnos communiter in cælum mittat?* Intelligit duos illos hymnos: *Sanctus, ſanctus, ſanctus dominus Zebaoth*, &, *Gloria in excelſis Deo*, qui ab vniuerſa pleqe in celebratione euchariſtiæ cantabantur. CHRYSOSTOMVS ſcitam habet obſeruationem in omnes iſtas formulas, & populi officium partem in illis ſuſtinendi, quam heic prætermittere nolumus, quod rationem nobis monſtrat, ob quam vetus eccleſia cultum publicum ita inſtituerit. *Hæc* [c] *cuncta*, inquit, *eo a me dicuntur, vt vnusquisque, etiam ex his, qui ſubſunt, aduigilet: illudque intelligamus, nos omnes vnum corpus eſſe, tantumque duntaxat inter nos differre, quantum membra a membris differunt: ac proinde committendum non eſſe, vt omnia ad ſacerdotes reiiciamus: quin potius nos quoque eccleſiæ totius, perinde ac communis corporis cura adficiamur.*

§. X.

Partes antiquæ liturgiæ in volumine decimo operum Chryſoſtomi *in reliquas* Pauli *epiſtolas.*

DECIMVM atque vltimum operum CHRYSOSTOMI volumen homilias in reliquas *Pauli* epiſtolas continet. *Homilia prima in epiſtolam ad Epheſios* p. 1037. de profeſſione in baptiſmo fieri

ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται καὶ ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ· τὸ γὰρ μετὰ τοῦ πνεύματός σου, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τοῦτο· τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνὴν, εἶτα συντεθεμένων, ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας. καὶ τί θαυμάζεις, εἴ που μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ' αὐτῶν τῶν χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων κοινῇ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει.

(c) Homil. XVIII. p. 673. edit. Francof. ταῦτα δέ μοι πάντα ἐκεῖνα εἴρηται, ἵνα ἕκαστος καὶ τῶν ἀρχομένων νήφῃ, ἵνα μάθωμεν, ὅτι σῶμά ἐσμεν ἅπαντες ἓν, τοσαύτην ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν, ὅσην μέλη πρὸς μέλη, καὶ μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τοὺς ἱερέας ῥίπτωμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ, ὥσπερ κοινοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης οὕτω φροντίζωμεν.

ſolita loquitur. *Quid verbis [d] illis*, inquit, *gratioſius, per quæ diabolo abrenuntiamus? Per quæ in Chriſti militum numerum adſcribimur? confeſſione illa, quæ fit ante lauacrum, & illa, quæ poſt lauacrum?* *Homilia tertia* p. 1051. narrat, diaconos erga omnes, ſub eccleſiæ cenſura conſtitutos, ante celebrationem euchariſtiæ hac verborum formula vti conſueſſe: [e] *Quicumque eſtis in pœnitentia, abite.* Et pag. 1052. iſtis ſemotis diaconum denuo proclamare dicit [f], *Oremus omnes communiter.* Loquitur etiam heic de hymnis [g], qui ad ſacram menſam canantur. *Homilia decima quarta* p. 1127. ex vſu orationis dominicæ argumentatur, quod homines non debeant contumelia adficere, quos fratres ſuos eſſe in ea profiteantur. *Si non eſt frater*, inquit [h], *quomodo dicis Pater noſter? Illud enim NOSTER multas ſignificat perſonas.* Et porro ad oſtendendam iſtiusmodi contumelioſæ linguæ turpitudinem, ad animum illis reuocat notam ipſorum conſuetudinem cantandi ſacros hymnos cum Cherubim ac Seraphim in ſacræ cœnæ participatione: *Cogita [i], cum quibus ſtes tempore illorum myſteriorum; cum Cherubim ac Seraphim. Seraphim enim contumelia non adficiunt: ſed os eorum vnum ſolum implet munus, nempe Deum laudandi & glorificandi. Quomodo ergo poteris cum illis dicere: Sanctus, ſanctus, ſanctus; qui ore vſus es ad contumeliam?* Addit, *Dicis [k] Pater noſter, Et quid? Eſtne hoc ſolum? Audi etiam,*

(d) Homil. I. in epiſt. ad Epheſ. tom. V. p. 869. a. edit. Francof. MDCXCVII. Τί χαριέστερον τῶν ῥημάτων, δι' ὧν ἀποταττόμεθα τῷ διαβόλῳ; δι' ὧν συντασσόμεθα τῷ χριστῷ; τῆς εὐλογίας ἐκείνης τῆς πρὸ τοῦ λουτροῦ; τῆς μετὰ τὸ λουτρόν;

(e) Homil. III. p. 883. d. ἀκούεις ἑστῶτος τοῦ κήρυκος καὶ λέγοντος, ὅσοι ἐν μετανοίᾳ, ἀπέλθετε πάντες.

(f) Ibid. b. ὅταν ἀκούσῃς, δεηθῶμεν πάντες κοινῇ.

(g) Ibid. c. οὕτω δὴ καὶ σὺ παραγέγονας· τὸν ὕμνον ᾖσας μετὰ πάντων κ. τ. λ. Tu quoque adfuiſti, hymnum cantaſti cum omnibus. - - οὐ διὰ τῶν προκειμένων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ᾠδῶν ἐκείνων τὸ πνεῦμα πάντοθεν κάτεισιν. Non ſolum per propoſita ſed etiam per *cantica* vndique deſcendit ſpiritus.

(h) Homil. XIV. p. 981. fin. εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἀδελφὸς, πῶς λέγεις πάτερ ἡμῶν; τὸ γὰρ ἡμῶν, πολλῶν ἐστι προσώπων σημαντικόν.

(i) Ibid. ἐννόησον μετὰ τίνων ἕστηκας κατὰ τὸν καιρὸν τῶν μυστηρίων, μετὰ τῶν Χερουβὶμ, μετὰ τῶν Σεραφίμ· τὰ Σεραφὶμ οὐχ ὑβρίζει, ἀλλὰ μίαν αὐτοῖς χρείαν μόνον τὸ στόμα πληροῖ, τὸ δοξολογεῖν, τὸ δοξάζειν τὸν θεόν· πῶς ἂν δυνήσῃ σὺ μετ' ἐκείνων λέγειν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, εἰς ὕβριν τῷ στόματι κεχρημένος;

(k) Ibid. p. 984. a. b. c. Πάτερ ἡμῶν· καὶ τί; τοῦτο μόνον; ἄκουε καὶ τῶν ἑξῆς· ὁ ἐν

quæ

quæ ſequuntur. Qui es in cælis. Statim dixiſti, Pater noſter, qui es in cælis, & verbum te erexit, & menti tuæ alas addidit, & oſtendit, te patrem habere in cælis. Nihil agas, nihil dicas ex iis, quæ ſunt in terra. In ſupernum illum ordinem te retulit: in choro illo te inſeruit. Cur te deorſum detrahis? Apud thronum ſtas regium & contumelia adficis? Stas in cælis & contumelia adficis? Cum angelis verſaris, & contumelia adficis? Dominico oſculo dignatus es, & contumelia adficis? Deus os tuum ornauit tam multis hymnis angelicis, alimento non vtique angelico, ſed ſuperangelico, ſeu oſculo & ſuis amplexibus, & contumelia adficis? Homilia viceſima tertia p. 1190. ait: *IESVS, filius patris miſericordiarum, filius eius, qui eſt vere Deus, omnem tulit virtutem, omnes, qui inde ſunt fructus,* [l] *hymnos ad nos detulit cæleſtes. Nam, quæ apud ſupernos dicunt Cherubim, ea nobis quoque præcepit dicere: Sanctus, ſanctus, ſanctus.*

HOMILIA decima quinta in epiſtolam *ad Philippenſes* p. 1311. diſertis verbis adfirmat, ſeruatorem noſtrum nobis orationem dominicam dediſſe, vt formulam precis, quando, *CHRISTVS*, inquit, *formulam nobis precandi*, ὅρον εὐχῆς [m], *tradens, hoc precationi adiecit, docens ita dicere: Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.*

HOMILIA tertia in Coloſſenſes p. 1337. *Oramus*, [n] *dicentes: Fiat voluntas tua ſicut in cælo, & in terra:* Et paullo poſt: *Gratias agentes dicimus, Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, hominibus bona voluntas.*

τοῖς οὐρανοῖς· εὐθέως εἶπες, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἀνέστησέ σε τὸ ῥῆμα, ἐπτέρωσέ σου τὴν διάνοιαν, ἔδειξεν, ὅτι πατέρα ἔχεις ἐν τοῖς οὐρανοῖς· μηδὲν πράττε, μηδὲν λέγε τῶν ἐπὶ γῆς· εἰς ἐκείνην σε τὴν τάξιν ἔστησε τὴν ἄνω, ἐκείνῳ σε ἐνέκρινε τῷ χορῷ· τί σαυτὸν κάτω καθέλκεις; παρὰ τὸν θρόνον ἕστηκας βασιλικόν, καὶ ὑβρίζεις; ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἕστηκας, καὶ ὑβρίζεις; μετὰ ἀγγέλων πολιτεύῃ, καὶ ὑβρίζεις; φιλήματος ἠξίωσαι δεσποτικοῦ, καὶ ὑβρίζεις; τοσούτοις σου τὸ στόμα ἐκόσμησεν ὁ θεὸς ὕμνοις ἀγγελικοῖς, τροφῇ οὐκέτι ἀγγελικῇ, ἀλλ' ὑπὲρ ἀγγελικήν, φιλήματι τῷ αὐτοῦ, περιπλοκαῖς ταῖς πρὸς αὐτόν, καὶ ὑβρίζεις;

(l) Homil. XXIII. p. 1061. c. a. edit. Francof. ὁ Ἰησοῦς, ὁ τοῦ πατρὸς τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ τοῦ ὄντως θεοῦ υἱός, ἤνεγκε πᾶσαν τὴν ἀρετήν, πάντας τοὺς ἐκεῖθεν καρποὺς ἡμῖν κατήνεγκεν, τοὺς ὕμνους λέγω τοὺς ἐπουρανίους· ἃ γὰρ τὰ χερουβὶμ ἄνω λέγει, ταῦτα καὶ ἡμῖν προσέταξε λέγειν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος.

(m) Homil. XV. in ep. ad Philipp. tom. VI. p. 141. edit. Francof. ὁ χριστὸς ὅρον εὐχῆς ἡμῖν διδούς, τοῦτο τῇ εὐχῇ ἐνέθηκε, διδάσκων ἡμᾶς, τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, λέγειν, δὸς ἡμῖν σήμερον.

(n) Homil. III. in ep. ad Coloſſ. p. 173. circa fin. εὐχόμεθα λέγοντες, γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Pag. 176. εὐχαριστοῦντες λέγομεν, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. - - εὐχόμεθα,

luntas. --- Oramus, & dicimus petentes angelum pacis, & ſemper pacem petimus. Nihil enim poteſt ei æquiparari. In eccleſiis pacem, in ſupplicationibus, in ſalutationibus, & ſemel, & bis, & ter, & ſæpe eam dat is, qui præeſt eccleſiæ, dicens: Pax vobis. Rurſus p. 1338. *Quum ingreſſus fuerit* [*o*] *is, qui præeſt eccleſiæ, ſtatim dicit: Pax omnibus. Quando ſermonem facit ac concionatur: Pax omnibus. Quando benedicit: Pax omnibus: Quando iubet ſalutare: Pax omnibus. Quando peractum fuerit ſacrificium: Pax omnibus. Et rurſus intermedio: Gratia vobis & pax. Quomodo ergo non abſurdum, ſi toties audientes, habere pacem, inter nos bellum gerimus? Accipientes & reddentes, cum eo, qui dat pacem, bellum gerimus? Dicis, Et cum ſpiritu tuo, & eum foris calumniaris.* Subiungit p. 1359. non epiſcopum proprie loqui, ſed *CHRISTVM: Num ego* [*p*] *do pacem? Chriſtus eſt, per nos loqui dignans. Homilia ſexta in Coloſſ.* p. 1358. formulam renuntiandi diabolo in baptiſmo, & adſcribendi ſe *CHRISTO* cum chirographo comparat, & pacto conuento: *Videte*, inquiens [*q*], *ne ex eo arguamur & conuincamur, poſtquam dixerimus. Abrenuntiamus tibi, Satana, & tibi nomen damus, & in tuorum militum numerum adſcribimur, CHRISTE.* Item pag. 1359. [*r*] *Doceris dicere: Abrenuntio tibi, & pompæ tuæ, & cultui tuo, & angelis tuis.* Et addit: *Quam primum adſcenderit* (ex aqua, iam baptizatus) *hæc verba loquitur: Pater noſter, qui es in cælis, fiat voluntas tua ſicut in cælo, & in terra. Homilia nona*

καὶ λέγομεν αἰτοῦντες τὸν ἄγγελον τῆς εἰρήνης· καὶ πανταχοῦ εἰρήνην αἰτοῦμεν· οὐδὲν γὰρ ταύτης ἴσον· ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰρήνην, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς λιταῖς, ἐν ταῖς προσρήσεσι· καὶ ἅπαξ, καὶ δὶς, καὶ τρὶς, καὶ πολλάκις αὐτὴν δίδωσιν ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εἰρήνη ὑμῖν, ἐπιλέγων.

(*o*) Homil. III. in ep. ad Coloſſ. p. 173. ſub fin. edit. Francof. ὅταν εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας προεστὼς, εὐθέως λέγει· εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ὁμιλῇ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν εὐλογῇ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ἀσπάζεσθαι κελεύῃ, εἰρήνη πᾶσιν· ὅταν ἡ θυσία τελεσθῇ, εἰρήνη πᾶσιν· καὶ μεταξὺ πάλιν, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη· πῶς οὖν ἄτοποι, εἰ τοσαυτάκις ἀκούοντες εἰρήνην ἔχειν, ἐκπολεμούμεθα πρὸς ἀλλήλους, καὶ λαμβάνοντες, καὶ ἀντιδιδόντες, τῷ διδόντι τὴν εἰρήνην πολεμοῦμεν; λέγεις, καὶ τῷ πνεύματί σου, καὶ διαβάλλεις αὐτὸν ἔξω.

(*p*) Ibid. μὴ γὰρ ἐγὼ δίδωμι τὴν εἰρήνην; ὁ χριστὸς δι' ἡμῶν φθέγγεσθαι καταξιοῖ.

(*q*) Homil. VI. in Coloſſ. p. 200. c. γέγονεν ἕτερον χειρόγραφον πάλιν, ὦ πιστοὶ, οἷον τὸ πρότερον· ὁρᾶτε οὖν, μὴ τούτῳ ἁλῶμεν, μετὰ τὸ εἰπεῖν ἀποτάσσομαί σοι σατανᾶ, καὶ συντάσσομαί σοι χριστέ· μᾶλλον δὲ οὐκ ἂν κληθῇ τοῦτο χειρόγραφον, ἀλλὰ συνθήκη. κ. τ. λ.

(*r*) Ibid. p. 201. εὐθέως διδάσκῃ λέγειν, ἀποτάσσομαί σοι, καὶ τῇ πομπῇ σου, καὶ τῇ λατρείᾳ σου, καὶ τοῖς ἀγγέλοις σου· --- εὐθέως ἀνελθὼν ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

in

in Coloſſenſes p. 1380. in verba illa apoſtoli: *Docentes & commonentes voſmet ipſos in pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus*, ait [s]: *Quis ſit hymnus ſupernorum, ſciunt fideles. Quid ſuperne dicunt Cherubim? Quid dicebant angeli infra? Gloria in excelſis Deo.* Dicere vult, duos illos hymnos a fidelibus cani in celebratione ſacræ euchariſtiæ. *Homilia decima* p. 1385. orationem dominicam vocat [t] *orationem fidelium*, eo, quod peculiare eorum priuilegium ſit ea vti.

HOMILIA tertia in poſteriorem ad Theſſalonicenſes p. 1502. duas ſolemnes formulas exhibet, ad lectionem ſcripturarum in eccleſia ſpectantes: *Quando lector, quum reſurrexerit, ait* [u]: *Hæc dicit dominus, & ſtans diaconus ſilentio indicto omnibus os obſtruit, non lectori honorem habens hoc facit, ſed ei, qui per illum cum omnibus loquitur.*

HOMILIA ſexta in priorem epiſtolam ad Timotheum p. 1553. pro infidelibus æque ac aliis orandum eſſe, ex vſu orationis dominicæ probat, ita argumentans: *Forte* [x] *dicturus eſt aliquis, pro infidelibus orandum non eſt. Quia orationis vim omnino neſcitis, ideo nec altitudinem theſaurumque ipſius agnoſcitis. Nam ſi quis diligenter eam euoluat, inueniet & hoc in ipſa orationis formula, nobis diuinitus tradita, poſitum. Nam quum quiſpiam orans dicit: Fiat voluntas tua, ſicut in cælo & in terra: nihil aliud omnino ſignificat. Quippe in cælo infidelium nullus eſt, nullus, qui offendat: Si igitur de fidelibus tantum diceretur, rationi profecto conſentaneum non eſſet. Nam ſi fideles voluntatem ipſius facerent, infideles autem non: iam non, vt in cælo, ita in terra vo-*

(s) Homil. IX. in Coloſſ. p. 228. d. edit. Francof. τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω, τί λέγει τὰ χερουβὶμ, ἴσασιν οἱ πιστοί· τί ἔλεγον οἱ ἄγγελοι κάτω; Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ.

(t) Homil. X. in Coloſſ. p. 233. c. εἶτα ἐπιθεὶς τὴν εὐχὴν τῶν πιστῶν, κ. τ. λ.

(u) Homil. III. in 2 Theſſ. p. 381. ὅταν ἀναστὰς ὁ ἀναγινώσκων λέγῃ, τάδε λέγει κύριος· καὶ ὁ διάκονος ἑστὼς ἐπιστομίζῃ πάντας, οὐ τῷ ἀναγινώσκοντι τιμὴν ποιῶν τοῦτό φησιν, ἀλλὰ τῷ δι' ἐκείνου πᾶσι διαλεγομένῳ.

(x) Homil. VI. in 1 Timoth. p. 444. Ἀλλ' οὐκ εἴρηται, φησιν, ὑπὲρ τῶν ἀπίστων εὔχεσθαι ἐκεῖ· ἐπειδὴ μὴ ἴστε τῆς εὐχῆς τὴν δύναμιν, μηδὲ τὸ βάθος καὶ τὸν θησαυρὸν αὐτῆς ἐπιγινώσκετε· εἰ γάρ τις αὐτὴν ἀναπτύξειε, εὑρήσει καὶ τοῦτο κείμενον ἐν αὐτῇ· ὅταν γὰρ λέγῃ ὁ εὐχόμενος, Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο αἰνίττεται, πῶς; ὅτι ἐν οὐρανῷ οὐδεὶς ἄπιστος, οὐδεὶς προσκρούων· εἰ τοίνυν περὶ τῶν πιστῶν μόνων ἦν, οὐκ εἶχε λόγον τὸ λεγόμενον· εἰ γὰρ οἱ πιστοὶ ἔμελλον τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, οἱ δὲ ἄπιστοι οὐχί, οὐκέτι ὡς ἐν οὐρανῷ, τὸ θέλη-

luntas

Digitized by Google

luntas ipſius fieret. Nam quemadmodum in cælo nemo malus, ita & in terra, vt nemo ſit malus, optandum eſt.

HOMILIA ſecunda in poſteriorem ad Timotheum p. 1638. dicit, verba [*y*] quæ ſacerdotes in conſecratione euchariſtiæ pronuntient, eadem eſſe, quæ loquutus ſit *CHRISTVS.*

HOMILIA quarta in epiſtolam ad Hebræos p. 1785. innuit, habuiſſe tunc temporis chriſtianos ſtatos pſalmos in exſequiis, quando ait [*z*]: *Cogita, quid pſallas illo tempore: Conuertere anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Et rurſus: Non timebo mala, quoniam tu mecum es. Et rurſus: Tu es mihi refugium a tribulatione, quæ me circumdat. Cogita, quid ſibi velint hi pſalmi: Sed non attendis; verum es a luctu ebrius. Vel in aliorum exſequiis diligenter conſidera, vt in tuis inuenias medicamentum. Conuertere anima mea in requiem tuam, quoniam dominus benefecit tibi, dicis & lacrimaris. Annon hæc ſunt ludus & hiſtrionica ſimulatio? Nam ſi revera credis iis, quæ dicis, ſuperuacanee luges & lamentaris. Homilia decima quarta* p. 1852. loquens de hymnis, qui in ſacra euchariſtia canebantur, ait [*a*]: *Quid? Non ſunt hymni cæleſtes? Nonne, quæ apud ſuperos canunt chori virtutum incorporearum, ea nos quoque, qui infra ſumus, loquimur illis conſonantia? Homilia decima ſeptima* p. 1870. partem precis, in oblatione fundi ſolitæ, exhibet. *In oblatione*, inquiens [*b*], *tollimus peccata & dicimus: Siue volentes, ſiue inuiti pec-*

μα αὐτοῦ ἦν, ἀλλὰ τί; ὥσπερ ἐν οὐρανῷ φησιν, οὐδεὶς πονηρὸς, οὕτω μηδὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἔστω.

(*y*) Homil. II. in 2 Timoth. p. 552. edit. Francof. ὥσπερ τὰ ῥήματα, ἅπερ ὁ θεὸς ἐφθέγξατο, τὰ αὐτά ἐστι, ἅπερ ὁ ἱερεὺς καὶ νῦν λέγει, οὕτω καὶ ἡ προσφορὰ ἡ αὐτή ἐστι. Quemadmodum verba, quæ loquutus eſt *CHRISTVS*, eadem ſunt, quæ ſacerdotes nunc quoque pronuntiant, ita oblatio eadem eſt.

(*z*) Homil. IV. in Ebræos p. 736. b. ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον· ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐηργέτησέ σε· καὶ πάλιν, Οὐ φοβηθήσομαι κακὰ, ὅτι σὺ μετ' ἐμοῦ εἶ· καὶ πάλιν, Σύ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχούσης με· ἐννόησον τί βούλονται οὗτοι οἱ ψαλμοί· ἀλλ' οὐ προσέχεις, ἀλλὰ μεθύεις ὑπὸ τοῦ πένθους· κἂν ἐν τοῖς ἑτέρων κηδεύμασι κατανόησον ἀκριβῶς, ἵνα ἔχῃς φάρμακον ἐν τοῖς σοῖς· ἐπίστρεψον, ψυχή μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι κύριος εὐηργέτησέ σε, λέγεις καὶ δακρύεις; οὐχὶ σκηνὴ ταῦτά ἐστιν, οὐχ ὑπόκρισις; εἰ μὲν ὄντως πιστεύεις οἷς λέγεις, περιττῶς πενθεῖς.

(*a*) Homil. XIV. p. 821. b. ἀλλὰ τί; οἱ ὕμνοι οὐκ ἐπουράνιοι; οὐχ ἅπερ ἄνω ᾄδουσιν οἱ θεῖοι χοροὶ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων, ταῦτα καὶ ἡμεῖς οἱ κάτω σύμφωνα ἐκείνοις φθεγγόμεθα;

(*b*) Homil. XVII. p. 844. ἐπὶ τῆς προσφορᾶς, ἧς ἀναφέρομεν, προσφέρομεν καὶ ἁμαρ-

caui-

cauimus, condona. Hoc eſt, primum ipſorum meminimus, & tunc petimus, vt condonentur. Ibidem p. 1872. meminit etiam formulæ verborum, qua diaconus homines admonebat, vt ſancte ad ſancta myſteria accederent. *Propterea*, inquit [c], *acclamat etiam diaconus, tunc ſanctos vocans, & per hanc vocem omnes admonens, ne quis imparatus accedat. Homilia viceſima ſecunda* p. 1898. tacite remittit ad formulam: *Surſum corda.* Nam recitatis verbis illis pſalmiſtæ: *Eleuatio manuum mearum ſacrificium verſpertinum*, ſubiungit: *Cum manibus* [d] *mentem quoque ſuſtollamus. Scitis, quæ dico, vos, qui myſteriis eſtis initiati, fortaſſe agnoſcitis, quod dictum eſt, conſpicitis, quod tacite innui. Surſum tollamus noſtram cogitationem.*

Praeter hæc loca, collecta ex operibus CHRYSOSTOMI, a FRONTONE DVCAEO in lucem editis, diuerſa alia in iſtis homiliis ſunt, quas *Græce* publicauit HENRICVS SAVILIVS, & alia in *Latinis* duntaxat editionibus. Neutras harum accurate examinandi habuimus opportunitatem, adeoque diligentiori diſquiſitioni curioſi lectoris eas relinquimus: hoc ſolum notantes, quod in *homilia ſexta de pœnitentia* [e] differentiam obſeruet inter pſalmos *Dauidis* & reliquas ſcripturas, quod hæ bis tantum per ſingulas hebdomades legantur publice, pſalmi autem ab omnibus hominibus vbique & ſemper recitentur. *In eccleſiis pernoctantibus primus & medius & nouiſſimus eſt Dauid.* Idem ſeruatum fuiſſe dicit in veſpertinis eorum precibus, in exſequiis, a virginibus ad acum, ab illitteratis & indoctis, qui ne litteram quidem de libro legere potuerint, *Dauidicos* tamen pſalmos memoriter recitare potuiſſe. *Dauidem* ſemper in ore fuiſſe eorum,

τήματι λέγοντες, εἴτε ἑκόντες εἴτε ἄκοντες ἡμάρτομεν, συγχώρησον, τουτέστι, μεμνήμεθα αὐτῶν ἁπάντων, καὶ τότε τὴν συγχώρησιν αἰτοῦμεν.

(c) Homil. XVII. p. 844. edit. Francof. διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἱερεὺς ἐπιφωνεῖ τότε τοὺς ἁγίους καλῶν, καὶ διὰ τῆς φωνῆς ταύτης μωμοσκοπῶν ἅπαντας, ὥστε μὴ προσελθεῖν τινα ἀπαράσκευον.

(d) Homil. XXII. p. 890. fin. ἔπαρσις, φησι, τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή, ἐὰν μετὰ τῶν χειρῶν καὶ τὸν νοῦν ἀναλάβωμεν· ἴστε οἱ μεμυημένοι τὸ λέγω· τάχα δὲ καὶ ἐπιγινώσκετε τὸ λεχθὲν, καὶ συνορᾶτε ὅπερ ᾐνιξάμην· ἐπαίρωμεν εἰς ὕψος τὴν διάνοιαν.

(e) De pœnit. homil. VI. tom. VII. p. 146. Baſil. MDXXV. (Not. Quando mihi non contigit iſtam editionem conſulere, locum inde citatum transſcribere non potui, ſed de Anglicano vertere neceſſe habui.

Google

non tantum in ciuitatibus & eccleſiis, ſed in aulis etiam, in monaſteriis, in deſertis & ſolitudinibus. Ipſum terram conuertiſſe in cælum, & homines in angelos, accommodum omnibus ordinibus, ingeniis, infantibus, adoleſcentibus, virginibus, ſenibus & peccatoribus. Ineunte eadem hac homilia dicit, librum *Geneſis* ex conſtitutione eccleſiæ ſemel tantum per annum certa quadam tempeſtate legi: Quod tempus fuit quadrageſimale, vti antea in diuerſis huius auctoris locis audiuimus, & vti libro proxime ſequenti plenius demonſtratum videbimus.

Inter *homilias*, ab henrico savilio publicatas, *homilia centeſima viceſima tertia* tom. V. p. 809. de eo loquitur, quod ſacerdotes hac formula admonitionis ad omnes fideles, tempore celebrationis ſacrorum myſteriorum, vſi ſint, ἅγια τοῖς ἁγίοις, *ſancta ſanctis* [*f*]. Et quiſquis in reliquis homiliis huius editionis perluſtrandis tempus & ſtudium ponere voluerit, is multa alia iſtiusmodi antiquæ liturgiæ fragmenta, quæ, vti ex hac collectione apparet, in hoc celeberrimo ſcriptore adeo copioſa ſunt, ſine vlla dubitatione deprehendet.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT SEPTIMVM

DE VSV ORATIONIS DOMINICAE IN LITVRGIA VETERIS ECCLESIAE.

§. I.

Oratio dominica *ab omnibus veteribus formula, a* Chriſto *diſcipulis ſuis præſcripta, exiſtimata.*

SI nullum aliud nobis argumentum eſſet, quo formulas precum a veteribus legitimas creditas eſſe, probare poſſemus, certe opinio, quam de *oratione dominica* habuerunt, & praxis

(*f*) Homil. CXXIII. tom. V. p. 809. edit. Sauil. lin. 29. ſeqq. Περιιὼν πανταχοῦ διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης ὁ ἱερεὺς, καὶ τοὺς ἁγίους καλῶν καὶ ἕλκων πρὸς μετάληψιν τῶν θείων καὶ φρικτῶν μυστηρίων λέγει, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Et paullo poſt ſub fin. ὑψηλὸς ἑστὼς ὁ ἱερεὺς, μεγάλῃ τῇ φωνῇ, φρικτῇ τῇ βοῇ, καθάπερ τις κήρυξ, τὴν χεῖρα ἔχων εἰς ὕψος, πᾶσι κατάδηλος γεγονὼς, καὶ μέγα ἐπ' ἐκείνῃ τῇ φρικτῇ ἡσυχίᾳ ἀνακράζων, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις, τοὺς μὲν καλεῖ, τοὺς δὲ ἀπείργει.

corum

eorum iſti opinioni conſentanea, ad hoc ſufficeret. Quare etſi non pauca hac de re, data nobis occaſione, iam attigimus, non inutile tamen fuerit, eam hoc capite paullo diſtinctius tractare. Ante omnia obſeruamus, quod veteres eam ſpectauerint non ſolum vt regulam & exemplum, ad quod preces noſtræ conformandæ ſint, ſed etiam vt peculiarem formulam, quam *CHRISTVS* omnes diſcipulos ſuos, in ipſa verborum ſerie, qua eam tradidit, adhibere iuſſerit. TERTVLLIANVS [*a*] *Dominus noſter*, inquit, *nouis diſcipulis noui teſtamenti nouam orationis formam determinauit.* Et paullo poſt: *Docuerat & Ioannes diſcipulos ſuos orare. Sed omnia Ioannis CHRISTO præſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut ipſe Ioannes prænuntiabat, illum augeri oportere, ſe vero diminui) totum præminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad dominum. Ideo nec exſtat, in quæ verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena cæleſtibus ceſſerint.* Sic iterum [*b*]: *Ab ipſo ordinata eſt religio orationis, & de ſpiritu ipſius iam tunc, quum ex ore diuino ferretur, animata ſuo priuilegio adſcendit in cælum, commendans patri, quæ filius docuit. Quoniam tamen dominus proſpector humanarum neceſſitatum, ſeorſum poſt traditam orandi diſciplinam, Petite, inquit, & accipietis, & ſunt, quæ petantur pro circumſtantia cuiusque præmiſſa legitima & ordinaria oratione quaſi fundamento, accidentium ius eſt deſideriorum, ius eſt ſuperſtruendi extrinſecus petitiones.* Vt adeo ſecundum TERTVLLIANVM hæc oratio non tantum regula ſit, methodum præſcribens & materiam precum, ſed formula quoque, illis ipſis verbis, quibus a *CHRISTO* tradita eſt, recitanda, & reliquis precibus omnibus, tamquam fundamentum, quo ſuperſtruantur, addenda. In eumdem modum CYPRIANVS [*c*], *Dominus*, inquit, *inter cetera ſalutaria ſua monita & præcepta diuina, quibus populo ſuo conſuluit, ad ſalutem etiam orandi ipſe formam dedit; ipſe quid precaremur, monuit & inſtruxit.* Et paullo poſt [*d*]: *Cognoſcamus, docente domino, & quid oremus. Sic, inquit, orate: Pater noſter, qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum*, cetera. AVGVSTINVS nobis narrat, quod vti eccleſia hac precatione ſemper

(*a*) Tertull. de orat. c. I.
(*b*) Ibid. c. IX.
(*c*) Cyprian. de orat. dominic. p. 139. (p. 99. edit. Fell. Amſtelod.)
(*d*) Ibid. p. 141. (p. 100. cit. edit.)

vſa ſit, ita vſa ſit ea ex mandato [*e*] *CHRISTI*. *Eccleſiæ oratio eſt*, inquit, *vox eſt de magiſterio domini veniens. Ipſe dixit, Sic orate: Diſcipulis dixit, apoſtolis dixit & nobis, qualeſcumque agniculi ſumus, dixit, arietibus gregis dixit, Sic orate.* Et alio loco [*f*]: *Omnibus neceſſaria eſt oratio dominica, quam etiam ipſis arietibus gregis, id eſt, apoſtolis ſuis dominus dedit, & vnusquiſque Deo dicat: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Cui enim hæc in oratione verba neceſſaria non fuerint, ipſe hic ſine peccato viuere pronunciandus eſt. Quales ſi aliquos futuros dominus præuideret, meliores vtique, quam exſtiterunt eius apoſtoli, aliam illos orationem doceret, qua non peterent dimitti ſibi peccata, quibus in baptiſmo fuerant omnia iam dimiſſa.* Iterum ait [*g*]: *Quam orationem quiſquis cuilibet etiam homini ſancto & Dei voluntatem ſcienti ac facienti, præter vnum ſanctum ſanctorum, dicit in hac vita neceſſariam non fuiſſe, multum errat, nec poteſt illi ipſi placere, quem laudat.* Et alibi [*h*]: *Ipſi apoſtoli didicerunt orare, quod oramus, ipſis data eſt regula poſtulandi a iuriſperito cæleſti. Sic orate, inquit. Et quum quædam præmiſiſſet, poſuit & hoc, vt docerent arietes noſtri, duces ouium, & præcipua membra paſtoris & congregatoris vnius gregis: ipſi didicerunt dicere, Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. In retractationibus* [*i*] hæc omnia confirmat. *In eiſdem mandatis eſt*, inquit, *quod iubemur dicere: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Quam orationem vſque ad finem ſæculi tota dicit eccleſia.* CHRYSOSTOMVS in duobus operum ſuorum voluminibus, quarto & quinto, pene vicies hoc repetit, quod oratio dominica communis formula apud chriſtianos in vſu ſit, idque ex diſerto *CHRISTI* mandato. Et præterea multa alia loca, in ſcriptis eius diſperſa, reperiuntur, quæ quia capite antecedente iam ſatis copioſe protulimus in medium, heic repetere nihil attinet.

(*e*) Auguſt. hom. XXIX. de verbis apoſtol. tom. X. p. 150. (p. 394. d. edit. Baſil. MDLXIX.)

(*f*) Aug. epiſt. LXXXIX. ad Hilarium ſub initium.

(*g*) Aug. de peccator. merit. lib. III. c. XIII.

(*h*) Auguſtin. CXLII. p. 675. (tom. VIII. opp. p. 146. b. ed. Baſil.)

(*i*) Aug. retract. lib. I. c. XIX. (tom. I. opp. p. 27. edit. Baſil.)

§. II.

§. II.

Adeoque ab eccleſia priſca in omnibus officiis ſuis, præcipue autem in adminiſtratione baptiſmi, vſurpata.

Res ſine vlla controuerſia euidens eſt & perſpicua, quod vetus eccleſia hanc orationem in omnibus ſanctis officiis ſuis ex lege conſcientiæ, & mandati ſeruatoris noſtri intuitu, conſtanter vſurpauerit. Hæc, vt ex TERTVLLIANO percepimus, pro fundamento [k] reliquorum deſideriorum & petitionum omnium habita. Hæc oratio erat eccleſiæ: Tota eccleſia ſic orabat: *Dimitte nobis debita noſtra*; vti ex teſtimonio audiuimus [l] AVGVSTINI. Et hæc eccleſiæ praxis ita vniuerſalis erat & nota ab initio, vt LVCIANVS, ſcriptor gentilis, ad eam reſpicere exiſtimetur in quodam *dialogo* [m], vbi perſonam ſuſcipiens chriſtiani, de oratione loquitur incipiente ἀπὸ τοῦ πατρὸς, hoc eſt, *Pater noſter.* Sed vero certiora teſtimonia ex monumentis & officiis eccleſiæ nobis ſuppetunt. Neque enim vllum alicuius momenti officium erat, cuius in celebratione hæc precatio non ſemper ſolemnem partem efficeret. Cumprimis in baptiſmo, ſimul homo baptizatus de aquis egreſſus erat, dicere iubebatur *Pater noſter, qui es in cælis.* *Poſt hoc*, inquit auctor *conſtitutionum* [n], *ſtans dicat orationem, quam docuit nos dominus.* Ita quoque CHRYSOSTOMVS [o]: *Quum primum ex aqua adſcendit, hæc verba loquitur: Pater noſter, qui es in cælis*, cetera.

(k) Tertull. c. IX. Vid. ſub litt. (b) p. 235.

(l) Auguſtin. de verbis apoſtol. p. 150. (394.) Vid. litt. (e) p. 236.

(m) Lucian. philopatr. p. 1128. Vid. ſupra c. V. §. V. litt. (g) p. 130.

(n) Conſtitut. apoſtol. lib. VII. c. XLIV. μετὰ τοῦτο, ἑστὼς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν, ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ κύριος.

(o) Chryſoſtom. homil. VI. in Coloſſ. p. 1359. (p. 201. c. ed. Francof. MDCXCVII.) εὐθέως γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ.
Item homil. LXII. in paralytic. tom. V. p. 934. (homil. LXV. p. 836. edit. cit. Francof.) ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλέσαι πατέρα, ἕως ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων ἀποψώμεθα τὰ ἁμαρτήματα· ὅταν γοῦν ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν, πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ. τ. λ. Non prius patrem poſſumus appellare, quam in ſacrarum aquarum lauacro peccata abſterſerimus. Quando igitur mala illa depoſita ſarcina inde adſcendimus, tum dicimus: Pater noſter, cetera.

§. III.

Et in celebratione euchariſtiæ.

Similiter in alterius ſacramenti, corporis ac ſanguinis *CHRISTI* celebratione, communiter in clauſula precum conſecrationis adhibebatur oratio iſta dominica. Ita plus vice ſimplici ab AVGVSTINO expreſſis verbis notatur: *Poſt ſanctificationem ſacrificii* [p] *dicimus orationem dominicam.* Et iterum [q]: *Precationes facimus in celebratione ſacramentorum, antequam illud, quod eſt in domini menſa, incipiat benedici: orationes, quum benedicitur & ſanctificatur, & ad diſtribuendum comminuitur, quam totam petitionem fere omnis eccleſia DOMINICA ORATIONE CONCLVDIT.* Et rurſus alio loco [r]: *In eccleſia ad altare quotidie dicitur iſta oratio dominica, & audiunt illam fideles.* Diſerte etiam hanc differentiam inter orationem dominicam & ſymbolum ſtatuit, vt homines illam audiendo quotidie ad altare tenere poſſint; hoc autem in eccleſia quotidie non audiant, nondum enim publici vſus erat, ſed tantum recitabatur, ſi qua eſſet baptiſmi celebratio; quum contra oratio dominica conſtantis vſus eſſet, vtpote quotidiana pars celebrationis euchariſtiæ. CYRILLVS in *catecheſi myſtagogica ad illuminandos* [s] eadem de hac oratione habet. *Poſtea*, inquit, (dictis videlicet precibus, in conſecratione vſitatis) *dicimus illam orationem, quam ſaluator ſuis diſcipulis tradidit, cum pura conſcientia patrem nuncupantes Deum, atque dicentes: Pater noſter, qui es in cælis* Et HIERONYMVS, licet non ita accurate ſignificet, in qua parte celebrationis euchariſtiæ vſurpata fuerit, de eius tamen vſu generatim ſic loquitur: [t] *Docuit apoſtolos ſuos, vt quotidie in corporis illius ſacrificio credentes audeant loqui: Pater noſter, qui es in cælis* &c. Et CHRYSOSTOMVS [u] tecta quadam ratione idem illud indicat, quando auditoribus

(p) Auguſtin. hom. LXXXIII. de diuerſis p. 556.

(q) Auguſtin. epiſt. LIX. ad Paulin. quæſt. V. (tom. II. opp. p. 299. fin. ed. Baſil.)

(r) Aug. homil. XLII. inter L. tom. X. p. 197. (p. 531. d. edit. Baſil.)

(s) Cyrill. catech. myſtagog. V. p. 298. εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτῦ μαθηταῖς, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν θεὸν, καὶ λέγοντες· Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς κ.τ.λ.

(t) Hieronym. lib. III. contr. Pelag. c. III.

(u) Chryſoſt. homil. XXVII. in Geneſ. p. 358. (p. 300. edit. Francof.) Vid. Græca ſupra c. VI. §. II. litt. (g) pag. 202.

ſuis

ſuis dicit: *Si inimicis noſtris condonauerimus, poterimus pura conſcientia ad ſanctam terribilemque menſam accedere, & verba illa, quæ precationi inſerta ſunt, fideliter dicere. Sciunt initiati, quid dicatur.* Intelligit petitionem illam in oratione dominica: *Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.* Quæ ita tecte pronuntiat propter nondum initiatos, catechumenos videlicet vel infideles, quibus populari ſermoni in generali conuentu eſſe licebat præſentibus. Apertius loquitur in ſermone in *Eutropium* eunuchum, vbi populum cohortans, vt iniurias, quas hic magnus imperatoris miniſter eccleſiæ intulerat, condonet, hoc argumento vtitur: *Quomodo hoc cœtu ſoluto ſacramenta contrectabitis, & precationem illam* [x] *dicetis, qua rogare iubemur: Remitte nobis, quemadmodum etiam nos remittimus debitoribus noſtris. Si a debitore veſtro pœnas exigatis?* Hæc manifeſto indicant, quod oratio dominica eo tempore tamquam ordinaria ac conſtans pars celebrationis euchariſtiæ adhibita fuerit. Tantum hoc cum diſcrimine, vt in *Græca* & *Gallicana* eccleſiis a ſacerdote & omni populo ſimul diceretur, quemadmodum MABILLONIVS [y] e GREGORIO TVRONENSI, LEONTIO in vita *Ioannis Eleemoſynarii*, epiſcopi *Alexandrini*; & ex epiſtolis GREGORII MAGNI demonſtrat, quorum hic vltimus differentiam inter *Græcam* & *Latinam* eccleſiam in hoc præcipue notat, quando ait: *Dominica oratio* [z] *apud Græcos ab omni populo dicitur: apud nos vero a ſolo ſacerdote.* Atque in hoc eccleſia *Gallicana* rationem eccleſiæ *Græcæ* ſequi maluit, vti nos hodie eccleſiam *Gallicanam*, non *Romanam*, ſequimur. Ratio liturgiæ *Moſarabicæ* in *Hiſpania* in hoc etiam ab vtraque iſta differre MABILLONIO obſeruatur. Ibi enim ſacerdos vnamquamque petitionem per ſe ipſe recitabat, & populus ad ſingulas petitiones ſeparatim reſpondebat: *Amen.* Verum iſta differentia in methodo adhibendi orationem dominicam, tantum facit ad confirmandum eius vſum in genere,

(x) Chryſoſt. homil. in Eutrop. tom. IV. p. 554. (p. 485. fin. edit. Francof.) πῶς τοῦ θεάτρου τούτου λυθέντος, ὑμεῖς μυστηρίων ἅψεσθε, καὶ τὴν εὐχὴν ἐρεῖτε ἐκείνην, δι' ἧς κελευόμεθα λέγειν, ἄφες ἡμῖν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν, τὸν ὑμῶν ὀφειλέτην ἀπαιτοῦντες δίκην;

(y) Mabillon. de liturg. Gallic. lib. I. c. V. n. XXII. ex Gregor. Turon. de mirac. Martini lib. II. c. XXX.

(z) Gregor. lib. VII. epiſt. LXIV.

nobis-

nobiſque oſtendit, a nulla vmquam eccleſia in publico officio euchariſtico fuiſſe prætermiſſam, ſaltem ab ineunte ſæculo quarto, quando vixit CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS, cuius *catecheſes myſtagogicæ* perſpicuum huius rei teſtimonium habent.

§. IV.

Et in matutinis ac veſpertinis precibus.

PARS quoque matutinarum & veſpertinarum precum, quotidie extra euchariſtiæ celebrationem fieri ſolitarum, facta eſt. Cuius rei exempla habemus in canonibus conciliorum *Gerundenſis* [a] & *Toletani* [b], qui poſthac recitabuntur, vbi ad diuerſas matutini ac veſpertini officii partes curatius conſiderandas deuenerimus.

§. V.

Et in priuatis eorum precibus.

VSI quoque hac precationis formula ſunt in priuato ac domeſtico cultu ſuo. Quemadmodum patet ex loco illo CHRYSOSTOMI *in pſalmum centeſimum duodecimum*, vbi, *CHRISTVS* [c], inquit, *nos deducens ad caritatem & concordiam, iubet, vt in precibus fiat communiter oratio, & ab vniuerſa eccleſia tamquam ab vna perſona dicatur; Pater noſter: Et, Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie; Et, Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris, & ne nos inducas in tentationem; ſed libera nos a malo: vbique vtens plurali nomine, & præcipiens vnicuique, ſiue ſolus oret, ſiue cum aliis, pro fratribus offerre orationem.* Quæ verba indicant, quod in priuatis æque ac publicis precibus, ad vſurpandam orationem dominicam, ex mandato *CHRISTI* ſe obligari, crediderint. Alio loco exemplum nobis dat in ſancto quodam viro, qui poſt formulam precum priuatarum, quam ibidem exhibet, ſemper recitauerit orationem dominicam, [d] (orationem fidelium ex peculiari ratione vocat, de qua mox plura;) qua

(*a*) Concil. Gerund. c. X. (tom. IV. concil. p. 1569.) Ita nobis placuit, vt omnibus diebus, poſt matutinas & veſpertinas oratio dominica a ſacerdote proferatur.

(*b*) Concil. Tolet. IV. c. IX. vid. ſub litt. (h) ſeq.

(*c*) Chryſoſtom. comm. in pſalm. CXII. p. 369. (p. 320. c. d. edit. Francofurt. MDCXCVIII.) Vid. Græca ſupra c. VI. §. III. ſub litt. (m) p. 203.

(*d*) Chryſoſtom. homil. X. in Coloſſ. p. 1385. (p. 233. c. edit. Francof.) *ἐπιθεὶς τὴν εὐχὴν τῶν πιστῶν, ὡς κορωνίδα τινὰ καὶ σύνδεσμον ὑπὲρ πάντων εὐχὴν ποιησάμενος.*

adie-

[illegible] coronide & pro [illegible] colligatione [illegible] generalem praxin ſeſe accommo- [illegible] vnicuique ter quotidie orati- [illegible] hoc COTELERIVS in ho- [illegible] eſſe putat, citans [illegible] ſuam ſententiam. AMBRO- [illegible] regulas, in ipſo cubili pſalmos [illegible] inter ſingulos pſalmos reci- [illegible] Toletanum quartum muneris abdi- [illegible] [h] qui orationem dominicam quo- [illegible] aut priuato officio praeterierint, ſuperbos [illegible] contemtores eos iudicans.

§. VI.

Vnde dicta oratio quotidiana.

[illegible] in conſtantem abiit conſuetudinem, vt [illegible] quotidie, inde *oratio quotidiana* vo- cari coepit [illegible] ante memorato illius concilii canone obſer- vatur. [illegible] CYPRIANO [i] eam vocari legimus, qui petitionem [illegible] *oratione dominica, Panem noſtrum quotidianum* [illegible] ſpirituali aeque ac litterali accipi, & ad [illegible] referri poſſe exiſtimat, CHR[illegible] inquiens, *no-* [illegible] *Hunc panem dari nobis quotidie poſtulamus, ne, qui in Chriſto ſumus, & euchariſtiam quotidie ad cibum ſalutis accipimus* - - - *a Chriſti corpore ſeparemur*. Et concilium *Toletanum* quartum [illegible] in eandem ſententiam [k] citat: *Sanctus Hilarius dicit: Panem*

(e) Conſtit. lib. VII. c. XXIV. [illegible] Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς [illegible] Ita orate, Pater noſter, qui es in caelis, &c. Ter in die [illegible] orate.

(f) Cotel. h. loc. In honorem ſanctiſſimae trinitatis, vt colligo ex Theodore- to, epiſt. CXLV. & Iſidoro originum lib. VI. c. vlt. Euthymium conſule ad pſalm. LIV. 18. *Dicendum illis, fidelibus, ex ſingulis diebus, qui amplius non poteſt, ſaltem tribus vicibus oret, mane ſcilicet & veſpere,* [illegible] *ſymbolum vel precationem dominicam.*

(g) Ambroſ. de virgin. lib. III. p. [illegible] edit. Baſil. MDLXVII. In ipſo cubili volo pſalmos [illegible] oratione dominica frequenti contextos vice.

(h) Concil. Tolet. IV. c. IX. (al. X.) Quiſquis ſacerdotum vel ſubiacentium cle- [illegible] hanc orationem dominicam quotidie aut in publico aut in priua- [illegible] praeterierit, propter ſuperbiam iudicatus, ordinis ſui honore pri- vetur.

(i) Cypr. de orat. domin. p. 147. (p. 104. edit. Amſtelod.)

(k) Concil. Tolet. IV. c. IX.

noſtrum quotidianum da nobis hodie. Quid enim tam vult Deus, quam vt quotidie Chriſtus habitet in nobis, qui eſt panis vitæ & panis e cælo? Et quia QVOTIDIANA ORATIO eſt, quotidie quoque vt detur, oratur. AVGVSTINVS quoque orationem dominicam intelligit, quando ait [l]: *De quotidianis breuibus leuibusque peccatis, ſine quibus hæc vita non ducitur, QVOTIDIANA ORATIO fidelium ſatisfacit. Eorum enim eſt dicere, Pater noſter, qui es in cælis.* Quo intuitu alibi [m] dicit: *Remiſſio peccatorum non eſt in ſola ablutione baptiſmatis ſacri; ſed etiam in ORATIONE dominica & QVOTIDIANA. In illa inuenietis quaſi quotidianum baptiſmum.* POSSIDIVS [n] quoque hanc obſeruationem in vita eius habet, quando *Sciens*, inquit, *examen æquitatis diuinæ, de bono domino ſe dicit magis, quam de meritis ſuis confidere. Cui etiam in ORATIONE QVOTIDIANA dominica dicebat: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris* Ex quibus omnibus, & multo pluribus, quæ in rem præſentem adlegari poterant, apparet, hanc precationem iis ipſis verbis, quibus *CHRISTVS* eam tradidit, conceptam, non tantum licitam formulam, ſed etiam precationem quotidiani vſus fuiſſe in eorum tam publicis, quam priuatis diuini cultus exercitiis.

§. VII.

Nec minus ab omnibus hæreticis ac ſchiſmaticis quam catholicis vſurpata.

NEQVE vlla ſecta vel hæreſis exſtitit, quæ hiſce temporibus vel minimum contra eius vſum opponere auſa eſſet. *Donatiſtæ*, ſeceſſione facta ab eccleſia, ſeorſim conſtituebant conventicula, modum autem cultus publici non mutabant. Ad altare conuerſi, vt OPTATVS loquitur [o], dominicam orationem prætermittere non poterant. *Pelagianis* quidem non probabatur vna petitio in illa: *Dimitte nobis debita noſtra.* Sanctos enim ſine peccato eſſe, nec neceſſum habere remiſſionem peccatorum a Deo petere, ſuperbe & arroganter ſtatuebant. Sed

(l) Auguſtin. enchirid. c. LXXI.

(m) Auguſtin. homil. CXIX. de tempore p. 306. (tom. X. p. 859. ed. Baſ. MDLXIX.)

(n) Poſſid. vit. Auguſtin. c. XXVII.

(o) Optat. lib. II. p. 57. Pariſ. MDCXXXI. Ad altare conuerſi dominicam orationem prætermittere non poteſtis. It. lib. III. p. 72. edit. cit. Oratio dominica apud nos & apud vos vna eſt.

tamen

tamen eadem vti, & pro praxi ſua habere pergebant, ſanctos hoc non pro ſuis ipſorum, ſed pro aliorum peccatis orare dictitantes. Sæpius hoc illis obiectum videmus in conciliis *Africanis* [*p*], numquam autem eos accuſari legimus, quod vel dominicam orationem in vniuerſum, vel hanc ſingularem petitionem in ea, prætermiſerint. AVGVSTINVS quidem ſæpius dicit, quod impiis diſputationibus ſuis orationem dominicam fidelibus auferre conentur; Ipſe autem ſe explicat, quod non vſum eius abiiciant, ſed quod dicant [*q*], *poſſe hominem in hac vita, præceptis Dei cognitis, ad tantam perfectionem iuſtitiæ ſine adiutorio gratiæ ſaluatoris per ſolum liberum voluntatis arbitrium peruenire, vt ei non ſit iam neceſſarium dicere, Dimitte nobis debita noſtra.* Alio loco [*r*] ait: *Quidam contra orationem dominicam argumentantur: Quia etſi orabant eam, inquiunt, ſancti & perfecti iam apoſtoli, nullum omnino habentes peccatum, non tamen pro ſe ipſis, ſed pro im-*

(*p*) Concil. Mileuit. II. c. VIII. (ap. Labb. c. VII. tom. VII. conc. p. 1539.) Quicumque dixerit, in oratione dominica ideo dicere ſanctos, dimitte nobis debita noſtra, vt non pro ſe ipſis hoc dicant, quia non eſt eis iam neceſſaria iſta petitio, ſed pro aliis, qui ſunt in populo peccatores: Et ideo non dicere vnumquemque ſanctorum, Dimitte mihi debita mea, ſed, Dimitte nobis debita noſtra, vt hoc pro aliis potius, quam pro ſe iuſtus petere intelligatur, anathema ſit. Can. IX. (can. VIII.) Placuit, vt quicumque verba ipſa dominicæ orationis, vbi dicimus: *Dimitte nobis debita noſtra*, ita volunt a ſanctis dici, vt humiliter, non veraciter, hoc dicatur, anathema ſit.

Cod. African. can. CXV. *ἤρεσεν, ἵνα ὅστις δήποτε εἴποι, ἐν τῇ δεσποτικῇ εὐχῇ διὰ τοῦτο λέγειν τοὺς ἁγίους· ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· οὐχ ὅτι ὑπὲρ ἑαυτῶν τοῦτο λέγουσιν, ἐπειδὴ αὐτοῖς λοιπὸν οὐκ ἔστιν ἀναγκαία αὕτη ἡ αἴτησις, ἀλλ᾽ ὅτι ὑπὲρ ἄλλων τῶν ὄντων ἐν τῷ λαῷ αὐτῶν ἁμαρτωλῶν· καὶ μὴ λέγειν ἕνα ἕκαστον τῶν ἁγίων, ἄφες μοὶ τὰ ὀφειλήματά μου, ἀλλ᾽ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· ὡς ὑπὲρ ἄλλων τοῦτο μᾶλλον ἢ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν δίκαιον αἰτοῦντα νοεῖσθαι, ἀνάθεμα εἴη.* Can. CXVI. *Ὁμοίως ἤρεσεν, ἵνα οἵτινες δήποτε αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς δεσποτικῆς εὐχῆς, ὅπου λέγομεν· ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν· οὕτως βούλονται, ἀπὸ τῶν ἁγίων λέγεσθαι, ὡς ταπεινοφρόνως καὶ οὐκ ἀληθῶς ταῦτα λεχθῆναι, ἀνάθεμα εἴη.*

(*q*) Auguſtin. epiſt. XCII. ad Innocentium. Nobis etiam dominicam orationem impiis diſputationibus conantur auferre - - Dicunt, poſſe hominem, cetera.

(*r*) Id. de peccator. meritis lib. II. c. X.
Id. epiſt. XCIV. ad Hilarium. Omnes, qui ſpem habemus in Chriſto, huic peſtiferæ impietati reſiſtere, eamque concorditer damnare & anathematizare debemus, quæ contradicit etiam orationibus noſtris, concedens quidem, vt dicamus: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debito-

 per-

perfectis adhuc peccatoribus dicebant: Dimitte nobis debita noſtra. CHRYSOSTOMVS de aliis hominibus loquitur, qui itidem hac petitione offenſi fuerint propter adiectam ei conditionem, *Dimitte nobis, ſicut nos dimittimus debitoribus*; vnde iſtam orationem hac petitione mutilatam recitarint. Reprehendit autem eos hoc nomine, his vtens verbis: *Ne cautelam* [s] *putes, ſi non totam orationem proferas, neque dimidiatam precationem facias, ſed prout inſtituit, ita precare, vt neceſſitas dictionis quotidie exterrens compellat te ad proximo veniam condonandam.* Vt adeo, etiamſi fuerint quidam hæretici & alii improbi homines, qui hanc vnam petitionem ex diuerſis rationibus non approbarint, omnes tamen hanc orationem, ſiue ex toto, ſiue ex parte adhibere perrexerint, nec vllum exemplum detur eorum, qui eam in vniuerſum repudiarint.

§. VIII.

Quod pro diuina & ſpirituali precum forma habita fuerit.

NEQVE vlla obiectio his diebus contra eam facta eſt, quod eſſet forma, vel quod non eſſet ſpiritualis precatio, ideo, quod illis ipſis verbis adhiberetur, quibus eam tradidiſſet *CHRISTVS*: Sed e contrario commendabatur tamquam maxime ſpiritualis & efficaciſſima precatio, quæ adhiberi poſſet, propter dignitatem auctoris eius. CYPRIANVS [t] pro eius vſu ita argumentatur: *Chriſtus prædixerat, horam venire, quando veri adoratores adorarent patrem in ſpiritu & veritate, & impleuit, quod ante promiſit, vt, qui ſpiritum & veritatem de eius ſatisfactione percepimus, de traditione quoque eius vere & ſpiritualiter adoremus. Quæ enim poteſt eſſe magis ſpiritualis oratio, quam quæ a Chriſto nobis data eſt, a quo nobis & ſpiritus ſanctus miſſus eſt? Quæ vera magis apud patrem precatio, quam quæ a filio, qui eſt veritas, de eius ore prolata eſt? vt aliter orare quam docuit, non ignorantia ſola ſit, ſed & culpa; quando ipſe poſuerit & dixerit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſtatuatis. Oremus*

bus noſtris: & hoc ita concedens, vt aſſerat hominem in hoc corruptibili corpore, quod aggrauat animam, poſſe ſuis viribus ad tantam iuſtitiam peruenire, vt neque hoc illi ſit dicere neceſſarium: Dimitte nobis debita noſtra.

(s) Chryſoſtom. hom. XXII. tom. I. p. 258. (p. 217. ed. Francof.) Vid. Græc. c. VI. §. I. litt. (n) pag. 196.

(t) Cypr. de orat. domin. p. 139. (p. 99. edit. Fell. Amſtelod.)

itaque

itaque, fratres dilectiſſimi, ſicut magiſter Deus docuit. Amica & familiaris oratio eſt Deum de ſuo rogare, ad aures eius adſcendere Chriſti oratione. Agnoſcat pater filii ſui verba. Quum precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipſe ſit & in voce. Et quum ipſum habeamus apud patrem aduocatum pro peccatis noſtris; quando peccatores pro delictis noſtris petimus, aduocati noſtri verba promamus. Nam quum dicat; quia quodcumque petierimus a patre in nomine eius, dabit nobis: quanto efficacius impetramus, quod petimus in Chriſti nomine, ſi petamus ipſius oratione? Hunc ſermonem omnem his verbis exorditur: *Qui fecit viuere, docuit & orare; benignitate ea, ſcilicet qua & cetera dare & conferre dignatus eſt: vt dum prece & oratione, qua filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur.* Tantum abeſt, vt hic vir ſanctus orationem dominicam mortuam formulamq́ eſſe exiſtimarit, quæ in ſpiritu & veritate dici nequeat, vt potius omnibus viribus contenderit hominibus perſuadere, quod nulla precatio maiori iure adoratio Dei in ſpiritu & veritate vocari, vel maiori cum efficacia ac vtilitate patri offerri poſſit. CHRYSOSTOMVS idem ſenſit, quod precari orationem dominicam recte dici poſſit precari in ſpiritu. Nam hoc ipſum tamquam argumentum pro ſpiritus ſancti operatione in nobis vrget. *Si non eſſet ſpiritus ſanctus* [u], inquit, *Deum orare fideles non poſſemus: dicimus enim, Pater noſter, qui es in calis. Vti igitur Ieſum dominum vocare non poſſemus, ſic neque patrem Deum vocare poſſemus. Vnde id conſtat? Ex eodem apoſtolo, qui ait: Quoniam autem eſtis filii, miſit Deus ſpiritum filii ſui in corda veſtra clamantem Abba pater.* Et AVGVSTINVS [w] verba apoſtoli interpretans Rom. VIII, 26. *Quid oremus, ſicut oportet, neſcimus; ſed ipſe ſpiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, concludit, quod interpellatio ſpiritus & inſtructio ad orandum ſicut oporteat, intelligi nequeat de ſuggeſtione nouorum verborum & phraſium, neque enim vllo modo credendum eſſe dicit, vel ipſum *Paulum*, vel quibus iſta ſcripſerit, dominicam neſciſſe orationem, adeoque ſpiritus ſancti ope non indiguiſſe hoc intuitu; indigentiam autem fuiſſe hanc; homines communiter neſcire, quid moleſtiæ & calamitates tempo-

(u) Chryſoſtom. homil. XXXVI. in pentecoſt. tom. V. p. 552. (homil. XXXIX. p. 493. edit. Francof. MDCXCVIII.) Vid. Græc. ſupra c. VI. §. V. ſub litt. (y) pag. 210.

(w) Auguſtin. epiſt. CXXI. ad Probam c. XIV. tot.

Digitized by Google

rales plerumque proſint, vel ad ſanandum tumorem ſuperbiæ, vel ad probandam exercendamue patientiam, cui probatæ & exercitatæ clarior merces vberiorque ſeruetur, vel ad quæcumque flagellanda & abolenda peccata: homines neſcientes, quid iſta proſint, ab omni tribulatione optare liberari: Spiritum autem hanc ignorantiam corrigere & adiuuare hanc infirmitatem, ac admonere potius homines, vt patientiam a Deo petant, eiuſque ſe ſubmittant voluntati, nec ideo ſe a Deo negligi exiſtiment, ſi dura illa ac moleſta non abſtulerit, ſed potius pia patientia malorum bona ſperent ampliora. Hæc AVGVSTINI eſt expoſitio peruulgati illius loci apoſtoli de ſpiritu fideles ſubleuante in precibus, qua tantum abeſt, vt orationi dominicæ deroget tamquam ſpiritu vacuæ, vt ipſam eius cognitionem præcurſorium ſpiritus opus eſſe credat. Et porro [x] dicit, quod fides & ſpes & caritas ad Deum perducant orantem, hoc eſt, credentem, ſperantem, deſiderantem, & quæ petat a domino in dominica oratione, conſiderantem. Quisquis hæc de dominica oratione pronuntiat, ille non poteſt de ea quidquam cogitare, quod ſpiritui deroget; ſed venerabiles, & quas ſibi quis mente concipere poteſt, celſiſſimas notiones de ea habere exiſtimandus eſt.

§. IX.

Et illius vſus peculiare priuilegium, ſolis communicantibus & perfectis chriſtianis conceſſum.

Hoc autem eos ſic feciſſe, ex alia quoque re apparet, quæ in antiqua eccleſiæ diſciplina & praxi obſeruari meretur. Quod videlicet tunc temporis vſus orationis dominicæ non infamiæ nota, ſed honorificum priuilegium fuerit, nullis niſi communicantibus, ſiue conſummatis & perfectis chriſtianis, indultum. Nam, vti ſemel atque iterum in prioribus huius operis partibus [y] obſeruatum nobis eſt, omnes catechumeni, ſiue homines nondum baptizati, ab vſu huius orationis ſimpliciter & abſolute arcebantur; Non licebat illis Deum patrem vocare, donec regenerati & filii facti eſſent per aquas baptiſmatis. Aliquot loca ex AVGVSTINO, CHRYSOSTOMO & THE-

(x) Auguſtin. ibid. c. XIII.

(y) Lib. I. c. IV. §. VII. vol. I. p. 39. & lib. X. c. V. §. IX. vol. IV. p. 132. ſeq.

ODORE-

ODORETO hanc in rem produximus in medium, quæ heic repetere nihil attinet. Vnum ſolum locum illis ſubiungemus ex CHRYSOSTOMO [z] in homilia ſua *de paralytico*, vbi de baptiſmo loquens, ait: *Nos non prius Deum patrem poſſumus appellare, quam in ſacrarum aquarum lauacro peccata abſterſerimus. Quando igitur, mala illa depoſita ſarcina, inde adſcendimus, tum dicimus: Pater noſter, qui es in cœlis.* Et hanc ob cauſſam, vti antea itidem notatum eſt, hæc oratio peculiariter dicta fuit εὐχὴ πιστῶν, *oratio fidelium*, quod nullus hominum ea vtendi ius haberet, niſi qui ad altare communicandi gauderet priuilegio, ibique eam quotidie recitari audiret.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT OCTAVVM

DE HABITV ET GESTV, ALIISQVE RITIBVS AC CAERIMONIIS, IN PVBLICO CVLTV ANTIQVAE ECCLESIAE OBSERVATIS.

§. I.

Nulla certa documenta de vſu peculiaris alicuius & diſtincti habitus ex æuo apoſtolico vel duobus ſequentibus ſæculis.

RES, de quibus nunc loquendum eſt, ad indumentorum, geſtuum & temporum, diuino cultui peculiariter conſtitutorum, circumſtantias ſpectant atque cærimonias. De his omnibus generatim dici poteſt, quod, vt natura ſua res indifferentis vſus ſunt, ita eccleſia in illis conſtituendis ac obſeruandis ſua vſa ſit libertate. Eccleſiæ *Romanenſis* ſcriptores BARONIVS, SAVSSAYVS & BONA, qui cærimoniam quamcumque eſſe volunt apoſtolicam, ipſos apoſtolos peculiari habitu in omnibus miniſterii ſui actibus vſos eſſe, dictitant. BONA [a] penulam, a *Paulo* apoſtolo *Troade* relictam, veſtem fuiſſe ſacerdotalem, ſatis audacter adfirmat. Et alii de *S. Petri planeta* loquuntur, ab *Antiochia Lutetiam Pariſiorum* miſſa, ibique in templo

(z) Chryſoſt. homil. LXII. tom. V. p. 934. (hom. LXV. p. 836. ed. Fr. MDCXCVIII.) Vid. Græc. ſupra c. VI. §. V. ſub litt. (b) pag. 211.

(a) Bona rer. liturgic. lib. I. c. XXIV. n. I. Huc pertinet penula a Paulo Troade relicta, quam fuiſſe veſtem ſacerdotalem ſuo loco indicabo.

S. Genoueuæ inter ſacras reliquias collocata. Alii ſacram veſtem ſancti *Ioannis* euangeliſtæ *Gregorio Magno* tranſmiſſam referunt. Verum ipſe BONA propter omnium veterum ſcriptorum ſilentium [*b*] hanc hiſtoriam defendere non audet. Valde autem ſtomachatur, quod NICOLAVS ALEMANNIVS ſacrarum veſtium vſum [*c*] non ſolum apoſtolis, ſed etiam apoſtolicis viris abneget, idque dicat explodendum eſſe tamquam ridiculum, & ab omnibus viris doctis improbari. VICECOMES diligentiſſimus inueſtigator antiquitatis fuit, neque tamen vllum huius adſerti fundamentum inuenire potuit, ſed argumenta quædam in contrarium propoſuit, quibus reſpondere BONA ſatagit. Et vſque dum meliora argumenta ad tuendum illud in medium proferri poſſunt, ſatius eſſe exiſtimo, vt incertam traditionem ſibi ipſi conſulere ſinamus, & ad ætatem progrediamur, in qua plus lucis ac certi in hac materia habemus.

§. II.

Quænam peculiarium veſtium documenta ſæculo quarto inueniantur.

INEVNTE igitur ſæculo quarto, quando in eccleſia per CONSTANTINVM imperatorem pacata erant omnia, ratione veſtium in diuino miniſterio diſtinctionem quamdam interceſſiſſe, habemus exploratum. Ipſe enim *Conſtantinus* [*d*] ſacram

(*b*) Bon. lib. I. c. V. n. II. Planetæ S. Petri ab Antiochia Pariſios delatæ & in templo S. Genoueuæ collocatæ meminit in vita S. Hugonis Cluniacenſis alter Hugo eiusdem monaſterii monachus apud Surium die XXIX. Aprilis. Sacram item veſtem ſancti Ioannis euangeliſtæ Gregorio magno transmiſſam refert Ioannes diaconus in eius vita lib. III. c. LIX. Sunt & aliæ quædam hiſtoriæ de veſtibus apoſtolorum, quibus in oblatione diuini ſacrificii vſi fuiſſe dicuntur, quorum dubia eſt fides, tum propter antiquitatem, tum propter veterum de illis ſilentium.

(*c*) Alemann. de parietinis Lateran. c. IX. apud Bonam ibid. qui hæc de eo habet: Audacius quam par eſſet, Nicolaus Alemannius in diſſertatione *de parietinis Lateranenſibus* c. IX. ſacrarum veſtium vſum non ſolum apoſtolis, ſed etiam apoſtolicis viris abnegat; idque ait explodendum eſſe tamquam ridiculum & ab omnibus viris doctis improbari. Nimia prorſus audacia. Nemo enim negabit viros doctos fuiſſe Valdenſem, Democharem, Baronium, Stapletonium, Sauſſayum, & alios contrariæ ſententiæ adſertores, cetera.

(*d*) Theodoret. lib. II. c. XXVII. *τὴν ἱερὰν στολὴν ἣν ὁ πανεύφημος Κωνσταντῖνος ὁ βασιλεὺς τὴν Ἱεροσολύμων ἐκκλησίαν γεραίρων, δεδώκει τῷ Μακαρίῳ τῷ τῆς πόλεως*

ſtolam

ſtolam, aureis filis contextam, ad exornandam *Hieroſolymorum* eccleſiam, *Macario*, eius loci epiſcopo, donaſſe dicitur, vt ea indutus diuini baptiſmi miniſterium perageret. Et inter alia crimina, quorum poſtea *Ariani* incuſabant *Cyrillum*, hoc quoque erat, quod illum hanc veſtem vendidiſſe dicerent. VALESIVS [*] hanc ſtolam non ordinariam epiſcopi veſtem eſſe debuiſſe putat, quandocumque baptiſmum adminiſtraret, ſed tantum, quum hoc officium feſto *epiphaniorum* die perficeret, quo *CHRISTVS* in *Iordane* baptizatus ſit, quem diem præcipuo honore coluerint *Hieroſolymitani*. Hoc mihi non adeo probabile videtur. Vtcumque autem eſt, rei ipſi non obeſt. Nihilo enim ſecius ſacra veſtis manet, in celebratione liturgiæ ſiue diuini cultus adhibenda; quod ad præſens inſtitutum ſufficit. Non multo poſt ATHANASIO ab inimicis ſuis inter alia crimina & hoc intendebatur, quod *Aegyptiis* linearum tunicarum tributum impoſuiſſet. Res ipſimet ATHANASIO [*e*] & SOZOMENO [*f*] memoratur; ille *linea ſtichāria*, hic *tunicas lineas*, vocat, quod vnum idemque eſt. Vbi obſeruandum nobis eſt, non hoc ei vitio datum fuiſſe, quod iſtiusmodi veſtibus in eccleſia vſus eſſet, ſed tantum, quod populo tributum irrogaſſet, vt ſibi illas proſpiceret; quod eas tum in vſu fuiſſe indicat, alias iſtiusmodi incuſatio colorem vel fundamentum nullum habuiſſet. HIE-

ἐκείνης ἀρχιερεῖ, ἵνα ταύτην περιβαλλόμενος, τὴν τοῦ θείου βαπτίσματος ἐπιτελῇ λειτουργίαν· ἐκ χρυσῶν δὲ αὕτη κατεσκεύαστο νημάτων.

(*) Valeſ. in loc. Hunc locum de baptiſmi ſacramento intellexerunt interpretes. Ego vero de feſto epiphaniorum die malim intelligere, quo Chriſtus in Iordane eſt baptizatus. Hunc enim diem præcipuo honore colebant Hieroſolymitani, eo quod apud ipſos Chriſtus tinctus fuiſſet: Eoque die infantes baptizari apud illos ſolebant, vt legere memini in typico monaſterii ſancti Sabæ, vbi etiam officium illius diei refertur.

(*e*) Athanaſ. apol. II. p. 778. (p. 178. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) πλάττουσιν πρώτην κατηγορίαν περὶ στιχαρίων λινῶν, ὡς ἐμοῦ κανόνα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιβαλόντος, καὶ πρώτους αὐτοὺς ἀπαιτήσαντος. Hanc priorem confingunt criminationem, de *lineis* nempe *ſticharíis*, quaſi ego legem dediſſem (tributum impoſuiſſem) Aegyptiis, ac ea primus exegiſſem.

(*f*) Sozom. lib. II. c. XXII. ἐντεῦθεν δὲ πρώτην ὑπομένει γραφὴν ὡς χιτωνίων λινῶν φόρον ἐπιθεὶς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ τῶν κατηγόρων τοιοῦτον δασμὸν εἰσπραξάμενος. Hinc primum Athanaſio crimen intenditur, quod *linearum tunicarum tributum* Aegyptiis impoſuiſſet, & huiusmodi collationem ab ipſis accuſatoribus exegiſſet.

RONYMVS frequenter huius diſtinctionis veſtium, tamquam ætate ſua generatim obſeruatæ, meminit. Non vrgeo ea verba, quæ habet in commentario in *Ezechielem* prophetam: *Religio alterum habitum habet in miniſterio* [g], *alterum in vſu vitaque communi:* quia heic eum de ſacerdotibus *Iudaicis*, in oppoſitione flaminum *Iſidis* & *Serapidis*, loqui exiſtimo. Quæ autem in libro aduerſus *Pelagium* habet, ea manifeſto ad ſacerdotes chriſtianos reſpiciunt: *Quæ ſunt, rogo, inimicitiæ contra Deum, ſi tunicam habuero mundiorem? Si epiſcopus, presbyter, diaconus, & reliquus ordo eccleſiaſticus in adminiſtratione ſacramentorum* [h] *candida veſte proceſſerit?* In epiſtola ad *Heliodorum* de morte *Nepotiani* quoque dicit, quod *Nepotianus* priuatim pallio, quod commune chriſtianorum philoſophorum veſtimentum erat, in publico autem miniſterio tunica [i] vſus ſit, quam *Heliodoro* auunculo ſuo tradiderit, *Hieronymo* dono mittendam. CHRYSOSTOMVS quoque ſignificat, quod diaconi peculiarem veſtem geſtauerint, miniſterium ſuum peragentes, quando hanc eorum dignitatem & gloriam eſſe dicit, non vt tunicam induti candidiſſimam [k] per eccleſiam ambulent, ſed vt indignos a ſacra cœna prohibeant. Quo ipſo clare indicat, peculiari eos vſos fuiſſe habitu, in diuino cultu miniſtrantes. Idem illud obſeruauit SOZOMENVS [l], quando loquens de impetu, in eccleſiam facto ab inimicis *Ioannis Chryſoſtomi*, ſacerdotes ac diaconos in eo, quo fuerint cultu atque ornatu, violenter fugatos eſſe dicit. Eſt & in operibus CHRYSOSTOMI homilia de *filio prodigo*, a SEVERIANO epiſcopo *Gabalæ*, qui eadem cum CHRYSOSTOMO ætate vixit, ſcripta, vbi loquens de diaconis, ſacra officia ſua obeuntibus, ait:

(g) Hieron. comment. in Ezech. c. XLIV. p. 668. edit. Baſil. MDLXV.

(h) Id. lib. I. contr. Pelag.

(i) Id. epiſt. III. ad Heliodor. p. 23. d. edit. Par. MDCXLIII. Apprehenſa auunculi manu, Hanc, inquit, *tunicam, qua vtebar in miniſterio Chriſti*, mitte dilectiſſimo mihi, ætate patri, fratri collegio.
It. epiſt. ad Præſid. diacon. Difficile eſt locum Stephani implere, & populos ſubiacentes *candenti* deſuper *veſte* deſpicere.

(k) Chryſoſt. homil. LXXXII. al. LXXXIII. in Matth. p. 705. (p. 872. edit. Francof. MDCXCVII.) τοῦτο ὑμῶν ἀξία, τοῦτο ἡ ἀσφάλεια, τοῦτο ὁ στέφανος, οὐχ ἵνα λευκὸν χιτωνίσκον καὶ ἀποστίλβοντα περιβαλλόμενοι περιίητε.

(l) Sozom. lib. VIII. c. XXI. ἱερέων καὶ διακόνων τυπτομένων τε καὶ πρὸς βίαν ὧν εἶχον σχήματος ἐλαυνομένων.

Recor-

Recordamini miniſtrorum ſacri officii, imitantium angelorum alas tenuibus ſuis lineis velis [m], *quæ ſiniſtris humeris inſident: & qui in eccleſia diſcurrunt clamantque: Ne quis ex catechumenis*, cetera. Similem in modum NAZIANZENVS in viſione ſua de eccleſia *Anaſtaſia*, repræſentat diaconos ſtantes [n] ἐν εἵμασι παμφανόωσιν, *in ſplendentibus veſtibus.* Et in teſtamento ſuo EVTROPO diacono reliquit κάμασον & σιχάριον, quæ tunc communia harum albarum veſtium, in diuino cultu [o] adhibitarum, nomina erant. Concilium *Laodicenum* duos habet canones de ſic dicto *orario*, quod erat faſcia [p] in humeris portari ſolita ab epiſcopis, presbyteris & diaconis, non autem ab hypodiaconis, cantoribus & lectoribus, qui diſerte ab eius vſu in iſto concilio prohibentur. Concilium *Carthaginenſe* quartum [q] de *alba*, (ſiue amiculo lineo, quod vulgo *ſuperpelliceum* vocant) loquitur, eaque diaconum tempore oblationis & lectionis indui iubet. Concilium *Narbonenſe* [r] idem inculcat. Concilium *Bracarenſe* primum de *tunica* & *orario* [s] loquitur, tamquam indumentis ad diaco-

(m) Chryſoſt. homil. XXXVII. de filio prodigo tom. VI. p. 37;. (p. 313. tom. VI. edit. Francof.) citat. ſupra c. VI. §. VI. litt. (m) pag. 215.

(n) Naz. ſomn. Athanaſ. tom. II. p. 78.

Οἱ δ᾽ ἄρ᾽ ὑποδρηστῆρες ἐν εἵμασι παμφανόωσιν
Ἕστασαν, ἀγγελικῆς εἰκόνες ἀγλαΐης.
Veſtibus in niueis at ſtabat turba miniſtra
Splendorem referens agminis angelici.

(o) Id. in teſtamento ap. Briſſon. de formulis lib. VII. plagula RRRR column. 1. p. 671. (verius p. 681.) l n. 30. 31. (edit. Francoſ. MDXCII.) Εὐτρόπῳ -- βούλομαι, δοθῆναι κάμασον ἕνα καὶ σιχάρια β᾽ πάλλια γ᾽ κ. τ. λ.

(p) Concil. Laodic, c. XXII. Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν, οὐδὲ τὰς θύρας ἐγκαταλιμπάνειν. Non oportet miniſtrum ferre orarium, neque fores relinquere. c. XXIII. Ὅτι οὐ δεῖ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας ὠράριον φορεῖν, καὶ οὕτως ἀναγινώσκειν ἢ ψάλλειν. Quod non oportet lectores vel cantores ferre orarium, & ſic legere vel canere.

(q) Concil. Carth. IV. can. XLI. Vt diaconus tempore oblationis tantum vel lectionis alba induatur.

(r) Conc. Narbon. an. DLXXXIX. can. XII. (tom. V. concil. p. 1020.) - - Nec diaconus, aut ſubdiaconus certe, vel lector, antequam miſſa conſummetur, *alba* ſe præſumat exuere.

(s) Concil. Bracar. I. c. XXVII. (ap. Labb. concil. II. can. IX. tom. V. p. 841.) Placuit, vt quia in aliquantis huius prouinciæ eccleſiis diacones abſconſis infra *tunicam* vtuntur *orariis*; ita vt nihil differre a ſubdiacono videantur, de cetero ſuperpoſito ſcapulæ, ſicut decet, vtantur *orario*.

num ſpectantibus. Et concilium *Bracarenſe* tertium [t] ſacerdotibus præcipit, vt quum ſacris operentur ad altare, non aliter id faciant, quam orarium in vtroque humero portantes. Ex quibus diſcimus, quod tunica omnibus clericis communis; orarium in ſiniſtro humero diaconis, in vtroque autem humero ſacerdotibus, inſtar notæ cuiusdam characteriſticæ, proprium fuerit.

CONCILIVM quartum *Toletanum* in obſeruando tali ornamentorum diſcrimine adhuc curatius agit. Nam in vno quodam canone hunc in modum præcipit: *Epiſcopus, presbyter, aut diaconus, ſi a gradu ſuo iniuſte deiectus, in ſancta ſynodo innocens reperiatur, non poteſt eſſe quod fuerat, niſi gradus amiſſos recipiat coram altario de manu epiſcoporum. Si epiſcopus eſt, orarium* [u], *annulum & baculum: Si presbyter, orarium & planetam: Si diaconus orarium & albam.* Et in alio quodam canone [x]: *Orariis duobus nec epiſcopo quidem liceat, nec presbytero vti, quanto minus diacono, qui miniſter eorum eſt. Vnum igitur orarium oportet Leuitam geſtare in ſiniſtro humero, propter quod orat, id eſt, prædicat.* Vnde etiam rationem nominis *orarii*, ſenſu eccleſiaſtico ſumti, obſeruare poſſumus, nimirum ab *orando*; etſi communi acceptione nihil amplius ſignificet, quam ſudarium, ſiue linteum ori tergendo paratum, atque ita a vocabulo *os, oris* deſcendit, qua in ſignificatione nonnumquam ab AMBROSIO [y], AVGVSTINO [z] æque ac vetuſtis ſcriptoribus *Romanis* adhibetur. Heic autem ſenſu accipimus eccleſiaſtico pro veſte ſacra, epiſcopis, ſacerdotibus

(t) Concil. Bracar. III. can. III. (ap. Labb. conc. IV. c. IV. tom. VI. p. 564.) Quum ſacerdos ad ſolemnia miſſarum accedit, aut pro ſe Deo ſacrificium oblaturus, aut ſacramentum corporis & ſanguinis domini noſtri Ieſu Chriſti ſumturus, non aliter accedat, quam *orario* vtroque humero circumſeptus.

(u) Concil. IV. Toletan. c. XXVIII. (tom. V. concil. p. 1714.)

(x) Ibid. c. XI.

(y) Ambroſ. de ſide reſurrectionis in Satyri fratris ſui obitu (tom. IV. opp. p. 333. c. edit. Par. MDCXLII.) Audiuit defunctus (Lazarus) & exiuit foras de monumento, ligatus pedes & manus inſtitis, & facies eius *orario* colligata erat. Id. epiſt. LIV. ad Marcell. ſoror. (tom. V. p. 316. m.) Quanta *oraria* iactantur? Quanta indumenta ſuper reliquias ſacratiſſimas & tactu ipſo medicabilia repoſcuntur?

(z) Auguſtin. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. tom. V. opp. p. 134[illegible]. b. Tunc, ſicut poterit, oculum lapſum atque pendentem loco ſuo reuocatum ligauit *orario*.

et di-

et diaconis, ſolemnia diuini cultus miniſteria obeuntibus, propria, quo ſenſu habitum ab habitu ciuilis & communis vſus diſtinctum fuiſſe, ex omnibus memoratis teſtimoniis apparet. Auctor *quæſtionum ex veteri & nouo. teſtamento*, qui ſub nomine AVGVSTINI ſcripſit, etiam de *dalmaticis* [a] loquitur, quibus epiſcopi & diaconi induantur: an vero veſtis ſacri vſus fuerit, nec ab illo, nec ab alio quopiam vetuſto ſcriptore, quod ſciam, condocemur, adeoque ſatis ſuperque habeo, quod ex iam adlegatis documentis oſtenderim, ſæculo quarto manifeſtam veſtimentorum in ſacro eccleſiæ miniſterio factam eſſe diſtinctionem.

§. III.

Quadruplex geſtus in precationibus a veteribus admiſſus. Primo, *Statio, ſpeciatim die dominica & omni tempore inter paſcha & pentecoſten iniuncta.*

PROXIMA conſideratu digna circumſtantia in cultu veterum *geſtus* erat in adoratione Dei, cuius quidem quatuor genera vniuerſim obſeruata & admiſſa deprehendimus, nimirum *ſtationem*, *inflexionem genuum*, *inclinationem capitis*, & *proſtrationem*. Seſſio enim, quam quinto loco nonnulli addunt, numquam a veteribus, tamquam ordinarius precantium geſtus, permiſſa fuit. Statio vniuerſaliter per totam eccleſiam die dominica & quinquaginta diebus inter paſcha & pentecoſten, in memoriam reſurrectionis domini noſtri *IESV CHRISTI*, in vſu erat. Hæc conſuetudo vltra IRENAEI tempora referri poteſt, qui ex apoſtolica eam deriuat auctoritate. Auctor enim ſub nomine IVSTINI MARTYRIS [b] de iſto geſtu in precibus hæc habet: *Quia vtriusque nos oportuit ingem tenere memoriam, & ipſius per peccata lapſus noſtri, & gratiæ Chriſti noſtri, per quam a lapſu reſurreximus: ea propter genuum per ſex dies inclinatio, ſymbolum & nota eſt lapſus per peccata noſtri. Quod vero die dominico genua non inflecti-*

(a) Aug. quæſt. vet. & nou. teſtam. quæſt. IV. tom. IV. Quaſi non hodie diaconi *dalmaticis* induantur ſicut epiſcopi.

(b) Iuſtin. quæſt. & reſponſ. ad orthodox. quæſt. CXV. p. 468. ἐπειδὴ ἀμφοτέρων ἐχρῆν ἡμᾶς ἀεὶ μεμνῆσθαι, καὶ τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν, καὶ τῆς χάριτος τοῦ χριστοῦ ἡμῶν, δι' ἧς ἐκ τῆς πτώσεως ἀνέστημεν· διὰ τοῦτο ἡ ἐν ταῖς ἓξ ἡμέραις ἡμῶν γονυκλισία σύμβολόν ἐστι τῆς ἐν ταῖς ἁμαρτίαις πτώσεως ἡμῶν· τὸ δὲ ἐν τῇ κυριακῇ μὴ κλίνειν γόνυ, σύμβολόν ἐστι τῆς ἀναστάσεως, δι' ἧς τῇ τοῦ χριστοῦ χάριτι,

mus, ſignum eſt & deſignatio reſurrectionis, per quam gratia CHRISTI, & a peccatis, & a mortificata in eis morte liberati ſumus. A temporibus autem apoſtolorum conſuetudo talis accepit initium: prout ait beatus Irenæus, martyr & epiſcopus Lugdunenſis, in libro de paſchate, vbi quoque mentionem fecit pentecoſtes; in qua genua non inflectimus: quoniam pari eſt cum die dominico poteſtate, iuxta eam, quæ de illa eſt dicta, cauſſam. Non multo poſt TERTVLLIANVS [c] hac de re loquitur, tamquam conſuetudine inter multas alias ex apoſtolica traditione accepta. Et CYPRIANVM [d] eo reſpicere exiſtimes, quando chriſtianos ſtare ad orationem dicit.

MEMORATVR quoque hic mos CLEMENTI ALEXANDRINO [e], & PETRO epiſcopo *Alexandriæ* [f], quorum hic paucis annis ante concilium *Nicænum* diem ſuum obiit. *Diem dominicum,* inquit, *lætitiæ diem agimus, quod in eo reſurrexerit dominus: in quo nec genua quidem flectere accipimus.* Tempore concilii *Nicæni* quædam diſcrepantia ratione huius conſuetudinis in eccleſia erat, eamque ob cauſſam iſtud concilium, vt omnes eccleſias ad eamdem for-

τῶν τε ἁμαρτημάτων, καὶ τοῦ ἐπ᾽ αὐτῶν τεθανατωμένου θανάτου ἐλευθερώθημεν· ἐκ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἡ τοιαύτη συνήθεια ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, καθώς φησιν ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Λουγδούνου, ἐν τῷ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ, ἐν ᾧ μέμνηται καὶ περὶ τῆς πεντηκοστῆς, ἐν ᾗ οὐ κλίνομεν γόνυ, ἐπειδὰν ἰσοδυναμεῖ τῇ ἡμέρᾳ τῆς κυριακῆς, κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περὶ αὐτῆς αἰτίαν.

(c) Tertull. de coron. mil. c. III. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paſchæ in pentecoſten vſque gaudemus.

(d) Cypr. de orat. p. 152. (p. 107. edit. Fell. Amſtelod.) Quando *ſtamus ad orationem*, fratres dilectiſſimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus.

(e) Clem. Stromat. VII. p. 854. ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν, τούς τε πόδας ἐπεγείρομεν κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς εὐχῆς συνεκφώνησιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοητὴν οὐσίαν· καὶ συναφιστάνειν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμενοι τὴν ψυχὴν ἐπτερωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττόνων, ἐπὶ τὰ ἅγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμεγαλοφρονοῦντες τοῦ σαρκικοῦ. Hinc & caput & manus in cælum extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione, orationis promtitudine & alacritate ſpiritus adſequentes eſſentiam, quæ apprehenditur intelligentia: & vna cum ſermone corpus a terra abducere conantes, erigentes animam deſiderio meliorum alatam cogimus in ſancta progredi, magno animo carnis vinculum deſpicientes.

(f) Petr. Alex. c. XV. ap. Beuereg. tom. II. p. 23. κυριακὴν δὲ χαρμοσύνης ἡμέραν ἄγομεν, διὰ τὸν ἀναστάντα ἐν αὐτῇ, ἐν ᾗ οὐδὲ γόνατα κλίνειν παρειλήφαμεν.

mam

mam hac in re reduceret, canonem faciebat in hunc modum [g]: *Quoniam ſunt quidam, qui in die dominico genu flectunt, & ipſis diebus pentecoſtes, vt omnia ſimiliter in omni parochia ſeruentur, viſum eſt ſanctæ ſynodo, vt ſtantes Deo orationes effundant.* Poſtea HILARIVS [h] idem confirmat, quando ait: *Hæc quidem ſabbata ſabbatorum ea ab apoſtolis religione celebrata ſunt, vt his quinquageſima diebus nullus neque in terram ſtrato corpore adoraret, neque ieiunio feſtiuitatem ſpiritualis huius beatitudinis impediret: Quid, id ipſum etiam extrinſecus in diebus dominicis eſt conſtitutum.* EPIPHANIVS [i], *Quinquaginta pentecoſtes diebus*, inquit, *neque genua flectuntur, neque ieiunium indicitur.* HIERONYMVS [k] inter multa alia, quæ per traditionem in eccleſiis obſeruari, & auctoritatem ſcriptæ legis vſurpauiſſe dicit, hoc quoque refert, quod *die dominico & per omnem pentecoſten, nec de geniculis adorare, & ieiunium ſoluere ſoleant.* AVGVSTINVS addubitat [l], num hæc praxis per vniuerſam eccleſiam obtineat, adfirmat tamen, in omnibus eccleſiis *Africanis*, quod ſciat, ſingulis diebus dominicis & pentecoſtalibus ieiunia relaxari, preces a ſtantibus fundi, & Halleluia ad altare cani, idque ſignum eſſe reſurrectionis. Idem illud in BASILIO [m] oſtendimus, qui id

(g) Concil. Nicæn. c. XX. ἐπειδή τινές εἰσι ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες, καὶ ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστῆς ἡμέραις ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ φυλάττεσθαι, ἑστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ θεῷ.

(h) Hilar. prolog. in pſalm. p. 189.

(i) Epiphan. expoſit. fid. n. XXII. - - δίχα μόνης τῆς πεντηκοστῆς ὅλης τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν, ἐν αἷς οὔτε γονυκλισίαι γίνονται, οὔτε νηστεία προστέτακται.

(k) Hier. dialog. contr. Lucifer. c. IV.

(l) Auguſtin. epiſt. CXIX. ad Ianuar. c. XVII. Vt autem ſtantes in illis diebus & omnibus dominicis oremus, vtrum vbique ſeruetur, ignoro. Ibid. c. XV. Propter hoc & ieiunia relaxantur, & ſtantes oramus; quod eſt ſignum reſurrectionis. Vnde etiam omnibus diebus dominicis id ad altare obſeruatur & Halleluia canitur.

(m) Baſil. de ſpirit. S. c. XXVII. ὀρθοὶ μὲν πληροῦμεν τὰς εὐχὰς, ἐν τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου· τὸν δὲ λόγον οὐ πάντες οἴδαμεν· οὐ γὰρ μόνον ὡς συναναστάντες Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω ζητεῖν ὀφείλοντες, ἐν τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ τῆς δεδομένης ἡμῖν χάριτος διὰ τῆς κατὰ τὴν προσευχὴν στάσεως ἑαυτοὺς ὑπομιμνήσκομεν· ἀλλ' ὅτι δοκεῖ πως τοῦ προσδοκωμένου αἰῶνος εἶναι εἰκών. *In prima ſabbati, erecti perficimus deprecationes*, ſed rationem non omnes nouimus. Non ſolum enim, quod veluti ſimul cum Chriſto reſuſcitati, quæ ſurſum ſunt, quærere debeamus, in die reſurrectionis datæ nobis gratiæ *ſtando precantes* noſ-

ex apoſtolica praxi deriuat. Et CASSIANVS [*n*] de monachis *Aegyptiis* narrat, quod a veſpera ſabbati vſque ad veſperam diei dominicæ, & per omnes dies pentecoſtes nec genua flectant, nec ieiunent. Et alio loco [*o*] huius rei dat rationem, quia inflexio genuum pœnitentiæ ac luctus indicium ſit, ideo maiores nec ieiunium agendum, nec genu eſſe flectendum, ob reuerentiam reſurrectionis ſeruatoris ac domini noſtri, tradidiſſe. Hinc eſt, quod auctor *conſtitutionum* [*p*] inter præceptiones apoſtolicas refert, quod chriſtiani in die dominica tres precationes ſtando peragere debeant, ad memoriam illius, qui in triduo de mortuis reſurrexit. Atque inde ſolemnis illa formula oriunda eſt, toties CHRYSOSTOMO [*q*] aliisque memorata, qua diaconus populum in precibus excitare ſolebat, ὀρθοὶ στῶμεν καλῶς, *erecti ſtemus honeſte*, adludens ad hunc geſtum, communiter in precibus, die dominica fundi ſolitis, vſitatum. Quamdiu durauerit in eccleſia hæc conſuetudo, non facile eſt ad definiendum. Obſeruare autem licebit, fieri eius mentionem a MARTINO BRACARENSI [*r*] ſæculo ſexto, in concilio

met ipſos commonefacimus, ſed quod is dies videatur aliquo modo imago venturi ſæculi.

(*n*) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. XVIII. Hoc quoque noſſe debemus, a veſpera ſabbati, quæ luceſcit in diem dominicam, vſque in veſperam ſequentem apud Aegyptios genua non curuari, ſed nec totis quidem quinquageſimæ diebus, nec cuſtodiri in eis ieiuniorum regulam.

(*o*) Caſſian. collat. lib. XXI. c. XX. Ideo in ipſis diebus (a paſchate ad pentecoſten) nec genua in oratione curuantur, quia inflexio genuum, velut pœnitentiæ ac luctus indicium eſt. Vnde etiam per omnia eamdem in illis ſolemnitatem, quam die dominica cuſtodimus, in qua maiores noſtri, nec ieiunium agendum, nec genu eſſe flectendum, ob reuerentiam reſurrectionis dominicæ tradiderunt.

(*p*) Conſtit. lib. II. c. LIX. ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἑστῶτες ἐπιτελοῦμεν, μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν.

(*q*) Chryſoſtom. homil. XXIX. de incomprehenſibili Dei natura tom. I. p. 375. (p. 333. edit. Francof.) Vid. cit. ſupra cap. VI. §. I. litt. (t) pag. 198. It. homil. II. in 2 Cor. p. 740. (p. 516. c.) στῶμεν καλῶς, δεηθῶμεν, Recte *ſtemus*, oremus.

(*r*) Martin. Bracar. collect. can. c. LVII. apud Juſtell. in append. tom. I. fol. XXVI. Si quis presbyter publica pœnitentia a ſacerdote accepta, aut aliqua neceſſitate, die dominica pro quadam religione ieiunauerit, ſicut Manichæi, anathema ſit. Similiter quia quod ab apoſtolis traditum (eſt) canon tenet antiquus, placuit vt per omnes dominicas & per omnes dies paſchæ, vſque

Trulla-

Trullano [*s*] ſæculo ſeptimo, & in concilio tertio *Turonenſi* [*t*] tempore *Caroli magni* imperatoris. Neque vllam huius regulæ exceptionem per omnia illa tempora inuenimus, niſi reſpectu tantum pœnitentium, ſiue eorum, qui diſciplinæ eccleſiaſticæ ſubiacebant; qui quum propter lapſum in peccata, publicam offenſionem habentia, ad ſtatum pœnitentiæ reducti eſſent, hoc priuilegium preces ſtando fundendi die dominica non habebant, ſed in ſignum humiliationis ſui in genua ſe ſemper prouoluere debebant, ipſis diebus remiſſionis (vti concilium *Carthaginenſe* quartum [*u*], canone hanc in rem facto, loquitur) non exceptis. Atque ita concordans omnium ſcriptorum teſtimonium pro antiquitate, & vniuerſali obſeruantia huius praxis vidimus.

§. IV.

Secundo, *Inflexio genuum omnibus temporibus reliquis, ſpeciatim diebus ſtationariis & aliis precum temporibus.*

Aliis temporibus genuum inflexio frequentiſſimus & vſitatiſſimus precantium ritus erat. Id quod ex ante memorata diei

ad quinquageſimam, non proſternant ſe in oratione humilitatis, ſed recto vultu ad dominum fungantur orationis officio, quia in his diebus gaudium reſurrectionis domini celebramus.

(*s*) Concil. Trullan. c. XC. (tom. VI. concil. p. 1179.) *Τὰς κυριακὰς μὴ γόνυ κλίνειν ἐκ τῶν θεοφόρων ἡμῶν πατέρων κανονικῶς παρειλήφαμεν, τὴν τοῦ χριστοῦ τιμῶντες ἀνάστασιν· ὡς ἂν οὖν μὴ ἀγνοῶμεν τὸ σαφὲς τῆς ἐπὶ τούτῳ παρατηρήσεως, δῆλον τοῖς πιστοῖς καθιστῶμεν, ὥστε μετὰ τὴν ἐν τῷ σαββάτῳ ἑσπερινὴν τῶν ἱερωμένων πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἴσοδον, κατὰ τὸ κρατοῦν ἔθος, μηδένα γόνυ κλίνειν μέχρι τῆς ἐφεξῆς κατὰ τὴν κυριακὴν ἑσπέρας, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἐν τῷ λυχνικῷ εἴσοδον αὖθις τὰ γόνατα κάμπτοντες, οὕτω τὰς εὐχὰς τῷ κυρίῳ προσάγομεν.* Dominicis genu non flectere, a diuinis noſtris patribus, Chriſti reſurrectionem honorantibus, canonice, accepimus. Ne ergo huius obſeruationis euidentiam ignoremus, fidelibus manifeſtum facimus, quod poſt veſpertinum ſacerdotium ad altare ſabbato ingreſſum, ex conſuetudine, quæ ſeruatur, nemo genu flectat, vſque ad ſequentem veſperam in die dominico; in qua poſt ingreſſum in completorio, genua rurſus flectentes, domino preces ſic offerimus.

(*t*) Concil. Turon. III. c. XXXVII. (tom. VII. concil. p. 1267.) Sciendum eſt, quod exceptis diebus dominicis & illis ſolemnitatibus, quibus & vniuerſalis eccleſia, ob recordationem dominicæ reſurrectionis ſolet ſtando orare, fixis in terra genibus, ſuppliciter Dei clementiam nobis profuturam, noſtrorumque criminum indulgentiam depoſcendum eſt.

(*u*) Conc. Carth. IV. can. LXXXII. Pœnitentes etiam diebus remiſſionis genua flectant.

dominicæ & pentecoſtes ab hoc ritu exceptione colligere poſſumus. Hæc enim indicat, quod aliis temporibus alium geſtum in precibus ſuis ad Deum adhibuerint. Hic vſitatus erat ritus in matutino & veſpertino miniſterio diebus profeſtis & ſtationariis, ſiue ieiunio conſtitutis, qui ſtationarii vocabantur, non eo, quod ſtando preces facerent, ſed quod exercitium illud continuarent & producerent in imitationem ſtationum militarium. Vna ſola differentia inter hoſce dies & diem dominicam erat, quod die dominica omnes preces ſtando, reliquis autem diebus alias ſtando, alias genua flectendo funderent. Hoc ſenſu CHRYSOSTOMVS [x] intelligendus eſt, quando de oratione prototo eccleſiæ ſtatu loquitur, in qua omnes peræque iaceant, omnes peræque conſurgant. Atque ita *conſtitutionum* auctor [y] eos repræſentat in prima precatione genua flectentes, & ad ſecundam conſurgentes. Similiter CASSIANVS [z] populum dicit preces ſuas priuatas flexis genibus facere, quum autem miniſter eccleſiæ orationem collecturus e terra ſurrexerit, omnes pariter ſurgere. Hoc de precibus eorum intelligendum eſt, quas diebus profeſtis offerebant, non die dominico, vbi (quemadmodum antea vidimus) preces ſuas quaſcumque fundebant erecti ſtantes. Quod ad ritum flectendi genua, reliquis occaſionibus obſeruatum, attinet, infinitum foret, omnia teſtimonia, quæ de eo adlegari poſſent, producere. Adeo commu-

(x) Chryſoſtom. homil. XVIII. in 2 Cor. p. 873. (p. 673. a. edit. Fr. MDCXCVII.) ἑτέραν δεῖ γενέσθαι εὐχὴν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα.

(y) Conſtitut. lib. VIII. c. IX. ὅσοι πιστοὶ, κλίνωμεν γόνυ, δεηθῶμεν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ. Qui fideles ſumus, *flectamus genua*, precemur Deum per Chriſtum eius. Ibid. c. X. ἐγειρώμεθα· δεηθέντες ἐκτενῶς, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα. *Surgamus*, *Orantes* intente, nos ipſos atque mutuo viuenti Deo, per Chriſtum eius commendemus.

(z) Caſſian. inſtit. lib. II. c. VII. Poſt hæc puncto breuiſſimo procidentes humi, velut adorantes tantam diuinam clementiam, ſumma velocitate conſurgunt, ac rurſus erecti expanſis manibus eodem modo, quo prius ſtantes orauerant, ſuis precibus intentius immorantur. Humi namque diutius procumbentes, non ſolum cogitationibus aiunt, verum etiam ſomno grauius impugnari. - - Quum autem is, qui orationem collecturus eſt, e terra ſurrexerit, omnes pariter ſurgunt, ita vt nullus, nec antequam inclinetur, ille genu flectere, nec tum e terra ſurrexerit, remorari præſumat &c.

nis

nis inter illos erat, vt auctor actorum *Theclæ* [a] orationem *κλίσιν γονάτων, inflexionem genuum*, appellet. Et ARNOBIVS [b] gentibus rationem, qua Deum colant chriſtiani, deſcripturus, huic illos omnes ex more proſterni, hunc collatis precibus adorare dicit. EVSEBIVS [c] loquens de *S. Iacobi*, epiſcopi *Hieroſolymitani*, magno ardore precandi, *In templum*, inquit, *ſolus intrare, atque ibi genibus flexis pro peccatis populi ſupplex Deum orare conſueuerat. Adeo, vt genua ipſius inſtar cameli occaluerint, dum aſſidue Deum venerans & pro ſalute populi vota faciens humi ſterneretur.* Item de legionis fulminatricis militibus (qui tempore *Marci Aurelii* imperatoris precibus ſuis pluuiam, qua exercitus *Romanorum* recreatus, & fulminum iactus, quibus hoſtium copiæ in fugam verſæ ac extinctæ ſint, diuinitus obtinuerint) loquens, ait: *Dum acies aduerſus hoſtes ordinatur, flexis in terram genibus, vt noſtris orantibus* [d] *mos eſt, preces ad Deum fudiſſe perhibentur.* TERTVLLIANVS hanc ipſam hiſtoriam adlegat, quando ad *Scapulam* [e] ſcribens, *Marcus Aurelius*, inquit, *in Germanica expeditione chriſtianorum militum orationibus ad Deum factis imbres in ſiti illa impetrauit.* Et addit ſtatim: *Quando non geniculationibus & ieiunationibus noſtris etiam ſiccitates ſunt depulſæ?*

FACILE foret, ſexcenta alia exempla [f] eiusdem conſuetudinis e vetuſtis ſcriptoribus addere; at vero in re tam perſpicua & incontrouerſa alienum eſſe ab re exiſtimo, lectorem

(a) Acta Theclæ ap. Grabe ſpicileg. tom. I. p. 96. εἰσελθόντος τοῦ Παύλου εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ὀνησιφόρου, ἐγένετο χαρὰ μεγάλη, καὶ κλίσις γονάτων, καὶ κλάσις ἄρτου κ. τ. λ. Vt Paulus introiuit domum Oneſiphori, factum eſt illic gaudium magnum, & *oratio flexis genibus fuſa*, panisque fractus, cetera.

(b) Arnob. lib. I. p. 25. (p. 9. lin. 13. ſeq. ed. Hamburg. MDCX. fol.) Hæc totius ſumma eſt actionis, hic propoſitus terminus diuinorum officiorum, hic finis, huic omnes ex more proſternimur, hunc collatis precibus adoramus.

(c) Euſeb. lib. II. c. XXIII. μόνος εἰσήρχετο εἰς τὸν ναόν· ηὑρίσκετό τε κείμενος ἐπὶ τοῖς γόνασι, καὶ αἰτούμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἄφεσιν· ὡς ἀπεσκληκέναι τὰ γόνατα αὐτοῦ δίκην καμήλου, διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνυ προσκυνοῦντα τῷ θεῷ καὶ αἰτεῖσθαι ἄφεσιν τῷ λαῷ.

(d) Euſeb. lib. V. c. V. ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γόνυ θέντας, ἐπὶ τὴν γῆν μετὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἔθος, ἐπὶ τὰς τὸν θεὸν ἱκεσίας τραπέσθαι.

(e) Tertull. ad ſcapul. c. IV.

(f) Vid. Herm. paſt. part. I. viſ. I. n. I. (apud Coteler. tom. I. p. 75.) *Genibus poſitis* cœpi orare dominum.

illis

illis meum demorari. Illud tantum noto, quod etſi hi duo precantium geſtus natura ſua prorſus indifferentes eſſent, ſemper tamen negligentiſſimi vel peruerſiſſimi animi indicium habitum fuerit, ſi quis alterum cum altero permutaret; hoc eſt, ſi quis die dominica oraret in genua prouolutus, quando eccleſia ſtando id fieri volebat; vel ſtando aliis diebus, vbi regula ac conſuetudo eccleſiæ homines genibus flexis precari iuſſerat. Quocirca vt canones *Nicæni* & *Trullani* eos reprehendunt, qui genuum inflexioni die dominica ſuperſtitioſius ſtudebant; ita alii non minus ſeuere de eorum conqueruntur remiſſione ac negligentia, qui aliis temporibus, vbi eccleſia id requirebat, genua flectere recuſabant. *Diacono clamante: Flectamus genua*, inquit CAESARIVS ARELATENSIS [g], *maximam partem populi, velut columnas erectas ſtare conſpicio, quod chriſtianus, dum in eccleſia oratur, omnino nec licet, nec expedit.* Erant quidem hæ conſuetudi-

Clem. Roman. epiſt. I. ad Corinth. n. XLVIII. ibid. p. 174. προσπέσωμεν τῷ δεσπότῃ, καὶ κλαύσωμεν ἱκετεύοντες αὐτὸν, ὅπως ἵλεως γενόμενος ἐπικαταλλαγῇ ἡμῖν, *Domino accidamus* & plangamus, orantes eum, vt propitius factus, reconcilietur nobis.

Paſſio Ignat. ap. Coteler. tom. II. p. 176. cum *genuflexione* omnium fratrum - - ſubductus eſt cum feſtinatione in amphitheatrum, &c.

Paſſio Cypr. p. 13. (p. 14. 15. edit. Fell. Amſtelod.) *Genu* in terra flexit & in orationem ſe domino proſtrauit.

Euſeb. vit. Conſtant. lib. IV. c. LXI. γόνυ κλίνας ἐπ' ἐδάφους, ἱκέτης ἐγίγνετο τοῦ θεοῦ, *genu flexo* humi procumbens, veniam a Deo ſupplex popoſcit.

Auguſtin. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. (tom. V. opp. p. 1342. a. edit. Baſil. MDLXIX.) Vbi nobis *ex more genua figentibus* atque incumbentibus terræ, ille ſe ita proiecit, tamquam fuiſſet aliquo impellente grauiter proſtratus, & cœpit orare.

Chryſ. hom. XXII. de ira tom. I. p. 278. (248. c. ed. Francof.) τῶν γονάτων σου χαμαὶ κειμένων, πολλαχοῦ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς οἰκίας πλανᾶσθαί σου τὴν διάνοιαν ἐᾷς. *Genibus humi poſitis*, ſæpe per forum, ſæpe per ædes mentem tuam diuagari ſinis.

Prudent. Cathemerin. hymn. II.

Te mente pura & ſimplici,
Te voce & cantu pio,
Rogare *curuato genu*
Flendo & canendo diſcimus.

(g) Cæſar. Arelatenſ. hom. XXXIV. (bibl. max. patr. tom. VIII. p. 853. edit. Lugdun. MDCLXXVII.)

nes

nes in ſe leues, ſed magni ponderis, vti videmus, ſi peruerſe cum offenſione ac perturbatione eccleſiæ fierent, cuius magna regula in omnibus iſtiusmodi caſibus, illa *Pauli* apoſtoli eſt: *Omnia decenter & ordine fiant.*

§. V.
Tertio, *Inclinatio capitis.*

TERTIVS quidam precantium geſtus erat capitis, vel corporis inclinatio, inter ſtationem & genuum inflexionem media. Hæc præcipue in vſu erat in recipienda epiſcoporum vel ſacerdotum benedictione, & in omnibus directis ac formalibus precibus ad Deum de obtinenda populo, ſiue catechumenis, ſiue pœnitentibus, ſiue aliis quibuscumque, ipſius miſericordia ac gratia. Ita in *conſtitutionibus* [b] catechumenos iuberi legimus capita inclinare, vt accipiant benedictionem epiſcopi per precationem, quæ ibi ſuper eos recitanda præſcribitur. Idem energumeni [i] iubentur facere: *Inclinate energumeni, atque benedictionem accipite.* Similiter candidati baptiſmatis, ſiue competentes [k] & pœnitentes [l] ſurgere iubentur finita precatione diaconi, & capita inclinare ad recipiendam benedictionem. Atque hoc ipſum ex CHRYSOSTOMO [m] confirmari poteſt, qui *Agitatos*, inquit, *diaconus tempore illo* (oblationis) *adducit, & iubet caput tantum inclinare, atque illo corporis geſtu ſupplicare.* Et hoc aliis in locis [n] repetit, vbi ſpeciatim de illis loquitur, qui ab impuris ſpiritibus obſeſſi erant.

(b) Conſtit. lib. VIII. c. VI. *Κλίνατε, καὶ εὐλογεῖσθε· - κλινόντων δὲ αὐτῶν τὰς κεφαλὰς, εὐλογείτω αὐτοὺς ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εὐλογίαν τοιάνδε· ὁ θεὸς παντοκράτωρ κ. τ. λ.* Inclinate, & accipite benedictionem. - Catechumenis autem capite inclinantibus, epiſcopus ordinatus benedicat eis benedictione huiusmodi: Deus omnipotens, &c.

(i) Ibid. *Κλίνατε οἱ ἐνεργούμενοι καὶ εὐλογεῖσθε.*

(k) Ibid. cap. VII. *κατασφραγισάμενοι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, κλίναντες εὐλογεῖσθωσαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου,* Conſignati Deo per Chriſtum eius, inclinantes ſe benedicantur ab epiſcopo.

(l) Ibid. c. VIII. *ἀναστάντες κλίνατε καὶ εὐλογεῖσθε.*

(m) Chryſoſtom. homil. XXVIII. ſiue III. de incomprehenſibili Dei natura. tom. I. p. 365. (p. 324. b. edit. Francof. MDCXCVIII.) *διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐνεργουμένους κατ' ἐκεῖνον ἵστησι τὸν καιρὸν ὁ διάκονος, καὶ κελεύει κλῖναι τὴν κεφαλὴν μόνον, καὶ τῷ σχήματι ποιεῖσθαι τοῦ σώματος τὰς ἱκετηρίας.*

(n) Id. homil. XXIX. tom. I. p. 374. (p. 332. a. edit. cit.) *ἴσαι δὲ ἡ χάρις, ἂν διδάξωμεν ὑμᾶς, τίνος ἕνεκεν ἐκείνη γίνεται πρὸ τῶν ἄλλων ἡ εὐχὴ, καὶ τί δήποτε τοὺς*

§. VI.
Quarto, *Humiproſtratio.*

VLTIMVS precantium geſtus erat, quando pronos ſe in terram abiiciebant. Hic geſtus extraordinariæ humiliationi peculiaris videtur fuiſſe & proprius, ſi quis haberet, quod ſingulari ſtudio a Deo contenderet. Sæpius in ſcripturis *Moſem* alioſque ſanctos in faciem procidiſſe legimus, pro populi delictis modo quodam extraordinario deprecaturos. Quorum in imitationem idem geſtus corporis in eccleſia chriſtiana nonnumquam adhibebatur. Nonnulli ex ſic dictis lapſis, quando ad ſtatum pœnitentiæ admitti orabant, non tantum in genua, ſed toto corpore in terram, ante pedes fidelium ſe proſternebant, preces ingredientium in eccleſiam expetituri. Hoc ſpeciatim de *Ecebolio*, ſophiſta vrbis *Conſtantinopolitanæ*, obſeruauit SOCRATES [o], quod quum *Iuliani* temporibus ad gentilem ſuperſtitionem rediiſſet, poſt obitum *Iuliani* rurſus chriſtianam religionem profiteri volens, pro foribus eccleſiæ ſe pronum abiecerit, his vocibus vſus: *Calcate me, vt ſal inſipidum.* Neque vero hic vnus ſolus caſus fuit, in quo hoc luctuoſo corporis geſtu vſi ſunt, ſed & aliis occaſionibus eum adhibuerunt, ſi qua magna neceſſitas ad preces, maiori cum ardore Deo commendandas, eos impelleret. Ita SOCRATES de *Alexandro*, eccleſiæ *Conſtantinopolitanæ* epiſcopo [p], narrat, quod quum in maximas anguſtias de admittendo in eccleſiam *Ario* eſſet redactus, ingreſſus ad altare ſub ſacra menſa pronum ſe humi proſtrauerit, multis diebus ac noctibus Deum cum lacrimis obſecrans, vt ſi quidem recta eſſet *Arii* ſententia, ipſe diem diſceptationi præſtitutum nequaquam videret. Sin vera eſſet fides, quam ipſe profiteretur, vt *Arius* impietatis pœnas lueret. Quam *Alexandri* petitionem Deum ita audiiſſe, dicit SOCRATES, vt quum *Arius* per mediam ci-

δαιμονῶντας, καὶ τῇ μανίᾳ πονηρᾷ κατεχομένους εἰσάγεσθαι κελεύει τότε ὁ διάκονος, καὶ κλίνειν τὰς κεφαλάς. Gratiam reddam, ſi vos docuero, quamobrem illa præ ceteris oratio ſolet fieri, & cur homines dæmone agitatos, & furore acutos teterrimo, adduci tempore illo & capita inclinare iubet diaconus.

(o) Socrat. lib. III. c. XIII. ῥίψας ἑαυτὸν πρηνῆ πρὸ τῆς πύλης τοῦ ἐκκλησίας οἴκου, πατήσατέ με, ἐβόα, τὸ ἅλας τὸ ἀναίσθητον.

(p) Id. lib. I. c. XXXVII. εἰς τὸ θυσιαστήριον εἰσελθὼν, ὑπὸ τὴν ἱερὰν τράπεζαν ἑαυτὸν ἐπὶ στόμα ἁπλώσας, εὔχεται δακρύων κ. τ. λ.

vitatem

vitatem ad eccleſiam magnifice incedens, aluo relaxata, ad latrinas pergere neceſſe haberet, vna cum excrementis anus ipſi delapſus, & tanta copia ſanguinis ſubſequuta ſit, vt ille continuo animam efflarit. Similem obſeruationem de *Theodoſio magno* habet THEODORETVS [q], quod quum primum eccleſiam intrarit, poſteaquam aliquamdiu ab *Ambroſio* excluſus fuiſſet, non ſtans, nec genibus flexis ſupplicarit Deo: ſed pronus humi iacens *Dauidicam* hanc vocem emiſerit: *Adhaeſit pauimento anima mea: viuifica me ſecundum verbum tuum.* Ex quibus diſcimus, hunc geſtum ad profundam humiliationem, pudorem ac ægritudinem certis quibusdam occaſionibus declarandam, fuiſſe adhibitum, vix autem vmquam tamquam generalem eccleſiæ praxin obtinuiſſe.

§. VII.

Seſſio, non licitus corporis ſitus in precibus.

SVPEREST vnus corporis habitus, quem nonnulli tamquam geſtum in adoratione obſeruatum venditant; qui vero in veteris eccleſiæ praxi numquam obtinuit: Is eſt ſeſſio, quo ritu PERRONIVS cardinalis & alii quidam ex ſcriptoribus *Romanenſibus* apoſtolos ſacram euchariſtiam in prima eius inſtitutione recepiſſe, & gentiles deos ſuos adoraſſe dictitant. Verum DALLAEVS [r], vir doctus, hanc opinationem ſatis abunde profligauit, eiusque falſitatem per ſingula detexit. Neque enim pagani ſedentes adorauerunt, vti quidem PERRONIVS, falſa PLVTARCHI & TERTVLLIANI interpretatione deluſus, ſibi perſuaſit; nec apoſtoli euchariſtiam a domino acceperunt ſedentes, ſed in lectis de ſæculi illius more ſemiſupini recumbentes, quem corporis habitum a ſeſſione diuerſum eſſe, nemo ignorat; nec vllo corporis ſitu euchariſtiam adorarunt; nec vmquam priſci chriſtiani ſedentes orare ſoliti ſunt. TERTVLLIANVS [s] quidem, fuiſſe ætate ſua dicit homines quosdam ſu-

(q) Theodoret. lib. V. c. XVIII. al. XIX. οὕτως ὁ πιςότατος βασιλεὺς εἴσω γενέσθαι θαῤῥήσας τοῦ θείου νεὼ, οὐχ ἑςὼς τὸν δεσπότην ἱκέτευεν, οὐδὲ τὰ γόνατα κλίνας· ἀλλὰ πρηνὴς ἐπὶ τοῦ δαπέδου κείμενος, τὴν Δαυιδικὴν ἀφῆκε φωνήν· ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου.

(r) Dall. de obiecto cult. relig. lib. II. c. II. p. 225-229. edit. Geneu. MDCLXIV.

(s) Tertull. de orat. c. XII. Item, quod adſignata oratione adſidendi mos eſt quibusdam, non perſpicio rationem, niſi ſi Hermas ille, cuius ſcriptura

per-

perſtitioſos admiratores libri ſic vocati *Hermæ Paſtoris*, quibus mos fuerit adſidendi *adſignata oratione*, hoc eſt, non quum orarent, vt quidam falſo interpretantur, ſed poſtquam oratio eſſet finita, quia *Paſtor* in iſto libro legatur ſic feciſſe. Nam quemadmodum ille transacta oratione ſuper lectum adſedit, ita ſe idem illud ad imitationem eius facere debere exiſtimarunt. Verum hoc non probat, eos ſediſſe, dum precati ſint, ſed tantum poſtquam precationem abſoluerint: idque eos feciſſe, nixos infirma ac ſuperſtitioſa opinione, quod ſingulæ circumſtantiæ alicuius actionis vel narrationis, vtcumque in ſe indifferentes, imitatione exprimi, & res neceſſarii officii fieri deberent. Secundum quem ratiocinandi modum, vti TERTVLLIANVS obſeruat, nuſquam adorandum eis erat, niſi vbi eſſet lectus, immo contra illius exemplum foret, ſi quis in cathedra aut ſubſellio ſederit. Subiungit, nationes ſolum idola ſua adorare reſidendo, & propterea in chriſtianis reprehendi [t] debere, ſi eorum ritum velint imitari. Quæ omnia docent, tantum abeſſe, vt priſci chriſtiani precati ſint ſedentes, vt etiam poſt preces in conſpectu Dei viui, angelo adhuc adſtante, (vti auctor noſter loquitur) ſedere irreuerens ac irreligioſum, atque paganæ magis quam chriſtianæ praxi conſentaneum eſſe, crediderint.

§. VIII.

Superſtitioſi aliquot ritus in orando a Tertulliano *notati.*

TERTVLLIANVS in eodem libro aliorum quorumdam ſu-

fere Paſtor inſcribitur, transacta oratione non ſuper lectum adſediſſet, verum aliud quid feciſſet, id quoque ad obſeruationem vindicaremus. Vtique non. Simpliciter enim & nunc poſitum, quum adoraſſem & adſediſſem ſuper lectum, ad ordinem narrationis, non ad inſtar diſciplinæ. Alioquin nuſquam erit adorandum, niſi vbi fuerit lectus. Immo contra ſcripturam fecerint, ſi quis in cathedra aut ſubſellio ſederit.

(t) Tertull. de orat. c. XII. Porro quum perinde faciant nationes adoratis ſigillaribus ſuis reſidendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebrantur. Eo apponitur & irreuerentiæ crimen, etiam ipſis nationibus, ſi quid ſaperent, intelligendum. Siquidem irreuerens eſt adſidere ſub conſpectu contraque conſpectum eius, quem quam maxime reuereris ac venereris; quanto magis ſub conſpectu Dei viui angelo adhuc orationis adſtante factum iſtud irreligioſiſſimum eſt, niſi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigauerit.

per-

perſtitioſorum rituum, quos nonnulli in precibus ſuis in imitationem gentilium obſeruauerint, facit mentionem. Quorumdam morem eſſe dicit, poſitis penulis orationem facere, quod ille damnat, vtpote in quo cum idolorum cultoribus conſpirent, ſic enim adire [u] ad idola nationes. Hæc non religioni, ſed ſuperſtitioni deputari, coacta & adfectata, & curioſi potius quam rationalis eſſe officii. Alios orationem non obire narrat ante, quam totum corpus aqua lauerint, ſe hoc ipſo gratioſiores apud Deum futuros exiſtimantes; quum tamen veræ munditiæ ſint ſpirituales, vt manus a falſo, a cæde, a ſæuitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quæ ſpiritu conceptæ manuum opera transigantur [w], puræ adleuentur. Satis mundas eſſe hominis ab iſtis rebus liberi manus, quas cum toto corpore in *CHRISTI* ſanguine ſemel lauerit: cuius autem ſpiritus ſordeat, eum eſſe immundum, omnibus licet membris lauetur quotidie. Superſtitio huius conſuetudinis eſt, de qua conqueritur TERTVLLIANVS: Nam & ipſi chriſtiani fontes ſive ciſternas ſuas ante templum multis in locis habebant collocatas, vt manus inde lauarent, decori cauſſa, antequam ad adorandum Deum in templum ingrederentur, quemadmodum alio loco [x] oſtendimus. Neque vero iſtiusmodi rituum malignitas in nudo iſtarum rerum vſu, ſed in eo conſiſtebat, quod

(u) Tertull. de orat. c. XII. Huiusmodi non religioni, ſed ſuperſtitioni deputantur, adfectata & coacta, & curioſi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adæquent. Vt eſt quorumdam *poſitis penulis orationem facere:* Sic enim adeunt idola nationes.

(w) Tertull. ibid. c. XI. Quæ ratio eſt, manibus quidem ablutis, ſpiritu vero ſordente orationem obire? quando & ipſis manibus ſpirituales munditiæ ſunt neceſſariæ, vt a falſo, a cæde, a ſæuitia, a veneficiis, ab idololatria, ceteriſque maculis quæ ſpiritu conceptæ manuum opera tranſiguntur, puræ adleuentur. Hæ ſunt veræ munditiæ, non quas plerique ſuperſtitioſe curant, ad omnem orationem etiam cum lauacro totius corporis aquam ſumentes. Id quum ſcrupuloſe percontarer, & rationem requirerem, comperi, commemorationem eſſe in domini deditionem. Nos dominum adoramus, non dedimus, immo & aduerſari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, niſi quod conuerſationis humanæ inquinamentum, conſcientiæ cauſſa lauemus. Ceterum ſatis mundæ ſunt manus, quas cum toto corpore in Chriſto ſemel lauimus. Omnibus licet membris lauet quotidie Iſraël, numquam tamen mundus eſt.

(x) Lib. VIII. c. III. §. VI. volum. III. p. 179. 180.

ſub opinione neceſſitatis vrgerentur, & vſui eorum ſanctitudinem adfingerent, eosque eſſentiales diuini cultus partes eſſe iuberent.

§. IX.

Veteres inoperto capite precati.

Tales igitur conſuetudines, quibus adhærebat ſuperſtitio, non agnoſcebant in ſuis: alios autem iſtiusmodi ritus ac cærimonias retinebant, quæ vel decentiam in ipſa natura ſua exprimebant, vel emphaſi ſua & ſymbolico vſu ad ſpiritualem vtilitatem conferre aliquid poterant. Orabant inoperto capite, ex mandato apoſtoli, maximam indecentiam exiſtimantes, ſecus facere. Ita chrysostomvs in commentario ſuo in hunc locum [*]. tertvllianvs aliam rationem addit in *apologetico a luerſus gentes*, quando ait [y]: *Capite nudo, quia non erubeſcimus, precantes ſumus ſemper pro omnibus imperatoribus* &c. faciens id teſtimonium quoddam & ſymbolum innocentiæ, Deum adire non velato, ſed nudo capite. Ab altera parte, vti natura & conſuetudo decorum fecit mulieribus, operto eſſe capite, ita hoc ipſum exacte obſeruari præcipiebant, cumprimis in religioſis conuentibus. Quidam virgines ab hac diſciplina velaminis exemtas eſſe volebant, quæ res occaſionem dabat tertvlliano ſcribendi librum de *velandis virginibus*, in quo [z], tam virgines quam maritatas diuini miniſterii tempore caput velare oportere, docet; easque ſeuere caſtigat, quæ in oratione fimbriam, aut villam, aut quodlibet filum cerebro ſuperponebant, & tectas ſe opinabantur. Verum viri quidam docti [a] in hac cenſura eum putant fuiſſe iuſto ſeueriorem, & prorſus ſingularem in applicatione illius ad virgines, quæ tum

(*) Chryſoſt. 1 Cor. homil. XXVI. p. 270. edit. Francof. MDCXCVII. a. Τὸν μὲν ἄνδρα οὐκ ἀεὶ ἀναγκάζει ἀκατακάλυπτον εἶναι, ἀλλ' ὅταν εὔχηται μόνον. Virum quidem non ſemper cogit eſſe aperto capite, ſed ſolum quando orat.

(y) Tertull. apol. c. XXX.

(z) Tertull. de veland. virgin. c. XVII. Quantam caſtigationem merebuntur etiam illæ, quæ inter pſalmos, vel in quacumque Dei mentione retectæ perſeuerant? Merito ne etiam in oratione ipſa facillime fimbriam, aut villam, aut quodlibet filum cerebro ſuperponunt & tectas ſe opinantur? Tanti caput ſuum metiuntur.

(a) Du Pin. biblioth. tom. I. p. 95. (p. 163. edit. Pariſ. MDCXCII. 4to.) Libri de velandis virginibus titulo notum eſt argumentum; at id de virginibus Deo

maiore

maiore libertate, quam nuptæ, ex generali eccleſiæ *Africanæ* diſciplina, hac in re gauiſæ ſint.

§. X.

Et manibus in cælum ſublatis, interdum in forma crucis.

EXPLORATIORA ſunt, quæ de alia quadam cærimonia obſeruat TERTVLLIANVS, quod expanſis brachiis & manibus in cælum [*b*] ſublatis, idque nonnumquam in forma crucis, ad repræſentandam ſeruatoris noſtri paſſionem, orauerint. Nam hoc quoque a MINVCIO FELICE [*c*] notatum eſt, quando dicit: *Crucis ſignum eſt, quum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur.* Et ab ASTERIO, epiſcopo *Amaſeæ*, in fragmento homiliæ de precatione apud PHOTIVM [*d*], quando ait: *Precatio vitæ noſtræ auxilium eſt, colloquium cum Deo, oblitio terrenorum, via ad cælum, & rectas tendere in cælum manus, formam eſt exhibere Chriſti cruci adfixi.* In hunc modum *Ambroſium* [*e*], iam animam efflaturum, ad Deum preces fudiſſe, auctor eſt PAVLINVS, *Ab hora circiter vndecima diei*, inquiens, *vſque ad illam horam, qua emiſit ſpiritum, expanſis manibus in modum crucis orabat.* Et PRVDENTIVS *Fructuoſi*, epiſcopi *Hiſpanici*, ſupplicium, quod imperante *Gallieno* pro religione *CHRISTI* paſſus eſt, enarrans, ita canit:

Nexus denique, qui manus retrorſus
In tergum reuocauerant reuinctas,
Intacta cute decidunt aduſti.
Non auſa eſt cohibere pœna PALMAS

---

conſecratis non modo venit intelligendum, in eo enim opere Tertulliano animus eſt probare, velandas eſſe virgines, h. e. vultu velato eſſe in eccleſia, quod contra patriæ ſuæ morem demonſtrandum ſuſcepit, in qua ſolæ nuptæ velabantur. Id circo contra morem loquitur, & eum contra veritatem præſcribere non poſſe contendit; quod verum eſt, quum agitur de dogmate, non vero quum de diſciplina parui momenti.

(*b*) Tertull. de apologet. c. XXX. Manibus expanſis, quia innocuis &c. Id. de orat. c. XI. Nos vero, non attulimus tantum, ſed etiam expandimus, & dominica paſſione modulantes, & orantes Chriſto confitemur.

(*c*) Minuc. dialog. p. 90.

(*d*) Aſter. ap. Phot. cod. CCLXXI. *εὐχὴ τῆς ζωῆς ἡμῶν βοήθεια, ὁμιλία πρὸς θεὸν, λήθη τῶν γηΐνων, ἄνοδος πρὸς οὐρανόν· καὶ τὸ ὄρθιον δὲ τῆς προσευχῆς, ἐκτεταμένας προβαλλόμενοι τὰς χεῖρας, τὸ τοῦ σταυροῦ πάθος ἐν τῷ σχήματι ἐξεικονίζει.*

(*e*) Paulin. vit. Ambroſ. p. 12. (p. 89. c. edit. Pariſ. MDCXLII.)

IN MOREM CRVCIS [*f*] *AD PATREM LEVANDAS,*
Soluit brachia, quæ Deum precentur.

Et hæc probabiliter CHRYSOSTOMI eſt ſententia, quando ait: *In purpuris crux, in diadematis crux, IN PRECIBVS CRVX* [*g*], *in armis crux, & in menſa ſacra crux.* Et ad hunc geſtum referendum eſt, quod dicit EVSEBIVS [*h*], quod *Conſtantinus* in aureis nummis exprimi ſe iuſſerit vultu in cælum ſublato, & *manibus expanſis inſtar precantis.* ORIGENES [*i*] hunc geſtum ſpectare dicit ad repræſentandam eleuationem cordium ad Deum in cælo. Et CHRYSOSTOMVS [*k*] vſum eius pluribus proponit, explicans verba illa pſalmiſtæ: *Sit eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum.* Ait enim: *Quid tibi vult manuum in oratione eleuatio? Quoniam enim multis ſceleribus inſeruiunt, vt percuſſionibus, cædibus, rapinis, auaritiæ & bonorum alterius cupiditati, propter hoc ipſum ergo eas iubemur extendere, vt orationis miniſterium ſit iis vitii vinculum & ab improbitate liberatio: vt quando es rapturus, vel in bona aliorum inuaſurus, aut alium verberaturus, in memoriam reuocans, fore, vt eas ad Deum mittas te defenſuras, & illud ſpirituale ſacrificium per eas offeras, ne eas ignominia & pudore adficias, & malæ operationis miniſterio eis fiduciam auferas. Purga ergo eas eleemoſyna, clementia ſubueniendo iis, qui indigent, & ita eas Deo expandito ad o-*

(*f*) Prudent. periſtephanon. hymn. VI. in Fructuoſ. v. 103. ſeqq.

(*g*) Chryſoſtom. demonſtrat. quod Chriſtus ſit Deus c. VIII. tom. V. p. 838. (p. 749. c. edit. Francof. MDCXCVIII.) ἐν πορφυρίσι σταυρὸς, ἐν διαδήμασι σταυρὸς, ἐπὶ εὐχῶν σταυρὸς, ἐπὶ ὅπλων σταυρὸς, ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς σταυρὸς, κ. τ. λ.

(*h*) Euſeb. vit. Conſtant. lib. IV. c. XV. ὡς ἐν τοῖς χρυσοῖς νομίσμασι τὴν αὐτοῦ αὐτὸς εἰκόνα ὧδε γράφεσθαι διετύπου· ὡς ἄνω βλέπειν δοκεῖν, ἀνατεταμένου πρὸς Θεὸν, τρόπον εὐχομένου.

(*i*) Orig. περὶ εὐχῆς. n. XX.

(*k*) Chryſoſtom. in pſalm. CXL. p. 550. (p. 477. b. c. edit. Francof. MDCXCVIII.) τί βούλεται καὶ τῶν χειρῶν ἡ ἔκτασις ἐν τῇ εὐχῇ; ἐπειδὴ πολλαῖς πονηρίαις διακονοῦνται αὗται, οἷον πληγαῖς, φόνοις, ἁρπαγαῖς, πλεονεξίαις, δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο κελευόμεθα αὐτὰς ἀνατείνειν, ἵνα ἡ τῆς εὐχῆς διακονία δεσμὸς αὐταῖς γένηται τῆς κακίας, καὶ ἀπαλλαγὴ τῆς πονηρίας, ἵν' ὅταν μέλλῃς ἁρπάζειν, ἢ πλεονεκτεῖν, ἢ τύπτειν ἕτερον, ἀναμνησθεὶς ὅτι ταύτας μέλλεις αὐτὰς συνηγόρους πρὸς τὸν Θεὸν πέμπειν, καὶ διὰ τούτων τὴν θυσίαν ἀναπέμπειν ἐκείνην τὴν πνευματικὴν, μὴ καταισχύνῃς αὐτὰς, καὶ ἀπαρρησιάστους ἐργάσῃ τῇ διακονίᾳ τῆς πονηρᾶς ἐργασίας· κάθαιρε τοίνυν αὐτὰς ἐλεημοσύνῃ, φιλανθρωπίᾳ, προστασίᾳ δεομένων, καὶ οὕτως αὐτὰς ἐκτεί-

ratio-

rationem. Si enim non permittis, vt eæ tollantur illotæ ad orationem: multo magis non æquum eſt, vt eas peccatis inquines. Ex quibus omnibus apparet, haſce cærimonias lauandi manus easque elevandi in oratione ſpiritualis fuiſſe vſus, & pium habuiſſe ſcopum, vt nempe hominibus per externa ſymbola interna puritas ad animum reuocaretur, & hanc ſignificationem rem fuiſſe præcipuam, quæ vſum eorum, tamquam cærimoniarum in diuino cultu, defendere poterat.

§. XI.

Erant tamen ab omnibus theatralibus geſticulationibus alieniſſimi.

QVEMADMODVM autem tales decentes & ſignificantes cærimonias, quales memorauimus, admittebant, ita ab omnibus ludicris & theatralibus geſticulationibus magnopere abhorrebant. Modeſtos, graues ac bene compoſitos mores in omni externa agendi ratione requirebant, exiſtimantes, haud alios maieſtati Dei, vel hunc ipſum adeuntibus, congruere. TERTVLLIANVS [l] *Cum modeſtia*, inquit, *& humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperate ac probe elatis. Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, ſed & vultu humiliatus atque deiectus orabat, iuſtificatior phariſæo procaciſſimo diſceſſit. Sonos etiam vocis ſubiectos eſſe oportet, aut quantis arteriis opus eſt, ſi pro ſono audiamur? Deus autem non vocis, ſed cordis auditor eſt, ſicut conſpector. - - Quid amplius referent iſti, qui clarius ad-*

πεις εἰς εὐχὴν ἐπαίρεσθαι, πολλῷ μᾶλλον ἁμαρτήμασιν οὐκ ἂν εἴης δίκαιος αὐτὰς μιαίνειν.

Vid. Clem. Alexandr. ſtrom. VII. p. 854. vbi hæc habet: ταύτῃ καὶ προσανατείνομεν τὴν κεφαλὴν καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν αἴρομεν, τούς τε πόδας ἐπεγείρομεν κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς εὐχῆς συνεκφώνησιν, ἐπακολουθοῦντες τῇ προθυμίᾳ τοῦ πνεύματος εἰς τὴν νοητὴν οὐσίαν· καὶ συναφιστάνειν τῷ λόγῳ τὸ σῶμα τῆς γῆς πειρώμενοι, μετάρσιον ποιησάμενοι τὴν ψυχὴν ἐπτερωμένην τῷ πόθῳ τῶν κρειττόνων, ἐπὶ τὰ ἅγια χωρεῖν βιαζόμεθα, τοῦ δεσμοῦ καταμεγαλοφρονοῦντες τοῦ σαρκικοῦ. Hinc & caput & manus in cælum extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione orationis, promtitudine & alacritate ſpiritus adſequentes eſſentiam, quæ apprehenditur intelligentia: & vna cum ſermone corpus a terra abducere conantes, erigentes animam deſiderio meliorum alatam cogimus in ſancta progredi, magno animo carnis vinculum deſpicientes.

(l) Tertull. de orat. c. XIII.

orant,

Digitized by Google

orant, niſi quod proximis obſtrepunt? CYPRIANVS mentem ſuam in præceptionibus ſuis de ratione precandi eodem modo declarat, *Sit orantibus* [m], inquiens, *ſermo & precatio cum diſciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus, nos ſub conſpectu Dei ſtare: placendum eſt diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis eſt clamoribus ſtrepere, ita contra congruit verecundo modeſtis precibus orare. - - Quando in vnum cum fratribus conuenimus, & ſacrificia diuina cum Dei ſacerdote celebramus, verecundiæ & diſciplinæ memores eſſe debemus: Non paſſim ventilare preces noſtras inconditis vocibus: nec petitionem, commendandam modeſte Deo, tumultuoſa loquacitate iactare. Quia Deus non vocis, ſed cordis auditor eſt. Nec admonendus eſt clamoribus, qui cogitationes hominum videt.* Ex hiſce admonitionibus liquet, fieri facile poſſe, vt homines in exprimendi externam religionis ſuæ partem ratione aberrent, adeoque in ipſis puriſſimis ſæculis iſtiusmodi regulis ac præceptionibus opus illis fuiſſe. Atque hoc e CHRYSOSTOMO adhuc clarius patet, qui ſeuere & acriter in nonnullos inuehitur, qui ludos ac ſpectacula *Romanorum* frequentantes mores mimorum inducebant in eccleſiam, & precandi exercitia theatralibus geſticulationibus corrumpebant. Satis fuerit, ſi pauca quædam verba ex homilia quadam [n] hanc in rem attulero. *Miſer,* inquit; *& infelix! oportebat te cum tremore ac reuerentia angelicam glorificationem reſonare, cumque terrore confeſſionem reddere conditori, ac per hanc delictorum veniam poſtulare: tu vero mimorum & ſaltatorum mores huc inducis, dum indecenter manus iactas, pedibus ſubſultas, totoque circumageris corpore. Et qui fit, vt non metuas, neque horreſcas hæc audens aduerſus talia eloquia? Non cogitas, ipſum heic inuiſibiliter adeſſe dominum, qui vniuscuiuſque motum metitur & conſcientiæ rationem habet? Non cogitas, quod angeli ſtupendæ adſiſtunt*

(m) Cyprian. de orat. domin. p. 140. (p. 99. edit. Fell. Amſtelod.)

(n) Chryſoſtom. homil. I. de verbis Ieſu. tom. III. p. 836. (p. 725. c. ed. Francof.) ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε, δέον σε δεδοικότα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἀναπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξομολόγησιν τῷ κτίσῃ ποιεῖσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπλημμελημένων αἰτεῖσθαι. σὺ δὲ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἀνατείνων, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος, καὶ ὅλῳ περικυκλούμενος τῷ σώματι· καὶ πῶς οὐ δέδοικας, οὐδὲ φρίττεις τοιούτων κατατολμῶν λογίων; οὐκ ἐννοεῖς, ὅτι αὐτὸς ἀοράτως ἐνταῦθα πάρεστιν ὁ δεσπότης, καὶ ἑκάστου τὴν κίνησιν ἀναμετρεῖ, καὶ τὸ συνειδὸς ἐξετάζει; οὐκ ἐννοεῖς, ὅτι ἄγγελοι ταύτῃ τῇ φρικτῇ παρίστανται τρα-

menſæ

menſæ, cumque reuerentia hanc circumuallant? Verum tu iſta non cogitas, quoniam ea, quæ in theatris audiuntur, quæque ſpectantur, mentem tuam obſcurarunt! Et ideo quæ illic geruntur, in eccleſiæ ritus inducis: ideo clamoribus nihil certi ſignificantibus animum incompoſitum euulgas. Quomodo ergo veniam poſtulabis tuorum delictorum? Quomodo ad miſericordiam dominum inflectes, qui vſque adeo contemtim offeras precationem! Miſerere mei Deus, inquis, ac mores a miſericordia alienos declaras. Clamas, ſerua me, & corporis ſpeciem a ſalute alienam exprimis: Quid ad ſupplicandum conferunt manus, quæ ſemper in ſublime iactantur & indecore circumaguntur? Quid clamor vehemens, qui cum violento ſpiritus impulſu ſtrepitum habet nihil certi declarantem? Annon iſta quidem partim ſunt mulierum in triuiis meretriciam artem exercentium: partim vero eorum, qui in theatris vociferantur, ſunt exempla? Quomodo igitur audes angelorum, Deum glorificantium, hymnis dæmonum admiſcere ludicra? Hactenus CHRYSOSTOMVS in ardo-

παίζῃ, καὶ φόβῳ ταύτην περιάπτουσι; ἀλλὰ σὺ ταῦτα οὐ κατανοεῖς, ἐπειδὴ ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τε καὶ θεαμάτων τὸν νοῦν συνεσκοτίσθης, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς ἐκκλησίας ἀναφύρεις τύποις. Διὰ τοῦτο ταῖς ἀσήμοις κραυγαῖς τὸ τῆς ψυχῆς ἄτακτον δημοσιεύεις· πῶς ἂν συγγνώμην ἐξαιτήσῃ τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων; πῶς δὲ εἰς οἶκτον ἐπισπάσῃ τὸν δεσπότην, οὕτω καταπεφρονημένως τὴν δέησιν προτεινόμενος; ἐλέησόν με ὁ θεὸς, λέγεις, καὶ τοῦ ἐλέους ἀλλότριον τὸ ἦθος ἐπιδείκνυσαι· σῶσόν με βοᾷς, καὶ ξένον τῆς σωτηρίας τὸ σχῆμα διατυποῖς· τί συντείνουσι πρὸς ἱκεσίαν χεῖρες ἐπὶ μετεωρισμῷ συνεχῶς ἐπαιρόμεναι, καὶ ἀπρεπῶς περιφερόμεναι, κραυγή τε σφοδρὰ καὶ τῇ βίᾳ τοῦ πνεύματος ὠθήσει τὸ ἄσημον ἔχουσα, οὐχὶ τὰ μὲν αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς τριόδοις ἑταιριζομένων γυναικῶν, τὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις φωνούντων ἐστὶν ἔργα; πῶς οὖν τολμᾷς τῇ ἀγγελικῇ ταύτῃ δοξολογίᾳ τὰ τῶν δαιμόνων ἀναμιγνύειν παίγνια;

Conf. homil. XIX. in Matth. p. 195. (p. 239. edit. Francof.) εἰσί τινες, οἳ μετὰ τοσαῦτα παραγγέλματα οὕτως ἀσχημονοῦντες ἐν τῇ εὐχῇ, ὡς καὶ τοῦ σώματος κρυπτομένου διὰ τῆς φωνῆς πᾶσι καταδήλους ἑαυτοὺς ποιεῖν, συρφετώδως βοῶντες, καὶ τῷ σχήματι καὶ τῇ φωνῇ καταγελάστους ποιοῦντες ἑαυτούς. - - μὴ τοίνυν τῷ σχήματι τοῦ σώματος, μηδὲ τῇ κραυγῇ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τῇ προθυμίᾳ τῆς γνώμης τὰς εὐχὰς ποιώμεθα· μήτε μετὰ ψόφου καὶ ἠχῆς, καὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ὡς καὶ τοὺς πλησίον ἐγκρούειν, ἀλλὰ μετὰ ἐπιεικείας πάσης καὶ τῆς κατὰ διάνοιαν συντριβῆς, καὶ δακρύων τῶν ἔνδοθεν. Sunt quidam, qui poſt tot tantasque denuntiationes Dei, tam ſunt in orationibus impudentes, vt etiam latentes corpore, omnibus ſe faciant voce manifeſtos, tumultuoſe omnino clamantes, ſeſeque ridiculos habitu ac voce facientes. - - Non igitur geſtibus corporis neque clamoribus vocis, ſed intentione optimæ voluntatis orationum vota reddamus: non cum ſonitu oris ac ſtrepitu: non ad tam importunam oſtentationem noſtri, atque iactantiam proximos nobis clamore expellamus: ſed cum omni modeſtia & contritione mentis, lacrimiſque ſecretis.

re

re ac zelo ſuo aduerſus corruptiones, quæ in precationes per abſurdos & ridiculos geſtus irrepebant. Et hoc ſatis abunde docet, quod ſicut veteres nulla ratione auerſati ſint ritus, ac cærimonias & geſtus, qui natura ſua decori eſſent ac ſignificantes, atque ad pietatem vere tenderent: ita ab illis ſummopere abhorruerint, qui nihil certi declararent, eſſentque triuiales, leues ac theatrales, eosque repudiarint tamquam effectus ſuperſtitionis ac vanitatis, oriundos ex male intellecta religione, vel prauis mundi conſuetudinibus, quas exſtirpare adlaborabant, ſed non ſemper id perficere poterant; quod homines prauis inclinationibus ſuis impellerentur ad res grauiores religionis cum rebus comparate leuioribus, & nonnumquam ei adeo noxiis & inutilibus, commutandas; vti in caſibus præſentibus factum eſſe videmus.

§. XII.

De cærimoniis ſub ingreſſum in eccleſiam obſeruatis.

Sed mittimus res a recta legum norma deflectentes, & pergimus in faciendis de eccleſia obſeruationibus. Opportunus & commodus heic locus eſſet diuerſos alios ritus ac conſuetudines memorandi, quibus reuerentiam ſuam in Deum, ſub primum ingreſſum in eccleſiam, declararunt. Quoniam vero earum nonnullæ iam libro quodam ſuperiore [o] conſideratæ a nobis ſunt, vbi de honore ac veneratione, quam eccleſiis ſuis exhibuerunt priſci chriſtiani, edifferuimus, hoc loco eas duntaxat nominabimus. Huiusmodi erat cærimonia reuerentiæ a regibus ac imperatoribus adhibitæ, qui diadema deponebant, armaque & cuſtodias relinquebant foris, domum regis regum ingreſſuri. Qua de re illud tantum hoc loco adhuc obſeruare habeo, quod hoc probabiliter in imitationem factum ſit veterum magiſtratuum *Romanorum*, qui, vti auctores nonnulli [p] prodiderunt memoriæ, faſcias ſuas aliaque honoris inſignia deponere ſolebant, vbi ſcholas philoſophicas *Athenis* ingrediebantur. Huiusmodi erat alia iſta cærimonia reuerentiæ, a mona-

(o) Lib. VIII. c. X. vol. III. p. 331. ſeqq.

(p) Pol. ſynopſ. criticor. in 2 Reg. V, 9. Principes Romani, dum eſſent cum imperio Athenis, faſces depoſuerunt, quum ſcholas ingrederentur, vt philoſophos audirent: quanto æquius ſubmittunt ſe principes ad verbum Dei honore adficiendum?

chis

chis *Aegyptiis* obſeruata, qui calceos deponebant, quando domum Dei ingrediebantur: ſed hæc conſuetudo, vti oſtendimus, iſti nationi peculiaris fuit & propria, nec vniuerſaliter ab eccleſia recepta. Obſeruatum quoque nobis eſt, eſſe rationes quasdam, vt credamus, veteres ſub primum ingreſſum ritu ad altare ſeſe incuruandi fuiſſe vſos, quamquam argumenta rem illam tantum probabilem reddant, non autem demonſtrent.

§. XIII.

Epiſcopus ſub introitum in eccleſiam populum ſalutabat, dicens: Pax vobis.

De hoc magis certum nobis eſt, quod epiſcopus ſub primum ingreſſum in eccleſiam populum ſolemni formula *Pax vobis* ſalutarit. Huius enim conſuetudinis frequens apud CHRYSOSTOMVM [*q*] occurrit mentio, qui ex apoſtolica eam praxi deriuat.

§. XIV.

Et populus eleemoſynas dabat pauperibus, ante fores eccleſiæ hunc in finem conſiſtentibus.

CHRYSOSTOMVS alius quoque laudabilis conſuetudinis meminit, omnemque adhibet dicendi vim, vt ei conciliet adſiduitatem. Erat hæc conſuetudo dandi pauperibus eleemoſynas ſub primum introitum in eccleſiam. *Hac de cauſſa*, inquit [*r*], *maiores noſtri pro foribus eccleſiarum pauperes conſtituerunt, vt vel inhumaniſſimum & ſegniſſimum quemque adſpectus ipſe egenorum ad commiſerationem excitet. Vbi enim ſtat chorus ſeniculorum incuruorum, pannoſorum, ſqualidorum, ſordidatorum, baculos tenentium atque his ægre ſe ſuſtentantium, nonnumquam oculis orbatorum, totoque corpore male mulctatorum, quis tam ſaxeus eſt, quis tam adamantinus, qui ad*

(*q*) Chryſoſtom. homil. XXXVI. in 1 Cor. p. 652. (pag. 405. edit. Francof.) Vid. cit. ſupra c. VI. §. IX. ſub litt. (p) pag. 223. Homil. III. in Coloſſ. p. 1338. (pag. 173. edit. Francof.) citat. ſupr. c. VI. §. X. ſub litt. (o) pag. 230.

(*r*) Chryſoſtom. hom. XXV. al. XXVI. de verbis apoſtol. tom. V. p. 369. (p. 332. edit. Francof.) Διὰ τοῦτο πρὸ τῶν θυρῶν τῶν οἴκων τῶν ἐκκλησιῶν ἔστησαν τοὺς πένητας οἱ πατέρες οἱ ἡμέτεροι, ἵνα καὶ τὸν ῥᾳθυμότατον καὶ ἀπανθρωπότατον αὐτὴ τῶν πενήτων ἡ ὄψις πρὸς ὑπόμνησιν ἐγείρῃ τῆς ἐλεημοσύνης· ὅταν γὰρ ἑστήκῃ χορὸς γερόντων, συγκεκυφότων, ῥάκια περιβεβλημένων, αὐχμώντων, ῥυπώντων, βακτηρίας ἐχόντων, μόλις στηρίζεσθαι δυναμένων, πολλάκις δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκεκομμένων, καὶ τὸ σῶμα ὅλον ἀναπήρων, τίς οὕτω λίθινος, τίς οὕτως ἀδάμας, ὡς καὶ τῆς ἡλικίας,

eorum grandæuitatem, imbecillitatem, cæcitatem, egeſtatem, habitus vilitatem, totque alia ad commiſerandum mouentia, obturare ſe & inſlexibilis queat permanere? Hac de cauſſa pro foribus noſtris ſtant, & ipſo adſpectu magis, quam verbis poſſunt, ad beneficentiam prouocant eos, qui introgrediuntur. Quemadmodum enim ſolemne eſt, vt fontes præſto ſint ante oratoria, vt adoraturi Deum manus prius lotas inter precandum attollant: ita pauperes fontium vice ante fores collocauerunt maiores noſtri: vt, non aliter quam manus abluimus aqua, prius per beneficentiam abſterſa anima, tum demum preces noſtras offeramus. Non enim tam apta eſt aqua ad abluendas corporis maculas, quam eleemoſyna ad abolendas ſordes animæ. Quemadmodum igitur non audes illotis manibus ad precandum intrare, quamuis leuius ſit hoc crimen, ita nec abſque eleemoſyna ad precandum vmquam accedas. Atqui non raro etiam quum puras manus habeamus, non tendimus ad Deum, niſi prius lotas: tantum valet conſuetudo: quanto magis idem in eleemoſyna eſt faciendum, & licet nullius magni peccati nobis ſimus conſcii, tamen eleemoſyna data conſcientiam noſtram abſtergere oportet. Ita rurſus alio loco [s] explicans illa verba, *Non apparebis coram Domino vacuus,* ait: *Iudæis iſta dicebantur, quanto magis nobis? Idcirco nempe ante fores adſtant, vt nemo vacuus ingrediatur, vt miſericordia comite ſecurus introeat. Intras vt miſericordiam conſequaris, prior ipſe miſere-*

καὶ τῆς ἀσθενείας, καὶ τῆς πηρώσεως, καὶ τῆς πενίας, καὶ τῆς εὐτελοῦς στολῆς, καὶ πάντων ἁπλῶς πρὸς συμπάθειαν ἐπικλώντων αὐτὸν, ἀντιστῆναι καὶ μεῖναι πρὸς ἅπαντα ταῦτα ἀνένδοτος; διὰ ταῦτα πρὸ τῶν θυρῶν ἡμῶν ἑστήκασι παντὸς λόγου δυνατώτεροι, διὰ τῆς ὄψεως ἐπισπώμενοι, πρὸς φιλανθρωπίαν τοὺς εἰσιόντας ἐκκαλούμενοι· καθάπερ γὰρ κρήνας εἶναι ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν εὐκτηρίων οἴκων νενόμισται, ἵνα οἱ μέλλοντες εὔχεσθαι τῷ Θεῷ, πρότερον ἀποψησάμενοι τὰς χεῖρας, οὕτως αὐτὰς εἰς εὐχὴν ἀνατείνωσιν· οὕτω καὶ τοὺς πένητας ἀντὶ πηγῶν καὶ κρηνῶν ἔστησαν οἱ πατέρες πρὸ τῶν θυρῶν· ἵν' ὥσπερ ὕδατι τὰς χεῖρας ἀπονίπτομεν, οὕτω φιλανθρωπίᾳ τὴν ψυχὴν ἀποσμήχοντες πρότερον, οὕτως εὐχώμεθα· οὐδὲ γὰρ οὕτως ὕδατος φύσις ἀπονίπτει κηλῖδας σώματος, ὡς ἐλεημοσύνης δύναμις ἀποσμήχει ῥύπον ψυχῆς· ὥσπερ οὖν οὐ τολμᾷς ἀνίπτοις χερσὶν εἰσελθὼν εὔξασθαι, καίτοι ἔλαττον τὸ ἔγκλημα ἐκεῖνο, οὕτω μήτε χωρὶς ἐλεημοσύνης ἐπ' εὐχὴν ἔλθῃς ποτέ· καίτοι καὶ καθαρὰς πολλάκις ἔχοντες τὰς χεῖρας, ἂν μὴ πρότερον αὐτὰς ἀποπλυνώμεθα ὕδατι, οὐκ ἀνατείνομεν εἰς εὐχήν· τοσοῦτόν ἐστιν ἡ συνήθεια· τοῦτο τοίνυν καὶ ἐπὶ τῆς ἐλεημοσύνης ποιῶμεν· κἂν μηδὲν ἑαυτοῖς ὦμεν συνειδότες μέγα ἁμάρτημα, ὅμως ἀποσμήχωμεν τὸ συνειδὸς διὰ τῆς ἐλεημοσύνης.

(s) Chryſoſtom. homil. I. in 2 Tim. p. 1531. p. 540. edit. Francof.) Ἰουδαίοις ταῦτα ἐλέγετο, πόσῳ μᾶλλον ἡμῖν; διὰ τοῦτο ἑστήκασιν οἱ πένητες πρὸ τῶν θυρῶν, ἵνα μηδεὶς εἰσίῃ κενὸς, ἵνα μετὰ ἐλεημοσύνης εἰσίῃ· εἰσέρχῃ ἐλεηθῆναι· ἐλέησον πρότερον·

re:

re: qui autem poſterior venit, amplius debet. Nam quum cœpimus nos, ſecundus amplius ponit. Fac tibi debitorem Deum, & ita Deum illum exige. Fœnerare primo, tunc repete, vt cum vſura recipias. Vult ſane ita Deus, nec fœnus ſoluere renuet. Si cum eleemoſyna repetas, fœneraris vſuraſque accipis. Ita obſecro faciamus. Non ſola ac ſimplici extenſione manuum exaudimur. Expande manus tuas, non in cælum modo; verum ad pauperum manus: ſi ad pauperum manus extendas manum, ipſum cæli cardinem attigiſti. Nam qui illic ſedet, eleemoſynam accipit: quod ſi ſteriles manus extendas, nihil penitus proficis. Idem aliis in locis [t] repetit, quod oſtendit, fuiſſe hanc excellentem conſuetudinem, quæ inter ipſos obtinuerit & ſtudioſe commendata ſit, tamquam apta ad precandum præparatio, inter multa alia moralia ad hoc officium requiſita, quæ quum trita ſint & in vulgus nota, eis hoc loco nolumus immorari.

§. XV.

Adorabant vultu in orientem *verſo. Rationes huius ritus.*

Restat adhuc alia obſeruatio, heic non prætermittenda, quia cærimonia erat vniuerſalis propemodum vſus & praxeos: Atque hæc erat conſuetudo vultum vertendi orientem verſus in ſolemnibus ſuis adorationibus. Cuius conſuetudinis origo deriuanda videtur e cærimoniis baptiſmi, vbi, quemadmodum ſupra [u] oſtendimus, moris erat, vt homines iam baptizandi diabolo renuntiarent in occidentem verſi, & tum in orientem ſe conuerterent *CHRISTO*que ſe addicerent; vnde,

ὁ δὲ ὕστερον ἐρχόμενος πλέον ὀφείλει· ὅταν γὰρ ἀρξώμεθα ἡμεῖς, ὁ δεύτερος πλέον κατατίθησι· ποίησόν σοι ὀφειλέτην τὸν Θεόν, καὶ τότε αὐτὸν αἴτησαι· δάνεισον, καὶ τότε ἀπαίτει, ἵνα μετὰ τόκου λάβῃς· βούλεται τοῦτο ὁ Θεός, οὐκ ἀποφεύγει· ἂν μετὰ ἐλεημοσύνης αἰτῇς, χάριν ἔχει· ἂν μετὰ ἐλεημοσύνης ἀπαιτῇς, δανείζεις καὶ τόκους λαμβάνεις· ναί, παρακαλῶ· οὐκ ἐν τῇ ἐκτάσει τῶν χειρῶν τὸ ἀκούεσθαί ἐστιν· ἔκτεινόν σου τὰς χεῖρας μὴ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλ' εἰς τὰς τῶν πενήτων χεῖρας, ἂν εἰς τὰς τῶν πενήτων χεῖρας ἐκτείνῃς τὴν χεῖρα, αὐτῆς ἥψω τῆς κορυφῆς τοῦ οὐρανοῦ· ὁ γὰρ ἐκεῖ καθήμενος λαμβάνει τὴν ἐλεημοσύνην· ἂν δὲ ἀκάρπως ἀνατείνῃς, οὐδὲν ὤνησας.

(t) Chryſoſt. homil. IX. de pœnit. tom. I. p. 704. (p. 624. c.) ὥσπερ οἱ λουτῆρες ὕδατος πεπληρωμένοι εἰσὶ πρὸ τῶν θυρῶν τῆς ἐκκλησίας· ἵνα νίψῃ τὰς χεῖρας· οὕτως οἱ πένητες καθίζονται, ἵνα πλύνῃς τὰς χεῖρας ψυχῆς· ἔπλυνας τὰς χεῖρας τὰς αἰσθητὰς τῷ ὕδατι, πλῦνον τὰς χεῖρας τῆς ψυχῆς τῇ ἐλεημοσύνῃ. Quemadmodum pelues & lauacra cum aqua ſunt, quo manus laues, ſic & pauperes pro foribus eccleſiæ ſedent, vt anima manus abluas. Aqua manus corporeas laviſti: eleemoſyna manus animæ laua.

(u) Lib. XI. c. VII. §. IV. vol. IV. pag. 267.

 reor,

reor, communis eorum conſuetudo euaſit, vt Deum eodem modo adorarent, quo primum fœdus cum ipſo pepigerant. Varias huius conſuetudinis rationes reddunt veteres, ſed omnes ad hanc vnam videntur redire. Sunt, qui orientem ſymbolum *CHRISTI* eſſe dicunt, qui *ortus*, & *lux*, & *ſol iuſtitiæ* in ſacris litteris vocitetur: adeoque, quia verſus aliquam mundi plagam adorare eos oportebat, eam potius eligebant, qua ſub ſymbolica repræſentatione ad *CHRISTVM* ducerentur. Ita TERTVLLIANVS alicubi [w] narrat, chriſtianos gentilibus veniſſe in ſuſpicionem, quod ſolem orientem adorent, eo quod gentilibus innotuerit, chriſtianos ad orientis regionem precari. Alio loco [x] dicit, orientem eſſe *CHRISTI* figuram, adeoque tam eccleſias quam preces chriſtianorum eo dirigi. CLEMENS ALEXANDRINVS [y] hac de re ita fatur: *Quoniam diei natalis imago eſt oriens, atque illinc quoque lux augetur, quæ primum illuxit ex tenebris, iisque, qui volutantur in ignoratione, exortus eſt dies cognitionis veritatis, quemadmodum ſol oritur, ideo ad ortum matutinum habentur preces.* Et AVGVSTINVS [z]: *Quum ad orationes ſtamus, ad orientem conuertimur, vnde cælum ſurgit: non tanquam ibi ſit Deus, & quaſi ceteras mundi partes deſeruerit, qui vbique præſens non locorum ſpatiis, ſed maieſtate potentiæ: ſed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem ſe conuertere, id eſt, ad Dominum.* Hæc ratio exacte conuenit ei, quæ redditur, quamobrem ad orientem conuertantur, quum in baptiſmo fœdus cum *CHRISTO* faciant.

II. ALIA huius rei ratio, a nonnullis data, eſt, quod in oriente fuerit paradiſus, antiqua noſtra habitatio ac patria, ex qua culpa primi *Adam* eiecti ſumus, & in quam, vtpote natiuum manſionis & commorationis noſtræ locum, in ſecundo

(w) Tertull. apol. c. XVI. Inde ſuſpicio, quod innotuerit, nos ad orientis regionem precari.

(x) Id. contr. Valent. c. III. Noſtræ columbæ domus ſimplex, etiam in editis ſemper & apertis & ad lucem: amat figuram ſpiritus ſancti, orientem Chriſti figuram.

(y) Clem. Alex. ſtromat. VII. p. 856. ἐπεὶ δὲ γενεθλίου ἡμέρας εἰκὼν ἡ ἀνατολὴ, κακεῖθεν τὸ φῶς αὔξεται ἐκ σκότους λάμψαν τὸ πρῶτον· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ καλινδουμένοις ἀνέτειλε γνώσεως ἀληθείας ἡμέρα κατὰ λόγον τοῦ ἡλίου· πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί.

(z) Auguſt. de ſermon. dom. in monte lib. II. c. V.

Adam

Digitized by Google

Adam, *CHRISTO* ſeruatore noſtro, reſtaurari ſperamus. Hæc ratio adfertur a GREGORIO NYSSENO [*a*], BASILIO [*b*], auctore *conſtitutionum* [*c*], auctore *quæſtionum & reſponſionum* ad *Antiochum* inter opera ATHANASII [*d*], vna cum CHRYSOSTOMO (vti a COTELERIO [*e*] citatur) & GREGENTIO [*f*] aliisque plu-

(*a*) Nyſſen. homil. V. de orat. dom. tom. I. p. 755. *ἐπειδὰν πρὸς ἀνατολὴν ἑαυτοὺς τρέψωμεν· οὐχ ὡς μόνου ἐκεῖ τοῦ θεοῦ θεωρουμένου· ὁ γὰρ πανταχοῦ ὢν κατ' οὐδὲν μέρος ἰδιαζόντως καταλαμβάνεται· ἐπίσης γὰρ περιέχει τὸ πᾶν· ἀλλ' ὡς ἐν ἀνατολαῖς τῆς πρώτης ἡμῶν πατρίδος οὔσης· λέγω δὲ τῆς ἐν παραδείσῳ διαγωγῆς, ἧς ἐξεπέσαμεν.* Quando ad orientem nos conuerterimus, (non quod Deus illic duntaxat videatur: qui enim vbique eſt, in nulla parte peculiariter ac ſeparatim comprehenditur: nam ex æquo continet res vniuerſas:) ſed quod in orientalibus partibus prima nobis patria ſit: dico autem de ea, quam in paradiſo habuimus, habitatione, ex qua eiecti ſumus.

(*b*) Baſil. de ſpir. S. c. XXVII. *πάντες μὲν ὁρῶμεν κατὰ ἀνατολὰς ἐπὶ τῶν προσευχῶν· ὀλίγοι δὲ ἴσμεν, ὅτι τὴν ἀρχαίαν ἐπιζητοῦμεν πατρίδα, τὸν παράδεισον, ὃν ἐφύτευσεν ὁ θεὸς ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς.* Omnes ſpectamus ad orientem, quum precamur. Pauci tamen nouimus, quod facientes antiquam requirimus patriam, videlicet paradiſum, quem conſeruit Deus in Eden ad orientem.

(*c*) Conſtit. lib. II. c. LVII. *μετὰ τοῦτο συμφώνως ἅπαντες ἐξαναστάντες, καὶ ἐπ' ἀνατολὰς κατανοήσαντες, μετὰ τὴν τῶν κατηχουμένων καὶ τὴν τῶν μετανοούντων ἔξοδον, προσευξάσθωσαν τῷ θεῷ, τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, κατὰ ἀνατολάς, ὑπομιμνησκόμενοι καὶ τῆς ἀρχαίας νομῆς τοῦ κατὰ ἀνατολὰς παραδείσου, ὅθεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀθετήσας τὴν ἐντολήν, ὄφεως συμβουλίᾳ πεισθείς, ἀπεβλήθη.* Deinde cuncti pariter conſurgentes, & in orientem contemplantes, egreſſis catechumenis & pœnitentibus, orent Deum, qui adſcendit ſuper cælum cæli, ad orientem, ac recordantes antiquam poſſeſſionem paradiſi, ad orientem ſiti; vnde primus homo, Dei mandato neglecto, perſuaſus conſilio ſerpentis, eiectus fuit.

(*d*) Athan. quæſt. ad Antioch. quæſt. XXXVII. *οἱ πιστοὶ ἀκουέτωσαν καὶ μανθανέτωσαν, ὅτι τούτου χάριν οἱ μακαριώτατοι ἀπόστολοι κατὰ ἀνατολὰς τὰς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας προσεύχεσθαι ἐποίησαν, ἵνα πρὸς τὸν παράδεισον ἀφορῶμεν, ὅθεν καὶ ἐξεπέσαμεν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν πατρίδα καὶ χώραν, αἰτούμενοι τὸν θεὸν καὶ δεσπότην ἀποκαταστῆσαι ἡμᾶς, ὅθεν ἐξωρίσθημεν.* Audiant & diſcant fideles, eius rei cauſſa beatiſſimos apoſtolos iuſſiſſe, vt eccleſiæ chriſtianorum orientem ſpectarent, vt ad paradiſum, vnde excidimus, antiquam patriam & regionem noſtram reſpiciamus: oremuſque Deum & dominum, vt ad locum, vnde exſules eiecti ſumus, nos velit reſtituere.

(*e*) Cotel. not. in conſtit. lib. II. c. LVII. ex Chryſoſt. ad Dan. VI, 10. p. 264. n. 44.

(*f*) Gregent. diſput. cum Herbano Iudæo bibl. patr. græc. lat. tom. I. p. 217. *κατὰ ἀνατολὰς ἐδιδάχθημεν προσεύχεσθαι, διότι ἐκεῖ εὑρίσκομεν τὸν θεὸν πλάσαντα τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν παράδεισον ποιήσαντα.* Ad ſolis ortum orare edocti ſumus, quoniam illic Deum inuenimus, qui hominem formauit, & qui paradiſum condidit.

ribus. Iam hæc ipſa ratio eſt, a CYRILLO data, cur ad orientem conuertantur, quum fœdus cum *CHRISTO* ineant celebrentque baptiſmatis myſteria. Vt adeo huc vſque mutuam harum cærimoniarum relationem & perfectam inter illas conuenientiam clare perſpiciamus.

III. ALIA ratio, huic conſuetudini adſignata, eſt, quod præſtabilior ſit oriens aliis creaturæ partibus, vtpote ſedes lucis ac claritatis. Auctor *quæſtionum & reſponſionum* ad *orthodoxos* [g] iſtam huius conſuetudinis dat rationem: *Apud nos*, inquit, *præſtantiſſima quæque ad honorem & venerationem Dei deſtinamus: opinione autem hominum præſtabilior eſt oriens aliis creaturæ partibus: eam ob rem precationis tempore vultu ad orientem omnes conuertimur: perinde atque dextra manu in nomine CHRISTI eos conſignamus, qui ſigillo tali indigent; eo quod præſtare ſiniſtræ putetur, quamuis poſitura, non natura, ab illa differat. Haud aliter & oriens, vt præſtantior creaturæ pars, ad Deum adorandum eſt deſignata.* Et LACTANTIVS, ſine ſpecialiore huius conſuetudinis mentione, generalem hanc habet obſeruationem: *Oriens* [h] *Deo accenſetur, quia ipſe luminis fons & illuſtrator eſt rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam æternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæque menti adſcribitur, quod lumen abſcondat, quod tenebras ſemper inducat, & quod homines faciat occidere ac interire peccatis.* Iam vero hæc ratio eſt, quæ æque valet pro more vertendi ſe ad orientem in baptiſmo atque in quotidianis precibus.

IV. VNA adhuc ratio huic rei adſignatur, quæ eſt, quod *CHRISTVS* in oriente apparuerit & adſcenderit in cælum, ibique iterum appariturus ſit die nouiſſimo. Hæc vna eſt ex tribus reſponſionibus, quas auctor *quæſtionum ad Antiochum* ſub nomine ATHANASII [i] ad hanc quæſtionem dari iubet. Si quis

(g) Iuſtin. quæſt. ad orthodox. qu. CXVIII. ἐπειδὴ τῶν παρ' ἡμῖν τὰ τιμιώτερα εἰς τιμὴν τοῦ θεοῦ ἀφορίζομεν· κατὰ δὲ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν τιμιωτέρα ἐστὶν ἡ ἀνατολὴ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς κτίσεως· διὰ τοῦτο ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς γινόμεθα πρὸς ἀνατολὰς πάντες· καθάπερ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἐν ὀνόματι χριστοῦ κατασφραγιζόμεθα τοὺς τῆς σφραγῖδος ταύτης δεομένους, ἐπειδὰν τιμιωτέρα νενόμισται τῆς ἀριστερᾶς, καίτοι θέσει, καὶ οὐ φύσει διαφέρουσα ταύτης ὑπάρχει· οὕτως καὶ ἡ ἀνατολὴ ὡς τιμιώτερον μέρος τῆς κτίσεως, εἰς προσκύνησιν θεοῦ ἀφώρισται.

(h) Lactant. lib. II. c. X.

(i) Athanaſ. quæſt. ad Antioch. q. XXXVII. Ἰουδαίοις μὲν εἴπομεν, ὅτι τούτου χάριν οἱ

chri-

chriſtianus hanc quæſtionem proponat, reſpondendum ei eſſe dicit, ideo ad orientem ſpectare precantes, vt ad paradiſum, vnde exciderint, antiquam patriam & regionem ſuam reſpiciant, [illegible] & dominum, vt ad locum, vnde exſules [illegible] reſtituere. Ad gentiles autem illud eſſe dicendum, [illegible] orientem verſus adorare, non quaſi plaga orientali [illegible] Deus, ſed quia Deus ſit & nominetur lux vera. Idcirco ad lucem creatam reſpicientes, non iſtam, ſed creatorem eius adorare ex ſplendidiſſimo elemento, [illegible] omnium elementorum, & ſeculorum ſplendidiſſimum [illegible]. *Iudæis* autem, huius ritus cauſſam ſciſcitantibus, reſpondere oportere, fideles idcirco orientem verſus adorare, quod ita illis præceperit ſpiritus ſanctus per *Dauidem* prophetam, *Adoremus in loco, vbi ſteterunt pedes Domini*, Pſalm. CXXXII, intelligens locum, vbi *CHRISTVS* natus ſit, vixerit, cruci adfixus, atque e mortuis reſuſcitatus ſit, & adſcenderit in cælum. Id quod ab HILARIO etiam ſignificari videtur in hæc verba Pſalmi LXVII, ſecundum tranſlationem LXX interpretum, *Pſallite Deo, qui adſcendit ſuper cælum cæli ad orientem. Competenter*, inquit (k), *nunc adſcendentis ſuper cælum cæli ad orientem, Dei honor poſcitur. Ad orientem vero idcirco, quia ipſe, ſecundum prophetam, oriens ex alto ſit: vt regreſſus eo, vnde deſcenderat, oriens noſceretur, ipſeque ſit hominibus in hunc cæleſtis ſedis adſcenſum rurſus auctor oriundi.*

DIVERSAE iſtæ rationes omnes peculiariter ad *CHRISTVM* reſpiciunt. Et idcirco vt chriſtiani initio vſi ſunt ritu ſpectandi ad orientem, quando fœdus cum *CHRISTO* in baptiſmate inierunt, ita probabile eſt, quod inde hanc conſuetudinem vertendi ſe ad plagam mundi orientalem in omnibus ſo-

[illegible] Vide ſub litt. antecedente (d) p. [illegible]

(k) Hilar. in pſalm. LXVII. p. [illegible] (p. [illegible] c. d. edit. Pariſ. MDCXCIII.)

lemni-

hanc fuiſſe ſummam vel culpæ ſuæ vel erroris, quod eſſent ſoliti STATO DIE ante lucem conuenire: carmenque Chriſto, quaſi Deo, dicere inuicem; ſeque ſacramento non in ſcelus aliquod obſtringere, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent. — quibus peractis morem ſibi diſcedendi fuiſſe, rurſuſque coëundi ad capiendum cibum. Quæ plana eſt & perſpicua deſcriptio cultus eorum & celebrationis euchariſtiæ atque ſic dictarum agaparum, die dominica non autem alia inſtitutarum. Atque ita IVSTINVS MARTYR [b] rationem colendi Deum, chriſtianis vſitatam, deſcribens, ait: *SOLIS, qui dicitur, DIE omnium, qui vel in oppidis vel ruri degunt, in eumdem locum conuentus fit: & commentaria apoſtolorum aut ſcripta prophetarum, quoad tempus fert, leguntur. Deinde, lectore quieſcente, præſidens orationem, qua populum inſtruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. Sub hæc conſurgimus communiter omnes, & precationes profundimus: & ſicuti retulimus, precibus peractis panis offertur & vinum & aqua: & præpoſitus itidem, quantum pro virili ſua poteſt, preces & gratiarum actiones fundit, & populus fauſte acclamat, dicens, Amen. Et diſtributio communicatioque fit eorum, in quibus gratiæ ſunt actæ, cuique præſenti: abſentibus autem per diaconos mittitur. — SOLIS autem DIE communiter omnes conuentum agimus: quandoquidem is primus dies eſt, quo Deus tenebris & materia verſa mundum effecit: & IESVS CHRISTVS ſeruator noſter eo die a mortuis reſurrexit.* Nullum conuentum ad publicum Dei cultum, alio quodam die coactum, memorat. Vnde viri docti [c] colligunt, illius ætate eccleſiam præter diem dominicum

(b) Iuſtin. apol. II. p. 98. τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ, πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως, ποιεῖται· ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ, καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται. τὴν δὲ τοῦ ἡλίου ἡμέραν κοινῇ πάντες τὴν συνέλευσιν ποιούμεθα. ἐπειδὴ πρώτη ἐστὶν ἡμέρα, ἐν ᾗ ὁ θεὸς τὸ σκότος καὶ τὴν ὕλην τρέψας, κόσμον ἐποίησε, καὶ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἡμέτερος σωτὴρ, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη.

(c) Cotel. in conſtit. apoſt. lib. II. c. LIX. Celebrabantur conuentus ſacri tempore apoſtolorum ſingulis diebus: Act. II, 46. ſed ſolemniores die dominica

haud alios ſolemnioribus conuentibus habuiſſe præſtitutos. Silentium illius de reliquis diebus omnibus negatiuum argumentum contra eos eſt, niſi fortaſſis diſtinctio quædam facienda fuerit inter generalem conuentum tam in ciuitate & ruri degentium die dominica, & inter particulares conuentus chriſtianorum oppidanorum, (quibus maior erat coëundi opportunitas) aliis diebus inſtitutos: Quam diſtinctionem in ſequentibus ætatibus, vbi res chriſtiana maturitatem ſuam & perfectionem adſequuta erat, ſæpius offendimus.

§. II.

Origo dierum ſtationum, ſiue conuentuum eccleſiaſticorum, feria quarta & ſexta hebdomadis, & quid diuini miniſterii his diebus peractum ſit.

QVOMODOCVMQVE autem res ſe habet, certe non multo poſt ætatem IVSTINI MARTYRIS eccleſia morem tenuit ſolemniter coëundi ad diuinum cultum feria quarta & ſexta hebdomadis, qui dies communiter vocabantur dies ſtationarii, quod conuentus ſacros hiſce diebus longius, ad horam videlicet tertiam pomeridianam, ducebant; vnde etiam dicebantur *ſemiieiunia*, in oppoſitione ieiunii quadrageſimalis, quod ad veſperam vſque ſemper durabat; & *ieiunia quartæ* ac *ſextæ feriæ*. Horum prima mentio in TERTVLLIANO, CLEMENTE ALEXANDRINO & ORIGENE habetur, & poſt hoſce in pleriſque aliis ſcriptoribus, tamquam ieiuniorum generatim ab eccleſia obſeruatorum. Verum heic illos dies non conſideramus vt dies ieiuniorum, (quod ſub alio capite fiet opportunius, vbi de ieiuniis & diebus feſtis eccleſiæ dicturi ſumus) ſed heic eos tantum ſpectamus tamquam dies ſacrorum conuentuum, vt indicemus, quiſnam publicus Dei cultus in illis peractus fuerit. Quam ob cauſſam præcipue TERTVLLIANVM contemplabimur, qui hiſce diebus ſemper ſacram euchariſtiam celebratam eſſe adfirmat; ex quo inferre nobis licebit, idem miniſterium, quod die dominica, hiſce diebus fuiſſe peractum, niſi forte ſermo defuerit. Eſſe quoſdam, dicit, qui ſa-

Act. XX, 7. & 1 Cor. XV, 2. Poſtea effecerunt perſecutiones, quum ſumme ſæuirent hoſtes veritatis, vt rarius conueniretur, tantumque in dominicis diebus: quod colligitur ex apologetico Iuſtini Martyris & ex Plinii epiſtola.

ciam

cram euchariſtiam his diebus recuſent recipere, quia ſcrupuloſius vereantur, ne edendo & bibendo panem ac vinum in ſacra euchariſtia ieiunium ſoluant; adeoque precationibus in celebratione euchariſtiæ fundi ſolitis malle ſeſe ſubducere [*d*], quam ſoluere ieiunium, quemadmodum euchariſtia fieri opinentur. Quos ita ſentientes errore expedit TERTVLLIANVS, dicens, ipſos euchariſtiam iſtiusmodi diebus recipiendo deuotum Deo obſequium non reſoluere, ſed magis Deo obligare: ſolemniorem fore eorum ſtationem, ſi & ad aram Dei ſteterint; poſſe eos recipere corpus domini & ieiunium ſeruare, atque ita vtrumque ſaluum futurum, dum participent ſacrificium & exſequantur ſuum officium. Quando igitur his diebus euchariſtiam ſumſerunt, fas eſt inde colligere, habuiſſe eos omnes precationes, in adminiſtratione euchariſtiæ adhiberi ſolitas, omniaque officia, quæ ei præmitti conſueuerunt, videlicet pſalmodiam, ſcripturarum lectionem, preces pro catechumenis ac pœnitentibus, quibus vna cum ſermonibus totum officium die dominica abſoluebatur. At vero quum his rebus omnibus tantum temporis teri non poſſet, quantum his ſtationibus impendi neceſſario oportebat, maxime probabile videtur, quod in duabus rebus ſpecialioribus officium ſuum hiſce diebus diutius duxerint, nimirum in pſalmodia ſua ac priuatis precibus & peccatorum ſuorum confeſſione. Pſalmi, vti poſthac videbimus, interdum ad indefinitum numerum augebantur, ad viginti, triginta, quadraginta vel plures etiam, prout vigiliæ cuiusdam vel ieiunii poſcebat ratio, & inter vnumquemque pſalmum meditandi & ad priuatas preces ſuas ſe conferendi habebant libertatem. Atque ex his duabus exercitationibus, ita productis ac repetitis, facile ad colligendum eſt, quomodo vel longiſſima ſtatio impendi potuerit. SOCRATES [*e*]

(*d*) Tertull. de orat. c. XIV. Similiter de ſtationum diebus non putant plerique ſacrificiorum orationibus interueniendum, quod ſtatio ſoluenda ſit accepto corpore domini. Ergo deuotum Deo obſequium euchariſtia reſoluit, an magis Deo obligat? Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris? Accepto corpore domini, & re ſeruata, (al. legunt reſeruato) vtrumque ſaluum eſt, & participatio ſacrificii & executio officii.

(*e*) Socrat. lib. V. c. XXII. p. 287. edit. Amſtelod. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ τετράδι καὶ τῇ λεγομένῃ παρασκευῇ γραφαί τε ἀναγινώσκονται, καὶ οἱ διδάσκαλοι ταύτας ἑρμηνεύουσι, πάντα τὰ συνάξεως γίνεται, δίχα τῆς τῶν μυστηρίων τελετῆς.

Alexandriæ hiſce diebus legi dicit ſacras ſcripturas, easque doctores interpretari, & cuncta fieri, quæ ad collectam pertineant, præter myſteriorum celebrationem. Fac autem, eos totum miniſterium, perinde ac die dominica, integrum habuiſſe, tempori tamen ſtationum ſuarum id non reſpondit, niſi pſalmodiam & priuatas precationes eorum in eccleſia longius, quam quidem in ordinario officio fieri conſueuit, productas eſſe ſtatuas.

Cvm tertvlliano concordat basilivs [*f*], dum his diebus non ſolum ieiunium, ſed ſacram quoque euchariſtiam, celebrari adfirmat. Computans enim, quoties ſingulis hebdomadibus ſacram cœnam recipiant, feria quarta & in paraſceue id quoque fieri dicit. Sed vero adhuc difficile ad capiendum eſt, quid negotii illis eſſe potuerit, in quo tamdiu animum haberent occupatum in eccleſia: ſiquidem collectæ eorum & preces publicæ non niſi paucæ, comparate loquendo, erant; adeoque admodum probabile videtur, iuſtum huius temporis interuallum pſalmodia fuiſſe conſumtum, &, quo viri cuiusdam docti [*g*] ſententiam inclinare obſeruo, priuatis precibus, quæ ſemper aliquam partem in cultu eorum habebant, & generatim pſalmis intermiſcebantur, vti locis ſuis [*] oſtendemus.

§. III.

Dies ſabbati, ſiue feria ſeptima, olim magna cum ſolemnitate, tamquam publici cultus dies, celebrata.

Freqventem etiam mentionem ſacrorum conuentuum die ſabbati, ſiue vltima hebdomadis die, quod erat ſabbatum iudaicum, inſtitutorum in antiquis ſcriptoribus inuenimus. Non facile eſt, huius conſuetudinis originem vel rationes exponere, eo quod priorum ſæculorum ſcriptores vniuerſi hac de re

(*f*) Baſil. epiſt. CCLXXXIX. p. 270. ἡμεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν· ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, ἐὰν ᾖ μνήμη μάρτυρός τινός. Quater nos ſingulis ſeptimanis communicamus. Dominico die, feria quarta, in paraſceue, & ſabbato, ſed & per dies etiam alios, ſi martyris alicuius memoria celebretur.

(*g*) Stillingfleet Orig. Britann. p. 224.

(*) Vid. lib. XIV. c. I. lib. XV. c. I. §. I.

ſileant.

ſileant. In eccleſiis *Latinis* (ſi a *Mediolanenſi* diſceſſeris) tamquam dies ieiunii, in omnibus autem *Græcis* eccleſiis vt dies feſtus, agebatur. Nos eum heic conſideramus tantum vt diem publici diuini cultus, in quo, vti auctores, qui eius meminerunt, narrant, omnia iſta officia peracta ſunt, quæ die dominica fieri conſueuerunt. ATHANASIVS [b] enim, qui in primis eſt, qui eius mentionem fecerunt, in die ſabbati chriſtianos *Alexandriæ* congregari dicit, non quod *iudaiſmo* infecti ſint, ſed vt dominum ſabbati, *IESVM*, adorent. Et TIMOTHEVS, vnus ex ſucceſſoribus eius in ſede *Alexandrina*, ſacram cœnam hoc die [i], æque ac die dominico, diſtribui adfirmat. Qui quidem dies ſoli fuerunt per hebdomadem, in quibus euchariſtia eius ætate celebrata fuit *Alexandriæ*. SOCRATES [k] de huius diei officio paullo curatius loquitur: Dicit enim omnes vbique terrarum eccleſias hoc die ſacra myſteria celebrare, ſed *Aegyptios* & eos, qui *Thebaidem* incolant, a ceteris & ipſis *Alexandrinis*, quibus vicini ſint, hac in re differre, vt ſub veſperam oblatione facta communicent. Alio loco de eccleſiis loquens *Conſtantinopolitanis*, tempore CHRYSOSTOMI, ſabbatum [l] ac

(b) Athanaſ. homil. de ſemente tom. I. p. 1080. (tom. II. p. 60. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) *ἐν ἡμέρᾳ σαββάτου συνήχθημεν, οὐ νοσοῦντες ἰουδαϊσμόν· οὐ γὰρ ἐφαπτόμεθα σαββάτων ψευδῶν· παραγεγόναμεν δὲ ἐν σαββάτῳ, τὸν κύριον τοῦ σαββάτου Ἰησοῦν προσκυνήσοντες.* In die ſabbati congregati ſumus, non quod iudaiſmi morbo laboremus: numquam enim falſa ſubbata vel adtigerimus; ſed ad ſabbatum acceſſimus, dominum ſabbati Ieſum adoraturi.

(i) Timoth. epiſt. canon. can. XIII. ap. Beuereg. pand. tom. II. pag. 168. *ἐξ ἀνάγκης τὸ σάββατον καὶ τὴν κυριακὴν ἀπέχεσθαι δεῖ, διὰ τὸ ἐν αὐταῖς τὴν πνευματικὴν θυσίαν ἀναφέρεσθαι τῷ κυρίῳ,* Neceſſario ſabbato & die dominico abſtinere oportet, quod ſpirituale ſacrificium in eis domino offeratur.

(k) Socrat. lib. V. c. XXII. *Αἰγύπτιοι γείτονες ὄντες Ἀλεξανδρείας, καὶ οἱ τὴν Θηβαΐδα οἰκοῦντες, ἐν σαββάτῳ μὲν ποιοῦνται συνάξεις· οὐχ ὡς ἔθος δὲ χριστιανοῖς, τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι· μετὰ δὲ τὸ εὐωχηθῆναι, καὶ παντοίων ἐδεσμάτων ἐμφορηθῆναι, περὶ ἑσπέραν προσφέροντες, τῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσι.* Aegyptii, qui Alexandrinis vicini ſunt, & ii, qui Thebaidem incolunt, ſabbato quidem collectas celebrant: non tamen, ſicut mos eſt chriſtianorum, ſacra myſteria percipiunt. Poſtquam enim epulati ſunt, & omni ciborum genere ſaturati, ſub veſpera oblatione facta communicant.

(l) Socrat. lib. VI. c. VIII. *ἡνίκα οὖν ἑκάστης ἑβδομάδος ἑορταὶ κατελάμβανον, φημὶ δὴ τό τε σάββατον καὶ ἡ κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τὰς ἐκκλησίας εἰώθασι γίνεσθαι, αὐτοὶ (οἱ Ἀρειανίζοντες) ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες, ᾖδον.* Singulis heb-

Nn 3 diem

diem dominicum dies feſtos eſſe dicit, quibus per ſingulas hebdomades conuentus eccleſiaſtici agantur. Et CASSIANVS [*m*] de eccleſiis per *Aegyptum* narrat, quod apud illas officium diei dominici & ſabbati vnum idemque ſemper fuerit: Nam lectiones tum de nouo ſolum teſtamento recitatas eſſe dicit, vnam videlicet de euangeliis, & alteram de epiſtolis vel actibus apoſtolorum; quum aliis diebus partim de veteri, partim de nouo teſtamento factæ ſint. Alio loco [*n*] obſeruat, quod in monaſteriis *Aegypti* & *Thebaidis* præter veſpertinas & nocturnas congregationes nulla per diem ſolemnitas fuerit, excepta die ſabbati vel dominica, in quibus hora tertia, hoc eſt nona antemeridiana, ad celebrandam ſacram communionem conuenerint. In concilio *Laodiceno* tres canones in eamdem ſententiam reperiuntur. Vnus [*o*] præcipit: *Vt euangelium cum aliis ſcripturis ſabbato legatur:* Alius [*p*], *Quod non oporteat in quadrageſima panem offerre, niſi ſabbato & ſolis dominicis.* Quod hoſce dies celebrationi euchariſtiæ ſacros, & ipſius quadrageſimalis ieiunii tempore feſtos, fuiſſe indicat. Et ex eadem ratione tertius quidam canon [*q*] decernit: *Quod non oporteat in quadrageſima martyrum natales peragere, ſed ſanctorum martyrum facere commemorationem in ſabbatis & dominicis.* Vna ſola differentia, inter ſabbatum & diem dominicam tum facta, erat, quod chriſtiani in ſabbato non iuberentur otiari, ſed operandi (quoad diuini cultus id ferret ratio) haberent licentiam, diem dominicum hoc mo-

domadis, quoties feſti dies occurrebant, ſabbatum intelligo ac diem dominicum, quibus collecta in eccleſiis agi ſolent, ipſi intra ciuitatis portas circa porticus publicas congregati, hymnos apte ad Arianam hæreſin compoſitos, alternatim ſibi reſpondentes canebant.

(*m*) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. VI. In die vero ſabbati vel dominico vtraſque lectiones de nouo recitant teſtamento, id eſt, vnam de apoſtolo vel actibus apoſtolorum, & aliam de euangelio.

(*n*) Caſſian. lib. III. c. II. Exceptis veſpertinis horis ac nocturnis congregationibus, nulla apud eos per diem ſolemnitas, abſque die ſabbati vel dominica, in quibus hora tertia ſacræ communionis obtentu communicant.

(*o*) Concil. Laodic. c. XVI. (tom. I. concil. p. 1500.) Περὶ τοῦ, ἐν σαββάτῳ εὐαγγέλια μετὰ ἑτέρων γραφῶν ἀναγινώσκεσθαι.

(*p*) Ibid. can. XLIX. Ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον.

(*q*) Ibid. c. LI. Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνείαν ποιεῖν ἐν τοῖς σαββάτοις καὶ κυριακαῖς.

do

eo præferentes, in quo feriari debebant vt chriſtiani. Quod ſi qui hanc regulam migraſſe deprehenſi eſſent, tamquam iudaizantes anathemate, ſecundum alium eiusdem concilii canonem [r], feriebantur. Vnde apparet, feriam ſeptimam per ſingulas hebdomades publico Dei cultui ſacram, non autem vt ſabbatum *iudaicum*, celebratam fuiſſe. EPIPHANIVS [s] ſimiliter eius tamquam diei publicorum conuentuum in quibusdam, non autem omnibus, locis meminit. BASILIVS [t] diem ſabbati e quatuor diebus eſſe dicit, in quibus ætate ſua ſacram euchariſtiam celebrarint. Ex quibus omnibus percipere poſſumus, auctorem *conſtitutionum* ad hanc orientalis eccleſiæ conſuetudinem manifeſto reſpicere, quando in omni ſabbato [u], præter vnum, (hoc eſt, ſabbatum ante diem paſchatis proximum) atque in omni dominica iubet lætos conuentus celebrari, hoc eſt, non tantum pſalmos cani, lectionem ſcripturarum & communes preces recitari, quod erat ordinarium miniſterium mane & veſperi ſingulis diebus; ſed ſermonem etiam fieri, ſiue euangelii prædicationem, ſacrificii oblationem & ſacri cibi donum; vti miniſterium ſabbati & diei dominicæ alio loco [x] deſcribit.

(r) Concil. Laodic. c. XXIX. *Ὅτι οὐ δεῖ χριστιανοὺς ἰουδαΐζειν, καὶ ἐν τῷ σαββάτῳ σχολάζειν, ἀλλὰ ἐργάζεσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ· τὴν δὲ κυριακὴν προτιμῶντας, εἴγε δύναιντο, σχολάζειν ὡς χριστιανοί.* Quod non oportet chriſtianos iudaizare & in ſabbato otiari; ſed ipſos eo die operari: diem autem dominicum præferentes otiari, ſi modo poſſint, vt chriſtianos. Quod ſi inuenti fuerint iudaizantes, ſint anathema apud Chriſtum.

(s) Epiphan. epitom. tom. I. p. 1107. *Ἔν τισι δὲ τόποις καὶ ἐν τοῖς σάββασι συνάξεις ἐπιτελοῦσι*, quibusdam in locis ſacri conuentus & ſynaxes etiam ſabbatis indicuntur.

(t) Baſil. epiſt. CCLXXXIX. ad Cæſaream Patriciam. cit. ſub litt. anteced. (f). Auguſtin. epiſt. CXVIII. Alibi nullus dies omittitur, quo non offeratur, alibi *ſabbato* tantum & dominico.

(u) Conſtitut. lib. V. c. XX. *πᾶν μὲν τὸ σάββατον ἄνευ τοῦ ἑνός, καὶ πᾶσαν κυριακὴν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε.* Ibid. lib. VIII. c. XXIII. *σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν σχολαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν.*

(x) Conſtit. lib. II. c. LIX. p. 268. *Τί ἀπολογήσεται τῷ θεῷ ὁ μὴ συνερχόμενος ἐν τῇ δε τῇ ἡμέρᾳ ἀκούειν τοῦ σωτηρίου περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγου; ἐν ᾗ καὶ τρεῖς εὐχὰς ἑστῶτες ἐπιτελοῦμεν, μνήμης χάριν τοῦ διὰ τριῶν ἀναστάντος ἡμερῶν· ἐν ᾗ προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κήρυξις, καὶ θυσίας ἀναφορὰ καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.* Qua expurgatione apud Deum vtetur, qui ad audiendum ſalutarem de reſurrectione ſermonem non conuenit in die dominico? in quo & tres precationes ſtando peragimus, ad memoriam illius, qui in triduo reſurrexit; & in quo habentur euangelii prædicatio, ſacrificii oblatio & ſacri cibi donum.

§. IV.

Digitized by Google

§. IV.

Quomodo vigilias ſabbati & diei dominici aliorumque, in memoriam martyrum celebrari ſolitorum, obſeruarint.

QVEMADMODVM igitur hi duo dies ſingulis hebdomadibus feſti & læti agitabantur: ita plerumque miniſterio introducebantur antecedentium vigiliarum, quæ metatorum inſtar ſolemnitates dierum ſequentium præparandi cauſſa præcurrebant. Iſtæ vigiliæ eiusdem plane indolis erant cum communibus nocturnis ſiue matutinis precibus, quæ mane ante lucem fiebant. Et a conſueto officio antelucano in hoc tantum differebant, quod, quum ordinarium officium antelucanum numquam inciperet, niſi poſt mediam noctem circa gallicinium tempore matutino, hæ vigiliæ longius eſſent officium, quod cœtum in eccleſia per maximam noctis partem detinebat. Hoc officium *Graeci* παννυχίδας, *Latini* vero *pernoctationes* & *peruigilia* appellitant. CHRYSOSTOMVS [y] de hoc ipſo frequenter loquitur. *Eccleſiam*, inquit, *ingredere, vide pauperes a medio noctis vſque ad lucem perſeuerantes, vide ſacra peruigilia diem cum nocte copulantia: vide populum CHRISTI amantem, neque noctu neque interdiu, vel ſomni tyrannidem ac violentiam metuentes, vel inopiæ neceſſitatem formidantes.* Alio loco [z] vocat παννύχους καὶ διηνεκεῖς στάσεις, *pernoctes & perpetuas ſtationes*, in oppoſitione ſtationum dierum, quæ interruptæ erant & imperfectæ. *In his*, inquit, *angelicorum ordinum ſtationem imitantes, ſine ceſſatione laudes & hymnos offertis conditori. O mira Chriſti dona! In ſupernis exercitus angelorum canit gloriam: in terris homines in eccleſiis choros agentes, ad illorum exemplum eamdem canunt gloriam. In ſupernis Seraphim ter ſanctum illum hymnum reſonant: in ter-*

(y) Chryſoſtom. hom. IV. de verbis Eſaiæ tom. III. p. 865. (p. 752. ed. Francof.) εἴσελθε εἰς ἐκκλησίαν - ἴδε πένητας ἐκ μεσονυκτίου μέχρι τῆς ἡμέρας παραμένοντας, βλέπε παννυχίδας ἱερὰς ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ συναφθείσας, οὔτε ἐν ἡμέρᾳ, οὔτε ἐν νυκτὶ τὴν τυραννίδα τοῦ ὕπνου, οὔτε τὴν ἀνάγκην τῆς πενίας φοβουμένους.

(z) Id. homil. I. de verb. Eſaiæ p. 834. (p. 734. edit. Francof.) ἐκ τῆς παννύχου ταύτης καὶ διηνεκοῦς στάσεως, ἐκ τοῦ τὴν ἀγγελικὴν χοροστασίαν μιμουμένους, ἀκαταπαύστως τῷ κτίσῃ τὴν ὑμνολογίαν προσφέρειν· ὢ τῶν τοῦ Χριστοῦ δωρημάτων· ἄνω στρατιαὶ δοξολογοῦσιν ἀγγέλων· κάτω ἐν ἐκκλησίαις χοροστατοῦντες ἄνθρωποι τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἐκμιμοῦνται δοξολογίαν· ἄνω τὰ σεραφὶμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ· κάτω

ris

ris eumdem hominum promit multitudo, communiterque tum cæleſtium, tum terreſtrium feſtiuus conuentus congregatur: una gratiarum actio, una exſultatio, una gaudentium chorea ſtatio. Quibus verbis perſpicue docet, hymnum angelicum *Gloria in excelſis Deo*, & hymnum Cherubicum *Sanctus, ſanctus, ſanctus, Dominus Deus Sebaoth*, partem ſacrorum officii in nocturnis ſtationibus fuiſſe. Quæ ſtationes, vti antea obſeruauimus, erant tantum matutina quædam oratio in ordinario officio matutino, in quo hunc angelicum hymnum inter alias diuini cultus partes ſemper adhiberi iuſſum fuiſſe deprehendimus.

Facile eſſet, de diuerſis harum nocturnarum ſtationum, ſiue perfectiorum vigiliarum, per totam noctem actarum, generibus heic ediſſerere copioſius: Agebantur enim interdum in extraordinariis ſupplicationibus, magna quadam eccleſiam premente neceſſitate fieri ſolitis, quarum exempla varia lector huius rei ſtudioſus in CHRYSOSTOMO [a], AVGVSTINO [b], RVFFINO [c], SOCRATE [d], SOZO-

[illegible]

(a) Chryſoſtom. hom. XX. de ſtatuis tom. I. p. 212. (p. 121. edit. Francof.) [illegible] noctu eſt cuiuslibet animæ in tentationum incurſu vigilare & ad Deum reſpicere. Homil. XI. ad Iuuentin. tom. I. p. 510. (p. 485. edit. Francof.) [illegible] Multi frequenter eos viſitando ſacras apud eos *vigilias continuis pſalmis perficiebant.*

(b) Auguſtin. confeſſ. lib. IX. c. VII. Excubabat pia plebs in eccleſia, mori parata cum epiſcopo ſuo, ſeruo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, ſollicitudinis & vigiliarum primas partes tenens, orationibus viuebat. cetera. Epiſt. CXIX. ad Ianuar.

(c) Ruffin. lib. I. c. XII. Ad vltimum certum ei diem ſtatuentes denuntiant, vt aut ipſe Arium ſuſciperet, aut ſi renitteretur, ſe eccleſia pulſo & in exilium truſo, ab alio [illegible] ſciret. Tum ille nocte, quæ ad conſtitutam intererat diem, ſub altari iacens, atque in oratione & lacrimis *totam peruigilem ducens*, eccleſiæ cauſſam domino commendabat. Lib. II. c. XVI. Ambroſius aduerſum reginæ furorem, non ſe manu defenſabat, aut telo, ſed ieiuniis *continuatiſque vigiliis* ſub altare poſitus.

(d) Socrat. lib. I. c. XXXVII. [illegible] In eccleſia, quæ cognominatur Irene, ſe ſolum incluſit (Alexander epiſcopus) & ingreſſus ad altare, ſub ſacra menſa pronum ſe humi-

NO [e] & THEODORETO [f] inuenire poteſt. Interdum obſeruabantur tamquam vigiliæ anniuerſariæ, ad intromittendos dies feſtos ſolemniores, recolendæ memoriæ *natiuitatis*, *epiphaniæ*, *reſurrectionis* & *adſcenſionis CHRISTI*, ac deſcenſus ſpiritus ſancti in *pentecoſte* ſacros; de cuiusmodi vigiliis mentio habetur in TERTVLLIANO [g], LACTANTIO [h], CHRYSOSTOMO [i], SOCRATE [k] & pluribus aliis. Verum vigiliæ, de quibus heic

proſtrauit, Deo cum lacrimis ſupplicans. Atque hoc multis diebus ac noctibus continuatis geſſit.

(e) Sozom. lib. II. c. XXIX. τῇ δὲ πρὸ τῆς προθεσμίας ἡμέρᾳ, εἰσδὺς ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον, παννύχιος ἔκειτο πρηνὴς, τῷ θεῷ δεόμενος κ. τ. λ. Pridie eius diei, qui condictus fuerat, irrepens ſub altare (Alexander epiſcopus), tota nocte iacuit pronus, Deum rogans &c. Lib. III. c. VI. τῆς νυκτὸς ἐπιλαβούσης ἐκκλησίαζεν. Nocte aduentante collectam in eccleſia celebrauit (Athanaſius).

(f) Theod. lib. I. c. XIV. ὁ τοίνυν ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος ἀκούσας ταῦτα καὶ πάνυ λυπηθεὶς, εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἄρας πρὸς τὸν θεὸν, ἀπωδύρετο, καὶ ῥίψας ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον ἐν τῷ ἱερατείῳ, κείμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ηὔχετο. Quibus auditis (Arium videlicet conuentum in eccleſia acturum) vehementer dolens epiſcopus Alexander eccleſiam ingreditur, ſublatisque ad Deum manibus lamentatur, & in faciem procidens in ſanctuario, humi proſtratus preces fundit.

(g) Tertull. ad vxor. lib. II. c. IV. Quis ſolemnibus paſchæ abnoctantem ſecurus ſuſtinebit?

(h) Lactant. lib. VII. c. XIX. Hæc nox eſt, quæ a nobis propter aduentum regis ac Dei noſtri peruigilio celebratur.

(i) Chryſoſt. homil. XXX. in Geneſ. p. 424. (tom. II. p. 329. edit. Francof.) διὰ τοῦτο πολλοὶ καὶ τὴν νηστείαν ἐπιτείνουσι, καὶ ἀγρυπνίας καὶ παννυχίδας ἱερὰς, καὶ ἐλεημοσύνας ἐπιδείκνυνται, δεικνύντες δι' ὧν πράττουσι τὴν τιμὴν, ἣν περὶ τὴν ἑβδομάδα ἔχουσι. Id circo multi & ieiunium intendunt & vigilias & pernoctationes ſacras & eleemoſynas faciunt, vt hebdomadæ huic (magnæ ſcilicet paſcha proxime antecedenti) honorem habeant.

(k) Socrat. lib. VII. c. V. μετ' οὐ πολὺ τὴν ἐκ προλήψεως ἑορτὴν ἐπετέλει· καὶ συνῄρεον πρὸς αὐτὸν ἐκ ἔθους πολλοί· καὶ τὴν ἐξ ἔθους παννυχίδα ποιοῦντα, θόρυβός τις δαιμόνιος ἐνέπεσεν εἰς αὐτοὺς, ὡς ἄρα Σισίννιος ὁ αὐτῶν ἐπίσκοπος σὺν πολλῷ πλήθει ἔρχοιτο κατ' αὐτῶν. Paullo poſt eum Sabbatius feſtum diem (paſchatis) ex anticipata opinione celebraret, multique ad eum concurrerent, & *ſolemni peruigilio in eccleſia pernoctarent*, tumultus quidam ac terror dæmoniacus repente eos corripuit; quaſi Siſinnius ipſorum epiſcopus cum ingenti hominum multitudine in ipſos impetum faceret. Conf. lib. II. c. XI. citat. ſub ſeq. litt. (l).

Euſeb. de vit. Conſtant. lib. IV. c. LVII. ἤδη ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα ἑορτὴ παρῆν· ἐν ᾗ ὁ βασιλεὺς τῷ θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς συνδιετέλει τοῖς ἄλλοις.

Hieronym. com. in Matth. XXV. Traditio iudæorum eſt, Chriſtum media

dice-

dicere habemus, iſtiusmodi tantum ſunt, quæ ad cultum Dei hebdomadalem referri quodammodo poſſunt, quibus has vigilias ſabbati ac diei dominici præcipue adnumerare licebit, quia vertentibus ſingulis hebdomadibus recurrebant. De quibus non tantum antememoratum CHRYSOSTOMI teſtimonium, ſed multa etiam alia, habemus. Nam SOCRATES [*l*] narrans, quemadmodum *Athanaſius* manus militum, ad comprehendendum eum miſſorum, effugerit, *Iam dies*, inquit, *vergebat in veſperam, & populus in eccleſia pernoctabat, eo quod collecta exſpectaretur. Venit repente dux, & inſtructa militum acie eccleſiam obſidet. Quam quum vidiſſet Athanaſius, operam dedit, ne populus ipſius cauſſa damnum vllum pateretur. Mandat igitur diacono, vt orationem populo indiceret; ſtatimque præcepit, vt pſalmus recitaretur. Quum autem in pſalmi recitatione ſuauis concentus totius multitudinis exſtitiſſet, per vnam ex eccleſiæ ianuis omnes egreſſi ſunt. Quod quum fieret, milites quidem quieti ſtetere; Athanaſius vero in media pſallentium turba euaſit incolumis. Atque ita imminente periculo liberatus Romam ſe contulit.* Ipſemet ATHANASIVS [*m*] eamdem hiſtoriam in *apologia de fuga* recitans, *Nox iam erat*, inquit, *& quidam e populo peruigilium agebant ſequentis ſynaxis.* Et SOCRATES alio loco loquens de hiſce nocturnis vigiliis, ab *Arianis* pariter & *catholicis* obſervatis, dicit, ſingulis hebdomadibus, quoties feſti dies occurrerint, ſabbatum videlicet & dies dominicus [*n*], quibus conuen-

nocte venturum in ſimilitudinem Aegyptii temporis, quando paſcha celebratum eſt, & exterminator venit & dominus ſuper tabernacula tranſiit, & ſanguine agni poſtes noſtrarum frontium conſecrati ſunt: Vnde reor & traditionem apoſtolicam permanſiſſe, *vt in die vigiliarum paſchæ ante noctis dimidium, populos dimittere non liceat*, exſpectantes aduentum Chriſti.

(*l*) Socrat. lib. II. c. XI. ἑσπέρα μὲν ἦν· ὁ δὲ λαὸς ἐπαννύχιζε, προσδοκωμένης συνάξεως· ἥκει δὲ ὁ στρατηγὸς, καὶ φάλαγγα τοὺς στρατιώτας τάξας πανταχόθεν τῆς ἐκκλησίας· Ἀθανάσιος δὲ ἑωρακὼς τὰ γινόμενα, φροντίδα ἔθετο, ὅπως ἂν τοῦ λαοῦ μηδαμῶς βλάβη γένηται δι᾽ αὐτόν· καὶ προστάξας διακόνῳ κηρύξαι εὐχὴν, αὖθις ψαλμὸν λέγεσθαι παρεσκεύασε· συμφωνίας δὲ ἐκ τῆς ψαλμῳδίας γινομένης, διὰ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας πάντες ἐξῄεσαν· τούτου γινομένου, οἱ στρατιῶται ἄπρακτοι ἔμενον· ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐν μέσοις τοῖς ψαλμῳδοῦσιν ἀβλαβὴς διεσώζετο· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον διαφυγὼν, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἀνέδραμε.

(*m*) Athan. apol. de fuga tom. I. p. 71?. (p. 334. c. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) νὺξ μὲν γὰρ ἤδη ἦν, καὶ τοῦ λαοῦ τινες ἐπαννύχιζον προσδοκωμένης συνάξεως.

(*n*) Socrat. lib. VI. c. VIII. Οἱ Ἀρειανίζοντες ἔξω τῆς πόλεως τὰς συναγωγὰς ἐποιοῦν-

tus in eccleſiis agi ſoliti ſint, haſce eos vigilias egiſſe. Et *Arianos* quidem, intra ciuitatis mœnia eccleſias non habentes, circa porticus publicas & in plateis congregatos, hymnos ſuos ad lucem vſque ceciniſſe; diluculo autem extra portas egreſſos ad locum, in quo conuentus celebrarint, abiiſſe. Et hiſtoricus obſeruat, CHRYSOSTOMVM veritum, ne quis ex ſimplicioribus de populo huiusmodi canticis ab eccleſia abſtraheretur, quosdam de catholica plebe, quæ ſub ipſo eſſet, eis oppoſuiſſe, qui nocturnos perinde hymnos decantando & *Arianorum* circa hæc ſtudium obſcurarent, & ſuos in profeſſione rectæ fidei confirmarent: & vt hoc maiore apparatu fieret, *Eudoxiam*, auguſtam, cruces argenteas, cereas faces accenſas geſtantes, donaſſe, & *Briſonem* quemdam eunuchum hymnorum cantoribus erudiendis præpoſuiſſe. Quod quum *Ariani* vidiſſent, æmulatione tantopere ſuccenſos eſſe, dicit, vt facto in catholicos impetu *Briſonem* & alios quosdam lapide percuſſos occiderint. Quibus rebus permotum imperatorem interdixiſſe *Arianis*, ne deinceps hymnos publice canerent, catholicis vigilias ſuas in eccleſiis, vti antea fecerant, celebrandi conceſſa libertate. Ex quibus facile ad colligendum eſt, & iſtiusmodi vigilias a religioſioribus de plebe in omnibus Orientis partibus frequentatas, & hymnos ac pſalmos exercitia fuiſſe, quibus ad primam vſque lucem occupati fuerint. Poſſem heic plura alia teſtimonia adferre ex NAZIANZENO [o] & aliis *Græcis* ſcriptori-

τῷ ἡνίκα ἂν ἑκάστης ἑβδομάδος ἑορταὶ κατελάμβανον, φημὶ δὲ τό τε σάββατον καὶ ἡ κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τὰς ἐκκλησίας εἰώθασι γίνεσθαι, αὐτοὶ ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συνθέντες ᾖδον· καὶ τοῦτο ἐποίουν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νυκτός· ὑπὸ δὲ ὄρθρον, τὰ τοιαῦτα ἀντίφωνα λέγοντες, διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐξῄεσαν τῶν πυλῶν, καὶ τοὺς τόπους ἔνθα συνῆγον κατελάμβανον· - - τότε δὴ καὶ Ἰωάννης εὐλαβηθεὶς μή τις τῶν ἁπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιούτων ᾠδῶν ἀφελκυσθῇ τῆς ἐκκλησίας, ἀντιτίθησιν αὐτοῖς τοὺς τοῦ ἰδίου λαοῦ, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις σχολάζοντες, ἀμαυρώσωσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδήν, βεβαίους δὲ τοὺς οἰκείους πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐργάσωνται. κ. τ. λ.

(o) Naz. carm. Iambic. XVIII. tom. II. p. 218.

Ὁρᾷς ἀγρύπνους πρὸς θεὸν ψαλμῳδίας
Ἀνδρῶν, γυναικῶν, φύσεως λελησμένων.
Noctune cernis vt canat laudes Deo
Naturæ vterque ſexus oblitus ſuæ?

bus,

bus, ſed hæc ad eccleſiæ orientalis conſuetudinem nobis commonſtrandam ſufficiunt.

Ad *Latinam* quod attinet eccleſiam, teſtimonium habemus HIERONYMI, qui vocabulum *vigil* interpretans in *Daniele* propheta, ſignificare id dicit angelos, quod ſemper vigilent & ad Dei imperium ſint parati. Et ſubiungit [p]: *Vnde & nos crebris pernoctationibus imitamur angelorum officia.* Et porro ex ipſo apparet, quod vxores & virgines æque ac viri hunc cultum nocturnum frequentarint. Nam ad *Lætam* [q] ſcribens de eius filia, ita illam admonet: *Vigiliarum dies & ſolemnes pernoctationes ſic virguncula noſtra celebret, vt ne transuerſo quidem vngue a matre diſcedat*; ex eadem, credo, ratione hæc monet, quæ concilium *Illiberitanum* [r] induxit, vt feminis iſtarum vigiliarum obſeruationem interdiceret, eo quod multæ ſub obtentu orationis ſcelera commiſiſſe deprehenſæ eſſent. Exſtant plura alia loca in AVGVSTINO, HILARIO aliiſque *Latinis* ſcriptoribus, qui de vigiliis loquuntur; quia vero vel de priuatis pernoctationibus in precibus domi, vel de communibus vigiliis ordinariæ orationis matutinæ ante lucem intelligi poſſunt, hoc loco ea præterimus: illud AMBROSII [s] teſtimonium tantum adlegantes, vbi hanc conſuetudinem imitatione exempli *CHRISTI* fundare videtur: *Pernoctabat*, inquit, *in oratione dominus IESVS, non indigens precationis auxilio, ſed ſtatuens tibi imitationis exemplum. Ille pro te rogans pernoctabat, vt tu diſceres, quomodo pro te rogares.*

At vero præter haſce ſtatas duarum hebdomadalium ſolemnitatum vigilias, aliud genus vigiliarum erat, quæ fere ſingulis hebdomadibus per annum incidebant, aut certe frequentes in quibusdam illius partibus erant. Hæ erant vigiliæ ſolemnitatum anniuerſariarum martyrum. Hæc ſacra anniuerſaria, vti mox audiemus, ſemper in magno fuerunt pretio, iis-

Id. orat. XI. de Gorgoniæ tom. I. p. 185. *ἑτέρων παννυχιζόντων ἐν ὀρθῷ σώματι*, dum alii corpore recto inſomnem noctem ducunt.

(p) Hieron. com. in Daniel. IV, 13.

(q) Id. epiſt. VII. ad Lætam.

(r) Concil. Illiberrit. c. XXXV. Placuit prohiberi, ne feminæ in cœmiterio peruigilent; eo quod ſæpe ſub obtentu orationis latentes ſcelera committant.

(s) Ambroſ. ſerm. XIX. in pſalm. CXVIII. v. 147. p. 740. (tom. II. opp. p. 1056. g. edit. Pariſ. MDCXLII.)

demque diuini cultus ſolemnitatibus, quibus ſabbatum vel dies dominicus, celebrabantur; adeoque & vigiliæ eorum eadem obſeruabantur cærimonia, qua vigiliæ ſiue ſtationes nocturnæ vtriuſque hebdomadalis feſtiuitatis. CHRYSOSTOMVS locuples huius rei teſtis eſt. Nam in homilia, in iſtiusmodi aliquam ſolemnitatem habita, vigiliæ, per omnem noctem continuatæ, facit mentionem. *Noctem*, inquit [t], *conuertiſtis in diem per ſacras iſtas vigilias: nolite rurſus diem in noctem per ebrietatem & crapulam ac meretricios cantus conuertere.* Et SIDONIVS APOLLINARIS idem teſtatur, ad minimum de aliqua parte eccleſiæ occidentalis. Scribens enim de feſto die *Iuſti*, epiſcopi *Lugdunenſis*, celebrationem iſtius diei ac antegreſſæ vigiliæ hunc in modum deſcribit [u]: *Conueneramus ad ſancti Iuſti ſepulcbrum. - - Proceſſio fuerat antelucana, ſolemnitas anniuerſaria, populus ingens ſexu ex vtroque, quem capaciſſima baſilica non caperet, & quamlibet cincta diffuſis cryptoporticibus. Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique pſalmicines concelebrauerant, quiſque in diuerſa ſeceſſimus, non procul tamen, vtpote ad tertiam* (hoc eſt, nonam antemeridianam) *præſto futuri, quum ſacerdotibus res diuina facienda.*

§. V.

De feſtis diebus martyrum. Eorum origo, & quænam diuini cultus officia in illis peracta.

QVANDO itaque feſtorum dierum martyrum, tamquam dierum publici cultus religioſi meminimus, in eorum originem inquirendum eſt, vt perſpiciamus, quam mature dies ſolemnes adorationis Dei euaſerint, & quibus diuini cultus officiis conſtiterint. Iſtæ ſolemnitates tempore CHRYSOSTOMI ac THEODORETI tantopere multiplicatæ erant, vt non ſemel, bis aut quinquies quotannis martyrum memorias ſe celebrare, ſed ſæpe etiam ſemel vel bis in eadem hebdomade [x] huius rei gra-

(t) Chryſoſtom. homil. LIX. in martyres tom. V. p. 779. (homil. LXII. p. 697. edit. Francof.) ἐποιήσατε τὴν νύκτα ἡμέραν διὰ τῶν παννυχίδων τῶν ἱερῶν· μὴ ποιήσατε πάλιν τὴν ἡμέραν νύκτα διὰ τῆς μέθης καὶ τῆς κραιπάλης, καὶ τῶν ᾀσμάτων τῶν πορνικῶν.

(u) Sidon. lib. V. epiſt. XVII.

(x) Chryſoſtom. hom. XL. in Iuuentin. tom. I. p. 546. (p. 484. edit. Francof.) Ὁ μακάριος Βαβύλας πρώην ἡμᾶς ἐνταῦθα μετὰ παίδων τριῶν συνήγαγε, σήμερον στρατιωτῶν ξυνωρὶς ἁγίων, τὸ τοῦ Χριστοῦ στρατόπεδον ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἵστησι· τότε

tia

tia coepit adhiberi; quæ res frequentes ferias peperit. Origo earum ad minimum ad ætatem referenda eſt *Polycarpi*, qui circa annum CXLVIII. religionis chriſtianæ cauſſa interfectus eſt. Nam Eccleſia *Smyrnenſis*, cuius ille fuerat epiſcopus, in epiſtola ad eccleſiam apud *Philomelium*, EVSEBIO [y] memorante, ſe, ſi Deus conceſſerit, ad monumentum eius convenientes natalem eius martyrii diem cum hilaritate & gaudio celebrare, tum in memoriam eorum, qui glorioſo certamine perfuncti ſunt, tum ad poſteros huiusmodi exemplo erudiendos & confirmandos. TERTVLLIANVS de his anniverſariis feſtis, ſuo tempore obſervatis, loquitur, quando ait: *Oblationes pro defunctis* [z] *pro natalitiis annua die facimus.* Et CYPRIANVS [a] in epiſtola ad clericos ſuos, *Dies eorum*, inquit, *quibus excedunt, adnotate, ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare poſſimus.* Et alio loco [b]: *Sacrificia pro eis* (de *Laurentio* & *Ignatio* martyribus loquitur) *ſemper, ut meminiſtis, offerimus, quoties martyrum paſſiones & dies anniverſaria commemoratione celebramus.* Hæc ſacrificia precum & laudum erant, quæ Deo offerebantur pro exemplis martyrum, & celebratio euchariſtiæ, item collationes eleemoſynarum ac oblationes pro pauperibus, vna cum oratione panegyrica & recitatione actorum paſſionis illius martyris, ſi qua huiusmodi monumenta haberent, exercitia erant, quibus hosce dies pie ac devote tranſigebant. Hi enim dies habebantur ſolenniſſimi, adeoque eodem cærimoniarum genere, quo ſabbatum ac dies dominicus,

[illegible] Heri beatus Babylas cum tribus pueris nos heic congregabat: hodie vero par ſanctorum militum in acie exercitum Chriſti oſtendit. Heri quadriga martyrum, hodie biga ſe oſtendit. Theodoret. ſerm. VIII. de martyrib. tom. IV. p. 605. [illegible] Neque ad hæc (martyrum templa) nos ſemel bisue aut quinquies quotannis accedimus, ſed frequentes conventus celebramus.

(y) Euſeb. lib. IV. c. XV. p. 150. c. ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ, παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, [illegible] καὶ τῶν μελλόντων ἄσκησίν τε καὶ ἑτοιμασίαν.

(z) Tertull. de coron. milit. c. III.

(a) Cyprian. epiſt. XII. al. XXXVII. (pag. 189. edit. Fell. Amſtelod.) Denique & dies eorum, quibus excedunt, adnotate, ut &c.

(b) Id. epiſt. XXXIX. al. XXXIV. p. 77. (p. 224. edit. Fell. Amſtelod.)

ſemper

ſemper agebantur. Numquam ſine frequenti conuentu, nec ſine ſermone vel euchariſtiæ perceptione abire ſinebantur, quemadmodum ex quibusdam CHRYSOSTOMI homiliis, crebra iſtiusmodi occaſione habitis, apparet. Ad diſſuadendum populo intemperantiam, *Perpende*, inquit [c], *quam ridiculum ſit, poſt eiusmodi conuentum, poſt vigilias, poſt ſacrarum auditionem ſcripturarum, poſt diuinorum participationem myſteriorum & poſt ſpiritualem largitionem, virum aut mulierem totos dies in popinis tranſigentes videri.* Fundamentum argumenti illius hoc ſuppoſito nititur, quod euchariſtiam antea in eccleſia, memoriam martyris cuiusdam celebrantes, receperint. Atque ita SIDONIVS APOLLINARIS loco modo citato [d] rem repræſentat, quod, vigiliis *Juſti* præcedente nocte peractis, interdiu hora nona matutina iterum conuenerint, quum ſacerdotes rem diuinam facerent, id eſt, SAVARONE [e] recte interpretante, miſſarum ſolemnia celebrarent.

PRAETER vſitatas autem aliorum dierum feſtorum ſolemnitates, res quædam erat peculiaris hiſce ſolemnitatibus martyrum, nimirum, quod paſſiones eorum, vti ab notariis, ab eccleſia hanc in rem conſtitutis, conſignatæ fuerant, plerumque coram concione, tali occaſione coacta, legerentur. Hæc certe *Africanarum* eccleſiarum conſuetudo fuit. AVGVSTINVS [f] enim de ea tamquam re fieri ſolita loquitur, populo ſedendi indulgens libertatem, dum illas legi audirent, eo quod ſæpius longiores eſſent. Et concilium *Carthaginenſe* tertium [g] canonem habet ad earum lectionem promouendam.

(c) Chryſoſtom. homil. LIX. de martyribus tom. V. p. 779. (homil. LXII. p. 697. c. edit. Francof.) ἐννόησον, ἡλίκος γέλως, μετὰ τοιαύτην σύνοδον, μετὰ παννυχίδας, μετὰ γραφῶν ἁγίων ἀκρόασιν, μετὰ μυστηρίων θείων κοινωνίαν, καὶ μετὰ πνευματικὴν χορηγίαν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν καπηλείῳ φαίνεσθαι διημερεύοντας.

(d) Sidon. Apoll. lib. V. epiſt. XV. Vid. litt. (u) antec. in textu pag. 294.

(e) Sauar. commentar. in Sidon. *Res diuina facienda*] id eſt, miſſarum ſolemnia celebranda, miſſa facienda, ſacrificia offerenda, vt ipſe loquitur epiſt. XV. lib. IV.

(f) Auguſtin. homil. XXVI. ex L. tom. X. p. 174. (p. 476. edit. Baſil. MDLIX.) Quando aut paſſiones prolixæ, aut certe aliquæ lectiones longiores, qui ſtare non poſſunt, humiliter & cum ſilentio ſedentes, attentis auribus audiant, quæ leguntur.

(g) Concil. Carth. III. c. XLVII. Liceat etiam legi paſſiones martyrum, quum anniuerſarii dies eorum celebrantur.

dam. MABILLONIVS [*h*] diuerſa alia exempla ſuggerit ex ALCIMO AVITO, CAESARIO ARELATENSI & FERREOLO, quibus eas quoque in eccleſiis *Gallicanis* lectas eſſe oſtendit. Tantummodo in eccleſia *Romana*, decreto GELASII [*i*] pontificis, in ſynodo ſeptuaginta epiſcoporum interdictæ fuerunt, hac quidem huic rei prætexta cauſſa, quod eorum, qui eas conſcripſerint, nomina ignorentur, & nonnumquam ab infidelibus idiotis vel hæreticis etiam compoſitæ eſſe perhibeantur, ſicut cuiusdam *Cyrici*, & *Iulitæ* ac *Georgii*. Ex qua cauſſa ſecundum antiquam conſuetudinem in eccleſia *Romana* eæ non legi dicuntur. Verum huic regulæ aliæ eccleſiæ tunc non videntur fuiſſe adſtrictæ.

§. VI.

Solemnes conuentus ad verbi Dei prædicationem aliosque diuini cultus actus quotidie inſtituti, tempore quadrageſimalis ieiunii & quinquaginta diebus inter paſcha & penteco-ſten durantibus.

PORRO obſeruari meretur, quod durante quadrageſimali ieiunio continuos conuentus, non ad preces tantum fundendas, ſed verbum etiam Dei prædicandum, agitauerint: Vti ex CHRYSOSTOMI ſermonibus apparet, quorum multi ab ipſo diebus, continuata ſerie ſibi ſuccedentibus, per maximam iſtius tempeſtatis partem habiti fuerunt; exempli cauſſa *homiliæ* in *Geneſin*, & celebres illi ſermones, dicti ἀνδϱιάντες, *Antiochiæ* tempore quadrageſimalis ieiunii, occaſione tumultus, in quo ſtatuæ imperatoris deiectæ erant, recitati. Plura alia exempla eiusdem conſuetudinis dari poſſunt, de quibus poſtea libro proxime ſequenti [*], vbi de officio prædicandi agendum erit, dicturi ſumus verboſius. Neque tamen ſemper euchariſtiam ſacri iſtius ieiunii tempore conſecrarunt, niſi ſolo ſabbato & die domini-

(*h*) Mabillon. de curſu Gallicano p. 403. &c.

(*i*) Gelaſ. decret. ap. Crab. tom. I. p. 992. Singulari cautela, ſecundum antiquam conſuetudinem, in ſancta Romana eccleſia non leguntur, quia & eorum, qui conſcripſere, nomina penitus ignorantur; & ab infidelibus idiotis ſuperflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit, ſcripta eſſe putantur, ſicut cuiusdam Cyrici & Iulitæ, ſicut Gregorii aliorumque huiusmodi paſſiones, quæ ab hæreticis perhibentur compoſitæ.

(*) Lib. XIV. c. IV.

ca, quemadmodum ex concilio *Laodiceno* [k] diſcimus, cuius quidam canon ſic habet: *Non oportet in quadrageſima panem offerre, niſi ſabbato & ſolis dominicis.* Cuius rei ratio erat, quod hi duo dies ipſo dicti ieiunii tempore feſti habebantur; neque huius concilii tempore euchariſtia in ſolemnibus ieiuniis conſecrari conſueuit: verum loco officii conſecrationis probabiliter obtinuit ſequentibus ætatibus ſic dicta *προηγιασμένων λειτουργία*, *ſacrum præſanctificatorum miniſterium*, quod breuius erat miniſterium ad percipienda diebus ieiunii elementa, quæ die dominica antea conſecrata erant, qua de re ſpecialem canonem in concilio *Trullano* [†] deprehendimus. Vt adeo & euchariſtiam & ſermonem ſingulis ieiunii quadrageſimalis diebus hac vel illa ratione habuiſſe videantur.

Similiter quinquaginta dies paſcha inter & pentecoſten omnes feſti erant, & ſolemniter obſeruabantur, tamquam dies gaudii, a tempore inde TERTVLLIANI, qui huius rei meminit, deque gentilibus ex hoc capite triumphat, quod præter diem ſolis, ſingulis hebdomadibus recurrentem, hæc vna continuata ſolemnitas [l] pentecoſtalis plures dies feſtos efficiat, quam omnes nationum ſolemnitates per integrum annum. Hoc quidem loco non ſignificat, quibus cærimoniis ac ritibus hoc tempus obſeruarint chriſtiani; alibi [m] autem dicit, per ſingulos iſtos dies publico Dei cultui ipſos vacare, eademque eos reuerentia celebrare, qua diem dominicum, dum nec ieiunent, nec genua flectant vllo die per integrum illud temporis inter-

(k) Concil. Laodic. c. XLIX. ὅτι οὐ δεῖ τῇ τεσσαρακοστῇ ἄρτον προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν σαββάτῳ καὶ κυριακῇ μόνον.

(†) Concil. Trull. c. LII. (tom. VI. concil. p. 1166.) Ἐν πάσαις τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτὸς σαββάτου καὶ κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία. In omnibus ſanctæ quadrageſimæ ieiunii diebus, præterquam ſabbato & dominica, & ſancto adnuntiationis die, fiat *ſacrum præſanctificatorum miniſterium.*

(l) Tertull. de idololatr. c. XIV. Ethnicis ſemel annuus dies quiſque feſtus eſt: Tibi octauo quoque die. Excerpe ſingulas ſolemnitates nationum & in ordinem texe, pentecoſten implere non poterunt.

(m) Tertull. de coron. milit. c. III. Die dominico ieiunium neſas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die paſchæ in pentecoſten vſque gaudemus.

vallum,

vallum, quo ſeruatoris noſtri reſurrectio ac adſcenſio commemoretur. Vnde non improbabilis coniectura eſt, quod durante hoc temporis interuallo eumdem completum Dei cultum habuerint, quem die dominico habuerunt.

§. VII.

Publicæ preces mane & veſpere quotidie factæ in ſæculo tertio.

HAEC conſideratio eo nobis quoque profutura eſt, vt cognoſcamus, quo tempore preces matutinæ ac veſpertinæ in eccleſia quotidie fieri cœperint. Si enim chriſtianis per perſecutiones tempore TERTVLLIANI quinquaginta dies continuos ſolemniter celebrare licuit; non datur ratio dubitandi, quin ſingulis diebus æque ad ordinarias ſuas preces conuenire potuerint. Et ſi feria quarta & ſexta, vt ſtationum dies, fuerunt obſeruatæ, quemadmodum illum antea audiuimus adfirmantem; vix dubium eſſe poteſt, vnumquemque diem habuiſſe vigiliam ſuam, ſiue conuentum antelucanum. Neque multum temporis ab ætate TERTVLLIANI effluxerat, quando CYPRIANVS [n] euchariſtiam quotidie accipi adfirmabat, putabatque petitionem illam in oratione dominica, hunc ſenſum admittere poſſe, quando oramus: *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie:* Quæ TERTVLLIANI [o] etiam ſententia ante ipſum erat. Iam vero hoc ipſum demonſtrat, conuentus ad cultum Dei publicum quotidie fuiſſe ab eis celebratos, ſiquidem ſingulis diebus euchariſtia vſi ſunt, quam non niſi in publicis eccleſiæ conuentibus conſecrare conſueuerunt. Itaque ab hoc tempore non eſt, quod de eccleſiæ quotidiano ſacrificio precum diſputemus in matutinis conuentibus: Qui poſterioribus ætatibus plerumque *cætus antelucani*, & *vigiliæ*, & *horæ nocturnæ* vocantur, quod eſſent ordinariæ quædam vigiliæ, ſiue nocturnæ congregationes, an-

(n) Cypr. de orat. domin. p. 147. (p. 104. edit. Fell. Amſtelod.) Hunc panem dari nobis quotidie poſtulamus, ne qui in Chriſto ſumus, & quotidie euchariſtiam ad cibum ſalutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum abſtenti & non communicantes a cæleſti pane prohibemur, a Chriſti corpore ſeparemur.

(o) Tertull. de orat. c. VI. Corpus eius in pane cenſetur: Hoc eſt corpus meum: Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem poſtulamus in Chriſto & indiuiduitatem a corpore eius.

te lucem celebratæ, etſi non ita mature, quemadmodum aliæ iſtæ vigiliæ ante ſabbatum & diem dominicum, quæ longius durabant, vti de illis ſuo loco iam obſeruauimus.

QVOD ad preces veſpertinas, publice in eccleſia factas, attinet, MEDVS [p] earum nullam vel in CYPRIANO, vel TERTVLLIANO, vel aliis ſcriptoribus ante auctorem *conſtitutionum* & concilium *Laodicenum* mentionem haberi putat. Nonam horam precationis, CYPRIANO [q] memoratam, exiſtimat ad priuatas tantum preces reſpicere; id quod omnino probabile eſt: Et per TERTVLLIANI *conuocationes nocturnas* non veſpertinas, ſed matutinas preces ante lucem intelligendas eſſe; quod ſine vlla dubitatione ita eſt. Sed vero ſic non videtur conſideraſſe vir doctus, quod tempore CYPRIANI nonnullis mos fuerit poſt cœnam ſacra euchariſtia vti. Hic enim diſertam eius mentionem facit [r], etſi conſuetudinem non comprobet. Atque hæc conſuetudo inter *Aegyptios* durauit ad ætatem vſque SOCRATIS [s], qui de ea loquitur tamquam iſtis eccleſiis quadamtenus peculiari. Iam vero ſi tempore CYPRIANI conſuetudo obtinuit poſt cœnam ſumendi ſacramentum euchariſticum, dubium non eſt, quin eodem tempore preces veſpertinæ in vſu fuerint. RIGALTIVS [t] & poſt eum FELLVS [u] &

(p) Mede epiſt. LXVI. p. 840.

(q) Cypr. de orat. domin. p. 154. (p. 108. edit. Amſtelod.) In orationibus celebrandis inuenimus obſeruaſſe cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, ſextam, *nonam*, ſacramento ſcilicet trinitatis, quæ in nouiſſimis temporibus manifeſtari habebat. - - quando a ſeptima *nona* completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur: quæ horarum ſpatia iam pridem ſpiritualiter determinantes adoratores Dei, ſtatutis & legitimis ad precem temporibus ſeruiebant; & manifeſta poſtmodum res eſt, ſacramenta olim fuiſſe; quod ante ſic iuſti precabantur. cetera.

(r) Cypr. epiſt. LXIII. ad Cæcilium p. 156. (p. 277. ed. Amſtelod.) An illa ſibi aliquis contemplatione blanditur, quod etſi mane aqua ſola offerri videtur, tamen quum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus?

(s) Socrat. lib. V. c. XXII. Vid. ſupra §. III. ad litt. (k) pag. 285.

(t) Rigalt. in Cyprian. epiſt. LXIII. Aeuo iam Tertulliani mutatum aliquid, circa hoc ſacramentum fuiſſe colligitur, & non ſolum *veſpere in tempore victus*, ſed etiam horis antelucanis ſacramentum corporis Chriſti celebratum fuiſſe arguunt hæc verba, lib. de *corona: Euchariſtiæ ſacramentum in tempore victus mandatum a domino, etiam antelucanis horis ſumimus.*

(u) Fell. indict. loc. Conſtat euchariſtiam, licet horis antelucanis ſumtam, ve-

CAVEVS

CAVEVS [x] hanc conſuetudinem communicandi poſt cœnam ad æuum vſque TERTVLLIANI extendunt: ſed perperam illius verba accipere eos exiſtimo. Non enim dicit, poſt cœnam illos euchariſtiam ſumſiſſe [y], ſed *CHRISTVM* in tempore victus mandatum de euchariſtia omnibus dediſſe, tametſi tunc quidem temporis in antelucanis cœtibus, nec de aliorum quam præſidentium ſiue antiſtitum ſuorum manibus, illam ſumerent. Quare huic teſtimonio non inſiſtimus, ſed probationem precum veſpertinarum ex iſto loco CYPRIANI cum ratione deduci arbitramur. Poſt quem auctor *conſtitutionum* non tantum de illis loquitur [z], ſed matutini quoque ac veſpertini officii ordinem nobis exhibet, quem capitibus duobus ſequentibus lectori repræſentabimus. Concilium *Laodicenum* [a] de precibus veſpertinis, deque illis, quæ ad horam nonam, ſiue tertiam poſtmeridianam, fiant, loquitur, & idem miniſterium in vtriſque fieri iubet. *Græcis* communiter dicitur λυχναψία, *Latinis lucernarium*, quia communiter declinante in noctem die, vbi candelæ incendebantur, initium capiebat. Similiter ſæpe vocatur *ſacrificium veſpertinum*, & *miſſa veſpertina*, vti hæc nomina ad ſignificandum in genere miniſterium precum eccleſiæ adhibentur. Atque hæc duo tempora, matutinum ac veſpertinum,

ſpere etiam diſtribui ſolitam; cuius rei locuples teſtis Tertullianus lib. de corona c. III. *Euchariſtiæ ſacramentum tempore victus & præſidentium manu ſumimus.* Et alibi monet, vt finitis ſtationibus ſumatur.

(x) Caue prim. chriſt. part. I. c. XI. p. 338. In edit. German. Lipſ. MDCCXXIII. 8. p. 274. verba ſic habent: *Tertullianus verſichert uns, daß es zu ſeiner zeit um tiſch-zeit, das iſt, (wie es alle erklären)* beym abend-eſſen, *auch ſehr oft des morgens vor tage, da ſie ihre heilige zuſammenkünfte gehabt, ſey gehalten worden.*

(y) Tertull. de coron. milit. c. III. Euchariſtiæ ſacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præſidentium ſumimus.

(z) Conſtit. lib. VIII. c. XXXV. *ἑσπέρας γενομένης, συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ κ. τ. λ.* Quum fuerit veſpera, congregabis eccleſiam, o epiſcope, & poſtquam dictus fuerit pſalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, hiemantibus competentibus, & pœnitentibus, &c.

(a) Concil. Laodic. c. XIIX. *περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.*

Digitized by Google

celebratiſſima antiqui quotidiani miniſterii tempora ſunt, quæ in omnibus fere eccleſiaſticis ſcriptoribus reperiuntur; vt omnino ſuperuacaneum ſit, vlli eorum longius heic immorari.

§. VIII.

Origo canonicarum horarum precandi. Nulla earum notitia pro publicis, ſed tantum pro priuatis precibus per tria priora ſæcula.

Reliqva eſt vna adhuc quæſtio de iſtis temporibus precandi, quæ communiter dicuntur *horæ canonicæ*, hoc eſt, præter ante memoratas preces matutinas ac veſpertinas, ſic dictæ horæ prima, tertia, ſexta & nona, vna cum *completorio*. Qui in harum, tamquam publicis precibus conſtitutarum, horarum originem omnium ſtudioſiſſime inquiſiuerunt, nulla earum veſtigia in tribus prioribus ſæculis inuenire potuerunt, ſed in eccleſiam cum vita demum monaſtica introductas eſſe colligunt. Ita medvs [b] ac pearsonivs [c], qui tertvlliano tertiam, ſextam & nonam horam precationis memorari obſeruant. Notandum autem eſt, quod tertvllianvs nunc quidem vt *Montaniſta* [d] contra catholicos diſputet, regulas *Montaniſtarum* per omnes auſteritatis, arroganterque præ eccleſia venditatæ

(b) Med. epiſt. LXVI.

(c) Pearſ. prælect. II. in act. apoſtol. num. III. IV.

(d) Tertull. de ieiun. c. X. Aeque ſtationes noſtras vt indignas, quasdam vero & in ſerum conſtitutas, nouitatis nomine incuſant, hoc quoque munus, & ex arbitrio obeundum eſſe dicentes, & non vltra nonam detinendum, de ſuo ſcilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quæſtionem, ſemel pro omnibus cauſſis reſpondebo. Nunc ad proprium huius ſpeciei articulum de modo temporis dico, de ipſis prius expoſtulandum, vnde hanc formam nouam dirimendis ſtationibus præſcribant. Si, quia Petrus & qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgreſſi leguntur, quis mihi probabit, illos ea die ſtatione functos, vt *horam nonam* ad clauſulam & expunctionem ſtationis interpretetur. Atqui facilius inuenias Petrum *hora ſexta* capiendi cibi cauſſa prius in ſuperiora ad orandum adſcendiſſe, quo magis *ſexta* diei finiri officio huic poſſit, quæ illud abſolutura poſt orationem videbatur. Porro quum in eodem commentario Lucæ & *tertia hora* orationis demonſtretur, ſub qua ſpiritu ſancto initiati pro ebriis habebantur; & *ſexta* qua Petrus adſcendit in ſuperiora: & *nona*, qua templum ſunt ingreſſi; cur non intelligamus, ſalua plane indifferentia ſemper & vbique & omni tempore orandum: tamen *tres iſtas horas*, vt inſigniores in rebus humanis, quæ diem diſtribuunt, quæ negotia diſtinguunt, quæ

morti-

mortificationis ac deuotionis eorum gradus, obſeruandi vrgens neceſſitatem. Neque vero indicat, quod vel *Montaniſtæ* vel *catholici* has horas publicis conuentibus fixas eſſe iuſſerint. CYPRIANVS [e] quidem has horas precum exemplo *Danielis* aliisque argumentis in priuatis diuini cultus exercitiis chriſtianis commendat: verum ne ſemel quidem monet, eccleſiam tunc temporis [illegible] horas publicis precibus conſtituiſſe. Quam opinionem euidenter confirmat obſeruatio ex CASSIANO, qui harum canonicarum horarum pia exercitia ſigillatim deſcribit, & quando gradatim ortæ ſint, commemorat. Non enim omnes vno eodemque tempore coortæ ſunt. Primos ex monachis *Ægypti*, vitæ monaſticæ auctores, præter veſpertinas & antelucanas congregationes [f] nullas canonicas precum publicarum horas habuiſſe, auctor eſt: reliquum diei ſpatium operationi manuum impendiſſe adfirmat, priuatam ſcripturarum meditationem, pſalmos, preces ac orationes labori per ſingula momenta miſcentes. Non multo poſt monaſteria *Meſopotamiæ* ac *Palæſtinæ* conſuetudinem publice conueniendi hora tertia, ſexta ac nona, ad cantandos pſalmos [g] & preces facien-

publice reſonant, ita & ſolemniores fuiſſe in orationibus diuinis: quod etiam ſuadet Danielis quoque argumentum, ter die orantis, vbique per aliquarum horarum exceptionem, non aliarum autem, quam inſigniorum exinde apoſtolicarum, *tertiæ*, *ſextæ*, *nonæ*, cetera.

(e) Cyprian. de orat. domin. p. 154. (p. 108. edit. Fell. Amſtelod.) cit. ſupra ſub litt. (q) pag. 300.

(f) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. II. Apud illos hæc officia, quæ domino ſoluere, per diſtinctiones horarum & temporis interualla cum admonitione compulſoris adigimur, per totum diei ſpatium iugiter cum operis adiectione ſpontanea celebrantur. Ita namque ab eis inceſſanter operatio manuum priuatim per cellulas exercetur, vt pſalmorum quoque vel ceterarum ſcripturarum meditatio nunquam penitus omittatur. Cui preces & orationes per ſingula momenta miſcentes, in his officiis, quæ nos ſtatuto tempore celebramus, totum diei tempus abſumunt. Quamobrem exceptis veſpertinis horis ac nocturnis congregationibus nulla apud eos per diem publica ſolemnitas abſque die ſabbati vel dominica celebratur.

(g) Caſſian. lib. III. c. III. In Palæſtinæ vel Meſopotamiæ monaſteriis ac totius orientis ſupradictarum horarum ſolemnitates trinis pſalmis quotidie finiuntur, vt & orationum adſiduitas ſtatutis temporibus Deo offeratur, & neceſſaria operationis officia, conſummatis iuſto moderamine ſpiritualibus obſequiis, nullatenus valeant impediri. His enim tribus temporibus etiam Danielem prophetam quotidie feneſtris apertis in cœnaculo preces domino fudas,

Digitized by Google

das, introduxerunt. Nondum vero nouum aliquod matutinum miniſterium fuit, a vetere matutino miniſterio ante lucem diſtinctum. Hoc primum in monaſterio cœpit *Bethlehemitico* [*h*], atque inde ad alia propagatum, non vero in omnibus receptum fuit. *Completorium*, quod vocatur, vt diſtinctum a miniſterio veſpertino ſeu lucernali, veteribus prorſus incognitum fuit, quemadmodum ipſe BONA [*i*] contra BELLARMINVM probat. Vt adeo hæ canonicæ horæ gradatim in eccleſiam inuectæ ſint, omneſque originem ſuam monaſteriorum orientalium regulis debeant. Quocirca id, quod vir quidam doctus e noſtratibus [*k*] dicit, adhibita quadam temperatione intelligendum eſt, alioquin haud verum eſſe noſcetur: „Quod videlicet eccleſia vniuerſalis olim ſtatas precum ac orationum horas obſeruauerit, vt omnes chriſtiani per orbem terrarum eodem tempore ad collaudandum Deum ſe coniungerent: Et „quod eorum quidam [*l*] in ea fuerint opinione, quod exercitus angelorum, iſtarum horarum gnari, hoc tempus ad preces ac laudes ſuas cum precibus ac laudibus eccleſiæ coniungendas acceptarint.„ Si hoc intelligatur de regula quadam vel conſuetudine eccleſiæ vniuerſalis, pro horis publicarum precum, præter matutinas ac veſpertinas, in tribus prioribus ſæculis minus recte dictum fuerit: Sin autem ſenſus duntaxat is ſit, quod monita data fuerint ad priuatas preces, his ſtatis temporibus faciendas, & quod chriſtiani generatim iſtas horas ob-

diſſe cognoſcimus. Nec immerito hæc ſpecialius tempora religioſis ſunt officiis deputata. &c.

(*h*) Caſſian. lib. III. c. IV. Sciendum, hanc matutinam (ſolemnitatem) quæ nunc obſeruatur in occiduis vel maxime regionibus, canonicam functionem noſtro tempore in noſtro quoque miniſterio primitus inſtitutam, vbi dominus noſter Ieſus Chriſtus natus ex virgine humanæ infantiæ ſuſcipere incrementa dignatus, noſtram quoque in religione teneram & lactentem infantiam ſua gratia confirmauit. Vſque ad illud enim tempus hac ſolemnitate matutina, quæ expletis nocturnis pſalmis & orationibus poſt modicum temporis interuallum ſolet in Galliæ monaſteriis celebrari, cum quotidianis vigiliis pariter conſummata, reliquas horas refectioni corporum deputatas a maioribus noſtris inuenimus.

(*i*) Bona de pſalmod. c. XI. §. I. n. 2. p. 463. a. b. 464. a. in opp. edit. Antuerp. MDCCXXIII.

(*k*) Patrick *of Prayer*, Part. II. chap. XI. p. 109.

(*l*) Origen. περὶ εὐχῆς n. XXXIII. XXXV.

ſerua-

ſeruarint, tum concedi poteſt. Siquidem non ORIGENES tantum, ſed CYPRIANVS etiam, vti antea audiuimus, in gratiam earum ſcripſerunt, & CLEMENS ALEXANDRINVS [m] nonnullos certas ac definitas horas precationi conſtituere dicit, tertiam, ſextam, nonam. Adeo neceſſum eſt diſtinguere inter publica & priuata deuotionis exercitia, & inter priora ac ſequentia ſæcula, quando de horis precum canonicis, vt ab eccleſia vniuerſali ſtatutis, loquimur. Neque enim, vbi iam in monaſteriis inſtitutæ erant, illico in omnibus eccleſiis obſeruari cœperunt. Nam EPIPHANIVS [n] de conſuetudinibus eccleſiæ catholicæ loquens, matutinas laudes, matutinaſque preces, lucernales item pſalmos ac orationes, in ea celebrari dicit, aliarum nulla facta mentione. Ita CHRYSOSTOMVS ſæpius quotidiani cultus, mane ac veſpere in eccleſia [o] fieri ſoliti, crebram mentionem facit. Et ad ſummum nuſquam de pluribus quam tribus horis diei, ad publicos conuentus conſtitutis, lo-

(m) Clem. Alex. ſtromat. VII. p. 854. edit. Oxon. *εἰ δέ τινες καὶ ὥρας τακτὰς ἀπονέμουσιν εὐχῇ, ὡς τρίτην φέρε καὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην, ἀλλ' ὅγε ὁ γνωστικὸς παρὰ ὅλον εὔχεται τὸν βίον, δι' εὐχῆς συνεῖναι μὲν σπεύδων θεῷ.* Quod ſi nonnulli certas ac definitas horas conſtituunt precationi, vt, verbi cauſa, tertiam, ſextam, nonam: at Gnoſticus, per totam orat vitam; dum per preces ſuas cum Deo ſtudet verſari.

(n) Epiphan. expoſit. fid. n. XXIII. tom. I. p. 1106. *ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναὶ, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοὶ καὶ προσευχαί.*

(o) Chryſoſtom. homil. XVIII. in act. p. 174. (ibid. in ed. Francof.) *οἷόν ἐστιν ἀπελθεῖν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ εἰδέναι ὅτι αὐτὸς αὐτὸν ᾠκοδόμησε, καὶ ῥῖψαι ἑαυτὸν ὕπνον, καὶ μετὰ τὴν αἰώραν τὴν σωματικὴν, καὶ λυχνικοῖς καὶ ἑωθινοῖς ὕμνοις παραγενέσθαι, ὁμοτράπεζον ἔχειν τὸν ἱερέα, συνομιλοῦντα εὐλογίας ἀπολαύειν, ἑτέρους ὁρᾷν ἐρχομένους ἐκεῖ.* Quanta res eſt abire & ingredi in domum Dei, & videre, quod ipſe illam extruxerit, & quieſcere in villa ſecurum, & habere deambulationem ſeruientem corpori & *matutinis veſpertinisque hymnis eſſe præſentem*, ac ſimul prandentem ſacerdotem ſimul conuerſantem, benedictione frui, & alios videre illuc venientes?
Homil. VI. in 1 Timoth. p. 1550. (p. 440. edit. Francof.) *καὶ τοῦτο ἴσασιν οἱ μύσται, πῶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν γίνεται καὶ ἐν ἑσπέρᾳ καὶ ἐν πρωΐᾳ· πῶς ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου, καὶ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων ποιούμεθα τὴν δέησιν.* Id nouerunt fideles, quomodo *diebus ſingulis mane & veſpere orationes fundantur* ad dominum, quomodo pro omni mundo & regibus, & omnibus, qui in ſublimitate ſunt poſiti, obſecrationes ab eccleſia fiant.

quitur. Ita enim hominem ſæcularem introducit, conquerentem ac dicentem, Qui fieri poſſit, vt homo ſæcularis, forenſibus negotiis adfixus, tribus horis diei precetur & ad eccleſiam currat? Cui reſpondens CHRYSOSTOMVS non dicit, eccleſiam haſce tres horas orationis pro laicis, plures autem pro aliis habuiſſe; ſed narrat homini iſti ſæculari, „licet ad eccleſiam curere non ſit commodum, poſſe inibi in foro curiæque veſtibulo hærentem nihilominus precari: ad hoc enim mente magis „opus eſſe, quam voce, animi contentione magis, quam manuum extenſione: nec tam referre, quo corporis habitu id „faciat, quam quo animæ adfectu: nam & ipſam *Annam* non „ob intenſam vociferationem, ſed ob internum cordis clamorem, exauditam eſſe.„ Quæ verba videntur innuere, quod eccleſia eo tempore tres tantum horas precationum obſeruauerit, nimirum veſpertinam ac matutinam, &, vti ego quidem exiſtimo, *nonam*, ſiue tertiam poſtmeridianam. Ab hoc enim tempore in quibusdam locis eccleſia hanc horam, tamquam ſtatam horam precum, adſumſit, qua de re mox plura. Sed aliquantum temporis poſtea effluxit, antequam iſtæ horæ in eccleſias *Gallicanas* ac *Hiſpanicas* admitterentur. MABILLONIVS [q] enim ex GREGORIO TVRONENSI demonſtrat, ſextam & nonam horas in eccleſiam *Turonenſem* non fuiſſe inuectas, niſi *Iniurioſi* epiſcopi demum ætate, quod fuit anno circiter DXXX. Atque ex canone quodam MARTINI BRACARENSIS apparet, ætate illius in eccleſias *Hiſpanicas* nondum fuiſſe admiſſas. Nam ſolum [r] matutinis ac veſpertinis horis quotidia-

(p) Chryſoſtom. homil. IV. de Anna tom. II. p. 995. (p. 528. edit. Francof.) καὶ πῶς δυνατὸν; φησὶν, ἄνθρωπον βιωτικὸν, δικαστηρίῳ προσηλωμένον, κατὰ τρεῖς ὥρας εὔχεσθαι τῆς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐκκλησίαν ἐκτρέχειν; δυνατὸν καὶ σφόδρα εὔκολον· κἂν γὰρ εἰς ἐκκλησίαν δραμεῖν μὴ ῥᾴδιον, ἑστῶτα ἐκεῖ πρὸ τῶν θυρῶν, καὶ τῷ δικαστηρίῳ προσηλωμένον εὔχεσθαι δυνατόν· οὐδὲ γὰρ οὕτω φωνῆς χρεία, ὡς διανοίας, οὐδὲ ἐκτάσεως χειρῶν, ὡς συντεταμένης ψυχῆς, οὐδὲ σχήματος, ἀλλὰ φρονήματος· ἐπεὶ γὰρ ἡ Ἄννα αὕτη, οὐκ ἐπειδὴ λαμπρὰν καὶ μεγάλην ἀφῆκε φωνὴν, διὰ τοῦτο ἠκούετο, ἀλλ' ἐπειδὴ μεγάλα ἔνδον κατὰ τὴν καρδίαν ἐβόα.

(q) Mabil. de curſ. Gall. p. 409. De eccleſia Turonenſi id memoriæ prodidit Gregorius ſub finem hiſt. ſuæ, Iniurioſum epiſcopum ibidem inſtituiſſe tertiam & ſextam in illa eccleſia.

(r) Martin. Bracar. capit. ſynod. c. LXIV. (ap. Iuſtell. in append. tom. I. biblioth. iuris can. fol. XXVII.) Si quis presbyter, aut diaconus, vel quilibet clericus eccleſiæ deputatus, ſi intra ciuitatem fuerit, aut in quolibet loco, in quo eccleſia eſt, & ad *quotidianum pſallendi ſacrificium, matutinis vel*

num

num pſallendi ſacrificium fieri dicit, ad quod omnes clericos conuenire oporteat, ſub pœna abdicationis muneris eccleſiaſtici, ſi quidem caſtigatus non emendetur. Hoc arguit, nondum reliquas horas in eccleſiis (ſed tantum in monaſteriis) tamquam partes canonicas quotidiani cultus fuiſſe ſtabilitas. Et obſeruandum porro eſt, quod plerique ſæculi quarti ſcriptores, qui de ſex vel ſeptem horis precationis loquuntur, de ſolorum monachorum, non de vniuerſi corporis eccleſiaſtici, conſuetudine loquantur. Ita HIERONYMVS [s], vbi monaſteriorum, a nobili femina *Paula* erectorum, inſtituta deſcribit, dicit: *Mane, hora tertia, ſexta, nona, veſpere, noctis medio, per ordinem pſalterium cantabant.* Et alio loco [t] *Lætam* docens, quemadmodum filiam ſuam in vita monaſtica educare debeat, eaſdem horas precibus ac pſalmis tranſmittendas præſcribit: *Adſueſcat* [t], inquit, *exemplo ad orationes & pſalmos nocte conſurgere, mane hymnos canere, tertia, ſexta, nona hora ſtare in acie, quaſi bellatricem Chriſti; accenſaque lucerna reddere ſacrificium veſpertinum.* Idem videri poteſt in BASILIO, GREGORIO NYSSENO, CASSIANO, CASSIODORO & pleriſque aliis ſcriptoribus, immo in ipſo CHRYSOSTOMO, qui de tribus tantum ſolemnibus precum horis in eccleſia loquitur, quando tamen occaſionem habet loquendi de monachis eorumque inſtitutis, totidem horas canonicas recenſet, quot alii. Dicit ille [u], ipſos media nocte hymnos canere,

veſpertinis horis ad eccleſiam non conuenerit: deponatur a clero; ſi tamen caſtigatus, veniam ab epiſcopo per ſatisfactionem noluerit promereri.

(s) Hieron. epitaph. Paulæ epiſt. XXVII. c. X.

(t) Hieron. epiſt. VII. ad Lætam.

(u) Chryſoſtom. homil. XIV. in 1 Timoth. p. 1599. (p. 501. edit. Francof.) – ἀλεκτρυὼν ἐφώνησε, καὶ εὐθέως ἐλθὼν ὁ προεστὼς, καὶ τῷ ποδὶ τὸν κείμενον ἁπλῶς ὑπονύξας, πάντας ἀνέστησεν· οὐδὲ γὰρ γυμνὸν ἐκεῖ καθεύδειν θέμις· εἶτα διαναστάντες εὐθέως ἑστήκασιν, ὕμνους ᾄδοντες προφητικοὺς μετὰ πολλῆς συμφωνίας, μετ' εὐρύθμων μελῶν. -- εὐχὰς ἑωθινὰς ἐπιτελέσαντες καὶ ὕμνους, πρὸς τὴν τῶν γραφῶν ἀνάγνωσιν τρέπονται· --- εἶτα τρίτην, ἕκτην, ἐννάτην, καὶ τὰς ἑσπερινὰς εὐχὰς ἐπιτελοῦσι. *Ad Galli cantum* continuo præpoſitus adſiſtit, pulſatque modice pede iacentem, ſicque omnes vna protinus excitat; neque vero nudos ibi dormire fas eſt. Inde vbi ſurrexere, *diuinis laudibus inſtant, hymnoſque propheticos canunt*, magno ſuauique concentu & canticis numeroſis. -- *Matutinis precibus hymniſque* peractis ad ian-

 funde-

fundere preces mane, hora tertia, ſexta, nona & tandem veſpere. Non autem negauerim, ab hoc tempore has precum horas in quibuſdam orientis partibus in eccleſias forte admiſſas fuiſſe. Nam *conſtitutionum* auctor diuerſas regulas in hanc rem præſcriptas habet. In quibuſdam locis [*x*] de matutinis tantum & veſpertinis precibus in eccleſia loquitur; alibi autem hanc regulam ab epiſcopis in eccleſia iubet obſeruari: *Precationes facite* [*y*] *mane, & tertia hora, ac ſexta & nona, & veſpere, atque in gallicinio. Mane: gratias agentes, quod dominus, abducta nocte & inducto die, illuminarit nos. Tertia hora: quoniam in ea dominus ſententiam damnationis excepit a Pilato. Sexta: quod in ea crucifixus eſt. Nona: quia cuncta, crucifixo domino, commota ſunt, dum horrent impiorum Iudæorum temeritatem, nec ferre poſſunt contumeliam domino illatam. Veſpere: gratias agentes, quod nobis noctem dederit, laborum diurnorum requietem. In gallorum cantu: eo quod illa hora nuntiet aduentum diei, ad facienda opera lucis. Si propter infideles impoſſibile eſt ad eccleſiam procedere; in domo aliqua congregationem facies, epiſcope; Si neque in domo, neque in eccleſia congrega-*

ctarum ſcripturarum ſtudia ſe conuertunt. -- Deinde *tertiam, ſextam, nonam veſpertinamque* conſummant ſynaxin.

(*x*) Conſtit. lib. II. c. LIX. Διδάσκων, ὦ ἐπίσκοπε, κέλευε καὶ παραίνει τῷ λαῷ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐνδελεχίζειν ὄρθρου καὶ ἑσπέρας ἑκάστης ἡμέρας κ.τ.λ. Quum doces, epiſcope, iube & perſuade populo, vt *ſingulis diebus mane & veſpere* eccleſiam frequentent &c.

Lib. VIII. c. XXXV. ἑσπέρας γενομένης συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, ὦ ἐπίσκοπε, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ κατηχουμένων, καὶ χειμαζομένων, καὶ τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ. Quum fuerit *veſpera*, congregabis eccleſiam, o epiſcope, & poſtquam dictus fuerit pſalmus lucernalis, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus.

(*y*) Conſtit. lib. VIII. c. XXXIV. Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου, καὶ τρίτῃ ὥρᾳ, καὶ ἕκτῃ καὶ ἐννάτῃ, καὶ ἑσπέρᾳ, καὶ ἀλεκτοροφωνίᾳ· ὄρθρου μὲν, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ἡμῖν ὁ κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· τρίτῃ δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ Κύριος· ἕκτῃ δὲ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· ἐννάτῃ δὲ, ὅτι πάντα κεκίνητο τοῦ δεσπότου σταυρουμένου, φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεβῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ κυρίου τὴν ὕβριν· ἑσπέρᾳ δὲ, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἡμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθημερινῶν κόπων, τὴν νύκτα· ἀλεκτρυόνων δὲ κραυγῇ, διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων· εἰ μὴ δυνατὸν ἐν ἐκκλησίᾳ προϊέναι διὰ τοὺς ἀπίστους, κατ᾽ οἶκον συνάξεις, ὦ ἐπίσκοπε· -- εἰ μήτε ἐν οἴκῳ, μήτε ἐν ἐκκλησίᾳ συναθροισθῆναι δυνατὸν, ἕκαστος

tio

tio poteſt agitari; vnusquiſque apud ſe pſallat, legat, precetur; vel duo aut tres ſimul: Vbi enim ſunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eorum. Coniectaueris ex hoc loco, quod hic auctor viuens eo tempore, quo hæ horæ canonicæ inualeſcere cœperunt, ſæculo quarto ineunte, eas in quasdam eccleſias admiſſas viderit, adeoque hoc ſuum præceptionum exemplar ad praxin earum conformarit.

§. IX.

Quænam diuini cultus partes hiſce canonicis horis ab eccleſia conſtitutæ fuerint.

CONCESSO igitur, quod circa hoc tempus gradatim in eccleſia locum habere cœperint, non præter rem nos facturos credimus, ſi eas paucis diſtincte conſiderauerimus, atque examinauerimus, quænam diuini cultus partes in earum qualibet peractæ ſint. CASSIANVS, loquens de prima earum inſtitutione in monaſteriis *Meſopotamiæ* ac *Palæſtinæ*, in quibus primos natales ſuos habuerunt, earum ſolemnitates trinis [z] pſalmis quotidie finiri; atque hos cum precationibus quibusdam permixtos vniuerſum cultum efficere dicit. Vt adeo hæc non niſi breuia eſſent officia, ſi cum antiquo matutino ac veſpertino miniſterio compararentur. Ratio quoque ſuppetit credendi, eccleſiam has regulas monaſticas non exacte ſequutam eſſe, ſed officia conſtituiſſe ſibi propria, hiſce occaſionibus adhibenda, vel ideo, quod officia monaſtica alia ab aliis admodum eſſent diuerſa, nec ſemper ſatis conſiderate electa. Cuius rei non niſi vnum exemplum heic dari neceſſe fuerit ex concilio *Bracarenſi*, quod canonem fecit in hanc ſententiam [a]: *Placuit omnibus communi conſenſu, vt vnus atque idem pſallendi ordo in matutinis vel veſpertinis officiis teneatur, & non diuerſæ ac priuatæ monaſteriorum conſuetudines contra eccleſiaſticas regulas ſint permixtæ, vel cum eccleſiaſticis regulis ſint permixtæ.*

παρ' ἑαυτῷ ψαλλέτω, ἀναγινωσκέτω, προσευχέσθω, ἢ καὶ ἅμα δύο, ἢ τρεῖς· ὅπου γάρ εἰσι δύο, ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

(z) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. III. Itaque in Palæſtinæ vel Meſopotamiæ monaſteriis ac totius orientis ſupradictarum horarum ſolemnitates trinis pſalmis quotidie finiuntur.

(a) Concil. Bracar. I. can. XIX.

Ecclesiam *Gallicanam* concilii *Turonenſis* ſecundi tempore, certum eſt, regulam habuiſſe a regula monaſteriorum orientalium de numero pſalmorum, hymnorum & antiphonarum, quæ diuerſis horis ac temporibus orationis debuerint recitari, prorſus diuerſam. Nam in vno quodam huius concilii [*b*], ad annum DLXVII. celebrati, canone plane peculiaris ordo præſcriptus legitur, vt methodus pſallendi ac numerus hymnorum accommodetur numero horarum vel menſium, in quibus adhibeantur: vt in diebus æſtiuis matutinum officium ſex antiphonis & duobus pſalmis celebretur; Menſe *Septembri* ſeptem antiphonis ac duobus pſalmis; Menſe *Octobri* octo antiphonis ac tribus pſalmis; Menſe *Nouembri* nouem cum tribus pſalmis; Menſe *Decembri* decem cum tribus pſalmis; *Ianuario* & *Februario* totidem vſque ad paſcha. Ita quoque ad horam ſextam ſex pſalmi cum Alleluia dici iubentur, & ad duodecimam duodecim cum Alleluia. Et toto *Auguſto* menſe manicationes fieri præcipit, hoc eſt, vt Mabillonivs [*c*] ex Aimonio [*d*] explicat, preces antelucanas ſiue matutinas ſine vllis pſalmis, quod ſit tempus meſſis, & homines ad labores ſuos feſtinent, ſolemnitatibus dierum feſtorum (qui hoc menſe præ ceteris frequentiores erant) peractis. Hoc oſtendit, quod nulla certe regula initio circa has horas canonicas obſeruata fuerit, ſed quod tum ratione numeri tum officii in primo ortu ſuo variarint.

§. X.

De hora matutina *ſiue* prima.

Primvm horum officiorum peragebatur hora *matutina* ſi-

(*b*) Concil. Turon. II. can. XIX. Iſte ordo pſallendi ſeruetur, vt in diebus feſtiuis ad matutinum ſex antiphonæ binis pſalmis explicentur. Toto Auguſto manicationes fiant, quia feſtiuitates ſunt & miſſæ. Septembri ſeptem antiphonæ explicenter binis pſalmis; Octobri octo ternis pſalmis; Nouembri nouem ternis pſalmis: Decembri decem ternis pſalmis: Ianuario & Februario, ibidem vſque ad paſcha. - - Supereſt, vt vel duodecim pſalmi expediantur ad matutinum, quia patrum ſtatuta præceperunt, vt ad ſextam ſex pſalmi dicantur cum Alleluia; & ad duodecimam duodecim, itemque cum Alleluia.

(*c*) Mabill. de curſ. Gallic. p. 422. Quid conſequentiæ eſt, vt quia toto Auguſto mane ſurgebatur, ob frequentes feſtiuitates, nulli pſalmi ad hunc menſem præſcribantur? Fortaſſe quod miſſæ ſanctorum tunc ſummo mane dicerentur ob meſſis neceſſitatem.

(*d*) Aimoin. hiſtor. Francor. lib. III. c. LXXXI. Porro toto Auguſto, propter crebras feſtiuitates, manicationes fiebant. Manicare autem mane ſurgere dicitur.

vc

ve *prima*, dicebaturque officium matutinum nouum, a matutino officio veteri diſtinguendi cauſſa, quod ſemper tempore antelucano celebrabatur; quum contra hoc nouum exorta iam luce initium caperet. Hæc functio matutina, CASSIANO [*e*] perhibente, primum in monaſterio *Bethlehemitico* inſtituta fuit, nam ad illud vſque tempus officium matutinum cum antiquis pſalmis & orationibus nocturnis atque quotidianis vigiliis finitum fuit, atque tum ad quietem ſe dederunt ad horam vſque tertiam, quæ prima hora precum diurnarum erat, vſque dum hoc nouum precum matutinarum officium, CASSIANI memoria, ad anteuertenda quædam incommoda, quæ ille ibi recenſet, inſtitueretur. Vnde frequenter illi vocatur *nouella ſolemnitas*, vtpote recens inuenta. Atque hæc vera cauſſa eſt, quamobrem in pleriſque vetuſtis ſcriptoribus ante *Caſſianum*, vt in HIERONYMO, auctore *conſtitutionum*, BASILIO & aliis, qui de canonicis horis ſpeciatim loquuntur, nulla huius primæ horæ mentio habeatur; verum illi haſce horas ſemper hoc modo recenſent, matutinam, intelligentes vigilias matutinas ante lucem, tertiam, ſextam, nonam, ſine mentione primæ, eo quod illa ipſorum ætate nondum ſolemnis precum hora facta erat. Quando vero ſemel hora canonica facta erat, ad complendum numerum ſeptem temporum diei, tunc pſalmi huic nouæ ſolemnitati adſignabantur, quos CASSIANVS [*f*] fuiſſe dicit quinquageſimum, ſexageſimum ſecundum & octogeſimum nonum; qui ex *Hebræi* codicis computatione ſunt quinquageſimus primus, ſexageſimus tertius & nonageſimus. Quorum primus is eſt, quem veteres proprie pſalmum confeſſionis ſiue pœnitentialem vocitant, qui incipit: *Miſerere mei*, *Deus*, *ſecundum ma-*

(*e*) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. IV. Sciendum tamen hanc matutinam, quæ nunc obſeruatur in occiduis vel maxime regionibus, canonicam functionem, noſtro tempore, in noſtro quoque monaſterio primitus inſtitutam, vbi dominus noſter Ieſus Chriſtus natus ex virgine. - - Vſque ad illud enim tempus, hac ſolemnitate matutina, quæ expletis nocturnis pſalmis & orationibus poſt modicum temporis interuallum ſolet in Galliæ monaſteriis celebrari, cum quotidianis vigiliis pariter conſummata, reliquas horas refectioni corporum deputatas, a maioribus noſtris inuenimus.

(*f*) Caſſian. lib. III. c. VI. Quinquageſimum vero pſalmum & ſexageſimum ſecundum & octogeſimum nonum huic nouellæ ſolemnitati nouimus fuiſſe deputatos.

gnam

gnam miſericordiam tuam. Et ſecundum multitudinem miſerationum tuarum iniquitates meas dele. Hunc pſalmum CASSIANVS [*] per omnes eccleſias *Italiæ* ſuo tempore in clauſula huius matutini officii cantari ſolitum eſſe adfirmat. Secundus ex hiſce pſalmis is eſt, quem veteres peculiari nomine pſalmum matutinum appellant, vti poſtea videbimus, quia incipit his verbis: *O Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo, ſitiuit in te anima mea;* & ſemper ille canebatur in antiquo officio antelucano, antequam hoc nouum eſſet inſtitutum. Tertius horum pſalmorum, qui eſt nonageſimus, in hoc officium videtur adſumtus propter verba eius, humanæ vitæ ſtatui accommoda: *Ipſo mane, quo effloruit, tranſiens, ipſo veſpere excíſus atque exareſcens.* Et, *Numerare dies noſtros ita doce nos, vt inducamus animum ſapientem.*

§. XI.

De hora tertia.

PROXIMA poſt illam, in omnibus eccleſiis, quæ *primam* admittebant, erat *tertia*, hoc eſt, ſecundum noſtrum horologium, *nona antemeridiana.* Huius mentio in omnibus ſcriptoribus habetur, qui quidquam de horis precum memoriæ prodiderunt; aliis eam obſeruari debere dicentibus, quoniam in ea [*g*] ſeruator noſter ſententiam damnationis exceperit a *Pilato;* aliis in memoriam doni ſpiritus ſancti, quod circiter hanc horam apoſtolis [*h*] datum fuit, hoc tempore conueniendum eſſe, adfirmantibus; vt vno eodemque animo cuncti illum venerentur, ab eoque petant, vt & ipſi digni ſint, qui ſanctificationem ſuſcipiant, ſimulque vt ſalutaris ſibi doctrinæ & recti itineris dux eſſe & auctor velit, *Dauidem* imitantes, qui dixerit: *Cor mundum crea in me, Deus, & ſpiritum rectum innoua in viſceribus meis: Ne*

(*) Caſſian. ibid. Denique per Italiam hodieque conſummatis matutinalibus hymnis quinquageſimus pſalmus in vniuerſis eccleſiis canitur.

(*g*) Conſtitut. lib. VIII. c. XXXIV. τρίτῃ δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαβεν ὁ κύριος.

(*h*) Baſil. regul. maior. quæſt. XXXVII. πάλιν δὲ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν εἰς προσευχὴν ἀνίστασθαι, καὶ ἐπισυνάγειν τὴν ἀδελφότητα κἂν τύχωσιν ἄλλοι πρὸς ἄλλα ἔργα μεμερισμένοι· καὶ ὑπομνησθέντας τῆς τοῦ πνεύματος δωρεᾶς, τῆς κατὰ τὴν τρίτην ὥραν τοῖς ἀποστόλοις δεδομένης, προσκυνῆσαι πάντας ὁμοθυμαδὸν, εἰς τὸ ἀξίους γενέσθαι καὶ αὐτοὺς τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ἁγιασμοῦ, καὶ αἰτοῦντας τὴν παρ' αὐτοῦ ὁδηγίαν καὶ διδασκαλίαν πρὸς τὸ συμφέρον, κατὰ τὸν εἰπόντα· καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ θεὸς κ. τ. λ. καὶ ἀλλαχοῦ· τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ.

pro-

ſroiicias me a facie tua, & ſpiritum ſanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiam ſalutaris tui, & ſpiritu principali confirma me. Pſalm. LI. Et alio loco: *Spiritus tuus bonus deducit me in terram rectam.* Pſalm. CXLIII. Hæc eſt ratio, huic ſolemnitati a BASILIO adſignata & CASSIANO. Num vero vlli peculiares pſalmi huic officio præſcripti fuerint, nemo narrat, ſed CASSIANVS generatim modo dicit, tres pſalmos cum precibus cuilibet horæ fuiſſe deſtinatos. Omnibus autem feſtis diebus hæc ſolemnitas prætermittebatur, eo quod diebus dominicis ſacræ euchariſtiæ fieret celebratio, quæ hac ipſa hora inchoabatur.

§. XII.

De hora ſexta.

PROXIMA hora *ſexta* erat. Quo tempore, perhibente BASILIO [*i*], pſalmum nonageſimum (alias nonageſimum primum) recitabant, orantes, vt liberarentur ab incurſu & dæmonio meridiano, δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ita enim ſeptuaginta interpretes & alii verba pſalmi reddunt: *Non timebis a timore nocturno, a ſagitta volitante in die, a peſte in caligine peruadente, AB INCVRSV ET DAEMONIO MERIDIANO.* Quibus præterea pſalmis vſi ſint, non dicit BASILIVS, probabile tamen eſt, fuiſſe eiusmodi quosdam pſalmos, qui ad *CHRISTI* mortem reſpiciunt, quia inter omnes conuenit, hoc officium in commemorationem immaculati ſacrificii, quod ſeruator noſter patri hac hora obtulit, fuiſſe inſtitutum.

§. XIII.

De hora nona.

VLTIMA hora precum diurnarum erat *nona*, hoc eſt ter-

Caſſian. lib. III. c. III. Hora namque tertia repromiſſus olim per prophetas ſpiritus ſanctus ſuper apoſtolos in orationum officio conſtitutos, deſcendiſſe primitus comprobatur.

(*i*) Baſil. ibid. ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ ὥρᾳ κατὰ μίμησιν τῶν ἁγίων ἀναγκαίαν εἶναι τὴν προσευχὴν ἐκρίναμεν, τῶν λεγόντων· ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου· καὶ ὥστε ῥυσθῆναι ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ, ἅμα καὶ τοῦ ψαλμοῦ τοῦ ἐννενηκοστοῦ λεγομένου. Porro *ſexta hora*, ſanctorum exemplo, neceſſariam eſſe orationem iudicauimus, apud quos eſt: Veſpere & mane & *meridie* narrabo & annuntiabo, & exaudiet vocem meam. In qua quidem, vt liberemur ab incurſu & *dæmonio meridiano*, *nonageſimus* etiam *pſalmus* recitetur.

tia poſtmeridiana, quo tempore in cruce exſpirauit & per mortem ſuam de morte ac inferno triumphauit ſeruator noſter. Hac hora *Cornelius* centurio in precibus ſolita deuotione perſiſtens, commemorationem orationum & eleemoſynarum ſuarum ante dominum factam, angelo ſibi loquente cognouit: vti *Petrus* hora ſexta cælum vidit apertum ac deſcendens ad ſe vas quoddam vt linteum magnum, quatuor extremis vinctum, quod demittebatur in terram. Hæc hora fuit, qua *Petrus* & *Ioannes* adſcenderunt in templum ad *horam orationis nonam*, quæ erat ſolemne tempus ſacrificii veſpertini *iudaici*. Quorum omnium intuitu eccleſia hanc horam præ duabus vltimo loco memoratis ſolemne publicarum precum tempus eſſe voluiſſe videtur. Nam concilium *Laodicenum* [*k*] expreſſis verbis nonæ horæ precum meminit, idemque miniſterium omnino in ea fieri iubet, quod in veſpertinis precibus. Et CHRYSOSTOMVS, loquens de tribus diei horis [*l*], quibus publicæ preces fiant, omnium rectiſſime ad hanc nonam horam, vt earum tertiam, reſpicere exiſtimari poteſt; quia alio loco [*m*] eam vt talem commendare videtur. Loquens enim de apoſtolis, in templum hora nona orationis pergentibus, *Non ſine cauſſa*, inquit, *hanc ipſam horam obſeruarunt. Sæpe namque de hac hora dixi vobis, in ipſa paradiſum fuiſſe reſeratum & latronem ingreſſum: in ipſa ſublatum eſt maledictum, in ipſa terrarum orbis victima eſt oblata: in ipſa diſſipatæ ſunt tenebræ, in ipſa lux adſulſit cum ſenſilibus tum ſpiritualis. Circa hanc horam erat, quando ceteri poſt prandium & ebrietatem alto ſopiti ſomno dormiunt, tum illi ſobrii ac vigilantes, ac multo amore ſucenſi, ad orationem properabant. Quod ſi oratione illi indigebant, ora-*

(*k*) Concil. Laodic. c. XVIII. Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐνιάταις, καὶ ἐν ταῖς ἑσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

(*l*) Chryſoſtom. homil. XIV. in 1 Tim. p. 1599. (p. 501. edit. Francoſ.) cit. ſupra §. VIII. ſub litt. (i) pag. 307.

(*m*) Chryſoſtom. hom. XII. de inſcriptione act. apoſtol. tom. V. p. 176. (p. 160. edit. Francoſ.) εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι περὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην· οὐδὲ ἡ ὥρα αὕτη ἁπλῶς παρατετήρηται· καὶ γὰρ εἶπον ὑμῖν πολλάκις περὶ τῆς ὥρας ταύτης, ὅτι ἐν αὐτῇ παράδεισος ἀνεῴγη, καὶ ὁ λῃστὴς εἰσῆλθεν, ἐν αὐτῇ ἡ κατάρα ἀνῃρέθη, ἐν αὐτῇ ἡ θυσία τῆς οἰκουμένης προσηνέχθη, ἐν αὐτῇ τὸ σκότος ἐλύθη, ἐν αὐτῇ τὸ φῶς ἔλαμψε, καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητόν· περὶ ὥραν ἐνάτην, ὅτε ἕτεροι ἀπὸ ἀρίστου καὶ μέθης καθεύδουσιν ὕπνον βαθὺν, τότε ἐκεῖνοι νήφοντες, καὶ διεγηγερμένοι, καὶ πολλῷ τῷ πόθῳ ζέοντες, ἐπὶ τὴν προσευχὴν ἔσπευδον· εἰ δὲ ἐκεῖνοι

tione

[illegible] aſſidua, tam exacta, qui tantam fiduciam habebant, qui nullius ſibi criminis erant conſcii; quid nos faciemus, qui vulneribus ſcatemus innumeris, nec illius orationis remedium adhibemus? Ex hac [illegible] deſcriptione probabile mihi eſt, quod vna ex [illegible] tribus horis fuerit, quas vt omnes homines publice frequentarent, priore loco adhortatur. In nullo auctore de pſalmis vel precibus, hac hora fieri ſolitis, ſpeciatim relatum legimus, niſi quod antea ex concilio *Laodiceno* audiuimus, idem horæ ſolemnitatis miniſterium fuiſſe, quod precum veſpertinarum, adeoque inde recenſiones noſtras arceſſere nos oportet. Iam vero quum matutinum ac veſpertinum cuiuſque diei officium fuſius ac diſtinctius, quam vllæ aliæ ſtatæ precum horæ in eccleſia antiqua, a ſcriptoribus traditum nobis ſit, (vtpote quod vtrumque ceteris antiquius fuit & ſolemnius) diuerſas partes ac methodum peragendi hæc officia ex monimentis, quorum incorruptæ fidei tuto inniti poſſumus, curatius exactiusque enarrabimus, eamque ob cauſſam eorum conſiderationem ad duo ſequentia capita reſeruauimus.

LIBRI DECIMI TERTII

CAPVT DECIMVM

DE ORDINE QVOTIDIANI OFFICII MATVTINI.

§. I.

Ordo officii matutini, vt in conſtitutionibus deſcribitur. Hoc cum pſalmo triceſimo ſexto inchoatum.

NOTISSIMA atque vſitatiſſima tempora in publicum conueniendi, præter ſtatuta diei dominici tempora, erant matutinum & veſpertinum cuiuſque diei, quæ, quum pace frueretur eccleſia, conſtanter & exacte obſeruabantur. Horum officiorum, vti in *conſtitutionibus* proponuntur, ordinem deſcribemus, diuerſasque eorum partes cum monimentis ac narrationibus, quas ab antiquis ſcriptoribus traditas accepimus, com-

[illegible Greek footnote]

para-

parabimus. Officii matutini ordo cum pſalmo inchoabatur, qui auctori *conſtitutionum* [a] ψαλμὸς ὀρθρινὸς, *pſalmus matutinus* vocatur. Non dicit hoc loco, quis ille pſalmus fuerit, alio autem loco pſalmum ſexageſimum ſecundum vocat. Is eſt ex noſtra diuiſione ſexageſimus tertius. Quem, (vt oſtendamus, quam aptum fuerit & commodum eo ipſo preces matutinas, tam præteritæ noctis quam appropinquantis diei intuitu, inchoare) ſi hoc loco, ſecundum antiquam *Anglicanam* noſtram verſionem, quæ ad ſeptuaginta interpretum verſionem, in veteri eccleſia adhibitam, proxime accedit, recitauerimus, non præter rem nos facturos exiſtimamus.

Pſalm. LXIII.

1. O GOD, Thou art my God: Early will I ſeek Thee.

2. My Soul thirſteth for Thee, my Fleſh alſo longeth after Thee, in a barren and dry Land, where no Water is.

3. Thus have I looked for Thee in Holineſs; that I might behold Thy Power and Glory.

4. For thy loving Kindneſs is better than the Life itſelf: My Lips ſhall praiſe Thee.

5. As long as I live will I magnify Thee on this manner, and lift up my Hands in thy Name.

6. My Soul ſhall be ſatisfy'd even as it were with Marrow and Fatneſs, when my Mouth praiſeth Thee with joyfull Lips.

7. Have I not remembred Thee in my Bed, and thought upon Thee, when I was waking?

8. Becauſe Thou haſt been my Helper, therefore under the Shadow of thy Wings will I rejoice.

9. My Soul hangeth upon Thee: Thy right Hand hath upholden me.

(a) Conſtit. lib. VIII. c. XXXVII. ὡσαύτως ὄρθρου, μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ὀρθρινὸν κ. τ. λ. Similem in modum mane, quum dictus fuerit *pſalmus matutinus* &c.

Id. lib. II. c. LIX. ἑκάστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν τοῖς κυριακοῖς· ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ´, ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ´. Singulis diebus congregemini, mane & veſpere, pſallentes & orantes in ædibus dominicis, *mane* quidem dicentes *pſalmum ſexageſimum ſecundum*, veſperi vero centeſimum quadrageſimum.

10. Theſe

[illegible] seek the Hurt of my Soul, they ſhall go under the Earth.

11 Let them fall (Septuaginta, παραδοθήσονται, They ſhall fall) *[illegible] the Edge of the Sword, that they may be a Portion for Foxes.*

12 But the King ſhall rejoice in God; all they alſo that ſwear by him ſhall be commended: But the Mouth of them that ſpeak Lies, ſhall be ſtopped.

§ II.

Quaenam documenta huius pſalmi matutini in aliis ſcriptoribus reperiantur.

AVCTOREM *conſtitutionum* nobis non imponere ratione huius pſalmi matutini, ex CHRYSOSTOMO videmus. Hic enim dicit [(*)], decretum fuiſſe a patribus, vt hic pſalmus quotidie mane diceretur tamquam ſpiritale aliquod carmen ac ſalutare medicamentum ad delendum peccata noſtra, ad accendendum in nobis in Deum deſiderium, ad animum excitandum ac valde inflammandum, magnaque replendum lætitia & caritate, vt ita præparati ad Deum poſſemus accedere. Pſalmum iſtum non nominat, recitat autem prima eius verba: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitiuit te anima mea.* Et, *Sic in ſancto apparui tibi, vt viderem virtutem tuam & gloriam tuam.* Vnde eumdem pſalmum eſſe intelligimus. Hunc pſalmum antea ſe expoſuiſſe dicit, lectoremque ad ampliorem eius enarrationem remittit. Verum temporis iniuria hæc CHRYSOSTOMI lucubratio perdita eſt, omnemque huius pſalmi matutini notitiam, quam ex ipſo habemus, huic loco acceptam ferimus, vbi occaſione commentationis in pſalmum veſpertinum, (de quo

(*) Chryſoſtom. comment. in pſalm. CXL. tom. III. p. 741. (pag. 452. 453. ed. Fr.) [illegible] Talis eſt etiam pſalmus matutinus — — Accendit in Deum deſiderium & animum excitat, & poſtquam valde inflammauit, & magna repleuit lætitia & caritate, ita permittit accedere. Videamus autem, vndenam incipiat & quid nos doceat; *Deus, Deus meus* &c. — *Sicut in ſancto apparui tibi* &c.

Rr 3 poſtea

poſtea ſuo loco) illius *ὡς ἐν παρόδῳ* meminit. Præter CHRYSOSTOMVM CASSIANI teſtimonium pro huius pſalmi vſu habemus; loquens enim de diuerſis precum horis, & rationes ex ſcripturis pro illis adferens, hanc aliquam rationem precis matutinæ facit, quod hic pſalmus, qui quotidie in iſta ſolemnitate canatur [c], homines inſtruat de hoc ipſo officio, dicens, *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et ATHANASIVS ſemel atque iterum hunc pſalmum virginibus aliisque commendat, vt qui priuatim in matutina oratione apte dici poſſit. *Diluculo,* ait ad *Marcellinum* [d], *cane pſalmum ſexageſimum ſecundum.* Et iterum libro *de virginitate* [e]: *Matutina hora hunc dicito pſalmum, Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo: ſitiuit te anima mea.* Erant quidem hæc priuata monita, probabiliter tamen ad ordinem ac methodum cultus publici data: quum exploratum ex ante citatis auctoribus ſit, quod ab hoc pſalmo precum matutinarum initium fieri conſueuerit.

§ III.

Hunc pſalmum proxime excipiebant preces pro catechumenis, energumenis, competentibus ac pœnitentibus.

STATIM poſt huius pſalmi matutini recitationem, ſine vlla alius pſalmodiæ vel lectionis ſacrarum ſcripturarum mentione, preces fiebant pro diuerſis catechumenorum, energumenorum, competentium ac pœnitentium ordinibus, vti in generali officio diei dominicæ; quas quia poſtea in huius officii conſideratione [*] fuſius recitabimus, hoc loco pluribus enarnare ſuperſedemus: Hoc ſolum obſeruantes, quod preces iſtæ factæ fuerint partim diaconi *προσφωνήσει* ſiue indictione, diuerſarumque petitionum, pro his diuerſis hominum ordinibus faciendarum, recitatione; partim vero epiſcopi inuocatione ſu-

(c) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. III. De matutina vero ſolemnitate etiam illud nos inſtruit, quod in ipſa quotidie decantari ſolet, Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.

(d) Athan. epiſt. ad Marcellin. tom. I. p. 975. (p. 995. e. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) ὀρθρίζων ψάλλε τὸν ἑξηκοστὸν δεύτερον.

(e) Id. de virginit. tom. I. p. 1057. (tom. II. p. 122. a. edit. Pariſ. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγετε, ὁ θεὸς, ὁ θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου.

(*) Lib. XIV. cap. V.

per

[illegible] ad recipiendam benedictionem ſe incuruarent, [illegible] dimitterentur.

§. IV.

[illegible] pro fidelibus, pro pace mundi & vniuerſo eccleſiæ chriſtianæ ſtatu.

[illegible] hiſce diuerſis hominum ordinibus, ſequebantur [illegible] quæ diebus dominicis ſacramenti corporis ac ſanguinis [illegible] inchoabant celebrationem, vocitatæ inde εὐχαὶ πιστῶν, [illegible] ſiue *communicantium*, quia non niſi euchariſtiam [illegible] iure ac priuilegio gaudentibus adeſſe illis licebat. [illegible] preces pro pace mundi & omnibus hominum ordinibus [illegible] quæ conſecrationi euchariſtiæ ſemper præmittebantur. Et quamuis nulla euchariſtiæ conſecratio his ordinariis diebus eſſet, hæ tamen preces vniuerſales in matutina cuiusque diei ſolemnitate fundebantur. Ex eadem, qua priores illas, ratione hic eas non recitamus, quia lector poſthac [†] ſub introitum miſſæ fidelium, ſiue officii ſacræ euchariſtiæ illas ſatis fuiſſe recitatas deprehendet.

§. V.

Quamnam notitiam harum precum ex aliis habeamus ſcriptoribus.

Illvd tantum hoc loco obſeruamus, quod non minus in aliis ſcriptoribus, quam hic dictis *conſtitutionibus* apoſtolicis, harum precum pro vniuerſo orbis ſtatu & omnibus hominum ordinibus in eccleſia mentio habeatur. Nam chrysostomvs commentans in illa *Pauli* apoſtoli verba: *Obſecro* [‖] *igitur primum omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & pro omnibus, qui in ſublimitate ſunt conſtituti*, dicit: *Quid ſibi vult, quod ait, primum omnium? In officio ſcilicet quotidiano, perpetuaque diuinæ religionis* [illegible] *Atque id nouerunt fideles, QVOMODO DIEBVS SINGVLIS MANE ET VESPERE ORATIONES FVNDANTVR AD DOMINVM, quo-*

(†) Vbi lib. XV, cap. I.

(‖) Chryſoſt. homil. VI. in 1 Tim. p. [illegible] (p. [illegible] edit. Francof.) [illegible]

modo

modo pro omni mundo & regibus & omnibus, qui in ſublimitate ſunt poſiti, obſecrationes ab eccleſia fiant. Quæ verba euidenter probant, iſtas preces non tantum diebus, ſanctæ euchariſtiæ celebrationi deſtinatis, in hac ipſa huius ſacramenti adminiſtratione fuiſſe factas, ſed ſingulis quoque diebus tam mane quam veſpere, vbi certum eſt, nullum niſi precum ſacrificium fieri potuiſſe. Nam euchariſtiæ conſecratio hac quidem ætate numquam in oratione veſpertina facta eſt. Hoc ſenſu multos ex vetuſtis apologetis intelligere poſſumus, quando preces pro *Romano* imperio continuo fieri dicunt. Ita DIONYSIVS epiſcopus *Alexandriæ Aemiliano* præſidi conteſtabatur: *Nos vnum Deum, omnium rerum opificem, qui Valeriano & Gallieno ſacratiſſimis imperatoribus imperium tradidit, colimus & adoramus. Huic CONTINVAS PRECES* [g] *offerimus pro imperio illorum, vt ſtabile & inconcuſſum permaneat.* Ita quoque TERTVLLIANVS [h] ad *Scapulam: Sacrificamus pro ſalute imperatoris, ſed Deo noſtro & ipſius, ſed quomodo præcepit Deus, pura prece.* Et alio loco [*]: *Nos pro ſalute imperatorum Deum inuocamus æternum, Deum verum, Deum viuum.* Et rurſus [†]: *Oramus pro imperatoribus, pro miniſtris eorum & poteſtatibus, pro ſtatu ſæculi, pro rerum quiete, pro mora finis.* Similem in modum CYPRIANVS [i] ad *Demetrianum* loquitur: *Pro arcendis hoſtibus & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduerſis, rogamus ſemper & preces fundimus: & pro pace ac ſalute veſtra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque inſtanter oramus.* ORIGENES quoque [k], confutans criminationem *Celſi*, quod chriſtiani officio ſuo in imperatorem deeſſent, nullam ei opem in piis iuſtisque bellis ferentes, detrectantesque militiam, *Reſpondemus*, inquit, *ferre nos imperatori auxilia ſuo tempore, ſed diuina (vt ita loquar) armatura fretos, non humana: idque facimus apo-*

(g) Dionyſ. epiſt. ap. Euſeb. lib. VII. c. XI. ἡμεῖς τὸν ἕνα θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρίσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις σεβαστοῖς· τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν· καὶ τούτῳ διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν, ὅπως ἀσάλευτος διαμένῃ, προσευχόμεθα.

(h) Tertull. ad Scapul. c. II.

(*) Id. apologet. c. XXX.

(†) Ibid. c. XXXIX.

(i) Cyprian. ad Demetrian. p. 139. (p. 134. edit. Fell. Amſtelod.)

(k) Orig. contr. Celſ. p. 425. Εἶθ' ἑξῆς προτρέπειν ἡμᾶς ὁ Κέλσος, ἀρήγειν τῷ βα-

ſtoli

ſtoli monitis obedientes, cuius hæc verba ſunt, Obſecro vos, primum vt faciatis deprecationes, orationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & cunctis in poteſtate colloeatis. Et quo cuiuſque inſignior eſt pietas, eo maiorem opem imperatori fert, magis quam ſtantes in procinctu milites, & occidentes quotquot poſſunt ex hoſtibus. Et paullo poſt addit: *Ceteris militantibus non contemnenda eſt noſtrorum hominum militia, manus quidem puras ſeruantium, decertantium autem fuſis ad Deum precibus pro legitimo imperatore & pium iuſtumque bellum gerente milite, vt deſtruatur quidquid eſt iuſte facientibus aduerſarium. Itaque precibus noſtris profligantes omnes bellorum excitatores, dæmonas & perturbatores pacis ac fœderum, plus conferimus regibus, quam qui arma geſtant pro republica.* Idem illud ATHENAGORAS [*l*] imperatoribus in legatione ſua pro chriſtianis narrat, *Nos*, inquiens, *pro imperio veſtro preces ad Deum fundimus, vt filius, quod iuſtiſſimum eſt, in regno olim ſuccedat, vtque imperium veſtrum magis magiſque ſemper augeatur, denique omnia ex animi ſententia vobis eueniant, oramus, quod & nobis ſalutare fuerit, vt quietam tranquillamque vitam degentes, vobis interim ad qualibet imperata promte inſeruiamus.* Iam vero licet in his locis omnibus nulla expreſſa mentio vel matutinarum vel veſpertinarum precum in eccleſia mentio habeatur; continuæ tamen eorum pre-

σιλεῖ παντὶ δικαίως, καὶ συμπονεῖν αὐτῷ τὰ δίκαια, καὶ ὑπερμαχεῖν αὐτοῦ, καὶ συστρατεύειν αὐτῷ, κἂν ἐπείγῃ καὶ συστρατηγεῖν· Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι ἀρήγομεν κατὰ καιρὸν τοῖς βασιλεῦσι θείαν (ἵν' οὕτως εἴπω) ἀρήγειν καὶ πανοπλίαν ἀναλαμβάνοντες Θεοῦ· καὶ ταῦτα ποιοῦμεν, πειθόμενοι ἀποστολικῇ φωνῇ, λεγούσῃ, παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· καὶ ὅσῳ γέ τις εὐσεβέστερός ἐστι, τοσούτῳ ἀνυτικώτερος ἐν τῷ ἀρήγειν τοῖς βασιλεύουσι παρὰ τοὺς εἰς τὰς παρατάξεις ἐξιόντας στρατιώτας, καὶ ἀναιροῦντας ὡς ἂν δύνωνται τῶν πολεμίων ... καὶ οὕτω στρατευόμενοι ὡς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ θεραπευταί· καθαρὰς μὲν τηροῦντες τὰς δεξιάς, ἀγωνιζόμενοι δὲ διὰ τῶν πρὸς Θεὸν εὐχῶν, ὑπὲρ τῶν δικαίως στρατευομένων, καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαίως βασιλεύοντος, ἵνα τὰ ἐναντία πάντα, καὶ ἐχθρὰ τοῖς δικαίως πράττουσι, καθαιρεθῇ· ἡμεῖς δὲ καὶ ταῖς εὐχαῖς πάντας δαίμονας, τοὺς ἐγείροντας τὰ πολεμικά, καὶ ὅρκους συγχέοντας, καὶ τὴν εἰρήνην ταράσσοντας, καθαιροῦντες, μᾶλλον βοηθοῦμεν τοῖς βασιλεύουσιν, ἤπερ οἱ δοκοῦντες στρατεύεσθαι.

(*l*) Athenagor. legat. pro chriſtianis p. 39. περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμετέρας εὐχόμεθα, ἵνα παῖς μὲν παρὰ πατρὸς κατὰ τὸ δικαιότατον διαδέχηται τὴν βασιλείαν, αὔξησιν δὲ καὶ ἐπίδοσιν καὶ ἡ ἀρχὴ ὑμῶν, πάντων ὑποχειρίων γιγνομένων, λαμβάνῃ, τοῦτο δ' ἐστὶ καὶ πρὸς ἡμῶν, ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοιμεν, αὐτοὶ δὲ πάντα τὰ κεκελευσμένα προθύμως ὑπηρετοῖμεν.

ces, diebus ac noctibus factæ, has includere non immerito exiſtimari poſſunt, ſine vllo aliorum publicæ vel priuatæ orationis temporum detrimento. Pergimus nunc in conſiderando precum matutinarum ordine in *conſtitutionibus* præſcripto.

§. VI.

Dicta generali precatione pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu, breuis quædam precatio a diacono indicta ſubiungebatur, qua Deo per præſentem diem ſe ſeruandos commendabant.

PRECIBVS pro vniuerſo eccleſiæ ſtatu finitis, quum diaconus dixiſſet: [*] *Serua nos, Deus, & ſuſcita in gratia tua:* quo ipſo priores preces concludebantur; populum, vt pro pace ac proſperitate, per præſentem diem ac omnem vitam ſuam obtinenda, ſupplicarent, hunc in modum hortabatur:

POSTVLEMVS [**] *a domino miſericordias eius atque miſerationes, hoc matutinum & hunc diem, cunctaque peregrinationis noſtræ tempus pacatum ac peccato vacuum, angelum paci præpoſitum, finem vitæ chriſtianum, Deum propitium & clementem. Nos ipſos, & mutuo, viuenti Deo commendemus per vnigenitum eius.*

QVOD heic de angelo pacis dicitur, petitio eſt, in precibus veterum cum pro ſemetipſis tum pro aliis frequenter obvia. Nam in officio veſpertino eam iterum offendemus, nec non in precibus pro catechumenis [***], quarum CHRYSOSTOMVS in diuerſis ſcriptorum ſuorum locis meminit, vbi ſæpius de diacono loquitur, homines adhortante, vt angelum pacis rogent, orentque, vt omnia conſilia ſua ad pacatum finem dirigantur. Quæ precatio cum hac precatione diaconi in *conſtitutionibus* optime congruit.

§. VII.

Tum ſequebatur gratiarum actio epiſcopi.

PROXIME poſt hanc communem diaconi ac populi precationem (vbi diaconus populum monuerat, vt Deo ſeſe com-

(*) Conſtit. lib. VIII. c. XXXVII. σῶσον αὐτοὺς ὁ θεός, καὶ ἀνάστησον ἐν τῇ χάριτί σου.

(**) Ibid. αἰτησώμεθα παρὰ κυρίου τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ οἰκτιρμοὺς, τὸν ὄρθρον τοῦτον καὶ τὴν ἡμέραν εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς παρεπιδημίας ἡμῶν, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, χριστιανὰ τὰ τέλη, ἵλεων καὶ εὐμενῆ τὸν θεόν· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ παραθώμεθα.

(***) Vid. hæc loca Chryſoſt. cit. lib. XIV. cap. V. §. IV.

menda-

mendarent) epiſcopus precationem faciebat, quæ εὐχαριστία ὀρθρινὴ, *gratiarum actio matutina* [m] ibi vocatur, atque his verbis conſignata legitur:

SPIRITVVM & omnis carnis Deus, incomparabilis ac nullius rei indigens; qui dediſti ſolem, vt praeeſſet diei; lunam vero & ſtellas, vt praeeſſent nocti: ipſe & nunc reſpice ſuper nos oculis beneuolis; ac ſuſcipe matutinas noſtras gratiarum actiones; & miſerere noſtri: non enim expandimus manus noſtras ad Deum alienum; ſiquidem non eſt in nobis Deus recens, ſed tu æternus ac immortalis. Qui nobis per Chriſtum præbuiſti, vt eſſemus, quique per eumdem donaſti, vt bene eſſemus; ipſe nos per eum dignare æterna vita: cum quo tibi gloria, honor, veneratio, & ſancto ſpiritui, in ſæcula, Amen.

§. VIII.

Et impoſitio manuum ipſius, ſiue benedictio.

TVM diaconus eos capita inclinare iubebat ad manus impoſitionem, ſiue benedictionem, quæ in *conſtitutionibus* ſequitur ſub nomine χειροθεσίας ὀρθρινῆς, *impoſitionis manus matutinæ*, verbis concepta ſequentibus [†]:

DEVS fidelis & verax: qui facis miſericordiam in millia, & dena millia, diligentibus te; amicus humilium, & pauperum defenſor; quo vniuerſa opus habent, quia cuncta tibi ſerua ſunt: reſpice in populum tuum hunc, in hos, qui inclinarunt tibi capita ſua: & benedic eis benedictione ſpirituali; cuſtodi eos, vt pupillam oculi; conſerua eos in pietate ac iuſtitia; & eos vita æterna dignare; in Chriſto Ieſu dilecto

(m) Conſtit. lib. VIII. c. XXXVIII. Ὁ θεὸς ὁ τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς, ὁ ἀσύγκριτος καὶ ἀπροσδεὴς, ὁ δοὺς τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, τὴν δὲ σελήνην καὶ τὰ ἄστρα εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός· αὐτὸς γὰρ νῦν ἔπιδε ἐφ' ἡμᾶς εὐμενέσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ πρόσδεξαι τὰς ἑωθινὰς ἡμῶν εὐχαριστίας, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς· οὐ γὰρ διεπετάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον· οὐ γάρ ἐστιν ἐν ἡμῖν θεὸς πρόσφατος, ἀλλὰ σὺ ὁ αἰώνιος καὶ ἀτελεύτητος· ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν διὰ χριστοῦ παρασχόμενος, καὶ τὸ εὖ εἶναι δι' αὐτοῦ δωρησάμενος· αὐτὸς ἡμᾶς δι' αὐτοῦ καταξίωσον καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς· μεθ' οὗ σοι δόξα καὶ τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

(†) Conſtit. lib. V'::. c. XXXIX. Ὁ θεὸς, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ὁ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας καὶ μυριάδας τοῖς ἀγαπῶσίν σε, ὁ φίλος ταπεινῶν, καὶ πενήτων προστάτης, οὗ πάντα ἐν χρείᾳ καθέστηκεν, ὅτι τὰ σύμπαντα δοῦλά σου· ἔπιδε ἐπὶ τὸν λαόν σου τοῦτον, τοὺς κεκλικότας σοι τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς εὐλογίαν πνευματικὴν, φύλαξον αὐτοὺς ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, διατήρησον αὐτοὺς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ καταξίωσον αὐτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ ἠγαπημένῳ σου

filio tuo; cum quo tibi gloria, honor atque cultus, & ſancto ſpiritui, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum, Amen.

His dictis diaconus populum dimittebat, vſitata verborum formula: προέλθετε ἐν εἰρήνῃ, *Exite in pace.* Quæ verba CHRYSOSTOMO etiam memorantur, vt quæ in dimittenda qualibet congregatione eccleſiaſtica adhiberi ſoleant. Loquens enim de crebro vſu ſalutationis *Pax vobis*, obſeruat, quod vti ea in cuiusuis ſacræ actionis, orationis, ſermonis, benedictionis, ceterarum, exordio, interdum etiam ad medias vſque preces; ita ſpeciatim epiſcopo ingrediente in eccleſiam, & diacono populum dimittente, vſurpari ſoleat: *Diaconus*, [n] inquit, *ab hoc conuentu vos dimittens hoc vobis precatur, dicens: In pace diſcedite.*

§. IX.

Num hymnus matutinus pars publici cultus quotidiani fuerit.

PRAETER hunc precum matutinarum ordinem, ab auctore *conſtitutionum* hoc loco deſcriptum, alio quodam loco oratio ſiue hymnus exſtat, mane recitandus; vtrum vero publice, an priuatim, id quidem non ſignificatur. Ego priuato cultui ſolum deſtinatum eum eſſe, credo, quia inter multas alias precationes priuatas locum habet. Vocatur ei προσευχὴ ἑωθινή, *oratio matutina.* Aliis ſcriptoribus dicitur hymnus, & hymnus angelicus & doxologia magna, a primis eius verbis, *Gloria in excelſis Deo*, qui hymnus angelorum erat in ſeruatoris noſtri natiuitate. Forma illius in hoc auctore ita [o] habet:

GLORIA in excelſis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, glorificamus te, adoramus te, per magnum pontificem, te, verum Deum, ingenitum vnum, ſolum inacceſſum; propter magnam gloriam tuam: Domi-

παιδὸς μεθ' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

(n) Chryſoſtom. homil. LII. in eos, qui paſcha ieiunant tom. V. p. 713. (homil. LV. p. 637. edit. Francof.) ὁ διάκονος τῆς συνόδου ταύτης ἀπολύων ὑμᾶς, τοῦτο ὑμῖν ἐπεύχεται λέγων· πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

(o) Conſtit. lib. VII. c. XLVII. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως· σὲ τὸν ὄντα θεόν, ἀγέννητον ἕνα, ἀπρόσιτον μόνον· διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, Θεὲ πάτερ παντοκράτορ· κύριε ὁ θεὸς ὁ πα-

ne,

ne, rex cæleſtis, Deus pater omnipotens; Domine, Deus pater Chriſti, agni immaculati, qui tollit peccatum mundi. Suſcipe deprecationem noſtram, qui ſedes ſuper Cherubinos. Quoniam tu ſolus ſanctus; tu ſolus dominus Ieſus, Chriſtus Dei vniuerſæ naturæ creatæ, regis noſtri; per illum tibi gloria, honor & adoratio.

EIVSDEM huius hymni ATHANASIVS quoque meminit in libro *de virginitate*, ſed vero virginibus eum commendat, in priuatis precibus recitandum: *Matutina hora*, inquit [p], *hunc dicite pſalmum: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitiuit te anima mea*, (hic eſt pſalmus ſexageſimus tertius). *Sub diluculum vero: Benedicite omnia opera domini domino*, (hoc eſt canticum trium puerorum apud *Danielem*). *Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, in hominibus beneplacitum. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te*, cetera. Dolendum maxime eſt, quod hic auctor nobis hunc hymnum non exhibet integrum, vt cum eo, qui in *conſtitutionibus* exſtat, poſſemus conferre. Semper in officio miſſæ adhibebatur, etſi non ſemper exacte in eadem forma, vti poſtea videbimus. CHRYSOSTOMVS autem de eo loquitur, vt quotidie in precibus matutinis recitari ſolito. Deſcribens enim diuini cultus rationem eorum, qui vitam viuebant aſceticam, dicit, illico, [q] poſtquam e lectulo ſplendentes & læti ſurrexerint, choro conſtituto, integra conſcientia omnes, quaſi ab vno conſonantes ore, diligenter hymnis laudare Deum, gratias pro vniuerſis tam propriis quam communibus beneficiis ei

τὴρ τῦ χριςῦ, τῦ ἀμώμυ ἀμνῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τῦ κόσμυ· πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερυβίμ· ὅτι σὺ μόνος ἅγιος· σὺ μόνος κύριος Ἰησῦς, χριςὸς τῦ θεῦ πάσης γενητῆς φύσεως, τῦ βασιλέως ἡμῶν· δι᾽ ὃ σοι δόξα, τιμὴ, καὶ σέβας.

(p) Athan. de virgin. tom. I. p. 1057. (tom. II. p. 122. a. b. edit. MDCXCVIII.) πρὸς ὄρθρον δὲ τὸν ψαλμὸν τῦτον λέγετε· ὁ θεὸς, ὁ θεός, μυ πρὸς σε ὀρθρίζω· ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μυ: διάφαυμα δέ· εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα κυρίυ τὸν κύριον· δόξα ἐν ὑψίςοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· ὑμνῦμέν σε, εὐλογῦμέν σε, προσκυνῦμέν σε, καὶ τὰ ἑξῆς.

(q) Chryſoſt. homil. LXIX. in Matth. p. 600. (p. 740. edit. Francof. MDCXCVII.) ἀναςάντες εὐθέως ἀπὸ τῆς εὐνῆς φαιδροὶ καὶ γεγηθότες, καὶ χορὸν ἕνα ςησάμενοι, ἐν φαιδρῷ προσώπῳ τε καὶ συνειδότι συμφώνως ἅπαντες, ὥσπερ ἐξ ἑνὸς ςόματος ὕμνυς, εἰς τὸν τῶν ὅλων ᾄδυσι θεὸν, γεραίροντες αὐτὸν, καὶ χάριν εἰδότες ὑπὲρ ἁπάντων αὐτῷ, τῶν τε ἰδίων, τῶν τε κοινῶν εὐεργετημάτων· — τί τῶν ἀγγέλων ὗτος διέςηκεν ὁ χορὸς τῶν ἐπὶ γῆς ᾀδόντων καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίςοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

Digitized by Google

agentes: & inter alia ſimiles angelis in terra canere: *Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, in hominibus bona voluntas.* Et MABILLONIVS [r] ex regulis obſeruat CAESARII ARELATENSIS & AVRELIANI, ſæculo ſexto incunte, quod ibi in precibus matutinis ſingulis diebus dominicis, in paſchate, aliisque iſtiusmodi feſtis diebus cani præcipiatur. Id quod indicat, quod ad minimum in quibusdam eccleſiis, præter officium miſſæ, in aliis quoque diuini miniſterii partibus, & inter monachos tamquam hymnus ordinarius, in quotidianis precibus eorum matutinis, cani conſueuerit. Atque ita inter hodiernos *Græcos* obtinet, vt doctus quidam rituum eorum inueſtigator [s] in epiſtola de *Græcæ eccleſiæ hodierno ſtatu* nobis fidem facit.

§. X.

Num pſalmi & lectiones recitatæ fuerint in matutinis cuiusque diei precibus.

PAVLLO autem plus difficultatis alia quædam res habere videtur, in *conſtitutionibus* omiſſa. Nulla enim ibi regula datur de pſalmis & lectionibus in precibus matutinis, niſi de vno iſto pſalmo, qui peculiariter *pſalmus matutinus* vocabatur: Quum tamen alii auctores, in primis CASSIANVS, de tribus pſalmis, in vno quoque conuentu per omnes diei horas canonicas lectis [t], loquantur. Et CASSIANVS quidem pſalmos in ſolemnitate matutina vſitatos adnotat, [u] nominatim quinquageſimum, (in noſtris bibliis quinquageſimum primum,) quem communi nomine *pſalmum pœnitentialem* vocabant: *Miſerere mei,*

(r) Mabillon. de curſu Gallicano p. 407. Adhæc Cæſarius & Aurelianus in matutinis laudibus canticum *magnificat*, & hymnum *gloria in excelſis* pro diebus paſchalibus percipiunt, itemque pro ſingulis dominicis & maioribus feſtiuitatibus.

(s) Smith of the Greek *Church* p. 224. (Not. In editione Latina, hoc non inuenio, pag. autem 160. vbi de ſex pſalmis, quos ſummo mane recitari dicit, hæc habet: *De illo antiquiſſimo hymno*, qui δοξολογία μεγάλη ſiue ὕμνος ἑωθινὸς appellatur, peculiarem contexui diſſertationem, quam, ſi libet, in prima parte *miſcellaneorum* meorum videbis.

(t) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. III. In Palæſtinæ & Meſopotamiæ monaſteriis ac totius orientis ſupradictarum horarum ſolemnitates tribus pſalmis quotidie finiuntur.

(u) Id. lib. III c. VI. Quinquageſimum vero pſalmum & ſexageſimum ſecundum & octogeſimum nonum huic nouellæ ſolemnitati nouimus fuiſſe deputatos.

Deus,

Deus, ſecundum magnam miſericordiam tuam. Et ſecundum multitudinem miſerationum tuarum dele iniquitatem meam: vna cum ſexageſimo ſecundo, (is nobis eſt ſexageſimus tertius) qui vulgo *pſalmus matutinus* audiebat, vti ante adnotauimus: & octuageſimo nono, (nobis nonageſimo) qui quidem officio funerali præſcriptus eſt, ad cuiusuis tamen diei officium facit, vt ab omnibus hominibus, nouo die exorto, dicatur, tum propter excellentes in eo comprehenſas petitiones, quibus diuina tutela & gratia imploratur, & expetitur ſapientia ad vltimum vitæ noſtræ terminum digne conſiderandum. *Numerare dies noſtros ita doce nos, vt inducamus animum ſapientem:* tum propterea, quod mortalitatem noſtram adeo familiariter ad animum nobis reuocat, vitam noſtram cum ſomno comparans, quæ cito areſcat ſicut fœnum: *Somnus ſunt, ipſo mane ſunt vt fœnum tranſiens. Mane floret & vires accipit: veſperi exciditur & exſiccatur.* Vnde de veterum ſapientia & pietate iudicare poſſumus, dum hunc pſalmum in quotidiano officii matutini curſu conſtanter adhiberi iuſſerunt. Præterea CASSIANVS eodem loco [w] obſeruat, quod ætate ſua in omnibus eccleſiis per omnem *Italiam*, hymnis matutinis conſummatis, pſalmus quinquageſimus, ex ipſius quidem recenſione (ex noſtra autem quinquageſimus primus) cani ſolitus ſit. BASILIVS [x] quoque rem eamdem de multis eccleſiis orientalibus obſeruat, quod vigiliæ ſiue nocturnæ pſalmodiæ eorum, illuceſcente iam die conſummatæ fuerint pſalmo confeſſionis, per quem non alium niſi quinquageſimum primum, ſiue pœnitentialem, intelligit, vt alio loco [*] perſpicue docemur. Ecquid autem de auctore *conſtitutionum* ſtatuendum erit, qui vnum tantum pſalmum in precibus matutinis recitari iubet? Reſpondeo 1.) Non eſt dubium, quin diuerſæ conſuetudines in diuerſis eccleſiis obtinuerint; nulla autem in re praxis magis variauit, quam in regulis ac ritibus circa pſal-

(w) Caſſian. ibid. Denique per Italiam hodieque conſummatis matutinalibus hymnis quinquageſimus pſalmus in vniuerſis eccleſiis canitur.

(x) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſar. tom. III. p. 97. ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ κυρίῳ, Illuceſcente iam die pariter omnes velut ore vno ac corde vno confeſſionis pſalmum domino offerunt.

(*) Vid. infra §. XIII. huius capitis.

modi-

modiam, quemadmodum poſthac patebit luculentius. Atque ita vtraque recenſio recte ſe habere poteſt, ſtatui ac praxi diverſarum eccleſiarum rite applicata. 2.) Supra [†] adnotauimus, quod primitiuum miniſterium matutinum, ſpeciatim perſecutionis temporibus, haud aliud quam vigiliarum, ſiue antelucani miniſterii concluſio fuerit, quod die iam illuceſcente cum pſalmi cuiusdam matutini, videlicet quinquageſimi primi, vel ſexageſimi tertii, vel nonageſimi, certarumque precum iſti ſolemnitati accommodarum recitatione finiebatur; præcedente temporis matutini parte pſalmis & hymnis multo pluribus, interdum decem, duodecim, duodeuiginti, vel viginti conſumta, ſcripturarum lectione, precibusque publicis vel priuatis intermixtis. Quando autem miniſterium matutinum diſtinctum a vigiliis officium factum eſt, vti ſæculo quarto & quinto fieri cœpit, tum nonnulli pſalmi pſalmo matutino additi, & tres, ad minimum pſalmi in hoc æque ac aliis officiis vniuerſis lecti fuerunt. Atque hæc cauſſa eſt, quamobrem vnum duntaxat pſalmum matutino miniſterio in *conſtitutionibus*, & tres in aliis, quæ recentioris inſtitutionis fuerunt, præſcriptos legamus. Ipſe CASSIANVS, qui vnus omnium optime has res enarrat, huic obſeruationi manifeſto patrocinatur. Nam loco quodam [y] dicit, *Aegyptios* nullum vmquam admiſiſſe officium matutinum, a nocturnis vigiliis diſtinctum, nec vlla alia publici cultus tempora, præter horas veſpertinas & congregationes nocturnas, excepto ſabbato & die dominica, vbi hora quoque tertia, hoc eſt nona antemeridiana, ad celebrandam ſacram communionem conuenerint. Reliqua tempora omnia laboribus dediſſe in cellulis ſuis priuatim, continuam pſalmorum & reliquarum ſcripturarum meditationem laboribus iungentes, breuesque ac iaculatorias preces intermiſcentes, atque ita quæ officia alii per diſtinctiones horarum & temporis interualla domino ſoluerint,

(†) Lib. XIII. cap. IX. §. IV. & X.

(y) Caſſian. inſtitut. lib. III. c. II. Apud illos hæc officia, quæ domino ſoluere per diſtinctiones horarum & temporis interualla cum admonitione compulſoris adigimur, per totum diei ſpatium iugiter cum operis adiectione ſpontanea celebrantur. - - Quamobrem exceptis veſpertinis horis ac nocturnis congregationibus, nulla apud eos per diem publica ſolemnitas abſque die ſabbati vel dominica celebratur, in quibus hora tertia ſacræ communionis obtentu conueniunt.

ea

ea ipſos per totum diei ſpatium cum operis adiectione celebraſſe. Alio loco [z] narrat, nihil eos, qui hoc nouellum officium matutinum, a nocturno diſtinctum, introduxerint, de antiqua pſalmorum conſuetudine immutaſſe, ſed in fine vigiliarum ſuarum ante exortum diem eosdem pſalmos, vt antea, decantare perrexiſſe, nimirum pſalmum centeſimum quadrageſimum octauum & ſequentes; modo quinquageſimum primum, ſexageſimum tertium & nonageſimum huic nouellæ ſolemnitati matutinæ deputaſſe. Ex quibus omnibus valde probabile videtur, pro temporum & locorum differentia numerum pſalmorum, in officio matutino adhibitorum, variaſſe, quandoquidem tam diuerſis methodis in obeunda hac ſolemnitate vſi ſunt, & duo habuerunt officia, vetus & nouum, quod vtrumque nomine miniſterii matutini venit.

§. XI.

Origo antelucanarum ſiue nocturnarum congregationum temporibus perſecutionis.

QVANDO hactenus matutini miniſterii ordinem, vti in *conſtitutionibus* ob oculos proponitur, deſcripſimus, & congregationes matutinas easdem olim fuiſſe cum nocturnis ſiue antelucanis conuentibus ad diuinum cultum, declarauimus, qua de re toties in antiquis ſcriptoribus legimus: ad magis illuſtrandam hanc chriſtiani cultus partem vtile fuerit, in earum naturam & rationem paullo exactius inquirere a prima inde earum origine; quam ab ſeueritate perſecutionum gentilium traxiſſe noſcuntur. Quum enim chriſtiani die dominica ad cultum diuinum publice conuenire metuerent, conuentus ſuos noctu agere cogebantur, ſummo mane ad deuitandam inimicorum ſuorum obſeruationem in vnum coëuntes. Hoc ex relatione PLINII apparet, quam ex ore quorumdam apoſtatarum acceperat,

(z) Caſſian. lib. III. c. VI. Illud quoque noſſe debemus, nihil a ſenioribus noſtris, qui eamdem matutinam ſolemnitatem addi debere cenſuerunt, de antiqua pſalmorum conſuetudine immutatum, ſed eodem ordine miſſam, quo prius in nocturnis conuentibus, celebratam. Etenim hymnos, quos in hac regione ad matutinam excepere ſolemnitatem, in fine nocturnarum vigiliarum, quas poſt gallorum cantum ante auroram finire ſolent, ſimiliter hodieque decantant, id eſt pſalmum CXLVIII. & reliquos, qui ſequuntur: Quinquageſimum vero pſalmum, & ſexageſimum ſecundum, & octogeſimum nonum huic nouellæ ſolemnitati nouimus fuiſſe deputatos.

qui ipſi confeſſi erant, hanc fuiſſe ſummam vel culpæ ſuæ vel erroris, quod eſſent ſoliti ſtato die [a] ante lucem conuenire: carmenque Chriſto, quaſi Deo, dicere ſecum inuicem. Hinc eſt, quod paganus ille apud MINVCIVM FELICEM plus vice ſimplici [b] nocturnas congregationes eis obiectat, latebroſam & lucifugam nationem, in publicum mutam, in angulis garrulam eos appellans. CELSVS [c] rem eamdem putare videtur, quando ab illis *συνθήκας κρύβδην*, *clancularios conuentus* haberi, criminatur. Et TERTVLLIANVS, oſtenſurus feminis chriſtianis incommoda, quæ ex nuptiis cum viris ethnicis ad ipſas redundatura ſint, has congregationes nocturnas apud animum illis proponit. *Quis* (maritus) inquit [d], *nocturnis conuocationibus, ſi ita oportuerit, a latere ſuo eximi* (vxorem) *libenter feret?* Et PRVDENTIVS, paſſionem deſcribens *Laurentii* martyris, præſidem ethnicum [e] introducit, audiſſe ſe narrantem, quod chriſtiani ſacrificent argenteis vaſis, cereosque auro fixos habeant in nocturnis congregationibus. Atque hæc vera origo fuit lampadum, olei & facum in vſum iſtiusmodi conuentuum tempore perſecutionis.

§. XII.

Hæ finitis perſecutionibus continuatæ.

IAM vero, licet neceſſitas primam hiſce congregationibus originem dederit; eccleſia tamen in ſequentibus ſæculis eas

(a) Plin. lib. X. epiſt. XCVII.

(b) Minuc. Fel. de idol. vanitate p. 25. (p. 26. edit. Hall. 8uo) Nocturnis congregationibus .. fœderantur. Latebroſa & lucifuga natio, in publicum muta, in angulis garrula. It. p. 27. (p. 28.) occultis ac nocturnis ſacris appoſita ſuſpicio.

(c) Origen. contr. Celſum lib. I. p. 4. Πρῶτον τῷ Κέλσῳ κεφάλαιόν ἐστι, διαβάλλειν χριστιανισμὸν, ὡς συνθήκας κρύβδην πρὸς ἀλλήλους ποιουμένων χριστιανῶν, παρὰ τὰ νενομισμένα. Primum criminationis caput Celſo eſt, a chriſtianis *clancularios conuentus* haberi ſolere, legibus vetitos.

(d) Tertull. ad vxor. lib. II. c. IV. It. de coron. milit c. III. Euchariſtiæ ſacramentum & in tempore victus & omnibus mandatum a domino, etiam *antelucanis cœtibus*, nec de aliorum manu quam præſidentium ſumimus.

(e) Prudent. hymn. II. de Laurentio:

Argenteis ſcyphis ferunt
Fumare ſacrum ſanguinem,
Auroque *nocturnis ſacris*
Adſtare fixos cereos.

con-

continuare conſultum ducebat, (transferens eas de die dominico ad reliquos dies omnes) partim ad fouendum deuotionis ſpiritum in aſcetis, ſiue illis, qui ſeueriori vitæ rationi ipſi ſe tradiderant; partim ad dandam vitæ ſæcularis hominibus occaſionem obſeruandi opportunum deuotionis tempus, quod mane facere poterant ſine vlla diſtractione; partim etiam ad præmuniendum filios ſuos contra tentationem ac impoſturas *Arianorum*, qui pſalmos in iſtiusmodi conuentibus cantantes hæreſin ſuam amplificare ſummo ſtudio adlaborabant, vti ex iis apparet, quæ de ipſis SOCRATES [f] & SOZOMENVS [g] narrant, & quæ de *Theodorico* rege *Gothorum* ſpeciatim dicit SIDONIVS APOLLINARIS [h], quod tanto ardore cauſſæ *Arianæ* ſeruierit, vt antelucanos eorum cœtus minimo comitatu frequentarit. Quando igitur catholici tot habebant rationes fouendi haſce congregationes, non tantum eas continuabant, ſed maiorem etiam in modum in ſermonibus ſuis commendabant. CHRYSOSTOMVS [i] viduas ac virgines laudat, quod noctu & interdiu eccleſiam frequentent, pſallantque in hiſce congregationibus. Homines in nocte [k] ad ſancta accedere, ibique

(f) Socrat. lib. VI. c. VIII. Vid. ſupra c. IX. §. IV. litt. (n) pag. 291.

(g) Sozom. lib. VIII. c. VIII. ἐπεὶ οἱ ἀπὸ τῆς Ἀρείου αἱρέσεως, ἀφαιρεθέντες τῶν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῆς Θεοδοσίου βασιλείας, πρὸ τῶν τειχῶν ἐκκλησίαζον, νύκτωρ πρότερον ἐν ταῖς δημοσίαις στοαῖς συνελέγοντο· καὶ εἰς συστήματα μεριζόμενοι, κατὰ τὸν τῶν ἀντιφώνων τρόπον ἔψαλλον, ἀκροτελεύτια συνθέντες πρὸς τὴν αὐτῶν δόξαν πεποιημένα· ὑπὸ δὲ τὴν ἕω ταῦτα δημοσίᾳ ψάλλοντες, εἰς τοὺς τόπους ἀπῄεσαν, ἔνθα καὶ ἐκκλησίαζον -- δείσας δὲ Ἰωάννης, μή τινες τούτοις ὑπαχθῶσι τῶν ὑπ᾽ αὐτῷ ἐκκλησιαζόντων, ἐπὶ τὸν ἴσον τρόπον τῆς ψαλμῳδίας τὸν αὐτῷ λαὸν προτρέπει. Quum Ariani, quibus regnante Theodoſio ademtæ fuerant eccleſiæ Conſtantinopoli, extra vrbis mœnia conuentus eccleſiaſticos agerent, noctu in publicis porticibus primum congregabantur. Et in cœtus diuiſi, antiphoniam pſallebant, clauſulas quasdam iuxta ipſorum dogma compoſitas adiicientes. Prima autem luce, eadem publice canentes, pergebant ad loca, in quibus collectas celebrabant. - - Ioannes (Chryſoſtomus) veritus, ne quis ex eccleſia ſua per hæc in fraudem induceretur, plebem, quæ ſub ipſo erat, vt ſimiliter pſalleret, inuitauit. cetera.

(h) Sidon. lib. I. epiſt. II. Antelucanos ſacerdotum ſuorum cœtus minimo comitatu expetit: grandi ſedulitate veneratur.

(i) Chryſoſtom. homil. XXX. in 1 Cor. p. 591. (p. 329. edit. Francof.) αὗται δὲ (παρθένοι καὶ χῆραι) καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα ψάλλουσι, καὶ πάρεισι. Ipſæ autem (virgines ac viduæ) noctu & interdiu pſallunt & adſunt.

(k) Chryſoſt. comment. in pſalm. CXXXIII. tom. III. p. 488. (p. 424. edit. Fr.)

preces ſuas fundere oportere dicit. Alio [*l*] loco, loquens de *Antiochiæ* vrbis magnificentia, *Quid mihi*, inquit, *narras ædificiorum ſtructuras, quid columnas! Hæc vna cum præſenti vita diruuntur. Eccleſiam ingredere, vt ciuitatis videas claritudinem. Ingreditor, inquam, vide pauperes [l] a medio noctis vſque ad lucem perſeuerantes, vide ſacra peruigilia diem cum nocte copulantia.* Et dignum notatu eſt, quod de eo narrat SOCRATES [*m*], quod, quum *Conſtantinopoli* eſſet epiſcopus, precationes, quæ in nocturnis hymnis fieri ſolitæ ſint, amplificauerit, eo quidem conſilio, vt *Arianorum* circa hanc rem ſtudium obſcuraretur. Verum repetendis illis omnibus, quæ de his decantatiſſimis matutinis congregationibus dicuntur, non immoramur. Nam nullus fere ſcriptor eccleſiaſticus [*n*] eſt, quin de illis faciat mentionem: quæ omnia huc adferre neceſſe non habemus, ſed potius pergimus, oſtenſuri, quænam præcipua exercitia horum conuentuum fuerint, qui plerumque ſtatim poſt mediam noctem inchoari & ad auroram vſque continuari ſoliti ſunt.

Διὰ τί φησιν, ἐν νυξί; παιδεύων ἡμᾶς, μὴ τὴν πᾶσαν αὐτὴν εἰς ὕπνον δαπανᾷν, καὶ δεικνὺς τότε καθαρωτέρας εἶναι τὰς εὐχὰς, ὅτε καὶ κουφότερος ὁ νοῦς, καὶ πλείων ἡ σχολή· εἰ δὲ ἐν νυκτὶ παραγίνεσθαι εἰς τὰ ἅγια δεῖ, ἐννόησον, πόσης τεύξεται συγγνώμης ὁ μηδὲ οἴκοι κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον εὐχὰς ἐπιτελῶν. Cur dicit, In noctibus extollite manus veſtras? Docens nos, non eam totam in ſomno conſumere, & oſtendens, puriores tunc eſſe preces, quando & mens eſt leuior, & nobis eſt plus otii. Quod ſi *in nocte oportet ad ſancta accedere*, conſidera, quamnam conſequetur veniam, qui ne domi quidem illo tempore preces fundit.

(*l*) Chryſoſt. homil. IV. de verbis Eſaiæ tom. III. p. 865. (p. 752. edit. Francoſ.) *τί μοι λέγεις οἰκοδομήματα καὶ κίονας; ταῦτα τῷ παρόντι συγκαταλύεται βίῳ· εἴσελθε εἰς ἐκκλησίαν, καὶ βλέπε τῆς πόλεως τὴν εὐγένειαν, εἴσελθε, ἴδε πένητας ἐκ μεσονυκτίων μέχρι τῆς ἡμέρας παραμένοντας, βλέπε παννυχίδας ἱερὰς ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ συναφθείσας.*

(*m*) Socrat. lib. VI. c. VII. *ηὔξησε πρῶτος καὶ τὰς περὶ τοὺς νυκτερινοὺς ὕμνους εὐχάς.*

(*n*) Vid. Epiphan. expoſit. fid. num. XXIII. (tom. I. p. 1106.) *ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκεῖς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναί, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοί, καὶ προσευχαί.* Matutinæ laudes in eccleſia catholica, matutinæque preces adſidue celebrantur, lucernales item pſalmi & orationes.
Hieron. epiſt. VII. ad Lætam. cit. c. IX. §. VIII. ſub litt. s) (t) p. 307.
Hilar. in pſalm. LXIV. p. 231. (p. 169. edit. Pariſ. MDCXCIII.) Progreſſus eccleſiæ in matutinorum & veſpertinorum hymnorum delectationes maximum miſericordiæ Dei ſignum eſt. Dies in orationibus Dei inchoatur, dies in hymnis Dei clauditur.

§. XIII.

Digitized by Google

§. XIII.

Ordo diuini miniſterii, quod in illis peractum fuit, vti a Baſilio *deſcribitur.*

Basilivs in epiſtola quadam ſua clariſſimam earum nobis ſuggerit deſcriptionem, licet verbis duntaxat generalioribus, dum ſuæ ipſius eccleſiæ conſuetudines aduerſus nonnullos defendit, qui nomine immutatorum rituum eum detulerant. Verba illius hæc ſunt: *Qui iam* (o) *inter nos obtinuerunt ritus, omnibus eccleſiis Dei concordes ſunt & conſoni. De nocte ſiquidem populus conſurgens antelucano tempore domum precationis petit: inque labore & tribulatione ac lacrimis indeſinentibus, facta ad Deum confeſſione, tandem ab oratione ſurgentes ad pſalmodiam traducuntur. Et nunc quidem in duas partes diuiſi alternis ſuccinentes pſallunt, atque ex eo ſimul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant: & cordibus ſuis attentionem & reiectis vanis cogitationibus mentis ſoliditatem ſuppeditant: deinde vni ex ipſis hoc muneris dato, vt quid canendum eſt, prior ordiatur, reliqui ſuccinunt; atque ita pſalmodia varietate, precibusque ſubinde intermixtis noctem ſuperant. Illuceſcente iam die pariter omnes velut ore vno ac corde vno confeſſionis pſalmum domino offerunt, ac ſuis quisque verbis pænitentiam profitentur.* Heic planum harum nocturnarum ſiue antelucanarum precationum habemus ordinem: 1.) Peccatorum confeſſionem. 2.) Pſalmos alternatim cantatos. 3.) Pſalmos ab vno ſolo quodam cantatos. 4.) Preces pſalmis intermixtas. 5.) Denique communem pſalmum confeſſionis ſiue pſalmum pœnitentialem, clauſulæ loco dictum. Vtrum prior peccatorum confeſſio publica fuerit, an priuata, non certo con-

(o) Baſil. epiſt. LXIII. ad Neocæſar. tom. III. p. 96. ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ θεοῦ ἐκκλησίαις συνῳδά ἐστι καὶ σύμφωνα· ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ θεῷ, τελευταῖον ἀναστάντες τῶν προσευχῶν, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται· καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διακονούμενοι· ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος, καὶ μιᾶς καρδίας τὴν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ κυρίῳ, ἴδια ἑαυτῶν ἕκαστος τὰ ῥήματα τῆς μετανοίας ποιούμενοι.

 ſtat.

ſtat. Nonnulli viri docti [p] pro publica confeſſione accipiunt, ſimili ei, quam in liturgiæ noſtræ initio habemus: Ego vero priuatam potius confeſſionem fuiſſe exiſtimo, quacum officia eorum generatim inchoata eſſe ſcimus, vt ex canone quodam concilii *Laodiceni* [q] apparet, vbi *ευχὴ διὰ σιωπῆς*, *precatio ſilentio facienda* dicitur, de qua dicturi ſumus copioſius, vbi de ſacræ miſſæ officio [r] agemus. Poſterior confeſſio manifeſto publica fuit, certa verborum formula facta, quam ipſe pſalmus quinquageſimus primus præbuit: *Miſerere mei, Deus, ſecundum magnam miſericordiam tuam. Et ſecundum multitudinem miſerationum tuarum dele iniquitatem meam.* Hic enim pſalmus peculiariter nomine pſalmi confeſſionis notatus inter veteres erat. ATHANASIVS [s] ita eum vocat, *Si peccaſti*, inquiens, *& pudore adfectus pœnitentiam agis & miſericordiam flagitas, habes confeſſionis & pœnitentiæ verba in pſalmo quinquageſimo*, hoc eſt ex noſtra diuiſione, quinquageſimo primo. Præterea hanc interpretationem confirmat, quod hic ipſe pſalmus nominatim præſcriptus eſt, ad recitandum in fine ſolemnitatis matutinæ, quam eccleſiæ occidentales introduxerunt, tamquam diſtinctam a precibus nocturnis, vti CASSIANVS [t], qui teſtis huius rei oculatus fuit, memoriæ prodidit. Vide ſupra §. X.

§. XIV.

Relatio de illis ex Caſſiano.

QVIS numerus pſalmorum vel precationum in hac ſolemnitate obtinuerit, a BASILIO ſpeciatim non eſt notatum; neque fortaſſis ad certum numerum ſe adſtrinxerunt, ſed tot recitarunt, quot pſalmorum longitudo vel tempus requiſiuit. In

(p) Hamon. Leſtrange, *Allyance of divin. offic.* cap. III. p. 75.

(q) Concil. Laodic. c. XIX. *τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα, καὶ ὑποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς· μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, κ. τ. λ.* Quum ii (catechumeni & pœnitentes) ſub manum acceſſerint & ſeceſſerint, fidelium preces ſic ter fieri: vnam quidem, ſcilicet *primam ſilentio*, cetera.

(r) Vid. lib. XV. c. I. §. I.

(s) Athanaſ. epiſt. ad Marcellin. de interpret. pſalm. tom. I. p. 975. (p. 995. edit. Par. MDCXCVIII.) *Ἀλλ' ἥμαρτες καὶ ἐπιστραφεὶς μεταγινώσκεις, καὶ ἐλεηθῆναι ἀξιοῖς, ἔχεις τοὺς τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας λόγους ἐν τῷ πεντηκοστῷ.*

(t) Caſſian. lib. III. c. VI. Vid. §. X. ſub litt. (w) p. 327.

eccle-

eccleſiis autem *Aegyptiis* hoc officium ad duodecim pſalmorum numerum reduxerunt, vnde aliæ quædam eccleſiæ poſtea exemplum petiuere, vti ex CASSIANO [u] diſcimus, qui per alias regiones diuerſos typos ac regulas conſtitutas fuiſſe dicit: quosdam enim non minus viginti pſalmos, & hos quidem antiphonarum melodiis recitaſſe; alios hunc numerum exceſſiſſe; alios dixiſſe duodeuiginti; totque propemodum typos ac regulas vſurpatas fuiſſe, quot monaſteria ac cellæ fuerint. Immo in *Aegypto* ante, quam hæc regula eſſet data, alios [w] quinquaginta, alios ſexaginta, alios adhuc plures dici debere cenſuiſſe: Tandem melius edoctos numerum duodecim pſalmorum [x] tam in veſpertinis quam matutinis congregationibus cuſtodiri debere, decreuiſſe, ſingulis pſalmis interponentes precationem, addentesque duas lectiones, alteram ex veteri teſtamento, ex nouo alteram: Et hanc quotidianam eorum fuiſſe conſuetudinem, excepto die ſabbati & dominico, vbi vtrasque de nouo recitarint teſtamento, vnam de epiſtolis *Pauli* vel actis apoſtolorum, alteram de euangelio: quod etiam omnibus quin-

(u) Caſſian. lib. II. c. II. Quidam vicenos pſalmos, & hos ipſos antiphonarum protelatos melodiis & adiunctione quarumdam modulationum debere dici ſingulis noctibus cenſuerunt: alii hunc modum etiam excedere tentauerunt: nonnulli XVIII. atque in hunc modum diuerſis in locis diuerſum canonum agnouimus inſtitutum, totque propemodum typos ac regulas vidimus vſurpatas, quot etiam monaſteria cellaſque conſpeximus.

(w) Caſſian. ibid. c. V. Cum alii quinquagenos, alii ſexagenos pſalmos, nonnulli vero, ne hoc quidem numero contenti, excedi eum debere cenſerent, eſſetque inter eos pro religionis regula piæ contentionis ſancta diuerſitas, ita vt tempus ſolemnitatis veſpertinæ ſacratiſſimum ſuccederet quæſtioni, quotidianos orationum ritus volentibus celebrare, vnus in medium pſalmos domino cantaturus exſurgit. cet. Vid. ſub litt. ſeq.

(x) Ibid. Cumque ſedentibus cunctis -- & in pſallentis verba omni cordis intentione defixis, vndecim pſalmos orationum interiectione diſtinctos continuis verſibus parili pronuntiatione cantaſſet, duodecimum ſub allelulæ reſponſione conſummans, ab vniuerſorum oculis repente ſubtractus, quæſtioni pariter & cærimoniis finem impoſuit. c. VI. Exin venerabilis patrum ſenatus intelligens, angeli magiſterio congregationibus fratrum generalem canonem, non ſine diſpenſatione domini, conſtitutum, decreuit hunc numerum tam in veſpertinis quam in nocturnis conuenticulis cuſtodiri, quibus lectiones geminas adiungentes, id eſt vnam veteris & aliam noui teſtamenti, tamquam a ſe eas traditas & velut extraordinarias, volentibus tantum, ac diuinarum ſcripturarum memoriam poſſidere, adſidua meditatione

quagin-

quaginta diebus inter paſcha & pentecoſte fecerint. Addit porro [y], rationem canendi alternatim apud *Aegyptios* non fuiſſe in vſu, ſed vno tantum inter illos clara & elata voce cantante, reliquos omnes cum ſilentio attendiſſe. Neque in clauſula cuiuslibet pſalmi reſpondiſſe, *Gloria patri & filio & ſpiritui ſancto*, ſed interpoſitis precibus (quæ omnis orientis conſuetudo fuerit) in vltimi pſalmi clauſula, quam *Halleluia* vocauerint, glorificationem *TRINITATIS* ſubiunxiſſe, qua numquam niſi in fine iſtius antiphonæ, vti illud Halleluia in eccleſia orientali dici conſueuerit, vſi ſint. Si pſalmi paullo longiores fuerint, nonnumquam in duas treſue ſectiones diuiſiſſe, &, facta in cuiusque pericopes fine aliqua mora, precationem interpoſuiſſe [z], ſatius eſſe exiſtimantes, ad alendum feruorem ſpiritus crebrioribus vti ac breuioribus precibus. Non liquet, fuiſſe has publicas preces, ſed priuatæ potius fuiſſe videntur, quarum in fine præcipuus miniſtrorum, qui tum officium perageret, dicitur precem collegiſſe, hoc eſt, preces priuatim a congregatione factas ſummatim repetiiſſe; qua de re plenius dicendi locus erit alibi [a]. CASSIANO [b] porro obſeruatur de vltimo eorum pſalmo, dicto *antiphona* ſiue *alleluia*, nullum hoc loco pſalmum dici ſolitum, niſi ex illis aliquem, qui in titulo ſuo inſcriptio-

ſtudentibus addiderant. In die vero ſabbati vel dominico vtraſque de nouo recitant teſtamento, id eſt, vnam de apoſtolo vel actibus apoſtolorum, & alium de euangeliis. Quod etiam totis quinquageſimæ diebus faciunt, hi quibus lectio curæ eſt ſeu memoria.

(y) Caſſian. lib. II. c. VIII. Illud etiam, quod in hac prouincia (Gallia) vidimus, vt vno cantante, in clauſula pſalmi omnes adſtantes concinant cum clamore, gloria patri & filio & ſpiritui ſancto, nuſquam per omnem orientem audiuimus; ſed cum omnium ſilentio, ab eo qui cantat, finito pſalmo, orationem ſuccedere: Hanc vero glorificationem trinitatis tantummodo ſolere antiphona terminari, (*leg.* antiphonam terminare, *vel, vt legit* Mabillonius, glorificatione &c. antiphonam terminari).

(z) Caſſian. lib. II. c. XI. Ne pſalmos quidem ipſos, quos in congregatione decantant, continuata ſtudent pronuntiatione concludere: ſed eos pro numero verſuum duabus vel tribus interceſſionibus cum orationum interiectione diuiſos diſtinctim particulatimque conſummant:

(a) Lib. XV. c. I. §. I.

(b) Caſſian. lib. II. c. XI. Illud quoque apud eos omni obſeruantia cuſtoditur, vt in reſponſione alleluiæ nullus dicatur pſalmus, niſi is, qui in titulo ſuo alleluiæ inſcriptione prænotatur.

nem

Digitized by Google

nem *alleluia* habeant, vti centeſimus quadrageſimus quintus & qui ſequuntur, quorum vnus plerumque finem huic ſolemnitati impoſuerit, per modum antiphonæ ſiue reſponſionis recitatus. Illud quodammodo peculiare in ratione cantandi hos pſalmos apud monachos *Aegyptios*, obſeruante eodem CASSIANO, fuit, vt is, qui pſalmos cantaret, ſurgeret, reliqui autem ſedentes attenderent: Quod continuarum vigiliarum ac duri laboris intuitu indultum ipſis eſſe, auctor noſter adfirmat [c]. Neque vero minus ſingulare quippiam fuit, quod numquam pluribus quam quatuor [d] permitteretur duodecim iſtos pſalmos in aliqua congregatione cantare, idque in vices, ita quidem, vt vnusquiſque tres ex ordine ſibi ſuccedentes diceret, vel ſi tres tantum adeſſent, quatuor; ſi duo, ſex vterque recitaret.

§. XV.

Hæc matutina ſacra omnium ordinum laicis aceruatim frequentata.

HACTENVS de nocturna pſalmodia, quæ antiquum eccleſiæ miniſterium matutinum fuit. Illud ſolum addimus, quod, licet hæc ſacra ſummo mane celebrari conſueuerint, nihilo tamen minus non clericis tantum & monachis, ſed ipſi etiam populo frequentari ſolita ſint. Nam quemadmodum antea ex BASILIO audiuimus, populum de nocte conſurgentem antelucano tempore eccleſiam, ad haſce preces matutinas celebrandas, petiiſſe; & ex SIDONIO, *Theodericum* regem *Gothorum* conſtanter hiſce ſacris interfuiſſe: Ita CASSIANVS [e] de laicis idem obſeruat, quando ait: *Hoc deuotionis genus multi etiam ſæcularium*

(c) Caſſian. lib. II. c. XII. Hunc canonicum, quem prædiximus, duodenarium pſalmorum numerum tali corporis quiete releuant, vt has eaſdem congregationum ſolemnitates ex more celebrantes, abſque eo, qui dicturus in medium pſalmos ſurrexerit, cuncti ſedilibus humillimis inſidentia (leg. inſidentes) ad vocem pſallentis omni cordis intentione dependeant. Itaque namque ieiuniis & operatione totius diei noctiſque adſueſcunt, vt niſi huiuscemodi refectione adiuuentur, ne hunc quidem numerum ſtantes implere valeant.

(d) Ibid. c. XI. in fin. Prædictum duodenarium pſalmorum numerum ita diuidunt, vt ſi duo fuerint fratres, ſenos pſallant, ſi tres, quaternos, ſi quatuor ternos. Quo numero numquam minus in congregatione decantant, ac proinde quantalibet multitudo conuenerit, numquam amplius pſallant in ſynaxi, quam quatuor fratres.

(e) Caſſian. collat. XXI. c. XXVI.

ſumma cautione cuſtodiunt, qui ante lucem vel diluculo conſurgentes, nequaquam familiaribus, ac neceſſariis mundi huius actibus ſe implicant, priuſquam cunctorum actuum ſuorum operationumque primitias, ad eccleſiam concurrentes, diuino ſtudeant conſecrare conſpectui. Laudabile exemplum, & dignum omnino, quod aureis conſignetur litteris, ad excitandam æmulationem præſentis ætatis, qua quotidianus Dei cultus in religioſis conuentibus tam parum frequentatur, & a multis tantopere contemnitur; quum tamen idem miniſterium, quod apud veteres obtinuit, in præcipuis ſuis partibus adhuc cuſtodiatur, cum quibusdam emendationibus, ſine vllis corruptelis, quas tenebricoſarum ætatum ſuſterſtitio in eccleſiæ cultum inuexit; quemadmodum is facile perſpiciet, qui ea, quæ hoc capite tradidimus, cum quotidianis eccleſiæ noſtræ ſacris conferre voluerit.

LIBRI DECIMI TERTII
CAPVT VNDECIMVM
DE ORDINE QVOTIDIANI OFFICII VESPERTINI.

§. I.

Officium veſpertinum in pleriſque rebus idem cum matutino.

VEspertinvm officium, quod *horam lucernalem* vocabant, quod eo tempore, quo lucernæ accendebantur, inclinante videlicet in noctem die, initium caperet, in plerisque partibus idem cum matutino erat officio, in hoc ſolum ab eo diſcrepans, vt pſalmi, hymni ac preces in eo dicerentur, iſti ſolemnitati præcipue accommodatæ. Preces pro catechumenis, energumenis, competentibus & pœnitentibus omnes eædem erant; ita quoque preces pro fidelibus ſiue communicantibus, vocatæ preces pro pace mundi & vniuerſo eccleſiæ catholicæ ſtatu, quæ in libris ſequentibus ſatis fuſe enarrantur, ad quos lectorem amandamus.

§. II.

In eo autem hoc ab illo diuerſum fuit, primo, *vt peculiaris pſalmus veſpere diceretur, auctori* conſtitutionum *vocatus* pſalmus veſpertinus.

Pri-

Primvm, in quo hæc duo officia inter ſe diſcrepabant, pſalmus erat; cum quo vtraque ſacra inchoabantur. Quemadmodum enim officium matutinum cum pſalmo ſexageſimo tertio, ita veſpertinum cum pſalmo centeſimo quadrageſimo (qui nobis centeſimus quadrageſimus primus eſt) ſumebat initium: *Domine, clamaui ad te, exaudi me: intende voci meæ, dum clamauero ad te. Dirigatur oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo, eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum*; cetera. Hunc pſalmum auctor *conſtitutionum* emphatice vocat τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμόν, *pſalmum lucernalem* [a], loco, vbi ordinem huius officii deſcribit. Et licet iſto loco nec pſalmum nominet, nec vlla eius verba recitet; ſine vlla tamen dubitatione pſalmum modo dictum intelligit, quia alio loco [b] expreſſis verbis eum vocat pſalmum centeſimum quadrageſimum, & veſperi in publicis conuentibus iubet recitari.

§. III.

Hic pſalmus ſub eadem appellatione Chryſoſtomo, *aliisque ſcriptoribus memoratus.*

Qvae autem extra omnem controuerſiam hanc rem ponunt, ea ſunt, quæ chrysostomvs in commentario in hunc pſalmum de vſu eius in eccleſia dicit. *Diligenter attendite*, inquit [c], *neque enim puto fuiſſe temere decretum a patribus, vt hic pſalmus diceretur quotidie, nec id quidem propter id, quod in eo dicitur, Eleuatio manuum mearum ſacrificium veſpertinum. Nam id ipſum quoque*

(a) Conſtitut. lib. VIII. c. XXXV. ἑσπέρας γενομένης συναθροίσεις τὴν ἐκκλησίαν, καὶ μετὰ τὸ ῥηθῆναι τὸν ἐπιλύχνιον ψαλμόν, προσφωνήσει ὁ διάκονος ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, κ. τ. λ. Quum fuerit veſpera, congregabis eccleſiam, & poſtquam dictus fuerit *pſalmus lucernalis*, recitabit diaconus orationes pro catechumenis, &c.

(b) Conſtit. lib. II. c. LIX. ἑκάστης ἡμέρας συναθροίζεσθε ὄρθρου καὶ ἑσπέρας, ψάλλοντες καὶ προσευχόμενοι ἐν κυριακοῖς· ὄρθρου μὲν λέγοντες ψαλμὸν τὸν ξβ΄, ἑσπέρας δὲ τὸν ρμ΄. Singulis diebus congregemini, mane & veſpere, pſallentes & orantes in ædibus dominicis, mane quidem dicentes pſalmum ſexageſimum ſecundum, *veſperi* vero *centeſimum quadrageſimum.*

(c) Chryſoſt. homil. in pſalm. CXL. tom. III. p. 144. (p. 472. edit. Francof.) Ἀλλὰ προσέχετε μετὰ ἀκριβείας· οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς οἶμαι τὸν ψαλμὸν τοῦτον τετάχθαι παρὰ τῶν πατέρων καθ' ἑκάστην ἑσπέραν λέγεσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν μέσην λέξιν τὴν λέγουσαν, ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ψαλμοὶ ταύτην ἔχουσι τὴν λέ-

in aliis pſalmis dicitur, quemadmodum in illo, qui dicit, Veſpere & mane & meridie narrabo & adnuntiabo, Et rurſus, Tuus eſt dies & tua eſt nox. Et rurſus, Veſpere demorabitur fletus, & in matutino exſultatio: & multi poſſunt inueniri pſalmi, qui veſpertino tempori conueniant. Non ergo propterea hunc pſalmum decreuerunt patres; ſed tamquam ſalutare aliquod pharmacum & peccatorum piaculum, vt is diceretur, conſtituerunt: vt quæcumque ſordes aut maculæ fuerint a nobis toto die ſuſceptæ, dum vel in foro, vel domi, vel in quocumque alio loco verſamur, eas, quum ad veſperam peruenerimus, per ſpirituale hoc carmen abſtergamus. Eſt enim medicamentum, quod delet hæc omnia.

§. IV.

Secundo, *Peculiares preces pro officio veſpertino.*

Finito hoc pſalmo eædem preces fiebant pro catechumenis, energumenis, pœnitentibus, ac communes preces pro pace mundi ac ſtatu eccleſiæ, quæ in matutino officio vſitatæ erant. His autem precibus dictis diaconus populum orare iubebat certa verborum formula ad veſperam accommodata, quæ auctori *conſtitutionum* [d] προσφώνησις ἐπιλύχνιος vocatur, atque hunc in modum habet: *Surgentes poſtulemus miſericordias domini, atque miſerationes eius, angelum paci præpoſitum, bona & conducibilia, finem vitæ chriſtianum. Veſperam noctemque pacatam ac peccato vacuam, cunctumque vitæ noſtræ tempus irreprehenſum poſtulemus. Nos ipſos atque inuicem viuenti Deo per Chriſtum eius commendemus.*

His dictis, epiſcopus, ſi in re præſenti eſſet, precationem recitabat, quæ ibi dicitur εὐχαριστία ἐπιλύχνιος, *gratiarum*

ξιν, ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ λέγων, ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ· καὶ πάλιν, σή ἐστιν ἡ ἡμέρα, καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ· καὶ πάλιν, τὸ, ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωῒ ἀγαλλίασις· καὶ πολλοὺς ἂν εὕροι τις ψαλμοὺς ἐπιτηδείους τῷ καιρῷ τῆς ἑσπέρας. οὐ διὰ τοῦτο γοῦν τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἐτύπωσαν οἱ πατέρες, ἀλλ' ὥς τι φάρμακον σωτήριον, καὶ ἁμαρτημάτων καθάρσιον ἐνομοθέτησαν λέγεσθαι· ἵν' ὅσαπερ ἂν προστριβώμεθα δι' ὅλου τοῦ μήκους τῆς ἡμέρας, ἢ ἐν ἀγορᾷ, ἢ ἐν οἰκίᾳ, ἢ ὅπου δήποτε διατρίβοντες, ταῦτα ἐλθόντες εἰς τὴν ἑσπέραν διὰ τῆς ἐπῳδῆς ταύτης ἀποδυσώμεθα τῆς πνευματικῆς· φάρμακον γάρ ἐστιν ἁπάντων τούτων ἀναιρετικόν.

(*d*) Conſtitut. lib. VIII. c. XXXVI. ἀναστάντες αἰτησώμεθα τὰ ἐλέη τοῦ κυρίου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς αὐτοῦ, τὸν ἄγγελον τὸν ἐπὶ τῆς εἰρήνης, τὰ καλὰ καὶ τὰ συμφέροντα, χριστιανὰ τὰ τέλη· τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν νύκτα εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀκατέγνωστον αἰτησώμεθα· ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους τῷ ζῶντι θεῷ, διὰ χριστοῦ αὐτοῦ παραθώμεθα.

actio

actio lucernalis, verbis ſequentibus conceptam: *Deus* [*c*], *princi- pii expers, ac ſine carens, omnium per Chriſtum opifex & rector, ante cuncta vero illius Deus ac pater, ſpiritus dominus, & eorum, quæ in- telligi ac ſentiri poſſunt, rex; qui feciſti diem ad opera lucis, & noctem ad requiem infirmitatis noſtræ: Tuus enim eſt dies & tua eſt nox; tu aptaſti lucem & ſolem: ipſe & nunc, domine, hominum amator, ac o- ptime, ſuſcipe clementer hanc noſtram gratiarum actionem veſpertinam. Qui traduxiſti nos per diei longitudinem, & duxiſti ad noctis initia; cuſtodi nos per Chriſtum tuum: tranquillam præbe veſperam & noctem peccato liberam; atque nos vita æterna dignare, per Chriſtum tuum; per quem tibi gloria, honor, ac veneratio, in ſancto ſpiritu, in ſæcula. Amen.*

Postea diaconus proclamabat, κλίνατε τῇ χειροθεσίᾳ, *Inclinate ad manuum impoſitionem*, & tunc epiſcopus hanc faciebat precationem: [*] *Deus patrum, ac domine miſericordiæ, qui ſapien- tia tua fabricatus es hominem, animal ratione præditum, maxime ex iis, quæ in terra ſunt, carum Deo; & tribuiſti ei, vt imperaret rebus terreſtribus; quique voluntate tua principes ac ſacerdotes conſtituiſti; illos quidem ad vitæ ſecuritatem, hos vero ad legitimum cultum: ipſe nunc etiam inflectere, domine omnipotens, & oſtende faciem tuam ſuper po- pulum tuum, eos, qui ceruicem cordis ſui incuruarunt; & benedic eis per Chriſtum, per quem illuſtraſti nos lumine cognitionis, ac reuelaſti no- bis te ipſum; cum quo ab omni rationali & ſancta natura debetur tibi adoratio condigna, & ſpiritui paracleto, in ſæcula, Amen.*

(*c*) Ibid. c. XXXVII. Ὁ ἄναρχος Θεὸς καὶ ἀτελεύτητος, ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς διὰ χριστοῦ καὶ κηδεμὼν, πρὸ δὲ πάντων αὐτοῦ Θεὸς καὶ πατὴρ, ὁ τοῦ πνεύματος κύριος, καὶ τῶν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν βασιλεὺς, ὁ ποιήσας ἡμέραν πρὸς ἔργα φωτὸς, καὶ νύκτα εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν· σὴ γάρ ἐστιν ἡμέρα, καὶ σή ἐστιν ἡ νύξ· σὺ κατηρτίσω φαῦσιν καὶ ἥλιον· αὐτὸς καὶ νῦν, δέσποτα, φιλάνθρωπε καὶ πανάγαθε, εὐμενῶς πρόσδεξαι τὴν ἑσπερινὴν εὐχαριστίαν ἡμῶν ταύτην· ὁ διαγαγὼν ἡμᾶς τὸ μῆκος τῆς ἡμέρας, καὶ ἀγαγὼν ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, φύλαξον ἡμᾶς διὰ τοῦ χριστοῦ σου, εἰρηνικὴν παράσχου τὴν ἑσπέραν, καὶ τὴν νύκτα ἀναμάρτητον, καὶ καταξίωσον ἡμᾶς τῆς αἰωνίου ζωῆς, διὰ τοῦ χριστοῦ σου· δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ καὶ σέβας, ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

(*) Ibid. Θεὲ πατέρων, καὶ κύριε τοῦ ἐλέους, ὁ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας ἄνθρωπον, τὸ λογικὸν ζῶον, τὸ θεοφιλὲς τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ δοὺς αὐτῷ τῶν ἐπὶ τῆς χθονὸς ἄρχειν, καὶ καταστήσας γνώμῃ σῇ ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς, τοὺς μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τοὺς δὲ πρὸς λατρείαν ἔννομον· αὐτὸς καὶ νῦν ἐπικάμφθητι, κύριε παντοκράτορ, καὶ ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν λαόν σου, τοὺς κάμψαντας αὐχένα καρδίας αὐτῶν, καὶ εὐλόγησον αὐτοὺς διὰ χριστοῦ, δι' οὗ ἐφώτισας ἡμᾶς φῶς γνώσεως, καὶ ἀποκαλύψας ἡμῖν σεαυτόν· μεθ' οὗ σοι καὶ ἡ ἐπάξιος ὀφείλεται προσκύνησις παρὰ πάσης λογικῆς καὶ ἁγίας φύσεως, καὶ πνεύματι τῷ παρακλήτῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Dvae locutiones in hiſce precationibus occurrunt, quæ hodiernis lectoribus inuſitatiores videri poſſunt; vna quidem, qua angelus paci præpoſitus oratur; & altera, qua Deus pater dicitur *ὁ τοῦ πνεύματος κύριος, dominus ſpiritus*: Vtraque autem in precibus matutinis pro catechumenis poſtea [†] recurrit, vbi e chrysostomo demonſtratur, quod precatio ad angelum pacis, communis petitio in multis cognitis eccleſiæ formulis fuerit. Quod autem ad alteram loquendi rationem attinet, quæ patrem vocat *dominum ſpiritus*, quæ duriſſima eſt locutio, *Macedonianiſmum* redolens, quemadmodum in illam obſeruat cotelerivs, ex bvllo epiſcopo noſtrate oſtendimus, quod ſano & catholico ſenſu ex parallelis locutionibus in ivstino martyre explicari poſſit. Vt adeo hunc auctorem non neceſſe habeamus damnare, tamquam hæreticum *Arianum* vel *Macedonianum*, dummodo candidæ interpretationis beneficium ei indulgeamus.

Revertimvr igitur ad preces ipſas: Diaconus, precatione ab epiſcopo facta, populum vſitata forma dimittebat, perinde ac in officio matutino, *προέλθετε ἐν εἰρήνῃ, Exite in pace.* Atque hæc clauſula veſpertini erat officii ſecundum auctorem noſtrum hoc loco.

§. V.

De hymno veſpertino.

Vervm alio loco [*f*] de veſpertino etiam hymno loquitur, quem vocat *προσευχὴν ἑσπερινὴν, orationem veſpertinam*, quæ quædam doxologia eſt, ſimilis ei, quæ in precibus matutinis antea occurrit. Formula in hunc modum habet: *Laudate, pueri, dominum; laudate nomen domini. Laudamus te, hymnis celebramus te, benedicimus te, propter magnam gloriam tuam: Domine rex, pater Chriſti, agni immaculati, qui tollit peccatum mundi: te decet laus; te decet gloria Deum & patrem, per filium in ſpiritu ſanctiſſimo, in ſæcula ſæculorum. Amen. Nunc dimittis ſeruum tuum, domine, ſecundum*

(†) Lib. XIV. cap. V. §. III.

(*f*) Conſtitut. lib. VII. c. XLVIII. Αἰνεῖτε παῖδες κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα κυρίου· Αἰνοῦμέν σε, ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν· κύριε βασιλεῦ, ὁ πατὴρ τοῦ χριστοῦ, τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ, ὃς αἴρει τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· σοὶ πρέπει αἶνος· σοὶ πρέπει ὕμνος· σοὶ δόξα πρέπει τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ διὰ τοῦ υἱοῦ, ἐν πνεύματι τῷ παναγίῳ, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν. Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέ-

verbum

Digitized by Google

verbum tuum, in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum, quod paraſti ante faciem omnium populorum; lumen ad reuelationem gentium, & gloriam populi tui Iſraëlis.

NON indicat auctor noſter, vtrum hic hymnus publico; an priuato vſui adſignatus fuerit. Quomodocumque autem res ſe habuit, iſtiusmodi hymnos inter veteres in vſu fuiſſe, quum veſperi lumen inferretur, ex BASILIO patet, cui pars talis hymni memoratur, ἐπιλύχνιος εὐχαριστία, *gratiarum actio ad lucernas* vocata. *Viſum eſt*, inquit, *patribus noſtris* [g], *veſpertini luminis gratiam haudquaquam ſilentio arripere, ſed mox vt apparuit, agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non poſſumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam vmquam viſi ſunt impietatem committere, qui dicunt, Laudamus patrem & filium & ſpiritum ſanctum Dei.*

IACOBVS VSSERIVS [h] & THOMAS SMITHVS [i] antiquam formulam huius generis nobis tradiderunt ex codice manuſcripto *Alexandrino* LXX. interpretum, & aliis quibusdam vetuſtis exemplaribus pſalterii *Græci*, quam hoc loco interponere, non alienum abs re fuerit. In quibusdam libris ὕμνος ἑσπερινός, *hymnus veſpertinus*, in aliis ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ, *hymnus ad lucernas*, vocatur. Hunc eumdem eſſe cum eo, ad quem BASILIVS remittit, non poſſumus certo adfirmare; omnia autem, quæ BASILIVS ex iſto vetuſto hymno recitat, in hoc leguntur hodie; vnde probabile ſit, vtrumque eumdem eſſe. Sic autem habet: *Lumen hilare* [k] *ſanctæ gloriæ immortalis patris, cæleſtis, ſancti, beati, Ieſu Chriſte: quum ad ſolis occaſum peruenerimus, lumen cernentes*

σποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου. ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

(g) Baſil. de ſpirit. ſancto c. XXI. Ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν, μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι· ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν· καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνήν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· αἰνοῦμεν πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ.

(h) Vſſerii diatriba de ſymbolis p. 31. Vid. ſub (k).

(i) Smith's *Account of the Greek Church* p. 302. Vid. ſub (k).

(k) Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης ἀθανάτου πατρός, οὐρανίου, ἁγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἑσπερινόν, ὑμνοῦμεν πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον

veſper-

veſpertinum, laudamus patrem & filium & ſanctum ſpiritum Dei. Dignus es, tempore quouis ſanctis vocibus celebrari fili Dei, vitæ dator! Quapropter te mundus glorificat. VSSERIVS [*], errore quodam ductus, hunc hymnum eumdem eſſe dicit atque ἐπιλύχνιον ψαλμὸν, *hymnum veſpertinum*, auctori *conſtitutionum* lib. VIII. c. XXXV. memoratum: Quum tamen iſte pſalmus veſpertinus ab hoc hymno veſpertino omnino differat. Ille enim pſalmus erat *Davidis*, vti antea e CHRYSOSTOMO & ipſis *conſtitutionibus* demonſtraui, hic autem hymnus humano ingenio compoſitus. Neque eadem formula eſt cum hymno veſpertino, antea e *conſtitutionibus* recitato, ſed potius illi formulæ videtur ſimilis, cuius in BASILIO habetur mentio, quam ego non publicæ, ſed priuatæ tantum deuotionis formulam fuiſſe exiſtimo, a chriſtianis omnibus domi, vt precem iaculatoriam ſiue hymnum, ad *CHRISTVM, veram lucem, illuminantem omnem hominem venientem in mundum*, dicendam. Verum hæc ad aliquam duntaxat coniecturam faciendam pertinent, quia hunc hymnum nec ab auctore *conſtitutionum*, nec a BASILIO, nec ab vllo alio publicis officiis inſertum inuenio.

§. VI.

Num præter pſalmum centeſimum quadrageſimum primum vlli hymni, vel pſalmi, vel lectiones ſcripturarum in hoc officio veſpertino recitari conſueuerint.

QVAERI autem poteſt, Annon hymni quoque in officio matutino in vſu fuerint? Annon lectiones ſcripturarum fieri, & pſalmi, præter ſic dictum pſalmum veſpertinum, cani conſueuerint in eccleſia? Reſpondeo, Non eſt dubium, quin in multis eccleſiis ſic obtinuerit: Eccleſiarum enim conſuetudo

πνεῦμα Θεοῦ· Ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις, υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς· Διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει.

(*) Vſſer. l. c. Etſi Nicephoro Calliſti lib. XVIII. hiſt. eccleſ. c. LI. non facile conceſſerim, hymnum hunc iam inde ab apoſtolis per manus eccleſiæ Chriſti fuiſſe traditum: eſſe tamen ἐπιλύχνιον ψαλμὸν illum, cuius in conſtitut. apoſtol. lib. VIII. c. XXXV. (al. XLI.) facta eſt mentio, non multum repugnauerim. Vt quemadmodum Græci (apud Varronem de lingua latina libro V.) quum lumen adferretur, dicere fuerunt ſoliti φῶς ἀγαθὸν, ita & chriſtiani ſuum φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης, in laudem illius, qui eſt ἀπαύγασμα τῆς δόξης Dei & patris, canere conſueuerint.

hac

hac in re variauit; & licet *conſtitutionum* auctor eorum inter ritus eccleſiæ, quos enarrat, non meminerit, alii tamen auctores id faciunt. Nam CASSIANVS [*l*] vſitatum monachorum *Aegyptiorum* cultum deſcribens, dicit, duodecim pſalmos tam in matutinis, quam veſpertinis congregationibus eos cecinisſe, duaſque lectiones, vnam de veteri, alteram de nouo teſtamento, recitaſſe, pſalmos precibus permiſcentes; & tandem in fine pſalmi vltimi ſubiunxiſſe *Gloria patri*, cetera. HIERONYMVS hanc narrationem confirmat, & addit, ſermonem eos habuiſſe, ab abbate (qui ſemper fuerit presbyter) quotidie poſt preces veſpertinas factum. Ita enim cultum eorum veſpertinum deſcribit: [*m*] *Poſt horam nonam in commune concurritur, pſalmi reſonant, ſcripturæ recitantur ex more. Et completis orationibus, cunctisque reſidentibus, medius, quem patrem vocant, incipit diſputare: quo loquente tantum ſilentium fit, vt nemo alium reſpicere, nemo audeat exſcreare*, cetera. Dixeris: Hæc conſuetudo fortaſſis in ſolis monaſteriis obtinuit, non autem in eccleſiis? Ad quod reſpondens EPIPHANIVS [*n*], in eccleſia matutinas laudes matutinaſque preces adſidue celebrari dicit, lucernales item pſalmos & orationes. AVGVSTINVS hymnorum [*o*] æque ac orationum veſpertinarum mentionem facit: quod plures vno pſalmos in illa ſolemnitate cantari ſolitos eſſe, indicat. HILARIVS in illa verba pſalmiſtæ: *Exitus matutini & veſperæ delectationes*, idem ſignificat, quando ait: *Progreſſus eccleſiæ in matutinorum & veſpertinorum hymnorum delectationes maximum miſericordiæ Dei ſignum eſt. Dies* [*p*] *in orationibus Dei inchoatur, dies hymnis Dei clauditur.* Ipſe HILARIVS quoſdam horum hymnorum, & AMBROSIVS alios, qui

(*l*) Caſſian. inſtitut. lib. II. c. VI. Exin venerabilis patrum ſenatus - - decreuit hunc numerum (XII. pſalmorum) tam in veſpertinis quam in nocturnis conventiculis cuſtodiri, quibus lectiones geminas adiungentes, id eſt vnam veteris & aliam noui teſtamenti &c.

(*m*) Hieron. epiſt. XXII. ad Euſtochium c. XV.

(*n*) Epiphan. expoſit. fidei n. XXIII. p. 1106. Ἑωθινοί τε ὕμνοι ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ διηνεκῶς γίνονται, καὶ προσευχαὶ ἑωθιναὶ, λυχνικοί τε ἅμα ψαλμοὶ καὶ προσευχαί.

(*o*) Aug. de ciuit. Dei lib. XXII. c. VIII. Ad veſpertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis ſuis & quibuſdam ſanctimonialibus ex more domina poſſeſſionis intrauit, atque hymnos cantare cœperunt.

(*p*) Hilar. in pſalm. LXIV. p. 231. (p. 169. edit. Pariſ. MDCXCIII.)

publici vſus in eccleſia erant, compoſuiſſe dicuntur. Et licet eſſent, qui eos reiicere volebant, quod humano ſtudio compoſiti eſſent, nec in ſcriptura ſacra legerentur, concilium tamen *Toletanum* quartum [q] eos retinendos eſſe in eccleſia decernebat vna cum hymnis *Gloria patri & filio*, cet. & *Gloria in excelſis Deo*, quos itidem eccleſiaſtici doctores compoſuerant. De eccleſiis orientalibus idem teſtatur CHRYSOSTOMVS [r], quod hymnos habuerint tam in veſpertinis quam matutinis precibus. In eccleſiis *Gallicanis*, præter collectas ac preces, hymnos ſuos habebant ac antiphonas, ſiue capitella de pſalmis, vt vocabant, quæ ad modum reſpondendi dicebantur, quemadmodum e concilio apparet *Agathenſi* [ſ]. Et concilium ſecundum *Turonenſe* in veſpertinis precibus (duodecimam horam illi vocant) duodecim pſalmos, perinde ac in matutinis precibus duodecim, atque ad ſextam horam ſex, cantari iubet [t], vno cum pſalmo addititio, quem *Alleluiah* vocabant. Ex

(q) Concil. Tolet. IV. c. XIII. (tom. V. concil. p. 1709.) Quia nonnulli hymni humano ſtudio in laudem Dei atque apoſtolorum & martyrum triumphos compoſiti eſſe noſcuntur, ſicut hi, quos beatiſſimi doctores Hilarius atque Ambroſius ediderunt, quos tamen quidam ſpecialiter reprobant, pro eo, quod de ſcripturis ſanctorum canonum vel apoſtolica traditione non exiſtunt: reſpuant ergo & illum hymnum ab hominibus compoſitum, quem quotidie publico priuatoque officio in fine omnium pſalmorum dicimus: Gloria & honor patri, & filio, & ſpiritui ſancto in ſæcula ſæculorum Amen. Nam & ille hymnus, quem nato in carne Chriſto angeli cecinerunt: Gloria in excelſis Deo, & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis; reliqua quæ ibi ſequuntur, eccleſiaſtici doctores compoſuerunt. - - Sicut igitur orationes, ita & hymnos in laudem Dei compolitos, nullus veſtrum vlterius improbet, ſed pari modo in Gallicia Hiſpaniaque celebret: excommunicatione plectendi, qui hymnos reiicere fuerint auſi.

(r) Chryſoſtom. homil. XVIII. in acta p. 174. (p. 173. d. edit. Francof.) οἷόν ἐστιν ἀπελθεῖν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ - - καὶ λυχνικοῖς καὶ ἑωθινοῖς ὕμνοις παραγίνεσθαι; Quanta res eſt abire & ingredi in domum Dei - - & *matutinis veſpertiniſque hymnis eſſe* præſentem?

(ſ) Concil. Agath. c. XXX. In conclutione matutinarum vel veſpertinarum miſſarum, poſt hymnos, capitella de pſalmis dici, & plebem, collecta oratione, ad veſperam ab epiſcopo cum benedictione dimitti.

(t) Conc. Turon. II. c. XIIX. (tom. V. concil. p. 857.) Patrum ſtatuta præceperunt, vt ad ſextam ſex pſalmi dicantur cum Alleluia; & ad duodecimam duodecim, itemque cum Alleluia. It. can. XXIII. Licet hymnos Ambroſianos habemus in canone, cetera.

quibus

quibus omnibus manifeſto patet, non mediocrem hymnorum numerum vna cum precibus, ad efficiendum quotidianum veſpertini ac matutini officii curſum, in multis eccleſiis fuiſſe vſitatum.

§. VII.

Oratio dominica in quibusdam eccleſiis in quotidiani matutini ac veſpertini officii concluſione vſurpata.

In nonnullis eccleſiis oratio dominica pars quotidiani tam matutini quam veſpertini officii facta eſt. Nam in concilio *Gerundenſi* [u] pro eccleſiis *Hiſpanicis* generale decretum factum legimus, quo oratio dominica ab ſingulis ſacerdotibus poſt preces matutinas ac veſpertinas recitari iubetur. Antea ſemper adhibita fuerat diebus dominicis in officio euchariſtico; quum autem ipſo titulo & tenore ſuo eſſet quotidiana oratio, conſultum duxerunt, eam quotidianorum officiorum ſuorum partem efficere. Et quum nonnulli ſacerdotum reperirentur, qui huic regulæ morem gerere detrectarent, ſolis diebus dominicis eam dicentes, concilium *Toletanum* quartum [x] omnes illos clericos, qui eam quotidie in publicis vel priuatis officiis dicere contumaciter recuſarent, ordinis ſui honore priuandos eſſe, decernebat.

In eccleſiis *Gallicanis* eadem obtinuit conſuetudo. Nam canone quodam concilii *Aurelianenſis* tertii [y] populus de con-

(u) Concil. Gerund. c. X. (tom. IV. conc. p. 1569.) Nobis placuit, vt omnibus diebus poſt matutinas & veſperas oratio dominica a ſacerdote proferatur.

(x) Concil. Tolet. IV. c. IX. (tom. V. p. 1708.) Nonnulli ſacerdotum in Hiſpaniis reperiuntur, qui dominicam orationem, quam ſaluator noſter docuit & præcepit, non quotidie, ſed tantum die dominica dicant. - - Quiſquis ergo ſacerdotum vel ſubiacentium clericorum, hanc orationem dominicam quotidie aut in publico aut in priuato officio præterierit, propter ſuperbiam iudicatus, ordinis ſui honore priuetur.

(y) Concil. Aurel. III. c. XXIX. (tom. V. concil. p. 302.) De miſſis nullus laicorum ante diſcedat, quam dominica dicatur oratio. Et ſi epiſcopus præſens fuerit, eius benedictio exſpectetur. Sacrificia vero matutina (lege matutinarum) miſſarum vel veſpertinarum, ne quis cum armis pertinentibus ad bellorum vſum, expetat.

gregatione ante diſcedere vetatur, quam dominica dicatur oratio; & ſi epiſcopus præſens ſit, eius benedictionem iubentur exſpectare. Quod ipſum indicat, fuiſſe hanc clauſulam precum, ſiquidem præter epiſcopi benedictionem nihil eſt inſequutum. Equidem vocabulum pro diuino cultu in hoc canone adhibitum *miſſa* eſt: per quod ſacræ euchariſtiæ officium intelligi videri poſſet, in quo oratio dominica ſemper adhibita fuit; verum iam in primo huius libri capite oſtendimus, vocabulum *miſſæ* generale eſſe vocabulum, pro qualibet diuini cultus parte vſitatum; & in hoc canone pro ſacrificio precum matutino & veſpertino adhibetur. Nam ſtatim additur, nemini ſacrificia matutinarum miſſarum vel veſpertinarum frequentare licere cum armis, ad bellorum vſum pertinentibus. Accedit, quod in celebratione euchariſtiæ, vti poſtea videbimus, oratio dominica in medio, non in fine huius officii, adhiberi ſolita ſit.

Haec præcipua ſunt momenta, quæ de diuerſis quotidiani matutini ac veſpertini officii partibus ac ordine in patrum ſcriptis, ac conciliorum canonibus, qui hodie præcipui libri rituales veteris eccleſiæ ſunt, obſeruauimus. Et in ſeparandis hiſce officiis a magno diei dominicæ miniſterio tanto ſtudioſiores fuimus, quia in recentiorum auctorum ſcriptis ſæpiſſime confunduntur. Progredimur nunc ad officia & miniſterium diei dominicæ, quod duorum ſequentium librorum erit argumentum.

A01 1469322

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google